

E-ISSN:2687-4032

**SIVAS CUMHURİYET
ÜNİVERSİTESİ**
**İKTİSADİ VE İDARİ
BİLİMLER**
FAKÜLTESİ DERGİSİ

**JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

ISSN: 1303-1279

İmtiyaz Sahibi / Published By

Prof. Dr. Adem DOĞAN

Dekan / Dean

Editör / Editor

Doç. Dr. Osman ALACAHAN

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf DEMİR

İrtibat / Contact

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı 58140 Kampüs SİVAS

Tel: 0346 2191010-1710

Fax: 0346 2191202

E-mail: iibfdergi@cumhuriyet.edu.tr

Web sayfası: <http://dergipark.gov.tr/cumuiibf>

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi ASOS Index, EBSCO, SOBİAD, OpenAIRE, TR Dizin, Google Scholar ve TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına dâhildir. Bu dergi yılda iki kez (Mayıs-Kasım) yayınlanır. Gönderilen makaleler en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazara aittir.

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Atila DOĞAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV	Kırgızistan/ Türkiye Manas Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim SARIOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Halis BAŞEL	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halis ÇETİN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin AKAY	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim SUBAŞI	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım ÖZTÜRK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ziya Gökalg GÖKTOLGA	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

İçindekiler/ Contents

SAĞLIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN COVID-19 SALGININA YÖNELİK ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ Rahim ARSLAN, Mustafa FİLİZ	1-18
SANAL CEMAAT (Tarihsel ve Sosyolojik Gerçeklikten, Dijital Çağın Sanallığına:Cemaatin Sanallaşması) Saniye VATANDAŞ	19-46
GENETİK ALGORİTMA İLE SINAV ÇİZELGELEME Serkan TAŞTAN, Halime SUVAY EKER	47-68
NAKİT TEMETTÜ ÖDEMELERİNİN FİRMA DEĞERİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN PANEL VERİ YÖNTEMİ İLE ANALİZİ: BİST 30 ÜZERİNE BİR UYGULAMA (2007-2017) Selahattin KOÇ, Bayram YALDIZ, Zekai ŞENOL	69-89
MUHASEBE ALANINDA HATA VE HİLE İLE İÇ KONTROL ÜZERİNE YAZILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ANALİZİ (2009 – 2019) Seval ELDEN ÜRGÜP	90-102
COVID-19'UN POTANSİYEL TURİST PROFİLİ OLUŞTURAN TÜKETİCİ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ PERSPEKTİFİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ İlker ÖZTÜRK, Emre TANKUŞ	103-121
TÜRKİYE'DE SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI VE BORNOVA BELEDİYESİ ÖRNEĞİ Ayşe Nur BALCILAR, Serkan ÇINARLI	122-156
ALTERNATİF YATIRIM ARAÇLARI İLE BİTCOİN FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN YAPAY SİNİR AĞI İLE TAHMİNİ Ahmet SEL, Numan ZENGİN, Zafer YILDIZ	157-169
KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA YÖNTEMLERİNDEN BWM VE FUCOM YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI VE BİR UYGULAMA Gülay DEMİR, Hüdaverdi BİRCAN	170-185
STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN ÇALIŞANLARIN PERFORMANS ALGISI ÜZERİNE ETKİSİ: PLASTİK ÜRETİM İŞLETMESİNDE BİR ARAŞTIRMA Berrin FİLİZÖZ, Emine ATALAY	186-207
HEGEMONYAL DÜZENDE GÖZETİM TOPLUMU Elif GÜRDAL, Selim KANAT	208-237
BOTANİK TURİZM BAĞLAMINDA BOTANİK BAHÇESİ KURULUMUNA YÖNELİK PAYDAŞ GÖRÜŞLERİ: GÜMÜŞOVA ÖRNEĞİ Canan ÖZGENÇ, Muammer MESCİ	238-257
MAUT YÖNTEMİNİN MOOSRA VE ROV YÖNTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI Alptekin ULUTAŞ	258-266
FİNANSAL YAPILANDIRMA İŞLEMLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TFRS 9 KAPSAMINDA FİNANSAL TABLOLARA ETKİSİ: ÖRNEK UYGULAMA Burak ÖZDOĞAN	267-281

ÖZEL HASTANELERE YAPILAN ÇEVİRİMİÇİ ŞİKÂyetLERİN İÇERİK ANALİZİ İLE İNCELENMESİ Zührem YAMAN, Büşra KAVUNCU	282-297
SİYASAL PAZARLAMA VE SİYASAL İLETİŞİMDE POST-TRUTH: DONALD TRUMP ÖRNEĞİ Aykut YILMAZ, Tarık YOLCU, Kürşad ÖZKAYNAR, Ömer Sezai AYKAÇ	298-309
TOPLUMLARDA FİZİKSEL PARADAN DİJİTAL PARAYA GEÇİŞ: BİTCOİN ÖRNEĞİ Bülent ÇİZMECİ, İbrahim Hakan GÖVER	310-333
YENİ BİR ÜRETİM SİSTEMİ: SERU Adem TÜZEMEN	334-351
TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNDEN YARARLANMA Kübra DEMİR	352-383
HUZUR VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE İLİŞKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN BİR İNCELEME Kemal EYÜBOĞLU, Enis TÜYSÜZ	384-403

SAĞLIK EĞİTİMİ ALAN ÖĞRENCİLERİN COVID-19 SALGININA YÖNELİK ALGILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Rahim ARSLAN¹

Mustafa FİLİZ²

ÖZET

Bu çalışma, sağlık eğitimi alan öğrencilerin Covid-19 ile ilgili bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında oluşturulan 47 maddelik madde havuzundan uzman görüşü doğrultusunda 10 madde çıkarılmıştır. Öğrencilere 37 maddeden oluşan bir veri toplama aracı uygulanmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir. İlk aşamada açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. KMO değeri 0,807, Barlett testi skoru 3517,143 ($p < 0,000$) olarak hesaplanmış ve verilerin analize uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 36 maddelik veri toplama aracından faktör analizi neticesinde 5 faktörden oluşan 20 maddelik ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğe ait açıklanan toplam varyans %63,008, maddelerin faktör yük değerleri 0,501 ile 0,875 arasında hesaplanmıştır. Belirlenen bu faktör yapısının uyumluluğu doğrulayıcı faktör analizi ile teyit edilmiştir. Uyum indeksleri; $\chi^2/df=3,156$, GFI=0,947, IFI=0,922, TLI=0,904, CFI=0,922, RMSEA=0,049, NFI=0,900 olarak hesaplanmış ve modelin verilerle uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alpha değeri 0,848, aynı şekilde Cronbach Alpha değeri Faktör 1 için 0,886, Faktör 2 için 0,760, Faktör 3 için 0,827, Faktör 4 için 0,688, Faktör 5 için 0,673 olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın neticesinde, geliştirilen Sağlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Covid-19 Salgınına Yönelik tutum ölçeğinin geçerli ve güvenilir olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Sağlık, Salgın, Tutum ölçeği.

EVALUATION OF HEALTHCARE EDUCATION STUDENTS' PERCEPTIONS ABOUT COVID-19 OUTBREAK

ABSTRACT

This study was carried out to determine the knowledge, attitudes and behaviors of Covid-19 students about health education. In the first phase of the study, 10 items were removed from the 47-item item pool in line with the expert opinion. A draft scale of 37 items was applied to the students and the data obtained were analyzed. In the first stage, exploratory factor analysis was applied. KMO value was calculated as 0.807, Barlett test score as 3517.143 ($p < 0.000$) and it was concluded that the data were suitable for analysis. As a result of factor analysis from a 36-item draft scale, a 20-item scale consisting of 5 factors was developed. The total variance of the scale explained was 63.008%, and the factor load values of the items were calculated between 0.501 and 0.875. The compatibility of this determined factor structure was confirmed by confirmatory factor analysis. Fit indices; $\chi^2 / df = 3,156$, GFI = 0,947, IFI = 0,922, TLI = 0,904, CFI = 0,922, RMSEA = 0,049, NFI = 0,900 and it was concluded that the model is compatible with the data. The Cronbach Alpha value for the reliability of the scale was calculated as 0.848, Cronbach Alpha value was calculated as 0.888 for Factor 1, 0.760 for Factor 2, 0.827 for Factor 3, 0.688 for Factor 4, and 0.667 for Factor 5. As a result of the study, it was concluded that the developed Health Education Students' Attitude Scale towards Covid-19 Outbreak scale was valid and reliable.

Keywords: Covid-19, Health, Outbreak, Attitude scale

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan ve devam eden salgınlar mikro ve makro düzeyde büyük yıkımlara neden olmuştur. Salgın, toplumu çok yönlü olarak

¹Dr.Öğr.Üyesi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, rahimarslan@cumhuriyet.edu.tr, ORCID ID:0000-0003-4329-3651

²Öğr.Gör.Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü. Artvin. mustafa2108@artvin.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-7445-536

etkileyip psikolojik ve sosyal yönden büyük değişimlere yol açmaktadır (Aslan, 2020: 36). Bir salgın hastalık yeni ve farklı bir virüsle meydana geliyorsa, insandan insana kolay bir şekilde bulaşıyorsa bu durum Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından değerlendirilip hastalığın pandemi olup olmadığına karar verilir. Eğer hastalığa yol açan virüs, ilk defa görülen bir hastalığa neden oluyorsa, insandan insana bulaşıyor ve riskli bir hastalığa yol açıyorsa ve hastalığa neden olan faktör sürekli ve kolay bir şekilde yayılabiliyorsa pandemi söz konusudur. Pandemi olması için bu üç özelliğin bir arada olması gerekmektedir. Örneğin kanser birçok ölüme neden olmasına rağmen, bulaşıcı olmadığı için pandemi olarak değerlendirilmemektedir (Kara, 2010; Aslan, 2020: 6; <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources>, <https://www.who.int/en>, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/4381924.stm>, https://tr.wikipedia.org/wiki/2019-20_koronavir%C3%BCs_pandemisi).

“Yeni Korona Virüs (Covid-19)” olarak tanımlanan salgın, Çin Halk Cumhuriyetinin Hubei Eyaletinin Wuhan ilinde deniz ürünlerinin satıldığı bir pazarda 31 Aralık 2019 tarihinde ilk defa bir çalışmada görülmüştür (Sağlık Bakanlığı, 2020: 5). Covid-19 Ağır Akut Solunum Sendromu (Severe Acute Respiratory Syndrome, SARS), Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS) gibi ciddi hastalıklara ve ölüme neden olan büyük bir virüs ailesidir. Covid-19 zoonotik olup, hayvanlardan insana geçip hastalığa yol açabilmektedir (WHO Health Topics, Coronavirus Pandemisi, 2020; Sağlık Bakanlığı, 2020a; Sağlık Bakanlığı, Koronavirüsler Raporu, 2020b).

Tüm dünyayı sarsan ve kısa sürede tüm dünya düzenini değiştiren Covid-19, ana gündem olmakta ve güncelliğini sürdürmektedir. Salgın hastalıklarla mücadelede makro ölçekte devletlere, mikro ölçekte ise her bireye sorumluluk düşmektedir. Bireylerin ruhsal olarak çökmemesi, genel ve kişisel tedbirler alması büyük önem arz etmektedir. Salgınla mücadelede psikolojik olarak iyilik halinin korunması aleyhte olan bir süreci, kişinin kendi lehine çevirmesi büyük bir başarıdır. Bu başarıyı sağlayan kişiler salgın ve hastalık algısı genel itibariyle pozitif olan kişilerdir. Covid-19 kapsamında alınan tedbirler kapsamında en çok etkilenen kesimlerden biri de öğrencilerdir. Bir anda okulların tatil sürecine girmesi ve uzaktan eğitim faaliyetlerinin başlaması ile öğrenciler bambaşka bir süreçle tanışmıştır. Doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar her yere yayılan virüs, kuşkusuz her şeyden etkilenen ve hassas olan insanlığı ciddi bir şekilde etkilemiştir. Her bireyin algısı farklı olduğu gibi salgın algısı da farklı olup, bu süreçte etkilenme düzeyi de farklı olacaktır. Bu açıdan öğrencilerin salgın ile ilgili olan algısını belirlemeye yönelik akademik çalışma yapılması ve genel durumun ortaya konulması önemli görülmektedir. Literatüre katkı sağlaması açısından

sağlık eğitimi alan üniversite öğrencilerinin genel algısının ortaya konulması ve buna göre çeşitli önerilerin geliştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, sağlık eğitimi alan öğrencilerin Covid-19 ile ilgili bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemek ve literatüre katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca sağlık eğitimi alan öğrencilerin Covid-19 salgınına karşı davranışları ile bireysel özellikleri arasındaki ilişki de değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular dahilinde gerekli öneriler de geliştirilmiştir. Ayrıca öğrencilerin Covid-19 salgınına karşı davranışları ile bireysel özellikleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve bu kapsamda diğer bölümlerde okuyan öğrencilerin algılarını belirlemede bir ölçeğin geliştirilmesinde ön ayak olması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir.

I. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

A. Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Kullanılmak istenen bir veri toplama aracının boyutların ortaya çıkarılması, özellikle sosyal bilimlerde bu boyutların içeriğine ilişkin bilgi edinilmesi açıklayıcı faktör analizi ile gerçekleştirilmektedir. Faktör analizi yöntemi bu amaç için yaygın olarak kullanılan çok değişkenli istatistiksel analiz tekniklerinden biridir. Faktör analizi, çok değişkenli bir olayda birbiriyle yakından ilişkili değişkenleri bir araya getirerek daha az sayıda ve ilişkisiz değişken bulmayı amaçlar. Kısaca faktör analizi için, ortak boyutlar belirlenerek boyut indirgeme ve bağımlılık yapısının yok edilmesi yöntemidir denilebilir (Tavşancıl, 2002:46).

İki tür faktör analizi vardır. Bunlar, açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yaklaşımlarıdır. Açıklayıcı faktör analizinde değişkenler arasında bulunan ilişkilerden yola çıkarak yeni faktör bulmaya yönelik işlem yapılırken, doğrulayıcı faktör analizinde ise değişkenler arasındaki ilişkiye ilişkin daha önceden belirlenen bir hipotez vardır ve bu hipotezin doğruluğunun test edilmesi işlemi söz konusudur (Büyüköztürk, 2002:117).

B. Araştırmanın Evreni Ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nun toplam 1720 öğrencisi oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında evreni oluşturan öğrencilerden toplam 911 öğrenci araştırmanın örneklemi oluşturmaktadır. Ancak elde edilen anket verilerinin varyasyon katsayıları, aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları dikkate alınmış ve 445 öğrencinin cevapları güvenilir bulunmuştur. Çalışmada 445 öğrencinin ankete vermiş olduğu cevaplar kullanılmıştır.

Çalışma 2019-2020 Eğitim - Öğretim yılının bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemi öğrenciler pandemi önlemleri neticesinde uzaktan eğitim olarak almışlardır. Bu çalışmada olasılıksız örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme metodunda araştırmacılar örnekleme rahatlıkla ulaşabilir ve elde edilen örneklem grubu uygulama için hazır kabul edilir (Cochran, 1977). Bu yöntem araştırmaya katılımın gönül esasına dayandığı durumlarda en çok tercih edilen yöntemdir (Kish, 1995).

C. Veri Toplama Süreci Ve Verilerin Analizi

Çalışmaya katılan öğrenciler pandemi nedeniyle uzaktan eğitim yöntemi ile öğrenim gördükleri için veri toplama aracının uygulanması on-line olarak 07.04.2020-18.04.2020 tarihleri arasında yapılmıştır. Öğrencilere bu ölçeği istedikleri zaman doldurabilecekleri zaman esnekliği tanınmış, anketle ilgili bilgiler açıklama kısmında verilmiştir. Elde edilen verilerin istatistiksel analizlerinde açıklayıcı faktör analizi için SPSS 23, doğrulayıcı faktör analizi için ise AMOS paket programı kullanılmıştır. Yapılan analizlerde istatistiksel anlamlılık (significance) değeri 0,05 olarak alınmıştır.

D. Taslak Ölçeğin Hazırlanması ve Uygulanması

Artvin Çoruh Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu uzaktan eğitimle dersleri almakta olan öğrencilere “Covid-19 salgını hakkındaki görüşleriniz nelerdir?”, “Salgından nasıl etkilendiniz?”, “Salgına yönelik alınan toplumsal ve bireysel tedbirler hakkındaki düşünceleriniz nelerdir, salgının size ne gibi etkileri olmuştur?” açık uçlu soru yönergesinin yer aldığı bir form verilmiştir. Öğrencilerden bu form üzerine belirtilen sorulara ilişkin düşüncelerini maddeler halinde yazmaları istenmiştir. Yazılan bu maddeler titizlikle incelenmiş, benzer ve yakın anlama sahip maddeler birleştirilip gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra tek bir veri toplama maddesi olacak şekilde ifadeleştirilmiştir. Bu maddelere ek olarak Covid 19 salgınına ilişkin ölçülmesi gereken kavramlar tanımlanmış, öğrencilerin karşılaştıkları ve karşılaşması muhtemel sorunlar belirlenmiştir. Başka salgın alanlarında yapılan çalışmalar incelenerek salgın sürecinde öğrencilerin tutum ve davranışları etkileyen farklı boyut ve alt faktörler belirlenmiştir. Maske kullanımı ve salgına ilişkin kamuoyunda yer alan kavram belirsizlikleri ankete eklenmiştir.

Hazırlanan veri toplama aracının(taslak ölçek) 5'li Likert tipi ölçek olmasına karar verilmiştir. Taslak ölçek, 1 (hiçbir zaman katılmıyorum), 2 (nadiren katılıyorum), 3 (bazen katılıyorum), 4 (genellikle katılıyorum), 5 (her zaman katılıyorum) şeklindedir. Hazırlanan ölçekteki ifadeleri yazım, imla, noktalama ve anlam uygunluğu açısından da tekrar uzman

görüşüne sunulmuştur. Bu bağlamda alanında uzman olan Türk Dili akademisyenlerine taslak ölçek sunulmuş ve geri dönüşler doğrultusunda ifadeler yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler neticesinde 47 sorudan oluşan madde havuzu elde edilmiştir.

II. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

A. Ölçeğin Geçerliğine İlişkin Bulgular

Hazırlanmakta olan ölçeğe ilişkin kapsam geçerliği uzman görüşü yöntemiyle belirlenmiştir. Yapı geçerliği kapsamında iç tutarlılık analizi (Cronbach's Alpha), açıklayıcı analizi ve doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir.

B. Kapsam Geçerliği

Sağlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Covid-19 Salgınına Yönelik Algılarının Değerlendirilmesine yönelik geliştirilen taslak ölçeğin kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla ölçek geliştirme ve uzaktan eğitim alanında çalışmalar yapmış 4 akademisyenden uzman görüşü alınmıştır. Uzmanlar ile yüz yüze ve online görüşülerek ölçek maddeleri incelenmiştir. Uzmanların görüşlerine sunulan 47 maddelik taslak ölçekten uzman önerileri doğrultusunda 10 madde çıkartılmıştır. Neticede taslak ölçek 37 maddeye indirilmiştir. Bu çalışma ve incelemeler neticesinde taslak ölçek kapsam geçerliği açısından uygun bulunmuştur.

C. Yapı Geçerliği

Sosyal bilimlerde hazırlanan bir ölçek için en önemli geçerlik türü yapı geçerliğidir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğinin incelenmesi için sırasıyla yapılan testler şu şekildedir:

C.I. Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Bir veri grubuna açıklayıcı faktör analizi uygulayabilmek için örneklem büyüklüğünün yeterlilik düzeyinin belirlenmesinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri kullanılmaktadır. KMO katsayısı 0 ile 1 arasında değişen bir katsayıdır. "0.00-0.49 arası=kabul edilemez", "0.50-0.59 arası=zayıf", "0.60-0.69 arası=orta", "0.70-0.79 arası= iyi", "0,80-0,89 arası=çok iyi" ve "90-1 arası=mükemmel" olarak kabul edilmektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018).

Bir veri grubuna faktör analizinin uygulanabilmesi için ana kütle bütünlüğünün de test edilmesi gerekmektedir. Ana kütle bütünlüğünün testi ise Barlett tarafından geliştirilen Küresellik Testi ile yapılmaktadır. Bartlett Küresellik Testi ile ana kütlede yer alan

değişkenler arasında anlamlı ilişki olup olmadığı test edilmektedir. Bir örneklem grubuna faktör analizi uygulanabilmesi için hesaplanan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) skorunun 0,60 değerinden yüksek ve Barlett Testinin anlamlı olması gerekmektedir (Nakip, 2006:428).

Tablo 1: İlk Analize Göre KMO ve Barlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı		,837
Barlett testi	χ^2	6323,723
	SD	666
	Anlamlılık	,000

Tablo 2'ye göre Sağlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Covid-19 Salgınına Yönelik Algılarının Değerlendirilmesine yönelik geliştirilen taslak ölçeğe dair KMO istatistik değeri 0,807 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ise KMO derecelendirme tablosuna göre “çok iyi” kategorisine karşılık gelmektedir (Tavşancıl, 2002: 50). Barlett testi sonuçlarına göre ise maddeler arasında yüksek korelasyon ilişkileri olduğu görülmüştür. Dolayısıyla verilerin çoklu normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir ($\chi^2=3517,143$; $p<0,001$). Tablo 2'ye göre verilerin faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçtan sonra verilere açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi uygulanırken faktör yapısını ortaya koymak amacıyla Eşkökenlilik Değerleri, Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis) ve Varimaks Rotasyon yöntemleri kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizleri yapılarak; 17 adet maddenin (4, 8, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 24, 27, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36) faktör yük ağırlıklarının binişik veya düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu maddeler ölçekten çıkartılmıştır.

20 madde üzerinden yapılan açıklayıcı faktör analizinden elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 2: Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek Alt Boyutu	Özdeğer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans
Faktör 1	4,965	24,825	19,447
Faktör 2	2,710	13,549	31,432
Faktör 3	1,993	9,965	43,380
Faktör 4	1,611	8,055	54,286
Faktör 5	1,323	6,615	63,008

Tablo 2'ye göre 5 faktörden ve 20 sorudan oluşan ölçek toplam varyansın % 63,008'ni açıklamaktadır ve 5 faktörün öz değerlerinin 1 den büyük olduğu görülmektedir. Bu değerler

çok faktörlü bir yapı için kritik değer olan %60'dan büyüktür (Kartal ve Bardakçı, 2018) ve her bir faktörün özdeğeri ölçüt olarak kullanılan 1'den büyüktür (Büyüköztürk, 2002:119).

Tablo 3. Son Analize Göre KMO ve Barlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı		,807
Barlett testi	χ^2	3517,143
	SD	190
	Anlamlılık	,000

Tablo 3'te nihai faktör analizi sonuçlarında elde edilen maddelerin KMO değerleri de aynı şekilde anlamlı çıkmış, Barlett testi sonuçlarına maddeler arasında yüksek korelasyon ilişkileri olduğu görülmüştür. Dolayısıyla verilerin çoklu normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir ($\chi^2=3517,143$; $p<0,001$).

Tablo 4'te faktör yüklerini gösteren döndürülmüş bileşenler matrisi (Rotated Component Matrix) verilmiştir.

Tablo 4: Modelin Son Haline İlişkin Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

	1	2	3	4	5
Madde 23	,864			,182	
Madde 22	,829			,172	
Madde 26	,806			,233	
Madde 25	,770	,115		,351	
Madde 33	,710	,140			
Madde 29	,673	,186			-,117
Madde10	,181	,821		-,139	
Madde 9	,138	,754	-,107	,260	
Madde 12		,686	,146	,316	
Madde 11	,196	,668	-,229	,106	
Madde 6			,875		
Madde 5			,871		
Madde 7		-,162	,771	-,318	
Madde 18		,267	-,234	,728	
Madde 17	,197			,614	,157
Madde 21	,102	,106		,602	
Madde 37	,111			,599	
Madde 1					,869
Madde 3		,129	,155		,831
Madde 2	,107	,127	,098		,501

Tablo 4'te verilen faktör analizi sonuçlarında görüldüğü gibi döndürme sonrası maddelerin toplam 5 faktör altında toplandığı, faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde olduğu ve her bir maddenin bulunduğu faktörü temsil ettiği sonucuna varılmıştır. Maddelerin yük

değerleri 0,501 ile 0,875 arasında olup literatürde kritik değer olarak kabul edilen 0,50 den yüksektir (Büyüköztürk, 2002:118).

C.II. Faktörlerin Adlandırılması

Yapılan faktör analiz neticesinde en önemli aşamalardan biri de aynı faktörde elde edilen maddelerin ortak isimde toplanabilmesidir. Faktör isimlendirmesinin yapılabilmesi için maddelerin ortak bir yapıyı ölçmesi gerekmektedir. Aksi durumda faktör analizi sonuçları sayısal olarak tutarlı olsa da sonuçlar anlamsız olabilmektedir.

Aşağıda her bir faktörde yer alan maddeler ve ifadeleri verilmiştir:

Faktör 1:

MADDE 23: Covid-19’la mücadelede devletin aldığı tedbirlere güveniyorum.

MADDE 22: Türkiye’deki salgına karşı önleyici çalışmalar yeterlidir.

MADDE 26: Salgının engellenmesinde uygulanan karantinaları başarılı buluyorum.

MADDE 25: Covid-19’la mücadelede sağlık sistemimize ve hastanelerimize güveniyorum.

MADDE 33: Maske temininde sunulan imkanları yeterli buluyorum.

MADDE 29: Aşı ile ilgili yapılan açıklamalara güveniyorum.

Faktör 2:

MADDE10: Virüsü kapıp hastalanma endişesi taşıyorum.

MADDE 9: Bu salgın beni psikolojik olarak olumsuz etkiledi.

MADDE 12: Salgın sürecinde ekonomik açıdan etkileniyorum.

MADDE 11: Virüsü sevdiklerime bulaştırmaktan korkuyorum.

Faktör 3:

MADDE 6: Bu hastalığın söylendiği kadar tehlikeli olmadığını düşünüyorum.

MADDE 5: Covid-19 virüsünün medya tarafından abartıldığını düşünüyorum.

MADDE 7: Covid-19 virüsünün sağlık çalışanları tarafından abartıldığını düşünüyorum.

Faktör 4:

MADDE 18: Covid-19’dan korunmak için el temizliği ve genel temizlik kurallarına uyuyorum.

MADDE 17: Covid-19 hakkında yeterli bilgiye sahibim.

MADDE 21: Hastalıktan korunmak kişinin kendi elinde olduğu inanıyorum.

MADDE 37: Maske kullanım şeklini biliyor ve tek kullanımlık maske kullanıyorum.

Faktör 5:

MADDE 1: Covid-19 salgını kasıtlı gerçekleştirilmiştir.

MADDE 3: Bu salgının nedeni gelişmiş ülkelerin ilaç ve aşı satma çabasıdır.

MADDE 2: Covid 19 salgını doğal bir afettir.

Faktörlerde yer alan ifadeler dikkate alındığında;

Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar

Faktör 2: Virüse Karşı Endişe

Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış

Faktör 4: Kişisel Bilgi ve Tedbir

Faktör 5: Virüsün Ortaya Çıkışına Genel Bakış şeklinde isimlendirilmesine karar verilmiştir.

C.III. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı faktör analizi ile 5 faktörden oluşan yapının uyum iyiliğini ve yapı geçerliğini incelemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi işlemi uygulanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesinde kullanılan en yaygın uyum endeks değerlerinden olan, χ^2/sd (CMIN/DF), NFI (Normed Fit index), TLI (Tucker-Lewis Index), CFI (Comparative Fit Index), IFI (Incremental Fit Index) ve RMSA (Root Mean Square Error of Approximation) skorlar hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Modelin analizinde ilk hesaplanan kovaryans değerleri dikkate alınarak gerekli modifikasyonlar yapılmış ve nihai sonuç elde edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5: Modelin Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	Hesaplanan Değer	Kabul Aralığı
CMIN/df	3,156	≤ 5
GFI	,947	$\geq ,90$
IFI	,922	$\geq ,90$
TLI	,904	$\geq ,90$
CFI	,922	$\geq ,95$
RMSA	,049	$\leq 0,08$
NFI	,900	$\geq ,90$

Tablo 5'teki uyum endeksleri incelendiğinde modelin faktörlerle ve verilerle uyumlu olduğu söylenebilir. Doğrulayıcı faktör analizi yapılarak bir önceki bölümde açıklayıcı faktör analizi ile ortaya konulan 5 faktörlü ölçek yapısının geçerliği teyit edilmiştir.

Doğrulayıcı faktör analizi sonrası elde ettiğimiz tüm bu bulgulara dayanarak Sağlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Covid-19 Salgınına Yönelik Algılarının Değerlendirilmesine yönelik geliştirilen ölçeğin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

D. Ölçeğin Güvenirliğinin İncelenmesi

Ölçeğin güvenirliliğini test etmek amacıyla Cronbakh's Alpha değeri hesaplanmış ve alt üst gruplara dayalı madde analizi yapılmıştır.

İç tutarlılığı ve dolayısıyla güvenirliliği belirlemeye yönelik madde analizi yöntemlerinden biri alt-üst gruplara dayalı madde analizidir. Bu madde analizinde, her bir maddenin gerçekten, ölçme aracı bir başarı testiyse başarılı-başarısız bireyleri, ölçme aracı bir tutum ölçeğiye olumlu-olumsuz tutum sahibi bireyleri ayırt etme özelliğine sahip olup olmadığı test edilir. "t" testinin anlamlı çıkması maddelerin farklı tutuma sahip bireyleri Ayrıca maddelerin ayırt edicilik gücünü saptamak için ölçekten elde edilen ham puanlar küçükten büyüğe doğru sıralanmış, alt %27 (120 kişi) ve üst %27'yi (120 kişi) oluşturan grupların puan ortalamalarının "t" değerleri (Tablo 6) hesaplanarak maddelerin ayırt edicilik güçleri elde edilmiştir (Kartal ve Bardakçı, 2018).

Tablo 6: Alt Üst Gruplara Dayalı Madde Analizi

Maddeler	T ve P	Ortalama	St Sapma	Maddeler	T	Ortalama	St Sapma
Madde 1	4,336 P=0	3,6034	1,36973	Madde17	8,80 P=0	4,3017	,83635
		2,8793	1,16586			3,0948	1,20129
Madde 2	3,25 P=0	3,0517	1,58166	Madde 18	7,69 P=0	4,8879	,34317
		2,4310	1,31364			3,8879	1,35628
Madde 3	4,75 P=0	3,4914	1,44159	Madde 21	9,875 P=0	4,5690	,73690
		2,6897	1,10661			3,1897	1,31158
Madde 5	3,33 P=,001	2,6293	1,58542	Madde 22	17,523 P=0	4,3103	,92702
		1,9914	1,31543			2,1034	,99021
Madde 6	2,387 P=,018	2,2414	1,51296	Madde 23	20,88 P=0	4,6207	,58466
		1,8103	1,22236			2,2328	1,09034
Madde 7	3,27 P=,019	1,7586	1,22737	Madde 25	19,838 P=0	4,8621	,34632
		1,8448	1,37432			2,5690	1,19582
Madde 9	10,622 P=0	4,5259	,93680	Madde 26	20,940 P=0	4,7672	,58022
		2,7845	1,49670			2,2328	1,16737
Madde 10	9,47 P=0	3,9224	1,25906	Madde 29	12,507 P=0	4,0431	1,14506
		2,2931	1,35786			2,2328	1,05795
Madde 11	9,148 P=0	4,6724	,85237	Madde 33	15,305 P=0	3,9828	1,14954
		3,1207	1,61598			1,8276	,98930
Madde12	9,476 P=0	4,6121	,75494	Madde 37	6,89 P=0	4,8103	,49191
		3,1293	1,50668			3,9310	1,28350

N_{üst}(%27)	116
N_{alt}(%27)	116

Ham puanların alt ve üst %27 yi oluşturan grupların puan ortalamalarına ait t değerleri hesaplanarak maddelerin ayırt edicilik güçleri elde edilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde her maddenin istenen düzeyde ayırt edici olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). Dolayısıyla ölçekte yer alan her bir madde olumlu ve olumsuz tutuma sahip bireyleri ayırt etmekte olup güvenilirdir.

Son olarak ölçeğin güvenilir olup olmadığını saptamak amacıyla Cronbach Alpha değerine bakılmıştır (Tablo 7).

Tablo 7: Ölçeğin ve Alt Faktörlerin Cronbach's Alpha Güvenirlik Katsayıları

Faktörler	Madde sayısı	Cronbach's Alpha
Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar	6	0,886
Faktör 2: Virüse Karşı Endişe	4	0,760
Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış	3	0,827
Faktör 4: Kişisel Bilgi ve Tedbir	4	0,688
Faktör 5: Virüsün Ortaya Çıkışına Genel Bakış	3	0,673
Toplam	20	0,848

Cronbach's Alpha Güvenirlik katsayısının kabul edilebilir değeri için literatürde 0.80 ve üzerindeki değerler önerilmektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Psikoloji alanında yapılan tutum ölçeklerinde ise bu değer 0.70 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği için genel olarak yeterli kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2002:171). Tablo 7 incelendiğinde ölçeğin güvenirlilik indeksinin kabul edilebilir olduğu görülmektedir.

Tablo 7 incelendiğinde ölçeğin alt boyutlarının Cronbach α güvenirlilik katsayılarının sırasıyla Faktör 1 için 0.886, Faktör 2 için 0.760, Faktör 3 için 0.827, Faktör 4 için 0.688 ve Faktör 5 için ise 0,673 olarak hesaplandığı görülmektedir. Buna göre faktörlerin üçünün(Faktör 1, 2 ve 3) yüksek güvenirliliğe ikisinin (Faktör 4 ve 5) ise normal düzeyde güvenirliliğe sahip olduğu söylenebilir. Ölçekteki toplam 20 maddenin Cronbach α güvenirlilik katsayısının ise 0.848 olduğu görülmektedir. Bu değer göz önüne alındığında ölçeğin oldukça güvenilir olduğu söylenebilir.

E. Sağlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Covid-19 Salgınına Yönelik Algılarının Demografik Özelliklere Göre Değerlendirilmesi

Katılımcıların cinsiyet (Erkek, Kadın) iki şıklı olduğu için salgına yönelik tutum farklılıkları t testi analizi ile incelenmiştir. İki şıktan fazla olan “Yerleşim Türü” değişkenlerinin değerlendirilmesinde ise varyans analizi kullanılmıştır.

1. T Testi İle Yapılan Analizler

Katılımcıların cinsiyet (Erkek, bayan) değişkenleri iki şıklı olduğu için Covid 19’a yönelik tutum farklılıkları t testi analizi ile incelenmiştir.

Tablo 8’de cinsiyete göre faktörlerin t testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 8: Cinsiyete Göre Faktörlerin T Testi Analizi

	t değeri	SD	Anlamlılık	Ortalamaların Farkları	Standart Sapma
Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar	0,773	443	,002**	,34328	,11269
Faktör 2: Virüse Karşı Endişe	0,233	443	,816	,02685	,11522
Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış	2,710	443	,007**	,3124	,11526
Faktör 4: Kişisel Bilgi ve Tedbir	2,382	443	,018	,18291	,0768
Faktör 5: Virüsün Ortaya Çıkışına Genel Bakış	-2,998	443	,440	-,18291	,10454

**P<0,01

Tablo 7 de görüldüğü gibi “Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar” faktörünün ortalaması ve “Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış” faktörünün ortalaması cinsiyete göre farklılık göstermektedir (P<0,01).

Tablo 8 de faktörlere ait gerçek ortalamalar verilmiştir.

Tablo 9: Cinsiyete Göre Faktör Ortalamaları

	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata Ortalaması
Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar	Erkek	123	3,0894	1,16477	,10502
	Kız	322	3,4327	1,02189	,05695
Faktör 2: Virüse Karşı Endişe	Erkek	123	3,5935	1,05601	,09522
	Kız	322	3,6203	1,09857	,06122
Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış	Erkek	123	2,1789	1,25253	,11294
	Kız	322	1,8665	1,01755	,05671
Faktör 4: Kişisel Bilgi ve Tedbir	Erkek	123	4,0244	,77843	,07019
	Kız	322	4,2073	,70291	,03917
Faktör 5: Virüsün Ortaya Çıkışına Genel Bakış	Erkek	123	3,2195	1,11443	,10048
	Kız	322	3,1387	,93289	,05199

“Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar” göz önüne alındığında cinsiyete göre farklılık bulunmaktadır (Tablo 9). Erkek öğrenciler salgınla mücadelede devlet tarafından yapılanlara karşı kararsız algıya sahipken (\bar{X} :3,08) kız öğrenciler salgınının için yapılan çalışmalara yeterli olarak bakmaktadır (\bar{X} :3,43).

“Faktör 2: Virüse Karşı Endişe” ortalaması incelendiğinde cinsiyete göre farklılık olmamakla birlikte kız ve erkekler bireysel olarak olumsuz etkilenmişlerdir(\bar{X} : 3,59 ve 3,62).

“Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış” ortalaması dikkate alındığında cinsiyetler arasında farklılık olup her iki cinsiyette bu faktöre olumsuz bakmıştır. Başka bir ifadeyle medyanın ve sağlık çalışanlarının virüsü abartmadıklarını belirtmişlerdir. Kız öğrenciler 1,86 ortalama ile bu faktöre daha olumsuz cevap vermişlerdir.

“Faktör 4: Kişisel Bilgi ve Tedbir” ortalaması dikkate alındığında her iki cinsiyette kişisel tedbirlere oldukça duyarlı ve bilgili olduklarını belirtmişlerdir.

“Faktör 5: Virüsün Ortaya Çıkışına Genel Bakış” ortalaması dikkate alındığında ise her iki cinsiyet de kararsız kalmışlardır. Yani Covid-19 salgınının kasıtlılığı hakkında bir karar belirtmemişlerdir. Ancak erkek öğrencilerin 3,21 ortalamasına bakılarak kasıtlı olarak gerçekleştirildiği düşüncesine sahip oldukları söylenebilir.

2. ANOVA Testi (F Testi) İle Yapılan Analizler

F testi iki ya da daha fazla gruba ait ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığı ile ilgili hipotezleri test etmek için kullanılmaktadır. Eğer ikiden fazla grubun ortalamaları karşılaştırılacak ise F Testi diğer bir ismiyle Varyans Analizi (ANOVA, Analysis Of Variance) uygulanır. Araştırmada yerleşim yerinin türü 2 şıktan fazla olduğundan bu değişken için varyans analizi yapılmıştır.

Öğrencilerin yerleşim yerlerine göre Covid-19 salgınına yönelik tutumlarına ait varyans analizi sonuçları Tablo 10 da verilmiştir.

Tablo 10: Öğrencilerin Yerleşim Yerlerine Göre Covid-19 Salgınına Yönelik Tutumlarına Ait F Testi Tablosu

		Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalama ası	F	Anlamlılık
Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar	Gruplar Arası	6,335	3	2,112		2,191
	Gruplar İçi	425,123	441	,964		,088
	Toplam	431,458	444			
Faktör 2: Virüse Karşı Endişe	Gruplar Arası	6,970	3	2,323		2,032
	Gruplar İçi	504,243	441	1,143		,109
	Toplam	511,213	444			

Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış	Gruplar Arası	7,434	3	2,478	2,118
	Gruplar İçi	516,079	441	1,170	,097
	Toplam	523,513	444		
Faktör 4: Kişisel Bilgi ve Tedbir	Gruplar Arası	7,983	3	2,661	2,237
	Gruplar İçi	524,471	441	1,189	0,083
	Toplam	532,453	444		
Faktör 5: Virüsün Ortaya Çıkışına Genel Bakış	Gruplar Arası	,759	3	,253	0,475
	Gruplar İçi	234,746	441	,532	,700
	Toplam	235,505	444	2,112	

**P<0,01

Tablo 10' a göre faktörlerin tamamında yerleşim türü değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (P<0,01). Dolayısıyla yerleşim türüne göre faktör ortalamaları arasında farklılık olmayıp il, ilçe, şehir ve büyükşehirde ikamet eden öğrenciler aynı algılara sahiptir.

Tablo 11' da her bir faktöre ait gerçek ortalamalar verilmiştir.

Tablo 11: Yerleşim Türü Değişkenine Göre Faktör Ortalamaları

Faktörler	Yerleşim Yeri	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata Ortalaması
Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar	İlçe	120	3,3056	,97359	,08888
	Köy-Kasaba	100	3,2467	1,04942	,10494
	Büyükşehir	134	3,0274	,91588	,07912
	İl(Büyükşehir Olamayan)	91	3,0733	1,00959	,10583
	Total	445	3,1610	,98578	,04673
Faktör 2: Virüse Karşı Endişe	İlçe	120	3,3375	1,03746	,09471
	Köy-Kasaba	100	3,4800	,97075	,09708
	Büyükşehir	134	3,1642	1,10686	,09562
	İl(Büyükşehir Olamayan)	91	3,4377	1,15434	,12101
	Total	445	3,3378	1,07302	,05087
Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış	İlçe	120	3,4792	1,11831	,10209
	Köy-Kasaba	100	3,4975	1,17072	,11707
	Büyükşehir	134	3,6940	1,01058	,08730
	İl(Büyükşehir Olamayan)	91	3,7967	1,03139	,10812
	Total	445	3,6129	1,08586	,05147
Faktör 4: Kişisel Bilgi ve Tedbir	İlçe	120	2,1583	1,18893	,10853
	Köy-Kasaba	100	1,8467	,94450	,09445
	Büyükşehir	134	1,9428	1,13759	,09827
	İl(Büyükşehir Olamayan)	91	1,8132	1,03185	,10817
	Total	445	1,9528	1,09509	,05191

Faktör 5: Virüsün Ortaya Çıkışına Genel Bakış	İlçe	120	4,1167	,76211	,06957
	Köy-Kasaba	100	4,1400	,72240	,07224
	Büyükşehir	134	4,1530	,66668	,05759
	İl(Büyükşehir Olamayan)	91	4,2335	,78067	,08184
	Total	445	4,1567	,72830	,03452

Tablo 11’de görüldüğü üzere yerleşim yerine göre öğrenciler arasında faktörlere yönelik tutum farklılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle Tablo 12’de öğrencilerin genel tutum ortalamaları verilmiş ve tutumları yorumlanmıştır.

Tablo 12: Faktörlerin Genel Ortalamaları

	N	Ortalama	Standart Sapma
Faktör 1: Salgının Önlenmesinde Devlet tarafından yapılanlar	445	3,1610	,98578
Faktör 2: Virüse Karşı Endişe	445	3,6129	1,08586
Faktör 3: Medyaya Karşı Bakış	445	1,9528	1,09509
Faktör 4: Kişisel Bilgi ve Tedbir	445	4,1567	,72830
Faktör 5: Virüsün Ortaya Çıkışına Genel Bakış	445	3,1610	,98578

Faktör 1, 2, 4 ve 5 için Faktörlerin genel ortalaması 3 ün üzerinde olup öğrencilerin bu faktörlere karşı tutumları olumludur. Bu kapsamda öğrencilerin salgınla mücadelede devlet tarafından yapılanları olumlu gördükleri söylenebilir. Aynı zamanda öğrencilerin bireysel endişelerinin yüksek olduğu ve salgına yönelik tedbirde bireysel bilgiye sahip oldukları söylenebilir. Salgının ortaya çıkışının kasıtlı olup olmaması konusunda ise kararsız oldukları söylenebilir. Faktör 3’ün ortalamasına göre ise salgının medya tarafından abartılmadığı görüşü hakimdir. Dolayısıyla öğrencilerin salgın sürecinde medyaya güvendikleri söylenebilir.

Katılımcılara aynı zamanda “Sizce maske kullanımı zorunlu olmalı mı?” ve “Covid-19’dan korunmak için evde kal uygulamasına uyuyor musunuz?” şeklinde sorular sorulmuştur. Bu sorulara ait frekans değerleri Tablo 13 ve 14’ te verilmiştir.

Tablo 13: Sizce maske kullanımı zorunlu olmalı mı?

İfadeler	Frekans	Yüzde	Kümülatif Frekans
Evet	306	68,8	68,8
Hayır	6	1,3	70,1
Kısmen (Bazı yerlerde)	133	29,9	100,0
Total	445	100,0	

Tablo 13’ te verilen değerler incelendiğinde öğrencilerin sadece % 1,3’ ü maske kullanımına hayır demişlerdir. Dolayısıyla öğrencilerin maske kullanımını çoğunlukla destekledikleri söylenebilir.

Tablo 14: Covid- 19'dan korunmak için evde kal uygulamasına uyuyor musunuz?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Frekans
Evet	396	89,0	89,0
Hayır	15	3,4	92,4
Kısmen	34	7,6	100,0
Total	445	100,0	

Tablo 14' te verilen değerler incelendiğinde ise öğrencilerin sadece % 3,4' ü evde kal uyarısına uymadıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin büyük çoğunlukla evde kal uygulamasına uydıkları söylenebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Covid 19 salgını Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiş, ülkemizde ve dünyada ortaya çıkan bu salgın sonrası her alanda önlemler alınmaya başlanmıştır. Özellikle ülkemizde ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020'den itibaren tüm birimler teyakkuza geçmiştir. Yüksek Öğretim Kurumu da bu kapsamda hızlı ve etkili adımlar atarak 25 Mart tarihinden itibaren 2020 Bahar Dönemi yüz yüze eğitimi sonlandırmıştır. Bu çalışma, sağlık eğitimi alan öğrencilerin Covid-19 ile ilgili bilgi, tutum ve davranışlarını belirlemek ve literatüre katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca sağlık eğitimi alan öğrencilerin Covid-19 salgınına karşı davranışları ile bireysel özellikleri arasındaki ilişki de değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular dahilinde gerekli öneriler geliştirilmiştir. Ayrıca bu çalışma öğrencilerin Covid-19 salgınına karşı davranışları ile bireysel özellikleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve bunun farklı alanlarda okuyan öğrencilere uyarlanmasına bir ilk olduğu için önem arz etmektedir.

Sağlık Eğitimi Alan Öğrencilerin Covid-19 Salgınına Yönelik Algılarının Değerlendirilmesine yönelik geliştirilen taslak ölçeğe dair KMO istatistik değeri 0,807 olarak hesaplanmıştır. Faktör analizi, döndürme sonrası maddelerin toplam 5 faktör altında toplandığı, faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde olduğu ve her bir maddenin bulunduğu faktörü temsil ettiği sonucuna varılmıştır. Maddelerin yük değerleri 0,501 ile 0,875 arasında olup literatürde kritik değer olarak kabul edilen 0,50 den yüksektir. Belirlenen faktör yapısının uyumluluğu doğrulayıcı faktör analizi ile teyit edilmiştir. Uyum indeksleri; $\chi^2/df=3,156$, GFI=0,947, IFI=0,922, TLI=0,904, CFI=0,922, RMSEA=0,049, NFI=0,900 olarak hesaplanmış ve modelin verilerle uyumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alpha değeri 0,848, aynı şekilde Cronbach Alpha değeri Faktör 1 için 0,886, Faktör 2 için 0,760, Faktör 3 için 0,827, Faktör 4 için 0,688, Faktör 5 için

0,673 olarak hesaplanmıştır. Geçerli ve güvenilir sonucuna varıldıktan sonra ölçekten elde edilen veriler doğrultusunda öğrencilerin salgına yönelik tutumları değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin devlet tarafından yapılanlara olumlu baktıkları, bireysel tedbirlere duyarlı ve virüse karşı alınacak önlemlere yönelik bilgili oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Kamuoyunda medyanın abarttığı görüşüne olumsuz tutum sergiledikleri, dolayısıyla virüsün medya tarafından abartılmadığını belirtmişlerdir. Aynı şekilde virüse karşı endişelerinin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Virüsün kasıtlı olup olmaması konusunda kız öğrenciler kararsız tutuma sahipken, erkek öğrenciler olumlu tutuma, başka bir ifadeyle kasıtlı gerçekteşirildiği düşünmesine sahiptirler.

Öğrencilerin büyük çoğunlukla evde kal uygulamasına uydukları, salgınla mücadelede devlet tarafından yapılanları olumlu gördükleri ve salgın sürecinde medyaya güvendikleri söylenebilir. Yerleşim türüne göre faktör ortalamaları arasında farklılık olmayıp il, ilçe, şehir ve büyükşehirde ikamet eden öğrenciler aynı algılara sahiptir.

Bu tür çalışmaların artırılmasının, farklı bölüm öğrencilerine uygulanmasının ve Türkiye örnekleminde uygulanmasının faydalı olacağı düşünölmektedir. Ayrıca yapılacak çalışmalarda daha fazla demografik değişkenler sorgulanarak elde edilecek verilerin kapsamının genişletilmesinin faydalı olacağı düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve covid-19, Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı Cilt 8 Sayı 85, 36-41.
- Büyüköztürk, Ş. (2002), Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Pagem Yayıncılık, Ankara.
- Cochran, W. G. (1977). Sampling Techniques (Third ed.).
- Kara, A. (2010). Domuz Gribi (Pandemik İnfluenza 2009, İnfluenza 2009 H1N1). Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 53 (1): 42-58.
- KartaL, M., & Bardakçı, S. (2018). SPSS ve AMOS Uygulamalı Örneklerle Güvenirlik ve Geçerlik Analizleri, Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Kish, L. (1995). Survey Sampling, New York, Wiley.
- NakiP, M. (2006). Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS) Destekli Uygulamalar, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Sağlık Bakanlığı (2020). Halk Sağlığı genel Müdürlüğü, COVID-19 (2019-n CoV Hastalığı) Rehberi (Bilim Kurulu Çalışması) (2020). T.C. Sağlık Bakanlığı, 25 Şubat 2020. (Erişim Tarihi: 26.02.2020).
- Sağlık Bakanlığı (2020). Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, Koronavirüsler Raporu, 10 Ocak 2020. <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/HaberDetayi/2208>; <https://www.seyahatsagligi.gov.tr/Site/koronavirus>. (Erişim Tarihi: 28.02.2020).
- TavşancıL, E. (2002). Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi, 1.Baskı, Nobel Basım Yayın, Ankara.
- WHO Health Topics, Coronavirus (2020). https://www.who.int/healthtopics/coronavirus#tab=tab_1, (Erişim Tarihi: 22.03.2020)
- Wikipedia. https://tr.wikipedia.org/wiki/2019-20_koronavir%C3%BCs_pandemisi, Erişim Tarihi: 25.05.2020.
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/4381924.stm> Erişim Tarihi: 25.05.2020
- <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/> Erişim Tarihi: 25.05.2020
- <https://www.who.int/en/> Erişim Tarihi: 25.05.2020

SANAL CEMAAT

(Tarihsel ve Sosyolojik Gerçeklikten, Dijital Çağın Sanallığına: Cemaatin Sanallaşması)¹

Saniye VATANDAŞ²

ÖZET

‘Cemaat’ sosyal bir varlık olan insanın insanlık tarihinin ilk günlerinden itibaren kendisini içinde bulunduğu sosyal birimdir. Çoğunlukla da ailedir, köydür, mahalledir, akraba topluluklarıdır. Fakat her geçen gün daha fazlasıyla küresel unsurların hâkimiyeti altına giren dünyada sürekli olarak yeni topluluklar ve kimlikler oluşmaktadır. Bunlar çoğu durumda, yapmacık, sahte topluluk duygusu veren oluşumlardır. Sanal cemaat ise bu oluşumların en bilinenidir. Fakat ne var ki bunlar geleneksel cemaatlerin yerini dolduramamaktadırlar. Yeni ilişki biçimlerine giren insanlar, bu yeni ortamda kendilerine ait kuralları ve bu sanal gruplar içerisindeki davranış şekillerini belirleyerek alternatif bir sanal kültür oluşturuyorlar. Bu kültürün sınırlarını ya da içeriğini de sanal cemaat üyeleri belirlemektedir. Belirlenen kültürel unsurlar internetin kendine özgü dili aracılığıyla sanal cemaat üyelerine aktarılmaktadır. Bu araştırma, sanal cemaatlerin hangi şartlarda doğduğunu, oluşum sürecinin genel gidişatının özelliklerinin neler olduğunu, işlevinin neler olduğunu belirlemek amacıyla. Konu bağlamında detaylı bir şekilde mevcut literatür incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cemaat, Sanal Cemaat, Sanallaşma

VIRTUAL COMMUNITY

(From Historical and Sociological Reality to the Virtuality of the Digital Age: The Virtualization of the Community)

ABSTRACT

‘Community’ is the social unit in which man, who is a social being, has been present since the first days of human history. It is generally the family, village, neighborhood and relatives. However, new communities and identities, which are increasingly dominated by global elements, are constantly emerging in the world. They are usually formations that give the impression of factitious and false communities. The virtual community is the most well-known one among these formations. However, they cannot take the place of traditional communities. In this new environment, the people entering into new forms of relationship constitute an alternative virtual culture by identifying their own rules and behavior within these virtual groups. The boundaries or content of this culture is determined by the members of the virtual community. The cultural elements that are determined are transmitted to the members of the virtual community through a language peculiar to the internet. This research aims to determine the conditions under which virtual communities are formed, what the characteristics of the general course of the formation process are and what their functions are. The existing literature has been examined in detail in the context of the issue.

Keywords: Community, Virtual Community, Virtualization.

¹ Bu makale, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6(1)’de yayınlanmış bulunan “From Historical and Sociological Reality to Virtuality of The Digital Age: Virtualization of The Community” isimli makalemin yeniden ele alınmış ve genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğretim Görevlisi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi-Isparta, saniyevatandas@isparta.edu.tr, ORCID:0000-0002-3646-9332

Giriş

En bildik tanımlamayla ifade etmek gerekirse, insan toplumsal bir varlıktır. Fizyolojik anlamda ve boyutta ‘insan’ olarak doğan bu varlığın, tutum ve davranışlarıyla, duygu ve tercihleriyle, bilinç ve iradesiyle... ‘insan’ olabilmesi, toplum içinde ve toplum tarafından gerçekleştirilmektedir. Toplum ise ‘insan’ olmuş bireyler tarafından teşekkül etmektedir. Toplum ile insan arasında karşılıklı sebep-sonuç ilişkisi vardır. Fakat başlangıcı nasıl olursa olsun, süreç içerisinde öncelik toplumdadır. Birey topluma doğar ve ‘toplum’ içinde insanlaşır. İnsanlık tarihinin bilinen veya öngörülen tüm tarihi dikkate alındığında ‘toplum’ denen yapının ismi her zaman ve hatta genellikle ‘toplum’ değildir. Geçmiş zamanın bilinmez derinliklerine uzanan insanlık tarihinde ‘toplum’un yaygın biçimini, sosyolojik anlam ve isimlendirmeye ‘cemaat’ denen birimler oluşturmuştur. Aile, klan, kabile, mahalle, köy, akraba... topluluğu cemaatin en yaygın biçimlerini oluşturmuştur. Ticaretin, güvenlik ihtiyacının ve dinin etkisiyle kent topluluğunun oluşumuyla insanlık o zamana kadar tüm bilinenlerin dışında yeni ve farklı bir toplum tipi ile karşılaşmış; bu toplum tipi bu güne kadar gittikçe büyüyerek, çoğalarak ve tüm diğer toplum birimlerinin birçoğu üzerinde daha baskın hale gelerek gelişimini sürdürmüştür. 20. yüzyılı itibarıyla toplum tiplerinde gelinen son durumu ünlü sosyolog Ferdinand Tönnies (1855-1936), ‘gemeinschaft’ (cemaat) ve ‘gesellschaft’ (cemiyet) sözcükleriyle iki ayrı kategoride ele almış ve bu iki ayrı toplumsallık halinin özelliklerini tespit etmeye çalışmıştır. Tönnies’e göre ‘cemaat’ (gemeinschaft) ortak yaşam tecrübelerine (geleneğe) sahip olan ve söz konusu tecrübeleri önemseyen insanların teşkil ettiği bir toplumsallık halidir. İnsanlar bu yapı içinde ‘biz’ duygusunun egemenliğinde yaşarlar; bireysellik yoktur; birey kendisini bir özne olarak algılamaz; kendisini cemaatine referansla anlamlandırır ve niteler. Cemaatin üyeleri arasında samimiyet, duygusallık ve fedakârlık vardır. Dayanışma içten bir samimiyet ile inşa edilir ve gerektirdiği sorumluluk yine aynı içten gelen kabulle paylaşılır. Cemaat üyeleri arasında güçlü bir dayanışma ruhu vardır. Dayanışma, cemaatin en karakteristik özelliğidir. Sosyal kontrol, yazısız normlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, sosyo-politik statüler miras olarak devralınır ve tüm yaşam boyunca temsil edilirler. Cemaatlerde sorumluluklar ve toplumsal ilişkiler birbirlerinden ayrılmazlar. Toplumsal değişim yavaştır. Buna karşılık cemiyet tipi toplumsallıkta (gesellschaft), ilişkiler ve sosyal kontrol hukuk kurallarıyla, yazılı sözleşmelerle sağlanır. İlişkilerde duygusallık zayıf, rasyonalite güçlüdür. Fedakârlık zayıf, bireysel beklenti ve kişisel çıkarlar güçlüdür. İnsanlar kendilerini birey olarak algırlar. Mekâna ve ortak geçmişe (geleneğe) bağlılık zayıftır. Kent tipik bir gesellschafttir (cemiyet); metropoller ise gesellschaft olma durumunu ideal boyutlarda temsil etmektedir.

İnsanlık tarihinin çok büyük bir kısmında egemen olan cemaat yapısına ilaveten, cemaat yapılarındakinden daha farklı işleyen kent olgusunun da ortaya çıkışını takiben bu iki toplumsallık biçimi arasında (cemaat-cemiyet) büyük oranda çatışmalı bir ilişki biçimi gelişmiştir. Cemaat yapıları ya olduğu gibi, ya da kendisini bazı alanlarda kısmen dönüştürerek (hemşerilik grupları gibi) cemiyet yapısı içerisinde kendisine yeni bir yaşam alanı açmaya çalışırken, cemiyet yapısı ve bu yapının işleyiş tarzı ise cemaatleri yapısal açıdan büyük oranda yapısökümüne uğratmış, işleyiş tarzını kesintiye uğratmış veya hem yapısıyla ve hem de işleyiş tarzıyla değiştirip-dönüştürmüştür. Bunun tipik örneği en temel ‘cemaat’ birimi olan aile kurumudur. Cemiyet yapısının yaygın ve baskın hale gelmesi; cemiyet hayatının gerektirdiği üretim-tüketim ilişkilerinin, değer ve normların etkisi ile aile kurumu yapısal olarak küçülmüş, işlevsel olarak zayıflamıştır. Aile üyelerinin çok köklü geleneğe dayanan toplumsal cinsiyet rolleri radikal düzeyde değişmiş, bireylerin itibar ettikleri statü ve rollerin bir kısmı ya yok olmuş ya da dönüşüme uğramıştır. Bu sebeptendir ki, söz konusu değişim-dönüşüm sürecinin son derece şiddetli bir şekilde gündeme gelmeye başladığı Sanayi Devrimi yılları ile birlikte insanlığın en temel kurumlarından birisi olan ailenin yok olup-olmadığı, gelecekte varlığını sürdürüp-sürdüremeyeceği önemli bir tartışma konusu olarak konunun ilgilileri ve uzmanları arasındaki gündemde yerini almıştır. Bu tartışmalar bugün de halâ varlığını sürdürmekte ve hatta sokaktaki insanın bile gündemi haline gelmiş bulunmaktadır.

Bu aşamada moderniteye kısaca da olsa değinmek gerekmektedir. Çünkü cemaat-cemiyet ayrışmasının tamamında değilse bile, söz konusu ayrışmanın çatışmaya dönüştüğü ve çatışmanın oldukça şiddetlendiği zamanlar ile modern zamanlar büyük oranda örtüşmektedir. Zira geleneğe, geleneğin dayandığı aşkın referanslara itiraz ekseninde vücut bulan modern zihniyet ve yaşam tarzı, cemaat yapılarını değil cemiyet yapılarını olumlamakta ve hatta inşa etmektedir. Çünkü cemiyet yapısının işleyişi rasyonel karakterlidir. Modernite ise rasyonaliteyi gerektirmektedir. Sosyolog Daniel Lerner (1917-1980), modernleşmeyi çok bataryalı bir değişken olarak nitelemiştir. Bu değişkenlerin arasında kentleşmeye özel bir önem atfetmiştir. Diğer önemli değişkenler ise okur-yazma oranı, kozmopolitlik düzeyi, kitle iletişim araçlarının kullanım yoğunluğu ve empatinin yükseklik düzeyidir. Fakat O, kentleşmenin modernleşme için asıl belirleyici unsur olduğu görüşündedir. O’na göre, bir toplumdaki kentleşme seviyesi yüzde beş gibi bir oranı geçtiği zaman modern üretimin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Böylece modernleşme başlamış olmaktadır.

Modern zamanlar cemaat-cemiyet yapılarının oluşum ve değişim süreçleri açısından önemli dönemi temsil etmektedir. Mevcutlar değişmiş, yeni yapılar tesis olmuştur. Bu bağlamda Benedict Anderson (1936-2015)'un tespitleri önemlidir. Anderson'a göre modernite, cemaat yapılarını tahrip edip, dağıtırken, 'kent' örneğindeki cemiyeti güçlendirmiş ve yaygınlaştırmıştır. Bilimde, teknolojiye ve ekonomide gerçekleşen gelişmeler geleneksel anlayış ve yaşayış tarzlarını aşındırıp, bitme noktasına getirmiştir. Teknoloji sayesinde elde edilen yüksek yaşam standardı cemaat yapılarını çözmüş, bireyciliğin egemen hale gelmesine imkân sağlamıştır. Geline bu aşamada bireyin öz çıkarı, grup/topluluk çıkarından daha önemli olmuştur. Kent hayatı ve ekonomik gelişmeler ise bireyciliği ve yalnızlaşmaya yol açan izolasyonu güçlendirmiştir. Ancak ilginç ve paradoksal bir durum olarak kendi 'cemaat'ini de inşa etmekten geri durmamıştır. Zira devlet/ülke düzeyinde çok büyük toplulukları 'cemiyet' düzeyinde bir ve bütün yapmanın imkânsızlığı görülmüş, 'cemaat'in işlevsel açıdan önemi fark edilmiştir. Bu sebeple de modern zamanlara özgü en büyük cemaat olan ulus inşa edilmiştir. Anderson'a göre *ulusun* temel özelliği, '*hayali bir cemaat*' olmasıdır (Anderson, 2004). Anderson'un bu tespitinden müphem olmak üzere ünlü kitabına '*Hayali Cemaat*' ismini vermiş olması oldukça manidardır.

Modern zamanların önemli bir kısmında cemaat yapıları radikal düzeyde değişim ve dönüşüme uğradı; geleneksel cemaat yapıları yapısal olarak küçüldüler, işlevsel olarak sığlaştılar. Buna karşılık kent örneğinde olduğu üzere 'cemiyet' yapıları çoğaldı, büyüdü ve güçlendi. Bu ise yakın gelecekte cemaat yapılarının hepsinin değilse bile çok önemli bir kısmının yok olacağına ilişkin kanaat ve görüşlerin güçlenmesine yol açtı. Bu öngörülerin önemli bir kısmı gerçekleşti, fakat bu arada 'ulus' örneğinde olduğu gibi beklenmedik bir durum gerçekleşti; modernlik kendi cemaat yapılarını inşa etmeye başladı. Üstelik bu durum 'parçalanmışlık', 'hiper bireysellik' ve bunların doğal bir sonucu olarak 'yalnızlaşma'nın yaygın ve güçlü bir şekilde yaşanmasına koşul gerçekleşti ve gerçekleşmeye de devam ediyor. Postmodern olarak isimlendirilen ve niteliği konusunda önemli tartışmaların yürütüldüğü bu günün dünyasında '*post-modern kabileleşme*' olarak isimlendirilen bir tür yeni cemaatleşme tipi ortaya çıktı. Postmodern zamanın teknolojik altyapısını oluşturan enformasyon/iletişim teknolojileri özellikle de internet/sosyal medya daha önce hiç tanık olunmayan bir biçimde yeni ilişkilerin ve yeni cemaat yapılarının doğuşuna yol açtı. Postmodern durumu oluşturan ve temsil eden söz konusu yeni ilişkilerin ve yeni cemaat yapılarını anlamak için bu ikisinin birbirleriyle olan ilişkilerini dikkate almak önemlidir. Zira özü itibarıyla toplumsallık denen şey bir ilişkiler ağının oluşturduğu bir durumdur; dolayısıyla cemaat yapısı, bu yapıyı doğuran

özel ilişkilerin ürünü olarak anlam kazanmaktadır. Bu itibarla ‘cemaat’ (community) ve ‘iletişim’ (communication) sözcüklerinin kökeninin ortaklık (common) ifade eden ‘*communis*’ olması dikkat çekici ve oldukça önemlidir.

Postmodern zamanların insanı neredeyse tamamen denecek düzeyde salt bireydir. Postmodern bireyin toplumsallığı, geleneksel ve hatta modern zamanların toplumsallığından çok farklı düzlemde işlemekte; örneğin zamanı, uzamı ve dili ile ayrılmaktadır. Postmodern birey ‘sorgu’ ve ‘şüphe’ içindedir. Modern öncesi zamanlarda ve modern dışı toplumlarda birey cemaatinin temsilcisiydi ve ontolojik ve epistemolojik açıdan tam bir ‘güven’ duygusuna sahipti. Modernite bu ‘güven’ duygusunu aşındırıp bireyleri ‘belirsizliğe’ doğru sürükledi. Postmodern dönem ise söz konusu belirsizliğin egemen hale geldiği bir dönem olarak anlam kazanmaya başladı. Postmodernite ‘şüphe’yi temel duygu haline getirdi. Artık hiç kimse ‘güven’ içerisinde değil. Postmodern bireyin toplumsallığının en karakteristik yönünü sanallık oluşturmaktadır. Postmodern bireylerin de cemaatleri vardır, ama hemen hepsi sanaldır; sanal zamanda, sanal uzamda, sanal kimliklerle işlemektedir.

1. Sanal Cemaat

Günümüz dünyasında sıklıkla zamanın, mekânın, kimliklerin, cemaatin, dinin, cinselliğin... sanallaşmasından veya bunların sanal versiyonlarının oluşumundan bahsediliyor. Öyleyse öncelikle her geçen gün daha sık işitilen ve okunan sanallık konusuna bir açıklık getirmek gerekiyor. ‘*Sanallık nedir?*’ Bir başka ifadeyle ‘*sanal nedir?*’. Bu soruya cevap olabilecek birçok tanımlama ve açıklama yapılmıştır. Bunlardan konumuzla doğrudan ilgili birisini örnek olarak dikkate almak gerekirse; Oral’a göre (Oral, 2005:92) ‘sanal’ sözcüğü daha çok internet teknolojinin inşa ettiği ortam ile irtibatlı olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım ise, bedenen/fiziksel mekân açısından gerçekleşen herhangi bir birlikteliğin söz konusu olmadığı, katılımcıların sadece internet teknolojisi üzerinden gerçekleştirdikleri iletiler aracılığıyla birliktelik sağladıkları; ilişkilerin yüz yüze değil; sadece ses, görüntü ve yazışmalarla gerçekleştirildiği bir ortam ve süreci ifade etmektedir. ‘Bedensiz toplulukların’ oluşturulduğu bu mekânsız uzay, aslında gerçek dünyanın sahip olduğu vasıflara uzak olmakla birlikte bambaşka bir dünya ile karşı karşıya bulunduğumuz algısına yol açtığından ‘sanal’ olarak ifade edilmektedir’. Yine Oral’a göre sanal ortamın mekânı internettir. İnsanlar internetin sağladığı imkânlar dâhilinde sanal ortamda bir araya gelmekte, yeni grup ve

topluluklar oluşturmaktadırlar. Sanal sözcüğü, etki olarak var olan fakat gerçekte var olmayan olay veya olguları tanımlamaktadır.

Bugün literatürde birbirine oranla çok küçük anlam farklılıklarına sahip ‘sanal cemaat’ tanımları yer almakta ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunlardan birisi Robins’in kabul gören tanımıdır. Robins’e göre ‘sanal cemaat’, yeterli sayıda insanın insani duygular eşliğinde siber alanda kişilerarası ilişkiler kurmak üzere bir araya gelmelerinin ve kamusal tartışmalara yeterince uzun bir süre (elektronik ortamda) katılmalarının sonucunda Ağ’da oluşan toplumsal kümelenmelerdir (Robins, 1999:143). ‘Ağ toplumu’ (network society) konusunda değerli çalışmalar yapmış, iletişim kuramlarında önemli bir yere sahip olan Jan Van Dijk (d. 1952)’e göre ‘sanal cemaat’, herhangi bir zaman kesitinden ve fiziksel ortamdan bağımsız, yaşam tarzları veya benzer birçok sebepten dolayı bir araya gelmeleri mümkün olamayacak net kullanıcılarının internette karşılıklı etkileşim içine girdikleri bir sosyal örgütlenme tarzıdır (Van Dijk, 2012: 166). Wellman- Gulia ise (Wellmann & Gulia, 1997: 169), e-mail, BBS, Haber grupları, IRC vb. internet uygulamaları aracılığıyla ortaya çıkan ve üyelerine arkadaşlık, bilgi paylaşımı ve aidiyet hissi sağlayan ‘sosyal ağları’ ‘sanal cemaat’ olarak ifade etmiştir. Bradford W. Hesse’nin sanal cemaat anlayışı da literatürde yer edinmiştir. Hesse’ye göre (Hesse, 1995: 418) ‘sanal cemaat’ denilen yapı, enformasyon için dizayn edilmiş teknolojiler tarafından gerçekleştirilen ve coğrafi sınırlılıklara sahip olmayan topluluklardır. Görüldüğü üzere Hesse’nin tanımında ‘fiziksel mekândan yalıtılmış olmak’ önemli bir ölçüt olarak yer bulmaktadır. Hesse’ye göre daha önceki cemaat yapılarında fiziksel olarak birbirine yakın bireyler arasındaki iletişim ve etkileşimin ürünü olan cemaat yapısına karşılık, sanal cemaatte iletişim ve etkileşim ‘bilgi otobanı’ üzerinden gerçekleşmektedir. Ulus sınırlarını aşan iletişim ağları, insanları yalnızca kültür sanayinin ürünlerini satın almaya değil, sınıf, ırk ve ulus gibi kültürel sınırları aşan cemaat ve ittifaklara katılmaya sevk etmektedir. Yeni kimliklerin dile getirilmesi için müzik ve stilin kullanımı dikkate değerdir. Hebdige’nin (Hebdige, 1995: 92) ‘*duygu cemaatleri*’ adını verdiği bu yeni kimlik ifade biçimleri, iletişim sistemlerinin mümkün kıldığı türden bağlanmalardır. ‘*Duygu cemaatleri*’ türünden toplumsal yapılanmalar, yeni zamanlarda kimliklerin hiçbir zaman sabitlenemeyeceğini göstermektedir.

‘Sanal’ın ve daha da önemlisi ‘sanal cemaat’in ne olduğuna, nasıl işlediğine ilişkin tespitlerde bulunan ve konuya ilişkin görüşlerini detaylı bir şekilde dile getiren Van Dijk, ‘sanal’ niteliğe sahip topluluklar ile ‘organik’ olarak isimlendirdiği gerçek/geleneksel toplulukları karşılaştırmalı olarak incelemiş ve sanal toplulukların geleneksel ya da kendi

deyimi ile ‘organik topluluklardan’ farklarını açıklamıştır. ‘Organik’, ‘gerçek’ veya ‘geleneksel’ olarak nitelenen topluluklar aile bireyleri, komşular, akraba çevreleri, köy halkı gibi birbirine sıkı duygusal bağlarla bağlı, görece daha küçük ölçekli toplulukların ismidir. Birey, kendisini bu yapıya eklemeyerek algılar; bireyin salt özne olma durumu söz konusu değildir. Söz konusu toplumsallıklar bireysel ve büyük toplumda egemen olan hayatın kesişim noktasında yer alırlar. Bu sebeple ‘nereye kadar bireysel, nereden sonra toplumsal’ sorusuna cevap vermeyi mümkün kılmayacak kadar dinamik ve son derece kuşatıcı oluşumlardır. Ayrıca bu yapıların toplumsal örgütlenmesi belirli bir coğrafi birlikteliğin yanı sıra, biyolojik ve kronolojik olarak belli bir zaman birlikteliğini de gerektirmektedir. Sanal topluluklar ise benzer ilgi alanına sahip, birlikteliklerinden belirli çıkara ulaşabileceklerini düşünen, sınırlı ve belirgin hedefleri olan kişilerden teşekkül etmektedir. Ayrıca zamana ve mekâna bağlılıktan da söz edilemez. Van Dijk’in isimlendirmesiyle organik topluluklarda veya daha yaygın isimlendirmeyeyle gerçek topluluklarda iletişim sözlü ve sözsüz iletişim şeklinde ilerlerken, sanal topluluklarda metinler, veriler ve grafiklerle üzerinden ilerlemektedir. Sözsüz iletişim simgelerini barındırmayan bu yeni dil, bir tür yan dildir (paralanguage). Son olarak organik toplumlarda, kültür ve kimlik daha bütünlüklü ve homojen bir yapıya sahipken, sanal topluluklarda kimlikler oldukça parçalıdır. Çoğu topluluğun sadece kendi üyelerine açık olması bu durumun bir gereğidir (Van Dijk, J. 1997: 45, 46).

Dawson’a göre internette ve herhangi bir mecradaki topluluğunun ‘sanal cemaat’ olarak isimlendirilebilmesi için, cemaate zemin teşkil eden site veya forumdaki üyelerin bazı temel ölçütlere sahip olmaları ve bu ölçütler bağlamında bir araya gelmeleri gerekmektedir. Dawson, söz konusu ölçütleri şöyle tespit etmektedir (Lorne, 2004: 83): Üyeler arasında etkileşim olması, üyeler arasındaki etkileşimin süreklilik arz etmesi, üyelerin sabit bir kullanıcı adına (nick) sahip olması, üyeler üzerinde geçerli bir sosyal kontrolün mevcut olması, birbirleriyle interaktif bir etkileşim içinde bulunan site/form üyelerinin ortak bir amaç/ilgi alanına sahip olmaları, paylaşılan düşünce veya aktivitelerin açık bir şekilde yapılması ve herkesin olmasa bile makul sayıdaki üyenin katılım sağlaması.

Konu ile ilgili önemli bir detayı atlamamakta yarar var; çoğu zaman ‘sanal cemaat’ ile ‘sosyal medya’nın birbirine karıştırıldığına tanık olunuyor. Sosyal medya, her türden düşünce ve inanca sahip çok farklı eğilim ve anlayışlardaki insanların bir internet platformunda bir araya gelmesi ve aralarında haber, bilgi, video, resim ve benzeri paylaşımlarda buldukları sanal platformları ifade etmektedir. Bu açıdan Facebook veya Twitter önemli örneklerdir. Bu sosyal medya platformlarında milyarı aşan insan aynı platformun üyeleri olarak aralarında

paylaşım yapıyorlar. Ancak bunların arasında inanç, duygu, düşünce ortaklığı bulunmamaktadır; böyle bir zorunluluk da yoktur. Ayrıca aralarında amaç ve ilgi ortaklığı söz konusu değildir. Buna karşılık, 'sanal cemaat' denilen platformlardaki üyeler arasında inanç, düşünce, din, siyaset-kültür-ekonomik anlayış, eğilim vb. benzerlikleri bulunmaktadır. Amaçları ve ilgileri arasında benzerlik ve hatta aynılık bulunmaktadır. Üstelik üyelerden her biri, kendisini bütünün bir parçası olarak algılamaktadır. 'Sanal cemaat' örneği olarak bir araya gelmiş ve aralarında bilgi, düşünce, inanç, duygu paylaşımı yapan (x) felsefesinin mensupları dikkate alınabilir. Ayrıca şu da önemlidir ki bu 'sanat cemaat' mensupları 'sosyal medya' ortamlarının dışında da bir araya gelebilmekte ve karşılıklı iletişim/etkileşim içinde bulunabilmektedirler. Yine ayrıca şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, 'sosyal medya' platformundaki bireyler, o platform bağlamında bir cemaatin mensubu değildirler. Fakat o platform bir cemaatleşmeye yol açabilir.

Bu arada sanal cemaat olgusuna eleştirel yaklaşan ve sanal cemaatlerin gerçekte 'sahte cemaat' (Pseudo-community) olduğunu iddia edenler de var. 'Sanal cemaat'i olumlu bir yaklaşımla değerlendiren görüş ve düşüncelere muhalif olan bazı şahsiyetler, sanal cemaatlerin en önemli özelliğinin samimiyetten uzaklığı olduğunu ifade etmektedirler. Bunlara göre sanal cemaatler insanların gerçek hayattaki var olan ilişkilerini istenmedik istikametlere yönlendirme potansiyeline sahip olduğunu iddia etmektedirler. Sanal cemaat ilişkilerinin insanların gerçek hayattaki sorumluluklarını yerine getirememelerine, aileleriyle, çocuklarıyla, eşleriyle, arkadaşlarıyla olan kıymetli ve gerçek ilişkilerini zayıflattığını ifade etmektedirler. Bu eleştirel yaklaşıma verilen cevaplara itirazlar arasında, internetin veya sanal cemaat ilişkilerinin, bireylerin aileleriyle ve işleriyle ilgili değerli vakitlerini çalmadığını, TV izleme süresini azalttığını, sanal cemaat ilişkilerinin özellikle engelliler, hastalar ve yaşlılar için önemli bir imkân olduğunu iddia etmektedirler. Bunlar sanal cemaati Tönnies'in cemaati (gemeinshaft) ile özdeşleştirmenin yanlış olduğunu, aralarında aidiyet açısından bazı benzerlikler olsa bile Tönnies'in cemaatinin dışarıdan gelen tehdit ve tehlikeler karşı gerçekleştirilen bir savunma ortamı olduğunu, hâlbuki sanal cemaatin ötekisiz olduğunu ve bireyin tamamıyla kendi irade ve isteği ile inşa olduğunu ifade etmektedirler (Bozkurt, 2006).

Sanal cemaatin oluşumunun arkasındaki tarihsel koşullar nelerdir? Bunu anlamak için modernliğin oluşum şartlarına ve gelişim sürecine bakmak gerekmektedir. Modernliğin en karakteristik özelliğini tepkiselliği oluşturmaktadır; Ortaçağ Katolik dünyada egemen olan zihniyet ve hayat tarzına tepkisellik üzerinden inşa olmuştur. Tepkiselliği gereği, vücut bulduğu tarihsel ve toplumsal şartların (geleneksel yapının) önemli unsurlarından birisi olan

mevcut cemaat yapılarını problem olarak görüyordu. Aşkın değer ve inançlara dayanan geleneksel değer, anlayış ve yaşayış tarzının terk edilip içkin değer, anlayış ve yaşayış tarzını öngören modernliğin tesisi ancak geleneksel cemaat yapılarının dağıtılmasıyla mümkün olabileceği düşünülüyordu. Bu modernlik için gerekli olmanın da ötesinde zorunluydu. Çünkü modernliğin karşıtlık ilişkisi içerisinde kendisini inşa ettiği geleneksel toplumsallığın ve yaşayış tarzlarının omurgasını cemaat yapıları ve cemaat ruhu oluşturuyor; bu yapı ve ruh bireyi aşılmaz, eğilip-bükülmez bir zırh gibi kuşatıyordu. Modernliğin, geleneksel bağlarından koparılmış, kolay işlenip istenildiği gibi şekil verilebilecek bireyi inşa edebilmesi için her türlü geleneksel cemaat zırhını yok etmesi gerekiyordu. Zira cemaat yapıları modernliğin istediği bireyi inşa etmesini engellemekteydi. Bu sebeple geleneksel aile kurumu başta olmak üzere, geleneksel mahalle-köy yapıları, lonca sistemi, din/mezhep birlikteliğine dayalı toplumsallıklar hızla yapı bozumuna uğratıldı. Bu yıkım ve değişim, bireysel ve toplumsal öznelere değil, modern zihniyetin ilke, anlayış ve kabulleriyle sürecin doğal gereği olarak gerçekleşti. Zira geleneksel olan ile modern olanın birlikteliği söz konusu olamazdı; ‘ya o, ya da bu durumu’ geçerliydi. Tarihsel ve kültürel yükleri altında var oluş mücadelesi veren geleneksel zihniyet ve yaşam tarzı, dinamik ve yeni olan modernlik karşısından tutunamadı. Modernlik, geleneksel toplum binasını ve zihniyeti parçalayıp, en küçük yapıtaşlarına kadar dağıttı. Fakat kendi binasını ve dünyasını inşa ederken geleneksel dönemin deneyimlerinden yararlanmayı da ihmal etmedi; hata buna zorunlu kaldı. Çünkü harcı ‘din’ ve ‘iman’ olan toplum binasının tuğlalarını birbirine bağlayacak harca ihtiyaç vardı ve eski harç yerine yenisi icat edilmek zorunluydu. Bu harç ‘ulusçuluk’ oldu. Esasen din de ulusçuluk da kutsaldan güç devşiriyorlar. Din aşkın referanslara, ulusçuluk ise içkin referanslara sahip. Dinin kutsalı aşkın, ideolojinin kutsalı içkin. Ulusçu ideoloji tez zamanda kendi toplumsallığını üretmeye geçti. Bunu da büyük oranda başardı. Başta ‘ulus’ olmak üzere kendi cemaatini inşa etti. Fakat bu cemaat geleneksel/organik cemaate göre daha fazla miktarıyla tahayyül edilmiş (hayali) bir cemaattir. Önce tahayyül edildi, sonra da çoğu zaman öznesi ulus-devlet olan irade tarafından inşa edildi. Fakat küreselleşme sürecinde de modernliğin cemaat yapıları dağılmaya başladı. Çünkü ‘ya o, ya da bu’ durumundan ‘hem o, hem de bu’ durumuna geçildi. Farklı olanların birbirlerinden ayrı ve uzak durdukları bir zihniyetten ve hayat tarzından, farklı olanların bir arada ve hatta iç içe durdukları bir zihniyete ve hayat tarzına geçildi. Bunu çok güzel resmetmesi açısından Williams Raymon’un ironik bir dille ifade ettiği örnek durum oldukça açıklayıcıdır: “*Bir İngiliz vardı, Amerika kökenli çok uluslu bir şirketin Londra bürosunda çalışıyordu. Bir akşam Japon malı arabasına binerek eve döndü. Alman mutfak malzemesi ithal eden bir firmada çalışan karısı ondan önce*

gelmişti. Karısının küçük İtalyan arabası genellikle trafikte daha çabuk hareket edebiliyordu. Yeni Zelanda kuzusu, Kaliforniya havuçları, Meksika balı, Fransız peyniri ve İspanyol şarabından oluşan akşam yemeklerini yedikten sonra, Finlandiya’da yapılmış olan televizyonlarını seyretmeye koyuldular. Program Falkland Adaları’nı ele geçirmek için başlatılan savaşla ilgiliydi. Bu programı seyrederken yurtseverliklerini hissettiler ve İngiliz olmaktan gurur duydular” (Raymon, 1989).

Postmodernite modernitenin karşıtı mıdır, yoksa devamı mı? sorusu bağlamında açığa çıkan tartışmalarına girmeden, konuya ilişkin yaklaşımlarla ilgili bir tercihte bulunarak ifade etmek gerekirse; modernlik ütopyalarına ve dolayısıyla vaatlerine ters düştü. Yeryüzü cenneti tahayyül etti, ama yeryüzünde cennetini değil, cehennemini inşa etti. Bu ise en somut ve her türlü itirazların sesini kesecek tarzda 20. yüzyılda açığa çıktı. Meşruiyetini ve kendisine yönelik güveni kaybetmenin eşiğindeki modernlik ciddi bir otokritik yaparak, daha önce bizzat kendi eliyle her türlü koruyucu sığınaktan uzaklaştırılmış ve istediği gibi yoğurabileceği bireylerden yeni bir dünya hayali kurmaya başladı. Potmodernite bunun gereği oldu. Böylelikle postmodern zihniyete ve döneme özgü cemaatler inşa edilmeye başlandı. Bireysel ve kolektif kimlikler sanallaştırılınca, sanal kimliklere sahip bireylerden sanal cemaatler inşa etmek zor olmadı. Sanallık tarihsel sürecin geline son aşaması oldu. Fakat çözüm oldu mu diye sormak gerekirse, yeni ütopyalar yok ama, mevcut olan da insanı memnun etmiyor. “Çevrimiçi sosyal ağların küresel boyutta insan toplulukları oluşturulmasına yarayıp yaramayacağını değerlendirmekte fayda var. 21. yüzyılda insanlar tanrısal özellikler kazanacak olabilir ama 2018 itibarıyla halen Taş Devri’nden kalma hayvanlarız. Büyüyüp serpilmek için yakın olduğumuz topluluklara tutunmaya hâlâ ihtiyaç duyuyoruz. İnsanlar milyonlarca yıldır birkaç düzine üyeyi aşmayan küçük nüfuslu gruplar halinde yaşamaya uyum sağlamış. Facebook’taki arkadaş sayımızla ne kadar övünsek de çoğumuz için 150 kişiden fazlasıyla gerçekten haşır neşir olabilmek pek mümkün görünmüyor. Bu gruplar olmadan insanlar yalnız ve fişlenmiş hissediyor” (Harari, 2018: 94).

Postmodern olarak tanımlanabilecek cemaatleşmelerin oluşumunda asgari güven ve refah aracılığıyla farklı kültürleri bir ulus potasında eriten ‘*refah devletinin*’ gücünü kaybetmesinin etkisi büyüktür (İnsel, 1996: 7,8; Castells, 2008: 398). “Tüketim ideolojisine geçişe paralel olarak, aşırı bürokratikleştirilmiş ve aşırı rasyonelleşmiş çağdaş sanayi toplumlarında insanlar, doğallığı, özgünlüğü ve yeniliği kalmamış bir hayatta toplumsal sistemin uygun gördüğü toplumsal rollerini icrada gönülsüz davranmakta ve değiştiremedikleri reel toplumu ‘terk etmek’ umuduyla kendi alt kültür adacıklarına

çekilmeye çalışmaktadırlar” (Oskay, 1993: 410). Refah devletinin eskisi gibi işlememesi nedeniyle savunmasız kalan bireylerin kendilerini savunmaya yönelik dayanışma arayışlarının getirdiği bir yeni kimlikleşme durumu söz konusudur. Refah devletindeki bu değişim yeni kimlikleşmelerin cemaatleşmeye dönmesini hızlandırmaktadır. Bu bağlamda Richard Sennett (d. 1943)’in getirdiği izah önemlidir. Kapitalizmin kişilik üzerine etkilerini inceleyen Sennett’e göre (2012:119- 137) günümüzdeki cemaate yönelişle ekonomik düzen arasında bağlantı bulunmaktadır. Modern kapitalist sistem içerisinde başarısız olan insan sayısının artması, daha geniş bir cemaat duygusunu kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu tür postmodern dönem cemaatleri en yalın tanımını Bauman (1925-2017)’nin ifadesinde bulmuştur: ‘En küçük ortak paydaya indirgenmiş, bir konu etrafında bir araya gelinen ‘tek sorun’ oluşumlarıdır’ (Bauman, 2011:176). Bauman’ın yaklaşımı, modernitenin oluşturduğu total yapıların çözülmesi sürecinde ortaya çıkan cemaatlerin kavramlaştırılması çabalarından yalnızca birisidir. Bauman’ın yaklaşımına temel olan düşünce Michel Maffesoli (d. 1944)’nin cemaat sosyolojisine kazandırdığı ‘*Kabileler Zamanı*’ teriminin içerdiği anlamlardır. Maffesoli (1996:19) günümüzdeki cemaat arayışlarını metaforik manada ‘*kabile*’ ve ‘*kabilecilik*’ olarak açıklamıştır. Bu ‘*kabilecilik*’ sosyal paylaşımın konusu olan değer ve ideallerin artık yerelleşmeyle çerçevelenmesini ifade etmektedir. Bauman kendi tanımını kurarken Maffesoli’nin yaklaşımına ilaveten, yaşadığımız çağ ister postmodern olsun ya da olmasın, ‘*kabile*’ ve ‘*kabilecilik*’ döneminde bulunduğumuzu tasdik etmektedir. Hatta ileri bir betimlemeyle postmodern dönemin ‘cemaat çağı’; ‘cemaat açlığı’nın, ‘cemaat arayışı’nın, ‘cemaat icadı’nın, ‘cemaat tahayyülü’nün çağı olduğunu söylemektedir (Bauman, 2003: 315).

Toplumsal bir varlık olan insan ‘cemaat’ olmadan yapamıyor; ‘cemaat’ ortamı/ilişkisi, birey için varlığının temel ve doğal ihtiyacı olarak anlam kazanıyor. Dolayısıyla birey ‘cemaatsiz’ kaldığında ‘acıyor’, ‘susuyor’ ve bu ihtiyacını karşılayacak imkân ve şartları inşa ediyor. Esasen özü itibarıyla hazır buldukları tüm cemaat yapılarına karşıt olan modern-postmodern zamanlarda yaşananlar da bundan başkası değil. Bu bakımdan Bauman’ın dillendirdiği ‘cemaat açlığı’ tanımlaması önemlidir. Her ne kadar yanlış anlamalara kapı aralayabilecek nostaljik bir anlamı içeriyorsa da ‘cemaat açlığı’ ‘sanal cemaat’in oluşma nedenlerini ve işleyiş biçimini anlamada iyi bir değerlendirme ölçüğü olabilir. ‘Cemaat açlığı’, daha önceden tecrübe edilmiş doğal/organik insan birlikteliklerinin dağılmakta olduğu bir dünyada, ‘toplumsallık alanının boş kalamayacağı’ (Bauman, 2011:173) gerçeğinin gereği olarak anlam kazanmaktadır. Fakat bu ‘açlığı’ giderecek doğal/organik toplumsallık hem kalmamış ve hem de olması da istenmemektedir. ‘Açlığın bastırılması’ tercih edilmektedir.

Sanal cemaatler bunun ürünüdür. Bireyler ‘doyduklarını’ zannetmektedirler, fakat gerçek hiçte öyle değil. Küresel veya yerel, bireysel veya toplumsal düzeyde yaşanan psikolojik problemler, sosyal çatışmalar bunun somut ürünleridir. İnsan bireyi yaşamın içinde, gevşek bir zemin üzerinde, içinde bulunduğu anı hazlarla doldurmaya odaklanmış bir zihniyetin güdümünde varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Çünkü inşa edilmiş postmodern toplumsallıklar/cemaatler yine Bauman’ın (Bauman, 2011:175) nitelemesiyle ‘güdük kabile’ olmanın ötesine geçememektedir. Bu niteleme, söz konusu kabiledaki bağlılıkların tek boyutlu olmasıyla ilgilidir. Daha kuşatıcı bir kimlik yerine etnik, bölgeci, cinsel, dini ve kültürel alanlarda tek boyutlu kimlikler sunması bu kabilelerin geleneksel örneklerine göre ‘güdük’ kalmasına yol açmaktadır.

Sanal cemaatten kolay ayrılabilme ‘imkânı’, alternatif cemaat seçeneklerinin bolluğu, herhangi bir siber alanda uzun süreli ‘netdaş’ (netizens) yerleşiminin gerçekleşmesini engellemektedir. İnternet dünyasının vatandaşları uçsuz bucaksız siber alanda zorlanmadan ve bedel ödemelerini gerektirecek bir durumla karşılaşmadan hareket halindedirler. Komito (1998:102) bu durumu ‘avcı-toplayıcı gruplar’ metaforuyla açıklamaktadır. Ona göre, fiziksel mekân bağlamında fiziksel yakınlığa dayalı cemaatler nesnel ve düşünsel sınırları açıkça tanımlanmış birlikteliklerdir. Ancak avcı-toplayıcı gruplar bireylerin geçici birliktelikleriydi. Avcı toplayıcı gruplarda ortak kimlik hissi oldukça zayıftı. Bu sebeple bir gruba aidiyet kolaylıkla gerçekleşebildiği gibi, aidiyeti sonlandırmak da oldukça kolay şekilde gerçekleşmekteydi; aynen bugünün sanal cemaat üyeliklerinde olduğu gibi. Netyurttaşlar yaşanan sorunlar için kurumsal çözüm oluşturma kapasitesinden mahrumlar. Çünkü çoğunlukla bir otoritenin kararını kabul etmek ya da tartışmada uzlaşma aramak yerine, kolaylıkla ‘göç etmeyi’ tercih etmektedirler. Bu sebeple avcı-toplayıcı gruplarla geniş bir sanal mekânda hareket etme fırsatına sahip olan netdaşların arasında oldukça ileri düzeyde benzerlikler bulunmaktadır. Sanal mekânların insanlara sağladığı esnek hareket kabiliyeti, Geser’i ilginç bir çıkarım yapmaya yöneltmiştir. Geser’e göre (2002:11) sanal mekânı terk etmedeki kolaylık ve kişilerin küresel iletişim ağına entegrasyonu için otoriter bir iktidar yaratılmasına ihtiyaç duyulmaması, sanal dünyada Hobbesyan sosyal düzenin geliştirilmesi baskısını ortadan kaldırmaktadır.

1.1. Sanal Cemaatin Kavramsal Tarihi

Postmodern zamanların cemaat algısını, daha doğru ifadeyle sanal cemaatin ayırt edici özelliğini, bireyi doğuştan itibaren içine alan geleneksel cemaat algısı yerine, bireyin tercih ettiği ve belli amaçlarla sorumluluk noktasında sınırlılığı olan cemaat anlayışı temsil

etmektedir. Sanal cemaatler belirli ilgi, çıkar ve amaçlar etrafında inşa edilmiş sosyal oluşumlardır (Castells, 2001:132). ‘Sanal cemaat’, Ferdinand Tönnies (1855-1936) ve Max Weber (1864-1920)’de açılım kazanan bireylerin mesafelerle birbirinden uzaklaştığı toplum ile üyelerin aynı mekânı paylaşmalarının oluşturduğu duygudaşlık ve birliktelik ayrımına atıfta bulunmaktadır. İnternet aracılığıyla ve internet üzerinden mekânsal olarak birbirinden uzak bireyleri bir araya gelmesinin inşası olarak anlam kazanmaktadır. Sanal cemaatler, sosyal hayat ile yeni iletişim teknolojilerinin birlikteliğinin doğal bir sonucu olarak bilgisayar ağları üzerinden ortaya çıkmıştır. Sanal cemaatlerin başlangıç tarihi 1970’lere kadar gerilere götürülebilir. 1970’li yıllarda BBS ve USENET üzerinden açığa çıkan forum ve haber grupları, sosyal cemaatlerin ilk basit şekilleri olarak değerlendirilebilir. İnternet ortamında vücut bulan sanal cemaatin ilk üyeleri sayıları görece az olan dönemin meslekten bilgisayar operatörleridir. Bu enformasyon elitleri, sanat cemaatin ilk üyeleri olmuşlardır.

Sanal ortamda açığa çıkan ‘sanal’ toplulukları ‘Sanal cemaat’ olarak isimlendiren kişi Amerikalı gazeteci Howard Rheingold (d.1947)’dur. Rheingold, 1987 yılında yayımladığı ‘*Virtual Communities: Exchanging Ideas Through Computer Bulletin Boards*’ isimli makalesinde makalesine de isim olan ‘Virtual Communities’den bahsetmiştir. Rheingold’a göre ‘sanal cemaat’ yüz yüze iletişim kurma imkânı olmayan, düşünce ve fikirlerini BBS’ler veya benzeri dijital ağlar üzerinden paylaşan kullanıcı topluluklarını ifade etmektedir (Curley, 2010: 96). Rheingold daha sonra ‘sanal cemaat’in anlamında bazı değişikliklere giderek yeni kavramlaştırmalar yapmıştır. Rheingold, gerçekleştirdiği anlam ilavelerinin sonucunda ‘sanal cemaat’ nitelemesini, birbirinden bağımsız bireylerin belirli bir duygu ve zaman dilimi içerisinde internet ortamında gerçekleştirdikleri iletişimle şekillenen birlikteliğin ismi olarak kullanmıştır. Sanal cemaatleri, laboratuvar ortamında kullanılan cam tabaklardaki mikroorganizma kolonilerine benzeten Rheingold’un tasvirinde siber mekân cam tabağı, ağ (net) ise mikroorganizmaların üreyip çoğalmasını sağlayan biyolojik aracı temsil etmektedir (Rheingold, 2000:XX). Rheingold, söz konusu cemaatlerin (küçük mikroorganizma kolonilerinin) sosyal bir deneyim olarak hiç kimse tarafından planlanmadığını, ancak eninde sonunda ortaya çıktığını söylemektedir. Bu da sanal cemaatlerin internet teknolojisinin doğal/beklenen bir ürünü olduğu anlamına gelmektedir. Rheingold’a göre (1999: 414) sanal cemaat üyeleri yüz yüze tanışan insanlardan oluşabileceği gibi, birbirini daha önce hiç görmemiş insanlar da olabilirler. Dedikodu, flört, tartışma, beyin fırtınası, âşık olma, plan yapma, kavga etme, oyun oynama, laflama, bilgi değişimi, arkadaş bulma, duygusal destek sağlama ve verme gibi fiziki dünyada insanların bir aradayken yapılabildikleri şeyler sanal

cemaat içerisinde de yapılabilmektedir. Milyonlarca insan elektronik etkileşimle yerel zamandan ve mekândan bağımsız, kimliklerinin kaynaştığı gruplar inşa etmektedir. Bu da postmodern dönemin cemaat tipini oluşturmaktadır. Burada şunu da hatırlamak gerekiyor ki, Rheingold sadece işin teorisini yapan birisi değil, aynı zamanda ilk sanal cemaatlerden birisi olan ‘The Well’in (The Whole Earth Lectronic Link) kurucularındandır. The Well, 1985 yılında kurulmuş kısa sürede büyümüş, oldukça çok taraftarı olan sanal cemaatlerden birisidir.

1.2.Sanal Cemaatte Kültür ve Mekân

Sanal cemaatin kültürü veya bir başka söyleyişle sanal kültür heterojen bir kültürdür. Her şeyin ve herkesin her an orada ve gündemde olabildiği bir ortamın kültürüdür. Bu kültürün oluşum gerçek cemaatin kültürü gibi uzun bir sürecin ürünü değildir. Gerçek cemaatin kültürü geçmişteki veya hâlihazırdaki cemaat üyelerinin deneyimlerine dayanmaktadır. Bu kültür cemaatin tüm geçmiş ve mevcut üyelerinin ürünü ve tüm bu üyelerin doğal ortamlarının ve ilişkilerinin unsurudur. Hâlbuki sanal cemaatin kültürü kayda değer bir geçmişe sahip olmadığı gibi, sistematik bir süzülmenin ve gündelik pratiklerde açığa çıkan problemlerin çözümünü sağlayan unsurlar da değildir.

Sanal kültürün ötekisi yoktur. Jean Baudrillard (1929-2007)’a kulak vermek gerekirse, ‘ötekinin yok edildiği çağ’ın kültürüdür (Baudrillard, 1998: 128). Bu kültürde ‘yalnızlık’ en karakteristik özelliklerdendir. Sanal cemaatler, insana verilebilecek en ağır ceza özelliğine sahip yalnızlık duygusunun acısını ve şiddetini azaltma işlevini yerine getirmekle birlikte, her şeyi anlık duygulara indirgemektedir.

Geleneksel cemaatin özü, ‘mekân’ ve ‘biz’ duygusudur. Geleneksel cemaat bir coğrafya (ev, köy, mahalle, ülke...) üzerinde yer alır; fiziksel bir mekâna sahiptir. Cemaat üyeleri arasında birlikte paylaşılan ortak bir yaşama tarzı vardır. Belli çıkarların ve değerlerin paylaşımı, cemaat üyelerinin birbirini değerli bulması ve birbirleri için fedakârlık yapabilmeleri, ortak ahlaki değerlerin egemenliği, işbirliği, iletişim, süreklilik, istikrar, karşılıklı sorumluluk cemaatin yaygın ve bildik özellikleri arasındadır. Cemaat üyelerinde alttan alta işleyen bir yetersizlik duygusu vardır; bu duygu dayanışmanın en önemli sebebidir. Gerçekleştirilen dayanışma ile yetersizlik duygusu karşılandığı gibi, özgüven de sağlanmış olur. İtaat, sadakat ve sevgi cemaat üyelerinin ilişkilerini şekillendiren değer ve ölçülerdir. Zorlukların üstesinden birlikte gelirler; imkânları da riskleri de paylaşırlar. ‘Biz’ duygusu, ortak amaç ve problemlerin yol açtığı birlikte olma isteği ve dayanışma halinde yaşama duyguları ‘kolektif benlik’ (Sennett, 2012:179) duygusundan doğar ve beslenir.

Sanal cemaat, tamamıyla internet teknolojisinin ürettiği sanal evrenin bir unsurudur. Daha önce detaylı olarak ifade edildiği üzere tanımlamada kullanılan ‘sanal’ nitelemesi daha çok bilgi-işlem alanında kullanılmakta ve fizik evrende gerçekten var olmayan, tamamıyla zihinde tasarlanan, kavram, düşünce ve tahmin gibi şeyleri ifade etmektedir. Sanal dünyanın ve ünlü mimarlarından Bill Gates (d.1955) de internet teknolojisinin insanları zaman ve coğrafya faktörlerine bağlı kalmadan bir araya getirme özelliğine sahip olduğuna dikkate çekmiştir (Gates, 1998:139). Sanallığın içerdiği ‘gerçek ötesi/dışı’ olma durumu hiçbir şekilde felsefede anlam kazanan metafizik bir duruma karşılık değildir. Hatta tam aksine o, aslında son derece matematiksel bir tanımlama içinde oluşturulan bir benzeşim durumudur. Fakat ürettiği imgeler onu, çoğu zaman bir üst söylem konumuna yerleştirmektedir. Olup bitenler tamamıyla internet ortamında gerçekleşmektedir. Zira artık bilgisayar aracılığıyla ve internet ortamında insanın algılama mekanizmalarında gerçeğe en yakın benzetişim ortamını kurmak mümkün olmaktadır. Ancak bu durumda ‘sanal gerçeklik’ diğer teknoloji kullanım alanlarından farklı olarak, bilişsel süreçlere bir müdahale işlevini ister istemez kazanmakta; hatta kurulu malumat ve bir strateji haline dönüşmektedir (Ergur, 1998: 138–139). Subaşı’nın yerinde bir tespiti olarak ifade etmek gerekirse, ‘Sanal cemaat tek no-cemaattir’ (Subaşı, 2005:115). Sanal cemaatlerin, belirli ilişkiler yoluyla sağlanan desteğe erişilebilirlik anlamında fiziki dünya cemaatlerine benzediği söylenebilir. Fakat net üyeleri fiziki dünyada neredeyse hiç tanımadıkları ya da tamamen yabancı oldukları insanlara, bilgi, destek, arkadaşlık ve aidiyet hissi sağlama bakımından fiziki cemaat üyelerinden ayrışır (Barry, 1997 171-175).

Sanal cemaatlerde geleneksel cemaatlerdeki gibi fiziki/coğrafi bir mekân yoktur. Sanal cemaatler ‘siber uzay’ da (cyberspace) yer alırlar. ‘Siber uzay’ (cyberspace) ilk kez bilim kurgu romanlarda yer almıştır. Terimin mucidi William Gibson (d. 1948) isimli bir bilim kurgu roman yazarıdır. ‘Siber uzay’ (cyberspace) sözcüğünü 1984 yılında yayınlanan ‘*Neuromancer*’ isimli kendisine ün kazandıran romanda kullanmıştır. Romanda, internete giren kahramanın elektronik ağ içinde kaybolarak, veri akışının bir parçası haline dönüşmesi konu edinilmiştir. William Gibson, romanında sanal cemaat olgusuna mekân olacak ‘Siber uzay’ (cyberspace) sözcüğünü türettiği gibi, yine internet ile ilgili olarak ‘bedensizleşme’ durumunu da dile getirmiştir. Roman kahramanı, parçası olduğu ağ içerisinde bedensizleşmiştir. Gerçek hayatta da, söz konusu romandan kısa süre sonra, internet kullanıcılarının ‘bedensizleşmesi’ imgelemi altında enformasyon çağında ‘kimlik alanı’ olarak bedenin kaybına yönelik endişeler dile getirilmeye başlayacaktır (Akkaş, 2015: 54, 55).

Gibson mucidi olduğu ‘siber uzay’ı şöyle tanımlamıştır: ‘Her ulustan milyonlarca yasal kullanıcının matematiksel kavramları öğrenen çocukların her gün yaşadığı anlaşılabilir halisünasyon’ (Gibson, 1998: 6). Ancak ilginçtir bu halisünasyon durumu bugün milyarlarca kullanıcının paylaştığı ve yaşadığı bir ‘gerçekliğe’ dönüşmüştür.

İnternet kullanıcıları siber-toplum yapısının üyeleridirler. Siber-uzayda yaşamaktadırlar. Siber toplum, internet kullanıcılarından oluşan dünya çapındaki ağın yarattığı, elektroniğe dayalı iletişimler açısından başka bir şey değildir. İnternet aracılığıyla ve internet üzerinden inşa olan sanal gerçeklik; yeni iletişim sistemi, çeşitliliği, çok tarzlılığı ve verimliliği sayesinde, bütün anlatım biçimlerini, bunun yanı sıra toplumsal çatışmanın dile getirilmesi de dâhil olmak üzere çıkar, değer ve imgelem farklılıklarını kucaklayıp bütünleştirebilmektedir. Ama sisteme dâhil edilebilme karşılığında ödenmesi gereken bedel, onun mantığına, diline, katılım koşullarına, kodlama ve kod çözümüne uymaktır. Tıpkı çevrenin merkezde kendini ifade edebilmesinin yolunun merkezin dolayımından geçmekle mümkün olduğu gibi, cemaatleşme olgusu da bugün elektronik iletişimin dolayımından geçerek dönüşmektedir. Cemaat olgusu internet vasıtasıyla kamusal alanın yeniden yaratılabileceği bir alan olarak görülmektedir (Anderson, 2004: 21).

Sosyal ağlar, bireyler arasındaki etkileşimin, bireylerin doğuştan kazandıkları yaş, cinsiyet, ırk gibi karakteristik özelliklere göre değil, yaşamlarında elde ettikleri ‘hayat tarzı’ gibi ortak değerler noktasında şekillenmesini sağlamaktadır (Haberli, 2014: 91). Bu durum, internet teknolojinin yol açtığı değişim ve oluşumların bir gereğidir. Üstelik sadece bunlar da değildir. Modernliğin getirdiği olgular olarak toplum, ulus, sınıf gibi toplumsallıkların da sonunun geldiğinin dillendirildiği de gözlenmektedir. Her ne kadar ulus devletin örgütlü yapısı halen dimdik ayakta olsa da, meşruiyet temeli olan ulus-cemaat büyük oranda çözülmüş durumdadır. Yani yeni toplumsal oluşumlarla yeni cemaat çağrıları ile birlikte yürümektedir. Postmodern dönemin tipik özelliği olarak yeni bağıllık biçimleri küreselleşme sürecine koşut bir şekilde daha çok yerel düzeyde yürümektedir. Bu yerellik sabit bir mekân (toprak) vurgusundan çok, soyut bir mekâna gönderme yapmaktadır. Yine de bu oluşum karşılıklı ve duygusal bağlarla temelli toplumsal ilişkiler ağıdır şeklinde ifade edilen cemaat nitelendirmelerini bünyesinde taşımaktadır (Anderson, 2004: 173).

Çoğu zaman gözden kaçırılan yeni ‘uluslararası’, medya sisteminin gücünün bir eseridir. Bu güç, insanları yalnızca kendi kültür sanayilerinin ürettiği ürünleri satın almaya teşvik etmekle kalmayıp sınıf, ırk, cinsiyet, bölge ve ulusal kültür sınırlarını aşabilen cemaat ve ittifak biçimleri getiren şebekelere katılmayı da sevk etmektedir. Dick Hebdige (d.1951),

bunlara ‘duygu cemaati’ adını vermektedir. Bunlar çıkar cemaatlerinin tersine, bazıları çoğu zaman ütopyacıdır. Artık kitleler çözülmektedir ve yerini sürekli değişebilen farklı boyutlardaki bağlılık biçimleri almaktadır. Bunlardan birisi de iletişim sistemlerinin oluşturduğu kabul edilen bu ‘duygu cemaatleri’dir. ‘Bireyin hayatını bütünüyle kaplayan toprağa, kana, dile, dine, etnik ve kültürel yapıya bağlı klasik cemaatlerin tersine, bazen sayılanlardan birer parça olarak, bazen müziğin veya başka bir şeyin ritminde toplanarak, iletişim ortamının enlem ve boylamlarında oluşan ve koordinatları sürekli değişen yeni bir cemaat türü söz konusudur. Bu oluşumun başlangıç noktası, modern toplumun değişimidir (Hebdige, 1995: 91).

‘Kamusal alan’ terimini sosyal bilimlerin gündemine taşıyan ve anlamlandıran Jürgen Habermas (d. 1929)’ın (2003: 283) analizinde ‘kamusal topluluk’ akıl yürüten öznedir. Bireylerin rasyonel mesaj değişimi kamuyu oluşturur. Bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini anlaması temel hedef olarak belirlemektedir. Kamusal alan bu yönüyle sınırlı bir fiziki mekânı değil, belirli amaçlar doğrultusunda işleyen rasyonel iletişimin sistemini işaretlemektedir. Dolayısıyla rasyonel iletişimin gerçekleştiği her yerde kamusal alan oluşur. Kamusal alanın çapı Habermas’ın kavramlaştırmasıyla söylenecek olursa ‘yaşam dünyasıdır’ (Kırık, 2005:74). Yüz yüze konuşma biçiminde var olan kamusal alan devrinin açıkça sona erdiğini düşünen Poster’a (Poster, 1997: 209-210) göre ise Habermas’ın tarif ettiği kamusal alan internet için anlamını yitirmektedir. ‘Sanal toplum’, sanal gerçeklik dünyasında üretilmektedir. Bazen ütopyacı bir proje olarak da sunulan sanal toplum kavramı çoğunlukla da günümüz toplumsal gerçekliğinin zor ve tehlikeli şartlarına alternatif bir ‘hiçbir yer-herhangi bir yer’ olarak düşünülmektedir. Sanal toplum için fiziki mekân yoktur, mekânın yerini siber uzay denilen dünyanın her tarafını kaplayan dijital mekân almıştır. Sanal toplumlarda haberleşme ve bilgi alışverişi son derece hızlı ve kayıpsızdır. “Böylelikle kendimizi teknolojik hayal dünyasına gömdüğümüz sürece bu dünyada hakkımız olduğu halde yoksun bırakıldığımız bütün ödüllere sahip çıkabiliriz; (çocuksu) sihirli yaratıcı güç yanılmasını yola getirebiliriz. Nihayet yeni bir fantazyaya ve tahayyül dünyasına katıldığımız takdirde artık kendimizi nasıl istiyorsak o şekilde sunmayı başarmak elimizdedir” (Robins, 1999:148, 159).

1.3.Sanal Sosyalleşme

‘İnternet insanını’ memnun eden ve dolayısıyla yaşamın merkezinde yer alacak kadar interneti değerli ve işlevsel kılan en önemli faktörlerden birisi, katılımcıların kendi seçtikleri insanlarla ve gruplarla internet sayesinde ‘sosyalleşme’ imkânını elde ediyor olmalarıdır. Bireylerin gerçek/fiziksel dünyada sosyalleşme ortamının üyelerini seçme şansları sınırlıdır. Bireyler genellikle aile, mahalle, köy, okul, iş ortamında hazır bulduğu, ancak kısmen eleme yapabildiği çevre içinde sosyalleşir. Ancak internet ağları üzerinde işleyen sosyalleşmede durum öyle değildir. Birey iletişim ve etkileşim çevresini kendisi oluşturur veya oluştururken ortama istediği zaman, istediği kadar katılır. Hatta daha da önemlisi internet ortamında, üyesi olunan sanal cemaate göre ‘öteki’ konumunda olanlar, dışarıda tutulmamakta, gerekli bulunduğu cemaatin sınırları onları da içine alacak kadar genişletilebilmektedir. Hayal edilen veya yapılan şeyler üzerine kısıtlama ve sınırlamalar anlık ve kolaylıkla iptal edilebilir niteliktedir. Sanal evren sürekli genişlemekte, bir tuşa basım süresi ile de yok edilebilmektedir. Birey kendisini mutlak yetkili ve alternatifsiz bir özne olarak algılamaktadır. Bu ise sınırı kendisinin tayin ettiği bir dünyayı önüne sermekte, sanal bile olsa duygulanım olarak o dünyanın ‘nimetlerini’ tatmaya ve yaşamaya çalışmaktadır. Robins’in dikkat çektiği üzere artık cinsellik bile sanal gerçeklik aracılığıyla yaşanmakta, siber alanın sözde sağlıklı ortamında dokunmadan flört edilebilmektedir. Evden çıkmadan sanal bir cemaat yoluyla toplumsallaşarak alışveriş yapılabilen, evlenilebilen, hatta otomobil bile kullanılabilir (Robins, 1999:156). Sanal cemaatlere girmek ne kadar kolaysa, ayrılmak da en az o kadar kolaydır. Yüz yüze etkileşimde var olan ve ilişkinin niteliğini, hatta sürecini belirleyen duygular sanal cemaatler için söz konusu değildir. Samimiyet ancak dilde yer bulmakta, bunun dil ötesi boyutlarını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Toplumsal kontrol asgariye inmiş ve sorumluluk duygusu son derece zayıflamıştır. Ayrıca geleneksel cemaatlerdeki hiyerarşi, büyük ölçüde sanal cemaatlerde yok olup hiyerarşi düzleşmesi gerçekleşmektedir. Sosyo-ekonomik ayrımlar sanal cemaatlerde devre dışı kalmakta, çok farklı gelir ya da eğitim düzeyine sahip kişileri sanal ortamda aynı ekrandaki yazışmaların satırlarında görmek mümkün olabilmektedir (Bozkurt, 1999:8).

Cemaat, bireyleri birbirlerine birleştiren faktörlerin, onları bölüp birbirlerinden koparan faktörlerden çok daha güçlü ve aynı zaman da çok daha önemli kabul edildiği yapının genel ismidir. Cemaat yapılarında, cemaat üyeleri arasında duygu, düşünce, tutum ve davranış açısından var olan farklılıklar, benzerliklerle kıyaslandığında önemsiz ya da detayda kalan şeylerdir. İnternetin küreselleşmeye katkı sağlayan özellikleri sebebiyle oluşan sanal cemaatler, mekânsal açıdan kendisini cemaat yapan fiziki sınırlardan ve yerel bağlantılardan

kurtularak küresel bir boyut kazanmışlarsa da, her cemaatin dünyasının kendi seçtikleriyle sınırlı olması da söz konusudur (Rheingold, 1994: 110). Ne yazık ki son iki yüz yıldır sağlam bağları olan topluluklar dağılmaya başladılar. Birbirini gerçekten tanıyan küçük grupların yerine, ulusal ve siyasi parti üyelerinin oluşturduğu hayali topluluklar inşa etme girişimleri de bütünüyle başarılı olamadı. Ulusal ailedekiler dâhil milyonlarca ‘kardeş’ veya Komünist Parti üyesi milyonlarca ‘yoldaşın’ tek bir gerçek kardeşin ya da arkadaşın sağladığı sıcaklığı, samimiyeti sağlamadığı bizzat yaşanarak anlaşıldı. Dolayısıyla Harari’nin yerinde tespitiyle, insanlar her zamankinden daha bağlantılı bir gezegende her zamankinden daha yalnız hayatlar yaşıyor. Nesnel gerçekler şunu gösteriyor ki, ortalama bir ‘*homo sapiens*’ muhtemelen 150’den fazla kişiyle içli dışlı olamıyor. Yine Harari’nin bir temennisi olarak ifade etmek gerekirse, ideal durumlarda topluluklar oluşturmak, kazananın olmadığı bir oyun olmamalı. İnsanlar aynı anda farklı gruplara bağlılık gösterebiliyorlar. Ama ne yazık ki yakın ilişkilerde bir taraf kazanırken diğeri büyük olasılıkla kaybediyor. Belli bir noktadan sonra İran ya da Nijerya’daki çevrimiçi arkadaşlarınızı tanımaya harcayacağınız vakit kapı komşularınızı tanıyabilmenize mal olabiliyor (Harari, 2018: 95, 96).

1.4.Sanal Cemaat ve Dil

Sanal gerçeklik kendisine bir dil de inşa etmiş bulunuyor. Bunu yaparken mevcut dili değiştirip dönüştürdü. Genellikle de gerçek dildeki sözcükleri kısaltarak kendi sözcüklerini üretti. Türkçe esas alınarak yapılan üretime örnek vermek gerekirse; ‘*merhaba*’yı ‘*mr̄b*’, ‘*selam*’ı ‘*slm*’ yaptı. Karşıdakinin yaşını, cinsiyetini ve nereli olduğunu öğrenmek ise ‘*asl?*’ (a: age, s: sex, l: location) yazarak gerçekleştiriliyor. Sadece bu da değil. İnternet üzerinde yeni bir zihniyet ve yaşam tarzı inşa olundu ve bu inşa süreci kesintisiz devam ediyor. Bireysel ve toplumsal hayatın her alanında internet var. Sanal falcılar internet üzerinden fala bakıyorlar. Sanal psikologlar yardım isteyenlere sanal terapiler uyguluyorlar. Tıbbi bilgiler içeren sitelerde kullanıcıların hastalıkları teşhis edilip üzerinde çalışmalar yapılıyor. İnternet üzerinden çok çeşitli fanteziler gerçekleştiriliyor. Sanal olarak cinsel deneyimler yaşanıyor. Yüz gösterilmeden gerçek yaşamda tanıdık olmayan kişi ya da kişilere vücudun herhangi bir yeri gösteriliyor. İnternette gerçekleştirilenlerle geleneksel mahremiyetin son kırıntıları da tüketiliyor. Ya da sanal intihar siteleri üzerinden kamera açılarak intihar girişiminde bulunuyor ve o anda sitede bulunanlar da bu intihara tanık olabiliyorlar. Veya intihar etmek isteyen bir sanal arkadaş motive edilebiliyor ve o gerçek dünyada yaşarken, diğerk kişi sanal yaşamına devam edebiliyor (Ersanel, 2005:183). Elektronik ağdaki özel yaşam ile etkinlikler, savunmasızca ve tüm çıplaklığıyla denetimcilerin gözleri önüne serilmekte. Bu bağlamda

siber-uzay, bir iletişim ağı olmaktan öte, arz ettiği özellikler ve işlevlerinden dolayı toplumsal bir yapı olarak kendini ortaya koyarken iletişim ağları da, postmodern bir kültürü ifade etmektedir. İnternet ise, elektronik cemaatlerin oluşturduğu sanal dünyada, 'panoptik bir alan' olarak, toplumsal denetim ile gözetimin en güçlü mekanizması şeklinde insanlığın karşısına dikilmektedir (Dolgun, 2015:197).

Subaşı'na göre (Subaşı, 2005: 115) sanal cemaatler yeni toplumsallık dürtüsüne karşılık gelen yeni oluşumlardır ve bu cemaatlerin temel malzemesi teknoloji ve dildir. Cemaatler, küreselleşme sürecinde ulusal sınırları aşan nitelik elde etmişlerdir. Bu ulus-aşırı nitelik, egemenin dilinin yeni niteliğiyle de uyumludur. Küresel kitle kültürü İngilizceyi uluslararası bir dil olarak konuşmaktadır. İnternetin küresel açılımı nedeniyle oluşan sanal cemaatler, fiziki sınırlar ve yerel bağlantılardan kurtularak küreselleşme imkânı kazanmışsa da, her cemaatin dünyasının kendi seçtikleriyle sınırlı olması da söz konusudur. Sanal cemaatler, sosyal gerçekliğin çarpıcı ve bazen tehlikeli koşullarına alternatif yeni sosyalleşme alanları yaratmaktadırlar (Akkaş, 2013: 45).

1.5.Sanal Cemaat ve Kimlik

Her geçen gün daha fazlasıyla küresel unsurların hâkimiyeti altına giren dünyada sürekli olarak yeni topluluklar ve kimlikler oluşturulmaktadır. Bunlar çoğu durumda, yapmacık, sahte topluluk duygusu veren oluşumlardır (Sennet, 2016: 141). Yeni ilişki biçimlerine giren insanlar, bu yeni ortamda kendilerine ait kuralları ve bu sanal gruplar içerisindeki davranış şekillerini belirleyerek alternatif bir sanal kültür oluşturuyorlar. Bu kültürün sınırlarını ya da içeriğini de sanal cemaat üyeleri belirlemektedir. Belirlenen kültürel unsurlar internetin kendine özgü dili aracılığıyla sanal cemaat üyelerine aktarılmaktadır.

Yüz yüze ilişki olmadığından dolayı sanal cemaatin birliği, inançlara ve duygulara yapılan çağrılarla ayakta tutulmaktadır. Bu yüzden Rheingold sanal cemaat ilişkilerini çıkar ortaklığı, ortak bilinç ve grup düşüncesi temelinde açıklamaktadır. Burada toplumsal karşılaşma yoktur. Siber uzayın üyeleri aynileşerek buluşan birer hayali cemaatin parçalarıdır. İnsanlar kendi seçtikleri ve istedikleri insanlarla ve gruplarla 'sosyalleşme' imkânı buluyorlar. Sanal cemaatte diğer cemaatlerden farklı olarak fiziki bir vücut gerektiren var olma ve kimlik olmadan da kişiler var olmaktadır. Bu dünyada kimlikler değişken ve belirsizdir. Sanal cemaatlerin taraftarları, sık sık, insanların sanal ortamda, gerçek dünyada yapabilecekleri her şeyi yapmalarının mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan internet kullanımına bakıldığında, insanların çok büyük bir bölümünün onu chat (sohbet) yani

toplumsal ilişki için kullandıklarına tanık olunuyor. Bir diğer ifade ile insanlar siber uzayda enformasyondan ziyade toplumsal ilişki arıyorlar (Akkaş, 2013).

Fiziki dünyada insanların kimlikleri ve yerleri bilinmektedir; onlar sabittir ve görseldir. Oysa siber uzayda herkes karanlıktadır. Dolayısıyla bu cemaatlerin üyelerinin bağlılıkları gerçek de olabilir, sahte de olabilir. Sanal toplumlarda internetin sağladığı olanaklarla bir araya gelen iletişim grupları, grup üyelerinin ortak bir hobinin paylaşılmasına ve geliştirilmesine felsefi bir kavramın tartışılarak yeni fikirlerin oluşmasından bir okulun eski mezunlarının buluşmasına kadar çok geniş bir yelpazede sosyal ilişkilerin kurulmasına olanak hazırlamaktadır. Bunun yanı sıra sanal ortamda yaşanan dostlukların bireyleri giderek sosyal, fiziksel ve psikolojik ilişkilerden uzaklaştırdığı gözlenmektedir. Harari'nin dediği gibi; “İnsanların bedenleri var. Teknoloji bu son yüzyılda bizi bedenlerimizden uzaklaştırmaya başladı. Aldığımız kokuları ve tatları dikkate alma yetimizi yitirir olduk. Bunlar yerine akıllı telefonlarımıza ve bilgisayarlarımıza gömülmüş durumdayız. Siber âlemde ne olup bittiği, oturduğumuz sokakta ne olup bittiğinden daha çok ilgimizi çekiyor. Artık İsviçre'deki kuzenimle çok daha rahat konuşabiliyorum ama kahvaltıda ederken eşimle sohbet etmem zorlaştı çünkü kafasını telefonundan kaldırıp bana baktığı yok” (Harari, 2018: 94).

Siber ortamda vücut bulan sanal yapıları pek çok kişi için cazip kılan temel faktörlerden birisi, insanlığın binlerce yıldır kültür ve uygarlık deneyimine bağlı olarak sahip hale geldiği tüm maskeleri kolaylıkla belirli bir süreliğine de olsa bırakmayı ve mümkün olduğunca maskesiz olmayı sağlayabilme “imkânı” sağlayabiliyor olabilmesidir. Sanal cemaatler kolektif bir niteliğe sahiptirler. Bireyler sanal cemaat içerisinde kendilerinin belirlediği bir nickname (takma ad) arkasına saklanarak var olmaktadır. Sanal cemaatte sosyal kontrol vardır ama zayıftır. Zaten “maskeleri” atmayı sağlayan da budur. Bu ortamda ve şartta ‘süper ego’ konumunda bulunan toplumsallıktan gelmekte olan tüm kontrol unsurları terk edilerek, olabildiğince ‘id’lerini özgür kılmanın keyfini sürdürebilmektedirler. Bu sebeptendir ki, örneğin nesnel dünyada çekingen olanlar, sanal cemaatler içinde son derece girişken, aktif bir bireye dönüştüğüne şahit olunabilmektedir. Yine sanal ortamda “inşa” edilen kişilik etrafında olmak üzere, bireyler daha çok fantastik bir nitelikte olmak üzere içlerinde yaşattıkları birçok istek ve arzusu kolaylıkla ifade edebildikleri için de, sanal cemaatler büyük oranda psikolojik rahatlamanın sağlandığı yerler işlevi görmektedirler. Bu da çekiciliklerini artırmaktadır.

“Sanal cemaat yapılarının yayılma, çoğalma ve içselleştirilme sürecine laflamayla (chat) yapılan diyaloglar aracılık etmektedir. Laflama ortamları fikirlerin çarpıştığı, deneyimlerin paylaşıldığı, önerilerin değiş-tokuş edildiği bir agora niteliğindedir ve bu özellikleriyle de aslında başlı başına bir evren oluşmaktadır. Bu ortam sanal cemaatlerin, siber uzayın ve siber kültürün dolaşım alanıdır. Fiziki bir vücut gerektiren var olma ve onun ifadesi olan kimlik artık kendisi olmadan da var olabilmektedir. Ne var ki, kimliğin sahibi açısından yaptıklarından dolayı sorumlu olma nedenlerini bir anlamda ortadan kaldıran bu durum, o kimliğe ait eylemlerin muhatabı olanlar açısından da ‘güven’ tesisine engel oluşturmaktadır” (Akkaş, 2013: 49). Chat dünyasında kimlikler kaygan ve değişkendir. Ancak akışkan ve devingen bir kişilik arayışı sonunda bu kimliklerin yeni bir kalıp kişiliğe dönüşmesi, hiç de imkânsız değildir. Hatta bugünün internet kişiliklerinin ileride karşımıza birer norm olarak çıkmaları da kuvvetle muhtemeldir (Derman, 1998: 1430).

1.6.Sanal Cemaat ve Mahremiyet

İnsan, doğası gereği duyuşal, duygusal ve bilgi açılarından başkalarıyla paylaşmak istemediği/istemeyeceği alanlara, konulara ve özelliklere sahiptir. Bu alan, konu ve özelliklerin paylaşımı konusundaki karar verme hakkı insanın kendi elindedir ve öyle kalmasını ister. Tüm bunlar mahrem olarak isimlendirilen kabul, anlayış ve inançlarla ilgili bir konudur. “Bireyin sadece istediği bireyleri içerisine aldığı; istenmeyen kişilerin orada bulunmasından rahatsız olduğu, en doğal, en kendi halini yaşayabildiği mahrem alan, bireyin kendi başına kalmasının, ailesi ve yakınlarıyla birlikte olmasının ve kamusal alandaki gibi geniş bir kitleyi düşünmeksizin özgürce yaşayabildiği bir alandır” (Berkup, 2015: 21). Mahremiyetin işleyişinde iki temel ilke geçerlidir: ‘bağımsızlık’ ve ‘gizlilik’. ‘Bağımsızlık’ kişinin kendi istek ve tercihlerini özgürce yapabilme iradesini ifade etmektedir. Birey özne olarak kararını verir, tercihini yapar ve sonucun getirilerini üstlenir. Tüm bu süreci işletecek olan bireyin özne olarak bağımsızlığıdır. Mahremiyetin işleyişinde etkili olan ‘gizlilik’ ilkesi ise bireyin, üçüncü kişilerin merak alanı dışında kalabilmesini, dış müdahalelere karşı mahremiyetini koruyabilmesini ifade etmektedir. Bu sayede bireyler başkalarının bakışlarından uzakta, kendi tercihleri çerçevesinde iradesinin sadece kendisine ait olduğu özel bir alan oluşturabilme imkânı elde edebilmektedirler. Ancak mahremiyet algı ve anlayışı evrensel değildir. Mahremiyetin sınırı kültüre ve zamana göre değişikliklere uğramaktadır. Buna rağmen bireyin vücudu, evi, bazı bilgi ve hatıraları en yaygın/temel mahrem alanlar olarak anlam kazanmaktadır. Vücudun ise mahrem olanların merkezinde yer aldığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak vücudun kısımları konusunda kültürlere göre farklılık olabildiği gibi,

mahremiyeti bozan şeyin ne olduğu konusunda da kültürlere göre önemli farklılıklar olabilmektedir. Örneğin Batı kültüründe mahremiyet, genel anlamda, insan bedeninin kamusal alandaki dokunulmazlığını ifade ederken, İslam toplumlarında ise görünmemesini, diğer bireylerin bakışlarından sakınmayı ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle Batı'da mahremiyet 'dokunulmazlık' ile özdeşleştirilen bir şey iken, Doğu'da (özellikle İslam toplumlarında) ise 'görünmezlik' ile anlam kazanmaktadır (Karagülle, 2015: 8). Batı kültüründe mahremiyetin sınırı insanın yakın çevresinden başlarken, Doğu kültüründe bu sınır uzaktan başlamaktadır (Yavuz, 2003: 29).

Sanal cemaat mahremiyet konusunda iki şey gerçekleştirmiş ve süreci bu şekliyle de devam ettirmektedir. Öncelikle geleneksel/yerleşik mahremiyet anlayışını aşındırmıştır. Artık bireyler gerçek dünyada mahrem kabul etikleri ve bazı kesimlerin duygu, duyum ve düşüncelerinden uzak tuttıkları özelliklerini kendi istekleriyle ve kendi elleriyle cemaatinin üyelerine deşifre edebilmektedir. Üstelik cemaatin üyelerine dokunamadığı, kimliği konusunda tam bir güvene sahip olmadığı halde. Sanal cemaatin mahremiyet ile ilgili ikinci gerçekleştirdiği şey ise, sanal bir cemaat mahremiyetini tesis etmiş olmasıdır. Bu daha çok illegal veya radikal gruplaşmalarda yaşanmaktadır. Buradaki mahremiyet ise daha çok bilgi düzeyinde işlemektedir.

Sonuç

Fiziksel anlamda var olan gerçek/organik cemaatlerin mekân, yer ve aidiyet sınırlamalarından bağımsız olan sanal cemaatler internet aracılığıyla ve internet ortamında şekillenmektedir. Her şeyden önce fiziki mekânın yokluğu sanal kimliğin çoğu zaman sadece dilsel pratiklerle kurulmasına imkân sağlamaktadır. Bu ise kişinin kendisini fiziki mekânda ifade etmekten çekindiği, hatta fiziki mekânda hiç örneği bulunmayan hayali bir form içerisinde ifade etmesini kapsayabilmektedir. Mevcut haliyle Web neredeyse sınırsız sayılabilecek bir özgürlük ortamıdır. Web'de her tür sanal cemaatin oluşturulması son derece kolaydır. Çok kolaylıkla din ve ideoloji temelli, geleneksel veya paranormal inançlara dayalı sanal cemaat kurmak ve sürdürmek mümkündür. Cemaatlerde legal veya illegal olma sorunu da yoktur. Yasal/yasal olmayan her türlü unsuru sanal ortamda bulmak mümkündür. Hackerların yer aldığı gruplarda olduğu üzere, bazıları illegal niteliklidir. Çünkü Web üzerinde merkezi bir otoriteden bahsetmek mümkün değildir. Şu ana kadar çocuk pornografisi istisna olmak üzere neredeyse başka bir alanda ve konuda kayda değer bir düzenleme yapılmamıştır. Süregiden haliyle siber uzay tam bir 'özgürlükler' ortamı işlevi görmeye devam etmektedir. Ancak buna karşılık sanal cemaatlerin işleyişi görece farklılık arz

etmektedir. Hemen her zaman belli bir şifre ile katılımın gerçekleştiği sanal cemaatlerin işleyişinde kısmi de olsa bir iç kontrolün varlığından bahsedilebilir. Çünkü bir sanal cemaatin kurallarına uygun davranmayan ve bu gerekçe ile üyeliği iptal edilen kişi, başka bir kimlikle, yeniden o cemaate üye olabilir. Bunun denetlenmesi de en azından bugünkü koşullarda mümkün görünmemektedir. Sanal cemaatler bireyleri kısmen günlük yaşamın rutin aktivitelerden uzaklaştırıyor olsa bile, nesnel boyutuyla gündelik yaşamın oluşmasını sağlayan temel ilişkilerine alternatif olacak bir nitelik ve boyut da oluşturmamaktadır. Hatta sanal ortam, pek çok kişi için fiziki dünyada bir araya gelmek istedikleri insanlarla tanışma mekânı olmanın ötesinde bir anlam ifade etmemektedir.

İnsanlar, fiziksel cemaatlerde, kaçınmak istedikleri insanlarla da sosyal ilişkiye girmek zorundadırlar. Görmek istenmeyen, iletişime geçilmekten kaçınılan kişi de cemaatin bir parçasıdır. Bireyin cemaatini istediği gibi düzenleme imkânı yoktur. Gerçek yaşamda ve gerçek cemaatin üyesi olmanın önemli bedellerinden birisidir bu. Fakat bu türden gönülsüz grup aidiyeti sanal mekânda pek geçerli değildir. Anlaşmazlıklar olduğunda ya da sadece basit can sıkıcı mevzularda bile bireyler kolaylıkla başka bir sanal mekânın yolunu tutmayı tercih edebilmektedir. Birey ile cemaati arasındaki bağlar ciddi anlamda gevşemiş durumdadır; hatta tabir yerinde olursa birey sanal cemaatine pamuk ipliği ile bağlıdır; o bağ her an hiç zorlanmadan kopabilmektedir. Çünkü bireyin bir cemaatten ayrıldığı zaman kolaylıkla üyesi olabileceği daha birçok cemaat vardır. Hâlbuki gerçek yaşamda, fiziksel cemaatte durum hiçte böyle değildir. Yeni bir cemaate girmek o kadar kolay değildir. Üstelik üyesi olunan bir cemaatten kopmak, bireyin sürdürmekte olduğu yaşam tarzında, sosyal ilişkilerinde kapsamlı ve derinlikli değişiklikleri tetikleyebilecek sarsıntılara yol açabilmektedir.

İnternet ağları, sosyal medya mecraları bireylere sundukları sınırsız kendini ifade etme, kendini istediği gibi takdim etme imkânlarıyla cezbedicidir. Gündelik yaşamında ciddi ve soğuk görünüme ve tutuma sahip birisi sanal cemaatte esprileri ile netdaşlarını güldürebilir. Bilimin temel ilke ve ölçülerinden habersiz birisi çok kolaylıkla bilimsel tartışmalarda görüş bildirebilir. Ekonomik sistemin işleyiş tarzını bilmeyen, ticaretten anlamayan birisi büyük holdinglerin profesyonel yönetimlerine karşı veya siyasetten anlamayan birisi ülke siyasetinin yeni seyri konusunda görüşler dile getirebilir. Âşık olur, aşkını ilan eder. Arkadaşlar edinir, onlarla sohbet edip oyunlar oynar. Flört eder. Tüm bunları yaparken mahcup olma, komik duruma düşme, itibar kaybetme korkuları yaşamasına gerek yoktur. Çünkü cemaatinde, her an değişebilen akışkan, hatta sahte kimliklerle yer almaktadır.

Üyeliğini kolaylıkla sonlandırabilir ve bu sonlandırmaya bağlı olarak hiç yaşamamış gibi olur. Sanal cemaatlerde insanlar vücutlarını fiziksel dünyada bırakarak yer alırlar. Gerçek kimlikleriyle ve nesnel bedenleriyle sanat cemaatte bulunmaları gerekmemektedir, ancak gerçek hayatta ne istiyor ve yapma hayali kuruyorsa onu yaparlar. Bunları yaparken de korkmasına, utanmasına, çekinmesine gerek yoktur. Çünkü sanal dünyada kimse bir başkasının burnuna yumruk indiremez. Hiç kimse gerçekten öpülemez, ama sanal olarak istenilen kişiler istenildiği kadar öpülürler.

KAYNAKÇA

- Akkaş, İ. (2015). Sanal cemaatler. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Akkaş, İ. (2013). Çokyüzlü ilişkiler ağında kimlikler ve sanal cemaatler. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 3(2), 37-54
- Anderson, B. (2004). Hayali cemaatler milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması, (Çev: İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Barry, W. & Gulia, M. (1997). Virtual communities as communities, net surfers don't ride alone. Communities in Cyberspace. (Edt. M. A. Smith & P. Kollock). London: Routledge, (167-193).
- Baudrillard, J. (1998). Kusursuz cinayet. (Çev: N. Sevil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). Modernlik ve müphemlik. (Çev: İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). Postmodern etik, (Çev: A. Türker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berkup, S. B. (2015). Sosyal ağlarda bireysel mahremiyet paylaşımı: x ve y kuşakları arasında karşılaştırmalı bir analiz (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Bozkurt, V. (1999). Yıkıcı gemeinschaft'tan 'öteki'siz post modern kabilelere sanal cemaatler. Birikim. İstanbul, Kasım-1999.
- Bozkurt, V. (2006). Endüstriyel ve post-endüstriyel dönüşüm. Bursa: Ekin Yayınları.
- Castells, M. (2001). The internet galaxy, reflections on the internet', Business and Society, Oxford: Oxford University Press.
- Castells, M. (2008). Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür / kimliğin gücü. (Çev: E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Curley, R. (2010). The britannica guide to inventions that changed the modern world, New York: Britannica Educational Publishing.
- Derman, İ. (1998). Net kimlikleri. Yeni Türkiye. (19). (Ocak-Şubat 1998). 1429-1439.
- Dolgun, U. (2015). Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ergur, A. (1998). Nergis harikalar diyarında: sanal gerçekliğin ideolojik bağlamı. Toplum ve Bilim. (79) (Kış 1998). 138-159.
- Ersanel, N. (2005). Siber istihbarat, küresel ve nano casusluğun anatomisi. İstanbul: Hayy Kitap.
- Gates, B. (1998). Bill Gates'in çok özel günlüğü, (Çev. F. Altuniç). İstanbul: Aksoy Yayıncılık.
- Geser, H. (2002). Towards a (meta-)sociology of the digital sphere', in: sociology in switzerland: towards cyberspace and vireal social relations. Online publications. Zuerich. http://socio.ch/intcom/t_hgeser13.pdf, 2002.
- Gibson, W.. (1998). Neuromancer, (Çev. M. Altınbaş). İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Haberli, M. (2014). Sanal din, İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

- Habermas, J. (2003). Kamusallığın yapısal dönüşümü, (Çev: T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harari, Y. N. (2018). 21. yüzyıl İçin 21 ders, (Çev: S. Sıral). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Hebdige, D. (1995). Kitlelerin ardından. (Çev: A. Yılmaz), (Edt: S. Hall - M. Jacques), Yeni Zamanlar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hebdige, D. Kitlelerin ardından. Yeni zamanlar. (Edit: S. Hail & M. Jacques), (Çev: A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 75-94.
- Hesse, B. W. (1995). Curb cuts in the virtual community: telework and persons with disabilities. Proceedings of the 28th annual hawaii international conference of system sciences.
- İnsel, A. (1996). Çözülme devrinde cemaat kimlikleri ve neo- feodal devlet. Birikim, Eylül 1996, (89), 7-14.
- Karagülle, A. E. (2015). Günümüzde değişen mahremiyet algısının sosyal ağlar bağlamında incelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kırık, H. (2005). Kamusal alan ve demokrasi, İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Komito, L. (1998). The net as a foraging society: flexible communities. The Information Society, 14 (2), 97-106.
- Lorne, L. D. (2004). Religion and the quest for virtual community. Religion online: finding faith on the internet, (Edt: D. E. Cowan- L. Dawson). New York & London: Routledge.
- Maffesoli, M. (1996). The time of the tribes. London: Sage Publications.
- Oral, B. (2005). İnternet ve eğitim. İnternet ve Toplum (Ed: A. Tarcan). Ankara: Anı yayınları, 90-116.
- Oskay, Ü. (1993). XIX yüzyıldan günümüze kitle iletişiminin kültürel işlevleri - kuramsal bir yaklaşım-. İstanbul: Der yayınları, İstanbul.
- Poster, M. (1997). Cyberdemocracy internet and the public sphere', İnternet culture, (Ed. D. Porter). London: Routledge, (201-223).
- Raymon, W. (1989). İkibine doğru, (Çev: E. Tarım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rheingold, H. (1994). The virtual community: finding connection in a computerised world, London: Secker&Warburg.
- Rheingold, H. (1999). A slice of my life in my virtual community. High noon on the electronic frontier: conceptual issues in cyberspace, (Ed. Peter Ludlow). 413-436.
- Rheingold, H. (2000). The virtual community. Homesteading on electronic frontier, The MIT Press.
- Robins, K. (1999). İmaj: görmenin kültür ve politikası, (Çev: N. Türkoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennet, R. (2016). Kamusal insanın çöküşü. (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2012). Karakter aşınması. (Çev: Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Subaşı, N. (2005). *İnternet ve sanal cemaat tartışmaları*. *İnternet, Toplum, Kültür*. (Der: M. Binark – B. Kılıçbay). Ankara: Epos Yayınları.

Van Dijk, J. (1997). *The reality of virtual communities*. (Edt: Jo Groebel). *Trends in Communication*. Amsterdam: Boom publishers, 39-63. (http://www.utwente.nl/bms/vandijk/publications/the_reality_of_virtual_communi.pdf / Erişim Tarihi 01.09.2019).

Van Dijk, J. (2012). *The network society social aspects of new media*. London: Sage Publications

Welman, B. & Gulia, M. (1997). *Virtual communities as communities: net surfers don't ride alone*. *Communities in cyberspace*, (Ed: S. Kiesler) Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum.

Yavuz, H. (2003). *Söz'ün gücü*. İstanbul: Dünya Yayınları.

GENETİK ALGORİTMA İLE SINAV ÇİZELGELEME*

Serkan TAŞTAN¹

Halime SUVAY EKER²

ÖZET

Üniversitelerde sınavların belirli bir düzen içinde gerçekleştirilebilmesi için sınavlara ait tarih, saat ve yer planları bir çizelge şeklinde hazırlanmaktadır. Sınav çizelgeleri hazırlanırken birçok kısıt dikkate alınarak öğrencileri ve öğretim elemanlarını memnun eden bir çizelge oluşturulması amaçlanmaktadır. Ancak bu çizelgelerin genellikle öğretim elemanları tarafından elle hazırlanması çizelgelerin tamamlanma süresini arttırmakta ve istenilen kısıtların sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu çalışmanın amacı sınav çizelgeleme problemine genetik algoritma ile çözüm bulmaktır. Bundan hareketle sınav çizelgeleme problemini genetik algoritma yardımıyla çözebilen bir web uygulaması geliştirilmiştir. Problemin çözümünü ve uygulamanın geliştirilmesini kolaylaştırmak amacıyla ilk olarak sınavları belirli tarih aralığına atayan bir genetik algoritma oluşturulmuş daha sonra bu yerleştirilen sınavları sınıflara atayan ikinci bir genetik algoritma oluşturularak problemin iki aşamada çözülmesi sağlanmıştır. Hazırlanan Genetik Algoritma ile Sınav Çizelgeleme Uygulaması Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (SCÜ), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden (İİBF) alınan gerçek veriler kullanılarak söz konusu fakültenin ihtiyaçları doğrultusunda ara sınav ve final sınav çizelgeleri hazırlamak için çalıştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar genetik algoritmanın sınav çizelgeleme problemini belirlenen kısıtları sağlayarak kısa zamanda başarılı bir şekilde çözebildiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Genetik Algoritma, Sınav Çizelgeleme, Sezgisel Algoritmalar

EXAM TIMETABLING WITH GENETIC ALGORITHM

ABSTRACT

In order to carry out the exams in universities in a certain order, the dates, times and place plans of the exams are prepared in the form of a timetable. While preparing the exam timetabling, it is aimed to create a table that satisfies students and instructors by considering many constraints. However, the manual preparation of these timetables by instructors generally increases completion time. The purpose of this study is to find a solution to the exam timetabling problem by using genetic algorithms. Based on this, a web application was developed to solve the problem of exam timetabling. First, a genetic algorithm was created that assigns exams to a specific date range in order to facilitate the solution process of the problem. Then, a second genetic algorithm was created that places the assigned exams in classes. Thus, the problem was solved in two stages. The developed application used to timetable midterm and final exams according to the needs of the faculty, using real data obtained from the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Sivas Cumhuriyet University. The results showed that the genetic algorithm can successfully solve the exam timetabling problem in a short time by satisfying required constraints.

Keywords: Genetic Algorithm, Exam Timetabling, Heuristic Algorithms

* Bu makale, Doç. Dr. Serkan TAŞTAN danışmanlığında, Halime SUVAY EKER tarafından hazırlanan "Sınav Çizelgeleme Probleminin Çözümü İçin Genetik Algoritma Yaklaşımı" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Sivas, stastan@cumhuriyet.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0889-9191>

² Öğr. Gör. İstanbul Okan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bilişim Sistemleri ve Teknolojileri Bölümü, İstanbul, halime.suvay@okan.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5310-7627>

Giriş

Üniversitelerde öğrencilerin başarı seviyelerini belirlemek amacıyla yapılan ara sınavlarına ve final sınavlarına ilişkin programlarının hazırlanması, sınavların öğretim elemanlarına, zaman aralıklarına ve fiziki mekânlara minimum kaynak ile atanması sürecini kapsamaktadır. Ancak bu atamaların gerçekleştirilmesinde etkili olan birçok kısıt mevcuttur. Sınava giren öğrenci sayısının atama yapılacak sınıf kapasitesini geçmemesi, bir öğrencinin aynı dönemde aldığı derslere ait sınavların aynı zamana konulmaması, bir öğretim elemanının aynı anda birden çok sınavının olmaması ve sınav takviminin belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilmesi bu kısıtlardan bazılarını oluşturmaktadır (Köçken vd., 2014: 29-30).

Sınav çizelgeleme problemleri hem genel problem kısıtlarını hem de öğrenciler, öğretim elemanları gibi farklı grupların tercihlerini veya isteklerini içerdiğinden dolayı, bazı durumlarda, sınav programından sorumlu karar vericiler için genel problem kısıtlarının yanında bu grupların tercihlerini veya isteklerini yerine getirmek oldukça zor olmaktadır. Netice itibarıyla, her grubu memnun eden bir çözümün bulunması çoğunlukla muhtemel olmadığından, çizelgeyi hazırlamakta yükümlü kişiler, dengeli bir sınav çizelgesi için tecrübeye dayalı bir çözüm yolu geliştirmektedirler (Çavdur vd., 2018: 168). Bu tarz çözülmesi zor olan problemleri kısa sürede çözmek, daha tutarlı ve tarafsız sonuçlar almak için modern optimizasyon tekniklerinden faydalanmak gerekmektedir. Bu nedenle, bu makalede, sınav çizelgeleme problemi, optimal olmasa da optimal çözüme yakın değerler bulan sezgisel algoritmalarından biri olan genetik algoritmalar ile ele alınmıştır.

Genetik algoritmalar seçim, çaprazlama ve mutasyon gibi teknikleri kullanarak verilen bir problem için en uygun çözümü bulmaya çalışmaktadır (Tabassum ve Mathew, 2014: 124). Seçim işlemiyle performansı iyi olan kromozomların seçilme ihtimali daha yüksek olsa bile bütün kromozomlara seçilme fırsatı verilmektedir. Seçilen kromozomların çaprazlanmasıyla aday çözüm kümesinde yer almayan yeni kromozomların üretilmesine olanak tanınmaktadır. Mutasyon operatörü sayesinde ise çözüm uzayının daha önce keşfedilmemiş bölgeleri ortaya çıkarılmaktadır (Genel, 2004: 33-34).

Bu makalede sınav çizelgeleme problemini genetik algoritma yöntemi ile çözmek amaçlanmış bu doğrultuda bir program üzerinde çalışılmıştır. Program bir web uygulaması şeklinde hazırlanarak C# dilinde yazılmıştır. SCÜ, İİBF'den alınan gerçek veriler Sqlite veri

tabanında tutulmuş, programda bu veri tabanından yararlanılmıştır. Programa AForge Genetic Kütüphanesi eklenerek genetik algoritma işlemlerinin bu kütüphane yardımıyla yapılması sağlanmıştır. Problemin çözümünü ve uygulamanın geliştirilmesini kolaylaştırmak amacıyla iki farklı genetik algoritma oluşturulmuştur. Birinci genetik algoritma “Belirlenen Tarih Aralığına Sınavların Atanması”, ikinci genetik algoritma ise “Sınav Salonu Ataması” için çalıştırılmıştır. İlk olarak ara sınav çizelgesi ele alınmış, daha sonra final sınav çizelgesi ele alınarak program çalıştırılmıştır. Programın hem ara sınav hem de final sınav çizelgeleri için çalıştırılması esnasında kullanılacak uygun popülasyon büyüklüğü, iterasyon sayısı, mutasyon ve çaprazlama oranı parametrelerinin değerleri araştırılmıştır. Alınan sonuçlara göre Genetik Algoritma ile Sınav Çizelgeleme Uygulamasının performansı değerlendirilmiştir.

I. Literatür

Adamidis ve Arapakis (1999), yaptıkları çalışmada gerçek bir ders çizelgeleme problemi üzerinde evrimsel algoritmaları uygulayarak elde edilen sonuçları sunmuşlardır. Sonuçlar, evrimsel algoritmaların her zaman herhangi bir zorunlu kısıtı ihlâl etmeden uygun bir sonuç üretebileceğini göstermiştir (Adamidis ve Arapakis, 1999).

Yu ve Sung (2002), yaptıkları çalışmada üniversitelerde kullanılan haftalık ders çizelgeleme problemi çözümü için sektör tabanlı bir genetik algoritma önermişlerdir. Sektör kavramını tanıtmışlar ve başlatma, çaprazlama ve mutasyon prosedürlerini uygulamışlardır. Kısıtları esnek ve zorunlu kısıtlar olarak bölmüşlerdir. Çözümleri uygun bir uzayda tutmak için, zorunlu kısıtları “kontrol et ve onar” işlemiyle düzenlemişlerdir. Deneyleleri üniversitenin gerçek verileri üzerinde uygulayarak umut veren sonuçlar elde etmişlerdir (Yu ve Sung, 2002).

Čupić, Golub ve Jakobović (2009), genetik algoritma tabanlı çözümü kullanarak sınav zaman çizelgesi problemi ile ilgili bir örnek olay incelemesi sunmuşlardır. Algoritmanın çeşitli varyasyonlarını ve algoritma parametrelerinin etkisini analiz etmişlerdir (Cupic vd., 2009).

Pillay ve Banzhaf (2010), çalışmalarında sınav zaman çizelgesi problemine çözüm üretmek için genetik algoritmaların kullanımını araştırmışlar ve sonuçlarını sunmuşlardır. Bu alanda yapılan genetik algoritma uygulamalarından farklı olarak probleme iki aşamalı bir sistem getirmişlerdir. İlk aşamada zorunlu kısıtları karşılayan zaman çizelgesine odaklanırken, ikinci aşamada esnek kısıtları azaltmak için iyileştirmeler yapmışlardır. Bu sistemi 13 gerçek problem

üzerinde test etmişlerdir. Sistemin gösterdiği performans diğer evrimsel tekniklerle karşılaştırıldığında bazı durumlarda daha iyi performans gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca geliştirilen sınav çizelgesinin kalitesinin bu alanda üretilen en iyi sonuçların arasında olduğu belirtilmiştir (Pillay ve Banzhaf, 2010).

Bayata (2012), tarafından yapılan çalışmada NP-zor problemler sınıfına giren ders çizelgeleme probleminin çözümü genetik algoritmalar kullanılarak incelenmiştir. Gazi Üniversitesi Endüstri Mühendisliği bölümünde kullanılmak üzere ders programı hazırlamak amacıyla bir yazılım geliştirilmiştir. Yazılımın geliştirilmesinde genetik programlama ve C++ dili kullanılmıştır. Genetik parametreler üzerinde yapılan deneylerin sonuçlarına bakılarak genetik algoritmanın performansı ölçülmüştür (Bayata, 2012).

Mahto ve Kumar (2015), yaptıkları çalışmada çok kısıtlı bir problem olan sınav zaman çizelgeleme problemi için genetik algoritma kullanarak en uygun zamanlamayı oluşturmayı amaçlamışlardır. Çalışma bittiğinde, özellikle zaman çizelgeleme probleminde genetik algoritmaların ilgi çekici olduğu değerlendirilmiştir. Genetik algoritmanın karmaşık optimizasyon problemlerini etkili bir şekilde çözebileceği ifade edilmiştir. Uygunluğa göre en iyi seçilmiş değer ile verilen parametrelere göre optimize edilmiş bir zaman çizelgesi oluşturulmuştur (Mahto ve Kumar, 2015).

Öztürk (2017), tarafından yapılan çalışmada oldukça zahmetli bir iş olan sınav programı için iki aşamalı sezgisel bir algoritma hazırlamıştır ve bu algoritma ile bir yazılım geliştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda geliştirilen yazılımın sınav programına ait tüm kısıtları sağladığı görülmüştür. Ayrıca elle oluşturulan sınav programından daha az sınıf ve gözetmen kullanılması, öğrencilerin sınav çakışması yaşamaması gibi avantajlar elde edilmiştir (Öztürk, 2017).

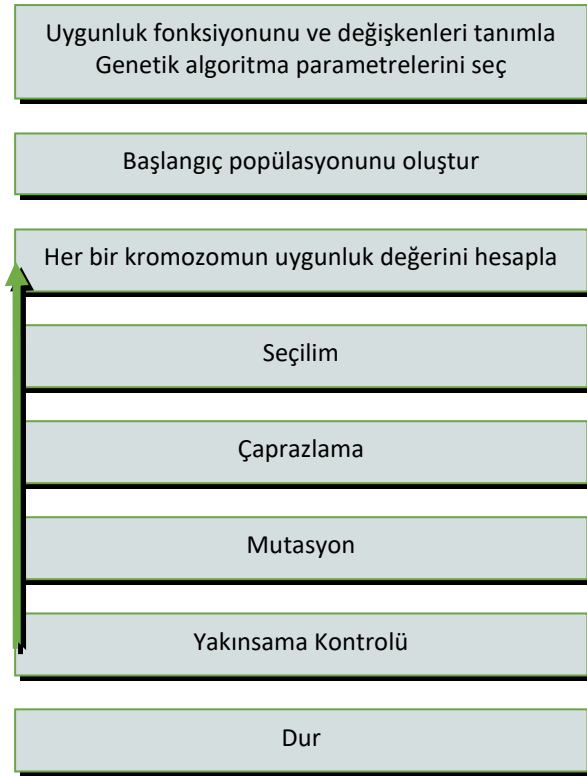
II. Genetik Algoritmalar

Evrimsel hesaplamaların bir parçası olan genetik algoritmaların günümüzdeki şekli ilk olarak 1975 yılında, psikolog ve bilgisayar bilimleri uzmanı John Henry Holland tarafından Michigan Üniversitesi'nde ortaya atılmıştır (Nabiyev, 2012: 602). John H. Holland'ın David Goldberg isimli öğrencisi tezi için gaz boru hattı iletim kontrolünü içeren zor bir problemi çözmesi sonrasında genetik algoritmalar popülerleşmiştir (Haupt ve Haupt, 2004: 22).

Genetik algoritmalar doğal evrim teorisi sürecinden ilham alınarak oluşturulduğu için genetik algoritmada kullanılan terimler evrimsel kuramdakilere benzemektedir. Evrimsel süreçte ve genetik algoritmalarda ortaklık gösteren kavramlardan gen, doğal evrim sürecinde kendi başına anlamlı genetik bilgi taşıyan en küçük yapıya denilmektedir. Doğada genlerin bir araya gelmesiyle oluşan yapı kromozom şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, genetik algoritmalarda gen, kromozomları (dizileri) oluşturan her bir elemanın özelliğini temsil etmektedir (Taşkın ve Emel, 2009: 26). Kromozomların bir araya gelerek oluşturdukları yapıya popülasyon denmektedir. Problem çözümünde genetik algoritmanın kullanılması sırasında popülasyon kümesinden birtakım kromozomlar yaşamını yitirirken yerlerine yeni kromozomların yaratılmasıyla popülasyon büyüklüğü korunmaktadır (Elmas, 2016: 412).

Genel anlamda, genetik algoritmalar kromozomlardan meydana gelmiş bir popülasyona seçim, çaprazlama ve mutasyon operatörlerinin uygulanmasını kapsamaktadır. Söz konusu bu operatörler kullanılarak çocuk kromozomlardan oluşan yeni bir popülasyon yaratılmaktadır. Çocuk kromozomların oluşturduğu yeni popülasyon ile ebeveynlerin oluşturduğu eski popülasyon yer değiştirilmektedir. Her bir kromozom uygunluk değerine sahiptir ve kromozomları seçme işlemi uygunluk değerlerine bakılarak yapılmaktadır. Uygunluk değeri ortalama uygunluk değerinden yüksek olan kromozomların gelecek nesillere aktarılma ihtimali daha yüksektir. Popülasyonun ortalama uygunluk değerini gitgide artmasını sağlayan evrim süreci, gelecek nesillerin daha iyi uygunluk değerleri barındıracağına işaret etmektedir (Taşkın ve Emel, 2009: 13-14). Elde edilen en son nesildeki en uygun kromozom problemi optimal çözüme götürmektedir. Bu çözüm daima optimum olmayabilmektedir ancak muhakkak optimuma yaklaşmaktadır (Karaboğa, 2017: 75). Genetik algoritmaların aşamaları Şekil 1'de en basit haliyle gösterilmiştir.

Kodlama işlemi, genetik algoritma ile çözülecek bir problemde uygulanan ilk adımdır. Çözümlerin kodlanmasıyla problemdeki bilgiler genetik algoritmanın kullanacağı şekle dönüştürülmektedir. Farklı tiplerdeki problemler farklı kodlama biçimleri gerektirebilmektedir. Her türden probleme uygulanabilen bir kodlama henüz mevcut değildir. Hatta benzer özellik gösteren problemlere bile farklı kodlama uygulanabilmektedir (Taşkın ve Emel, 2009: 33). Genetik algoritma yöntemi ile bir problem çözüleceği zaman problemin türüne göre kromozomları kodlamak gerekmektedir. Genetik algoritmada kullanılan yaygın kodlama türleri ikili kodlama, permütasyon (sıralı) kodlama, değer kodlama ve ağaç kodlamadır.

Şekil 1. Genetik Algoritma Akış Diyagramı

Kaynak: Haupt, Randy L. ve Haupt Sue E. (2004). *Practical Genetic Algorithms*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc, s.52.

Genetik algoritmayı en iyi duruma getirmeye çalışan fonksiyona uygunluk fonksiyonu denmektedir. Genetik algoritma tarafından üretilip aday çözüm niteliği taşıyan her bir kromozomun istenilen çözüme ne kadar yakın olduğu uygunluk fonksiyonu yardımıyla ortaya çıkarılmaktadır. Buna göre uygunluk fonksiyonu, kromozomların değerlendirilmesini sağlayan bir mekanizmadır. Bu nedenle bu fonksiyon genetik algoritmanın en önemli parçalarından biridir (Akadal, 2017: 35; Carr, 2014: 2). Uygunluk değeri, popülasyondaki her bir bireyin uygunluk fonksiyonunda işleme konulmasıyla hesaplanmaktadır. Algoritmanın hazırlık aşamasında belirlenen uygunluk fonksiyonu yardımıyla popülasyondaki bütün bireylerin uygunluk değerleri hesaplanmaktadır. Elde edilen uygunluk değerlerine bakılarak hangi bireylerin bir sonraki kuşakta yer alacağına hangisinin yok edileceğine karar verilmektedir. Uygunluk değeri yüksek

olan bireylerin bir sonraki kuşakta yer alma şansları uygunluk değeri düşük olan bireylere göre daha fazladır (Elmas, 2016: 413).

Karmaşık problemleri çözerken genetik algoritmaların gelişmiş ve probleme özgü genetik operatörlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Başlangıçta bireyler belirlendikten sonra genetik algoritmalar seçim, çaprazlama ve mutasyon operatörleriyle işlem yapmaktadır. Genetik algoritmaların performansı için bu operatörlerin etkin kullanılması oldukça önemlidir (Karaboğa, 2017: 77; Yılmaz, 2017: 149).

Mevcut kuşakta bulunan dizilerin uygunluk değerleri hesaplandıktan sonra elde edilen değerlere bakılarak yeni bir popülasyon oluşturulmaktadır. Seçim operatörü ile bir sonraki kuşakta hangi bireylerin yer alması gerektiğine karar verilmektedir. Genellikle seçilme olasılığı kromozomun sahip olduğu uygunluk değeri ile doğru orantılıdır. Uygunluk değeri ortalamanın üzerinde bulunan dizilerin bir sonraki kuşağa aktarıldıklarında katkıları daha çok olacağı için seçilme ihtimalleri artmaktadır. Bu olay evrim teorisindeki en iyinin hayatta kalması durumuna benzemektedir (Taşkın ve Emel, 2009: 46). Yaygın olarak kullanılan seçim yöntemleri rulet tekerleği ve turnuva seçilimidir.

Çaprazlama operatörü, hücre mayozundaki kromozomların çapraz gen oluşturmasına ve biyolojik çaprazlamaya benzemektedir ve iki kromozomdan rastgele seçilen bir yerin öncesi ve sonrasındaki alt dizinleri birbirleriyle yer değiştirerek iki yavru yaratmaktadır (Carr, 2014: 4; Mitchell, 1996: 8). Bu sayede popülasyonda iyi özelliklere sahip kromozomların bir arada olmasını kolaylaştırarak en iyiye yaklaştırmaya yardımcı olmaktadır (Nabiyev, 2012: 604). Çaprazlamada amaç, bir kuşakta bulunan tüm çözümlerin meydana getirdiği gen havuzunun potansiyelini incelemektir. Genetik algoritmalarda çok farklı çaprazlama türleri görülmektedir. Bunlardan en yaygın kullanılanlara tek noktalı çaprazlama, iki noktalı çaprazlama, tekdüze çaprazlama ve sıralı çaprazlama örnek gösterilmektedir (Taşkın ve Emel, 2009: 18-27). Sıralı kromozomlar için ise PMX ve OX çaprazlama yöntemlerindedir.

Mevcut popülasyon problemin çözülmesi için ihtiyaç duyulan tüm bilgiyi içermediğinde, talebi karşılayan bir çözüm elde edilememektedir. Bu sebeple var olan gen havuzundan yeni diziler yaratabilecek bir operatöre ihtiyaç olmaktadır. İşte bu gibi durumlarda mutasyon operatörü kullanılmaktadır. Mutasyon operatörü basit genetik algoritmada, dizideki herhangi bir genin değerini rastsal olarak değiştirmektedir (Taşkın ve Emel, 2009: 57). İkili kodlama ile kodlanmış

kromozomlardaki 0'ları 1 bitine, 1'leri 0 bitine rastgele çevirmektedir (Carr, 2014: 4). Literatürde 1'lerin 0'lara, 0'ların 1'lere dönüştürülmesinden farklı olarak sıra tabanlı mutasyon yöntemleri de kullanılmaktadır. Tersinme, yerleştirme, karşılıklı değişim ve kaydırma bu yöntemlerdendir.

III. Genetik Algoritma İle Sınav Çizelgeleme

Çizelgeleme problemleri ile 20. yüzyılın başlarından itibaren ilgilenilmiştir. Henry Grant ve arkadaşlarının çizelgeleme problemlerinin yapısını anlamak için benzer problemleri bir araya getirmeleri ve basit bir modeli baz alarak çözüme ulaşma çabaları bu konu üzerinde yapılan ilk çalışmaları temsil etmektedir. Çizelgeleme problemleri birçok değişik alanda kullanılmaktadır. Örneğin, eğitim, üretim, ulaştırma, hizmet, finans, makine/insan işgücü gibi alanlarda her türlü kaynağın etkili ve verimli bir şekilde kullanılması için yapılan planlamanın temelinde “Çizelgeleme Problemi” yatmaktadır (Gürel, 2012: 2 - 3). Zaman çizelgeleme probleminde amaç belirli kurallar içerisinde oluşturulan kısıtları yerine getirmek üzere sınırlı kaynaklara belirli bir sürede gerekli atamaların yapılmasını sağlamaktır (Köçken vd., 2014: 29).

Temelinde zaman çizelgeleme olan sınav çizelgeleme problemi okullar ve üniversiteler gibi her öğretim kurumunu ilgilendiren bir konudur. Üniversiteler ve çoğu eğitim kurumları, genel olarak sınavları planlarken mevcut kaynaklardan en uygun şekilde yararlanarak zaman ve yer ataması yapmak için sınav zaman çizelgelerini kullanmaktadırlar. Sınav çizelgeleme, sınavların ve sınıfların çeşitli kısıtlara tabi olarak belirli zaman dilimlerinde düzenlenmesini gerektirmektedir. Eğitim kurumları her dönem, mevcut personel, öğrenci ve sınav sayısını göz önünde bulundurarak yeni bir sınav çizelgesi hazırlamaktadır (Dahiya vd., 2015: 165).

SCÜ, İİBF’de yapılan ara sınavların ve final sınavlarının belirlenen tarih aralıklarına, ortak yapılacak sınavları, öğretim elemanlarının ve öğrencilerin isteklerini de dikkate alarak, belirli kısıtlar dahilinde en uygun şekilde yerleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca yerleştirilen sınavların gerçekleştirilmesi için yeterli kapasiteye sahip bir sınıfın atanması ve birden fazla sınıf gerektiren durumlarda sınıfların yakınlığını hesaba katarak atamanın yapılması istenmektedir.

A. Kromozom Yapısı

Problemin çözümü iki farklı aşamada ele alındığı için iki farklı kromozom yapısı kullanılmıştır. İlk olarak belirlenen tarih aralığına sınavların atanması için ikinci olarak sınav salonu atanması için kromozom yapısı hazırlanmıştır. Aşağıda belirlenen tarih aralığına sınavların atanması için oluşturulan kromozom yapısı örnek ile açıklanmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere 5 Aralık ve 14 Aralık tarihleri arasında 09:00, 11:00, 13:00, 14:30 ve 16:00 olmak üzere beş oturumda sınavların gerçekleştirildiği varsayılmıştır. Tabloda yer alan 1’den 49’a kadar olan sayıların her biri bir sınav oturumunu temsil etmektedir. Örneğin, 20 numaralı oturum 9 Aralık günü saat 09:00’da bir sınavın atanabileceğini ifade etmektedir. Bu ifade edilen sayılar her bir gende yer alacak değerleri göstermektedir.

Tablo 1. Oturum Kodlaması

	09:00	11:00	13:00	14:30	16:00
5 Aralık	1	2	3	4	5
6 Aralık	5	6	7	8	9
7 Aralık	10	11	12	13	14
8 Aralık	15	16	17	18	19
9 Aralık	20	21	22	23	24
10 Aralık	25	26	27	28	29
11 Aralık	30	31	32	33	34
12 Aralık	35	36	37	38	39
13 Aralık	40	41	42	43	44
14 Aralık	45	46	47	48	49

Bu doğrultuda ders sayısı kadar gen oluşturulacaktır ve her bir gendeki değer yukarıdaki tabloda yer alan sayıyı içermektedir.

Tablo 2. Kromozom Yapısı

d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d1	d21	d21	d21	d21	d21	d21
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	1	2	3	4	5	6	...	2	3	4	5	6	7	
2	2	1	3	8	6	2	2	1	3	10	11	48	22	30	44	...	22	1	49	28	43	11	
4	4	5			0			5															

Tablo 2’de, d her bir dersi ifade ederken, genlerdeki değerler bir oturumu temsil etmektedir. Buna göre, SCÜ, İİBF’de bulunan söz konusu 217 ders için 217 genli kromozom

oluşturulması gerekmektedir. d3 ifadesi Borçlar Hukuku dersine karşılık gelmektedir. Genin aldığı 15 değeri Tablo 1’de 8 Aralık 09:00 oturumuna denk gelmektedir. Yani, Borçlar Hukuku dersinin sınavı 8 Aralık tarihinde 09:00 oturumunda gerçekleştirilecektir.

Daha önceki yıllarda yapılan sınav atama çizelgelerine bakılarak her ders için maksimum dört sınav salonu atandığı gözlemlenmiştir. Sınıf atama aşamasında, genetik algoritmanın performansını artırmak amacıyla gen sayısını toplam sınav salonu sayısı kullanılarak oluşturmak yerine maksimum dört sınav salonu atanması sağlanacak şekilde kromozom yapısı oluşturulmuştur. Bu doğrultuda 4 x (Aynı oturumda olan ders sayısı) şeklinde bir kromozom oluşturulmuştur. Genlerdeki her bir değer atanmış sınıfları temsil etmektedir.

Tablo 3. Sınıf Kromozom Yapısı

1	0	0	5	0	6	30	0	3	4	0	0	0	0	20	21
d1				d2				d3				d4			

Tablo 3 bir binada bulunan sınav salonlarını ve bu salonlara atanmış dersler için kromozom yapısını göstermektedir. Kromozom yapısını oluşturan kutularda bulunan (0 hariç) her sayı bir sınav salonunu temsil etmektedir. 0 ifadesi ise sınav salonu atanmadığını göstermektedir. Buna göre, d1 dersinin sınavı için 1. ve 5. sınav salonları, d2 için 6. ve 30. sınav salonları, d3 için 3. ve 4. sınav salonları, d4 için 20. ve 21. sınav salonları atandığı anlaşılmaktadır.

B. Uygunluk Fonksiyonu

Sınav çizelgeleme probleminin çözümünde kullanılacak kısıtların sağlanmaması durumunda her bir kısıt için bir ceza puanı uygulanmıştır. Ceza puanları kısıtların esnek ve zorunlu olma durumlarına göre belirlenmiştir. Zorunlu kısıtlara yüksek ceza puanları verilirken, esnek kısıtlara daha düşük ceza puanları verilmiştir. Uygunluk değeri sıfır ile bir arasında sonuç döndürecek şekilde hesaplanmıştır. Bu doğrultuda her bir kısıt için ceza puanı “C” ve toplam kısıt sayısını n olmak üzere uygunluk değeri aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$UygunlukDeğeri = 1 / \left(\sum_{i=1}^n C_i + 1 \right) \quad (1)$$

Uygunluk değerinin bir olması bütün kısıtların sağlandığını ifade etmektedir. Belirlenen tarih aralığına sınavların yerleştirilmesi ve sınav salonu atama işlemlerinde kullanılan kısıtlar Tablo 4’te ve Tablo 5’te belirtilmiştir.

Tablo 4. Sınav Yerleştirme Kısıtları ve Ceza Puanları

	Belirlenen Tarih Aralığına Sınavların Atanması İçin Sağlanması Gereken Kısıtlar	Ceza Puanı
C1	Her sınıfın bir günde sadece bir sınavı olabilir.	0,8
C2	Bir öğretim elemanının bir periyotta sadece bir sınavı olabilir. Sınav başlangıç ve bitiş sürülerinde bir çakışma olmamalı.	1
C3	Atanan sınavın süresi periyod dışına çıkmamalı.	1
C4	Aynı periyotta yer alan derslerin öğrenci sayılarının toplamı, sınav salonlarının kapasitelerinin toplamının %70’ini geçemez.	1
C5	Öğretim elemanının sınav yapılmasını istemediği tarih dışında sınav olmasının sağlanması.	0,5
C6	Bir bölümündeki tüm sınıfların aynı anda sadece bir sınavı olabilir.	1

Tablo 5. Sınıf Atama Kısıtları ve Ceza Puanları

	Sınav Salonu Ataması İçin Sağlanması Gereken Kısıtlar	Ceza Puanı
CC1	Sınıf kontenjanı öğrenci sayısından az olmamalıdır.	1
CC2	Öğrenci sayısı ile sınıf kontenjanı arasındaki fark en az olmalıdır.	0,02
CC3	Bir sınava atanan tüm sınıfların aynı blokta yer alması gerekmektedir.	0,7
CC4	Bir sınava atanan tüm sınıfların kat farkları en az değildir.	0,2

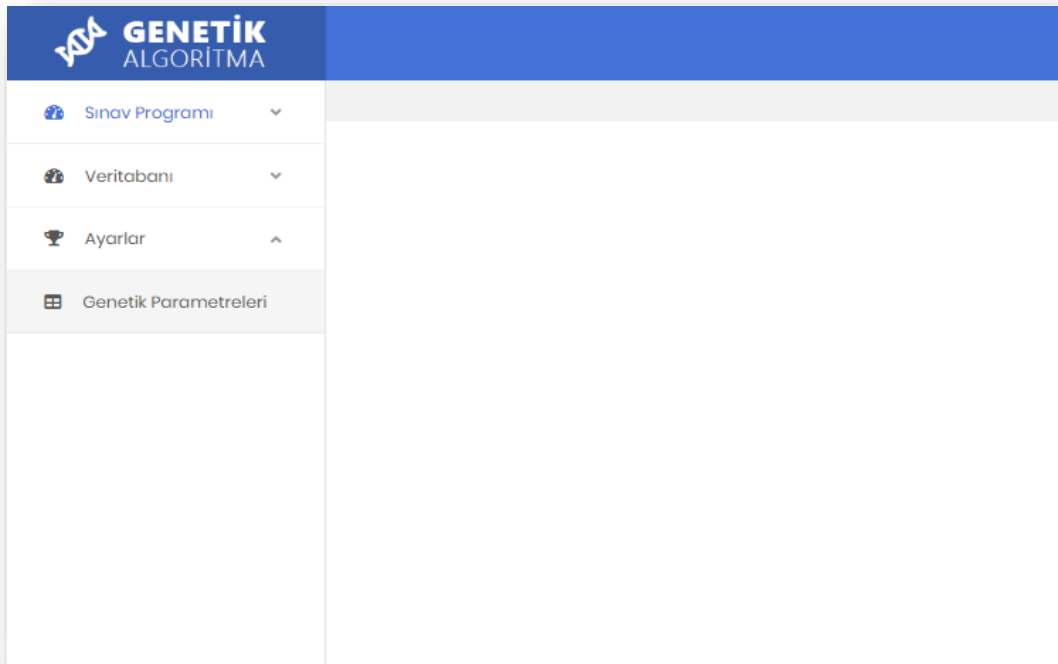
IV. Uygulama

Genetik algoritmanın sınav çizelgeleme probleminin çözümü noktasındaki başarısını test etmek amacıyla SCÜ İİBF’den alınan 9 bölüme ait 93 öğretim elemanının vermiş olduğu 217 ders ve 33 adet sınav salonuna ilişkin veriler üzerinde çeşitli deneyler yapılmıştır. Hazırlanan uygulama belirlenen tarih aralığına sınavları yerleştirip daha sonra salon ataması yapacak şekilde iki aşamalı tasarlandığı için yapılan deneylerde de bu mantık ile hareket edilmiştir. Öncelikle sekiz günü kapsayan ara sınavları için daha sonra on günü kapsayan final sınavları için deneyler yapılmış elde edilen sonuçlara göre Genetik Algoritma ile Sınav Çizelgeleme Uygulamasının başarısı değerlendirilmiştir.

Geliştirilen uygulamada sınav yerleştirme için çalıştırılan genetik algorithmada tek noktalı çaprazlama yöntemi kullanılmış, sınıf atamasında ise OX çaprazlama yöntemi kullanılmıştır. Mutasyon yöntemi olarak hem sınav yerleştirme hem de sınıf atamasında karşılıklı yer değiştirme

ile mutasyon kullanılmıştır. Çaprazlama ve mutasyon esnasında yaşanan değişim sonucunda en iyi kromozomun kaybolmasını önlemek amacıyla bu kromozomun kopyasını alarak saklayan elitizm yöntemi kullanılmıştır. Elitizm yönteminin en iyiyi koruyarak süreç adımlarını izlemesi genetik algoritmanın performansını arttırdığı bilinmektedir.

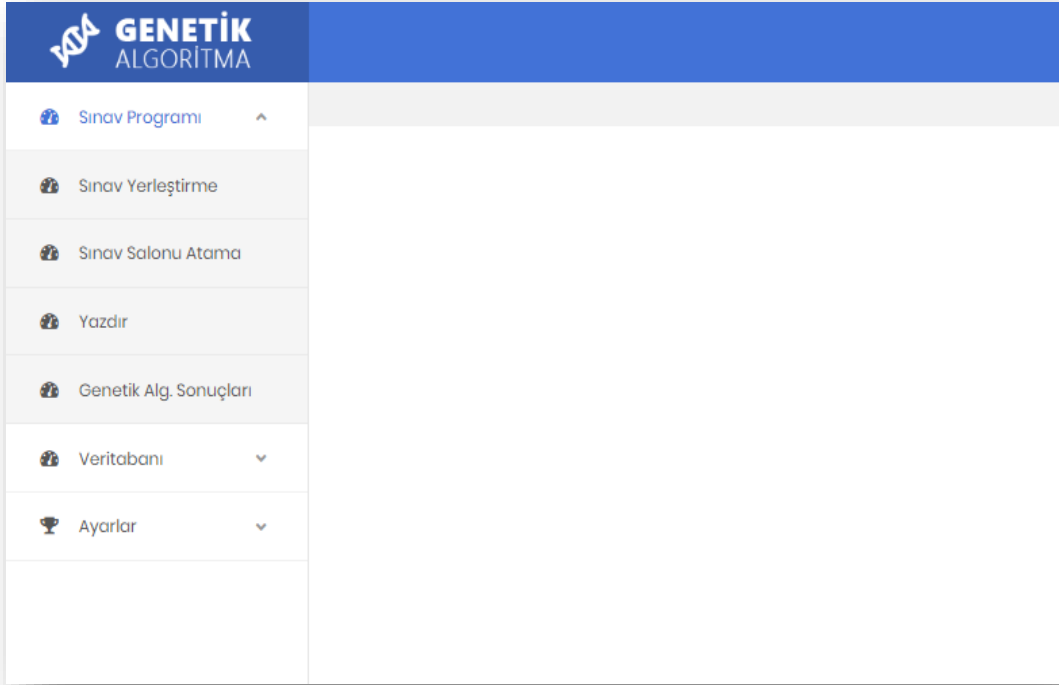
Web uygulaması ilk kez çalıştırıldığında kullanıcının karşısına Şekil 2’de gösterilen ekran gelmektedir. Ekranın sol tarafında Sınav Programı, Veritabanı ve Ayarlar açılır menüleri bulunmaktadır. Ayarlar açılır menüsü altında yer alan Genetik Parametreleri seçeneği tıklandığında genetik algoritmanın sınav ve sınıf ataması için kullanacağı parametre ayarlarını güncelleme ekranı gelmektedir. Sınav yerleştirme ve sınav salonu atama için parametreler ayrı ayrı belirlenmektedir.

Şekil 1. Genetik Algoritma ile Sınav Çizelgeleme Programı Giriş Ekranı

Bu aşamadan sonra Sınav Programı açılır menüsü kullanılmaktadır. Sınav Programı açılır menüsü altında; ilgili sınavların belirlenen tarih aralığına ve kısıtlara göre atanmasını sağlayan Sınav Yerleştirme seçeneği, yerleştirme işlemi tamamlandıktan sonra sınavların yapılacağı salonları belirlemek için kullanılan Sınav Salonu Atama seçeneği, atama işlemleri sonuçlarının

listelendiği Yazdır seçeneği ve söz konusu kısıtların ne derecede sağlandığını gösteren grafikleri sunan Genetik Alg. Sonuçları seçeneği yer almaktadır.

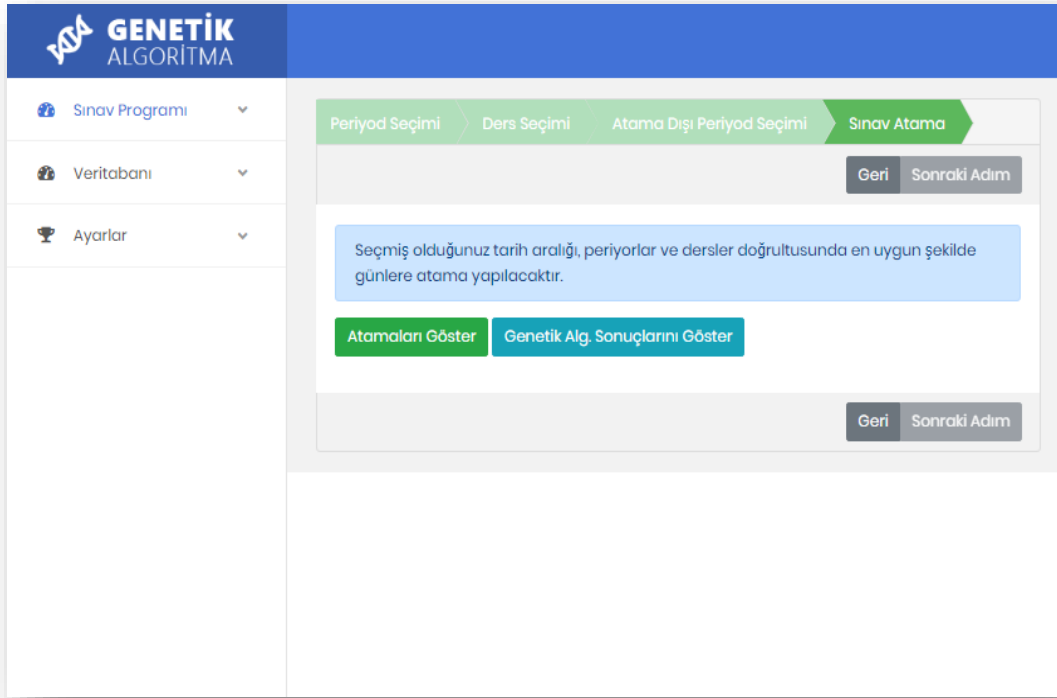
Şekil 3. Sınav Programı Açılır Menüsü Altında Yer Alan Seçenekler

Sınav Yerleştirme seçeneğine tıklanarak sınav yerleştirme adımları başlatılmaktadır. Bu aşamada ilk olarak sınavların yapılacağı tarih aralığının belirlendiği ekran gösterilmekte ve ekranda yer alan takvim sayesinde sınavın yapılacağı tarih aralığı işaretlenmektedir.

Tarih aralığı seçildikten sonra kullanıcıya sınav oturumları seçim ekranı gösterilmektedir. Bu ekranda sütunları seçilen günlerden satırları ise 08:00'den başlayarak otuz dakika aralıklarla ilerleyen ve 18:00'a kadar devam eden saatlerden oluşan bir tablo yer almaktadır. Burada seçilen tarih aralığında hangi saatlerin sınav oturumu için kullanılacağı fare yardımıyla ilgili kutu işaretlenerek belirtilmektedir. Yeşil renk ilgili saatlere ve tarihlere sınav atanacağı beyaz renk ise atanmayacağı anlamına gelmektedir.

Sonraki ekranda veri tabanından çekilen dersler öğrenci sayıları ve öğretim elemanları bilgisiyle birlikte listelenmektedir. Sınav yapılacak derse ilişkin seçim bu ekranda gerçekleştirilmektedir. Sınav süreleri uygulamada bir saat ve iki saat olarak belirlenebilmektedir.

Web uygulamasına, öğretim elemanının sınav yapılmasını istemediği tarihlerin girilebilmesini sağlayan ekran da eklenmiştir. Ayrıca bu adımda öğretim elemanlarının farklı bölümlere vermiş olduğu aynı derslerin ortak sınavları da belirtilebilmektedir. Veri girişi tamamlandıktan sonra Sınavları Takvime Yerleştirmeyi Başlat butonuna basılarak sınav ataması başlatılmaktadır.

Şekil 4. Atanan Sınav ve Genetik Algoritma Başarı Sonuçlarına Erişim Ekranı

Sınav atama işlemi tamamlandıktan sonra karşımıza Şekil 4'te gösterilen ekran gelmektedir. Bu ekranda sınav yerleştirme sonuçlarının listelendiği Atamaları Göster butonu ve kısıtların ne kadar sağlandığını gösteren Genetik Algoritma Sonuçlarını Göster butonu yer almaktadır. Atama sonuçları ekranında sınav yerleştirme listeleri; tarih, süre, dersin kodu ve adı, sınıf, öğretim elemanı bilgilerini içerecek şekilde her bölüm için ayrı ayrı oluşturulabilmektedir. Dahası tüm fakülteye ait sınavlar tek bir listede de elde edilebilmektedir. Ayrıca sınav yerleştirme listelerinin xlsx, xls, csv ve txt dosya formatında kaydedilebilmektedir.

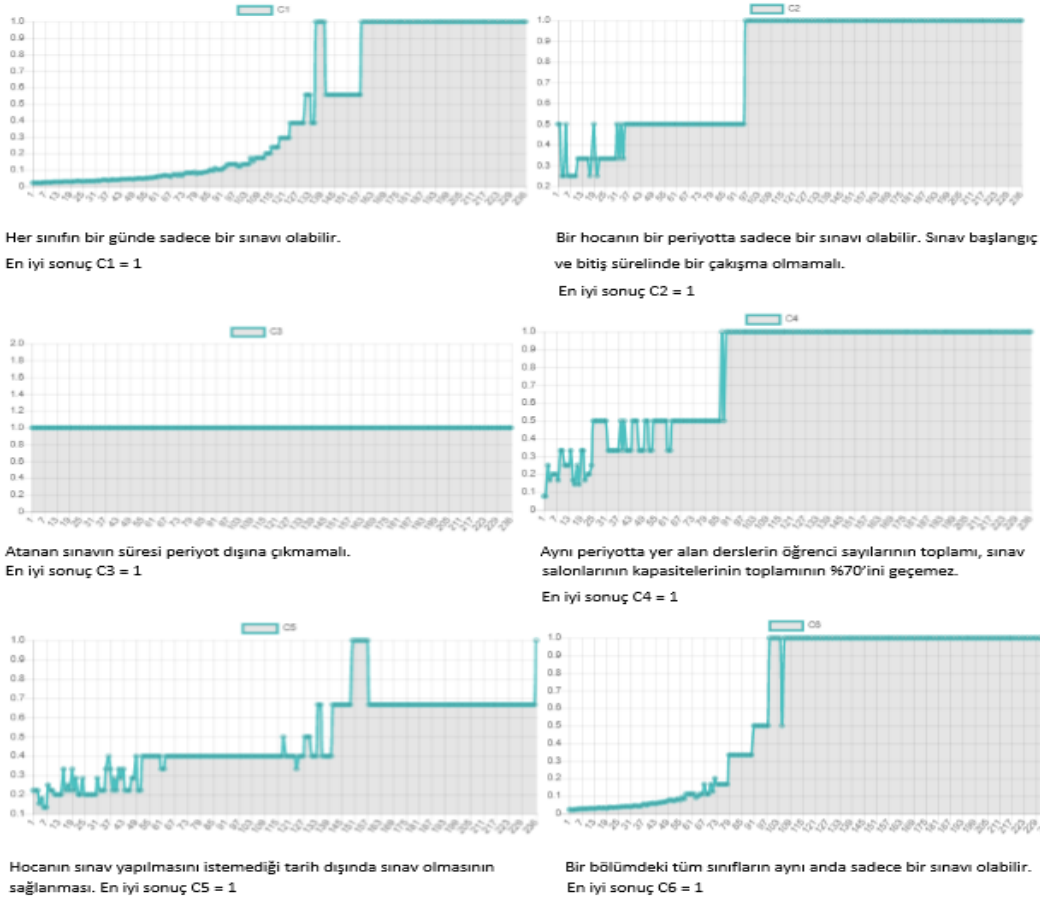
A. Ara Sınav Durumu

Hazırlanacak ara sınav takvimi için en iyi sınav yerleştirmesini ve sınav salonu atamasını bulmak amacıyla nesil sayısı 500 ve 1000 için popülasyon büyüklükleri (50, 100 ve 200) çaprazlama olasılıkları (0,7, 0,8 ve 0,9) ve mutasyon olasılıkları (0,1, 0,5 ve 0,9) belirlenmiş ve tüm olası kombinasyonları kullanılarak denemeler yapılmıştır.

SCÜ, İİBF’de ara sınavlar sekiz günde yapılmaktadır. Sınavlar 09:00, 11:00, 13:00, 14:30 ve 16:00 olmak üzere beş oturumda gerçekleştirilmektedir. Derslere ait sınav süreleri ise 30 ve 60 dakika sürecek sınavlar için bir saat, 90 ve 120 dakika sürecek sınavlar için iki saat olarak belirlenmiştir.

Sınavlarda genellikle yaklaşık %30 oranında öğretim elemanlarının bazı günlere sınav konulmasını istemediği belirlenmiştir. Bu doğrultuda alınan verilerde bulunan toplam doksan üç öğretim elemanının yirmi yedisi için sınav takviminde bazı günler kapatılmıştır. Yirmi yedi öğretim elemanının on beşi için bir gün, dokuz tanesi için iki gün ve geriye kalan üç tanesi için de üç gün kapatılmıştır. Aynı öğretim elemanının verdiği farklı bölüm kodlarına sahip ancak aynı içerikteki derslerin sınavları öğretim elemanları tarafından ortak olarak yapılmaktadır. Bu doğrultuda ortak özelliğe sahip dersler tek bir ders sayılmış ve bu şekilde ifade edilmiştir. Ortak derslerin seçimi ise yirmi üç öğretim elemanı için yirmi dört ortak ders olarak yazılıma girilmiştir.

Ele alınan kısıtlar doğrultusunda ara sınav çizelgesinin sınav yerleştirme adımı için ilk olarak 500 nesil, 50,100,200,300,400 ve 500 popülasyon, 0,7, 0,8 ve 0,9 çaprazlama oranı ve 0,1, 0,5 ve 0,9 mutasyon oranı ile farklı denemeler yapılmıştır. Ancak bu denemeler sonucunda çoğunlukla C5 ve C4 kısıtının kısmen C1 kısıtının sağlanmadığı görülmüştür. Popülasyon sayısının daha fazla artırılmasının çözümü iyileştirmediğine karar verilmiş ve bu parametre üzerinde yapılan değişikliklere son verilerek nesil sayısında değişikliğe gidilmiştir. Nesil sayısı 1000’e yükseltilmiş ve 200 popülasyon 0,7, 0,8 ve 0,9 çaprazlama oranı ve 0,1, 0,5 ve 0,9 mutasyon oranları ile oluşturulan dokuz farklı deneme yapılmıştır. Bu denemelerde de genellikle C5 ve C4 kısıtının sağlanmayarak uygun çözüme ulaşılamadığı tespit edilmiştir. Yalnız 200 popülasyon 1000 nesil 0,9 çaprazlama oranı ve 0,9 mutasyon oranı ile tüm kısıtların bazen sağlanabildiği görülmüştür.

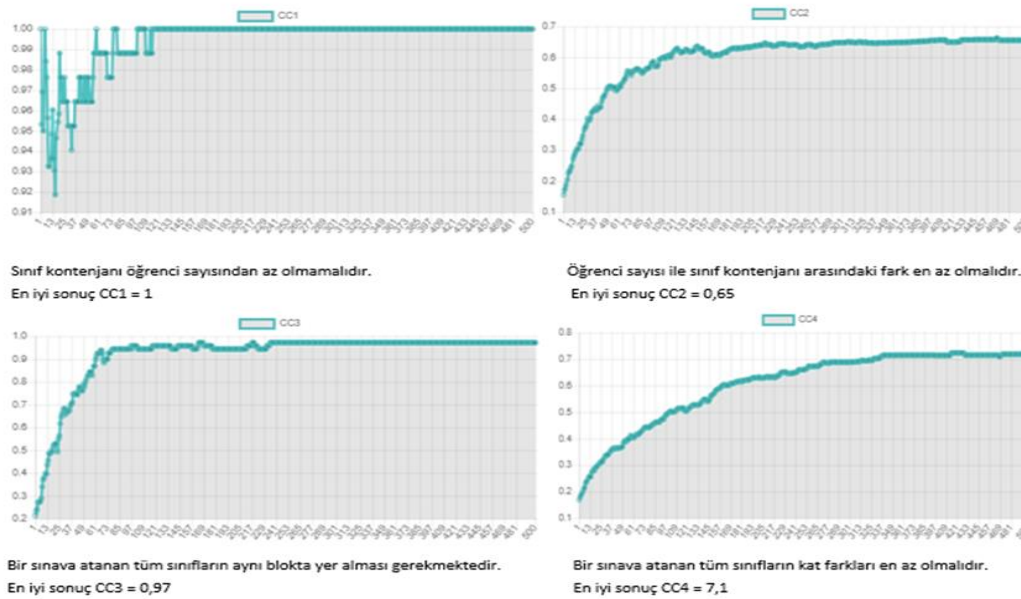

Şekil 5. Ara Sınav Yerleştirme İçin Genetik Algoritma Başarı Grafikleri

Elde edilen bu bilgiler ışığında tekrar iterasyon sayısını ve popülasyon büyüklüğünü arttırmak yerine tekrarlı deneme yapmanın daha doğru olduğu kanısına varılmış ve bundan hareketle 200 popülasyon 1000 nesil 0,9 çaprazlama oranı ve 0,9 mutasyon oranı ile ara sınav yerleştirme adımı için program on kez çalıştırılmıştır. Aynı zamanda kullanıcıya böyle bir problem için çalıştırılan programın ne kadar zamanda tamamlanacağı konusunda fikir vermek amacıyla sonuca ulaşma süreleri kaydedilmiştir. On deneme sonucunda, yedi denemeden üç tanesinin sadece C5 kısıtını sağlayamadığı için, üç tanesinin sadece C4 kısıtını sağlayamadığı için ve kalan bir tanesinin de hem C5 hem de C4 sağlayamadığı için uygun çözümü vermedikleri tespit edilmiştir. Ayrıca bu uygun çözümü vermeyen yedi denemenin Intel Core i5 (2.5GHz) işlemciye sahip bir bilgisayarda ortalama sonuç döndürme süresi beş saat yirmi dört dakika olarak hesaplanmıştır. On denemenin kalan üç denemesinde tüm kısıtların sağlanarak uygun çözümlere ulaşılabildiği görülmüştür. Tüm kısıtları sağlayan çözümler için ortalama nesil sayısı 239 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca aynı özelliklere sahip bilgisayarda bu üç denemenin sonuç

döndürme süresi ortalama bir saat on bir dakika olarak belirlenmiştir. Şekil 5'te en iyi çözümü gösteren grafikler verilmiştir. Bu grafikler genetik algoritmanın kısıtları ne kadar sağladığı, kaçınıcı nesilde sonuca ulaştığı sorularına cevap vermektedir. Bu sonuçların hepsinin bir olması gerekmektedir birden farklı alınan sonuçlar geçerli bir atamanın yapılmadığı anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak ara sınav yerleştirmesi için belirlenen parametreler ile yapılan on deneme sonucunda %30 oranında uygun çözüme ulaşıldığı görülmektedir. Uygun çözüme genellikle C4 ve C5 kısıtlarının sağlanmadığı için ulaşılamadığı ortaya çıkmıştır.

Şekil 6. Ara Sınav Sınıf Ataması İçin Genetik Algoritma Başarı Grafikleri

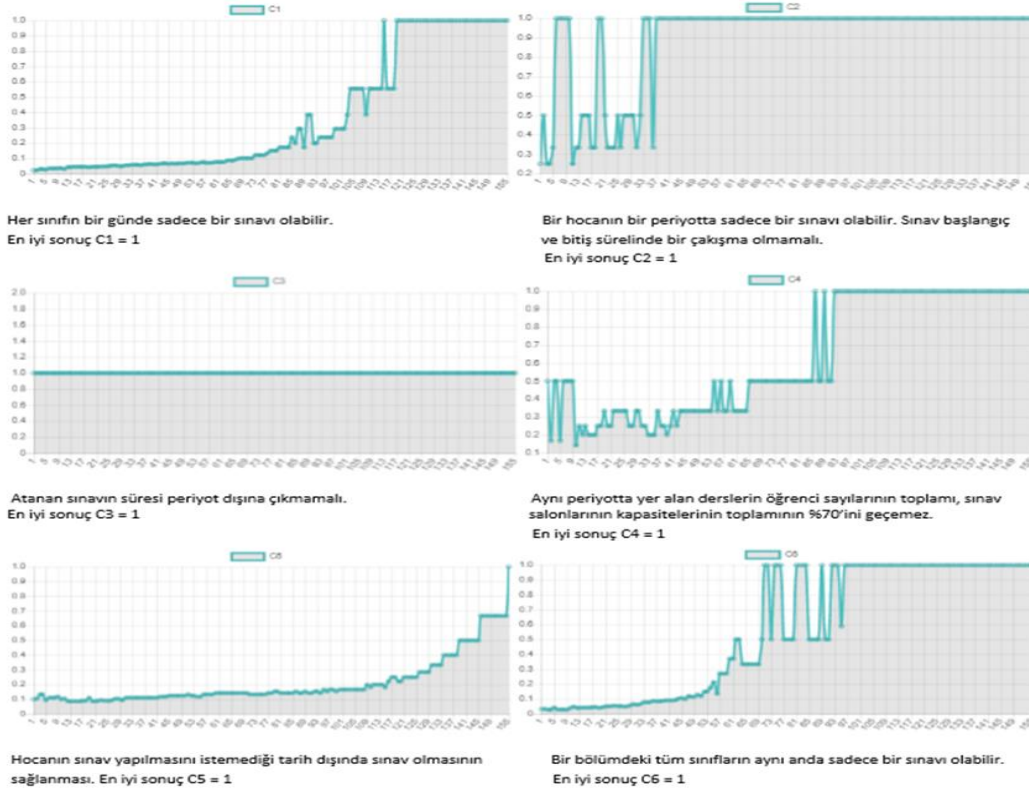
Şekil 6'da Sınıf Ataması İçin Genetik Algoritma Başarı Grafikleri gösterilmektedir. Bu grafikler sayesinde sınıf ataması için belirlenen kısıtların ne oranda sağlandığı bilgisi elde edilmektedir. İlk adımda elde edilen en iyi çözüm için 200 popülasyon, 500 nesil, 0,9 mutasyon ve 0,9 çaprazlama oranı ile sınıf ataması yapılmıştır. Sınıf atama sonuçlarına bakıldığında CC1 zorunlu kısıtının tamamen sağlandığı, CC2, CC3 ve CC4 esnek kısıtlarının büyük oranda sağlandığı görülmüştür.

B. Final Durumu

SCÜ, İİBF’de final sınavlarının on günde yapıldığı, Cumartesi ve Pazar günlerine sınav konulmadığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan final takviminde Cumartesi ve Pazar günleri kapatılarak sınav atanması engellenmiştir. Final sınavları da ara sınavları gibi 09:00, 11:00, 13:00, 14:30 ve 16:00 olmak üzere beş oturumda gerçekleştirilmektedir. Türk Dili ve Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi sınavlarının tarihleri önceden belirlenmektedir. Bu aşamada bu sınavların oturumlarına fakültedeki diğer sınavlar atanmasın diye ilgili tarih ve saatlerdeki oturumlar kapatılmaktadır. Kapatılan tarih ve saate sınav atanması engellenmiş olduğu için bu sınavlar herhangi bir çakışma olmadan gerçekleşebilmektedir. Final takviminde yer alan derslere ait sınav süreleri ise yine 30 ve 60 dakika sürecek sınavlar için bir saat, 90 ve 120 dakika sürecek sınavlar için iki saat olarak belirlenmiştir.

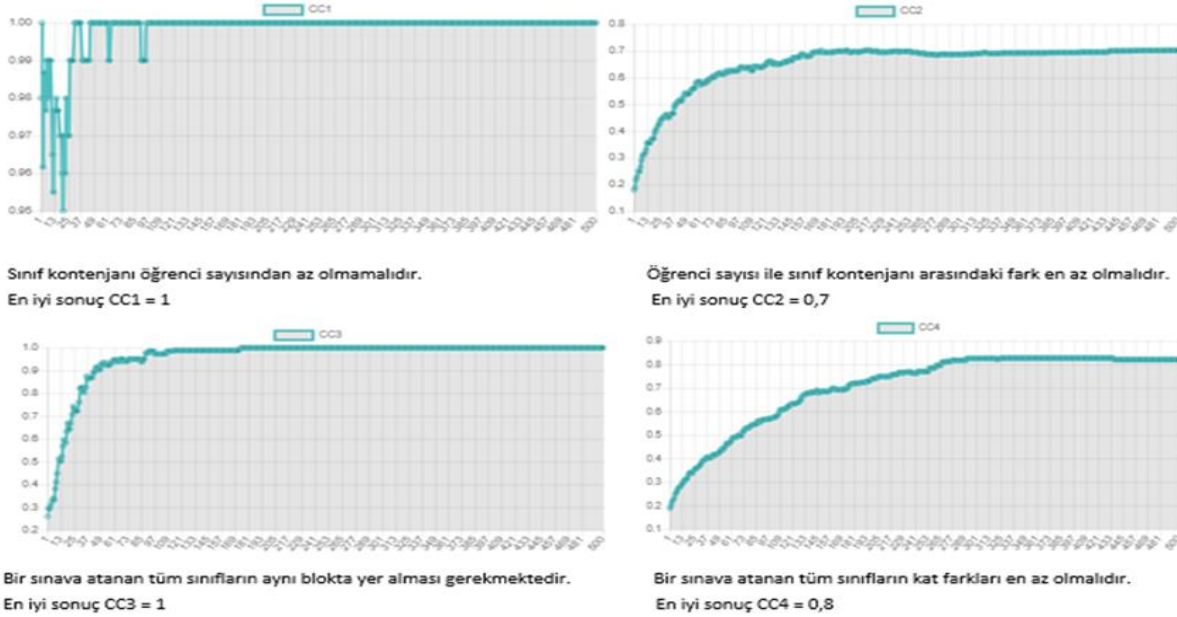
Final sınavları için genellikle yaklaşık %37 oranında öğretim elemanlarının bazı günlere sınav konulmasını istemediği bilgisi kullanılmıştır. Bu doğrultuda, toplam doksan üç öğretim elemanının otuz beş tanesi için on günlük final sınav takviminde bazı günler kapatılmıştır. Otuz beş öğretim elemanının altısı için bir gün, on bir tanesi için iki gün, altı tanesi için üç gün, beş tanesi için dört gün ve geriye kalan yedi tanesi için beş gün kapatılmıştır. Ortak derslerin seçimi yine yirmi üç öğretim elemanı için yirmi dört ortak ders olarak yazılıma girilmiştir.

Final sınav çizelgesi hazırlamak için genetik algoritma parametre değerlerinin ne olacağı araştırılmış ara sınav çizelgesi için yapılan deneme sonuçlarından yola çıkılarak söz konusu parametre değerleri belirlenmiştir. Buna göre 500 nesil, 50 ve 100 popülasyon için yapılacak denemeler ile uygun sonuç alınamayacağı öngörülerek denemeler 500 nesil, 200 popülasyon 0,1, 0,5 ve 0,9 mutasyon oranı ile 0,9 çaprazlama oranı ile oluşturulan üç farklı kombinasyon ile yapılmıştır. 500 nesil, 200 popülasyon, 0,1 mutasyon oranı ve 0,9 çaprazlama oranı ile alınan sonuçta C5 kısıtı sağlanmadığı için uygun çözüme ulaşılamamıştır. 500 nesil, 200 popülasyon, 0,5 ile 0,9 mutasyon oranı ve 0,9 çaprazlama oranı ile alınan sonuçlardan uygun çözüm elde edilmiştir. Ancak 0,5 mutasyon oranı ile 297. nesilde ulaşılan uygun çözüme 0,9 mutasyon oranı ile 155. nesilde ulaşıldığı görülmüştür. Bu nedenle 500 nesil, 200 popülasyon, 0,9 mutasyon oranı ve 0,9 çaprazlama oranı ile alınan sınav yerleştirme sonuçlarının kullanılmasına karar verilmiştir. Bu parametreler ile alınan genetik algoritma başarı grafikleri Şekil 7’de sunulmuştur.

Şekil 7. Final Sınav Yerleştirme İçin Genetik Algoritma Başarı Grafikleri

Final çizelgesi, hafta sonlarında da sınav olacak şekilde (yani 14 gün kullanılarak) tekrar hazırlandığında 500 nesil, 100 popülasyon 0,1, 0,5, 0,9 mutasyon oranı ve 0,7, 0,8, 0,9 çaprazlama oranı ile oluşturulmuş dokuz farklı denemenin tamamından tüm kısıtları sağlayan sonuçların elde edildiği görülmüştür. Programın ikinci aşamasını oluşturan sınav salonu atama işlemine geçilmiştir. Belirlenen parametrelerle (500 nesil, 200 popülasyon, 0,9 mutasyon oranı ve 0,9 çaprazlama oranı) sınıf ataması gerçekleştirilmiştir. Şekil 8’de final sınıf ataması için alınan sonuçlar gösterilmiştir. Belirlenen sınıf kısıtlarından CC1 zorunlu kısıtı ile CC3 esnek kısıtının tam olarak sağlandığı, CC2 ile CC4 esnek kısıtlarının büyük ölçüde sağlandığı görülmüştür.

Şekil 8. Final Sınıf Ataması İçin Genetik Algoritma Başarı Grafikleri

Sonuç

Üniversitelerde kullanılan sınav çizelgelerinin hazırlanması esnasında meydana gelen problemlere bir çözüm getirmek amacıyla yapılan bu çalışmada yöntem olarak genetik algoritmalar kullanılmıştır. Olası çözümlerin fazla olduğu sınav çizelgeleme probleminde optimal olmasa bile belirlenen kısıtları sağlayan bir çözüme kısa sürede ulaştığı bilindiğinden bu yöntem tercih edilmiştir. Genetik algoritma ile çözülecek problem için uygun kromozom yapısının belirlenmesi algoritmanın başarısı açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle problemin çözümünü ve uygulamanın geliştirilmesini kolaylaştırmak amacıyla iki aşamadan oluşan genetik algoritma tasarlanmıştır ve her bir aşama için farklı bir kromozom yapısı oluşturulmuştur. Birinci aşama “Belirlenen Tarih Aralığına Sınavların Atanması”nı ikinci aşama ise “Sınav Salonu Ataması”nı içermektedir.

Popülasyon büyüklüğü, nesil sayısı, çaprazlama ve mutasyon oranı parametrelerini kullanan genetik algoritmaların bu parametrelere ait hangi değerleri kullanarak uygun çözümler verdiği ele alınan problemlere bağlı olarak değişmektedir. Bu sebeple geliştirilen yazılımın hangi parametre değerleri ile çalıştırıldığında belirlenen kısıtları sağlayarak çözüme ulaştığını saptamak amacıyla birçok farklı denemeler yapılmıştır. Yapılan denemeler sonucunda ara sınav programı

için 1000 nesil sayısı, 200 popülasyon büyüklüğü, 0,9 çaprazlama oranı ve 0,9 mutasyon oranı ile uygun çözüme ulaşılabildiği, final sınav programı için ise 500 nesil sayısı, 200 popülasyon büyüklüğü ve 0,9 çaprazlama oranında 0,1, 0,5 veya 0,9 mutasyon oranları ile uygun çözüme ulaşılabildiği görülmüştür. Kullanıcıya fikir vermesi amacıyla her bir denemede çözüme ulaşma süreleri kaydedilmiştir. Buna göre geliştirilen yazılım ile uygun çözüme yaklaşık bir saatte ulaşabilmektedir.

Geliştirilen genetik algoritma ile sınav çizelgeleme programında yapılan denemeler sonucunda öğretim elemanlarının memnuniyeti düşünülerek konulmuş olan “Öğretim elemanının sınav yapılmasını istemediği tarih dışında sınav olmasının sağlanması.” esnek kısıtının ara sınavlarında tam olarak sağlanmasının zor olduğu görülmüştür. Bunun nedeni olarak fakültedeki bölüm ve sınav fazlalığı ile birlikte derslik sayısının yeterli olmaması gösterilebilir. Ancak final sınavlarında sınav yapılacak gün sayısının arttırılmasıyla beraber bu kısıt tüm denemeler itibarıyla sağlanabilmiştir.

Alınan sonuçlara bakıldığında, “Her sınıfın bir günde sadece bir sınavı olabilir.”, “Bir öğretim elemanının bir periyotta sadece bir sınavı olabilir. Sınav başlangıç ve bitiş sürelerinde bir çakışma olmamalı.”, “Atanan sınavın süresi periyot dışına çıkmamalı.” ve “Bir bölümdeki tüm sınıfların aynı anda sadece bir sınavı olabilir.” kısıtlarının sürekli sağlandığı görülmüştür.

Sonuç olarak yaptığımız bu çalışmada, öğretim elemanlarının günlerce uğraşarak hazırladıkları yine de öğretim elemanlarının ve öğrencilerin isteklerini ne derece gerçekleştirdiğinden emin olunmayan çizelgelere bir alternatif çözüm sunulmuştur. Böylece belirlenen kısıtların sağlandığı öznellikten uzak çizelgelerin kısa sürede hazırlanabileceği farklı sınav durumları üzerinden gösterilmiştir. Daha sonra yapılacak olan çalışmalarda, mevcut genetik algoritma tasarımı gözetmen atama sürecini de içerecek şekilde genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Adamidis, Panagiotis ve Arapakis Panagiotis (1999). "Evolutionary Algorithms in Lecture Timetabling". Evolutionary Computation, Proceedings of the 1999 Congress, 1145-1151, Washington.
- AForge.NET, İnternet Adresi <http://www.aforogenet.com/> (<http://www.aforogenet.com/>), Erişim Tarihi: 12.09.2018.
- Akadal, Emre (2017, Mayıs). "Ham Verilerin Genetik Algoritmalarla İlişkisel Veritabanlarına Dönüştürülmesi ve Bir Uygulama". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bayata, Özgür (2012, Ocak). "Genetik Algoritmaların Ders Çizelgeleme Probleminde Kullanımı ve Eğitim Kurumlarında Uygulaması". Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Carr, Jenna (2014, Mayıs 16). "An Introduction to Genetic Algorithm". Senior Project, 1-40.
- Çavdur Fatih, Değirmen Sema ve Küçük Merve K. (2018). "Sınav Çizelgeleme Problemlerinde Homojen Sınav Dağılımının Oluşturulması İçin Kümeleme ve Hedef Programlama Temelli Bir Yaklaşım". Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi, 23(1), 167- 188.
- Cupic, Marko, Golub Marin ve Jakobovic Domagoj (2009). "Exam Timetabling Using Genetic Algorithm". Proceedings of the 31st Int. Conf. on Information Technology Interfaces (s. 357 - 362). Cavtat: Croatia: ITI 2009.
- Dahiya, Twinkle, Kapil Er ve Goyal Er A. (2015). "Exam Timetabling Problem Using G.A". International Journal of Recent Research Aspect ISSN:2349- 7688, 2(2), 165-168.
- Elmas, Çetin (2016). Yapay Zeka Uygulamaları. Ankara: Seçkin.
- Genel, Hayrettin (2004). "Genetik Algoritmalarla Portföy Optimizasyonu". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürel, Ülkü Burcu (2012). "Sınav Çizelgeleme Probleminin Optimizasyonu". Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Haupt, Randy L. ve Haupt Sue E. (2004). Practical Genetic Algorithms. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.
- Karaboğa, Derviş (2017). Yapay Zekâ Optimizasyon Algoritmaları. Ankara: Nobel.
- Köçken, Hale Gonca, Özdemir Rumeysa ve Ahlatcıoğlu Mehmet (2014). "Üniversite Ders Zaman Çizelgeleme Problemi İçin İkili Tamsayı Bir Model ve Bir Uygulama". İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 43(1), 28-54.
- Mahto, Monay Kr. ve Kumar Mr. Lokesh (2015). "Exam Time Table Scheduling using Genetic Algorithm". International Journal of Enhanced Research in Management & Computer Applications, 31-35.
- Mitchell, Melanie (1996). An Introduction To Genetic Algorithms. Cambridge: MIT Press.
- Nabiyev, Vasif Vagifoğlu (2012). Yapay Zeka. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Öztürk, Onur (2017). "Sınav Takvimi Atama / Çizelgeleme Problemlerine Yazılımsal Bir Çözüm Denemesi". Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Pillay, N. ve Banzhaf W. (2010). "An Informed Genetic Algorithm for The Examination Timetabling Problem". Applied Soft Computing, 10(2), 457-467.
- Tabassum, Mujahid ve Mathew Kuruvilla (2014). "A Genetic Algorithm Analysis towards Optimization solutions". International Journal of Digital Information and Wireless Communications, 124-142.
- Taşkın, Çağatan ve Emel Gül Gökay (2009). Sayısal Yöntemlerde Genetik Algoritmalar. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Yılmaz, Atınc (2017). YAPAY ZEKA. İstanbul: Kodlab.
- Yu, Enzhe ve Sung Ki-Seok (2002). "A Genetic Algorithm for A University Weekly Courses Timetabling Problem". International Transactions in Operational Research, 703-717.

NAKİT TEMETTÜ ÖDEMELERİNİN FİRMA DEĞERİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN PANEL VERİ YÖNTEMİ İLE ANALİZİ: BİST 30 ÜZERİNE BİR UYGULAMA (2007-2017)*

Selahattin KOÇ¹

Bayram YALDIZ²

Zekai ŞENOL³

ÖZET

Finans literatüründe, firmaların temettü dağıtım politikalarını açıklamak isteyen birçok teori ve modeller bulunmaktadır. Bu konu hakkında birçok çalışma yapılmasına rağmen, henüz akademik çevrelerde temettü dağıtım politikalarında bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bu anlamda temettü konusu yapı itibariyle oldukça karmaşıktır. Black (1976) bu konuyu "parçaları birbirine uymayan bir bulmaca" olarak tanımlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul 30 endeksindeki firmaların finansal oranlarından yararlanarak kar payı ödemesi ile firma değeri arasındaki ilişkinin test edilmesidir. BİST 30 endeksinde yer alan 2007-2017 (11 dönem) yılları arasında 20 firma üzerinde inceleme yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda birinci model olan PD/DD için, aktif karlılık oranı negatif anlamı etki gösterirken, öz kaynak karlılık ve fiyat/kazanç oranı değişkenleri pozitif anlamı etki göstermiştir. İkinci model olan Tobin's Q için ise, firmaların temettü ödeme durumu, aktif karlılık oranı, öz kaynak oranı ve fiyat/kazanç oranı değişkenlerinin pozitif anlamı etkileri tespit edilmiştir. Çalışmada temettü ödemelerinin firma değeri üzerine etkisi net olarak tespit edilememiştir. Dört değişkenden sadece birinin etkisi %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Temettü, Temettü Dağıtım Politikaları, Firma Değeri, BİST 30 Endeksi, Panel Veri Analizi.

ANALYSIS OF THE EFFECTS OF CASH DIVIDEND PAYMENTS ON FIRM VALUE WITH PANEL DATA METHOD: EVIDENCE FROM BIST 30 INDEX (2007- 2017)

ABSTRACT

In the literature of finance, there are many theories and models that want to explain the dividend distribution policies of firms. Although many studies have been carried out on this subject, no consensus has yet been reached in dividend distribution to policies in academic circles. In this sense, the issue of dividend is quite complex due its very nature. Black (1976) described this as "a puzzle whose pieces do not fit together". This study aims to test the relationship between profit share payment and firm value by analyzing the financial ratios of firms in Borsa Istanbul (Istanbul Stock Exchange - BIST) 30 index. 20 firms included in BIST 30 Index between 2007 and 2017 (11 periods) have been examined. As a result, for the first model MV/BV, return on

*Bu çalışma, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında, Bayram YALDIZ tarafından hazırlanan "Nakit Temettü Ödemelerinin Firma Değeri Üzerine Etkilerinin Panel Veri Yöntemi İle Analizi BİST 30 Üzerine Bir Uygulama (2007-2017)" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Doç.Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, skoc@cumhuriyet.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-4285-5632.

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, S.B.E., Muhasebe, Finans ve Bankacılık Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, bayram.yaldiz@gmail.com ORCID ID: 0000-0002-3576-863X.

³Dr. Öğr. Üye., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., Bankacılık ve Finans Bölümü, zenol@cumhuriyet.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8818-0752.

asset (ROA) variable shows negatively significant effect while return on equity (ROE) and price earning ratio (PER) variables have positively significant effect. For the second model Tobin's Q, variables showing dividend payment status of firms, ROA, ROE and PER have been found to be positively significant. In the study, the effect of dividend payments on firm value could not be determined clearly. The effect of only one of the four variables is statistically significant at the 10% significance level.

Key Words: Dividend, Dividend Distribution Policies, Firm Value, BIST 30 Index, Panel Data Analysis

1. Giriş

Firmaların geleneksel amacı kar sağlamakken günümüzdeki amacı ise firmanın piyasa değerini en üst düzeye çıkarabilmektir. Firmanın piyasa değeri ne kadar yüksek olursa yatırım sahiplerinin de varlıkları ve kazancı o oranda yüksek olacaktır. Ancak, firmanın karar alıcıları uzun vadede planlar yaparken, şirket yatırımcıları düzenli şekilde temettü ödemesi ya da dağıtılmayan karlar ile birlikte daha iyi yatırımlara gitmeyi isterler. Bu durumda firma yöneticileri firmanın piyasa değeri ile yatırım sahiplerinin temettü beklentileri arasında optimal bir denge kurarak daha doğru süreçler oluşturma çabası içinde olacaklardır.

Firmalar açısından rekabet düzeyinin her geçen gün daha da arttığı bir finansal süreçte temettü dağıtım ve temettü dağıtım politikasının önem düzeyi de ister istemez artmaktadır. Firmaların etkin bir kar payı dağıtım politikası izlemeleri, yeni hissedarlar elde edebilmeleri ve hisse senetlerine olan talebin artırılması ile birlikte, hisselerin daha fazla alınıp satılmasını sağlamak açısından oldukça önemlidir. Firmaların geleceğe dair belirleyecekleri stratejide ve atılması planlanan adımların da firmaların uygulayacağı kar payı politikasında belirgin şekilde rol oynayacağı düşünülmektedir.

Yatırım kararları, finansman kararları ve temettü politikası kararları firma değerini belirleyen temel kararlardır. Finans yöneticileri firmanın yatırım kararlarında, finansman kararlarında ve temettü dağıtımında verecekleri kararlarda, firma değerini maksimum noktaya taşıyacak yöntemi belirlemeli ve ona göre o yöntemi uygulamalıdır (Akgüç, 2010: 5).

2. Kar Payı Dağıtım Politikasının Firma Değeri Üzerine Etkisine İlişkin Görüşler

Kar Payı İlişkizlik Yaklaşımı: Modigliani-Miller (MM) yaklaşımı olarak da bilinen bu yaklaşıma göre şirketin kar payı dağıtım alternatiflerine karşı yatırım sahipleri duyarsızdırlar. Bu sebeple şirketin değeri üzerinde yapılacak olan kar payı dağıtım politikalarının etkisi herhangi bir şekilde olmayacaktır (Omağ, 2016: 15; Sevinç, 2008: 50).

Eldeki Kuş Yaklaşımı: Gordon-Lintler yaklaşımı olarak da bilinen eldeki kuş yaklaşımına göre yatırım sahipleri, bugün elde etmelerinde herhangi bir risk bulunmayan kar payını gelecekte elde edebilecekleri fakat bu durumun riskli olduğu sermaye kazancına tercih etmektedirler. Yatırım sahipleri için kar payı anında elde edilebilen bir kazanç olurken, sermaye kazancı kar payına göre daha fazla belirsizlik gösteren bir kazanç durumundadır (Savsar, 2012: 59-60; Fabozzi ve Peterson, 2003:558).

Vergi Tercihleri Yaklaşımı: Bu yaklaşımda pay sahipleri daha düşük oranda vergi ödeme düşüncesi ile sermaye getirilerinin kar payı dağıtımını sonrasındaki vergilendirilmeden daha düşük vergi yükümlülüğü olmasından dolayı kar payı kazancı sağlamayı sermaye kazancı elde etmeye tercih edebilirler (Alaa, 2010: 41; Brigham ve Houston, 2016: 461). Sermaye kazancının kar payı kazancına bakarak daha avantajlı olmasının en önemli sebebi, sermaye kazancında vergilendirilmenin kazanç sağlandığında gerçekleşmesidir (Gürel, 2008: 15).

Sinyal Etkisi Yaklaşımı ve Asimetrik Bilgi: Firmaların kar paylarında meydana gelen değişimler, yatırım sahiplerini, firma yöneticilerinin tahmin ettiği gelecekteki oluşacak karların sinyali olarak görmelerine sebep olacaktır. Sinyal etkisi yaklaşımı, şirketin gelecekteki başarısı konusunda şirket yöneticilerinin yatırım sahiplerinden bilgiye daha fazla sahip olmalarına dayanır (Aydın vd., 2011: 230). Bir başka görüş de firma yöneticilerinin firmanın nakit akımı durumundan yatırım sahiplerine göre daha fazla bilgiye erişebildikleri durumda, pay senetlerinin piyasa değerini artırmak amacıyla bu bilgileri kullanabilecek olmalarıdır (Lintner, 1956: 101-102; Arslan, 2008: 88).

Müşteri Etkisi Yaklaşımı: MM'nin (1961) geliştirmiş olduğu vergi müşterileri yaklaşımında yatırım sahipleri, portföylerini hazırlarken kar paylarının marjinal vergi oranlarını dikkate alarak oluştururlar. Kar paylarında meydana gelecek bir değişiklik yatırım sahiplerinin vergi pozisyonlarını değiştireceği için yatırım sahiplerin portföylerini tekrar dizayn etmeleri gerekir (Bhattacharyya vd., 2003: 1).

Artık Kar Payı Dağıtımını Yaklaşımı: Firma tarafından oluşturulan karın optimal olarak kullanımına odaklanmaktadır. Pay sahipleri bakımından kar payı dağıtımlarının tutarları ve dağıtımın yapılıp yapılmayacağı öngörülemez durumdadır. Bu yaklaşımda firmanın esas amacı kar payı ödemesinden önce firmanın borç/öz sermaye oranını muhafaza etmek ve yatırımda kullanılacak olan fonu karşılamaktır⁴(İnci, 2014: 130; Demirel, 2014: 81).

3. Literatür Taraması

Süsay ve Tanrıöven (2018), "BİST'te Fiyat Oynaklığı Üzerine Kar Payı Dağıtımının Etkisi" isimli çalışmalarında BİST 100 endeksine kayıt olmuş bazı şirketlerin 2010-2017 dönem verilerini kullanarak ve Wilcoxon Signed Rank Test tekniği ile hisse fiyatlarının hareketlerini analiz etmiştir.

⁴Bkz.:Stephen A. Ross, Randolph W. Westerfield ve Bradford D. Jordan (2010). Fundamentals of Corporate Finance (9th Edition). McGraw-HillIrwin. New York. United States. <http://www.aep.neu.edu.vn/FileManager/ThuVien/166085925-Ross-Westerfield-Jordan-Fundamentals-of-Corporate-Finance-9th-Ed-20101.pdf> (02.03.2019).

Sakarya vd. (2018), şirketlerin dağıtmaya karar verdikleri kar payı oranını ilan etmeleri ile birlikte bu şirketlerin getiri oranlarına nasıl etki oluşturacağını tespit etmek amacıyla Eventy Study (olay çalışması) yöntemini kullanmışlardır.

Taşçı (2017), firmaların kar payı dağıtımını etkileyen unsurların belirlenmesi ve bu unsurların kriz zamanlarında ne şekilde değişiklik gösterdiğinin incelenmesini amaçladığı çalışmasında aynı zamanda kar payı dağıtım politikası ile ilgili güncel teorik yaklaşımların geçerliliğini de test etmiştir.

Saraoğlu (2017), gelişmekte olan Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'dan, Türkiye, Polonya, Rusya ve Güney Afrika ülkelerinin borsaları üzerinde yaptığı çalışmada, 2005-2016 yılları arasında kar payı dağıtım politikasındaki değişiklikler aracılığıyla piyasaya giren yeni bilgilerin pay senedi fiyatına etkisini olay etüdü yöntemi ve yarı güçlü formda etkin piyasa hipotezi ile araştırmıştır.

Eraslan ve Koç (2017), temettü ödemelerinin, ödeme yapıldıktan sonraki yıllarda firma karlılığına ve hisse başına kara etkisi incelenmiştir. Yapılan çalışmada 2005-2015 yıllarında BİST Çimento Sektöründe işlem gören 15 şirket panel veri regresyon modeli ile analiz edilmiştir.

Mahamoodally (2017), finansal krizin halka açık bazı finansal sektör şirketlerinin kar payı dağıtımına olan etki oranını tespit etmek amacıyla yapmış olduğu çalışmasında Amerika, İngiltere ve Türkiye'ye yönelik deneysel araştırmalar gerçekleştirmiştir.

Arslan (2016), şirketlerin kar payı dağıtacaklarını ilan etmeleri sonrasında ilgili şirketlerin paylarının olağanüstü getiri elde edip etmeyeceklerini olay etüdü metodu yöntemiyle test etmeyi amaçlamıştır.

İleri (2016), temettü dağıtım politikasının şirket değerine etkisini araştırmak amacıyla yapmış olduğu çalışmada, Pearson korelasyon katsayısı yöntemiyle Türkiye otomotiv sektöründeki şirketlerin nakit temettü ödeme politikası ile şirket değeri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Ghollenji (2015), Borsa İstanbul'da işlem gören yedi farklı sektörde ve her sektörden on şirketi ele alarak toplamda yetmiş firma ile 2006-2012 yılları arasında ve yedi yıl süreklilik göstererek işlem görmüş firmalar ile yapmış olduğu çalışmasında panel veri seti oluşturmuş ve Genetik Algoritma yöntemini kullanarak analiz etmiştir.

Kırbaş (2015), yapmış olduğu çalışmasında, BİST'de kote olmuş firmalar ve 2009-2014 yılları arasındaki 136 firma tarafından yapılan 548 kar payı ilanını, hisse senedi üzerindeki etkisini araştırmak için kullanmıştır. Yapılan araştırma kar payının ilan gününde

hazırlanan olay pencereleri aracılığıyla hisse senedinin fiyatına yaptığı etki regresyon analizi ile incelenmiştir.

Demirel (2014), çalışmasında firmaların temettü dağıtıp dağıtmama kararlarına bakılarak bu kararların hisse senedinin piyasa değeri üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde işlem gören şirketlerin kar payı dağıtım yöntemleri ile piyasa değeri arasındaki ilişki regresyon analizi kullanılarak test edilmiştir.

Aydın (2014), firmaların sahiplik yapıları ile kar payı ödeme yöntemleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, halka açık firmaların 1994, 2001 ve 2008 yıllarında meydana gelen finansal krizlerden sonra uyguladıkları kar payı dağıtım yöntemlerini incelemiştir.

Aghabaki (2014), kurumsal yönetim uygulamalarının firma değeri ve hisse senedi getiri oranına etkisinin test edilmesi amacıyla, 2008-2012 yılları arasında İMKB'de işlem gören şirketlerden oluşturulan bir örneklem çoklu regresyon modeli ile test edilmiştir.

Güngör (2012), çalışmasında 2004-2011 seneleri arasında reel ve bankacılık dallarında işlem yapan İMKB'ye kayıtlı 271 firmanın sahiplik durumlarını tanımlamış ve sahiplik durumlarının kar payı ödemelerine etkilerini panel veri analizi yöntemi ile tespit etmeyi amaçlamıştır.

Ertaş ve Karaca (2010), İMKB 30 Endeksine kote olmuş şirketlerin temettü dağıtımının firma değeri üzerine olan etkisini belirlemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada, temettü dağıtımı ile temettü dağıtımına karar verilen genel kurul/yönetim kurulu tarihleri arasındaki geçen süre incelenmiştir.

Kaba (2009), çalışmasında İMKB'de işlem gören ve temettü dağıtımı yapan 222 firmanın 2000-2007 yılları arasındaki temettü dağıtım oranlarının firma piyasa değerine etkisinin olup olmadığı araştırılmak istenmiştir.

Karaca (2007) yapmış olduğu çalışmasında 2000-2005 yılları arasında İMKB 100 endeksinde bulunan firmaların kar dağıtım şekillerinin, kar dağıtımının açıklandığı tarih ile dağıtımın gerçekleştiği tarihleri baz alarak dağıtım tarihinin öncesinde ve sonrasında oluşan pay senedi fiyatlarını incelemiştir.

Pekkaya (2006), İMKB 30 Endeksinde 19 firmanın dağıttığı ve dağıtmadığı kar miktarlarının firma değerine etkilerini test etmek amacıyla 1987-2006 yılları arasındaki sınırlı sayıdaki verileri kullanmış ve regresyon analizi yöntemiyle çalışmasını test etmiştir.

Kaplanoğlu (2005), İMKB'de işlem gören firmaların kar payı dağıtım politikaları ve yıllar içinde ödeme şekillerinin nasıl değişiklik gösterdiği, bu değişimin firma yönetimi tarafından ne şekilde yönlendirildiğini test etmeyi amaçlamıştır.

Belkayalı (2004), İMKB 100 Endeksinde faaliyet gösteren şirketlerin kar payı dağıtım yöntemlerinin şirket değerine olan/olmayan etkisini tespit etmeyi amaçlamıştır. 1997-2003 yılları arasındaki veriler incelenmiş, Brown ve Warner'ın piyasa model yöntemi ile hesaplamaların yanında t testi analizi de yapılarak sonuçlara ulaşılmak istenmiştir.

Yılmaz (2003), çalışmasında İMKB'ye kote olmuş firmaların nakit kar payı dağıtım yöntemleri gelişimini incelemiş ve bu yöntemlerin sektörler açısından farklılıklarını ve hangi dönemlere yansıdığını analiz etmeyi amaçlamıştır.

Yücel (2001), İMKB'ye kote olmuş firmaların sermaye yapıları ve temettü ödeme yöntemlerinin şirket değerine etkisini analiz etmeyi amaçlamıştır. Taş ve toprağa dayalı firmalar ile metal eşya, makine ve gereç yapım dallarındaki firmaların 1999-2000 yılları arasındaki veriler yardımı ile regresyon ve korelasyon analizleri uygulanmıştır.

Ünsal (1998) firmaların yatırım kararlarını ve sermaye yapısı kararlarını sabit tutarak kar payı dağıtım kararlarının firma değerini tespit etme şekli ve yönünü incelemiştir.

4. Yöntem ve Veriler

Bu çalışmanın amacı kar payı dağıtımının firma değerine etkisini tespit etmektir. Araştırmada, zaman serisi "T" (2007-2017) ve yatay kesit "N" (20 adet firma) boyutu olmasından dolayı her iki boyutu da bir arada incelendiği bir yöntem olan panel veri analizi kullanılmıştır. BİST 30 Endeksindeki araştırmaya uygun olan firmaların verileri kullanılarak nakit kar payı dağıtımlarının firma değerine etkisi araştırılmıştır.

Panel veri analizi; sabit ve tesadüfi etkiler modeli ve havuzlandırılmış model olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Katsayıların birimlere veya birimler ile zamana göre değiştiğinin varsayıldığı modellere "Sabit Etkili Modeller" denmektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler 2007:38). Sabit etkili modeller aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1it} X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it}$$

Tesadüfi etki modelleri; birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişikliklerin modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edildiği modellerdir (Pazarlıoğlu ve Gürler 2007:38). Tesadüfi etkili modeller aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$Y_{it} = \beta_{0i} + \sum_{k=1}^K \beta_{kit} X_{kit} + (u_{it} + \mu_i)$$

BİST 30 endeksinde 30 firma bulunmasına rağmen, verilerine ulaşılamayan firmaların örneklemden düşülmesi sonucunda kalan 20 firma ile analiz süreci yürütülmüştür.

Tablo 1. Çalışmada Verilerinden Yararlanılan Firmalar Listesi

Sayı	Firma Kodu	Firma İsimleri
1	AKBNK	AKBANK
2	ARCLK	ARÇELİK
3	ASELS	ASELSAN
4	BIMAS	BİM MAĞAZALAR AŞ
5	EREGL	EREĞLİ DEMİR ÇELİK
6	GARAN	GARANTİ BANKASI
7	HALKB	TÜRKİYE HALK BANKASI
8	ISCTR	İŞ BANKASI
9	KCHOL	KOÇ HOLDİNG
10	PETKM	PETKİM
11	SAHOL	SABANCI HOLDİNG
12	SISE	ŞİŞE CAM
13	SODA	SODA SANAYİİ
14	TAVHL	TAV HAVALİMANLARI
15	TCELL	TURKCELL
16	TKFEN	TEK FEN
17	TOASO	TOFAŞ OTO. FAB.
18	TTKOM	TÜRK TELEKOM
19	TUPRS	TÜPRAŞ
20	VAKBN	VAKIFLAR BANKASI

Kaynak: Yazarlar tarafından derlenmiştir.

Çalışmada kullanılan 20 firmanın verileri; www.kap.com.tr ve www.finet.com.tr üzerinden elde edilmiştir. Firma değerini temsilen piyasa değeri/defter değeri (PD/DD), Tobin's Q oranı (TBNQ) kullanılırken kar dağıtımını temsilen hisse başına kar (HBK), temettü ödemeleri (TEM2) kullanılmıştır. Aktif karlılık (ROA), özkaynak karlılık (ROE), öz sermaye büyümesi (OBYM), aktif büyüme (ABYM) ve fiyat kazanç oranları (FKO) ise firma değerini etkileyebilen kontrol değişkenleri olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Analizler E-views 9 ve Stata 14.2 programlarında yapılmıştır. Uygulamada kullanılan değişkenler ve açıklamaları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2 Uygulamada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Kodu	Değişken	Açıklaması
PD/DD	Piyasa değeri/Defter değeri	Piyasa Değeri/Öz Sermaye
TBNQ	Tobin's Q	(Piyasa Değeri +Kısa Vadeli Yükümlülükler+ Uzun Vadeli Yükümlülükler) / Toplam Aktifler
HBK	Hisse Başına Kar	Dönem Karı/Hisse Senedi Sayısı
TMT2	Temettü 2	Temettü Vermesi "1", Vermemesi "0"
ROA	Aktif Karlılık	Net Kar/Toplam Varlıklar
ROE	Özkaynak Karlılık	Net Kar/Öz Sermaye

OBYM	Özsermaye Büyümesi	$[(\text{Son Dönem Öz Sermaye} - \text{Önceki Dönem Öz Sermaye}) / \text{Önceki Dönem Öz Sermaye}] * 100$
ABYM	Aktif Büyüme	$\text{Aktif Büyüme Oranı} = [\text{Dönem Sonu Aktifler} - \text{Dönem Başı Aktifler}] / \text{Dönem Başı Aktifler} * 100$
FKO	F/K Oranı	Hisse Başına Piyasa Değeri / Hisse Başına Kar

Kaynak: Yazarlar tarafından derlenmiştir.

5. Bulgular

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te görülmektedir. PP/DD oranı 2,23 gerçekleşmiştir. Bu oranın 1'den büyük olması firmalara defter değerlerinden daha yüksek fiyatlama yapıldığını göstermektedir.

Tablo 3 Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Ortanca	Maximum	Minimum	Standart Sapma	Gözlem Sayısı
PD/DD	2,2350	1,4500	16,6400	0,0000	2,5689	220
TBNQ	1,4062	1,1216	6,6636	0,5176	0,9320	220
HBK	1,1285	0,7550	15,2200	0,0000	1,5341	220
TMT2	0,8272	1,0000	1,0000	0,0000	0,3788	220
ROA	6,0829	4,9350	21,9700	-8,33	5,3855	220
ROE	18,915	15,8950	65,1000	-1,729	11,9145	220
ABYM	16,286	16,5500	45,1100	-5,063	11,7141	220
OBYM	15,986	15,0700	95,5700	-3,218	14,9032	220
FKO	15,203	9,5050	612,1300	0,0000	42,1646	220

TBNQ değişkeni James Tobin tarafından literatüre dahil edilmiştir. Piyasa değeri ile toplam borç toplamlarının toplam varlıklara oranı olarak hesaplanmaktadır. Tobin's Q oranının 1'den büyük çıktığı durumlarda firmaların yatırım yapma isteği olabilir. Bunun sebebi sermaye donanımının onu yerine koyma maliyetinden daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Tobin's Q değeri yüksek olan firmalar için güçlü bir rekabet avantajına sahip oldukları söylenebilir. Tobin's Q değerinin 1'den düşük olduğu durumlarda ise, firmalar yatırım yapmayı durdurabilirler. Böyle bir durumda yeni varlıkların

satın alınmasından ziyade şirket birleşmeleri yöntemiyle varlık edinmek daha ucuz olabilir (Efecik, 2006:97).

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 4’de görülmektedir. PP/DD ile HBK arasında pozitif korelasyon ilişkisi görülmektedir. Değişkenler arası korelasyon katsayıları ekonometrik model oluşumunu olumsuz etkileyecek nitelikte değildirler.

Tablo 4 Değişkenler Arası Korelasyon Katsayıları

	PD/DD	TBNQ	HBK	TMT2	ROA	ROE	OBYM	ABYM	FKO
PD/DD	1								
TBNQ	,793**	1							
HBK	,199**	0,127	1						
TMT2	-0,07	0,034	0,109	1					
ROA	,555**	,491**	,241**	0,075	1				
ROE	,666**	,498**	,430**	,175**	,757**	1			
OBYM	,227**	,155*	,175**	0,115	,300**	,487**	1		
ABYM	,216**	,143*	,150*	0,089	,208**	,281**	,258**	1	
FKO	0,088	0,104	-0,071	-,196**	-0,053	-0,101	0,033	0,026	1

Not: * ve ** sembolleri sırasıyla %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre; olasılık değerleri (p)’lerin 0.05’den küçük olduğu görülmektedir. H_0 hipotezleri değişkenlerin tamamı için red edilerek H_1 hipotezi kabul edilmiştir, yani serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmektedir. Bu sonuç incelenen firmalar için birinde meydana gelen değişikliğin diğerlerini de etkilediğini göstermektedir. Elde edilen sonuç çerçevesinde ikinci nesil birim kök testleri kullanılmıştır.

Tablo 5 Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Testler	Breusch-Pagan LM	Pesaran scaled LM	Bias-corrected scaled LM	Pesaran CD
PD/DD	Test İst.	669.2054	24.58272	23.58272	12.25266
	Olasılık (p)	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
TBNQ	Test İst.	589.8320	20.51095	19.51095	12.85390
	Olasılık (p)	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

HBK	Test İst.	742.8917	28.36274	27.36274	18.11238
	Olasılık (p)	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
ROA	Test İst.	565.1850	19.24658	18.24658	3.646514
	Olasılık (p)	0.0000	0.0000	0.0000	0.0003
ROE	Test İst.	465.2206	14.11852	13.11852	4.342158
	Olasılık (p)	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
ABYM	Test İst.	263.0214	3.745918	2.745918	6.341604
	Olasılık (p)	0.0004	0.0002	0.0060	0.0000
OBYM	Test İst.	387.0455	10.10822	9.108222	4.925125
	Olasılık (p)	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000
FKO	Test İst.	337.2664	7.554605	6.554605	5.706130
	Olasılık (p)	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000

Pesaran (2006) tarafından ortaya konulan CADF (Cross-sectionally ADF) birim kök testi birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığı koşulları altında uygulanan bir testtir. Birim kök testi sonuçları değişkenlerin düzeyde durağan olduklarını göstermektedir (Tablo 6).

Tablo 6 CADF Pesaran Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Testler	Pesaran's CADF
PD/DD	Test İst.	-2.769
	Olasılık (p)	0.0000
TBNQ	Test İst.	-2.454
	Olasılık (p)	0.0000
HBK	Test İst.	-2.659
	Olasılık (p)	0.0000
ROA	Test İst.	-2.597
	Olasılık (p)	0.0000
ROE	Test İst.	-3.214
	Olasılık (p)	0.0000
ABYM	Test İst.	-2.819
	Olasılık (p)	0.0004
OBYM	Test İst.	-2.928

Olasılık (p)	0.0000
--------------	--------

Not: Tabloda her firma için bireysel kritik değerler, Pesaran (2007) çalışmasında s.275-276'daki Tablo I (b) ve Tablo I (c)'den, panelin geneli için kritik değerler ise aynı çalışmada s.280-281'deki Tablo II (b) ve Tablo II (c)'den elde edilmiştir. Test istatistikleri sonuçlarına göre *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. P: Gecikme sayısıdır.

Çalışmada iki farklı model kurularak panel veri analiz tekniği kullanılarak test edilmiştir.

Model 1

$$PD/DD_{it} = \beta_0 + \beta_1 HBK_{it} + \beta_2 TEM2_{it} + \beta_3 ROA_{it} + \beta_4 ROE_{it} + \beta_5 ABYM_{it} + \beta_6 FKO_{it} + \mu_{it}$$

Bu modelde kar dağıtımının PD/DD oranına etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Klasik modeli tesadüfi etkiler modeline karşı test etmede olabilirlik oranı (LR) testi kullanılmaktadır. H_0 hipotezi klasik model geçerlidir şeklinde kurulmaktadır (Tatoğlu, 2016: 173). Çalışmada kurulan Model 1 için LR testi sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir. Buna göre H_0 red edilerek klasik model yerine tesadüfi etkiler modeli dikkate alınacaktır.

Tablo 7 Model 1 için LR Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık(p)	
Birim	28.182	0.000	
LR testi	Zaman	224.797	0.000
	Birim ve Zaman	24.127	0.000

Model 1 için yapılan uygulamada değişkenlerimiz dikkate alındığında uygun modelin belirlenmesi adına χ^2 dağılımına sahip Hausman test istatistiği sonuçlarına bakılmaktadır. Model 1 için kurulan panel veri seti için uygulanan Hausman testi sonuçları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8 Model 1 için Rassal Etkilerin İlişkisi- Hausman Testi

Test Sonucu	Ki-kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık(p)
Rassal Kesitler	21.14	6	0.0017

Model 1 için Hausman testi sonucunda elde edilen olasılık (p) değeri $p=0.0017 < 0,05$ olduğundan dolayı H_0 red edilerek H_1 kabul edilmiştir. Buna göre rassal etkiler yerine sabit etkiler modelinin seçilmesi gerekmektedir.

Modellerde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyondan en az birinin varlığı halinde t ve F istatistiklerinin, r^2 'nin ve güven aralıklarının geçerlilikleri

etkilenmektedir. Bu yüzden model varsayımlarından en az birinin sağlanamaması halinde dirençli standart hatalar kullanılmalıdır (Tatoğlu, 2013:242).

Tablo 9 Model 1 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Birimler Arası Korelasyon

İncelenen Durum	Kullanılan Test	Test İstatistiği	Olasılık (p)
Değişen Varyans	WaldTesti	28869.58	0.0000
Otokorelasyon	Durbin-Watson	1.0296498	-
Birimler Arası Korelasyon	Pesaran's test	9.972	0.0000

Tablo 9 incelendiğinde modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun varlığı görülmektedir. Bundan dolayı modelin tahmininde dirençli standart hatalar tahmincisi kullanılacaktır.

Veri seti itibariyle birim kök içermediği, Sabit Etkiler Modeline uygun olduğu ve değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerini barındırdığı ortaya konulan bu çalışmanın panel regresyon analizini yapabilmek için, bu şartlar ile örtüşen bir tahmin yöntemine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Söz konusu bu yöntemin literatürdeki karşılığı ise; değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerine karşı dirençli bir tahmin yöntemi olarak tanımlanan Driscoll ve Kraay Standart Hatalar ile Sabit Etkiler modelidir (Abdulai ve Ramcke, 2009: 8-13).

Model 1 için elde edilen değerler sonucunda Driscoll ve Kraay tahmin edicisi ile model incelenecektir. Tablo 10'da Driscoll ve Kraay tahmin edicisi için elde edilen sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo 10 Model 1 İçin Driscoll ve Kraay Tahminci Sonuçları (PD/DD)

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistiği	Olasılık(p)
HBK	-.0527552	.037805	-1.40	0.193
TMT2	.1837927	.2593969	0.71	0.495
ROA	-.0540125	.0112727	-4.79	0.001***
ROE	.0543404	.0109394	4.97	0.001***
ABYM	.0001838	.0037467	0.05	0.962
FKO	.0019148	.0007357	2.60	0.026**
P= 0.0000 R ² = 0.1040 F= 20.24				
Not: ***,** ve * sembolleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.				

Tablo 10 incelendiğinde F testi sonucunda Model 1'in anlamlı çıktığı görülmektedir. Model 1 için girdiler olan bağımsız değişkenlerin Model 1 için anlamlılığı ve etki yönü Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11 Model 1 İçin Değişkenlerin Anlamlılığı ve Etkisi

Değişkenler	İlişki Yönü	Piyasa Değeri İlişkisi
HBK	-	Anlamsız
TMT2	-	Anlamsız
ROA	Negatif	Anlamlı
ROE	Pozitif	Anlamlı
ABYM	-	Anlamsız
FKO	Pozitif	Anlamlı

Model 1 için "ROA", "ROE" ve "FKO" değişkenleri anlamlı çıkmıştır. BİST 30'da yer alan ve incelemeye dahil olan 20 firma için öz kaynak karlılığın ve fiyat kazanç oranının olumlu yönde etkilediği, aktif karlılığının ise negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Model 2

$$TBNQ_{it} = \beta_0 + \beta_1 HBK_{it} + \beta_2 TEM2_{it} + \beta_3 ROA_{it} + \beta_4 ROE_{it} + \beta_5 ABYM_{it} + \beta_6 FKO_{it} + \mu_{it}$$

Bu analizde firma değerini temsilen Tobin's Q kullanılmıştır. Tobin's Q borsada işlem gören halka açık firmalarda kullanılmaktadır. Tobin's Q değerinin 1'den büyük olması firmalarla ilgili beklentilerin olumlu olduğunu işaret etmektedir (Koç vd., 2018: 32). Model 2 için LR testi sonuçları Tablo 12'da gösterilmiştir. Buna göre H_0 red edilerek klasik model yerine tesadüfi etkiler modeli dikkate alınmıştır.

Tablo 12 Model 2 İçin LR Testi Sonuçları

		Test İstatistiği	Olasılık (p)
LR testi	Birim	53.897	0.000
	Zaman	242.750	0.000
	Birim ve Zaman	48.995	0.000

Model 2 için uygun modelin belirlenmesi adına χ^2 dağılımına sahip Hausman test istatistiği sonuçlarına bakılmaktadır. Model 2 için kurulan panel veri seti için uygulanan Hausman testi sonuçları Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13 Model 2 İçin Rassal Etkilerin İlişkisi- Hausman Test

Test Sonucu	Ki-kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık(p)
Rassal Kesitler	88.33	6	0.0000

Model 2 için Hausman testi sonucunda elde edilen olasılık (p) değeri $p=0.0000 < 0,05$ olduğundan dolayı H_0 rededilerek H_1 kabul edilir. Buna göre rassal etkiler yerine sabit etkiler modelinin seçilmesi gerekmektedir. Model 2 için otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyondan en az birinin varlığı halinde t ve F istatistiklerinin sonuçlarını etkilediğinden kontrolü yapılmıştır. Buna göre Model 2 için elde edilen otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon sonuçları Tablo 14’ de verilmiştir.

Tablo 14 Model 2 Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Birimler Arası Korelasyon

İncelenen Durum	Kullanılan Test	Test İstatistiği	Olasılık (p)
Değişen Varyans	WALD TESTİ	9.4e+05	0.0000
Otokorelasyon	Durbin-Watson	1.0892727	+
Birimler Arası Korelasyon	Pesaran's test	6.928	0.0000

Tablo 14 incelendiğinde modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun varlığı görülmektedir. Bundan dolayı modelin tahmininde dirençli standart hatalar tahmincisi kullanılacaktır. Heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerine karşı dirençli bir tahmin yöntemi olarak tanımlanan Driscoll ve Kraay tahmin edicisi ile Model 2’nin tahmini yapılmıştır. Model 2 için Driscoll ve Kraay tahmin edici sonuçları ise Tablo 15’de gösterilmiştir.

Tablo 15 Model 2 İçin Driscoll ve Kraay Tahmin Edicisi Sonuçları (TBNQ)

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistiği	Olasılık(p)
HBK	-.0186492	.0121069	-1.54	0.154
TMT2	.134387	.0703712	1.91	0.085*
ROA	.0238516	.0073266	3.26	0.009***
ROE	.0064638	.0020158	3.21	0.009***
ABYM	-.0009483	.0011801	-0.80	0.440
FKO	.0011658	.0003134	3.72	0.004***
P= 0.0000 R ² = 0.1913 F= 25.30				
Not: ***,** ve * sembolleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.				

Tablo 15 incelendiğinde F testi sonucunda Model 2’nin anlamlı çıktığı görülmektedir. Model 2 için girdiler olan bağımsız değişkenlerin model için anlamlılığı ve etki yönü Tablo 16’de gösterilmiştir.

Tablo 16 Model 2 İçin Değişkenlerin Anlamlılığı ve Etkisi

Değişkenler	İlişki Yönü	Tobin's Q ilişkisi
HBK	-	Anlamsız
TMT2	Pozitif	Anlamlı
ROA	Pozitif	Anlamlı
ROE	Pozitif	Anlamlı
ABYM	-	Anlamsız
FKO	Pozitif	Anlamlı

Model 2 için “TMT2”, “ROA”, “ROE” ve “FKO” değişkenleri anlamlı çıkmıştır. BİST 30’da yer alan ve incelemeye dahil olan 20 firma için temettü verip vermediğinin, aktif karlılığın, öz kaynak karlılığının ve fiyat kazanç oranının olumlu yönde etkilediği sonucuna varılabilir.

SONUÇ

Kar payı dağıtım politikası, firmaların elde ettiği yıllık kar miktarlarının ne kadarının ortaklara dağıtılacağı ya da dağıtılmayarak firma bünyesinde bırakmak suretiyle otofinansman da kullanılacağını belirlemektedir. Yatırımcıların genel tercihi yıllık düzenli olarak kar payı dağıtımını yapan firmalar olmaktadır. Bu durumun her ne kadar Türkiye’de böyle olduğu görülse de ABD gibi bazı gelişmiş ülkelerde sinyal etkisi göz önüne alınarak kar payı dağıtımının yapılmadığı firmalar da tercih edilmektedir. Buna gerekçe olarak kar payı dağıtımını yapan firmaların finansman olanaklarını etkin şekilde kullanamadığı ve yatırım planlarına sahip olmadıkları, kar payı dağıtmayan firmaların ise fonlarını yeni ve daha karlı yatırım alanlarında kullanabileceklerinin işareti olarak algılanmaktadır. Bu yüzden finansman yöneticisi kar payı dağıtım politikalarına önem vermeli, ortakların ve hissedarların beklentilerini dikkate alarak karar vermesi daha doğru olacaktır. Finansman yöneticisine düşen belki de en önemli görevlerden bir tanesi, temettü dağıtım politikasını ayarlarken, hissedarların refahını artıracak, beklentilerini karşılayacak ve aynı zamanda firmanın büyüme seyrine engel olmayacak ve piyasa değerini maksimize edecek şekilde davranmasıdır.

Kar payı dağıtım politikasının firma değerine etkileri konusunda birçok teorik görüş belirtilmiş olsa da, kar payı dağıtım politikası finans teorisi açısından çözülemeyen bir bilmece olarak tanımlanmaktadır. Omağ (2007) sermaye piyasalarının mükemmelliği, kar paylarının firmaların piyasa değerine etkisinin önemini azaltırken, güncel finans piyasalarında asimetrik bilgi, işlem giderleri, vergi gibi unsurların tam rekabet koşullarını bozmasından dolayı, kar paylarının firmalar ve hissedarlar açısından öneminin arttığını söylemektedir.

Çalışmada önce değişkenlere ait özet istatistikler belirlenmiştir. Bağımlı değişkenlerimizden piyasa değeri/defter değeri (PD/DD) ve Tobin's Q (TBNQ) oranları incelendiğinde, 2.23 olarak tespit edilen piyasa değeri/defter değeri oranı, firmaların piyasada oluşan değerlerinin nominal değerlerinin daha üzerinde bir değer olduğunu göstermektedir. 1.40 olarak tespit edilen Tobin's Q oranı ise, Tobin's Q>1 koşulundan dolayı, incelenmekte olan firmaların geleceğe dair beklentilerinin olumlu olduğu Tablo 3'den görülmektedir. Bu bağlamda bulunan sonuçlar Şenol ve Karaca (2017) ile Ege ve Topaloğlu'nun (2018) yapmış oldukları çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Çalışmada kullanılacak değişkenlerin ilişki katsayılarını ölçmek adına korelasyon testleri yapılmıştır. Yapılan korelasyon katsayılarının incelenmesi ile analizi olumsuz yönde etkileyebilecek bir durumun olmadığı tespit edilmiştir.

Panel veri analizinde test edilmesi gereken bir diğer varsayım ise yatay kesit bağımlılığıdır. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusu ise bu durum dikkate alınarak analiz yapılması, bulguların doğruluğunu ve güvenilirliğini etkilemektedir. Çalışmada kullanılacak değişkenlerin panel veri analizi sürecinde yatay kesit birimlerinin birbirleriyle bağımlı olması serilerde durağanlığın araştırılmasında kullanılan birim kök testleri kullanımı etkilemektedir. Var olan birim kök testleri için birinci nesil birim kök testleri değişkenlerin arasında bu ilişkiyi dikkate almamaktadır. Yatay kesit bağımlılığını kontrol etmek için bu yüzden ikinci nesil birim kök testlerine başvurulmuştur. Yatay kesit bağımlılığını araştırmada kullanılan ikinci nesil birim kök testlerinin seçim aşamasında ise zaman boyutu (T) ve yatay kesit değişkenlerine (N) bakılarak karar verilebilir. Çalışmamızda yatay kesit N=20 ve zaman boyutu T=11 olduğu için N>T durumlarında kullanılan Pesaran CD testinin kullanımına karar verilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarında ise tüm değişkenler için olasılık değerinin (P) 0.05'den küçük olduğu görülmektedir. Bu durumda H_0 hipotezi tüm değişkenler için red edilerek serilerde yatay kesit bağımlılığı olduğu görülmüştür. Bu sonuç incelenen firmalar için birinde meydana gelen değişikliğin diğerlerini de etkilediğini göstermektedir. Elde edilen sonuç çerçevesinde kullanılacak olan birim kök testlerinde ikinci kuşakta yer alan testlerin daha uygun olacağına karar verilmiş ve model o şekilde kurgulanmıştır.

BİST30'da bulunan firmalar arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildikten sonra serilerin birim kök testi yapılarak durağanlığının test edilmesinde ikinci kuşak birim kök testi olan CADF (Cross-sectionally ADF) testi (Pesaran, 2006) yapılmıştır. CADF testi sonucunda, test istatistiği değerlerinin mutlak değeri tablo değerlerinden büyük olduğu için çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenlerin durağan olması

araştırma verilerinin sağlıklı çıkması ve sahte regresyon ilişkilerinin olmaması açısından önem taşımaktadır.

Çalışmada, literatürde firma değerini belirlediği yazılan ve sıkça kullanılan iki farklı bağımlı değişken (PD/DD, TBNQ) belirlenerek modeller geliştirilmiştir. Birinci modelde primlerdeki büyüme esas alınarak piyasa değeri ile defter değeri arasındaki oran; ikinci modelde ise, firma değerini temsilen Tobin's Q oranının, hisse başına kar, temettü ödeme durumu, aktif karlılık, özkaynak karlılığı, aktif büyüme, özsermaye büyümesi ve fiyat kazanç oranına etkilerinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada panel veri modellerinden hangisinin seçilmesi gerektiğine karar vermek için olabilirlik oranı (LR) testi yapılmıştır. Panel veri modelleri klasik model, sabit etki ve rassal etki modeli olarak ayrılmaktadır. Uygulanan LR testi sonuçlarına göre, klasik model geçerlidir şeklinde kurulan H_0 hipotezi red edilerek panel veri modeli için tesadüfi etkiler modeli seçilmiştir. Panel veri analizi aşamasında ise modeller sabit, tesadüfi etkiler modeli ve havuzlandırılmış modeller olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Katsayıların birimlere veya birimler ile zamana göre değiştiğinin varsayıldığı modellere Sabit Etkili Modeller denilmektedir. Tesadüfi etkili modeller ise birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişikliklerin modele hata teriminin bir bileşeni olarak eklendiği modellerdir.

Değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerine karşı dirençli bir tahmin yöntemi olarak tanımlanan Driscoll ve Kraay tahmin edicisi ile Model 1 ve Model 2'nin tahmini yapılmıştır.

Model 1 için yapılan Driscoll ve Kraay tahmin edicisi sonuçlarına göre; Model 1 için, F testi sonucunda Model 1'in anlamlı çıktığına karar verilmiştir. PD/DD oranını aktif karlılık oranının negatif yönde, özkaynak karlılığı ve fiyat kazanç oranının pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre, aktif karlılık (ROA) değişkeni 1 birim (br.) arttığında PD/DD değişkeni %5.4 azalacaktır. Öz kaynak karlılığı (ROE) değişkeni 1 br. arttığında PD/DD değişkeni %5.4 artacaktır. Fiyat kazanç oranı (FKO) değişkeni 1 br. arttığında PD/DD değişkeni %0.2 artacaktır.

Model 2'de, firmaların temettü ödeme durumları, aktif karlılık oranları, öz kaynak karlılık oranları ve fiyat kazanç oranı değişkenleri anlamlı çıkmıştır. Buna göre, temettü ödemesini (TMT2) gösteren değişkendeki meydana gelen 1 br. artış TBNQ değişkenimizde %13'lük bir artışa sebep olmaktadır. Aktif karlılık oranı (ROA) değişkenindeki meydana gelen 1 br. artış TBNQ değişkenimiz üzerinde %2'lik bir artışı göstermektedir. Öz kaynak karlılığı (ROE) değişkenimiz üzerinde meydana gelen 1 br. artış TBNQ değişkenimiz üzerinde %0.6'lik bir artışı göstermektedir. Fiyat kazanç oranı (FKO) üzerinde meydana gelen

1 br. artış ise TBNQ değişkeni üzerinde %0.1'lik artışı göstermektedir. BİST 30'da yer alan ve incelemeye dahil olan 20 firma için temettü verip vermediğinin, aktif karlılığın, öz kaynak karlılığının ve fiyat kazanç oranının olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Yapılan uygulama sonucunda görüldüğü gibi, iki modelde kullanılan dört değişkenden sadece bir tanesi %10 önem düzeyinde firma değerini etkilemiştir. Buna göre, kar payı dağıtımının net olarak firma değerini etkilediğini söylemek güçtür. Sadece tek bir değişkende ortaya çıkan bu etki pozitifdir. Bu sonuç, Budagaga (2017), Iftikhar vd (2017), Odum vd (2019), Amidu (2007) ve Ajanthan (2013)'un çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Kar payı dağıtımlarında devamlılık ve artış gösteren firmalar yatırımcılar tarafından tercih edilecek ve yatırımcıların ileriye yönelik beklentilerini pozitif olarak şekillendireceklerdir. Doğal olarak bu politika sayesinde hem firma piyasa değeri artacak, hem de yatırım sahiplerinin refah düzeyi artış gösterecektir. Burada firma yöneticisi kar payı dağıtım politikasını belirlerken firmanın mevcut karlarını ve gelecek dönemlerdeki büyüme ve yatırımları dikkate almakla birlikte pay sahiplerinin de beklentilerini göz ardı etmeyecek şekilde karar almalarının daha doğru bir strateji olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulai, A., & Ramcke, L. (2009). The impact of trade and economic growth on the environment: revisiting the cross-country evidence, Kiel Working Paper. No. 1491.
- Aghabaki, M. (2014). Kurumsal yönetim ilkeleri ile firma değeri ve hisse senedi getiri oranı arasındaki ilişkisi: İMKB'de bir uygulama (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Ajanthan, A. (2013), The relation between dividend payout and firm profitability among listed hotels and restaurant in Sri Lanka. International Journal of Scientific and Research Publications, 3(6), 1-6.
- Akgüç, Ö. (2010). Finansal yönetim (8. Baskı). Avcıol Basım Yayım. İstanbul.
- Alaa, A. S. (2010). The effect of dividend policy on market value UK empirical study (Doktoral Dissertation). Durham University. England/Durham.
- Amidu, M. (2007). How does dividend Policy affect performance of the firm on Ghana Stock Exchange?, Investment Management and Financial Innovations, 4(2), 102-112.
- Arslan, M. (2016). Firma temettü ödemeleri ile firma değeri arasındaki ilişki ve BİST 100'de bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.
- Arslan, Ö. (2008). Firma yöneticilerinin temettü dağıtımlarına dair algıları. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(1), 85-98.
- Aydın, A. D. (2014). The relationship between ownership structure and dividend policy: empirical evidence from Borsa Istanbul (BIST) (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Aydın, N., Başar, M. & Coşkun, M. (2011). Finansal yönetim (3. Baskı). Detay Yayıncılık. Ankara
- Belkayalı, N. (2004). Temettü dağıtım şirketlerinin firma değerine etkisi ve İMKB 100 endeksindeki firmalar üzerine bir inceleme (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Bhattacharyya, N., Mawani, A. & Morrill, C. (2003). Dividend payout and executive compensation: theory and evidence.
- Brigham, E. F., & Houston, J. F. (2016). Fundamentals of financial management (14th Edition) (Çev: N. Aypek). Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Budagaga, A. (2017). Dividend payment and its impact on the value of firms listed on Istanbul Stock Exchange: a residual income approach, International Journal of Economics and Financial Issues, 7(2), 370-376.
- Demirel, E. (2014). Temettü dağıtım politikasının firma değeri üzerine etkisi ve BİST 30 endeksinde bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya
- Efecik, G. (2006). Firma değeri ve kamuyu aydınlatma ilişkisi: İMKB'de bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Eraslan, M., & Koç, S. (2017). Kar payı ödemelerinin hisse başına kara etkisinin analizi: BİST çimento sektöründe bir uygulama. Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 158-180.
- Ertaş, F. C., & Karaca, S. S. (2010). Kar dağıtımının ilanı ve gerçekleşmesi arasında geçen sürenin firma değerine etkisi. Muhasebe ve Finansman Dergisi. 47, 58-68.
- Fabozzi, F. J., & Peterson, P. P. (2003). Financial management and analysis (2th Edition). Wiley Finance. United States of America.

- Ghollenji, I. M. (2015).Hisse başına temettü üzerinde etkili olan faktörlerin panel veri ve genetik algoritma ile değerlendirilmesi: Borsa İstanbul'da bir uygulama (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Güngör, S. (2012). Sahiplik yapısı ve temettü ilişkisi: İMKB'de bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çorum.
- Gürel, E. (2008). Kar dağıtım politikalarının etkinliği ve İMKB uygulaması (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Iftikhar, A. B., Raja, N. J. & Sehran, K. N. (2017). Impact of dividend Policy on stock prices of firm, International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, 47(3), 31-37.
- İleri, F. (2016). Nakit kar payı ödemesinin firma değeri üzerine etkisi: Türkiye'de otomotiv sektörü üzerine bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- İnci, C. (2014). Finansal yönetim kararlarının firmanın karlılığı ve piyasa değeri üzerindeki etkileri: BİST'deki sanayi şirketleri üzerine bir panel veri uygulaması (Doktora Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Zonguldak.
- Kaba, F. (2009). Kar payı dağıtımının firma değeri üzerine etkisi ve bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Kaplanoğlu, E. (2005). Temettü politikası teorileri ve İMKB'de ampirik bir çalışma (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Karaca, S. S. (2007). Şirketlerin kâr dağıtım politikası ve kâr payı ödeme şekillerinin firma değerine etkisinin analizi ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda bir inceleme (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Malatya.
- Kırbaş, A. (2015). Temettü duyurularının hisse senedi getirilerine olan etkilerinin analizi: Borsa İstanbul şirketlerinde bir uygulama (Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Koç, S., Şenol, Z., & Çevik, M. (2018). Türkiye'de faaliyette bulunan sigorta şirketlerinin finansal performans analizi: 2006-2015. Gazi İktisat ve İşletme Dergisi. 4(1). 25-38.
- Lintner, J. (1956). Distribution of incomes of Corporations among dividends, retained earnings, and taxes. The American Economic Review. 46(2). 97-113.
- Mahamoodally, A. H. (2017). The extent of financial crisis' impact on the dividend distribution behavior of selected listed financial sector firms: empirical evidence from the US, UK, And Turkey (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Odum, A. N., Odum, C. G., Omeziri, R. I. & Egbunike, C. F. (2019). Impact of dividend payout ratio on the value of firm: a study of companies listed on the Nigerian Stock Exchange, Indonesian Journal of Contemporary Management Research, 1(1), 24-34.
- Omağ, A. (2016). Şirketlerde kar payı dağıtımı (1. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara.
- Pazarlıoğlu, M. V., & Gürler, K. Ö. (2007). Telekomünikasyon yatırımları ve ekonomik büyüme: panel veri analizi. Finans Politik& Ekonomik Yorumlar Dergisi. 44(508).
- Pekkaya, M. (2006). Kâr dağıtımının şirket vergi üzerine etkisi: İMKB 30 endeks hisselerine bir analiz. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi. 4. 183-209.

- Sakarya, Ş., Çalış, N., & Kayacan, M. A. (2018). Temettü ödeme duyurularının hisse senedi fiyatlarına etkisinin ölçülmesi: Borsa İstanbul'da bir uygulama. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(2), 92-106.
- Saraoğlu, A. C. (2017). Stock price reactions to dividend changes: a comparative test of signalling theory and market efficiency in the emerging emea stock markets (Doktora Tezi). Kadir Has Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Savsar, A. (2012). Finansal oranlarla firma değeri arasındaki ilişki ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tokat.
- Sevinç, A. (2008). Firma değerini etkileyen unsurlar ve nakit akışı metoduna ilişkin bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Süsay, A., & Tanrıöven, C. (2018). BİST'te fiyat oynaklığı üzerine kar payı dağıtımının etkisi, *İşletme Araştırmaları Dergisi (Journal of Business Research-Türk)*, 103-118.
- Şenol, Z., & Karaca, S. S. (2017). Finansal risklerin firma değeri üzerine etkisi: BİST örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 1-18.
- Taşçı, H. (2017). Finansal krizlerin firmaların temettü politikasına etkisi: 2008 krizi temelinde BİST 100 Endeksi'nde listelenen firmalar üzerine bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mersin.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). Panel veri ekomometrisi: Stata uygulamalı (2.Basım). Beta Basım Yayım. İstanbul.
- Tatoğlu, F. Y. (2016). Panel veri ekomometrisi: Stata uygulamalı (4.Basım) Beta Basım Yayım. İstanbul.
- Ünsal, N. (1998). İşletmelerde temettü politikasının firma değeri üzerine etkisi ve bir uygulama (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Niğde.
- Yılmaz, M. K. (2003). Hisse senetleri İMKB'de işlem gören şirketlerin temettü politikaları üzerine bir analiz: nakit temettü-sektör davranış ilişkisi. *İMKB Dergisi*, 7(25-26), 17-40.
- Yücel, İ. (2001). Türkiye'deki halka açık anonim şirketlerin sermaye yapılarının ve kar dağıtım politikalarının firma değeri üzerindeki etkisi (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.

MUHASEBE ALANINDA HATA VE HİLE İLE İÇ KONTROL ÜZERİNE YAZILMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ANALİZİ (2009 – 2019)

Seval ELDEN ÜRGÜP¹

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye’deki üniversitelerde muhasebe alanında hata ve hile ile iç kontrol konularında yazılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin incelenmesi ve literatüre katkılarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma 2009-2019 yılları arasında muhasebe alanında hata ve hile ile iç kontrol konularında yazılan ve erişime açık 201 tezi kapsamaktadır. Tezler içerik analizi yöntemi kullanılarak 8 farklı kritere göre incelenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma verileri Word programında değerlendirilmiştir. Veriler Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nden elde edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara; yüksek lisans tezinin doktora tezine nazaran daha fazla olduğu belirlenmiştir. 2019 yılında diğer yıllara göre konuyla ilgili daha fazla tez kaleme alınmıştır. Danışman unvanı kriteri göz önüne alınarak yapılan inceleme sonucu Prof. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi unvanı taşıyan akademisyenlerin daha fazla danışmanlık yaptığı belirlenmiştir. Konuyla ilgili olarak çoğunlukla “Okan Üniversitesi” ve “Marmara Üniversitesi”nde çalışma yapıldığı sonucuna varılmıştır. İşletme anabilim dalında muhasebede hata ve hile ile iç kontrol üzerine lisansüstü çalışma yapanların diğer anabilim dallarına nazaran daha fazla tercih ettiği gözlemlenmiştir. İncelenen tezlerde, “iç kontrol” konu başlığı “muhasebe alanında hata ve hile” konu başlığına göre daha fazla çalışılan konu başlığı olmuştur.

Anahtar kelimeler: Hata, Hile, İç Kontrol, Lisansüstü Tezler.

ANALYSIS OF POST-GRADUATE THESES WRITTEN ON THE INTERNAL CONTROL WITH FAULT AND FRAUD IN THE FIELD OF ACCOUNTING (2009 - 2019)

ABSTRACT

In this study, faults in accounting at universities in Turkey and written internal control issues with graduate and tricks aimed to examine and put forward their contribution to the literature of the doctoral thesis. The study covers 201 theses that are open to access and written between 2009-2019 on the subjects of fault and fraud in the accounting field and internal control. Theses were analyzed and interpreted according to 8 different criteria using the content analysis method. The research data were evaluated in the Word program. The data were obtained from the Higher Education Council National Thesis Center. The findings obtained from the study; It has been determined that master thesis is more than doctoral thesis. More theses were written on the subject in 2019 compared to other years. As a result of the examination made considering the advisor title criterion, it was determined that academicians with the titles of professors and doctor lecturers provided more consultancy. It has been concluded that mostly studies have been carried out on the subject in "Okan University" and "Marmara University". It has been observed that those who do post graduate studies on internal control and fault and fraud in the business department prefer more than other departments. In the examined theses, the subject heading "internal control" has been the subject that has been studied more than the "fault and fraud in the field of accounting".

Keywords: Fault, Fraud, Internal Control, Graduate Theses.

Giriş

Gelişen teknoloji ve muhasebe işlemlerinin fazlalaşması muhasebe yönetiminde hata ve hilenin çeşitlenip artmasına neden olmuştur. Finansal tablolardaki bu hata ve hileler bilgi kullanıcılarını yanıltmaktadır. Muhasebede yapılan hata ve hileleri önlemek için etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulması gerekmektedir.

¹ Dr. Öğr. Üy., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, sevalelden@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-7464-3485.

Hata, kasıt unsuru olmadan yapılan, tecrübesizlik ve bilgisizlik gibi nedenlerin yol açtığı yanlışlıklardır. Hile ise, kasıt unsuru taşımaktadır. İşletme yöneticilerinin ve/veya çalışanların muhasebede hileye başvurmasının nedenleri; haksız kazanç sağlamak istemesi, piyasada itibar sahibi olmak istemesi, kişisel borçlar, sağlık harcamaları gibi nedenlerdir. Yapılan bu hata ve hileler gün yüzüne çıktığında ise, işletmenin itibarı zarar görmektedir. Böylece, hata ve hile işletmenin etkin ve verimli çalışmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşanan bu olumsuzlukların önüne geçilmek için etkin ve verimli bir iç kontrol sisteminin çalıştırılmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Lisansüstü tez konusu belirlemek ve yazmak uzun bir zamanı kapsayan akademik bir araştırmadır. Bu bağlamda, seçilecek konunun spesifik olması, daha önce çalışılmamış olması, gibi nedenlerden dolayı araştırma konusunu belirlemek önemlidir ve zaman alır. Bu aşamada ilk yapılması gereken, araştırma konusuna yönelik olarak detaylı bir literatür taraması yapmaktır. Tekrarlardan kaçınmak adına kapsamlı bir literatür taraması yapmak önemlidir.

Alkan (2014), Kaya(2019), Doğan ve Hilal (2019), Durgut ve Pehlivan (2018) ve Parlak(2020), muhasebede hata, denetim, yolsuzluk, hile ile ilgili birçok çalışma yapıldığı görülmüştür. Ancak, muhasebe alanında hata ve hile ile iç kontrol kavramlarını bir bütün olarak kaleme alan lisansüstü tezlere rastlanılmamıştır. Bu nedenle, muhasebe alanında hata ve hile ile birlikte iç kontrol kavramı da eklenerek bu konular üzerine yazılan lisansüstü tezleri bir bütün olarak görme imkanı sağlamış ve gerek lisansüstü tez yazarlara gerekse de akademisyenlere katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca, bu çalışma ile muhasebe ve muhasebe biliminin alt dallarında çalışma yapmak isteyen araştırmacıların, akademisyenlerin, lisansüstü öğrencilerin, muhasebe meslek mensuplarının kolaylıkla yararlanabileceği bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır. 2009-2019 yılları arasında kaleme alınan lisansüstü tezler cinsiyet, tür, yıl, danışman unvanları, üniversiteler, anabilim dalları, konu başlıkları ve anahtar kelimeler baz alınarak incelenmiştir.

1.Muhasebede Hata Ve Hile

1.1.Muhasebede Hata

Hata kavramının tek ve kapsayıcı bir tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte hata ile ilgili olarak literatürde çok sayıda tanım yer almaktadır. Hata kavramı (Türkçe) sözlükte "yanlış, istenmeyerek ve bilmeyerek yapılan yanlış, kusur, yanılma, yanılğı" olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr).

Hata; işletme çalışanlarının istemeyerek veya muhasebe bilgilerinin eksik olmasından dolayı yaptıkları yanlışlıklardır (Ömürbek ve Durgunböcü, 2018:1252). TMS 8 (Türkiye

Muhasebe Standartları) ve UMS 8 (Uluslararası Muhasebe Standartları) ise hatayı; finansal tablo kalemlerinin, tarif edilmesi, ölçülmesi, sunulması ve açıklanması esnasında, meydana gelen kasıt unsuru içermeyen davranışlar olarak tanımlamaktadır (TMS 8, madde 5).

Kasıt unsuru taşımayan yanlışlıklar olarak tanımlanabilen hataların yapılma nedenlerini çalışanların (Erol, 2008: 231);

- Bilgisizlik ve tecrübesizlikleri
- İhmal ve dikkatsizlikleri olarak nitelendirebiliriz.

Muhasebe hataları; kanunlara, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ile işletme politikalarına, yönetmelik ve yönerge gibi yasal mevzuata aykırı olan lakin kasıt unsuru içermeyen fiil ve davranışlar olarak tanımlanabilir (Aytekin vd., 2015:70). Muhasebe hatalarını; matematik hataları, kayıt hataları, nakil hataları, unutma ve tekrarlanma ve bilanço hataları olarak sınıflandırabiliriz (Bayraklı vd., 2012:26).

1.2.Muhasebede Hile

Hile, kelime anlamı olarak, herhangi bir çıkar sağlamak için bir kimseyi veya bir grubu aldatmak olarak tanımlanabilir (Doğan ve Kayakıran, 2017:168).

Muhasebede hile, personelin çalıştığı işletmeye zarar vererek menfaat sağlamak, başkalarını yanıltmak ve vergi matrahının azaltılması amacıyla işletmenin kayıt, belge ve finansal tablolarında bilinçli bir şekilde yaptığı yanlışlıklardır (Bayraklı vd., 2012:50).

Hile kavramının özellikleri şunlardır (Kayıkçıoğlu, 2019:84):

- Gizli yapılan bir faaliyettir.
- Çıkar sağlama amacı vardır.
- Yanlış bir davranış olduğu bilinmektedir.
- Hile işlemi kişi veya işletmeler zarar görür.

Muhasebede hileye başvurma başlıca amaçları ise (Tayman ve Tekşen, 2019:459);

- Karı düşük göstererek daha az vergi ödemek veya vergi kaçırmak,
- Zimmetleri gizlemek,
- İşletme sahiplerinin birbirlerini aldatmak istemesi
- Daha az kar dağıtmak,
- İşletmenin piyasada işlem gören hisse senetlerini yüksek göstermek,
- İşletmenin veya yasaların kural ve kaidesine uygun olmayarak yapılan davranışların gizlenmek istenmesi ve
- Hak edilmeyen teşviklerden yararlanma isteğidir.

Muhasebe hile türlerini altı ana başlık altında gruplandırabiliriz. Bunlar; kasti hatalar, kayıt dışı işlemler, işlemten önce veya sonra kayıt, belge sahtekarlığı, bilanço maskelenmesi, gerçek dışı hesapların açılmasıdır (Bayraklı vd., 2012:76).

2. İç Kontrol

2.1.Kontrol Kavramı ve Tanımı

Kontrol kavramı, sözcük anlamına göre; “Bir şeyin gerçeğe ve aslına uygunluğuna bakma” ve “Yoklama, arama” olarak tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr).

Kontrol, işletme çalışanları tarafından ortaya konan işlemlerin kuralara uygun olarak yapılıp yapılmadığını denetlenmesidir. Her ne kadar kontrol denetleme anlamına gelse de denetim kavramıyla karıştırılmamalıdır. Kontrol işletmede faaliyetlerin devam ettiği esnada gerçekleşirken denetim geçmiş zamandaki işlemleri esas alır (Gökçen ve Tahtlı, 2019:179).

2.2. İç Kontrol Kavramı ve Tanımı

İç kontrol, işletmenin etkinliğini ve verimliliğini, finansal tabloların güvenilirliğini, işlemlerin yasa ve mevzuata uygunluğunu sağlamak amacıyla işletme yönetimi tarafından ortaya konulan yöntemler bütünüdür.

İç kontrol, işletmenin kaynaklarının etkili, ekonomik, verimli ve işletmenin amaçlarına uygun bir şekilde kullanılması, iş ve işlemlerin mevzuata uygunluğu, faaliyetler hakkında düzenli, zamanında ve güvenilir bilgi üretilmesi, işletmenin varlıklarının korunması, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin önlenmesi konularında yeterli ve makul güvence sağlayan bir yönetim aracıdır (Akyel, 2010:84).

İç kontrol tanımlarından da anlaşılacağı üzere işlemlerde dürüstlük esastır. İç kontrol, hedeflere ulaşırken riski de minimize etmektedir.

2.3.İç Kontrol Sistemi, Amaçları ve Yararları

İç kontrol sistemi, işletmenin varlıklarını korumak, finansal bilgilerin doğruluğunu, güvenilirliğini ve tam zamanlılığını sağlamak, işletme faaliyetlerinin verimliliğini sağlamak, işletmenin hedeflerine ulaşmak amacıyla işletme tarafından kabul edilen politika ve prosedürlerdir (Kayıkçıoğlu, 2019:80).

İç kontrol sisteminin amaçları ise (Atmaca, 2012:199);

- İşletme varlıklarını korumak,
- İşletmenin finansal tablolarındaki bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliğini sağlamak,
- İşletme faaliyetlerinin verimliliğini sağlamak,

- İşletme faaliyetlerinin yönetim politika ve prosedürlerine uyumlu olmasını sağlamak ve
- İşletme yönetimi tarafında belirlenen amaç ve hedeflere ulaşmada katkı sağlamaktır.

Etkin bir iç kontrol sisteminin yararlarını da şu şekilde sıralayabiliriz (Hatunoğlu vd., 2012:174):

- Yönetim tarafından belirlenen hedeflere ulaşmak için işletme personelinin, izlenecek politikalara ve kurallara uygun davranıp davranmadıklarını belirlemek,
- İşletme faaliyetlerin verimliliğini ve etkinliğini saptamada ihtiyaç duyduğu güvenilir bilgileri üretmek,
- İşletme kaynaklarında oluşabilecek fire ve atıkları en aza indirerek israfı önlemek ve
- İşletme bünyesinde yer alan varlıkları çalınmaya, kaybolmaya, amacı dışında kullanılmaya karşı korumak vb.

3. Literatür Taraması

Türkiye'deki lisansüstü tezlerin analizi ilgili literatür incelendiğinde, bu konuda çok çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Alkan (2014) çalışmasında, Türkiye'deki üniversitelerde muhasebe alanında yapılmış kayıtlı ve ulaşılabilecek bulunan yüksek lisans ve doktora tezlerinin; profilini, alana katkılarını, içerik ve konu açısından zaman içindeki yönelimini tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda; muhasebe alanındaki araştırmalar konu seçimi açısından değerlendirildiğinde zaman içindeki eğilimlerin konu seçimini etkilediği görülmektedir. Ayrıca, muhasebe uygulamalarını ve süreçlerini aktaran araştırmacıların %22'sinin uygulama örneğine gereksinim duymadan konuyu aktardıkları tespit edilmiştir.

Durgut ve Pehlivan (2018) çalışmalarında, 1987-2017 yılları arasında Türkiye'de muhasebe ve finansal raporlama standartları konusunda yapılmış lisansüstü tez çalışmalarının, içerik analizi yöntemiyle incelenerek istatistiki sonuçların bilgi kullanıcılarına sunulmasını amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda, muhasebe standartlarına yönelik ilk doktora tez çalışmasının 1987 yılında tamamlandığı, en fazla çalışmanın 2010 yılında yapıldığı, lisansüstü çalışmaların en fazla yüksek lisans düzeyinde gerçekleştirildiği ve yarısından fazlasının Prof. Dr. unvanına sahip öğretim üyelerinin danışmanlığında hazırlandığı, sayı itibarıyla en fazla tez çalışmasının devlet üniversitelerinde ve özellikle Marmara Üniversitesi'nde yapıldığı belirlenmiştir.

Yeşil ve Akyüz (2018) çalışmalarında, muhasebe alanında yazılmış doktora tezlerinin bir bibliyometrik analizi yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda en fazla doktora tezinin Marmara Üniversitesi'ne kayıtlı lisansüstü öğrenciler tarafından yazıldığı, doktora tezlerinin %76'sının Prof. Dr. unvanlı öğretim üyeleri tarafından tez danışmanlığının yürütüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 41: Tarımsal Faaliyet Standardı, faaliyet tabanlı maliyetleme ve adli muhasebecilik kavramlarının en fazla çalışılan konular arasında olduğu tespit edilmiştir.

Doğan ve Hilal (2019) Türkiye' deki üniversitelerde muhasebe standartları alanında yapılmış Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) TEZ merkezine kayıtlı yüksek lisans ve doktora tezlerinin profilini, alana katkılarını, içerik ve konu açısından tespit edilmesini amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda, Türkiye'de Muhasebe Standartları alanında 2010-2019 yılları arasında en çok çalışma yapan katılımcıların erkek olduğu, en çok çalışma yapılan yılın 2016 yılı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, lisansüstü tezlerin ağırlıklı olarak Türkçe ile yazıldığı, muhasebe standartları anahtar kelimesi ile taratılan konuya ilişkin tezlerin erişim imkanının ağırlıklı olduğu belirlenmiştir.

Parlak (2020) Türkiye'de muhasebe denetimine ilişkin lisansüstü tezleri farklı değişkenler açısından incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda, muhasebe denetimine ilişkin olarak yazılan tezlerin büyük bir kısmının yüksek lisans düzeyinde olduğu, en çok tezin 2016 yılında tamamlandığı, en çok tez çalışmasının Marmara Üniversitesi'nde tamamlandığı, en çok tez danışmanın Prof. Dr. unvanında olduğu ve yüksek lisans tez çalışmalarında çoğunlukla nitel araştırma yöntemlerinin, doktora tez çalışmalarında ise nicel araştırma yöntemlerinin tercih edildiği tespit edilmiştir.

Koç ve Yüncü (2020) 2004-2018 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Bilim Dalında tamamlanmış olan doktora ve yüksek lisans tezlerini, bibliyometrik analiz yöntemi kullanarak, kapsamlı bir şekilde incelemişlerdir. Çalışma sonucu, finansal muhasebe alanında en çok çalışmanın Uluslararası Finansal Raporlama Standartları üzerine olduğunu göstermiştir. Ayrıca, yüksek lisans tezlerinde en çok vak'a yöntemine başvurulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Araştırmanın Amacı, Yöntemi Ve Sınırlılıkları

Bu araştırmanın amacı; Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde 2009-2019 yılları arasında Türkiye'de muhasebe alanında yapılan hata ve hile ile iç kontrol sistemi konularında yazılmış tezleri cinsiyet, tür, yıl, danışman unvanı, üniversiteler, anabilim dalları, ve anahtar kelimeleri baz alarak değerlendirmek ve bilgi kullanıcılarına sunmaktır.

Bu araştırmada; sosyal bilimler alanında sıkça başvurulan analiz yöntemlerinden biri olan içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır. İçerik analizinin temel amacı; elde edilen verileri açıklamak, veriler arasında ilişki kurmak ve yorumlamaktır. Bu amaçla veriler düzenlenerek kodlanır, temalar belirlenir ve düzenlenir elde edilen bulgular değerlendirilir(Alkan, 2014:44).

Çalışmada tezi hazırlayan kişinin cinsiyeti, türü, danışman unvanı, tezin yazım yılı, üniversite, anabilim dalı, konu başlıkları ve anahtar kelimeler alt başlıkları altında araştırma yapılmış ve veriler toplanarak yorumlanmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları ise; Türkiye’de 2009-2019 yılları arasında, muhasebe hata ve hileleri ile iç kontrol sistemi konularıyla alakalı yazılan 201 tez incelemiştir.

5. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’nin veri tabanından ulaşılan 201 tez incelenmiştir. İncelenen tezlerde tez yazarlarının cinsiyetleri dağılımı kriterine göre Tablo 1’de yer alan bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 1. Tez Yazarlarının Cinsiyetine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Yüzde(%)
Kadın	83	41
Erkek	118	59
TOPLAM	201	100

2009-2019 yılları arasında muhasebede hata ve hile ile iç kontrol üzerine yazılan tezlerde tez yazarlarının cinsiyetine göre dağılımı, 83 kişiyle kadınlar (%41), 118 kişiyle erkekler (%59) olmuştur. Yaklaşık olarak birbirlerine yakın değerler ortaya çıkmıştır.

Araştırma kapsamındaki tezler lisansüstü eğitim türlerine göre ele alınmış ve Tablo 2’deki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 2. Tezlerin Tez Türüne Göre Dağılımı

Tez Türü	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Doktora	20	10
Yüksek Lisans	181	90
TOPLAM	201	100

Tablo 2’deki verilere göre çalışma kapsamındaki tezlerin 20’si doktora tezi (%10), 181’i yüksek lisans tezinden (%90) oluşmaktadır. Araştırma sonucuna göre, muhasebede hata ve hile ile iç kontrol alanlarında yüksek lisans tezi yazarlar doktora tezi yazarlara nazaran daha fazladır.

Muhasebede hata ve hile ile iç kontrol sisteminde yazılan tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı ele alınmış ve ulaşılan sonular Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Danışman Unvanı	Danışman Sayısı	Yüzde(%)
Dr.	6	3
Dr. Öğr. Üyesi	73	36
Doç. Dr.	52	26
Prof. Dr.	70	35
TOPLAM	201	100

Danışman unvanları göz önüne alınarak hazırlanan Tablo 3'te Dr. Öğr. Üyesi 73 kişi (%36) ve Prof. Dr. unvanına sahip 70 kişi (%35) olarak birbirlerine yakın sayılarda olduğu görülmekte ve bu danışman unvanlarına en yakın danışman unvanının 52 kişiyle Doç. Dr. unvanına sahip kişiler takip etmektedir. Bu sonuca göre, muhasebede hata ve hile ile iç kontrol üzerine yazılan tezlere Prof. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi akademisyenlerin daha fazla danışmanlık yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

2009- 2019 yılları arasında yazılan tezlerin yıllara göre dağılımı incelenmiş ve ortaya çıkan bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Tez Sayısı	Yüzde(%)
2009	8	4
2010	14	7
2011	12	6
2012	9	5
2013	12	6
2014	25	12
2015	14	7
2016	24	12
2017	16	8
2018	27	13
2019	40	20
TOPLAM	201	100

Tablo 4 incelendiğinde en çok tez yazımının 40 adet olarak 2019 yılında olduğu görülmektedir. 2019 yılını takiben 2018 yılı 27 adet tez yazımıyla ikinci sırada, 2014 yılı 25 adet tez yazımıyla üçüncü sırada ve 2016 yılı ise 24 adet tez yazımıyla dördüncü sırada yer almaktadır.

Muhasebede hata ve hile ile iç kontrol üzerine yazılmış tezlerin üniversitelere göre dağılımı incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite Adı	Tez Sayısı	Yüzde (%)	Üniversite Adı	Tez Sayısı	Yüzde (%)
Okan Üniv.	29	14	Atatürk Üniv.	2	1
Niğde Ömer Halis Demir Üniv.	1	0.5	Nevşehir Hacı Bektaşî Üniv.	2	1
İstanbul Gelişim Üniv.	3	1.5	Haliç Üniv.	3	1.5
Hitit Üniv.	2	1	Akdeniz Üniv.	3	1.5
İstanbul Ticaret Üniv.	13	6.4	Uludağ Üniv.	3	1.5
Işık Üniv.	1	0.5	Çukurova Üniv.	2	1

Bahçeşehir Üniv.	1	0.5	Mustafa Kemal Üniv.	1	0.5
Süleyman Demirel Üniv.	11	5.4	Gazi Osman Paşa Üniv.	1	0.5
Hasan Kalyoncu Üniv.	1	0.5	Türk Hava Kurumu Üniv.	1	0.5
Karaman Oğlu Mehmet Bey Üniv.	2	1	Maltepe Üniv.	2	1
Cumhuriyet Üniv.	3	1.5	İstanbul Arel Üniv.	7	3.4
Kafkas Üniv.	2	1	Nişantaşı Üniv.	1	0.5
Kırıkkale Üniv.	3	1.5	İstanbul Atılım Üniv.	2	1
Dumlupınar Üniv.	1	0.5	Muğla Sıtkı Koçman Üniv.	2	1
Balıkesir Üniv.	1	0.5	Fırat Üniv.	2	1
Afyon Kocatepe Üniv.	1	0.5	Necmettin Erbakan Üniv.	3	1.5
Beykent Üniv.	5	2.5	Erzincan Üniv.	1	0.5
Başkent Üniv.	2	1	İnönü Üniv.	7	3.4
Gazi Üniv.	6	3	Karatay Üniv.	2	1
Marmara Üniv.	17	8.4	Yozgat Bozok Üniv.	2	1
K.Maraş Sütçü İmam Üniv.	3	1.5	Bayburt Üniv.	1	0.5
Muğla Üniv.	1	0.5	Recep Tayyip Erdoğan Üniv.	1	0.5
Yıldız Teknik Üniv.	1	0.5	Doğuş Üniv.	1	0.5
Erciyes Üniv.	2	1	Giresun Üniv.	1	0.5
Celal Bayar Üniv.	1	0,5	Z. Bülent Ecevit Üniv.	1	0.5
Ankara Üniv.	1	0.5	Mehmet Akif Ersoy Üniv.	4	2
Trakya Üniv.	3	1.5	Bilecik Şeyh Edebali Üniv.	1	0.5
Anadolu Üniv.	2	1	Dokuz Eylül Üniv.	1	0.5
Nevşehir Üniv.	1	0.5	İstanbul Üniv.	2	1
Eskişehir Osman Gazi Üniv.	1	0.5	Gebze Teknik Üniv.	1	0.5
Sakarya Üniv.	1	0.5	Galatasaray Üniv.	1	0.5
İstanbul Aydın Üniv.	7	3.4	Yeni Yüzyıl Üniv.	1	0.5
Adnan Menderes Üniv.	4	2	Boğaziçi Üniv.	1	0.5
Karadeniz Teknik Üniv.	2	1	T. Namık Kemal Üniv.	1	0.5
TOPLAM	201	100			

Çalışma kapsamında incelenen tezlerde, tezlerin üniversitelere göre dağılımına bakıldığında, Okan Üniversitesi 29 yazarla ilk sırada, Marmara Üniversitesi 17 yazarla ikinci sırada, İstanbul Ticaret Üniversitesi 13 yazarla üçüncü sırada muhasebede hata ve hile ile iç kontrol konularına katkıda bulunmuşlardır.

2009-2019 yılları arasında yazılan tezler anabilim dalına göre incelenmiş ve Tablo 6'da bulgu sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı Adı	Sayı	Yüzde(%)
İşletme Anabilim Dalı	157	78
Muhasebe Finans Anabilim Dalı	6	3
İşletme Yönetimi Anabilim Dalı	5	2
Bankacılık Ve Finans Anabilim Dalı	7	4
Maliye Anabilim Dalı	5	2
Muhasebe Ve Denetim Anabilim Dalı	8	4
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı	4	2
İktisat Anabilim Dalı	3	2
Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı	2	1
İşletme Eğitimi Anabilim Dalı	2	1
Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı	1	0.5

Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı	1	0.5
TOPLAM	201	100

Muhasebede hata ve hile ile iç kontrol üzerine 2009-2019 yılları arasında yazılan 201 tezin 157 tanesi İşletme Anabilim Dalında, 8 tanesi Muhasebe ve Denetim Anabilim Dalında yer aldığı görülmektedir. Geriye kalan anabilim dallarında ise giderek azalan bir grafik çizmektedir. Söz konusu anabilim dalları içerisinde göreceli olarak en fazla sayı İşletme Anabilim Dalına aittir.

İncelenen konu ile ilgili yazılan tezlerin anahtar kelimelere göre dağılımı incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Tezlerin Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Anahtar Kelime	Sayı	Anahtar Kelime	Sayı	Anahtar Kelime	Sayı
Acente	1	Adli Muhasebe Mesleği	1	Aile Şirketleri	4
Adli Muhasebe	1	Ayçiçek Yağı Sektörü	1	Basel Prensipleri	1
BDDK	1	BDS 240	1	Basel 2	2
Bilgi Ve İletişim	1	Banka	6	Bankacılık	6
Banka Personeli	1	Basel Komitesi	1	BİST	2
Bağımsız Denetim	27	Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler	1	Bilanço	1
Bulanık Mantık	1	Bilgi Destekli	1	Bilgi Teknolojileri	1
Bilgi Yönetim Sistemi	1	Coso Ve Coso Modeli	11	Çoklu Regresyon Analizi	1
Bankalarda İç Kontrol	1	Bağımsız Denetçi	1	Bütçe	2
Denetim	29	Denetim Kanıtı	1	Denetim Yazılımları	1
Denetim Standartları	1	Denetim Raporu	1	Dış Kaynaklardan Yaralanma	1
Devlet Muhasebesi	1	Etik	8	E-İşletme	1
Ekonomiklik	1	ERP	1	E-İç Kontrol	1
Etkinlik	4	Finansal Tablolar	1	Finans Risk	1
Finansal Raporlama	1	Farkındalık	1	Finansal İç Kontrol Sistemi	1
Finansal Performans	1	Faaliyet Denetimi	1	Gemi İnşaa Sektörü	1
Hata Ve Hile Denetimi	2	Hata	18	Hile	28
Hata Belirtileri	1	Hile Belirtileri	1	Hile Riski	1
Hata Ve Hile Karşısında Tutumlar	1	Hizmet İşletmeleri	1	Hile Denetimi	1
5018 Sayılı Kanun	12	6102 Sayılı Kanun	1	İç Denetim	67
İç Kontrol	123	İç Kontrol Değerlendirme	1	İç Denetim Sistemleri	1
İnsan Kaynakları	1	İnşaat Sektöründe İç Kontrol	1	İç Kontrol Bütünlük Çevresi	1
İç Konntrol Bileşenleri	3	İç Kontrol Modelleri	1	İşletme Yön Eğitiminde Sistematik Yaklaşımlar	1
İhracat	1	İzleme	2	İşletme	1
İç Kontrol Sisteminin Kurulması	1	İç Kontrol Sisteminin İçselleştirilmesi	1	İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi	1
İşletme Yöneticiliği	1	İç Kontrol Sistemleri	61	İç Kontrol Sis.Fin. Skand.	1
İç Kontrol Sis. Etkinliği	1	İşletme Performansı	2	İnsan Kaynakları Yönet.	1
İhracatçı Firmalar	1	İl Özel İdareleri	1	İmalat Sektörü	1
İç Kontrol Sis. Değer.	1	İç Kontrol Uzmanı	1	İş Süreçleri	1
İç Denetim Fonksiyonu	1	İç Denetçi	1	İnşaat	1
İç Kontrolsistemini Etkileyen Faktörler	1	İç Kontrol Yapısı	1	İç Sistemler	1
Kümeleme Modeli	1	Kurumsal Kaynak Plan.	3	Kanıt Toplama Teknikleri	1
Kar Amacı Güt. Organ.	1	Kalite	1	Kalite Yönetim Sistemi	1
Küçük Ve Orta Boy İşl.	1	Kamu Mali Yönetimi	7	Kontrol	7
Kredilendirme	1	Kamu	3	Kamu İç Kontrol Stand.	1
Kurum İçi Kontrol	1	Kredi Kontrolü	1	Kontrol Yöntemleri	1
Kamu Kurumları	2	Konya Ticaret Odası	1	Kurumsal Risk Yönetimi	1
Konakama İşletmeleri	1	Katma Değerli Denetim	1	Kamu Yönetimi	1

Kurumsallaşma	5	Kara Destek Sistemi	1	Kamu Mali İç Kont. Sis.	2
Kontrol Ortamı	2	Kontrol Faaliyetleri		Kurumsal Yönetim	1
Kurumsal Yönetim İlk.	1	Kobi	4	Kontrol Kültürü	1
Lojistik	1	Meslek Mensubu	3	Muhasebe	11
Muhasebe Mesleği	1	Madencilik Sektörü	1	Muhasebe Hileleri	2
Muhasebe Denetimi	6	Muhasebe Bilgi Sistemi	3	Model	1
Muhas. Hata Ve Hileleri	4	Olgunluk Modeli	1	Operasyonel Risk Yönetimi	1
Otel İşl. İç Kontrol	1	Otel İşletmeleri	3	Olasılık Etki Analizi	1
Örgütsel Kültür	1	Ön Mali Kontrol	1	Perakende Sektörü	1
Planlama Ve Kontrol	1	Risk Yönetimi	6	Raporlama	1
Risk Değerlendirme	4	Risk	7	Risk Odaklı İç Kontrol	3
Stratejik Yönetim	2	Stok Yönetimi Süreci	1	Sanal Organizasyonlar	1
SarbonesOxleyAnayas.	1	Suistimal	1	Sigorta	2
Süt İşletme	1	Süt Endüstrisi	1	Satın Alma	2
Sorumluluk	1	SWOT Analizi	1	Saydamlık	1
Süreç Değerleme Mod.	1	Sivil Toplum Kuruluşları	1	Stok	1
Stok Kontrol	1	Strateji	1	Sürekli Denetim	1
Tedarik Zinciri	1	Tedarik Zinciri Yöntemi	1	Tespit	1
Temel Yetenek	1	Tıbbi Hizmet	1	Topris Yönetimi	1
Trabzon Gıda Tar. Hayv.	1	Turizm İşletmeleri	1	Türk Ticaret Kanunu	1
TMS 11	1	Üretim İşletmeleri	3	Üniversiteler	9
Üretim	1	Veri Madenciliği	4	Veri Zarflama Analizi	1
Yolsuzluk	1	Yönetim	2	Yönetim Sorumluluğu	1
Zincir Mağaza	1				

Tablo 7 değerlendirildiğinde en fazla kullanılan anahtar kelimeler; iç kontrol, iç denetim, denetim, iç kontrol sistemi hata ve hile kavramları olduğu görülmektedir.

Muhasebede hata ve hile ile iç kontrol üzerine yazılmış tezler konu başlıklarına göre incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Tezlerin Konu Başlıklarına Göre Dağılımı

Konu Başlıkları	Sayı	Yüzde(%)
Muhasebede Hata Ve Hile	18	9
İç Kontrol	183	91
TOPLAM	201	100

2009-2019 yılları arasındaki muhasebede hata ve hile ile iç kontrol üzerine yazılan tezler incelendiğinde, incelenen toplam 201 tezin %91’i iç kontrol, %9’unun muhasebede hata ve hile konu başlığı olarak yer almıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi’ne kayıtlı, 2009-2019 yılları arasında muhasebe alanında hata ve hile ile iç kontrol konularında yazılan 201 adet yüksek lisans ve doktora tezlerine ulaşılmış ve cinsiyet, tür, yıl, danışman unvanı, üniversiteler, anabilim dalı, konu başlıkları ve anahtar kelimeler kriterlerine göre incelenmiştir. Toplamda 20 doktora tezi ve 181 yüksek lisans tezinin incelendiği çalışmanın önemli bulguları şu şekildedir:

- Araştırmaya konu olan tezlere ilişkin olarak, yazarların cinsiyetine göre dağılımı incelendiğinde, muhasebede hata ve hile ile iç kontrol üzerine yazılan tezleri 83

kişiyle kadınlar (%41), 118 kişiyle erkekler (%59) yazmışlardır. Yaklaşık olarak birbirlerine yakın değerler ortaya çıkmıştır.

- Yüksek lisans tezinin doktora tezine nazaran daha fazla olduğu belirlenmiştir.
- Konuyla ilgili en çok tez yazımının 40 adet olarak 2019 yılına ait olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, 2019 yılında söz konusu konularda yazılan tezlerin artış göstermesi Yeni Türk Ticaret Kanunu'yla birlikte muhasebe denetiminin ön plana çıkması olarak değerlendirilebilir. Böylece, işletmelerde yapılan hata ve hilenin önüne geçebilmek için etkin bir iç kontrol sisteminin kurulması kaçınılmaz olmuştur. Bu yüzden son yıllarda iç kontrol sisteminin önemi giderek artmaktadır.
- Danışman unvanı kriteri göz önüne alınarak yapılan inceleme sonucu Prof. Dr. ve Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip akademisyenlerin daha fazla danışmanlık yaptığı belirlenmiştir.
- Tezlerin yazıldığı üniversitelere bakıldığında ise, analizde incelenen konularda en çok “Okan Üniversitesi” ve “Marmara Üniversitesi”nde çalışma yapıldığı görülmektedir.
- İşletme Anabilim Dalında lisansüstü çalışma yapanların bu konuyu diğer anabilim dallarına nazaran daha fazla tercih ettiği belirlenmiştir. Bu sonuca göre, muhasebede hata ve hile ile iç kontrol konu başlıklarının daha çok İşletme Anabilim Dalında yer alan derslere ait olduğu ve Tablo 6'daki sıralamaya da etkisi olduğu söylenebilir.
- 2009-2019 yılları arasında iç kontrol konu başlığı muhasebede hata ve hile konu başlığına göre daha fazla çalışılan konu başlığı olmuştur. Bu kavramların çoğunlukta olma nedeni konu başlıkları olarak bu kavramların baz alınmasıdır ve dolayısıyla da anahtar kelimeler olarak da iç kontrol kavramı ön plana çıkmıştır.
- İç kontrol konu başlığının muhasebede hata ve hile konu başlığına göre ağırlıklı olarak çalışıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada, yalnızca Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde ulaşılabilir olan muhasebede hata ve hile ile iç kontrol konuları üzerine 2009-2019 yılları arasında yazılan lisansüstü tezler incelenmiştir. Bundan sonra yapılacak çalışmalar konu ve yıl aralığı genişletilerek ele alınabilir. Ayrıca, bu konuda yazılan kitaplar, makaleler, bildiriler, raporlar ilave edilerek ve hatta ulusal boyuttan çıkılarak uluslararası boyuta geçilerek çalışmanın daha da genişletilmesi sonuçların artırılması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Alkan, G., (2014). Türkiye’de Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (1984-2012), Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ocak, 41-52.
- Akyel, R., (2010). Türkiye’de İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi, Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Dergisi, 17(1), 83-98.
- Atmaca, M., (2012). Muhasebe Skandallarının Önlenmesinde İç Kontrol Sisteminin Etkinleştirilmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, 14(1), 191-205.
- Aytekin, S., Sezgin, H., & Yalçın, M., (2015). Uygulamacıların Muhasebede Hata ve Hileler ile Hile Belirteçlerine Yönelik Yaklaşımları: Balıkesir İli Örneği, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Ocak, 44, 69-89.
- Bayraklı, H. H., Erkan M. & Elitaş C., (2012). Muhasebe ve Vergi Denetiminde Muhasebe Hata ve Hileleri, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Doğan S. & Kayakıran D., (2017). İşletmelerde Hile Denetiminin Önemi, Maliye ve Finans Yazıları, (108), 167-187.
- Doğan B. & Hilal E., (2019). Türkiye’de Muhasebe Standartları Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma, 2. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi Tam Metin Kitabı, 27-29 Eylül, Kayseri, 725-737.
- Durgut M. & Pehlivan A., (2018). Muhasebe (Finansal Raporlama) Standartlarına Yönelik Türkiye’de Hazırlanan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma:1987-2017, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 1-23.
- Erol, M., (2008). İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata Ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, 13(1), 229-237.
- Gökçen, B., & Tahtlı, F., (2019). Etkin Bir İç Kontrol Sisteminin İşletmedeki Hileleri Önlemedeki Rolü Ve Perakende Sektöründe Bir Araştırma, Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(2), 177-205.
- Hatunoğlu, Z., Koca, N., & Kılıç, M., (2012). İç Kontrolün Muhasebe Sistemindeki Hata Ve Hilelerinin Önlenmesindeki Rolü Üzerine Bir Alan Çalışması, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(20), 169-189.
- Kaya, H. P., (2019). Türkiye’de Denetim Alanında Yazılmış Olan Doktora Tezlerinin Değerlendirilmesi (1985-2018), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(2), 557-576.
- Kayıkcıoğlu, S. (2019). Bağımsız Denetimde Hile Müzakeresi Ve İç Kontrole İlişkin Tespitler, TİDE AcademiaResearch, 1(1), 77-107.
- Koç, B. & Yüncü A. B. (2020). Muhasebe Alanında 2004-2018 Yılları Arasında Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi, Muhasebe Enstitüsü Dergisi, (62), 63-75.
- Ömürbek, V., & Durgunbücü, Ö., (2018). Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Hata Ve Hileleri İle İlgili Algılarının İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, 23(29), 197-214.
- Parlak, N., (2020). Muhasebe Denetimine İlişkin Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi, Mali Çözüm Dergisi, 30(160), 195-210.
- Tayman, M., & Tekşen, Ö., (2019). Muhasebe Denetiminde Karşılaşılan Hata Ve Hileler: Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi, 24(3), 455-477.
- Türk Dil Kurumu (2011). Türkçe sözlük Ankara: Türk Dil Kurum Yayıncılık, www.tdk.gov.tr.
- TMS 8 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar, (2020). https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS_2020/TMS%208.pdf,
- Yeşil T. & Akyüz F. (2018). Muhasebe Alanındaki Ulusal Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, (20), 440-472.

COVID-19'UN POTANSİYEL TURİST PROFİLİ OLUŞTURAN TÜKETİCİ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ PERSPEKTİFİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

İlker ÖZTÜRK¹

Emre TANKUŞ²

ÖZET

İlk olarak Çin'in Hubei eyaletine bağlı Vuhan kentinde, 2019 yılının Aralık ayında tespit edilen COVID-19 hastalığının, Asya kıtasında bulunan diğer ülkelerde görülmeye devam etmesinin ardından kısa sürede dünya genelinde yayılarak artan can kayıplarına neden olduğu bilinmektedir. Mevcut durumda, insanoğlunun yakın zamanda tanık olmadığı böylesi bir pandeminin, dünya ve insan üzerindeki yaratacağı etkiler merak edilmektedir. Bu sebeple, tüketicilerin pandemi dönemlerinde turizm faaliyetine ilişkin kararlar alırken gösterdiği hassasiyetler kapsamında yürütülen çalışma, COVID-19' un potansiyel turist özelliği taşıyan tüketici davranışları üzerindeki etkilerini çözüm önerileri perspektifinde sunmayı amaçlamıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılırken, katılımcılar kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiştir. Araştırmaya katılımcılardan gelen 481 anket dâhil edilmiş, elde edilen veriler istatistiki yöntemler kullanılarak analiz edildikten sonra ortaya çıkan bulgular değerlendirilerek çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışma sonucuna ilişkin yapılan genel değerlendirmede, tüketicilerin COVID-19 süreci ve sonrasında yaşam standartlarının değiştiği ve çalışma süreçlerinin etkilendiği görülmekte, seyahat hareketliliklerinde önemli oranda iptallerin yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumun toplumun dinamiklerine zarar verdiği ve hayatı derinden etkilediği görülmektedir. Literatürde, Covid-19 ' un Türkiye'de yaşayan ve potansiyel turist profili oluşturan tüketiciler üzerinde oluşturduğu etkilerin neler olduğuna yönelik herhangi bir çalışmanın olmaması, araştırmanın özgün değerini oluştururken çalışma sonucu ortaya konulan önerilerin turizm politikalarına ve sektöre artı değer katacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Tüketici Davranışları, Turizm Sektörü

COVID-19'S EFFECTS ON CONSUMER BEHAVIOR OF THE POTENTIAL TOURIST PROFILE IN THE EVALUATION OF SOLUTION PROPOSAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

It is known that COVID-19 disease, which was first detected in December 2019 in Wuhan city of Hubei province of China, has spread worldwide in a short time after it continues to be seen in other countries in Asia continent. In the current situation, the effects of such a pandemic on the world and man, which human beings have not witnessed recently, are being wondered. For this reason, the study, carried out within the context of the sensibilities consumers make when making decisions regarding tourism activities during the pandemic periods, aimed to present the effects of COVID-19 on consumer behaviors with potential tourist characteristics in terms of solutions. While the quantitative research method was used in the study, the participants were easily selected using the sampling method. 481 questionnaires from the participants were included in the research, and after the data obtained were analyzed using statistical methods, the findings were evaluated and inferences were made. In the general evaluation regarding the results of the study, it is seen that the life standards of the consumers have changed and the working processes have been affected during the COVID-19 process and afterwards, and it is revealed that there are significant cancellations in travel mobility. It is seen that this situation harms the dynamics of the society and affects life deeply. In literature, Covidien-19 's living in Turkey and potential tourist profile forming any lack of studies on what effects it creates on consumers, are believed to be

¹ Dr. Öğretim Üyesi İlker ÖZTÜRK, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, ilker5885@gmail.com.

² Bilim Uzmanı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, e-tankus@hotmail.com

the original value when creating study results set forth suggestions of tourism policy research and add value to the sector.

Keywords: COVID-19, Consumer Behavior, Tourism Sector

GİRİŞ

Covid-19'a yakalanan hastaların korkutucu ölüm rakamlarına ulaşması ile biranda dünya gündeminin en önemli konusu olması arasında, çok uzun bir zaman aralığının olmadığı bilinmektedir. Öyle ki Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Şubat 2020' de Covid-19 (Corona Virus Disease -19) ismi verilmiş, geçen bir ay sonunda 11 Mart 2020' de ise vaka, ölüm ve etkilenen ülke sayısında yaşanan artış sonucu hastalık, küresel salgın (pandemi) olarak ilan edilmiştir. İnsandan insana hızlı ve kolay bir yayılım göstermesinin yanında güvenilirliği kanıtlanmış spesifik bir tedavinin olmaması ve insanları pandemiden koruyucu bir aşının henüz bulunmaması, hastalığın yarattığı endişelerin artmasına sebep olmuştur.

Covid-19 hastalığının alınan önlemlere birebir uyulmasıyla bulaşma şiddetinin zayıflayacağı, böylelikle yeni vaka sayısının azalacağı bilinmektedir. Fakat dünyanın çok büyük bir bölümünün maruz kaldığı hastalığın, sınır tanımayan yapısı, daha önce korana virüs kaynaklı bu denli yüksek bir ölüm sayısının yaşanmaması ve dünyayı büyük ölçüde hazırlıksız yakalamasının yarattığı etkiler değerlendirildiğinde, pandeminin uzun bir dönem daha canlılar üzerinde yaşam tehdidi yaratırken, dünya gündeminde yer alacağı düşünülmektedir.

Hastalığın yarattığı sürecin aşılmasına yönelik hızlı ve prensipli hareket eden ülkeler pandeminin uluslararası boyutta yarattığı sınırlamalar sonrası sosyal ve ekonomik alanda oluşturduğu derin izlerin etkilerinin üstesinden gelerek, normalleşme sürecine geçmeye çalışmaktadır. Türkiye'de bu süreci yaşayan ülkelerdendir, bu yüzden toplumsal hayatın eski dinamiğini kazanmasına yönelik yürütülen çalışmaların yanında pandemiden zarar gören sektörlerle devlet destekli yardımlar sunulmaktadır. Hiç şüphesiz ki turizm sektörü de, pandeminin olumsuz etkilediği sektörlerin başında gelmektedir. Bu noktada, pandemi koşullarına uygun sektörel önlem ve değişimleri içeren turizm politikalarının üretilmesine ihtiyaç duyulurken bu yeni durumun tüketici davranışları üzerinde yaratacağı etkilerin neler olduğu da merak uyandırmaktadır. Bu kapsamda, tüketicilerin kriz dönemlerinde turizm faaliyetine ilişkin kararlar alırken gösterdiği duyarlılıkların bilinmesinin, turizm aktörleri tarafından önem arz edeceği düşünülmektedir.

Geleneksel noktada Türkiye için henüz pandeminin bitmediği bilinmekte fakat kontrollü bir normalleşme sürecine doğru yol alındığı görülmektedir. Bundan dolayı süreç sonrası tüketici fikirlerinin şekillenebilecek ölçülere ulaştığının, özellikle iç turizm hareketliliğini

oluşturacak potansiyel yerli turist veya ziyaretçilerin tatil planlanmalarını tekrar gündeme aldıkları değerlendirilmektedir.

Literatürde, Covid-19 ' un Türkiye'de yaşayan ve potansiyel turist profili oluşturan tüketiciler üzerinde oluşturduğu etkilerin neler olduğuna yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı göz önünde bulundurularak, bu çalışmada; Covid-19' un tüketici davranışları üzerindeki etkileri analiz edilerek alana özgü çözüm önerilerinde bulunmak amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında örneklem grubu, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulmuş ve katılımcılardan gelen 481 anket analize uygun bulunmuştur. Verilerin güvenilirlik ve geçerliliklerini test etmek için güvenilirlik, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, elde edilen veriler doğrultusunda tüketici davranışlarındaki farklılıkları incelemek amacıyla ise T-test ve ANOVA testi yapılmıştır. Çalışmada öncelikli olarak Covid-19 kavramı ve tüketici davranışı kavramları açıklanmaya çalışılmış sonrasında benzer çalışmalara yönelik literatür hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise bulgular değerlendirilerek sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tarihsel süreçte insanları etkilediği bilinen koronavirüslerin yıllara göre değişkenlik gösterdiği bilinmektedir (Şekil-1). Bu kapsamda, yeni koronavirüs hastalığı (COVID-19), son yirmi yılda şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) ve Orta Doğu Solunum Sendromundan (MERS) sonra ortaya çıkan üçüncü koronavirüs salgınıdır (Lippi, Gomar ve Henry, 2020: 1). Hastalığın enfeksiyon kaynağı henüz netlik kazanmamıştır. Vuhan'da yapılan ilk epidemiyolojik araştırmalara göre, salgının başlangıcında hastaların çoğunun deniz ürünleri ve canlı hayvan satan bir pazarda çalışma veya ziyaret etme öyküsüne sahip olmaları nedeniyle, hastalığın hayvanlarla ilişkisi olduğu düşünülmüştür.

• Chicago Üniversitesi araştırmacıları tarafından 1965 yılında keşfedilmiştir.
• Bu koronavirüs soğuk algınlığına neden olabildiği ile tanınmıştır.

• Ulusal Sağlık Enstitüleri(NIH) araştırmacıları tarafından 1967'de keşfedilmiştir.
• Soğuk algınlığına neden olmasının yanında 18. veya 19. yüzyılda sigırlardan insanlara geçtiği tahmin edilmektedir.

• 2005 yılında Hong Kong'da keşfedilmiştir.
• Solunum yolu enfeksiyonlarına neden olurken fareleri enfekte eden bir Coronavirüs ile benzerlikler göstermektedir.

• 2004 yılında Hollanda'da keşfedilmiştir.
• Hafif veya orta derecede üst solunum yolu enfeksiyonlarına ve alt solunum yollarında daha ciddi enfeksiyonlara neden olmaktadır.

• 2003 SARS salgının nedenidir.
• Dünya genelinde 8.096 kişiye bulaşmış ve 774 kişinin hayatına mal olmuştur.

• İlk olarak 2012'de tanımlanmıştır. Bu bilinen en ölümcül coronavirüstür.
• Sadece 2494 vaka tespit edilirken bu vakaların 858'i ölümle sonuçlanmıştır.
• Ölüm oranı % 37'dir.

• İlk kez 2019 yılında Çin'in Wuhan şehrinde tanımlandı ...

Şekil-1: İnsanları Etkilediği Bilinen Coronavirüsler

Kaynak: Knapp (2020), Akt. Türkiye Bilimler Akademisi

Eldeki veriler, Huanan Deniz Ürünleri Toptan Satış Pazarında yasadışı olarak satılan vahşi hayvanları işaret etmektedir (Wölfel 2020, Akt: Metintaş, 2020:5). Dünya Sağlık Örgütü'nün 73 numaralı raporuna göre Covid-19' un kuluçka süresi ortalama 5-6 gün olup, sürenin 14 güne kadar çıkabileceği bildirilmektedir. "Preseptomatik" dönem olarak da bilinen bu dönemde, bazı enfekte kişiler bulaşıcı olabilir. Bu enfeksiyonun tüm yaş gruplarında görülebildiği ve hapşırma/öksürme sonrasında saçılan damlacıklar yoluyla bulaştığı gözlenmiştir (Özdemir ve Pala, 2020:16).

Hastalığın her kesimden ve tüm yaş gruplarında etkisini gösteriyor olması, insan odaklı hizmet veren ve emek yoğun üretim sergileyen turizm sektörüne zarar vermektedir. Bundan dolayı sektöre yönelik uygulanan destek ve teşvikler olsada ortaya çıkan zararın tamamen telafi edilmesi zordur (TÜBA, 2020:86). Ayrıca bilinmektedir ki turizm bir ülkenin ticari faaliyetlerini, gelirini, döviz kazancını ve istihdamını artırmada önemli rol oynamaktadır (Huang, Tseng ve Petrick, 2008:203). Fakat ani felakete veya krizlere karşı da savunmasız bir yapı sergilemektedir (Valencia ve Geoffrey, 2008:25). Doğal afetler, terörist eylemler, siyasi çatışmalar, hastalıklar ve pandemiler bu durumu tetikleyen unsurlara örnek teşkil ederler (Kozak, Crofts, ve Law, 2007:240). Ancak hiçbirinin, küresel ekonomileri ve turizmin gelişimini, virüs kaynaklı hastalıklar ve salgınlar kadar olumsuz yönde etkilemediği bilinmekte, COVID-19 pandemisi kaynaklı oluşan olumsuz etkilerin iyileşme sürecinin, daha uzun süreceği ve örneğine rastlanmamış sonuçlar yaratacağı öngörülmektedir (Gössling, Scott, ve Hall, 2020:3). Bu öngörülerin yaratacağı sonuçlar, pandemi süreci ve sonrasında tatil kararı alacak olan turizm tüketicilerini de olumsuz anlamda etkileyecektir. Bu kişiler seyahate ilişkin planlarını iptal edecek veya erteleyeceklerdir. Bazı turistler ise risklerin düşük olduğuna inandığı yerlere seyahat eğiliminde olacaktır (Valencia ve Geoffrey, 2008:25).

Örneğin, Sönmez ve Graefe (1998) tüketicilerin geçmiş uluslararası seyahat deneyiminin, seyahatle ilişkili risk türlerinin ve seyahat sırasında hissettikleri genel güvenlik derecesinin, bir sonraki uluslararası tatil gezilerinde çeşitli coğrafi bölgelere seyahat etme veya bu bölgelerden kaçınma olasılığı üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, tatil amaçlı seyahat eden turistlerin, daha önce deneyimlemedikleri ve güvenli olduğunu düşünmedikleri destinasyonlardan kaçındıkları ve önceki seyahat deneyimlerinin gelecekteki seyahat risk algılarını etkilediğini tespit etmiştir (Sönmez ve Graefe, 1998:176). Wen vd.

(2005)'nin SARS'ın Çinli turistlerin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini analiz etmeye yönelik yapmış oldukları çalışmalarında ise, SARS sürecinin insanların yaşamını, işini ve seyahatlerini büyük ölçüde etkilediğini ve bununla birlikte turlara katılım ve hijyen şartlarının tatil kararlarını belirlemelerinde önemli faktörler olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Çalışmada bunun yanısıra çevresel baskılar, politikalar, düzenlemeler ve bu bilinmeyen hastalığın paniğinin insanların günlük yaşamını ve seyahat faaliyetlerini büyük ölçüde etkilediği ve bireylerin eko-turizm ile ilgilenmeye daha fazla eğilimli oldukları tespit edilmiştir (Wen, Huimin ve Kavanaugh, 2005).

Turizm sektörünü etkileyecek krizler üzerine yapılan diğer bir çalışmada ise Rittichainuwat ve Chakraborty (2009) terör, SARS ve kuş gribi gibi krizlerde turistlerin yurtdışına seyahat ederken algılanan seyahat riskleri konusundaki endişelerini tespit etmeyi, bu algılanan risklerin krizler sürecinde turistlerin kararlarını etkileyip etkilemediğini araştırmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre insanların seyahat etmeyi tamamen bırakmadıkları ancak seyahat alternatiflerinden farklı seçenekleri seçtikleri görülmektedir. Bu duruma ek olarak SARS'ın işletmeler üzerinde olumsuz etkiler yarattığı sonucu saptanmıştır.

Tavitiyaman ve Qu (2013) SARS ve Tsunami'nin destinasyon imajı, genel tatmin ve davranışsal niyet arasındaki ilişki üzerinde algılanan riskin düzenleyici etkisini araştırıldıkları çalışmalarında, SARS ve Tsunami'nin turistler üzerindeki risk algısı ile davranışsal niyetleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıktığı görülmüştür. Son olarak, yakın zamanda tüm dünyayı etkileyen COVID-19 süreci ve sonrasına ilişkin Bakar ve Rosbi'nin (2020) turizm talebi üzerine yaptıkları çalışmalarında COVID-19'un turizm endüstrisi üzerindeki etkisi hesaplanmaktadır. Bu çalışma, turizm endüstrisindeki ekonomik değişimleri tespit etmek için arz ve talep eğrisini kullanarak COVID-19'un turizm talebine etkisini değerlendirmiştir. Araştırma sonucu, hastalığın halk arasında paniğe yol açtığı ve turizm talebinde azalmaların olduğu görülmektedir (Bakar ve Rosbi, 2020).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye'de turizm faaliyetlerine katılma niyeti olan kişiler oluşturmaktadır. Bazı istatistiksel tekniklerin uygulanabilmesi için en az 30 anketin olması gerektiği konusunda yaygın kabul bulunmakta ve 10 milyonun üzerindeki evren büyüklüğünde 384 örneklem yeterli görülmektedir. Ayrıca, 30'dan büyük 500'den küçük örneklem büyüklükleri birçok araştırma için yeterlidir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 128). Çalışmada olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme tekniği tercih edilmiş, anket uygulaması online olarak yapılmıştır. Araştırmada 520 anket uygulanmış, eksik

ve hatalı anketlerden dolayı 39 anket araştırma dışı bırakılarak 481 anket formu analize dâhil edilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Çalışma, nicel araştırma yöntemi kullanılarak tasarlanmıştır. Katılımcılara COVID-19 sonrası tüketici davranışlarını anlayabilmek için sorular sorulmuştur. Araştırmada yerli ve yabancı literatürde yer alan makaleler incelenmiş ve yapılan inceleme neticesinde, bilimsel çalışmalarda kullanılan, orijinali İngilizce olan ölçek kullanılmıştır.

Yapılan anket iki bölümden oluşmakta olup ilk bölümde demografik değişkenler, ikinci bölümde ise COVID-19 sonrası tüketici davranışlarını içeren 22 kapalı uçlu ifade yer almaktadır. Araştırmanın ölçeği Wen, Huimin ve Kavanaugh (2005)'in yapmış oldukları çalışmadan alınmıştır. İlgili çalışmada öncelikle üç kuramsal boyut belirlenmiştir. Bu boyutlar; genel etkiler, tutum ve tercih ile hijyen ve güvenlidir. Akabinde uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucunda altı faktörün ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bunlar yaşam üzerindeki etkisi, turizm üzerindeki etkisi, turizm eğilimi, tur modu, gıda ve konaklama ile hijyendir. Turizm eğilimi ve tur biçimi tutum ve tercih kapsamına girmektedir; yaşam ve turizm üzerindeki etkiler genel etki olarak özetlenebilir; gıda ile konaklama hijyen ve güvenlikle yakından ilişkilidir. Ölçekte yer alan ifadelere ilişkin 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Buna göre COVID-19' un potansiyel turist profilini oluşturan tüketici davranışı üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik 1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Ne katılıyorum Ne katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum şeklinde değerlendirme yapılmaları istenmiştir.

Verilerin Analizi ve Bulgular

Hipotez testleri; verinin ölçek türüne, dağılımın biçimine, yapısına ve test edilecek hipoteze göre 'parametrik testler' ve 'parametrik olmayan testler' olmak üzere sınıflandırılmaktadır (Demir, Saatçioğlu ve İmrol, 2016: 131). Bir verinin normal veya normal dağılıma yakın bir dağılım gösterip göstermediği çeşitli yollarla anlaşılabilir. Bu yöntemlerden biri de verilerin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakmaktır. Normal bir dağılımda -1 ile +1 arasında olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015:210). Yapılan analiz sonucuna göre ankette yer alan ifadelerin basıklık ve çarpıklıkların sınır kabul edilen değerler arasında olduğu görülmektedir. Dolayısı ile elde edilen veriler normal dağıldığı için, parametrik test analizlerine uygundur. Araştırmanın ölçeğine ilişkin güvenilirlik katsayılarına bakıldığında 0,846 olduğu görülmektedir. Sosyal bilimlerde alt sınırın 0,7 arasında olduğu

kabul edildiğinde araştırmanın güvenilir sınırları içerisinde olduğu görülmektedir (Coşkun vd., 2015: 126). Araştırmada anket uygulamasına katılan kişilerin demografik özelliklerine ilişkin istatistiksel veriler ve COVID-19 sonrası tüketici davranışlarını ölçmeye yönelik ifadelerle yönelik açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Açıklayıcı Faktör Analizi

Faktör analizi yüksek miktardaki değişkeni, belirli sayıdaki gruplara ayırarak her bir grubun içerisindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi maksimum, gruplar arasındaki ilişkiyi ise minimum yaparak grupları yeni değişkenlere dönüştüren bir analiz türüdür (Karagöz , 2016: 877). Belirli bir örneklemden elde edilen değişkenlerin oluşturduğu veri yapısının faktör analizi için yeterli olup olmadığı KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi göstermektedir. KMO değerinin 0,60 ve üstünde olması örneklemin faktör analizi için yeterli olacağını ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015: 303). Araştırmada KMO değerinin 0,90 olması ve Barlett's Küresellik testi sonucunun ($p < 0,05$) anlamlı olması değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. COVID-19' un tüketici davranışları üzerindeki etkilerine ilişkin faktör değerleri Tablo 1' de yer almaktadır.

Tablo 1: Açıklayıcı Faktör Analizi Uygunluk Değerleri

Boyut	Madde	Kuramsal Boyutlar					
		Genel Etki		Tutum ve Tercih		Hijyen ve Güvenlik	
		Faktör Yükleri		Faktör Yükleri		Faktör Yükleri	
Yaşam Üzerindeki Etki	Soru 1	,705					
	Soru 2	,612					
Turizme üzerinde Etki	Soru 3		,785				
	Soru 4		,756				
Turizme Eğilim	Soru 9			,759			
	Soru 7			,753			
	Soru 8			,729			
	Soru 6			,657			
	Soru 12			,545			
	Soru 13			,530			
	Soru 5			,459			
Turlara Karşı Tutum	Soru 16				,793		
	Soru 11				,708		
Gıda ve Konaklama	Soru 14					,857	
	Soru 15					,819	
Hijyen	Soru 19						,746
	Soru 22						,716
	Soru 21						,713
	Soru 20						,707

	Soru 17						,705
	Soru 18						,693
KMO: 0,904, p<0,05							

Yapılan faktör analizi sonucuna göre çalışmada yeralan 22 ifade, 6 faktör altında bir araya gelmiş olup 6 boyuttan oluşan toplam varyansın %60'ını açıklayan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu durum, varyansın kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir. Analiz sonucunda oluşan 6 faktör; yaşam ve turizm üzerindeki etkileri; genel etki, turizm eğilimi ve turlara karşı tutumu; tutum ve tercih kapsamında, gıda ve konaklama ise, hijyen ve güvenlik boyutları ile ifade edilmişlerdir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Yapılan çalışma birinci düzey çok faktörlü ölçüm modeli ile test edilmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde birinci düzey çok faktörlü model, bir ölçekteki gözlenen değişkenlerin fazla faktör altında toplanmasına verilen isimdir (Gürbüz , 2019: 55).

Analiz sonucunda elde edilen ölçümlerin faktör yapısına ilişkin olarak model tanımlanmış ve tek tek her bir puanlayıcı için bu model doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Daha sonra model uyum iyiliği hesaplanmıştır. Kullanılan ölçeğin model uyum indeksi Tablo 2' de yer almaktadır.

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

İndeks Adı	Eşik Değeri		
	İyi Uyum	Kabul Edilebilir	Ölçek değerleri
X ² /df (Serbestlik Derecesi)	≤3	≤5	2,395
RMSEA (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)	≤0,05	≤0,08	0,05
CFI (Karşılaştırmalı Uyum İndeksi)	≥0,97	≥0,90	0,918
GFI (Mutlak Uyum İndeksi)	≥0,90	≥0,85	0,914
AGFI (Mutlak Uyum İndeksi)	≥0,90	≥0,85	0,887

Kaynak: Karagöz , 2016: 975

Tabloya göre model değişkenlerinden elde edilen veriye uyumunu yansıtan X²/df, RMSEA, GFI, AGFI, CFI, değerlerinin ele alındığı görülmektedir. X²/df=2,395, RMSEA=0,05, CFI= 0,918, GFI=0,914, AGFI= 0,887 olarak ifade edilmektedir. Model uyum iyiliği değerleri incelendiğinde, tüm uyum iyiliği değerlerinin kabul edilen eşik değerler içerisinde olduğu gözlemlenmektedir. Analiz sonuçlarına göre tüketici davranışlarına ilişkin ölçeğin boyutlarının veri ile doğrulandığı görülmektedir.

Demografik Bulgular ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 3' de yer almaktadır.

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde (%)		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet			Eğitim Durumu		
Kadın	245	50,9	İlköğretim	11	2,3
Erkek	236	49,1	Lise	51	10,6
Yaş			Lisans	297	61,7
20 ve altı	111	23,1	Yüksek Lisans	77	16
21-30	76	15,8	Doktora	45	9,4
31-40	143	29,7	Medeni Durum		
41-50	98	20,4	Evli	252	52,4
51+	53	11,1	Bekâr	229	47,6
Meslek			Çocuk Sayısı		
Memur	159	33,1	Yok	33	13,1
İşçi	71	14,8	1 Çocuk	72	28,6
Öğrenci	117	24,3	2 Çocuk ve üstü	147	58,3
Serbest Meslek	62	12,9			
Esnaf	7	1,5			
Akademisyen	48	10			
Ev Hanımı	7	1,5			
Emekli	10	2,1			

Tabloda görüldüğü üzere katılımcıların %50,9'u kadınlardan, % 49,1'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Yaş yüzdelerine bakıldığında orta yaş grubunun toplam katılımcılar arasında yüzdesel olarak fazla olduğu mesleki durumlara ilişkin veriler incelendiğinde ise memur ve öğrenci yüzdelerinin diğer mesleklere oranla daha fazla oldukları görülmektedir. Esnaf, emekli ve ev hanımlarının yüzdesi ise diğer meslek gruplarına göre düşük yüzde değerine sahiptir. Medeni durumlara göre evlilerin oranı %52,4, bekârların oranı ise %47,6'dır. Çocuk sayılarına bakıldığında, 2 çocuk ve daha fazla çocuğa sahip olanların sayıları, çocuğu olmayan ve 1 çocuğu olan bireylere göre daha fazladır.

Araştırmada cinsiyete göre bireylerin tüketici davranışlarında farklılık olup olmadığının değerlendirilmesi için T testi uygulanmıştır. Elde edilen bilgiler Tablo 4' de gösterilmektedir.

Tablo 4: COVID-19'un Etkilerinin Cinsiyete Göre Farklılıkları

Boyutlar		Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Genel Etki	Yaşam Üzerindeki Etki	Kadın	245	4,5163	,51189	2,694	0,007
		Erkek	236	4,3877	,53505		
	Turizme Etki	Kadın	245	4,0449	,83348	1,128	0,260
		Erkek	236	3,9555	,90338		
Tutum ve Tercih	Turizme Eğilim	Kadın	245	4,1908	,58373	2,809	0,005
		Erkek	236	4,0355	,62876		
	Turlara Karşı Tutum	Kadın	245	3,6449	1,02495	0,303	0,762
		Erkek	236	3,6208	1,02621		
Hijyen ve Güvenlik	Gıda ve Konaklama	Kadın	245	3,6224	,91236	0,698	0,486
		Erkek	236	3,5572	,83107		
	Hijyen	Kadın	245	4,7095	,35304	4,772	0,000
		Erkek	236	4,5417	,41460		

Test sonucunda, yaşam üzerindeki etki, turizme eğilim ve hijyen boyutları incelendiğinde, bu boyutların COVID-19 sonrası tüketici davranışlarında cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Farklılıkların ortalamalarına bakıldığında kadınların; hijyen, yaşam ve turizme eğilim unsurlarına daha fazla önem gösterdikleri ve erkeklerden daha fazla kaygı ve endişe içerisinde oldukları görülmekte iken turizm üzerindeki etki, turlara karşı tutum ile yiyecek içecek ve konaklama boyutlarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Araştırmada medeni duruma göre bireylerin tüketici davranışlarında farklılık olup olmadığının değerlendirilmesi için T testi uygulanmıştır. Elde edilen bilgiler Tablo 5' de gösterilmektedir.

Tablo 5: COVID-19'un Etkilerinin Medeni Duruma Göre Farklılıkları

Boyutlar		Medeni Durum	N	Ortalama	Standart Sapma	t	p
Genel Etki	Yaşam Üzerindeki Etki	Evli	252	4,4187	,52081	-1,512	0,131
		Bekâr	229	4,4913	,53181		
	Turizme Etki	Evli	252	3,9901	,88079	-0,290	0,772
		Bekâr	229	4,0131	,85702		
Tutum ve Tercih	Turizme Eğilim	Evli	252	4,1443	,58858	1,117	0,265
		Bekâr	229	4,0819	,63359		
	Turlara Karşı Tutum	Evli	252	3,6984	,82559	1,727	0,085
		Bekâr	229	3,5611	,91801		
Hijyen ve Güvenlik	Gıda ve Konaklama	Evli	252	3,5099	1,08361	-1,823	0,069
		Bekâr	229	3,6790	,95090		
	Hijyen	Evli	252	4,6329	,38919	0,337	0,736
		Bekâr	229	4,6208	,39823		

Yapılan test sonucunda medeni durum ile tüketici davranışlarının boyutları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında evli bireylerin bekârlara oranla turlara katılım ve turizme eğilim konusunda daha fazla tedirginlik

gösterdikleri görülmektedir. Bununla birlikte, COVID-19'un hem hijyen hem de yaşam üzerindeki etkisi, evli ve bekar bireylerde yakın ortalamalarda görülmüştür.

Araştırmada ANOVA testi sonucunda COVID-19 sonrası tüketici davranışlarının yaşlara göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bilgiler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: COVID-19'un Etkilerinin Yaşlara Göre Farklılıkları

	Boyutlar	Yaş	N	Ortalama	Standart Sapma	p
Genel Etki	Yaşam Üzerindeki Etki	20 yaş altı	111	4,4910	,52649	0,413
		21-30 yaş	76	4,5263	,54095	
		31-40 yaş	143	4,4476	,55890	
		41-50 yaş	98	4,3929	,49351	
		51 yaş ve üstü	45	4,3962	,47392	
	Turizme Etki	20 yaş altı	111	4,0360	,81383	0,564
		21-30 yaş	76	3,9803	,93253	
		31-40 yaş	143	4,0699	,91275	
		41-50 yaş	98	3,9592	,77218	
		51 yaş ve üstü	45	3,8491	,93842	
Tutum ve Tercih	Turizme Eğilim	20 yaş altı	111	4,1655	,61634	0,468
		21-30 yaş	76	4,0905	,59428	
		31-40 yaş	143	4,0935	,64090	
		41-50 yaş	98	4,1671	,55175	
		51 yaş ve üstü	45	4,0024	,64277	
	Turlara Karşı Tutum	20 yaş altı	111	3,4955	,91576	0,228
		21-30 yaş	76	3,5724	,88958	
		31-40 yaş	143	3,6573	,87697	
		41-50 yaş	98	3,7551	,83495	
		51 yaş ve üstü	45	3,7170	,79366	
Hijyen ve Güvenlik	Gıda ve Konaklama	20 yaş altı	111	3,7523	,94116	0,029
		21-30 yaş	76	3,7895	1,00088	
		31-40 yaş	143	3,4301	1,02022	
		41-50 yaş	98	3,4643	1,09415	
		51 yaş ve üstü	45	3,6321	1,04307	
	Hijyen	20 yaş altı	111	4,6231	,39677	0,615
		21-30 yaş	76	4,6842	,35858	
		31-40 yaş	143	4,6154	,39817	
		41-50 yaş	98	4,6327	,39684	
		51 yaş ve üstü	45	4,5755	,41675	

Teste göre COVID-19' dan sonra yüksek kaliteli otellerde kalmayı ve restoranlarda yemek yemeyi tercih etme konusunda yaşlara göre farklılık görülmektedir. Bu farklılığın ortalamalarına bakıldığında, gençlerin daha lüks olarak adlandırılabilir işletmelere yönelik algılar içerisinde olduğu ve bu tip yerlere katılım göstermeyi tercih ettikleri söylenebilir. Öte yandan diğer boyutların ise tüketici davranışlarında yaşa göre farklılık göstermediği

görülmektedir. Turizmin yaşam üzerindeki etkisinde gençlerin yaşlılara oranla daha fazla endişe taşıdığı görülmektedir.

Araştırmada COVID19'un yaşam üzerinde yarattığı etkilere ilişkin cevapların ortalamaları değerlendirildiğinde COVID-19'un, katılımcıların yaşam biçimlerini ve hayatlarını büyük ölçüde etkilediği buna ek olarak tüketicilerin hem iş hem de seyahat planlarının aynı oranda etkilendiği görülmüştür. Elde edilen bilgiler Tablo 7' de gösterilmektedir.

Tablo 7: Tanımlayıcı İstatistiklere İlişkin Bulgular

			Mean	Standart Sapma
Genel Etki	1	Covid-19 işimi ve hayatımı büyük ölçüde etkiledi.	4,46	,641
	2	Covid-19 yaşama ve yaşam biçimime karşı tutumumu büyük ölçüde etkiledi.	4,44	,610
	3	Tüm iş seyahatlerim Covid-19 döneminde iptal edildi.	3,91	1,07
	4	Covid-19 döneminde tüm tatil seyahatlerim iptal edildi.	4,08	,964
Tutum ve Tercih	5	Covid-19' dan dolayı seyahatler güvenli değildir.	4,02	,951
	6	Covid-19 önümüzdeki 12 ay için seyahat planımı büyük ölçüde azaltmıştır.	4,18	,845
	7	Covid-19'dan sonra, önümüzdeki 12 ay içinde tatil için seyahat etmekten tamamen kaçınmayı düşünüyorum.	3,68	1,08
	8	Covid-19'dan sonra, önümüzdeki 12 ay içinde kalabalık büyük şehirlere seyahat etmekten kaçınırım.	4,01	,960
	9	Covid-19'dan sonra, önümüzdeki 12 ay içinde turizm faaliyeti ve seyahat uzunluğunu azaltmayı düşünüyorum.	4,12	,859
	10	Turistik yerleri seçerken, Covid-19'dan etkilenen bölgelerden kaçınacağım.	4,32	,762
	11	Covid-19 nedeniyle, açık hava etkinliklerine ve eko-turizme katılmaya olan ilğim artacaktır.	3,61	1,12
	12	Covid-19, gruplarla seyahat etme olasılığımı azaltır.	4,39	,678
	13	Covid-19'dan sonra sadece ailemle seyahat etmeyi tercih ederim.	4,15	,964
	16	Covid-19'dan sonrası yazlık, villa, kamp ve apart vb. yerlerde kalmayı tercih ederim.	3,59	1,19
Hijyen ve Güvenlik	14	Covid-19'dan sonra yüksek kaliteli otellerde kalmayı tercih ederim.	3,59	1,20
	15	Covid-19'dan sonra kaliteli restoranlarda yemek yemeyi tercih ederim.	3,64	1,10
	17	Covid-19'dan sonra turistik yerlerin hijyeni ve güvenliği ile daha fazla ilgileniyorum.	4,56	,539
	18	Covid-19'dan sonra halka açık rekreasyon alanlarının hijyeni ve güvenliğini daha fazla önemsiyorum.	4,63	,498
	19	Covid-19'dan sonra toplu taşıma araçlarının hijyeni ve güvenliğini daha fazla önemsiyorum.	4,67	,491
	20	Covid 19 sonrası katılacağım turlardaki tur grubundaki üyelerin sağlığına durumlarına dikkat ederim.	4,62	,520
	21	Covid-19'dan sonra, otellerin hijyeni ve güvenliği hakkında daha fazla önem veriyorum.	4,69	,463
	22	Covid-19'dan sonra seyahat ederken günlük hijyen ve koruma gereksinimlerine daha fazla dikkat ederim.	4,55	,563

Bireylerin seyahat ve turizm faaliyetlerine karşı tutum ve tercihlerine bakıldığında ise Covid-19'dan sonra yapacakları seyahatleri genel olarak güvenli görmedikleri ve önlerindeki 12 ay boyunca tatil planlarını kısa tutarak veya erteleyerek özellikle büyük şehirlere seyahat etmekten kaçınacakları görülmüştür. Aynı zamanda özellikle COVID-19'dan etkilenen bölgelerden ve grup seyahatlerinden uzak duracakları, aileleri ile yapacakları seyahatleri daha ön planda tutacakları değerlendirilmektedir. Katılımcıların açık hava etkinliklerine ve ekoturizme yönelik olumlu bakış sergiledikleri, yazlık, villa ve apart türü konaklama tesislerine sıcak baktıkları görülmektedir. Hijyen ve güvenlik boyutu değerlendirildiğinde ise kaliteli işletmeleri tercih etme ortalamalarının katılıyorum ifadesi aralığında olduğu, halka açık alanlar, toplu taşıma araçları ve konaklama işletmeleri gibi insanların çokça bulunduğu ortamlarda hijyen kuralları ve güvenliğinin en üst seviyede önemseneyeceği değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Turizm sektörünün, dünya ekonomisine gelir ve istihdam sağlaması, ülkeler için kritik öneme sahiptir. Ancak sektörün, bölgesel ve küresel bazda oluşan, beklemeyen ve öngörülemeyen krizlerin yarattığı sonuçlardan kaçamadığı da görülmektedir. Çin'de ortaya çıkan ve kısa bir sürede tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını, turizm sektörünü derinden etkilemiş ve bu etkinin bir süre daha devam edeceği düşünülmektedir.

Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) verilerine göre, COVID-19 salgını, birinci çeyrekte bir önceki yılın aynı çeyreğine göre uluslararası turist hareketliliğinin % 22 oranında düşmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye açısından değerlendirildiğinde ülkemizden çıkış yapan ziyaretçi sayısının % 15,1 azalarak 5 milyon 639 bin 413 kişi olduğu, turizm gelirlerinin ise %11,4 azalarak, 4 milyar 101 milyon 206 bin dolar olduğu görülmüştür (TUİK, 2020) . Salgının mevcut senaryolar çerçevesinde yıl içinde yaratacağı turizm hareketliliğindeki düşüşün ise % 58 ila % 78 arasında olabileceği tahmin edilmektedir (UNWTO, 2020). Bu istatistikler göre, turizmin krizlere karşı en hassas ve savunmasız sektörler arasında yer aldığı, krizlerin, insanların yaşamını ve seyahat faaliyetlerini büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Buradan hareketle, alana katkı sağlayacağı düşünülerek yürütülen çalışmada, virüsün turistik tüketiciler üzerindeki etkisi incelenerek alana ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur.

Elde edilen veriler ışığında, öncelikle olarak katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular değerlendirilmiştir. Buna göre katılımcıların cinsiyet dağılımları

incelendiğinde kadın ve erkek sayısı arasındaki farkın fazla olmadığı, yaş aralıklarında ise özellikle genç ve orta yaş grubunun yaşlı kategorisine göre belirgin oranda yüksek katılım sağladığı görülmektedir. Medeni duruma ilişkin veriler incelendiğinde ise bekar ve evlilere ait sayının yakın seyrettiği görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları göz önünde bulundurulduğunda ağırlıklı olarak lisans ve lisansüstünden, meslek gruplarının ise memur, öğrenci, işçi, serbest meslek ve akademisyenden oluştuğu tespit edilmiştir. Demografik değişkenlerin, COVID-19 sonrası tüketici davranışlarındaki farklılığı ölçmek amacıyla yapılan T-test ve Anova testi sonuçlarına göre, boyutlar ile demografik değişkenler arasında genel itibari ile anlamlı bir farklılığın olmadığını söylemek mümkündür. Öte yandan bazı farklılıklar ele alındığında hijyen, turizme eğilim ve yaşam üzerindeki etkinin, cinsiyete göre, gıda ve konaklama boyutunun, yaşa göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Çalışmada elde edilen istatistikî verilerin sonuçlarına ilişkin çıkarımlar yapıldığında ise, tüketicilerin COVID-19 süreci ve sonrasında yaşam standartlarının değiştiği ve çalışma süreçlerinin etkilendiği görülmekte, seyahat hareketliliklerinde önemli oranda iptallerin yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumun toplum dinamiklerine zarar verdiği ve hayatı derinden etkilediği görülmektedir. Yaşanan süreçte pandeminin iş ve tatil planlarında belirsizliklere yol açması, başta hükümetler tarafından organize edilmeye çalışılsada alınması elzem kararların (seyahat kısıtlamaları, evden çalışmalar, tam veya kısıtlı sokağa çıkma yasakları vb.) hayat ve turizm üzerinde olumsuz etkiye yol açtığı görülmüştür.

İnsanların COVID-19 süreci ve sonrasında genel olarak tatil kararlarını askıya alacağı, özellikle turizm sezonlarında yüksek taşıma kapasitesine sahip bölgelerden ve aynı zamanda ülke genelinde COVID-19 vakalarının yoğun seyrettiği yerlerden kaçınacağı görülmektedir. Kitle halinde olmanın getirdiği endişe, korku ve kaygıların tüketicilerde oluşturduğu sosyal ve psikolojik etkilerden dolayı çok kullanılan turizm rotalarından çıkarak bireysel tatil tutumu sergilemeleri ve küçük ölçekli yerleri tercih edecekleri beklenmektedir. Diğer bir taraftan bireylerin tatil hareketliliklerini yönetirken hem gittikleri yerlerdeki fiziki şartları dikkate alacakları hemde kendi sağlıkları için hijyen ve güvenlik koşullarına daha fazla önem verecekleri gözlenmektedir. Bu duruma ek olarak bireyin sadece kendisini değil tatil aktivitesi içerisinde yer alan diğer bireylerin de virüsten korunma ve sağlık durumlarını gözlem içinde tutacakları değerlendirilmektedir. Bu durum geçmişe kıyasla turizm sahasında daha titiz ve şüpheli tüketicilerin yer alacağına işaret etmektedir.

Gelinen noktada ülke turizminin yeniden planlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat bu beklenmeyen krizin doğasını anlamak çok da kolay olmamaktadır. Ne var ki bu noktada

devlet politikalarının yapıcı ve kalıcı çözümler üretmesi ile işletmeler ve toplum yeniden organize edilebilir. Bu kapsamda, COVID-19 ve sonrasında oluşabilecek krizler için turizm bakanlığı öncülüğünde sektör temsilcilerinin yer aldığı kriz kontrol birimleri oluşturularak krizin yarattığı ve yaratacağı kayıpların önlenmesi için turizm işletmelerine ekonomik ve sosyal destek paketleri sağlanması gerekmektedir. Bununla birlikte kentsel ölçekte destinasyon yönetim örgütleri teşkil edilerek kriz yönetiminin yanında, finansman, strateji, organizasyon, politika, insan kaynakları, pazar araştırması ve performans ölçütleri gibi konularında yönetilmesi ve geliştirilmesi sağlanabilir (Pike, 2004). İnsanların tercihlerini özellikle küçük ölçekli (villa, apart, butik otel, yazlık kiralama vb.) işletmelere yönelteceği öngörüsüne ilişkin olarak, bu tür işletmelerin günlük konaklama ücretleri kontrol altında tutulmalı tüm işletmelerin koruma altına alınmasına yönelik fiyat politikaları oluşturulmalıdır.

Bu sayede hem işletmelerin hem de turizm tüketicilerinin sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

Bununla birlikte pandemi öncesi dönemde uluslararası seyahatler için uygulanan vize pasaport işlemlerinin özellikle mevcut kuluçka dönemleri de dikkate alınarak kapsamlı sağlık kontrolleri sonunda geçerlilik kazanması gerekmektedir. Bu durum her ne kadar sınır geçişlerini zorlaştırarak, özgürlük kavramının ve turizm tercihlerinin sınırlandırılmasına yol açacak olsa da yapılacak uygulamaların sağlık açısından gerekliliği kaçınılmazdır.

Hali hazırda yaşanan dijitalleşme, pandemi sonrasında da hız kesmeden etkisini gösterecektir. Dijitalleşmenin turizme etkisini birkaç açıdan ele almak mümkündür. Makro ölçekte ülkeler imajlarını sağlamlaştırmak ve bu bağlamda da ülke markası kavramını güçlendirmek için dijitalleşmeye yatırım yapacaklardır. Ülkemiz açısından konu ele alındığında birçok yerde olmayan ya da eksik olan sanal müze ve dijital rotalar gibi kavramların oluşturulması önem arz edecek ve bu doğrultuda çalışmalar yapılması gerekecektir. Makro açıdan ele alınması gereken bir diğer unsur da turizm çeşitliliğinin artırılmasıdır. Bu minvalde e-spor gibi kavramların ön plana çıkacağı aşikardır. Benzer şekilde sağlık turizmi gibi turizm çeşitlerinde de ülkeler arasında işbirlikleri oluşturulacaktır. Oluşturulan işbirlikleri sayesinde sağlık turizminin bileşenleri fiziksel mesafeleri ortadan kaldırarak en verimli hale getirilmiş olacaktır.

Pandemi sonrası önem kazanacağı düşünülen ve turizm açısından henüz yeni bir kavram olarak görülen sanal gerçeklik uygulamalarının da turizme entegrasyonu kaçınılmaz görünmektedir. Birçok tüketicinin dünya üzerindeki sayısız destinasyona, evlerinden

çıkmadan gerçekleştirebileceği sanal turlar sayesinde bu noktalara dair heves ve meraklarının giderilebileceği öngörülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye destinasyonlarının sanal gerçeklik ekipmanlarına sahip rehberler aracılığı ile meraklılarına yeni keşifler sunması sağlanabilir. Turizm Bakanlığı tarafından bu sürecin oluşturulmasında sağlanacak alt yapı desteği sayesinde hem engelli bireyler hem de pandemiden etkilenen insanlar risksiz bir ortamda turizm faaliyetlerini gerçekleştirebileceklerdir. Bu sistem rehberlerin yönetiminde 360 derece kayıt ve görüntü alabilen gözlükler, kameralar ve dronelar yardımıyla desteklenerek gerçeğe yakın seyahat deneyimleri oluşturulabilir. Ayrıca bu gezilerin mobil uygulamalardan takibi sağlanabilir.

Pandemi sonrasında şehirler dijitalleşmeye ağırlık verecek ve hali hazırda yapılmaya çalışılan akıllı şehir uygulamalarına daha da ağırlık verilecektir. Akıllı şehir denilince akla trafik ışıklarının kontrollü hale gelmesi gibi uygulamalar gelse de pandemi sonrasında sağlık, güvenlik gibi hizmetler daha da entegre hale gelecektir. Bu değişimi geçiren şehirler kendilerinin konumlandırılmasında önemli bir rekabet avantajı sağlamış olacaktır. Turist açısından durum değerlendirildiğinde şehre gelen turistin ulaşım, barınma, yeme, sağlık ve güvenlik gibi birinci derece ihtiyaçları daha kolay karşılanacak bu sayede yerli/yabancı turistin akıllı şehirlere olan yaklaşımı pozitif yönlü seyredecektir.

Pandemi sonrasında turizm sektöründe karşımıza çıkacak uygulamalardan birisi hiç şüphesiz ki robotların kullanılması olacaktır. Konaklama işletmelerinde kat hizmetleri departmanı başta olmak üzere birçok departmanda robotların kullanımına geçiş hızlanacaktır. Benzer şekilde yiyecek içecek işletmeleri ve konaklama işletmelerinin yiyecek içecek departmanları gibi yerlerde de robotlar hem sunulan ürünün hazırlanmasında hem de servis edilmesinde kullanılmaya başlanılacaktır. Bu noktada insansı robot üretimi yapan yerli firmaların sayılarının arttırılması sağlanırken robotun yaratılması sürecine eğitici katkı sağlayacak turizm mezunlarının bu tesislerde yer alması sağlanmalıdır. Pandeminin turist davranışları açısından ele alınması gereken bir diğer noktası da turistlerin satın alma dürtülerinin değişecek olmasıdır. Ziyaretçilerine kaliteli deneyim kazandırırken, turizm kaynaklarının bozulmasının ve yok edilmemesinin önüne geçilerek gelecekteki turistlerin de kullanabilmesinin sağlanacağı, yerel halk ve ziyaretçilere yönelik eldeki doğal ve kültürel kaynakların korunarak yönetildiği ekonomik bir gelişme modeli olarak tanımlanan sürdürülebilirlik kavramına (Karadeniz, 2014:85), turistler daha çok önem verecek ve bu doğrultuda da sürdürülebilir turizm daha ön planda olacaktır.

Gelenen noktada sosyal-fiziksel-sağlık mesafesi kavramı, turistlerin tercihlerini etkileyen önemli kavramlardan birisi olarak kendisini gösterecektir. Bu bağlamda ziyaretçilere yaşanabilir ve erişilebilir yüksek bir yaşam kalitesi sunan cittaslow (Radstrom, 2011:111) kentlerin yerli/yabancı turistler tarafından tercih edileceğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda yaşanan sürecin kırsal turizme olan eğilimi arttıracığı, Bin Yıl Kalkınma Hedeflerinin birisi olan yerel halkın kalkınması hedefine de yaklaşılabileceği değerlendirilmektedir. Son olarak hastalık tamamen kontrol altına alındıktan sonra turizm tüketicileri üzerinde yürütülecek bu tür çalışmaların alana ve sektöre yeni bakış açıları açacağı ve katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bakar, N., ve Rosbi:(2020). Effect of Coronavirus Disease (COVID-19) to Tourism Industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4), 189-193.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2015). *Soyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (8 b.). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Demir, E., Saatçioğlu, Ö., ve İmrol, F. (2016). Uluslararası Dergilerde Yayımlanan Eğitim Araştırmalarının Normallik Varsayımları Açısından İncelenmesi. *Curr Res Educ*, 2(3), 130-148.
- Gössling, S., Scott, D., ve Hall, C. (2020). Pandemics, Tourism and Global Change: A Rapid Assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-19.
- Gürbüz S.,(2019). *AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi* (1 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (2 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Huang, Y.-C., Tseng, Y.-P., ve Petrick, J. (2008). Crisis Management Planning to Restore Tourism After Disasters: A Case Study from Taiwan. *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 23(2-4), 203-221.
- Karadeniz Bahtiyar, C. (2014). Sürdürülebilir Turizm Bağlamında Sakin Şehir Perşembe. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 84-107.
- Karagöz , Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 Uygulamalı İstatiksel Analizler* (1 b.). Ankara: Nobel.
- Kozak, M., Crofts, J., ve Law, R. (2007). The Impact of the Perception of Risk on International Travellers. *International Journal Of Tourism Research*, 9, 233-242.
- Lippi, G., Gomar, F., ve Henry, B. (2020). Coronavirus Disease 2019 (Covid-19): The Portrait Of A Perfect Storm. *Annals of Translational Medicine*, 8(7), 1-7.
- Metintaş:(2020). *Coronavirus Hastalığı 2019 (COVID-19) ve Akciğer: Göğüs Hastalıkları Uzmanlarının Bilmesi Gerekler*. Türk Solunum Araştırmaları Dergineği.
- Özdemir, Ö., ve Pala, A. (2020). Çocuklarda COVID-19 Enfeksiyonunun Tanısı, Tedavisi ve Korunma Yolları. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 1, 14-21.
- Pike:(2004). *Destination Marketing Organisations: Bridging Theory and Practice*. USA: Elsevier.
- Radstrom:(2011). A PlaceSustaining Framework for Local Urban Identity: an Introduction and History of Cittaslow. *IJPP Italian Journal of Planning Practice*, 1(1), 90-113.
- Rittichainuwat, B., ve Chakraborty, G. (2009). Perceived travel risks regarding terrorism and disease: The case of Thailand. *Tourism Management*, 30, 410-418.
- Sönmez, S., ve Graefe, A. (1998). Determining Future Travel Behavior from Past Travel Experience and Perceptions of Risk and Safety. *Journal of Travel Research*, 37, 171-177.
- Tavitiyaman , P., ve Qu, H. (2013). Destination Image and Behavior Intention of Travelers to Thailand: the Moderating Effect of Perceived Risk. *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 30, 169-185.
- TUİK. (2020). 05 19, 2020 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33672> adresinden alındı
- TÜBA, T. B. (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*.

- UNWTO. (2020). *UNWTO REPORTS*. 05 19, 2020 tarihinde <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> adresinden alındı
- Valencia , J., ve Geoffrey, I. (2008). Travel Behavior in Troubled Times: The Role of Consumer Self-Confidence. *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 25(1), 25-42.
- Wen, Z., Huimin, G., ve Kavanaugh, R. (2005). The Impacts of SARS on the Consumer Behaviour of Chinese Domestic Tourists. *Current Issues in Tourism*, 8(1), 22-38.
- WTO. (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 73*.

TÜRKİYE'DE SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI VE BORNOVA BELEDİYESİ ÖRNEĞİ*

Ayşe Nur BALCILAR¹

Serkan ÇINARLI²

ÖZET

Sosyal devlet kavramının zayıflamasıyla birlikte belediyeler yol, su, alt yapı, çevre temizliği gibi faaliyetlerinin yanında sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri yaparak oluşan boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Sosyal Belediyecilik küreselleşmenin beraberinde getirdiği birçok soruna çözüm arayışına yerel düzeyde katkı sağlamaktadır.

Çalışmamız da Türkiye'de yerel yönetim birimleri, sosyal devlet ve sosyal politika kavramları, Türkiye'de sosyal belediyecilik faaliyetleri ve Bornova Belediyesinin yaptığı sosyal belediyecilik faaliyetleri incelenecektir.

Bornova Belediyesi'nin seçilme nedeni köklü bir tarihe sahip olan gelişmiş bir ilçe olması, çeşitli gelir gruplarına ev sahipliği yapması ve sosyal belediyecilik alanında önemli hizmetler sunmasıdır. Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmamızda, Bornova Belediyesi'nin Sosyal Belediyecilik faaliyetleri yapan ilgili müdürlükleriyle görüşülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Belediyecilik, Sosyal Yardım, Sosyal Hizmet, Sosyal Devlet.

SOCIAL MUNICIPALISM APPLICATIONSIN TURKEY AND EXAMPLE OF BORNOVA MUNICIPALITY

ABSTRACT

With the weakening of the concept of social state, municipalities are trying to fill the gap created by activities such as road, water, infrastructure and environmental cleaning as well as social assistance and social service activities. Social Municipality contributes to the search for solutions to many problems brought about by globalization at the local level.

Our work in local government units in Turkey, the concept of the welfare state and social policies, municipal social activities and social activities carried out by the municipality in Turkey Bornova Municipality will be examined.

The reason for choosing Bornova Municipality is that it is a developed district with a deep-rooted history, hosting various income groups and providing important services in the field of social municipality. In our study in which qualitative research methods were used, the relevant directorates of Bornova Municipality engaged in Social Municipality activities were interviewed.

Key Words: Social Municipality, Social Aid, Sosyal Service, Social State.

*Bu makale aynı isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Araştırma Görevlisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul, aysenur.balcilar@gedik.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5667-5187

² Prof. Dr. Bakırçay Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İzmir, serkan.cinarli@bakircay.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2471-875X.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze sosyal devlet anlayışı çerçevesinde yapılan sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin nasıl ve ne ölçüde yapılacağı konusu her zaman tartışma konusu olmuştur. Son yıllarda ekonomik ve toplumsal nedenlerden dolayı devlet eliyle yapılan bu hizmetlerde büyük oranda bir azalma olmuştur. Küreselleşme ile birlikte müdahaleci devlet anlayışının değişmesi bu alanda oluşan boşluğun yerel idareler tarafından üstlenilmesiyle sonuçlanmıştır. Devlet müdahalesinin azalmasının yanında hızlı kentleşme, göç, yoksulluğun ve gelir adaletsizliğinin artması yeni ihtiyaçlar doğurmuştur. Sosyal Belediyecilik küreselleşmenin getirdiği bu yeni sorunlara tampon mekanizması olarak çözüm sunmaya çalışmaktadır.

Sosyal belediyecilik asgari düzeyde, günlük ihtiyaçlarını karşılayamayan yoksul ve muhtaç kişilere yerel düzeyde belediyeler tarafından yapılan yardımlar ve buna ek olarak belediyelerin yaptığı her türlü eğitim, kültür ve sosyal etkinlikleri içine alan sosyal hizmet ve sosyal faaliyetleridir. Son dönemde yapılan yasal düzenlemeyle birlikte; 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu belediyelerin yaptığı bu faaliyetlere yasal bir dayanak olmuştur.

Sosyal hizmet ve sosyal yardım faaliyetleri küreselleşmenin beraberinde getirdiği yerelleşmeyle birlikte belediyeler tarafından yapılmasıyla ilgili yasal zemin kazanmış olsa da bu faaliyetler Osmanlı’dan günümüze hep var olmuştur. Eskiden vakıflar tarafından yürütülen bu hizmetler köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte toplumumuzda her zaman önemli olmuştur.

Belediyelerin halka yakın olması sebebiyle ihtiyaçların doğru tespiti ve sorunlara hızlı çözüm sunabilmesi sosyal devletin zayıflamasıyla oluşan boşluğu doldurma da tercih edilmesine neden olmuştur. Bu da mevcutta birçok hizmet veren belediyelerin sorumluluğunu ve hizmet alanını genişletmiştir. Bu faaliyetler maddi açıdan kendine zor yeten belediyelerin yükünü arttırmıştır. Yürürlüğe giren belediye kanunuyla birlikte sosyal yardım ve sosyal hizmetleri için maddi destek sağlansa da yardıma muhtaç çok sayıda insan olduğu için belediyeler bu konu da maddi olarak yetersiz kalmaktadır.

Bu çalışmanın amacı küreselleşmeyle birlikte önem kazanan yerel yönetimlerin önemini ve özelliklerini inceleyerek, günümüzde yeni üstlendikleri görev ve sorumlulukları çerçevesinde sosyal belediyecilik kavramlarını incelemek ve özelde Bornova Belediyesi örneğiyle bu alanda yapılan faaliyetleri incelemektir.

1. SOSYAL BELEDİYECİLİK

Sosyal politikanın ortaya çıkış amacı sadece işçi haklarını korumak iken, zamanla işsizler, gençler, çocuklar, yaşlılar, engelliler, kadınlar gibi bazı dezavantajlı kesimleri de kapsayan bir reform yaşaması zorunluluk haline gelmiştir. Daha önce bu kesimlerin ihtiyaçları sivil toplum örgütleri, dini kuruluşlar ve hayırseverler tarafından karşılanabilirken, küreselleşme, göç, hızlı kentleşme gibi nedenlerden ötürü bu kesimin temel ihtiyaçları bu örgütlerle karşılanamaz hale gelmiştir. Bu şartlarda yerel yönetimler sosyal politika görevini de üstlenmek durumunda kalmıştır (Güler ve Yılmaztürk, 2017:9). Devletin daha az müdahaleci bir anlayışı benimsemesi ve dezavantajlı kesimlerin artması bu konuda büyük bir boşluk yaratmıştır ve bu boşluğu büyük ölçüde belediyeler doldurmuştur.

Sosyal politika, başka bir ifade ile “sosyal refah politikası” olarak da ifade edilen, Sanayi Devrimi ile hayatımıza giren ve içeriğinde birçok anlam barındıran kavramdır. Sosyal politika kavramını sadece fakir, kimsesiz, engelli ve yaşlılara yapılan insani yardımlar olarak düşünmek sosyal politika kavramının anlamını daraltmaktadır. Bunun gibi sosyal politikanın sadece teknik uygulamalardan ibaret olduğunu düşünmek de yanlıştır. Çünkü sosyal politika, tanımında insan, insan hakları, eşitlik, paylaşım ve dayanışma bulunduran, her şeyden önce politik bir tercih ve bir kurumsallaşmadır (Çakmak ve Kayalıdere, 2018:948).

Küreselleşme ile birlikte gelen küresel sorunlar son yirmi yılın en çok tartışılan konuları olmuştur. Rusya, Arjantin, Endonezya, Asya, Meksika ve ABD ile başlayan ve tüm dünyaya yayılan küreselleşme ve küreselleşmenin beraberinde getirdiği gelir dağılımında adaletsizlik ve eşitsizlik, bilgi teknolojilerindeki değişim nedeniyle meydana gelen istihdam sorunları ve işsizliğin artışı, finansal krizler, sosyal sorunlar gibi küresel krizlere çözüm arayışları hız kazanmıştır (Zencirkıran, 2016:423). Küreselleşmenin beraberinde getirdiği yerelleşme ile birlikte ortaya çıkan sosyal belediyecilik kavramı yaşanan bu küresel krizlere yerelde sunulan çözümlerden biridir.

Küreselleşme politikalarıyla beraber batı ülkesinin sermayesinin girdiği ülkeler zenginleşirken, halihazırda fakir olan ülkeler daha da kötüleşmişlerdir (Yazıcı, 2010:11). Bununla birlikte yoksulluk sadece kriz dönemlerine ait bir sorun değildir. Tüm dünyada ekonominin büyüdüğü dönemlerde bile işsizlik oranında ciddi bir düşüş olmamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 2007 küresel istihdam eğilimleri raporuna göre; dünya ekonomisinin yıllık ortalama 4,1 olduğu dönemde işsizlikteki azalmanın sadece 0,2 olduğu söylenmiştir. Bunun yanı sıra 20. Yy bir çalışan yoksul kavramını da gündeme getirmiştir (Buğra, 2010:74). Merkezi yönetimin tek başına üstesinden gelemeyeceği bu sorunlar için

yerel yönetimler sosyal belediyecilik faaliyetleriyle bir tampon mekanizması görevi görmektedir.

Yeni sosyal risklerin ortaya çıkması ve sosyal dışlanmanın değişen şekli yoksulluk kavramını yeniden düşünmeye yol açmıştır. Yoksulluk artık finansal bir problem değil; sağlık, eğitim, kültür, siyasi temsil gibi sosyal dışlanmaya sebep olan faktörlerle ilişkilidir. Yoksulluk bireysel bir durum değildir. Bu bağlamda yapılan sosyal yenilikler ve faaliyetler sadece toplumdaki en savunmasız gurupların temel ihtiyaçlarını tatmin etmeyi değil aynı zamanda sosyal öğrenme, bireysel ve toplumsal farkındalığın artırılması ve sosyo-politik hareketler yoluyla sosyal ilişkileri dönüştürerek topluma hizmet etmeyi sağlar (Oosterlynck ve diğerleri, 2013:6).

Yerel yönetimlerin yoksulluğun çözümüne yönelik politikaları belediyelerin 5393 ve 5216 sayılı kanunlar değişen birçok niteliği gibi değişmiş ve çeşitlenmiştir. Yerel yönetimler 1930 tarihli 1580 sayılı yasanın hükümlerine göre sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamalarını yaparken tedirgindi. Çünkü bu yasada net bir şekilde bu konuda yapılması gerekenler belirtilmemişti. Yeni yasalarda ise sosyal belediyecilik kapsamında belediyelerin yapması gereken görev ve sorumluluklar açıkça belirtilmiştir. Bu durum sosyal belediyecilik uygulamalarının giderek daha geniş bir alana yayılmasına sebep olmaktadır (Kesgin, 2012:135).

Türkiye’de yerel yönetimler il özel idareleri, belediye ve köy yönetimi olmak üzere üç birimden oluşmaktadır. Toplumdaki dezavantajlı kesimlere yönelik yapılan sosyal politika faaliyetleri tüm yerel yönetim birimlerinin bir görevi olmasına rağmen kavram olarak “sosyal belediyecilik” tercih edilmiştir (Öz ve Yıldırım, 2009:457). Bunun sebebi şöyle açıklanabilir: Türkiye’de yerel yönetim dendiğinde akla ilk olarak belediyeler gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’de belediyeler il özel idarelerinden çok daha önemli bir konuma yükselmiştir. Hızlı nüfus artışı ve göç hareketleri plansız kentlerin ortaya çıkmasına bu da kentsel hizmet talebinin artmasına yol açmıştır. Belediyelerin hizmet götürdüğü alan daha geniştir ve kullandıkları kaynaklar daha fazladır. Yasal düzenlemelerle görevlerini yerine getiren belediyeler sosyal politika uygulamalarının planlanması, uygulanması ve değerlendirmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Aydın, 2008:17-18).

Yerel yönetimler, il ve ilçelerdeki insanların mahalli ve müşterek ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan ve hukuk düzeni çerçevesinde kurulmuş anayasal kuruluşlardır. Kurulmalarındaki temel amaç yerel nitelikli hizmetleri belirlemek, sorunların çözümünü

sağlamak ve halkın memnuniyetini sağlamaktır. Günümüzde faaliyet gösterilmeye başlanan sosyal belediyecilik anlayışı ile yerel yönetimlere sosyal politikalar alanlarında planlama ve düzenleme görevi vermektedir. Bu çerçevede kamu harcamalarını; konut, sağlık, eğitim ve çevre gibi alanlarda sosyal amaca yönlendirmektedirler (Bölükbaşı ve Yıldıztan, 2010:227).

Sosyal belediyecilik, belediyelere sosyal politikalar alanında planlama ve düzenleme görevi veren, bu bağlamda kamu harcamalarına konut, sağlık, eğitim ve çevre alanlarını dahil ederek sosyal amaca yönlendiren bir anlayıştır. Sosyal belediyeciliğin amaçları kısaca şu şekilde özetlenebilir (Koçak ve Kavi, 2014:36):

1. Sosyal dayanışma ve entegrasyonun sağlanması,
2. Sosyal ve kültürel etkinliklerin yapılabilmesi için gerekli olan altyapı yatırımlarının yapılmasının sağlanması,
3. Kişiler ve toplum arasında azalan sosyal güvenlik ve adalet unsurlarının artmasına yardımcı olunmasıdır.

Belediyeler, sosyal belediyecilik alanında yerel halkın üç farklı sorunuyla ilgilenmek durumundadır. Bunlardan ilki; toplumun işleyişi ve yapısından kaynaklanan ve acil müdahale gerektiren boyutlarda olan işsizlik, yoksulluk, dilencilik gibi sorunlar, ikincisi; belediyenin sınırları çerçevesinde meydana gelen afetlerden zarar gören halkın ihtiyaçlarını karşılamak, üçüncüsü ise; yine temelden gelen ve çevresel şartlarla kötü etkilenen yaşlı, çocuk ve engellilerin sorunlarını çözmektir. Bugün belediyelerin sosyal belediyecilik olarak isimlendirdiği faaliyetler bu üç kaynaktan gelmektedir (Dündar, 2011:122).

Sosyal belediyecilik sosyal devletin yereldeki temsilcisi ya da ortağı olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda sosyal belediyecilik, alt yapı, yol, imar, çevre, ulaşım, temizlik gibi sadece belediyelere salt klasik bölgesel görevleri yüklemek yerine o bölgede yaşayan vatandaşların sosyal sorunlarının çözümünde de belediyeleri sorumlu tutmaktır. Sosyal devletin yetersiz kaldığı hizmetlerde, belediyeler görevi devralarak sosyal belediyecilik kapsamında sosyal sorunların azaltılması ve çözüme kavuşturulmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Sevinç, 2015:205).

Belediyelerin sosyal politika uygulamalarına yerel düzeyde katılarak dezavantajlı kesimlere yönelik sosyal politikalar uygulaması sosyal belediyecilik olarak ifade edilmektedir. Sosyal belediyecilik sosyal politikaların tümünü belediyelerin uygulaması değil, belediyelerin sosyal faaliyetler bakımından merkezi yönetimin görevlerini yerine getirmesine

ve yükünü azaltmasına yardımcı olmasıdır. Türkiye’de sosyal belediyecilik sosyal devletin yerleşmesinden ziyade, daha çok kentlerde artan insanlık onuruna yaraşır bir hayattan uzak yaşayan bireylerin ihtiyaçları üzerine doğmuştur (Uğur ve Bostan, 2016:40).

Sosyal Belediyecilik kapsamında sayılabilecek hizmetler şöyle özetlenebilir (Akdoğan, 2006’dan akt. Sönmez, 2010:67):

- Kimsesizlerin, evsizlerin, sokak çocuklarının ve muhtaç kadınların barınma ihtiyaçlarını karşılamak,
 - Öksüzlere çocuk yuvaları ve kreşler yapmak,
 - Yaşlılara huzurevi sağlamak,
 - Sağlık merkezleri, sağlık ocakları, gezici sağlık otobüsleri, ön tanı merkezlerini hizmete sunmak,
 - Hasta yakınları için hastane yakınlarına misafirhane sağlamak,
 - Kültür, sanat ve spor tesisleri açmak,
 - Tiyatro, sinema ve kütüphane gibi kültür merkezleri oluşturmak,
 - Fakir, muhtaç ve yaşam mücadelesi veren kesimlere aşevleri ve imarethaneler açmak,
 - Özürülüler için ulaşım, eğitim ve sosyo-kültürel ortamlarda kolaylık sağlayıcı tedbirler almak,
 - Beceri ve meslek edindirme kursları açmak,
 - Park, bahçe ve piknik alanlarını arttırmak,
 - Doğal dengeyi koruyan ve çevresel şartları düzenlenmiş, ucuz konut alanları sağlamak,
 - İş kuracak kadın ve gençler için rehberlik yapmak, makine ve ekipman sağlamak,
 - Tanzim satış mağazaları ve ekmek fabrikaları kurmak,
 - Gıda, kömür, kırtasiye, ilaç yardımı yapmak,
 - Toplumsal gruplar, sivil toplum kuruluşları ve kitle örgütlerine rehberlik etmek, onlarla yardımlaşma ve dayanışmayı geliştirmek,
 - Gençlerin engellilerin ve kadınların sosyalleşmesini sağlayacak merkezler açmak.

Sosyal belediyecilik uygulamaları küreselleşme, adem-i merkezileşme, ve sosyo-ekonomik dönüşümlerle birlikte günümüzün en önemli belediyecilik faaliyetleri haline

gelmiştir. Belediyelerin geleneksel görevlerine ek olarak halkın bireysel ve grup ihtiyaçlarını çözme konusunda katkı yapmayı da görev ve sorumlulukları dahilinde sayılmaktadır. Bu durumun belediyelerin faaliyet alanının gereksiz genişlettiğine ve kaynak israfına neden olduğuna dair düşünceler akla gelse de, gerçekte belediyelerin sosyal hizmetler alanında sorumluluk üstlenmelerinin varlık nedenleri ve anayasal yapılarının bir gereği olduğu unutulmamalıdır (Çetinkaya, 2017:5).

Gelir adaletsizliğinin ve yoksulluğun artması, küreselleşme gibi nedenlerle sosyal hizmetler ve etkinlikler belediyeler için çok önemli bir faaliyet alanı olmaya başlamıştır. Halkın büyük çoğunluğu için ilk olarak gideceği ve kolay ulaşacağı bir birim olarak belediyelerin önemi büyüktür. Şimdiye kadar yapılan sosyal harcamalar ve sosyal yatırımlar tam anlamıyla yeterli görülme de orta ve uzun vadede belediyelerin çalışmalar yaptığı görülmektedir. Belediyeler bir yandan yoksulların ihtiyaçlarını karşılamaya, bir yandan bu soruna çözüm bulmaya çalışmaktadır (Kesgin, 2012:132).

1.1. Dünyada Sosyal Belediyecilik Uygulamaları

Batı ülkelerinde sosyal belediyecilik kavramının “social municipality”(sosyal belediyecilik), “social municipality services”(sosyal belediyecilik hizmetleri) ve “social based municipality”(sosyal temelli belediyecilik) gibi benzer şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Dünyada sosyal belediyecilik anlayışını anlayabilmek için göz önünde bulundurulması gereken önemli noktalardan biri; yerel yönetimlerin aynı zamanda merkezi idarenin bir alt birimi olarak faaliyet göstermeleridir. Dolayısıyla bu kurumun yapıları, fonksiyonları, yönetim biçimleri, büyüklükleri ve merkezi idare ile ilişkileri ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (Beki, 2009:65).

Avrupa ülkelerinde sosyal belediyecilik uygulamaları genellikle; tavsiye, bilgi ve danışmanlık; sosyal bakım ve sosyal koruma, sağlık ve güvenlik; alan geliştirme; konut, eğitim hizmetleri; eğlence-dinlenme-kültür; piyasa düzenlemeleri ve işletmelere ilişkin hizmetler; çevre düzenlemesi ve çevre planlaması; caddeler ve ulaşım ile gıda hizmetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır (Ünal ve Caner, 2014:39).

Bazı gelişmiş ülkelerde sosyal belediyecilik uygulamalarına örnek verecek olursak; İngiltere’de bazı belediyelerin yürüttüğü temel hizmetler: tavsiye, bilgi ve danışmanlık, sosyal bakım-koruma-sağlık ve güvenlik hizmetleri, alan geliştirme, konut, eğitim hizmetleri,

eğlenme-dinlenme-kültür hizmetleri, piyasa düzenlemeleri ve işletmelere yönelik hizmetler, çevre ve planlama, gıda ve perakende piyasalara yönelik hizmetlerdir (Aydın, 2008:65).

İngiltere’de gaz ve su sosyalizmi olarak da adlandırılan belediye sosyalizminin en çok bilinen örneği 1870’lerde Birmingham’da Joseph Chamberlain tarafından başlatılmıştır. Glassow’da su hizmeti veren iki şirketin yetersiz kalması ve yaşanan sorunlar sebebiyle kent konseyi bu hizmeti belediyelere vermiştir. Halkın refahının artması için belediyelerin etkin ve girişimci olması gerektiğini savunan akım Fabian akımından etkilenmiştir ve siyasal yönden ağırlığını arttırmaya devam etmektedir. Günümüzde İngiltere’de belediyeler sosyal belediyecilik kapsamında kimsesizlere yer temini, gençlere ve engellilere mesleki eğitim, spor tesisleri, müze, tiyatro, kütüphane, park ve bahçelerin bakımı gibi hizmetler yürütülmektedir (Şataf ve Mermer, 2017:17).

Amerika’da sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri merkezi idare ile yerel idarelerin ortak iş birliği ile yürütülmektedir. Bu hizmetler kapsamında, bakıma muhtaç 65 yaş üstü yaşlılar, görme engelliler, çalışamayan engelli kişiler ve kimsesiz çocuklar için sosyal hizmet faaliyetlerinin yerine getirilmesi sağlanır (Lorch, 1992:245’ den akt. Çınarlı, 2011:273).

İsveç’te yerel yönetim geleneği çok güçlüdür. Hem demokratik anlamda katılım hem de yoksullara yönelik yürütülen hizmetlerde yerel yönetimin varlığı ve etkinliği İsveç toplumuna önemli katkılar sağlamıştır. Bu yüzden İsveç’te yerel yönetimler büyük oranda toplumsal katılımın sağlandığı ve sosyal hizmetlerin sunulduğu önemli kurumlar olmuşlardır (Keşgin, 2012:72).

Almanya’da sosyal belediyecilik kapsamında sosyal güvencesi olmayan vatandaşlara günlük ihtiyaçlarını karşılamaları için çeşitli yardımlar yapılmakta, huzurevleri, bakımevleri, yetiştirme yurtları gibi sosyal binalar inşa etme, engellilerin bakımı ve eğitimi, muhtaç kimseler için konut ve arsa üretimi gibi faaliyetler yapmaktadır (Kobak, 2006’dan akt. Beki, 2010:67).

Danimarka’da sosyal hizmetler genel olarak belediyelerin bünyesinde yapılmaktadır. Bu hizmetler; koruyucu sağlık hizmetleri, kreş, bakımevleri ve huzurevleri açma, çocuk, kadın, engelli ve yaşlılara yönelik hizmetler olarak sayılabilir (Beki, 2010:67).

Fransa’nın sahip olduğu merkezi yapıya rağmen sosyal politikaların yerel düzeyde uygulayıcısı belediyelerdir. Sosyal güvenlik sisteminin dışında kalan kişilere sosyal yardım

yapılması, çocukların korunması gibi hizmetler belediyeler tarafından yapılmaktadır (Kobak, 2006’dan akt. Beki, 2010:67).

1.2. Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları

Küreselleşme ve neo-liberalizm ile birlikte merkezi ve yerel yönetimlerin sosyal refahı sağlamak ve sürdürmek için yaptıkları faaliyetler çeşitlenmiş ve farklı boyutlar kazanmıştır. Yerel yönetimlerin sorumluluk alanının genişlediği ve belediyelerin öneminin arttığı bu dönemde Türkiye’de de yerel yönetimlerin sorumlulukları hem nicel hem de nitel açıdan çeşitlilik kazanmıştır. Özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerin neredeyse nüfusunun yarısının asgari yaşam standartlarının altında olduğu düşünüldüğünde, sosyal refahı sağlamak için yardımcı olan sosyal belediyecilik kavramının Türkiye için çok stratejik ve önemli bir konu olduğu görülmektedir (Deniz, 2012:24).

Türkiye’de sosyal belediyecilik olarak isimlendirilen faaliyetler 1970’li yıllarda başlamış ve 1990 yıllarda belediyelerin sosyal görevleri daha önemli hale gelmiştir. 2000’li yıllarda ise bu idari ve toplumsal dönüşüm yasal düzenlemelere yansımıştır.

Yerel yönetimlerin yoksulluğun çözümüne yönelik politikaları belediyelerin 5393 ve 5216 sayılı kanunlar değişen birçok niteliği gibi değişmiş ve çeşitlenmiştir. Yerel yönetimler 1930 tarihli 1580 sayılı yasanın hükümlerine göre sosyal hizmet ve sosyal yardım uygulamalarını yaparken tedirgindi. Çünkü bu yasada net bir şekilde bu konuda yapılması gerekenler belirtilmemişti. Yeni yasalarda ise sosyal belediyecilik kapsamında belediyelerin yapması gereken görev ve sorumluluklar açıkça belirtilmiştir. Bu durum sosyal belediyecilik uygulamalarının giderek daha geniş bir alana yayılmasına sebep olmaktadır (Kesgin, 2012:135).

1976 tarihinde 2022 sayılı yasa ile 65 yaşını doldurmuş, kimsesiz ve yardıma muhtaç olan vatandaşlara aylık bağlanması öngörülmüş ve sosyal yardım alanında ilk büyük adım atılmıştır. Aynı yasayla sakatlara da aylık bağlanması sağlanmıştır. Bu alanda ikinci büyük adım 1986 tarihinde çıkarılan “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Kanunu” dur. Bu yasanın amacı ihtiyaç sahibi kimselere yardım etmek, sosyal adaleti ve adil bir gelir dağılımını sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir. Bu yasa ile söz konusu vatandaşlara yardım yapılması için Başbakanlığa bağlı ve T.C. Merkez Bankası bünyesinde “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu” kurulmuştur. Yasanın

yürütülmesi için bir yönetmelik çıkarılmış ve bu yönetmelikle il, ilçe yönetimleri Fonun işletilmesinden yetkili kılınmıştır (Koray ve Topçuoğlu, 1987:204).

Sosyal belediyecilik alanında yapılan hizmetler dönemden döneme ve ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Ancak özetle Türkiye’de yapılan sosyal belediyecilik faaliyetleri şu başlıklar altında toplanabilir; çocuklara ve ailelere yönelik sosyal belediyecilik uygulamaları, gençlere yönelik sosyal belediyecilik uygulamaları, engellilere yönelik sosyal belediyecilik uygulamaları, yaşlılara yönelik sosyal belediyecilik uygulamaları, kültür hizmetleri, kişilerin kendilerini geliştirmelerini sağlama ve konut üretimi.

Türkiye’de sosyal belediyecilik uygulamalarında yaşanan önemli sorunlar vardır. Sosyal politikanın önemini kavrayamayan yöneticilerin olumsuz tutumu, yeterli veri olmaması, belediyelerin planlama ve projeksiyon eksikliği, belediyelerle merkezi yönetim arasında ya da belediyelerin kendi aralarında yaşadığı koordinasyonsuzluk ve çok başlılık, maddi kaynak yetersizliği, nitelikli personel yetersizliği, hizmet alanlarının net bir şekilde belli olmamasından kaynaklı yaşanan standart belirsizliği, yapılan yardımların istismarı, planlar belediye başkanlarının görev yaptığı süre ile sınırlı kaldığı için kurumsallaşamama ve sürdürülememeye, anayasal güvenceden kaynaklanan birer ekonomik ve sosyal hak olduğu göz ardı edilerek siyasi rant elde etmek için bunun bir lütuf olarak gösterilmesinden kaynaklı algılama sorunları temel sorunlar olarak sayılabilir.

1.2.1. Türkiye’de Sosyal Belediyeciliğin Temel Sorunları

Türkiye’de özellikle büyükşehir belediyelerinde sosyal belediyecilik uygulamaları belde halkı için birçok fayda sağlamaktadır. Fakat bu alanda pek çok sorunun da yaşandığı bilinmektedir. Bu sorunlar özetle şu başlıklar altında toplanabilir;

1.2.1.1.Yöneticilerin Olumsuz/Tutarsız Tutumu

Sosyal belediyecilik hizmetleri son yıllarda yasalarla yapılan değişikliklerle eskiye oranla artmış olsa da ne yazık ki yeterli değildir. Yerel yönetimlerin başındaki kişiler sosyal politikaların önemini, sosyal barışa ve sosyal kalkınmaya neden katkı yapıldığını anlamakta zorlanmakta ve bu hizmetlere ayrılan ödenekler az olmasına rağmen gereksiz harcama olarak görmektedir. Bu yüzden bazı belediyeler uygulaması kolay, mevsimlik, kısa vadeli ve siyasi açıdan rant sağlayıcı nitelikteki 59 “öğrencilere burs”, “fakirlere kömür veya erzak yardımı” gibi yardımlara öncelik vermektedir (Pektaş, 2010:16).

Sosyal Belediyecilik kapsamında yapılacak faaliyetlerin zorunlu hizmetler dahilinde olmaması, bunların yapılıp yapılmadığı veya ne ölçüde yapıldığını denetleyen bir mekanizma

olmaması önemli sorunlara sebep olmaktadır. Sosyal belediyecilik kapsamında yapılan iyi faaliyet örneklerinin daha çok aynı partili belediyelerce yapıldığı görülmektedir. Belediye başkanlarının bu faaliyetlere subjektif bakışları söz konusudur. Aynı siyasi partiye üye yöneticilerin değişiminde bile sosyal belediyecilik uygulamaları farklılık göstermektedir (Çöpoğlu, 2014:237).

1.2.1.2. Veri Yetersizliği

Sosyal belediyecilik alanında yapılan önemli faaliyetlerden biri de sosyal doku çalışmalarıdır. Sosyal doku çalışmaları kentte yaşayan insanların gelir, yaş, sağlık, gibi bilgileri toplamaya yönelik bir faaliyettir. Bu çalışmalar fiziki ve sosyal yatırımlar için yol gösterici olmakta, sosyal belediyecilik kapsamında yapılacak yardımlarda gerçek ihtiyaç sahiplerini bulmaya yardımcı olmaktadır. Ancak bazı belediyelerde bu çalışma önemsenmemekte ve yeterli düzeyde yapılmamaktadır (Pektaş, 2010:17).

Sosyal belediyecilik kapsamında yapılan faaliyetlerde veri yetersizliği sadece sosyal yardım ve sosyal hizmet alanlarında değil, neredeyse bütün sosyal belediyecilik uygulamalarında, bu uygulamalar yapılmadan önce gerekli bilimsel veri toplanmamakta ve yapılan bu çalışmaların sonuçları incelenmemektedir. Yapılan faaliyetler sosyal içerikli olduğu için fayda-maliyet analizi yapılmamakta ve sosyal belediyecilik faaliyetleri ölçülememektedir (Çöpoğlu, 2014:238).

1.2.1.3. Planlama ve Projeksiyon Eksikliği

Belediyeler, sosyal belediyecilik faaliyetlerini yaparken rasyonel ve ciddi bir planlama yapamamaktadır. Başkanların ilan ettiği beyanname planlama anlamın yeterli görülmemekte, bu beyannameye yer alan faaliyetler çok maliyetli ve verimsiz olsa dahi beyannameye yer aldığı için hayata geçirilmektedir (Çöpoğlu, 2014:239).

Fiziksel hizmetler ve sosyo-kültürel hizmetler birbirleri ile uyum içinde yapılmalıdır. Fiziksel çevrenin herkes için erişilebilir ve ulaşılabilir olacak şekilde 60 inşa edilmesi, engellilerin sadece fiziksel anlamdaki engelleri değil, sosyal ve kültürel hayata katılımlarını da kolaylaştıracaktır. Sosyal ve pedagojik içerik taşımayan, sadece maddi destekle yürütülen bir sosyal yardım anlayışı sosyal barış, ahlak, toplumsal dayanışma gibi gerçekleştirilmek istenen sosyal politika hedeflerini zorlaştırmaktadır (Pektaş, 2010:18).

1.2.1.4. Koordinasyonsuzluk ve Çok Başlılık

Zaman zaman belediyelerle merkezi yönetim arasında ya da belediyelerin kendi aralarında koordinasyonsuzluk ve çok başlılık gibi sorunlar görülmektedir. Verilerin sınırlı olması ve belirsizliği istismara yol açabilmektedir. Örneğin özellikle büyükşehirlerde iki farklı belediyeden yardım alan kişiler olmaktadır. İletişimsizlik nedeniyle bazı kişilerin haklarını kötüye kullanması gerçekten mağdur olan kimselere hizmet ulaşmasını engellemektedir. Belediyelerin birbirinden habersiz olması kaynak israfına ve hizmetlerin doğru yerlere ulaşmasını engellemektedir (Çöpoğlu, 2014:239).

1.2.1.5. Kaynak Yetersizliği

Son yıllarda belediyelerin yaptığı sosyal harcamalar eskiye oranla bir artış söz konusudur. Belediye bütçelerinde sosyal harcamaların oranı 1998’de binde 4 iken şu an bu oran binde 18’e çıkmıştır.(Tuik, 2004). Yine de bu oran yeterli değildir. Belediyeler maddi yetersizlikten ötürü sosyal belediyecilik faaliyetlerini ya hiç yapamamakta ya da yarım bırakmak zorunda kalmaktadır (Çöpoğlu, 2014:240).

Belediyelerin sosyal belediyelik kapsamında ki faaliyetlerini tam anlamıyla yerine getirmesi maddi imkanların iyi olmasına bağlıdır. Bu yüzden yerele doğru aktarılan sosyal hizmet görevleri maddi aktarımlarla da desteklenmelidir. 2008 yılında çıkan yasaya göre yerel yönetimlerin genel bütçe vergi gelirleri toplamı içinden alacakları pay miktarı toplam %6.5’dir. bu durum yerel yönetimlerin mali gelirini kısıtlamakta ve merkeze olan bağımlılığını arttırmaktadır (Pektaş, 2010:18).

1.2.1.6. Katılım ve Paylaşım Yetersizliği

Bürokratik işlemlerin çokluğu Türk kamu yönetimi gibi sosyal belediyeciliğin de önemli sorunlarından biridir. Yoksul ve muhtaç kimselerin bilgi kaynaklarının yetersizliği ve bürokratik sistemi bilmemeleri onların yardımlara ulaşmasını 61 güçleştirmektedir. İhtiyaç sahiplerinin eğitim durumları ve iletişim bilgileri hizmet sunan birimlerle iletişim kurmasını zorlaştırabilir (Pektaş, 2010:19).

Sosyal belediyecilikle ilgili faaliyetlerin planlanması ve uygulanmasında halkın katılımı yetersizdir. Belediye yöneticileriyle çeşitli şekilde iletişim imkanı olsa da halkın yönetime katılımı ve denetimi çok sınırlıdır.

1.2.1.7. Uzman Personel Yetersizliği

Nitelikli personel eksikliği sosyal belediyecilik anlayışının önemli sorunlarından bir tanesidir. Belediyelerde sosyal belediyeciliğin planlanmasında, uygulanmasında ve değerlendirilmesinde yer alacak yeterli personel yoktur. Büyükşehir belediyeleri hariç belediyelerde istihdam edilen kişiler işin niteliklerine uygun eğitimden geçmemiştir. Uzman personel eksikliği belediyelerde kaynak israfına ve çalışmaların hedefine ulaşmamasına sebebiyet vermektedir (Çöpoğlu, 2014:241).

1.2.1.8. Standart Belirsizliği

Sosyal hizmetler alanında belediyeler ile merkezi yönetim arasındaki görev paylaşımında bir kargaşa mevcuttur. Hizmet alanları net bir şekilde belli değildir ve bu durum kaynak israfına sebep olmakta ve hizmetlerin etkinliğini de sınırlamaktadır (Pektaş, 2010:17).

Türkiye’nin sahip olduğu belediyecilik anlayışında standartları olan bir sosyal belediyecilik kavramı yoktur. Yapılan faaliyetler tüm belediyelerce eşit oranda paylaşılmış değildir. Bu faaliyetler genel olarak belediye başkanının tercihleri çerçevesinde ya da kıyaslama yoluyla belirlenmektedir.

1.2.1.9. Sosyal belediyeciliğin İstismarı

Yapılan sosyal yardımlar dar gelirli ve yoksul kimseler için hayati önem taşımaktadır. Fakat bu geçici ve acil çözüm aracı olarak görülen yardımlar yerine diğer sosyal hizmetler ve istihdamı arttırıcı hizmetler tercih edilmelidir. Çünkü yapılan bu aynı nakdi yardımlar kişileri çalışmamaya ve yardımlara bağımlı bir hayat sürmeye alıştırmaktadır. Yapılan faaliyetlerin kesin kurallara bağlanmamış olması ve denetiminin yapılmaması kayırmacılığa sebebiyet vermektedir. Tarafsızlık, şeffaflık gibi ilkelerin yerini öznellik, partizanlık, tarafgirlik, kayırmacılık, keyfilik gibi etkinlikler alabilmektedir. Belediyeler kendisine oy veren kesime öncelik verebilmekte ve gelecek seçimlerde alacağı oyu garanti altına alma çabası içine girmektedir (Pektaş, 2010:17).

Kayırmacı bir politikayı benimseyen belediyeler muhtaç kesim olarak isimlendirdikleri gurubu politik bir çıkar aracı olarak düşünmektedir. Sosyal yurttaşlıktan öte toplumsal ve kültürel öğelere göre hareket edilip din, etnik, kimlik ya da hemşerilik ilişkilerine göre çalışmalar yürütülmektedir. Ancak bu şekilde yapılan faaliyetler yoksulluğun ve eşitsizliğin zeminini hazırlayarak sosyal adaletsizliği daha da arttıran bir duruma dönüşmektedir (Meydan, 2015:3).

1.2.1.10. Kurumsallaşma ve Sürdürülebilirlik

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde sosyal politika uygulamaları büyük ölçüde kamu yönetimine bırakılmıştır. Gelişmiş ülkelerde bu durum devletin, sendikaların, sivil toplum örgütlerinin ve benzeri kurumların ortak hareket ederek çözümlenmektedir. Türkiye’de ise söz konusu durum az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi kamu yönetimine bırakılmıştır (Pektaş, 2010:16).

Sosyal belediyecilik faaliyetleri ömrünün kısa olması sebebiyle kurumsallaşamamaktadır ve bu faaliyetler uzun vadeli olamamaktadır. Sosyal belediyecilik faaliyetlerinin kurumsallaşması ve sürdürülebilirliği belediyenin bu faaliyetlere bakışı ile alakalıdır. Bu uygulamalara belediyeler zamanla olumsuz yaklaşımaya ve yeterli ilgiyi göstermemeye başlamaları bu çalışmalarını sahipsiz bırakmaktadır. Projeler sadece belediye başkanlarının görev yaptığı süre ile sınırlı kalmaktadır (Çöpoğlu, 2014 :243).

1.2.1.11. Sosyal Belediyeciliği Algılama Sorunu

Yapılan yardımlar kişilerin sahip olduğu anayasal güvenceden kaynaklanan birer ekonomik ve sosyal hak olduğu göz ardı edilerek kişilere bunun bir lütuf olduğunu hissettirerek onları minnet duygusu içinde bırakmaktadır. Sosyal belediyecilik faaliyetleri siyasi rant elde etme aracı olarak değil, bireylere anayasal hakkının teslim edilmesi şeklinde görülmelidir (Pektaş, 2010:17).

Belediye yöneticilerinin nasıl sosyal belediyeciliğe baştan karşı çıkmaları doğru değilse, sosyal belediyeciliğe farklı anlamlar yüklemeleri de yanlıştır. Sosyal belediyecilik belediyecilikte ulaşılması gereken bir hedef değil sosyal devlet faaliyetlerinin yereldeki örnekleridir. Bu yüzden ne gereğinden fazla anlam yüklenmeli ne de misyonu daraltılmalıdır (Çöpoğlu, 2014:243).

1.3. Bornova Belediyesi’nin Yaptığı Sosyal Belediyecilik Faaliyetleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

1.3.1. Bornova

İzmir’in kuzeydoğusunda, Yamanlar Dağı Eteğinde bulunan Bornova ilçesi, İzmir’e sekiz km mesafededir. 400 bin yerleşik ve 1 milyon hareketli nüfusa sahiptir. Köylerle birlikte 205 kilometrekarelik bir alana sahiptir. İzmir-Ankara, İzmir-Aydın ve İzmir-Çanakkale

karayolunun merkezinde bulunan Bornova, 2000 yılında metro ve garajın gelmesi ile önemini arttırmıştır. Yeşili, bamyası, domatesi, nar bahçeleri, ve piknik alanlarıyla meşhurdur.

Tarih öncesi dönemde zengin bitki örtüsü ve hayvan kaynaklarıyla yaşam için çok uygun olan Bornova Ovası İzmir’in ilk yerleşimcilerine ev sahipliği yapmıştır. Bu yerleşimcilere ait kalıntılar 2005-2006 yıllarında yapılan kazılar sonucu sadece İzmir’in değil Ege Bölgesi’nin de bilinen en eski yerleşim yeri olduğu anlaşılmıştır. 8 bin 500 yıl gibi köklü bir tarihe sahip olduğu için birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu yüzden 17. Yüzyıldan itibaren antik kaynakları rehber alan Batılı araştırmacıların öncelikli alanlarından biri olmuştur. Osmanlı döneminde su kaynakları ve bitki örtüsü bakımından zengin bir alan olduğu için tarım arazisi olarak kullanılmıştır.

Avrupalılar Bornova’nın Türklerin yanı sıra Levantenler, Rumlar ve Yahudilerden oluşan dokusu 20. yüzyıl başlarında Balkan göçüyle gelenlerin bir kısmı Bornova’ya yerleşince nüfus yapısı değişmeye başlamıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında gerçekleşen Lozan mübadelesi ile Rumlar ve Türkler yer değiştirmiştir. Yunanistan’ın Girit, Limni, Midilli adalarından, Kavala ve Selanik Şehirlerinden, Bulgaristan ve Yugoslavya’dan göç almıştır. Bornova’ya bu göçlerle gelenler Selçuklu ve Osmanlı’nın devamı olan Türklerle beraber buraya özgü bir Bornovalı kimliği oluşturduklar. Bornova’daki bu göç hareketleri Cumhuriyetin sonraki dönemlerinde de devam etmiştir. Bornova 1958 yılında ilçe olmuştur. Bornova’ya yapılan göçler sanayileşme ile birlikte 1970’lerden sonra hız kazanmıştır ve bölgenin büyük oranda değişmesine sebep olmuştur. 1980 sonrasında Bornova’nın nüfusunda patlama yaşanmıştır ve 1990’da 261 bine, 2008 yılında ise 476 bine ulaşmıştır. Değişim modern çok katlı apartmanlar, konforlu ve büyük siteler, geniş caddeler, bulvarlar, ve alışveriş merkezleriyle modern bir belde sunarken, Bornova’nın özgün tarzını ve dokusunu büyük oranda yitirmesine sebep olmuştur (Soyşekerci, 2012:20,22).

1.3.2. Yöntem ve Materyal

Bu çalışmada Nitel Araştırma Yöntemlerinden yapılandırılmış mülakat tekniği uygulanmıştır. Yapılan görüşmede Bornova Belediyesinin sosyal belediyecilik çalışmalarına dair değerlendirmede bulunabilmek için sosyal belediyecilik alanında faaliyet gösteren sosyal yardım işleri müdürlüğü, sağlık işleri müdürlüğü, kültür işleri müdürlüğü, kadın ve aile işleri müdürlüğü, spor işleri müdürlüğü ve tiyatro işleri müdürlüğünün müdürleriyle görüşülmüş, aşağıda belirtilen sorular sorulmuştur;

1.Belediye olarak yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri konusunda halkın yeterince bilinçli ve haberdar olduğunu düşünüyor musunuz? Belde halkını bu konuda bilgilendirmek için ne tür faaliyetler yapıyorsunuz?

2.Belediye olarak yaptığınız sosyal doku çalışmalarını yeterli buluyor musunuz? İlçe genelinde sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerine kimlerin, ne ölçüde ihtiyacı olduğunu ölçmek için ne tür çalışmalar yapıyorsunuz?

3.Bazı belediyeler sosyal politikaların önemini, sosyal barışa ve sosyal kalkınmaya neden katkı yapıldığını anlamakta zorlanmakta ve bu hizmetlere ayrılan ödenekler az olmasına rağmen gereksiz harcama olarak görmektedir. Sosyal Belediyeciliğe bu açıdan bakış açınız nasıl? Size göre neden sosyal belediyecilik?

4.İlçedeki mevcut kitlenin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetlerini yeterli buluyor musunuz? İleriye dönük planladığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri neler?

5.Son yıllarda belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görülse de yine de bu oran yeterli görülmemektedir. Belediye olarak bu mevcut bütçe açıklarını kapatmak için ne tür proje ve çalışmalar yapıyorsunuz?

1.3.2.1. Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü İle Yapılan Görüşme

1. *Belediye olarak yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri konusunda halkın yeterince bilinçli ve haberdar olduğunu düşünüyor musunuz? Belde halkını bu konuda bilgilendirmek için ne tür faaliyetler yapıyorsunuz?*

Cevap: *Eğer Sosyal Belediyecilik yapıyorsanız yaptığınız etkinliklerden herkesin haberi olur. Örneğin sosyal belediyecilik anlamında en önemli çalışmalarımızdan bir tanesi Dost Market; hem yardıma ihtiyacı olan aileleri belirliyor bu sosyal yardımlaşmaya giriyor hem de sosyal yardımlaşmanın en önemli ayağı olan paydaşlar yani hayırseverler dost market aracılığıyla ihtiyaç sahibi ailelere belediyecilik aracılığıyla ulaşabiliyor. Gelip buraya bağış yapıyorlar ve sosyal belediyeciliğin en önemli halkasını tamamlıyorlar. Sosyal belediyecilik tek başına yardıma ihtiyacı olan insanı almak demek değildir. Aynı zamanda senin paydaşın o ailenin içerisinde fabrikasında çalıştıracak iş gücüne ihtiyacı varsa yine sosyal belediyeciliğin o halkasını sağlamaştırıyor diğer bir çalışmayı gerçekleştiriyor ve ne yapıyor sana aynı zamanda istihdama yönelik faaliyetlerde bulunuyor. Eğer çocuklarla ilgili bir çalışması veya ortak bir paydası varsa seni orda değerlendirip kaç adet çocuk sayısı olduğunu senden alıp çocuklarla ilgili faaliyetlerine seni dahil ediyor. Dolayısıyla sosyal belediyeciliğin güçlü bir alanını gerçekleştirmiş oluyorsunuz. Sosyal yardım ise sadece burada yardıma ihtiyacı olan ailelere sosyologlarıyla tespit ettiğin onların evrak bazında istediğin gelir durumu, ailede yaşayan kişi sayısı, engellisi var mı, hastası var mı, ailenin*

ekonomik düzeni ne, evi kira mı yoksa kendisine ait mi diyerek de onun gelir düzeyini belirliyorsunuz. Dolayısıyla o gelir düzeyini belirlediğinde puanlama sistemiyle 60, 70, 80, 90 puanlamasından ihtiyacını belirlediğin ailenin nelere ihtiyacı olduğunu da belirlemiş oluyorsunuz. Yani anlatmaya çalıştığım sosyal yardımı yaparken sosyal belediyeciliği güçlendirmek ancak ve ancak o belediyenin kendi imkanlarının üstünde sana katkı sağlayacak olan paydaşlarla oluyor. Bu nokta da tabii ki duyurularımıza güveniyoruz. Şu anda sosyal medyamız çok güçlü. Ama sosyal medyayı senin hedef kitlen olan dar gelirli aileler çok aktif kullanamıyor. Bu durumda devreye muhtarlarımız giriyor, mahalle temsilcilerin giriyor. Sen doğru bir sosyal belediyecilik yapıyorsan o kentin dinamiklerini doğru çalıştırıyorsun demektir. Bornova’da bunun önemli örneklerinden birisini gerçekleştiriyor. Ortak akıl prensibiyle çalışıyor başkan bey. Dolayısıyla o mahallede yaşayan herkes aynı zaman da sosyal belediyeciliğin güçlü bir kalesi, oradan gelen bütün iletişim kanallarını güçlü tutuyoruz. Bize gelen her haberi her talebi gidip sosyologlarımızla değerlendiriyoruz, raporluyoruz ve burada yapmış olduğumuz çalışmalarla da gerçekten ihtiyaç sahibiyse aile güçlü bir şekilde hızlı bir şekilde onlara dönmeye çalışıyoruz hizmet olarak.

2. Belediye olarak yaptığınız sosyal doku çalışmalarını yeterli buluyor musunuz? İlçe genelinde sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerine kimlerin, ne ölçüde ihtiyacı olduğunu ölçmek için ne tür çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: Halkı tanımak için dediğim gibi mahalle temsilcilikleri çok önemli başkanın birebir halkla iç içe olması çok önemli, ulaşılabilir ve dokunulabilir bir belediyecilik anlayışıyla devam ediliyor. Başkan beyin başkan yardımcıları ve müdürleri aynı zamanda en az başkan kadar insanların ulaşabileceği bir noktada. Doku da ve veri tabanında çok birebir ilişkinin önemli olduğunu söyleyebilirim.

3. Bazı belediyeler sosyal politikaların önemini, sosyal barışa ve sosyal kalkınmaya neden katkı yapıldığını anlamakta zorlanmakta ve bu hizmetlere ayrılan ödenekler az olmasına rağmen gereksiz harcama olarak görmektedir. Sosyal Belediyeciliğe bu açıdan bakış açınız nasıl? Size göre neden sosyal belediyecilik?

Cevap: Sosyal politikaların önemini farkındayız, sosyal barış ve sosyal kalkınmaya yönelik yaptığımız çalışmalarda da ödeneklerimizin azlığına rağmen paydaşlarımızdan çok büyük bir güç alıyoruz. Başkan beyin orda bütçeler arası değişim ve dönüşüm de sosyal yardım işleri müdürlüğüne vermiş olduğu güçlü bir bütçe var. Bu bütçeyi de bire bir halka dönüştürebiliyoruz. Özellikle eğer ki afet görmüşse bir ev yangınıdır, seldir burada onlara yardımlarımızı ulaştırmaya çalışıyoruz eğer evde hasta varsa bu hastanın bakımında sürekliliğe olan ve devletten faydalanamadığı bazı aparatların alınmasında hızlı bir şekilde onlara faydalı olmaya çalışıyoruz. Sağlık İşleri Müdürlüğüyle koordineli olarak çalışma şansımız var bu konuda. Ama aynı zamanda afet görmüş ya da hasta olup da bizden yardım talep eden hizmet bekleyen ailelere de birebir bütçemizden harcama kalemi yapabiliyoruz. Bununla ilgili oluşturduğumuz bir komisyonumuz var. Bu komisyondan üçü bürokratlardan oluşuyor, dördü siyasi parti temsilcilerinden oluşuyor. O yedi kişilik komisyon da hızlıca gelen değerlendirmeleri ve toplanan evrakları değerlendirip hızla harcamaya dönüşmesi noktasında onay alıyoruz bu da önemli oluyor bizim için. Çünkü bu komisyonun varlığı demek işin yapılabilirliğinde ve hız kazanmasında o bürokratik işlemi hızlandırma şansı tanıyor ve aynı zamanda da yapılan çalışmaların şeffaf, hesap verilebilir, kontrollü yürüdüğününün göstergesi bu da sosyal belediyecilik anlamında en önemli sacayaklarından birisi.

4. İlçedeki mevcut kitlenin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetlerini yeterli buluyor musunuz? İleriye dönük planladığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri neler?

Cevap: Hiçbir zaman yeterli değiliz ama en önemli başkanımızın sloganı yoksul olmayan bir kent yaratmak dolayısıyla bu idealle ilgili çalıştığımız için biz sosyal belediyecilik faaliyetlerini balık vermek değil balık tutmaya dönüştürdüğümüz gün gerçekten başarılı olduğumuzu hissedeceğiz. İleriye dönük planladığımız sosyal belediyecilik faaliyetleri de bu hayal üzerine kurulu. Tabi ki hiçbir zaman bizim yoksulumuz yok dememiz mümkün değil çünkü sürekli göç alıyoruz. Ülkenin içinde bulduğdu bütün paydadın bizde aynı oranda etkileniyoruz. Ama göç alan bölgelere yardımı götürme noktasında biraz daha özen gösteriyoruz dolayısıyla oradaki vatandaşın eğer göç aldıysa şu anda bize entegre olma süreci dâhilindeyse onlara biraz daha önem vermeye çalışıyoruz. Aynı zamanda öğrenci kentiyiz. Öğrenci kenti olmakla da sosyal belediyeciliğin önemli özelliklerinden birisini gerçekleştiriyoruz. Sosyal belediyecilik demek sadece sosyal yardım götürmek değil, o kentin dokusunu sosyal olarak birlikte çalışma kültürüyle arttırmak demek. Her zaman ihtiyaç maddi değil bazen de manevi olabilir. Sosyal belediyeciliğe verilebilecek en önemli örneklerden biri gençlik çalışmalarımız. Başkanımız buraya mesleki edinim kazanmaya gelen her öğrencinin ileriye dönük mesleki anlamda idealini gerçekleştirmek için bir olanak sağlamaya çalışıyor. Onlarla bir araya geliyor ve kentin projelerini onlarla birlikte yürütmek istiyor. Dolayısıyla gençlik merkezi ve kültür müdürlüğünün iş birliğinde yürüten birçok çalışmada burada mesleki anlamda bunlara kimler var sosyologlar, psikologlar, engelli çalışmaları aynı zaman da kentin mimari projeleri tamamı burada üniversitenin iş birliği ile yapılmaya çalışılıyor. İki tane üniversitemiz var bizim; ege üniversitesi ve yaşar üniversitesi ama bunun dışında kentin ve bölgenin bütün üniversitelerine kapısı açık bir anlayışla devam ediyoruz. Bu kentin kimliğini oluştururken hayallerinin gerçekleştirilebilirliğine önem veriyor. Dolayısıyla birçok projemizde de onlarla bir araya gelmeye çalışıyor. Onların hayalini gerçekleştirmeye çalışıyor. Bu da sosyal belediyecilikte çok önemli. Belediyecilik faaliyetlerinde beki hiçbir zaman sifıra indiremeyeceğiz yoksulluğu ama zaten sosyal belediyecilik demek her gün gelişen, kendini sürekli yenileyen ve halkla birlikte hareket edebilen bir yapı demektir. Biz de halktan gelen talepleri halkla beraber çözüp tekrar halka sunmaya çalışıyoruz. Bu nokta da iyi bir noktadayız daha iyi bir noktaya geleceğini düşünüyoruz bu idealden dolayı.

5. Son yıllarda belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görülse de yine de bu oran yeterli görülmemektedir. Belediye olarak bu mevcut bütçe açıklarını kapatmak için ne tür proje ve çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: Belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görüldüğünü söyleyemem. Dediğim gibi paydaşların katkısı ile aslında nüfusa oranladığınızda bütçe de ki ekonomiyi görmek mümkün Bornova Belediyesinde. Bizim için burada gerçekten bir sosyal belediyecilikten bahsedilecekse zaten daha önce söylediğimiz gibi artan paydaş sayısı, yapılan bağışların artışı, elinde paketiyle Ayşe teyzenin kendi evine yaptığı alışverişin aynıysından bir hayırsever olarak vatandaşa da yapıp onu dost marketin rafına koyabiliyorsa biz ne kadar poşet gelirini arttırsak ne kadar Ahmet amcayı Ayşe teyzeyi arttırabilirsek o oranda başarılı olmuşuz demektir zaten. O kendisi evine market alışverişini yaparken bizim dost marketten faydalananlar için de bir market torbası bize getirebiliyorsa biz başarıyı orada görüyoruz. Bunu yapmak için de halkla birebir gidip Dosta Marketi anlatıyoruz, sosyal belediyeciliği anlatıyoruz, sosyal yardıma ihtiyacı olan vatandaş sayısını sürekli güncelleyerek sunmaya çalışıyoruz. Dolayısıyla bu noktada da birebir iletişimin önemli olduğunu düşünüyoruz.

1.3.2.2. Sağlık İşleri Müdürlüğü İle Yapılan Görüşme

1. Belediye olarak yaptığımız sosyal belediyecilik faaliyetleri konusunda halkın yeterince bilinçli ve haberdar olduğunu düşünüyor musunuz? Belde halkını bu konuda bilgilendirmek için ne tür faaliyetler yapıyorsunuz?

Cevap: Biz her taraftan her şekilde haberdar etmeye çalışıyoruz ama herkesin haberi olmayabiliyor. Zaman zaman biz bunu bilmiyorduk biz bunu yeni duyduk diye gelebiliyorlar ama sonuçta zaten vatandaşla iletişimimizi sağlamada muhtarlar var, sivil toplum kuruluşları var, meclis üyeleri var, basın yayınla yaptığımız duyurular, web sayfasındaki paylaşımlar ya da sosyal medya paylaşımların yanı sıra bu tür ilişkiler ağı içinde de zaten biz her türlü yaptığımız yeni faaliyetten haberdar etmeye çalışıyoruz herkesi. O nedenle vatandaşında ihtiyacı yoksa doğal olarak ilgilenmediği için hepimizin öyle olduğu gibi haberi de olmuyor. Ancak o hizmete ihtiyaç duyduğunda araştırıp soruşturursa ben bunu nasıl giderebilirim, ben bu hizmet eksikliğini nerden nasıl karşılarım diye o zaman pek çoğu belki de haberdar oluyor. Ama yine de bilinçli derken bilinçli olunamayabiliyor tabi ki. Çünkü bizim hizmet sunumunda belli kurallarımız, kriterlerimiz var. Vatandaşın beklentileri farklı olabiliyor, örtüşemeyebiliyoruz. Bilinç dediğimiz kısım sunduğumuz hizmetin nitelikleri, kriterleri ile ilgili bilinçlenme olarak algılıyorum ben öyle olunca çok örtüşemeyebiliyor zaman zaman vatandaşın talebine bunu karşılayamayız dediğiniz noktalarda vatandaşın itirazıyla karşı karşıya kalabiliyoruz. Ama yine de bunun dışında her türlü etkinlikte, toplantıda, belediyenin genel etkinliklerinde, basın yayın yoluyla, sosyal medya yoluyla yaptığımız işler tekrar tekrar duyuruluyor.

2. Belediye olarak yaptığımız sosyal doku çalışmalarını yeterli buluyor musunuz? İlçe genelinde sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerine kimlerin, ne ölçüde ihtiyacı olduğunu ölçmek için ne tür çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: İlçe genelinde nüfus araştırmaları yapamıyoruz. Bunun için hem olanaklarımız kısıtlı hem kaynaklarımız kısıtlı hem de var olan istatistiksel çalışmalardan yeterince yararlanamıyoruz. Bu neden kaynaklanıyor? Belediyeler her ne kadar kamu hizmeti sunuyor da olsalar sonuçta merkezi yönetim tarafından sunulan kamu hizmetleri de var. Belediyelerin yaptığı işler daha çok alt yapı, yol, park çalışmaları gibi algılanıyor. Onun dışında sunulan hizmetlerde aslında merkezi hükümetin sunduğu bakanlıklara bağlı olarak iş gören kurumlar var. Öyle olunca biz o alana çok giremeyebiliyoruz. Yani alan araştırmasını çok fazla yapamayabiliyoruz. Elimizde bunun için yeterli nüfus verisi olmayabiliyor. Araştırmayı kurgularken tüm nüfus verisine sahip olmadığımız için sağlıklı bilimsel bir araştırma kurgulama sıkıntımız var. Bu yüzden yapamayabiliyoruz. Gelen talepler üzerinden ve kendi öngörülerimiz, varsayımlarımız üzerinden hizmet planlamaya çalışıyoruz. Zaten yaptığımız iş vatandaşlarla birlikte olmak. Belediyeler vatandaşın kamu anlamında hiç aracasız, doğrudan, en kolay başvurabildiği en kolay hesap sorabildiği kamu kurularıdır. Aslında vatandaş her kurumun temsilcisini seçerken oy kullandığı için tüm kamudan hesap sorabilir olma hakkını kullanması gerekiyor ama o taraf biraz uzak kalıyor herhalde. Belediyeler çok daha elinin altında, kolay ulaşılabilir olduğu için, kapısı kolay çalınabilir olduğu için her türlü hesap sormayı belediyeden yapıyor ki hakkı zaten normal olarak. O nedenle ancak gelen talepler ölçüsünde ihtiyaçları belirleyebiliyoruz. Tuik’ten alabiliyoruz nüfus verilerini şu kadar kişi, şu yaş guruplarında, şu mahallede şu kadar insan şeklinde ama bunların ne kadarı bakıma muhtaç, ne kadarı geniş aile içinde, ne kadarı kendi başına yaşıyor gibi verilere sahip olamıyoruz biz. Bunlar ancak genel nüfus verileri içinde onlara

ulaşmakta zorlandığımız içinde hizmet planlamada böyle bir genel tüm ilçeyi kapsayacak hizmet planlaması yapamayabiliyoruz. İhtiyacı belirlemekte bu anlamda bir sıkıntımız var.

3. Bazı belediyeler sosyal politikaların önemini, sosyal barışa ve sosyal kalkınmaya neden katkı yapıldığını anlamakta zorlanmakta ve bu hizmetlere ayrılan ödenekler az olmasına rağmen gereksiz harcama olarak görmektedir. Sosyal Belediyeciliğe bu açıdan bakış açınız nasıl? Size göre neden sosyal belediyecilik?

Cevap: Sosyal politikaların önemini yeterince kavrayamayan belediyeler vardır mutlaka. Daha doğrusu belediyelerde şöyle bir durum var; beş yılda bir seçilen başkan ve onun vizyonu her şeyi belirlemede en önemli etken oluyor. Tabi ki daha önceki dönemlerde başlamış, kabul görmüş, gerçekten amaca hizmet eden, toplumda bir karşılığı olan hizmetleri her başkan sürdürüyor. Ama onun dışında bazen hizmetleri anlatmak, ne işe yarayacağını anlatmak üst yönetime sıkıntı yaratıyordur diye düşünüyorum biz öyle bir sıkıntı yaşamadık ama. Şimdi biz sağlık hizmetleri sunuyoruz. Hekimim ben aynı zamanda. Sağlığın sosyal gereksinimleri üzerinden bir hizmet sunmaya çalışıyoruz. Bir hastane olmadığımız için bir tedavi edici hizmet özelliğinden çok koruyucu sağlık hizmeti ve sağlığın sosyal temelleri üzerinden hizmet sunmaya çalışıyoruz topluma. Sağlık hizmeti zaten temel bir insan hakkı. Biz ondan herhangi bir getiri bir şey beklemiyoruz. Zaten olması gereken ve belediye de kamu hizmeti sunuyorsa yani kamuysak biz en temel insan haklarını içeren hizmetleri de sunmak kamunun yine temel görevi düşüncesinden hadi ne kadar giderse gitsin ama tabi ki bu da şey değil ayağımızı yorganımıza göre uzatmadığımız anlamına gelmiyor. Ama geliri olacağını düşünmeden gider olarak yapıyoruz biz bu hizmetleri öyle bir tarzımız var. Hani gelir arttırıcı ne yapabiliriz gibi olduğunda toplantılarda da ben Sağlık İşleriyim. Ben gelir getirmem ben götürürüm gibi, giderdir benim yapacağım şey diye söylüyorum. Çünkü insana hizmet ediyoruz biz insan hakkına hizmet ediyoruz. O nedenle az mı? Evet, daha çok olsa daha çok yapabiliriz. Kıt kanaat çalışıyoruz. Bütçemizin çoğunu da işte maaşlar karşılıyor. Ama sonuçta koruyucu hekimlik, koruyucu sağlık hizmeti sunmaya çalıştığımız için aslında zaten sağlık hizmetinde de en ucuz yapılabilecek iş koruyucu sağlık hizmeti sunmak. Öyle çok devasa paralara ihtiyaç olmadan da sadece çalışan arkadaşların emeğinin karşılığını ödeyerek de aslında bir sürü temel ihtiyaçları gidermek üzere sağlık hizmeti sunmak mümkün. Bizde onu yapıyoruz mümkün olan en az bütçeyle, en az harcamayla yerine getirmeye çalışıyoruz. Tabi hizmeti çeşitlendirirseniz, büyütürseniz niteliğini değiştirirseniz harcamanızda artacaktır ama o da bütçeye göre önceliklerimiz neler onları belirleyip daha az masrafla daha çok sağlık çıktısını nerden, nasıl elde edebiliriz üzerinden düşünüp ona göre iş yürütmeye çalışıyoruz.

4. İlçedeki mevcut kitlenin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetlerini yeterli buluyor musunuz? İleriye dönük planladığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri neler?

Cevap: Neden sosyal belediyecilik? Bence her şeyin sosyal olması gerekiyor. Devletin de sosyal devlet olması gerekiyor. Başka türlü bir yaşamın mümkün olmadığını düşünüyorum ben, olmadığını da görüyoruz, ilerleyen dönemlerde daha da göreceğiz. Yeterli bulmuyoruz tabi ki faaliyetlerimizi ileriye dönük çok fazla şey yapmak istiyoruz tabi ki ama yasal mevzuatta kısıtlıyor; belli sayıda personel istihdam edebiliyorsanız norm kadro diye bir şey var. Hizmet alımı bu açığı kapatmak için kullanılan yöntem ki bence hiç hoş bir yöntem değil ama taşeron çalıştırmak ama onun da bütçeyle sınırlı kalmak durumundasınız. Tabi ki hiç kimseye asgari ücret vermek istemiyoruz. Herkesin hak ettiğince, insanca yaşayabileceği ailesini geçindirebileceği ücretleri elimizden geldiğince vermeye çalışıyoruz ama bütçe de bir

gerçek onun dışına da çıkamıyoruz, onu da aşamıyoruz, bütün ilçenin genel ihtiyaçları konusunda hakkaniyetli olarak paylaştırılması gerekiyor. Bana kalsa bütçenin yarısını sağlık hizmetlerine ayırırdım ama o da çok mümkün olmuyor. Benim tarafımdan bakınca böyle ama bir fen işleri müdürü her yere yol yapmak, kaldırım yapmak ister. Bunu zaten her sene bütçe toplantılarında konuşuyoruz. Park bahçeler müdürü arkadaş her yere park yapmak istiyor mesela. Hiç biri insan için gereksiz faydasız diyemeyiz o yüzden orta yolu bulup bir şekilde denkleştirmeye çalışıyoruz. Biz şimdi sağlık hizmetleri olarak ileriye dönük çalışmalarında ilk adımlarını attık mayıs ayı içerisinde. Mayıs ayı içerisinde açılışını yaptığımız iki yerimiz var. Bizim evde bakım faaliyetlerimiz var; yaşlı bakım ve gebe, bebek, loğusa izleme şeklinde. Bu gebe, bebek, loğusa izleme kısmında bebek sağlığı, anne sağlığı, kadın sağlığı üzerinde duruyoruz. Bu tür çalışmalar yapıyoruz. Şimdi Evka 4’te yeni bir merkez açtık. Orada başka dış paydaşlarla da, başka hekim arkadaşların da desteğiyle ya da sivil toplum örgütlerinin de desteğiyle daha çok kadına sağlık üzerinden ulaşmaya çalışacağız. Daha nitelikli, daha kolay başvurabilecekleri sağlık hizmeti sunmaya çalışacağız. Tabi ki var olan bir sağlık sistemi var işleyen aile hekimliği birinci basamak olmak üzere ama oralarda ki arkadaşların iş yükünü biliyoruz, çalışma biçimini biliyoruz. Maalesef sağlık ocağı döneminde daha çok koruyucu sağlık hizmeti üzerinden temelli bir birinci basamak hizmeti varken aile hekimliğinde çok da öyle olamıyor. Hekim arkadaşın daha çok poliklinik yapması üzerinden yürütülen bir hizmet var. Eskiden ebeler sahaya çıkardı, sokak gezerlerdi, evleri gezerlerdi görev tanımları, işleri buydu. Hangi evde gebe var, bebek var bilirlerdi. Şimdi ebe tanımından öte aile hekimliğinin yanında bir aile sağlığı elemanı çalışıyor. Sahaya çıkmasına imkan yok. Çünkü her aile hekiminin yanında bir aile hekimi bir personel ebe ya da hemşire çalışıyor. Onların sahaya çıkmasına gerek yok ama biz biliyoruz ki bir kişinin sağlığını değerlendirirken o kişinin yaşadığı ortamı dışarıda bırakarak sadece anatomik, fizyolojik bir yapı olarak sağlığını değerlendirmek mümkün değil; yaşadığı evi, ortamı, aile düzenini bilmeden, çalıştığı işi bilmeden, iş koşullarını, sosyal güvencesi olup olmadığını bilmeden kişiler için sağlık hizmeti sunmak, çok muallakta kalan bir şey, reçete yazmaktan öteye gidemeyecek bir şey. Biz onun farkında olarak neler yapabiliriz? Var olan da bir sistem var. O sistemi de bozmadan zaten gücümüz de yetmez. Ama açık kaldığını düşündüğümüz noktalarda örneğin bir eğitim konusunda toplayıp kadınları eğitim salonumuzda yeri geldiğinde kadın doğumcu bir arkadaşımızın desteğiyle hani onun bilgilendirmesiyle yönlendirmesiyle, yeri geldiğinde başka uzman hekim arkadaşların yönlendirmesiyle bir hizmet sunmayı düşünüyoruz. Yine yaşlılarla ilgili evde sunduğumuz hizmetin yanında özellikle böyle alzheimer gibi hastalıkların bakımı çok zor. Onu ancak yakından tanıklık edebiliyorsanız bilebiliyorsunuz. Zaman zaman onları konuk edebileceğimiz ve bu anlamda işte tükenmişlik yaşadığını düşündüğümüz bakıcılarının, eşinin, çocuğunun kendilerine zaman ayırabilecekleri, nefes alabilecekleri, bir ortam, bir zaman yaratmaya çalıştığımız bir yerimiz var. Henüz daha tam faaliyete başlayamadık. Mekanlar falan hazır ama muhtemelen Eylül gibi tam kapasite kullanmaya başlayacağız. Hani bu tür yeni başladığımız işlerimiz var. Daha çok şey var tabi yapmak istediğimiz ama her adımı atıp yere sağlam basıp orayı güçlendirdikten sonra başka bir işe başlayalım diye düşünüyoruz. Şimdilik bunlar bu kadar.

5. Son yıllarda belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görülse de yine de bu oran yeterli görülmemektedir. Belediye olarak bu mevcut bütçe açıklarını kapatmak için ne tür proje ve çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: O demin açıkladığım gibi yani onu biraz önce söylemiş oldum ben. Bana kalsa bütçenin yarısını bu işe ayırırdım. Altı tane yaşlı bakım ekibimiz var. Bir altı tane daha alırdım ben, en az ona çıkarırdım yaşlı bakım ekibini. Onlar için şey yapardım; biz şimdi gebelik hizmetlerini ve bebek loğusa izleme hizmetlerini daha dezavantajlı olduğunu düşündüğümüz

dokuz mahallede yürütüyoruz. Bana kalsa mahalle için en az bir yirmi tane ebe istihdam ederim; her iki mahalleye bir ebe düşecek şekilde. Bu iki mahalle senin gez dolaş; gebeni, bebeğini tespit et, izlemeni yap, eğitimi yap derim. Ama bunlar çok gerçekçi olmuyor tabi ki. İstemekle yapmak arasında olanaklar ve gerçekler duruyor. Bir yaşlı için sadece kapıdan dışarı çıkmak bile bazen çok şey ifade ediyor. Biz senede bir kere bir kahvaltı düzenliyoruz onlara o kahvaltıyı ipe çekiyorlar. O onlara birkaç ay yetiyor, motive ediyor, çok hoşlarına gidiyor. Bize göre sıradan gelebiliyor bir kahvaltı. Ama o bir yaşlı için evden çıkmak adına, hala yaşıyorum, hala varım demek olarak algılanıyor. Çok değerli şeyler çok önemli şeyler. O yüzden küçük el becerileri kursları açalım, bir şeyler yapalım istiyorum ama yavaş yavaş geliyor böyle hepsi birden gelmiyor maalesef.

1.3.2.3. Kültür İşleri Müdürlüğü İle Yapılan Görüşme

1. *Belediye olarak yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri konusunda halkın yeterince bilinçli ve haberdar olduğunu düşünüyor musunuz? Belde halkını bu konuda bilgilendirmek için ne tür faaliyetler yapıyorsunuz?*

Cevap: *Tanıtım şöyle bir şey; ne kadar tanıtım yaparsanız o kadar ihtiyaç duyulur. Yaptığımız tanıtım her zaman daha fazlasını ister. Ama bence insanlar haberdar oluyor. Çünkü insanlar özellikle ihtiyaç sahipleriyle ilgili sosyal anlamda yaptığımız hobi beceri kurslarımız var, dershanecilik hizmeti var, dost marketimiz var, öğrencilerin kullandığı dost kart var. Bunlarda hedef kitlelere yönelik tanıtım faaliyetleri yapılıyor. Öğrencilere yönelik bir etkinlik yapılıyorsa mutlaka kayıt zamanında masalar açılıyor. Sosyal Yardım İşleri Müdürü de söylemiştir sizlere dezavantajlı guruplara yönelik çalışmalar özellikle onların daha yoğun olduğu bölgelerde anlatılıyor, unlarla ilgili bilinçlendirme toplantıları yapılıyor. Zaten internet, sosyal medya çok aktif kullanılıyor. Artık belediyeler sadece biz değil hepsi bu şekilde sosyal medyayı aktif olarak kullanıyor. Afişlerimiz, bilbordlarımız, tanıtım konusunda bence bu anlamda yeterli çalışma yapılıyor. Ama tabii ki de yapılan çalışmaların yeterli olduğunu düşünüyorum ama belki daha fazla kitleye ulaşabilmek için daha fazla afiş, daha fazla sms, daha fazla duyuru... Ama bunların hepsi tabi ki bütçeyle doğru orantılı, elinizdeki veriyle orantılı o yüzden şu an da yapılan çalışmaların ben yeteri kadar duyurulduğunu düşünüyorum.*

2. *Belediye olarak yaptığınız sosyal doku çalışmalarını yeterli buluyor musunuz? İlçe genelinde sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerine kimlerin, ne ölçüde ihtiyacı olduğunu ölçmek için ne tür çalışmalar yapıyorsunuz?*

Cevap: *Sosyal doku çalışmaları belediyelerde doğru şekilde yapılıyor. Çünkü zaten bizim belediye mevzuatı belediye seçimleriyle birlikte 5 yılda bir yenileniyor. Yenilenmesi kısmında da her yeni dönemde yeni bir stratejik plan yapılıyor. Bu stratejik planlar da beş yıllık dönemler için yapılıyor. Bunların yıllık olarak gerçekleştirmeleri analiz ediliyor. Bu sırada plan yapılırken; anketler yapılıyor, paydaşlarla görüşmeler yapılıyor, onların fikirleri alınıyor, ihtiyaç analizleri belirleniyor. O zaten her beş yılda bir başlangıç aşamasında ilçenin neye ihtiyacı olduğunu, ilçede yaşayan insanların ne istediğini, ilçenin bölge düzeyindeki yeri ne yapılabileceği, ne yapılması gerektiği ile ilgili zaten planlama çalışmaları yapıldığı için ve bunlarda ara ara yapılan anketlerle desteklendiği için bence bu konuda da yeterli çalışmalar. Aslında mevzuattan gelen bir doğal analiz çalışması var. Genel de ilçe belediyeleri de zaman zaman bu beş yılın içinde anketler yapıyor. Onlarla da zaten bunlar perçinleşiyor.*

3. Bazı belediyeler sosyal politikaların önemini, sosyal barışa ve sosyal kalkınmaya neden katkı yapıldığını anlamakta zorlanmakta ve bu hizmetlere ayrılan ödenekler az olmasına rağmen gereksiz harcama olarak görmektedir. Sosyal Belediyeciliğe bu açıdan bakış açınız nasıl? Size göre neden sosyal belediyecilik?

Cevap: Böyle bir durum var. Bazı belediyeler sosyal politikanın önemi, sosyal barış, sosyal kalkınma hani bunları somut olarak göremiyorsunuz aslında. Biz biraz daha somut yatırımlar tesis, yol, ağaç gibi yatırımlara önem veriyoruz. Ama aslında uzun vadede bakıldığında ki artık o tarafa da doğru giden bir sistem var dünyada. Yaşadığımız yerin insan kalitesi de çok önemli olmaya başladı, insan portföyü de çok önemli olmaya başladı. Yani yaşadığımız yerin yaşanılabilir olması artık o bölgeye ekonomik bir değer kattı. Mesela biz bunu İzmir’de gördük. İzmir’in aldığı kredi notu yükseldi. Bunun en büyük nedeni aslında İzmir’in sosyal barışın ve sosyal politikaların İzmir’de doğru uygulanıyor olması bence. Bunu her anlamda söyleyebilirsiniz; büyükşehirinden tutun, ilçe belediyelerine kadar yaşlılara yönelik çalışmalar, gençlere yönelik çalışmalar, her türlü sosyal gurubun hayat bulabilmesi, söz hakkı bulabilmesi, kendini ifade edebilmesi, dezavantajlı gurupların ya da göç eden gurupların burada kendini daha rahat hissetmesi, daha rahat ifade etmesi, daha iyi eğitim alıyor olması bunların hepsi aslında ilçeye ekonomik anlamda da bir değer katıyor. Ne oluyor? İşte insanlar burada yaşamak istiyor, tatillerini burada geçirmek istiyorlar, burada çalışmak istiyorlar, çocuklarını burada okutmak istiyorlar ve bunlarında doğal olarak belki de hani yeni yeni de üreten, yaratan, katma değeri yüksek denilen son zamanlarda çok fazla kullanılan bir kavram. Bunlarla ilgili üretim yapan insanlar da, bunlarla ilgili meslek sahibi olan insanların da buraya gelmek istemesi çok daha rahat, daha özgür bir ortamda çalıştıklarını düşündüğünden bunların hepsinin aslında hepsinin toplamında o bölgeye gözle görülür bir ekonomik değer yaratıyor. Katkı da sağlıyor. Bence İzmir’de bunun en önemli örneklerinden birisi son dönemde. Son iki üç yıldır İzmir’de bu anlamda yapılmış yatırımların karşılığını alıyor bence.

4. İlçedeki mevcut kitlenin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetlerini yeterli buluyor musunuz? İleriye dönük planladığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri neler?

Cevap: Yeterli buluyor muyuz? Aslında yani tabi ki de bizde bir bütçeyle hareket ediyoruz. Sonuçta bir yıllık yapacağımız faaliyetleri, yapacağımız hizmetleri düşünürken bir bütçeye göre hareket etmek durumundayız. Bence sosyal anlamda yapacağımız birçok proje daha var. Yani fazlasıyla, daha fazlasını da yapmak istiyorsunuz ama dediğim gibi hani burada bir matematik yapıyorsunuz. Bütçenizle doğru orantılı olması gerekiyor. Her sene eşit oranda yatırım yapamıyorsunuz ya da sadece bu oranlarda yatırım yapamıyorsunuz. Çünkü bu anlamda belediyelerin farklı anlamdaki yükü de çok fazla. Temel belediyecilik faaliyeti dediğimiz temizlik faaliyeti mesela bunlar ciddi maliyetli faaliyetler. Yani ilçemizi temizlemek zorundayız, bakım onarım çalışması yapmak zorundasınız, merkezi hükümetin bile ilçemizde yapmadığı bir takım yatırımları siz belediye olarak yapmak zorundasınız. E bunlarda maddi yükümlülük getiriyor size. O anlamda eşit bir şekilde paylaştırmaya çalışıyoruz. Yeterli olma noktasında hiçbir zaman 97 yeterli olmaz ama doğru planlanıyor diyebilirim. Doğru planlama da uzun vadede bunun eksikleri kapattığını görebiliriz.

5. Son yıllarda belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görülse de yine de bu oran yeterli görülmemektedir. Belediye olarak bu mevcut bütçe açıklarını kapatmak için ne tür proje ve çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: İleriye dönük planladığımız sosyal belediyecilik faaliyetleri, büyükşehir de başladı buna. Büyükşehir yapıyor aslında bunu. Meslek edindirme kursları başladı şu anda İzmir de önemli ölçüde. Ben çok başarılı buluyorum bu projeyi. Bir de Büyükşehir’in yine bir yaşam kampüsü yaptı yaşlılara yönelik bunları da çok başarılı buluyorum. Bunlar önemli sosyal işlerdi. Bizim dost marketimiz var. İhtiyaç sahiplerine kumanya dağıtmıyoruz. Onların hani daha rahat, daha farklı bir şekilde bu hizmetten faydalanmasını sağlıyoruz. Hobi, beceri kurslarımız var. O da çok önemli. Dershanecilik hizmeti veriliyor. Artık yeni mevzuatta özel dershaneler kapatıldı. Bu hizmeti belediyeler veriyor. Biz farkında değiliz ama ciddi anlamda vatandaşın rağbet ettiği aslında çocuğu olan herkesin geçtiği bir dönem, her vatandaş ihtiyaç duyuyor. Maliyetler çok yüksek olduğu için belediyeler bu anlamda ciddi bir destek oluyor. Gençlik merkezleri var. Buna ek olarak spor kursları var. Yani o kadar çok aslında belediyenin yapmış olduğu vatandaşa destek olduğu alan var ki. Bunların sayısı arttırılabilir. Ama bunların sayısının arttırılması demek de ekstra maliyet demek. Yani tesisin kapasitesini arttırmak maliyet, arttırdığınız tesiste çalıştırılacak personel istihdam etmeniz maliyet, o tesisin temizliği bir maliyet, bakım onarımı bir maliyet... Bunları daha verimli bir hale getirebilecek gelir getirici projelerle desteklemesi lazım belediyelerin sosyal projelerini. Belki o zaman kazan kazan gidebilir. Ama bunu da araştırmak lazım. Zannederseniz bunun örnekleri de var galiba Türkiye’de. İlçede ki turizm mesela... Gelir getirici yatırımlar yapılırsa, doğru yatırımlar yapılırsa belediyeler de daha fazla oranda destek olabilir. Meslek edindirme kurslarıyla ilgili de halkı doğru bilinçlendirmek lazım. Ara elemanla ilgili algı çalışması da yapmak lazım. Çünkü gençler ara eleman olmanın niteliksiz bir iş, niteliksiz bir pozisyonmuş gibi bir algısı var ara elemanların. Halbuki böyle bir şey değil. Ara elemen teknik bir şeydir aslında. Mesela biz aşçılık ve pastacılık kursları veriyoruz. Bir elektrik teknisyeni yani bu teknik okullardan mezun olan arkadaşların gerçekten iş ortamları belediyeler bence bunu sektörle de birlikte yapmalı. Sektörün çok büyük ihtiyacı oluyor ara elemana ama bunun için de bence birazcık işin niteliğinin arttırılması lazım. Bir ara elemana eğitimler verilebilir, ekstra kurslara gönderilebilir. Biraz daha eğitimle ara eleman da vasıflı personelmiş gibi ya da herhangi işini iyi yapan bir üniversite mezunuymuş gibi konumlandırılmalı. Bizim toplumumuzda çok var bu bir ara elemanla bir doktor kapı komşusu olamıyor. Bu ikisi arasında ki ayırım aslında eşitsizlik buradan kaynaklanıyor bence. İnsanların bu tarafa kaymaması da bundan kaynaklanıyor. Çünkü ben meslek edindirme kurslarında şunu görüyorum. Bir heyecanla başlıyorlar, piyasaya bir giriyorlar. Çalışma koşulları bunlar mı? Çok ağırmiş deyip bırakabiliyorlar.

1.3.2.4. Kadın Ve Aile Müdürlüğü İle Yapılan Görüşme

1. Belediye olarak yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri konusunda halkın yeterince bilinçli ve haberdar olduğunu düşünüyor musunuz? Belde halkını bu konuda bilgilendirmek için ne tür faaliyetler yapıyorsunuz?

Cevap: Söz konusu faaliyetlerimizi sosyal medyada, web sayfamızda, afişlerle, broşür ve billboardlarda yayınlanarak halkın bilgilenmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda düzenlediğimiz etkinliklerle de yine duyurmaya çalışıyoruz. İNCİVAK işbirliğiyle gezici kütüphane hizmeti verdik. Bu doğrultuda çocuklara ücretsiz kitap dağıtımı yapıldı ve kütüphane sevgisi, kitap sevgisi aşılandı. Yine yaptığımız programlarla, söyleşilerle toplu olarak yaptığımız her faaliyette biz halkı bilinçlendirmeye ve haberdar etmeye çalışıyoruz faaliyetlerimizden.

2. Belediye olarak yaptığınız sosyal doku çalışmalarını yeterli buluyor musunuz? İlçe genelinde sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerine kimlerin, ne ölçüde ihtiyacı olduğunu ölçmek için ne tür çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: Sosyal doku çalışmalarımız yeterlidir. Saha çalışmaları ve tespitler yapılarak ihtiyaçlar belirlenmektedir. Bu doğrultuda çeşitli araştırmalar ve ev ziyaretleri yapılmaktadır.

3. Bazı belediyeler sosyal politikaların önemini, sosyal barışa ve sosyal kalkınmaya neden katkı yapıldığını anlamakta zorlanmakta ve bu hizmetlere ayrılan ödenekler az olmasına rağmen gereksiz harcama olarak görmektedir. Sosyal Belediyeciliğe bu açıdan bakış açınız nasıl? Size göre neden sosyal belediyecilik?

Cevap: Sosyal Belediyecilik çerçevesinde vatandaşlarımızın her anında yanında olabilmek amacıyla “ yeni doğan projemizle” mutluluklarını birlikte paylaşmaktayız. Vatandaşlarımızın çocuklarına ücretsiz kreş hizmeti veriyoruz. Kadın ve aile işleri müdürlüğü olarak kadına yapılan yatırımın, aileye çocuğa yapılan yatırımın ülkeye yapılan yatırım olduğunun bilincindeyiz ve bu doğrultuda faaliyetlerimizi yapıyoruz. Sosyal belediyeciliği de bu anlamda çok önemsiyoruz. Kesinlikle gereksiz harcama olarak görülmemeli çünkü insan özellikle de kadın bizce birçok yatırım yapılan alandan çok daha önemli. Kadına ve aileye yatırım bizce eğitime yatırım, hayata yatırım, geleceğe yatırım... Bu anlamda tabi ki sosyal belediyecilik çok önemli ve kesinlikle gereksiz harcama olarak görülmemeli.

4. İlçedeki mevcut kitlenin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetlerini yeterli buluyor musunuz? İleriye dönük planladığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri neler?

Cevap: Bornova belediyesi sürekli göç alan ve nüfusu değişen bir belde olduğu için yüzde yüzü tutturmamız zor. Ama tabi ki mevcut ihtiyacı karşılamak için elimizden geleni yapıyoruz. İleriye dönük planladığımız faaliyetler yeni kreş ve sosyal tesislerin faaliyete girmesi.

5. Son yıllarda belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görülse de yine de bu oran yeterli görülmemektedir. Belediye olarak bu mevcut bütçe açıklarını kapatmak için ne tür proje ve çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: Evet kesinlikle yeterli bir bütçe yok bu konuda. Bunun sebebi ihtiyaç sahibi kitlenin çok fazla olması. Belediyenin bütçesinden büyük bir pay ayırmasını bekleyemiyoruz çünkü temizlik, yol, çevre gibi birçok sorumluluğu var. Bu doğrultuda bütçe paylaşıldığında tabi yeterli gelmiyor. Biz de bu bütçe açıklarını farklı kanallardan kapatmaya çalışıyoruz. Yardımseverler bu noktada bizlere yardımcı oluyor, paydalarımız yardımcı oluyor. Kadın sığınma evlerinde kurslar verilip, kadınların çalışma hayatına katılması sağlanabilir, onların yaptığı ürünleri satabileceği ortam tesis edilebilir. Bizimde bu yönde ilerleyen dönemlerde projelerimiz var.

1.2.3.5. Tiyatro İşleri Müdürlüğü İle Yapılan Görüşme

1. Belediye olarak yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri konusunda halkın yeterince bilinçli ve haberdar olduğunu düşünüyor musunuz? Belde halkını bu konuda bilgilendirmek için ne tür faaliyetler yapıyorsunuz?

Cevap: Söz konusu faaliyetlerimizi sosyal medyada, web sayfamızda, afişlerle, broşür ve billboardlarda yayınlamaya halkın bilgilenmesi sağlıyoruz fakat tabii ki tamamına ulaşamıyoruz zaman zaman. Çünkü sosyal belediyeciliğin hedef kitlesi sosyal medyayı çok aktif kullanmayabiliyor. Bu noktada da afiş ve billboardlarla eksik kalan tarafları desteklemeye çalışıyoruz.

2. Belediye olarak yaptığınız sosyal doku çalışmalarını yeterli buluyor musunuz? İlçe genelinde sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerine kimlerin, ne ölçüde ihtiyacı olduğunu ölçmek için ne tür çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: Sosyal doku çalışmalarımız bizce yeterli. Biz ihtiyaç kısmında olmadığımız için daha çok onların bize ulaşmasını bekliyoruz. Özellikle belde halkın yetenekli çocukları, gençleri için duyurularımız oluyor. Duyurular neticesinde yapılan geri dönüşlere göre ön elemeleri yapıyoruz.

3. Bazı belediyeler sosyal politikaların önemini, sosyal barışa ve sosyal kalkınmaya neden katkı yaptığını anlamakta zorlanmakta ve bu hizmetlere ayrılan ödenekler az olmasına rağmen gereksiz harcama olarak görmektedir. Sosyal Belediyeciliğe bu açıdan bakış açınız nasıl? Size göre neden sosyal belediyecilik?

Cevap: Sosyal Belediyecilik çerçevesinde vatandaşlarımızın kültürel gelişimleri ve topluma kazandırılmaları amacıyla çalışmalar yürütüyoruz. Sosyal belediyeciliği önemsiyoruz bunun içinde her müdürlüğü ayrı ayrı önemsiyoruz. Tiyatro işleri müdürlüğü de sosyal ve kültürel kalkınma adına önemli bir birimdir. Atatürk’ün dediği gibi “Bir millet sanattan ve sanatkardan mahrumsa tam bir hayata malik olamaz.” İstedığınız kadar yol yapın park, bahçe yapın bina yapın eğer bir toplumu kültürel anlamda inşa edemediyse hiçbir şey tam olmaz. Bu nedenle sosyal belediyeciliği de birimiz olan tiyatrolar müdürlüğünü de çok önemsiyoruz.

4. İlçedeki mevcut kitlenin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetlerini yeterli buluyor musunuz? İleriye dönük planladığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri neler?

Cevap: Birçok çalışmamız var yaptığımız ve planladığımız. Gönül ister ki daha çok çalışma, daha çok proje yapalım ama bunlar hep bütçeyle bağlantılı şeyler olduğu için bir yerde tıkanıyoruz biz de. İleriye dönük yeni tiyatro salonları, açık hava salonları yapılması gibi planlarımız var.

5. Son yıllarda belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görülse de yine de bu oran yeterli görülmemektedir. Belediye olarak bu mevcut bütçe açıklarını kapatmak için ne tür proje ve çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: Mevcutta yapılan artışı ihtiyaçla kıyasladığımızda tabii ki yeterli gelmemektedir. Kültürel kalkınmalarda gelişmeler, kiralanacak sahneler, salonlar, gelir getiren bilet satışlarıyla bu açığı kapatmaya çalışıyoruz. Tabii temennimiz daha fazla bütçe ve daha çok proje ne kadar tamamlamaya çalışırsak çalışalım bir yerde tıkanıyoruz. Bu konuda çalışmalarımızı arttırmaya devam edeceğiz.

1.2.3.6. Spor İşleri Müdürlüğü İle Yapılan Görüşme

1. Belediye olarak yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri konusunda halkın yeterince bilinçli ve haberdar olduğunu düşünüyor musunuz? Belde halkını bu konuda bilgilendirmek için ne tür faaliyetler yapıyorsunuz?

Cevap: Faaliyetlerimizi sosyal medyada, web sayfamızda, afişlerle, broşür ve billboardlarda yayınlarak halkın bilgilendirilmesini sağlıyoruz. Ancak tamamına bazen ulaşamayabiliyoruz. Bu konu da gün geçtikçe duyurularımızı arttırmaya, gerekirse birebir halkı bilgilendirmeye çalışıyoruz.

2. Belediye olarak yaptığınız sosyal doku çalışmalarını yeterli buluyor musunuz? İlçe genelinde sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerine kimlerin, ne ölçüde ihtiyacı olduğunu ölçmek için ne tür çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: Gerekli araştırmayı, taramayı yapmaya çalışıyoruz. Duyurular yapıyoruz. Duyurular neticesinde yapılan geri dönüşlere göre ön elemeler yapıyoruz. Ama mutlaka minimum düzeyde de olsa gözden kaçan yetenekli çocuklarımız, gençlerimiz olabilir. Bu yüzden hedefimiz duyurularımızı azami beldemizin her yerinde yapmaya özen göstermek ve bu minimum düzeyde gözden kaçan kitleyi sıfıra indirmek. Bu anlamda da çalışmalarımızı ve projelerimizi arttırmaya özen gösteriyoruz.

3. Bazı belediyeler sosyal politikaların önemini, sosyal barışa ve sosyal kalkınmaya neden katkı yaptığını anlamakta zorlanmakta ve bu hizmetlere ayrılan ödenekler az olmasına rağmen gereksiz harcama olarak görmektedir. Sosyal Belediyeciliğe bu açıdan bakış açınız nasıl? Size göre neden sosyal belediyecilik?

Cevap: İnsana yatırım her zaman daha önce gelmeli ve gereksiz harcama olarak görülmemeli. Biz burada geleceğimize yatırım yapıyoruz. Yapılacak en kalıcı ve en karlı yatırım budur. Belediyemizin ve müdürlük olarak bizim sosyal belediyeciliğe bakış açımız böyledir. Keşke daha çok bütçe ayırabilsek, daha çok proje yapabilsek. Başkanımızın yoksulu olmayan bir belde hayali var. Bizim de herhangi bir spor dalıyla uğraşmayan kimsenin kalmadığı bir belde hayalimiz var. Sosyal belediyecilik bu anlamda bu hayali bize sunduğu için, yerelde ihtiyaçları ve halkı iyi tanıma imkanı sunduğu için ve yine bir çok sebepten çok önemli. Bizim ve belediyemizin bakış açısı bu şekilde.

4. İlçedeki mevcut kitlenin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yaptığınız sosyal belediyecilik faaliyetlerini yeterli buluyor musunuz? İleriye dönük planladığınız sosyal belediyecilik faaliyetleri neler?

Cevap: Mevcut şartlara göre yeterli buluyoruz. Ama tabi ki ne kadar proje yaparsak yapalım hep bir adım daha ileri götürmek istiyoruz projelerimizi. Bu anlamda da çalışmalar yapıyoruz. Her yıl biraz daha kapasitemizi, ulaştığımız insan sayısını arttırmaya çalışıyoruz. Bu doğrultuda da ileriye dönük plan ve projelerimiz elbette ki var.

5. Son yıllarda belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görülse de yine de bu oran yeterli görülmemektedir. Belediye olarak bu mevcut bütçe açıklarını kapatmak için ne tür proje ve çalışmalar yapıyorsunuz?

Cevap: *Tabii sınırlı bir bütçemiz var. Bütçe artıyor ama buna bağlı olarak nüfus da atıyor, talep artıyor, aynı zaman da göç alan bir ilçeyiz. Bu yüzden ne kadar artarsa artsın tam olarak yeterli diyemeyiz hiçbir zaman. Biz birim olarak bu açığı bilet satışları, sponsor, salon kiralari gibi gelirlerle kapatmaya çalışıyoruz. Bu çalışmalarını da arttırmak için, gelirimizi arttırmak için plan ve projelerimizi arttırmak için elimizden geleni yapmaya devam edeceğiz.*

1.3.2. Bulgular ve Analiz

1. Bornova Belediyesi sosyal belediyecilik faaliyetlerini sosyal medya, web sayfası, afişler, broşür ve billboardlarla yayınlayarak halkın bilgilendirilmesini sağladığını ifade etmektedir. Fakat söz konusu kitle sosyal medyayı aktif olarak kullanmayabilmektedir. Bu durumda meclis üyeleri, muhtarlar, mahalle temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla mevcut kitle haberdar edilmeye çalışılmaktadır. Yapılan mevcut bir sosyal belediyecilik uygulamasıyla ihtiyaç sahipleri tespit edilip, yapılacak başka faaliyetlerin bilgilendirilmesi yapılmaktadır.

Bu konu çok fazla çalışma yapılmaktadır fakat yine de belli bir kitle habersiz kalabilmektedir. Bazı çalışmalar vatandaşın kendi çabasına bırakılmıştır. Daha fazla duyuru ve bilinçlendirme çalışması daha fazla bütçe gerektirdiği için bazı noktalarda eksik kalmıştır. Sağlık İşleri Müdürü’ne sorulduğunda bu konuyla ilgili şu şekilde cevap vermiştir; “Biz her taraftan her şekilde haberdar etmeye çalışıyoruz ama herkesin haberi olmayabiliyor. Zaman zaman biz bunu bilmiyorduk, biz bunu yeni duyduk diye gelebiliyorlar ama sonuçta zaten vatandaşla iletişiminizi sağlamada muhtarlar var, sivil toplum kuruluşları var, meclis üyeleri var, basın yayınıla yaptığımız duyurular, web sayfasındaki paylaşımlar ya da sosyal medya paylaşımların yanı sıra bu tür ilişkiler ağı içinde de zaten biz her türlü yaptığımız yeni faaliyetten haberdar etmeye çalışıyoruz herkesi. O nedenle vatandaşında ihtiyacı yoksa doğal olarak ilgilenmediği için hepimizin öyle olduğu gibi haberi de olmuyor.” Bu cümleden anlaşıldığı gibi hem ihtiyacı olan kitle hem de ihtiyacı olmayan sosyal belediyeciliğin önemli bir sacayağını oluşturan yardım edebilecek kitle habersiz kalabilmektedir.

Yapılan faaliyetlerde yardım edebilecek yani Bornova Belediyesinin “paydaş” şeklinde ifade ettiği kesim çok sınırlı kalmaktadır. Karşıyaka Belediyesi’nin “Her Apartmana Bir Öğrenci”, “Karşıyaka’nın Filizleri” gibi halkın her kesimini işin içine alan ve zincirin bir halkası yapan projesi, gönüllü apartmanlar ve esnaflar aracılığıyla ihtiyaç sahibi öğrencilere burs vermektedir. Bunu sanat dünyasının bazı isimleriyle çektiği reklam filmleriyle, aldığı ödüllerle ilçeye değil tüm Türkiye’ye, hatta başka ülkelere duyurmayı başarmıştır. Örneğin,

Bornova Belediyesi’nin yaptığı çalışmalardan “Dost Market” projesini bu anlamda duyurması halkın küçük de olsa bir alışverişine ortak olma anlamında yardım etmesi sağlanabilir. Bu hem bütçe açığı konusunda bir çözüm olabilir, hem de halk arasında birlik ve beraberliği tesis eden güzel bir yardımlaşma faaliyetine dönüşebilir. Bu anlamda yapılması gereken hem yardım alan kesimi hem de ayırım yapmadan, kısıtlamaya gitmeden yardım edebilecek her kesimi yapılan faaliyetlerden haberdar etmektir.

2. Mahalle temsilcilikleriyle, halkla iç içe personelle halk tanınmaya çalışılmaktadır. Yine halktan gelen talepler doğrultusunda ihtiyaçlar belirlenmeye çalışılmaktadır. Belediye başkanının beş yılda bir değişmesiyle birlikte stratejik planlar yapılmaktadır. Bu plan yapılırken; anketler, paydaşlarla görüşmeler yapıp ihtiyaç analizleri belirlenmektedir. Bu sayede her beş yılda bir başlangıç aşamasında İlçenin neye ihtiyacı var? İlçede yaşayan insanlar ne istiyor? İlçenin bölge düzeyindeki yeri ne? Yapılabilecek olan ne? Yapılması gereken ne? Bunlar analiz edilmektedir.

Sağlık İşleri Müdürü’ne sorulduğunda konuyla ilgili “Araştırmayı kurgularken tüm nüfus verisine sahip olamadığımız için sağlıklı bilimsel bir araştırma kurgulama sıkıntımız var. Bu yüzden yapamayabiliyoruz. Gelen talepler üzerinden ve kendi öngörülerimiz, varsayımlarımız üzerinden hizmet planlamaya çalışıyoruz.” şeklinde cevap vermiştir. Anlaşıldığı gibi yeterli ve sağlıklı bir sosyal doku çalışması yapılamamaktadır. Bunun sebebi kaynak ve olanakların kısıtlı olması ve nüfus araştırmalarının genellikle merkezi hükümete bağlı kurumlar tarafından yapılması olduğu söylenmiştir. Belediyenin elinde yeterli nüfus verisi bulunmamaktadır. Araştırmayı yaparken tüm nüfus verisine sahip olunmadığı için sağlıklı sonuçlar alınamamaktadır. Tuik’ten nüfus verileri şu kadar kişi, şu yaş guruplarında, şu mahallede şu kadar insan şeklinde alınabilmektedir ama bunların ne kadarı bakıma muhtaç, ne kadarı geniş aile içinde, ne kadarı kendi başına yaşıyor gibi verilere ulaşılamamaktadır.

Yeterli doku çalışması yapılamadığı için gerçek ihtiyaç sahiplerine ulaşma ve doğru ihtiyaç tespiti konusunda istenilen verim alınamamaktadır. Buna bağlı olarak gerekli bütçe tespitinde yetersiz kalınmaktadır. Gözden kaçan bir birey bile belediye için çok kıymetli olmalıdır. Doğru tespit, doğru ölçüm yapılmalı ve kimin neye ne ölçüde ihtiyaç duyduğu doğru tespit edilmelidir.

3.Sosyal belediyeciliğin önemi bazı belediyeler tarafından kavranamayabilmektedir. Bornova belediyesi sosyal belediyecilik konusunda yeteri kadar bilinçli ve önemini kavradığını düşünmektedir. Sosyal barış ve sosyal kalkınmaya yönelik yaptıkları çalışmalarla

ödeneklerin azlığına rağmen paydaşlarının desteğiyle bu konu da çok başarılı faaliyetler yürütmektedir. Sadece yol, çevre, temizlik, imar gibi konuların değil insana yatırımında çok önemli olduğunu düşünmekte, insana yatırımın mutlaka uzun vadede olumlu geri dönüşüm sağlayacağını ve insana yatırımın sadece sosyal yatırım değil aynı zamanda ekonomik yatırım da olduğu belirtilmektedir. Belediye başkanına bağlı olarak değişebilen beş yıllık stratejik planı doğrultusunda belediye başkanına göre şekil alan bir sosyal belediyecilik anlayışı olduğu ve bu konu da başkanın sosyal belediyeciliğe olumlu bakışından ötürü faaliyetler yürütülürken sıkıntı yaşanmadığı belirtilmektedir.

Kültür İşleri Müdürü bu soruya verdiği cevap da şöyle belirtmiştir; “Yaşadığımız yerin insan kalitesi de çok önemli olmaya başladı, insan portföyü de çok önemli olmaya başladı. Yani yaşadığımız yerin yaşanılabilir olması artık o bölgeye ekonomik bir değer kattı. Mesela biz bunu İzmir’de gördük. İzmir’in aldığı kredi notu yükseldi. Bunun en büyük nedeni aslında İzmir’in sosyal barışın ve sosyal politikaların İzmir’de doğru uygulanıyor olması bence.” Bu cümleden de anlaşıldığı gibi Bornova Belediyesi bu konuya önem verdiğini düşünmek de ve sosyal belediyecilik konusunda yaptığı çalışmalar için geri dönüşleri aldığını düşünmektedir. Genel olarak bütün müdürlükler bu yönde hem belediyenin hem de belediye başkanının bu konuda yeteri kadar bilinçli olduğunu düşünmektedir. Fakat neden sosyal belediyecilik olarak sorulduğunda müdürlükten bağımsız sadece belediye başkanın bu konuda ki dönütlerine ve algısına göre faaliyet yürütülmektedir. İleriye dönük belediye başkanının değişmesiyle birlikte bu algının da değişme ihtimalinin olmaması ve bu göreve kim gelirse gelsin belediyenin bu faaliyetlere bakış açısının değişmemesi gerekmektedir.

4. İlçedeki hedef kitle sürekli değiştiği için ve çok fazla göç alan bir bölge olduğu için hiçbir zaman yeterli olamamaktadır çalışmalar. Bütçe sıkıntılarından ve nüfustaki bu artıştan dolayı tam anlamıyla yeterli çalışmalar yapıldığı söylenememektedir.

İleriye dönük sağlık ve sosyal, kültürel etkinlik merkezleri, kreş, çeşitli kurslar, yeni tiyatro salonları, açık hava salonları yapılması, çeşitli spor tesisleri gibi projeleri bulunmaktadır. Bornova belediyesinin ileriye dönük sosyal belediyecilik planları daha çok ileriye dönük ve uzun vadeli faaliyetlerdir. Bornova belediye başkanının sloganı yoksul olmayan bir kent yaratmak olduğu için bu noktada meslek edindirme, ilçenin eğitim seviyesini artırma gibi uzun vadeli planlar yapılmaktadır.

Bornova Belediyesi’nin faaliyetlerinde bir standartlaşma söz konusudur. Sosyal belediyecilik alanında ne yazık ki Türkiye genelinde yapılan standart sosyal belediyecilik

faaliyetlerinin dışına çıkıp bu anlamda yeni bir faaliyet yapma ya da bunu planlama gibi bir durum söz konusu değildir.

5. Sosyal belediyecilik harcamaları için bütçede artış olmadığı ve mevcut bütçenin yeterli gelmediği söylenmektedir. Gelir getirici faaliyetlere örnek olarak spor hizmetlerinde stadyum, kiralanacak sahalara, kiralanacak sahneler, salonlar, tiyatrodan gelir getiren bilet satışlarından gelen gelirler sayılabilir. Aynı zamanda özellikle sosyal yardım işleri müdürlüğü için bütçenin önemli bir kısmı paydaşlardan ve hayırseverlerden sağlanmaktadır. Bunun artırılması içinde gelir seviyesi güçlü yerel halkla iletişim güçlü tutulmaya çalışılmaktadır. “Sosyal Yardım İşleri Müdürü bu konuyla ilgili şu şekilde belirtmiştir; “Belediyelerin yaptığı sosyal harcamalarda eskiye oranla bir artış görüldüğünü söyleyemem. Dediğim gibi paydaşların katkısı ile aslında nüfusa oranladığımızda bütçe de ki ekonomiyi görmek mümkün Bornova Belediyesinde. Bizim için burada gerçekten bir sosyal belediyecilikten bahsedilecekse zaten daha önce söylediğimiz gibi artan paydaş sayısı, yapılan bağışların artışı, elinde paketiyle Ayşe teyzenin kendi evine yaptığı alışverişin aynısından bir hayırsever olarak vatandaşa da yapıp onu dost marketin rafına koyabiliyorsa biz ne kadar poşet gelirini arttırsak ne kadar Ahmet amca’yı Ayşe teyzeyi arttırabilirsek o oranda başarılı olmuşuz demektir zaten.” Bu doğrultu da bütçenin yeterli olmadığı fakat bağış beklemekten başka da bir faaliyet yürütülmediği sonucu çıkarılmaktadır. Bornova Belediyesinin bu konuda çalışmalarını arttırması gerekmektedir.

Daha önce de değindiğimiz gibi Bornova Belediyesi yeni proje anlamında yetersiz kalmaktadır. Bütçenin yetersizliğinden faaliyetlerin tam anlamıyla yürütülemediği aktarılmaktadır. Fakat hem insanların ihtiyacını karşılayacak hem de kendi bütçesini yaratacak bir proje yapmamaktadır ya da planlamamaktadır. Kültür İşleri Müdürüne bu soru sorulduğunda; “Bunları daha verimli bir hale getirebilecek gelir getirici projelerle desteklemesi lazım belediyelerin sosyal projelerini. Belki o zaman kazan kazan gidebilir. Ama bunu da araştırmak lazım. Zannedersenem bunun örnekleri de var galiba Türkiye’de.” şeklinde cevap alınmıştır. Cümle bilinçli, sosyal belediyeciliğin öneminin farkında ancak proje anlamında yetersiz olduğunu kanıtlar niteliktedir.

SONUÇ

Küreselleşme ve küreselleşmenin beraberinde getirdiği sosyo-ekonomik durumlar, değişen ihtiyaçlar, göç, nüfus artışı gibi birçok sebepten ötürü merkezi yönetim sosyal destek uygulamaları için yeterli olamamaktadır. Bu yüzden bu konuda yerel yönetimlerden destek almaya başlamıştır. Yerel yönetimler durumları yerinden teşhis etme, daha hızlı ve kolay hizmet sunma, ihtiyaçları doğru tespit etme gibi durumlardan ötürü Türkiye’de sosyal destek sağlayan birimler olarak hem merkezi yönetimin hem de halkın yararına çalışmaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile yerel yönetimlere eskiye oranla sosyal destek konusunda daha çok yetki vermiş olsa da ne yazık ki mevcut durum istenilen düzeyde değildir.

Sosyal belediyecilik kavramının tanımının sadece sosyal yardım mı, yoksa sosyal yardıma ek olarak kültür ve eğitim faaliyetleri mi olduğu bütün belediyeler tarafından anlaşılamamıştır ve bu konuda literatürde bir karmaşa mevcuttur. Bu belirsizliğin giderilmesi için bu kavramın net tanımı yapılmalı ve belediyeler bu konuda bilinçlendirilmelidir.

Belediyelerin “sosyal belediyecilik” başlığı altında yaptığı faaliyetler yerelde ihtiyaçların hızlı ve doğru tespiti, yakınlık, hızlı sonuç alabilme gibi nedenlerle tercih sebebi olmuştur. Türkiye’de sosyal belediyecilik Osmanlı’dan günümüze uzanmaktadır. Ancak 5393 sayılı Belediye kanunu ve 5216 büyükşehir belediye kanunu ile yasal bir zemine oturmuştur.

Bazı yöneticilerin sosyal belediyeciliğin önemini tam olarak kavrayamaması ve buna bağlı olarak sosyal belediyecilik faaliyetlerine yetersiz kaynak ayırması mevcut ihtiyacı karşılayamamaktadır ve belediyelerin mevsimlik, kısa vadeli, kolay ve siyasi açıdan rant sağlayıcı faaliyetlere öncelik vermektedir. Kısa vadeli geçici yardımların yerine meslek edindirme, teknik ve sosyal becerilerini geliştirme gibi faaliyetlere yer verilerek uzun vadede yoksulluğu ortadan kaldırmak için çalışmalar yapılmalıdır.

Bu yapılan faaliyetlerin zorunlu hizmet arasında olmaması ve yapılıp yapılmadığı veya ne ölçüde yapıldığı denetlenmelidir.

Sosyal belediyecilik alanında görülen en büyük eksiklerin biri de sosyal doku çalışmalarıdır. Araştırdığımız Bornova Belediyesi örneğinde de olduğu gibi yeteri kadar yerel halkın gelir, yaş, sağlık gibi bilgileri toplanamamakta ve bu yüzden ihtiyaçlar doğru tespit edilememektedir. Doğru ihtiyaç sahiplerini bulmak ve kaynak israfına neden olmadan doğru ihtiyacı bulmak için sosyal doku çalışmaları hayati bir öneme sahiptir ve bu alanda çalışmalar arttırılmalıdır.

Belediyeler ve merkezi yönetim arasında görev paylaşımında bir karmaşa mevcut olduğu için hizmet alanları net değildir. Bu durum kaynak israfına neden olmaktadır ve hizmetlerin etkinliğini sınırlamaktadır. Bu yüzden görev alanları net bir şekilde belirlenmelidir. Aynı zamanda mevcut belirsizlik bir kayırmacılığa yol açmakta, gerçek ihtiyaç sahipleri bu yardımlardan faydalanamamaktadır. Bu durumda sosyal adaletsizliği amaçlananın aksine arttırmaktadır.

Sosyal belediyecilik faaliyetleri kısa vadeli olarak hesaplanmaktadır. Her dönem parti değişikliği sebebiyle planlanan projeler yarım kalmakta ve kurumsallaşamamaktadır. Bu projelerin devamı sağlanmalı ve belediyeler buna teşvik edilmelidir.

Kaynaklar Türkiye’de ki yoksul kesim düşünüldüğünde büyük ölçüde yetersiz kalmaktadır. Son zamanlarda belediyeler bu alana ayırdığı bütçeyi arttırmış olsa da yeterli gelmemektedir. Sürekli artan göç eden büyük bir yardıma muhtaç kitle bulunmaktadır. Kaynaklar yetersizdir fakat çalıştığımız Bornova Belediyesi örneğinde de gördüğümüz gelir getirici, kendi kaynağını yaratan projelerin yetersizliğidir. Hem belediyenin kaynak açığını kapatacak hem de yoksul kesimin ihtiyaçlarını karşılayacak projeler planlanmalıdır.

Bornova Belediyesi’nin hiç yoksulu olmayan bir kent hayali gibi yoksulu olmayan bir ülke idealiyle yola çıkıp, bu anlamda bu sorunu kalıcı olarak çözmek için adımlar atılmalı ve temelden sorun çözülmeye çalışılmalıdır. Bu da temelden çocukların ve gençlerin eğitimi, sosyal ve psikolojik gelişimlerine destek, aile kurumunun korunması, dezavantajlı kesimlerin istihdamı, istihdam edilebilecek mesleki eğitim kursları ve bunların yanında yaşam standartlarını yükseltebilmek için spor, sosyal ve kültürel faaliyetler düzenleyerek sağlanmalıdır. Sosyal belediyecilik bir bütün olarak düşünülüp yoksulsuz bir kent ideali ile yola çıkan her belediye içinde bu faaliyetlerin her biri vazgeçilmez olmalıdır.

Bornova Belediyesi sosyal belediyecilik alanında gösterdiği faaliyetlerle birçok belediyeye örnek teşkil etmektedir. Belgem, dost market, down cafe gibi projeleri incelenmesi gereken ve örnek alınması gereken projelerdir. Bu anlamda Bornova Belediyesi içinde barındırdığı büyük yoksul kesimin ihtiyaçlarını karşılama, insan onuruna yaraşır bir yaşam tarzı sağlama, sosyal refahı sağlama anlamında birçok çalışma yapmakta ve çalışmalarını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2008). Sosyal Politika ve Yerel Yönetimler. İstanbul: Şenyıldız Matbaası.
- Beki, A. (2009). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik: Ümraniye Belediyesi Örneği. İstanbul: Sena Ofset.
- Bölükbaşı, A. G. ve Yıldıztan D. Ç. (2010). Yerel Yönetimlerde Belediyenin Başarısını ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Alan Araştırması. Öneri Dergisi, 9(33), 227-235.
- Buğra, A. (2010). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çakmak, M.D. ve Kayalidere, G. (2018). Sosyal Bütçe Anlayışı ve Sosyal Belediyecilik: Manisa Büyükşehir Belediyesinin Sosyal Bütçe Performansı. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(4), 947-962.
- Çetinkaya, A. (2012). Yerel Yönetimlerin Toplumsal Politikalara Etki ve Katkıları. https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/1282_41518_1655.pdf
- Çınarlı, S. (2011). ABD’de Yerel Yönetimin Ana Hatları. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 12(1), 265-281.
- Çöpoğlu, M. (2014). Sosyal Belediyecilik ve Sorunları. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 223-247.
- Deniz, N. (2012). Sosyal Belediyecilik: Esenler Belediyesi Ekseninde Halkın Refahına Odaklı Yerel Yönetim Vizyonu. IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal, 3(5), 24-34.
- Dündar, Z.Ö. (2011). Türkiye’de Kentsel Yoksulluk Açısından Sosyal Belediyeciliğin Önemi. Mediterranean Journal Of Humunities, 1(2), 117-126.
- Kesgin, B. (2012). Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 26, 169-180.
- Koçak, O. ve Kavi E. (2014). Sosyal Politika Aktörü Olarak Sosyal Girişimci Belediyecilik. Emek ve Toplum, 3(6), 26-49.
- Koray, M. ve Topçuoğlu, A. (1987). Sosyal Politika. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Meydan, S. ve Çetin, A. ve Bulut, S. (2016). Yerel Yönetimlerde Klientalist Bakış Açısının Hak Temelli Sosyal Hizmet Yaklaşımı Çerçevesinde İncelenmesi. <https://www.researchgate.net/publication/304494548>
- Oosterlynck, S., Kazepov, Y., Novy, A., Cools, P., Barberis, E., Wukovitch, F., Sarius, T. and Leubolt, B. (2013). The Butterfly And The Elephant: Local Social İnnovation, The Welfare State And New Poverty Dynamics.Improve Discussion. Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerp, 13(3), 1-45.
- Öz, C.S. ve Yıldırım, S. (2009). Türkiye’de Kentsel Yoksullukla İlgili Mücadelede Sosyal Belediyeciliğin Rolü. <http://ceei.kocaeli.edu.tr/Dosyalar/pdf/2009sosyalhaklar.pdf>, E: 24.10.2014.
- Pektaş, E. K. (2010). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları ve Temel sorunlar. Akademik İncelemeler Dergisi, 5(1), 4-22.
- Sevinç, İ. (2015). Sosyal Belediyecilik Uygulamalarında Kent Bilgi Sistemlerinin Kullanımı: Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği. Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 22(1), 201-218.
- Soyşekerci, H. (2012). Bornova’dan Gün Rengi Sayfalar. İzmir: Heyamola Yayınları.
- Sönmez, M.B. (2010). Sosyal Belediyecilik Uygulamaları: Ümraniye Belediyesi Örneği. İstanbul: Filika.

- Şataf, C. ve Mermer, B. (2017). Avrupa’da Sosyal Belediyecilik Anlayışı ve Türkiye. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 8(17), 13-33.
- Uğur, A. ve Bostan, M. K. (2016). Sosyal Harcamaların Yerelleşmesi: Sosyal Belediyecilik Uygulamalarının Etkinliği, 7(15), 39-60.
- Ünal, F. ve Caner, C. (2014). Yerel Yönetimler ve Sosyal Politikalar: Sosyal Belediyecilik. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 49(2), 31-49.
- Yazıcı, N. (2010). Küreselleşme ve Sosyal Mozaik Politikaları. İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Yılmaztürk, A. ve Güler, T. (2017). Sosyal Devlet Anlayışının Yerel Karşılığı: Sosyal belediyecilik ve Temel Sorunları. Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 6(1), 1-23.
- Zencirkıran, M. (2016). Küreselleşme, Küresel Sosyal Sorunlar ve Çözüm Arayışları. Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, ed: Mehmet Zencirkıran. Bursa: Dora Yayıncılık.

ALTERNATİF YATIRIM ARAÇLARI İLE BİTCOİN FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN YAPAY SİNİR AĞI İLE TAHMİNİ

Ahmet SEL¹
Numan ZENGİN²
Zafer YILDIZ³

ÖZET

Tahmin teknikleri ve modelleri, doğru karar alma ve yatırım aşamasında kişiler ve kuruluşlar için son derece önemlidir. Tahminin doğruluğu başarılı kararlar alınmasını sağlar ve yatırımcıların fayda maksimizasyonuna ulaşmasına imkân tanır. Bu çalışmada, kripto para türlerinden en yaygın olarak kullanılan Bitcoin fiyatlarının yapay sinir ağları yöntemi ile tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Girdi değişkenler olarak; Dow-Jones, S&P500, Nasdaq100, Eurostoxx Endeksleri, İsviçre Frangı, İngiliz Sterlini, Euro, Altın, Gümüş yatırım araçları alınmıştır. Değişkenlerin 2013-2018 tarihleri arasında işlem görülen günler dikkate alınarak günlük kapanış fiyatları verileri alınmıştır. Çalışmada geri beslemeli yapay sinir ağı modeli kullanılmıştır. 2019 Ocak ayı tahmini yapılarak model test edilmiştir ve modelin tahmin doğruluğu R² değeri %99 başarı ile gerçekleşmiştir. Bitcoin fiyatının borsa endeksleri, para birimleri ve emtia fiyatlarıyla yakından ilişkili olduğu çalışma sonucunda elde edilmiştir. Yatırımların yönlendirilmesi ve portföy sepeti oluşturulurken bu ilişkilerin göz önünde bulundurulması risklerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Sinir Ağları, Bitcoin, Tahmin Modeli, Kripto Para, Derin Öğrenme

Estimation of the Relationship Between Alternative Investment Instruments and Bitcoin Prices with Artificial Neural Network

ABSTRACT

Forecasting techniques and models are extremely important for people and organizations who want to make the right decisions and predict during the investment phase. The accuracy of the forecast enables successful decisions and allows investors to reach the benefit maximization. In this study, it is aimed to estimate Bitcoin prices which are the most commonly used type of crypto money by artificial neural network method. As input variables; Dow-Jones, S & P 500, Nasdaq 100, Euro Stoxx Indices, Swiss Franc, British Pound, Euro, Gold, Silver investment vehicles were taken. Daily closing price data were obtained by considering the trading days between 2013-2018. Feed forward backprop artificial neural network model has been used in the study. The model was tested by making the prediction in January 2019 and the estimated accuracy R² value of the model was realized with 99% success. It is concluded that the Bitcoin price is closely related to stock market indices, currencies and commodity prices. Considering these relationships while directing investments and creating portfolio baskets will contribute to reducing risks.

Keywords: Artificial Neural Networks, Bitcoin, Prediction Model, Crypto Money, Deep Learning

¹ Dr., Matematik Öğretmeni, MEB, selahmet43@gmail.com, orcid.org/0000-0003-1914-5878

² Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Pazar MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Tokat, numan.zengin@gop.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0632-9160

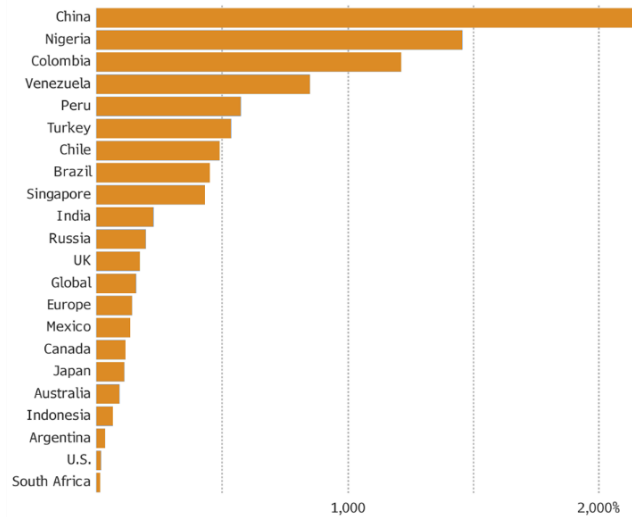
³ Dr., Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme, zafer.yildiz@cumhuriyet.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9136-5034

1. Giriş

Kripto para, 1980’li yıllarda ortaya atılmış fakat olgunlaşması 2010’lu yıllarda yeterli alt yapı için gerekli teknolojilerin gelişmesini takip etmiştir. Kripto para bir dijital para türüdür fakat dijital paradan farklı olarak kendisi para birimidir. Kripto paraların en bilineni Bitcoin olmak üzere birçok türü mevcuttur (Nebil, 2018: 19). Dijital çağla birlikte para aktarma işlemleri, ticaret ve ödeme işlemlerinin büyük çoğunluğu artık internet kanalıyla gerçekleşmektedir. E-Ticaretin yaygınlaşmasıyla birlikte dijital para kavramı ortaya çıkmıştır. Satoshi Nakamoto tarafından ilk dijital para olarak Bitcoin önerilmiştir. Bitcoin, bu bakımdan dijital (kripto) paraların öncüsü olduğu söylenebilir (Khaliov, Gündebahar ve Kurtulmuşlar, 2017:1). Dijital paralar banknotların temsili olup, transfer olabilen ve elektronik olarak saklanabilen şifrelenmiş paralardır (Çarkacıoğlu, 2016: 6).

Elektronik ödeme sistemleri güvenilir alışverişte üçüncü taraf olarak hizmet veren kuruluşlardır. Ödeme sistemleri yeterince iyi çalışmasına rağmen işlemlerin çoğunda hala zayıflıklar mevcuttur. Sistemler aracı olduğundan dolayı işlem maliyetlerini arttırmakta birlikte minimum pratik işlem sayısını sınırlamaktadır. Bu işlemlerde belli bir dolandırıcılık yüzdesi de kaçınılmaz olarak kabul edilir. Bu maliyetler ve ödeme belirsizlikleri fiziksel para birimi kullanılarak şahsen önlenebilir, ancak güvenilir bir taraf olmadan bir iletişim kanalı üzerinden ödeme yapmak için hiçbir mekanizma yoktur. İhtiyaç duyulan şey güvenilir üçüncü taraflara ihtiyaç duymadan doğrudan birleriyle işlem yapmalarına izin veren güven yerine şifreleme kanıtına dayalı bir elektronik ödeme sistemidir (Nakamoto, 2008:1).

Son yıllarda Bitcoin fiyatlarının hızla yükselişi, spekülâtif yatırımcılar başta olmak üzere alternatif yatırım aracı olarak ilgi görmeye başlamıştır. Şekil 1’de 2017 yılında Bitcoin kullanım artış oranları ülke bazlı görülebilir.

Şekil 1: 2017 Bitcoin İşlem Hacimlerinin Ülkeler Bazında Artışı (Kaynak:Bloomberght.com)

2. Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde bazı çalışmalarda Bitcoin' in gerçek bir para birimi olmadığı savunulmuştur. Yermack'ın çalışmasında Bitcoin' in işlem hacminin az, oynaklığının yaygın para birimlerinden daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Bitcoin' in günlük döviz kurları ve altın sifıra yakın korelasyona sahip olması risk yönetimi için Bitcoin' i yararsız hale getiriyor. Ayrıca Bitcoin günlük saldırı ve hırsızlık riskleriyle karşı karşıyadır. Bunlardan dolayı ekonomik olarak Bitcoin' in para biriminden ziyade spekülasyon bir yatırım aracı gibi gözükmektedir (Yermack, 2015: 31).

Tablo 1: Bitcoin Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları ile Tahmini ile İlgili Literatür Özeti

Yazar	Yıl	Çalışma Konusu	Yöntem	Sonuç
Jang and Lee	2018	An Empirical Study on Modeling and Prediction of Bitcoin Prices BNN on Blockchain Information	Bayesian Sinir Ağları (BNN)	BNN'nin Bitcoin fiyat zaman serilerini öngörmede ve Bitcoin fiyatının yüksek oynaklığını açıklamada iyi performans gösterdiği tespit edilmiştir.
Karasu vd.	2018	Prediction of Bitcoin Prices with Machine Learning Methods Using Time Series Data	Doğrusal Regresyon ve Destek Vektör Makinesi	Bitcoin veri seti için önerilen Destek Vektör Makinesi modelinin fiyat tahmin performansının Doğrusal Regresyon modelinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir
Şahin	2018	Kripto Para Bitcoin: ARIMA ve Yapay Sinir Ağları ile Fiyat Tahmini	YSA ve ARIMA Tahmin Modelleri	Yapay Sinir Ağları MPL modeli ile tahmini fiyatların hem yönleri hem de değerleri ARIMA modelinden başarılı olmuştur.
Aslan vd.	2018	Bitcoin'in Türkiye Piyasasındaki Değerinin Yapay Zeka Teknikleri ile Tahmini	ANFIS, Eğri Uydurma	ANFIS yönteminin Bitcoin'in TL fiyatlarını tahmin etmede en başarılı yöntem olduğu sonucuna varmıştır.
Canoz ve Dirican	2017	The Cointegration Relationship Between Bitcoin Prices And Major World Stock Indices: An Analysis with ARDL Model Approach	ARDL Sınır Testi	Bitcoin fiyatları ile önde gelen ABD ve Çin borsa endeksleri arasındaki eşbütünlük ilişkisi gözlenmiştir. Bu bağlamda yatırımcıların uzun vadeli yatırım kararlarında Bitcoin fiyatlarından etkilenebileceği söylenebilir. BİST100, FTSE100 ve NIKKEI225 endeksleri ile ilişki bulunamamıştır.
Amjad and Shah	2016	Trading Bitcoin and Online Time Series Prediction	Sınıflandırma Tahmin Algoritmaları	Algoritmalar karşılaştırıldığında çarpıcı sonuç sınıflandırma algoritmalarının tüm metriklerde ARIMA dan daha iyi performans gösterdiği tespit edilmiştir.
Kristoufek	2015	What Are the Main Drivers of the Bitcoin Price? Evidence from Wavelet Coherence Analysis	Dalgacık Metodolojisi	Bitcoin genellikle spekülasyon bir varlık olarak etkilense de uzun vadede ticaret, para arzı ve fiyat düzeyi gibi temel faktörlerin Bitcoin fiyatları üzerinde önemli rolü olduğu görülmüştür. Bitcoin'in artan fiyatları madencilik yapmaya teşvik etmektedir.
Atik vd.	2015	Kripto Para: Bitcoin ve	Granger	Bitcoin ile Japon Yen' inin birbirlerini

		Döviz Kurları Üzerine Etkileri	Nedensellik Analizi	gecikmeli olarak etkilediği, Japan Yan'inden Bitcoine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu tespit etmiştir.
Yermack	2015	Is Bitcoin a Real Currency An Economic Appraisal.	Korelasyon	Bitcoin; dolar kuru, Euro, sterlin, yen kurlarıyla ve altın fiyatlarıyla olan korelasyonu çok düşük olduğu tespit edilmiştir.
Baek ve Elbeck	2014	Bitcoin as an investment speculative vehicle first look	Korelasyon ve Regresyon	Bitcoin piyasasının oldukça spekülative olduğu sonucuna yol açan güçlü kanıtlar sunmuştur.

3. Materyal ve Metot

Bu çalışmada Bitcoin fiyatlarını tahmin etmek amacıyla aralarında ilişki olduğu düşünülen alternatif yatırım araçları girdi değişkeni olarak alınmıştır. Çalışmada tüm değişkenler için Dolar fiyatlandırmaları üzerinden çalışmalar yürütülmüştür. Tablo 2’de kullanılan girdi ve çıktı değişkenleri görülebilir.

Tablo 2 : YSA Modelinde Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Kısaltma	Açıklaması	Çıktı
NASDAQ 100	ABD ENDEKSİ	
DOW-JONES	ABD ENDEKSİ	
EURO STOXX	AVRUPA ENDEKSİ	
S&P500	ABD ENDEKSİ	
CHF	İSVİÇRE FRANGI	BITCOIN
GBP	İNGİLİZ STERLİNİ	
EURO	AB PARA BİRİMİ	
XAG	GÜMÜŞ	
XAU	ALTIN	

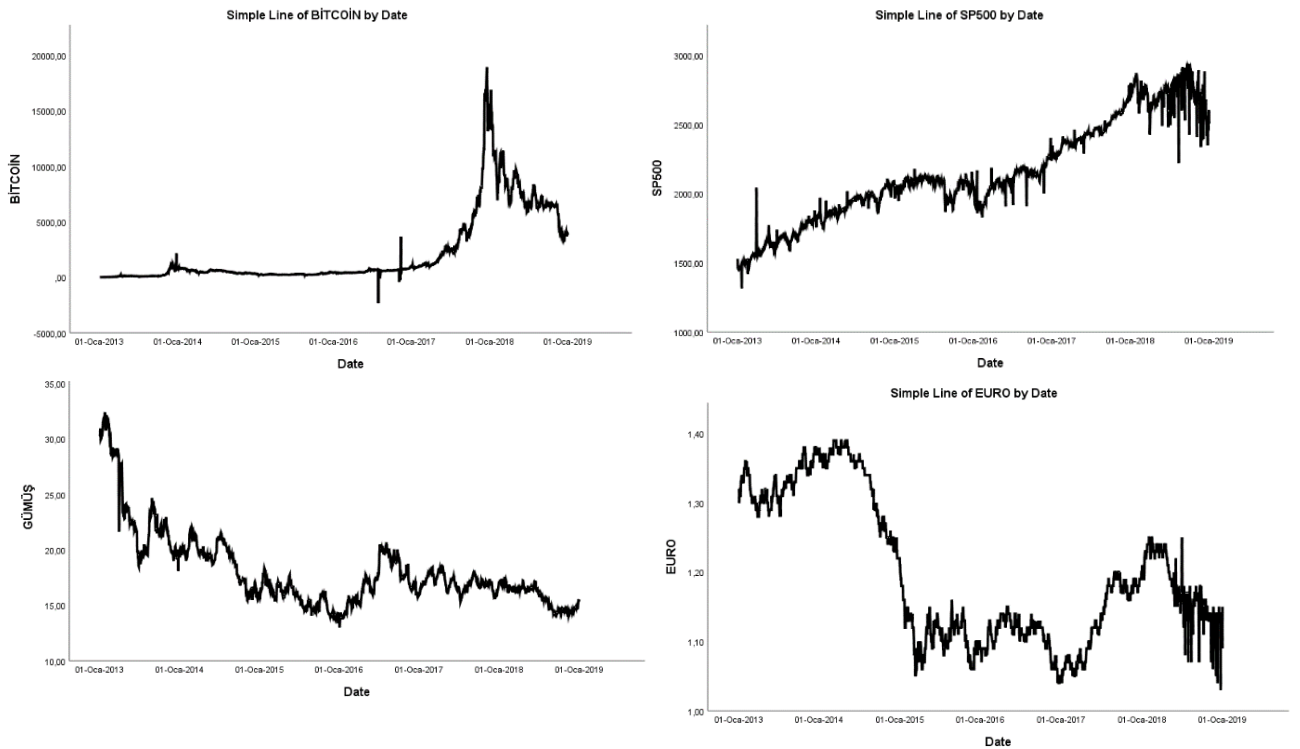
NASDAQ 100 endeksi, NASDAQ borsasına kote olmuş finansal olmayan en büyük 100 menkul kıymeti içerir. Endeks Google, Microsoft, Yahoo, Apple ve Cisco gibi bilgisayar donanım ve yazılımı, telekomünikasyon, toptan/perakende ticaret ve biyoteknoloji ile ilgili büyük sanayi gruplarını kapsar.

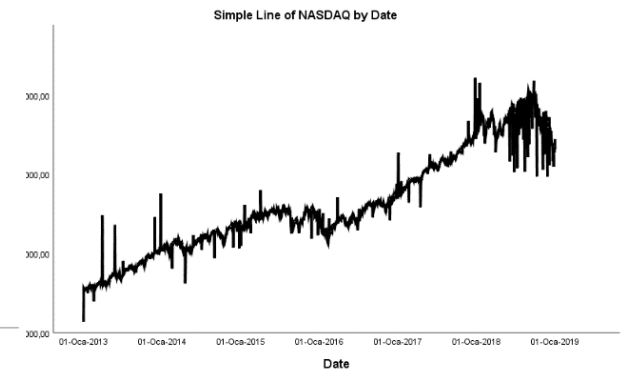
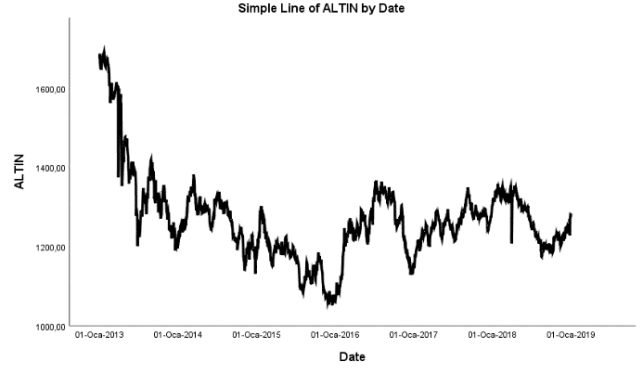
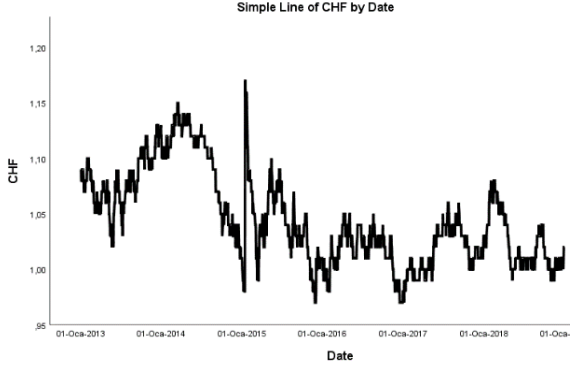
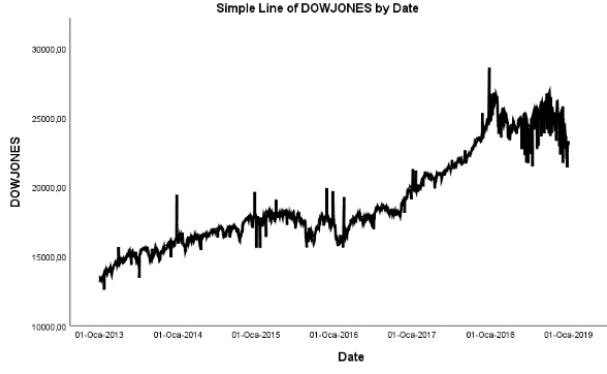
Dow-Jones ortalaması en eski fiyat endekslerinden olup ilk olarak 1884 yılında “The Wall Street Journal’ da yayınlanmıştır. En yaygın kullanıldığı alan sınıai ortalamadır (Çapanoğlu, 1993:156).

Euro Stoxx endeksi, Avrupa'nın en büyük şirketlerinin likit payını göstermektedir. Avrupa ekonomisinin önemli göstergelerinde biridir. Bünyesinde; BMW, Allianz, Unilever, L'oreal gibi firmalar yer almaktadır.

S&P 500 endeksi, 500 büyük Amerikan şirketini içermektedir. Amerika hisse senedi piyasasının yaklaşık olarak %75'ini kapsamaktadır. Bu endeksi oluşturan hisselerin %93'ü New York Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem görmektedir. Bu endeks ABD ekonomisinin en önemli göstergelerindedir. Çalışmada kullanılan değişkenler için zaman serisi grafikleri Grafik 1'de görülebilir.

Grafik 1: Girdi ve Çıktı Değişkenleri Zaman Serisi Grafikleri(\$)

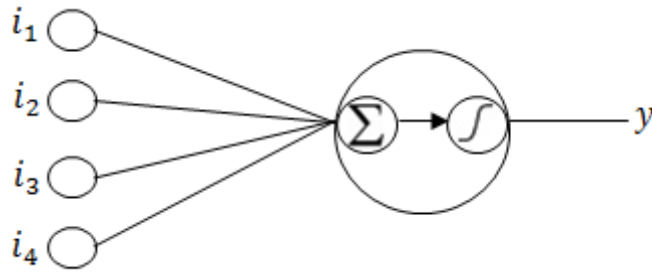
Grafikler incelendiğinde ABD endeksleri olan NASDAQ, DOWJONES ve SP500 grafiklerinin yükselen bir yapıda olduğu görülmektedir. Diğer bir endeks olan EUROSTOXX yani Avrupa endeksinin ABD endeksine nazaran daha stabil görülmektedir. Değerli madenler olan Altın ve Gümüş grafikleri ise birbirine benzer bir seyrinde hareket ettiği ve son zamanlarda azalan yönde bir seyir izlediği söylenebilir. Para birimleri için CHF yatay bir seyir izlerken GBP ve EURO grafiğinin ise benzer yapıda azalan bir yöne sahip olduğu görülmektedir.

4. Yapay Sinir Ağı (YSA)

Yapay sinir ağları, insan beyninin çalışma prensibini temel alarak bilgilerden yeni bilgiler türetebilme yeteneğini yardım ihtiyaç duymadan otomatik olarak gerçekleştiren bilgisayar sistemleridir (Öztemel, 2003: 29).

Yapay sinir ağları birçok alanda kullanılmaktadır. Özellikle finans alanında tahmin metotları arasında oldukça yaygın kullanılan yöntemlerden biridir.

Bu çalışmada tahminleme yöntemi olarak birçok farklı alanda sergilediği yüksek başarılarıyla tanınan yapay sinir ağları kullanılmıştır. Bu model, doğrusal olmayan aktivasyon fonksiyonu içeren nöronlardan oluşmaktadır. Şekil 2’de yapay sinir ağlarının çalışma prensibi görülebilir.

Şekil 2: Yapay Sinir Ağları Çalışma Prensibi

Şekil 2’deki nöronun dört girişi ve tek çıkışı bulunmaktadır. Verinin her boyutu (i_1 , i_2 , i_3 , i_4) farklı ağırlıkla (w_1 , w_2 , w_3 , w_4) çarpılarak nörona ulaşmakta ve girişler nöronda işlem gördükten sonra üretilen değer y adıyla çıkışa aktarılmaktadır. Nöronlarda ilk işlem birimi gelen bilgileri toplayan doğrusal birimdir ve toplama sonucunu ikinci birime göndermektedir. İkinci birime giriş olarak hazırlanan n değeri aşağıdaki eşitlikte verilmiştir (Bellanger, 2000).

$$n = \sum_k i_k w_k \quad (1)$$

İkinci işlem birimi, nöronun doğrusal olmayan fonksiyonunu içeren birimdir. Gelen toplam değeri, bu aktivasyon fonksiyonundan geçtikten sonra elde ettiği değeri nöronun çıkışına vermektedir. Nöron çıkışındaki y değeri aşağıda verildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$y_{\text{out}} = f(n) \quad (2)$$

Eşitlik (2) deki f ifadesi tercih edilen aktivasyon fonksiyonunu temsil etmektedir. En sık kullanılan aktivasyon fonksiyonları sigmoid, hiperbolik tanjant ve basamak fonksiyonlarıdır. Her zaman olmasa da her bir aktivasyon fonksiyonunun diğerlerine göre daha başarılı olduğu problemler de mevcuttur.

Yapay sinir ağlarında tahminleme yapılırken genellikle verileri eğitmek için olarak geriye yayılım algoritması türevleri kullanılmaktadır. Eğitim algoritması yardımıyla nöronlar arasındaki bağlantıların ağırlıkları ayarlanarak ağın çıkışı optimize edilir. Veride bulunan çıkış değerinin y değeri ile temsil edildiğini kabul edelim. Ağın çıkışında elde edilen y^* değerinin y değerinden farkı yardımıyla ağdaki tüm bağlantıların ağırlıkları güncellenir ve bu güncelleme yapılırken genellikle hedefe yakınsayarak yaklaşan eğim azaltma yöntemi kullanılır. Aşağıda verilen denklemlerin uygulanmasıyla bir yapay sinir ağı üzerinde geri yayılım algoritmasını kullanarak katsayıların güncellenmesi sağlanmaktadır.

$$e = y^* - y \quad (3)$$

$$\varepsilon = \frac{1}{2} e^2 \quad (4)$$

$$\Delta w = -\eta \frac{\partial \varepsilon}{\partial w} \quad (5)$$

Bu eşitliklerden ilki daha önce bahsedildiği gibi ağın hesapladığı değer verideki çıkış değerine göre ne kadar saptığını gösteren e (hata) değerinin bulunmasını sağlamaktadır. İkinci denklemden ise üzerinde hesaplama yapılan nörona ilişkin ani hata enerjisi (ε) değeri hesaplanmaktadır. Son olarak ani hata enerjisinin ilgili nörona gelen tüm bağlantı ağırlıklarına mevcut ağırlıkların (w) tersi oranında dağıtılması yardımıyla her ağırlığın güncellenme miktarı (Δw) hesaplanmaktadır. Her ağırlığın güncelleme miktarı bir öğrenme oranı parametresiyle (η) orantılı şekilde küçültülmektedir. Bu işlem verinin her noktası için tekrarlanmakta ve η parametresi sayesinde bir anlamda bulunan çözümlerin ortalaması hesaplanmaktadır.

Bitcoin fiyatlarının tahmini sonuçların performansları R2, RMSE, MAE, MAPE değerleri hesaplanarak ölçülmüştür. Burada;

$$y_i = \text{Gözlem değerleri}$$

$$\bar{y}_i = \text{Gözlem değerlerinin ortalaması}$$

$$\hat{y}_i = \text{Tahmin değerleri}$$

$$n = \text{Gözlem sayısı}$$

olmak üzere;

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y}_i)^2} \quad (6)$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{n}} \quad (7)$$

$$MAE = \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)}{n} \quad (8)$$

$$MAPE = \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)}{n} * 100 \quad (9)$$

şeklinde hesaplanmaktadır. Burada R2 için 1'e en yakın değeri almamız gerekirken diğerleri için en düşük değeri veren tahmin başarılı sayılacaktır

5. Analiz ve Bulgular

Bu çalışmada YSA ağ tipi olarak, yapay sinir ağlarında en çok kullanılan modellerden biri olan hatayı geriye yayma modeli kullanılmıştır. Tahmin işlemleri sırasında nöron sayısı 1-20 aralığında değişmektedir. Girdi değerlerimizle Bitcoin' in 2019 yılı Ocak ayına ait olan fiyatı yapay sinir ağları ile tahmin edilmiştir.

Girdi değerleri dikkate alındığında veri sayıları ülke bazlı olarak farklılık göstermektedir. Çünkü borsaların açık olduğu günler resmî tatil gibi etkenlerin devreye girmesiyle birlikte değişmektedir. Bundan dolayı analizin anlamlı ve sürdürülebilir olması adına borsaların açık olduğu ortak günler seçilmiştir. Bu durumda 2013-2018 yılları arasında her bir girdi için 1598 veri girişi yapılmıştır. Bu verilen YSA ağında eğitim, doğrulama ve test sayıları Tablo 3'deki gibi verilmiştir.

Tablo 3: YSA Modelindeki Verilerin Ağıdaki Dağılımı

Veri sayısı	Eğitim	Doğrulama	Test
100%	70%	15%	15%
1598	1118	240	240

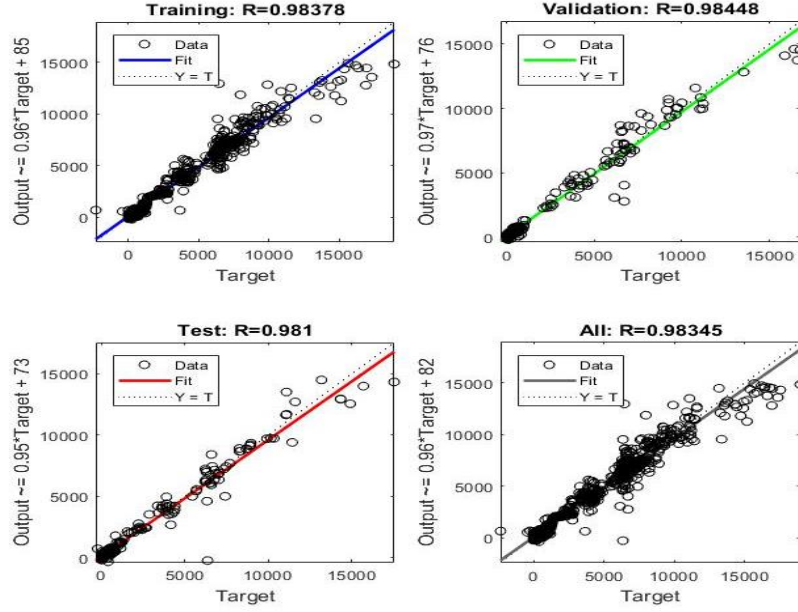
Farklı nöron sayılarına göre ağıın eğitim işleminden sonra performans değerleri belirlenmiştir. Buna göre eğitim sırasında nöron sayısı 1 ile 20 arasında seçilerek denemeler yapılmıştır. Nöron sayılarına göre elde edilen performans değerleri Tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 4: YSA Modelinin Nöron Sayılarına Göre Performans Değerleri

Nöron Sayısı	R ²	RMSE	MAE	MAPE(%)
1N	0,9481	1450	2515	69
2N	0,9020	1992	4158	112
3N	0,9358	1612	3352	83
4N	0,9581	1303	2492	62
5N	0,9447	1496	2857	71
6N	0,9664	1165	2313	60
7N	0,9843	798	1442	37
8N	0,9651	1189	2342	60
9N	0,9011	2001	3676	95
10N	0,9248	1744	3388	88
11N	0,8883	2127	3928	101
12N	0,9995	139	259	7
13N	0,7424	3229	5878	152
14N	0,9066	1944	3627	93
15N	0,8972	2040	3746	97
16N	0,9320	1659	3198	82
17N	0,8469	2489	4685	121
18N	0,8826	2180	3858	99
19N	0,9354	1616	2986	77
20N	0,9250	1742	3176	82

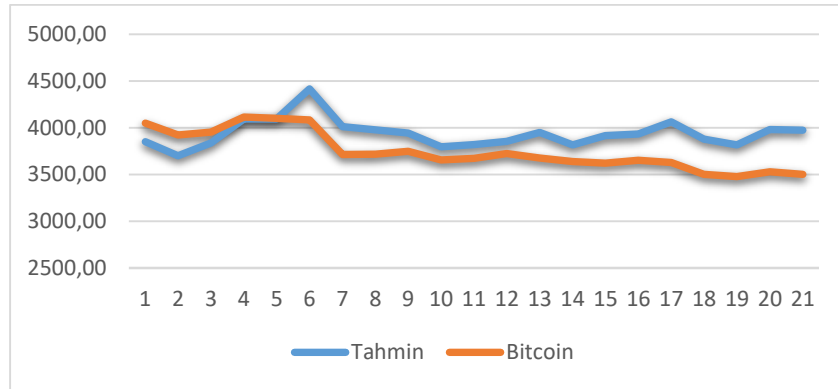
Tablo 4 incelenirse R2 değeri en yüksek ve RMSE, MAE, MAPE(%) değeri en düşük olan nöron sayısı en iyi performansı göstermektedir. Buna göre en iyi model olan 12 nöron sayısına sahip olan modeldir. Ayrıca Grafik 2’de 12N YSA modelinin korelasyon (R) değerleri aşağıda verilmiştir.

Grafik 2: En İyi Modelin Eğitim Geçerlilik- Test Veri Seti R Değerleri

En iyi performansa sahip olan 12 nöronlu yapay sinir ağı modeline göre 2019 yılı Ocak ayının Bitcoin fiyatları Dolar bazlı olarak tahmin edilmiştir. Grafik 3'te Bitcoin tahmin değerleri ile gerçek verilerinin grafiği görülebilir.

Grafik 3: Test Setine İlişkin YSA Öngörü Değerlerinin Gerçek Değerler ile Karşılaştırılması

Grafik 3 incelendiğinde 2019 Ocak ayı için borsanın açık olduğu 21 gün boyunca elde edilen tahmin ve gerçek değerlerin grafiğidir. Tahmin ve gerçek değerler için elde edilen modelin performansının yüksek olduğu Tablo 4 ve Grafik 3 ile daha iyi anlaşılabilir.

6. Sonuç

Tahminleme, nedeni ve sonucu bilinen örneklerden yararlanarak yeni karşılaşılan bir örnek hakkında yorum yapabilmeyi sağlayan bir işlemdir. Tahmin sonuçlarının başarılı olması doğru kararlar alınmasını sağlayacak ve böylece fayda maksimizasyonu

sağlayacağından dolayı tahmin modellerine olan ilgiyi arttırmıştır. Bu ilgiyle birlikte model çeşitlilikleri artmıştır. Bu çalışmada, son yıllarda birçok alanda kullanımı yaygınlaşan yapay sinir ağları yöntemi kullanılmıştır. Veri madenciliği tahmin yöntemleri içerisinde yer alan yapay sinir ağları modeli; çok sayıda değişkenle çalışabilme, verilerin eğitilebilmesi, sınıflama, genelleme yapabilme gibi önemli özellikleri mevcuttur.

Bu çalışmada Bitcoin fiyatları yapay sinir ağları yöntemi kullanılarak çeşitli alternatif yatırım araçları ile tahmin edilmiştir. Oluşturulan YSA modeli için en iyi sonucu veren 12 nöronlu model yardımıyla 2019 Ocak ayı tahmini $R^2=0.99$ başarı ile elde edilmiştir. Literatürde yapılan çalışmalarda finans alanında çoğunlukla YSA tahmin modelleri kullanılmakta ve yüksek başarı elde edildiği görülmektedir. Canoz ve Dirican (2017) çalışmasında Bitcoin fiyatları ile ABD borsa endeksleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi gözlenmiştir. Bu bağlamda Bitcoin fiyatlanmasında YSA modelinin yüksek tahmin değeri elde etmesinde ABD endekslerinin etkisinin yüksek olduğu söylenebilir. Yermack (2015) çalışmasında Bitcoin; Dolar Kuru, Euro, Sterlin, Yen kurları ve Altın fiyatlarıyla olan korelasyonu çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Ancak YSA modelinin içinde bağımsız değişken olarak yer aldığı tahminleme başarısına katkı sunduğu görülmüştür.

Kripto paralara olan yoğun ilginin giderek artması fiyatlama konusunda da ilgiyi arttırmaya devam etmektedir. Özellikle Bitcoin değerinin borsa endeksleri, para birimleri ve emtia fiyatlarıyla yakından ilişkili olduğu çalışma sonucunda elde edilmiştir. Yatırımların yönlendirilmesi ve portföy sepeti oluşturulurken bu ilişkilerin göz önünde bulundurulması risklerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca günümüzde teknolojik ilerlemeler sayesinde makine öğrenme ve akıllı sistemlerin gelişmesi ile kripto paraların fiyatları farklı yollarla da tahmin edilebilir. Hatta insanlar para girdisi hariç yatırım sisteminin dışında kalarak yapay zekâ sayesinde tüm süreçleri otomatik hale getirebilir.

KAYNAKÇA

- Amjad, M., & Shah, D. (2017). Trading Bitcoin and Online Time Series Prediction. In NIPS 2016 Time Series Workshop (pp. 1-15).
- Aslan F., Pençe İ, Çeşmeli M.Ş., Kalkan A. (2018). “Bitcoin’in Türkiye Piyasasındaki Değerinin Yapay Zeka Teknikleri ile Tahmini”. 5 th International Management Information Systems Conference. October 24-26 2018 Ankara
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B. ve Sağlam, F. (2015). Kripto Para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri. *Bartın Üniversitesi İİ BF Dergisi*, 6(11), 247-261.
- Baek, C. And M. Elbeck (2014). Bitcoin as an Investment or Speculative Vehicle? A First Look. *Applied Economics Letters Journal* . Vol 22 (1). 30-34
- Bellanger, M., (2000). *Digital Processing of Signal: Theory and Practice*, John Wiley and Sons, USA.
- Çapanoğlu, M.B. (1993). “Türkiye ve Dış Ülkelerde Sermaye Piyasası Özelleştirme Uygulamaları ve Menkul Kıymet Borsaları”, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Çarkacıoğlu, Abdurrahman (2016). “Kripto-Para BITCOIN”, Sermaye Piyasası Araştırma Dairesi, Araştırma Raporu.
- Dirican, C., & Canoz, I. (2017). The cointegration relationship between Bitcoin prices and major world stock indices: An analysis with ARDL model approach. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 4(4), 377-392.
<https://twitter.com/StockTwits/status/967035319592869888>, Erişim(15/04/2019)
- Jang, H., & Lee, J. (2018). An Empirical Study on Modeling and Prediction of Bitcoin Prices With Bayesian Neural Networks Based on Blockchain Information. *IEEE Access*, 6, 5427-5437.
- Karasu, S., Altan, A., Saraç, Z., & Hacıoğlu, R. (2018, May). Prediction of Bitcoin prices with machine learning methods using time series data. In 2018 26th Signal Processing and Communications Applications Conference (SIU) (pp. 1-4). IEEE.
- Khalilov, M. C. K., Gündebahar, M., & Kurtulmuşlar, İ. (2017). Bitcoin ile Dünya ve Türkiye’deki Dijital Para Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme. *Proceedings of 19. Akademik Bilişim Konferansı*.
- Kristoufek, L. (2015). What are the main drivers of the Bitcoin price? Evidence from wavelet coherence analysis. *PloS one*, 10(4), e0123923.
- Nakamoto, Satoshi (2008). “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”.
- Nebil, F.S. (2018). “Bitcoin ve Kripto Paralar”, İstanbul, Pusula 20 Teknoloji ve Yayıncılık A.Ş.
- Öztemel, E. (2003). *Yapay sinir ağları*. PapatyaYayıncılık, İstanbul.
- Sel A. (2020). Determination of G20 Indices Affecting BIST with Hybrid Regression Models. I. International Applied Statistics Conference, 131.
- Sel A. (2020). Investigation of the Relation of Gold Prices and Crypto Money in the Pandemia Process with Machine Learning Methods. I. International Applied Statistics Conference, 132.
- Şahin, E. E. (2018). Kripto para Bitcoin: ARIMA ve yapay sinir ağları ile fiyat tahmini. *Fiscaoeconomia*, 2(2), 74-92.
- Yermack, David (2015). “Handbook of Digital Currency-Bitcoin, Innovation, Financial Instruments and Big Data” Academic Press. Pages 31-43.

KRİTER AĞIRLIKLANDIRMA YÖNTEMLERİNDEN BWM VE FUCOM YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI VE BİR UYGULAMA

Gülay DEMİR¹

Hüdaverdi BİRCAN²

ÖZET

Çok kriterli karar verme yöntemlerinde kriter ağırlıklandırma aşaması nihai karar vermeyi etkilemektedir. Bu nedenle çalışmanın amacı kriterlerin ağırlık katsayılarının belirlenmesinde kullanılan Best Worst Method (BWM) ve Full Consistency Method (FUCOM) yöntemlerini karşılaştırarak bir uygulama üstünde göstermektir. Her iki yöntemin hem ortak yönleri hem de hesaplama adımlarında birbirlerinden farklılıkları bulunmaktadır. Önerilen yöntemleri göstermek için kullanılan uygulamada ideal özel okul seçimini etkileyen kriterler kullanılmıştır. Bu kriterlerin tespiti ve derecelerini belirlemek için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi üyeleri ile görüşülmüştür. Bu kişilerin ortak görüşleri çalışmada karar verici olarak yer almaktadır. BWM ile yapılan uygulama sonucunda ideal özel okul seçimini etkileyen kriterler içinde başarı durumu 0,2947 ağırlığı ile en önemli kriter olurken okulun vizyonu/misyonu 0,0212 ağırlığı ile en önemsiz kriter olmuştur. FUCOM ile yapılan uygulama sonucunda ideal özel okul seçimini etkileyen kriterler içinde bütçe 0,317 ağırlığı ile en önemli kriter olurken okulun vizyonu/misyonu 0,056 ağırlığı ile en önemsiz kriter olmuştur. Ağırlık katsayılarının nihai değerleri LINGO 17 yazılımı ile elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: FUCOM, Best Worst Method

COMPARISON OF BWM AND FUCOM METHODS OF CRITERIA WEIGHTING METHODS AND AN APPLICATION

ABSTRACT

In multi-criteria decision-making methods, the criteria on weighting stage affects final decision making. Therefore, the aim of this study is to compare the Best Worst Method (BWM) and Full Consistency Method (FUCOM) methods which are used to determine the weight coefficients of the criteria. Both methods have both common aspects and differences in calculation steps. Criteria affecting the choice of ideal private school were used in the application used to illustrate the proposed methods. In order to determine the criteria and to determine their degrees, members of Sivas Cumhuriyet University Faculty of Education were interviewed. The common opinions of the people are included in the study as decision makers. As a result of the application made with BWM, success status was the most important criteria with the weight of 0,2947 and the vision/mission of the school was the least significant criteria with the weight of 0.0212 among the criteria affecting the ideal private school selection. As a result of the application made with FUCOM, the budget was the most important criterion among the criteria that affect the choice of the ideal private school with a weight of 0.317, while the vision/mission of the school was the least important criterion with a weight of 0.056. The final values of the weight coefficients were obtained by LINGO 17 software.

Key Words: FUCOM, Best Worst Method

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sivas, gulaydemir@cumhuriyet.edu.tr

² Prof. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sivas, hbircan@cumhuriyet.edu.tr

GİRİŞ

Çok kriterli karar verme problemlerinde kriter ağırlıklarının belirlenmesi ve problemin çözümü için uygun modelin seçilmesi çok önemli iki sorundur. Problem için hangi modelin uygulanması ve ağırlıklandırma için en uygun yöntemin belirlenmesine yönelik literatürde fikir birliği bulunmamaktadır. Ağırlıklandırma kriterlere verilen önem dereceleri'dir. Bu önem derecelerinin toplamları 1 olmalıdır. Kriterlerin ağırlıklarının gösterildiği ve kriter sayısı uzunluğunda satır vektörü olarak yazılır ve w ile gösterilir. Ayrıca kriterlerin ağırlıkları $[0,1]$ aralığında olmalıdır.

Literatürde çok fazla sayıda kriter ağırlıklandırma yöntemi vardır (Pöyhönen ve Hämmäläinen, 2001: 569-583). Bu ağırlıklandırma yöntemleri kriter ağırlıklarını subjektif, objektif ve karma yöntemler olarak üçe ayırır. Karar vericinin kendi değerlendirmelerini baz alan subjektif ağırlıklandırmanın SMART, AHP, Delphi vb yöntemleri vardır. Ham verilerin analizini temel alan ve karar vericinin tercihlerini dikkate almadan matematiksel algoritmalar ve modelleri içeren objektif ağırlıklandırmayı kullanan ENTROPY, TOPSIS yöntemleri vardır. Diğer yöntemlerin toplam ve çarpımsal sentezi ile elde edilen karma ağırlıklandırmanın da çeşitleri vardır (Shemshadi, vd., 2011: 12161).

Bu çalışmanın amacı kriterlerin ağırlık katsayılarının belirlenmesinde kullanılan Best Worst Method (BWM) ve Full Consistency Method (FUCOM) yöntemlerini karşılaştırarak bir uygulama üstünde göstermektir.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

BWM ile yapılmış bazı çalışmaların özeti aşağıda verilmiştir:

Rezaei (2015), çok kriterli karar verme problemlerini çözmek için (BWM) olarak adlandırılan yeni bir yöntem önermiştir. Önerilen yöntem gösterilerek yöntemin performansını değerlendirmek amacıyla bazı sayısal örnekler kullanılmıştır (cep telefonu seçimi). Karşılaştırma için, ikili karşılaştırma tabanlı bir yöntem olan AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) kullanılmıştır. İstatistiksel sonuçlar BWM'nin tutarlılık oranı ve diğer değerlendirme kriterleri bakımından AHP'den önemli ölçüde daha iyi performans gösterdiği yorumu yapılmıştır.

Rezaei (2016), çalışmada öncelikle kriterlerin nasıl tartılabileceği ve sıralayabileceği gösterilerek çok sayıda optimum çözüm için aralık analizi kullanma önerilmiştir. Daha sonra BWM için doğrusal bir model önerilmiştir.

Ahmadi vd. (2017), çalışmada sosyal sürdürülebilirlik kriterlerini değerlendirmek ve ağırlıklandırmak için 38 uzman kullanılmış ve kriterler BWM'den elde edilen ortalama ağırlıklarına göre sıralanmıştır.

Safarzadeh vd. (2018), çalışmada BWM'ye dayalı yeni bir grup karar verme yöntemi önerilmiştir. Önerilen yöntemi değerlendirmek ve onu nasıl kullanılacağını netleştirmek için bazı sayısal örnekler sunulmuştur.

Brunelli ve Rezaei (2019), çalışmada BWM yöntem çerçevesine yeni bir alternatif ölçüm getirilerek daha basit bir doğrusallaştırma modeli önerilmiştir.

FUCOM ile yapılmış bazı çalışmaların özeti aşağıda verilmiştir:

Pamučar vd. (2018) çalışmada yazarlar tarafından FUCOM önerilmiştir. Model için ağırlık katsayılarının optimal değerlerini sağlaması gereken iki grup kısıtlamanın tanımı yapılmıştır. Kısıtlamalar belirdikten ve model çözüldükten sonra, optimum ağırlık değerlerine ek olarak, tam tutarlılıktan sapma (DFC) değeri elde edilmesi gösterilmiştir. Önerilen modeli göstermek ve performansını değerlendirmek için literatürden birkaç sayısal örnek üzerinde test edilmiştir. Diğer öznel modellerle BWM ve AHP karşılaştırmalar yapılmıştır.

Prentkovskis vd.(2018) çalışmada hizmet kalitesinin ölçümünün iyileştirilmesi için ilk aşamada kalite boyut sıralamasını yapmak için DELPHİ yöntemi kullanılmıştır. Sonra kalite boyutlarının ağırlık katsayıları FUCOM yöntemi ile hesaplanmıştır. Son olarak SERVQUAL yöntemi kullanılarak kalite seviyesi belirlenmiştir.

Noureddine ve Ristic (2019) çalışmada, çok kriterli karar verme alanında yeni bir yaklaşım kullanılarak tehlikeli maddelerin taşınması için en uygun rota kriterleri seçilmiştir. Bu kriterlerin ağırlık katsayıları Tam Tutarlılık Yöntemi (FUCOM) uygulanarak belirlenmiştir. Tedarikçilerin değerlendirilmesi ve seçilmesi, TOPSIS (İdeal Çözüme Benzerlik ile Tercih Sırası Tekniği) ve MABAC (Çok Amaçlı Sınır Yaklaştırma Alanı Karşılaştırma Alanı Karşılaştırması) yöntemleri uygulanarak belirlenmiştir. Modellerin istikrarını sağlamak ve FUCOM-TOPSIS-MABAC modelinden elde edilen sonuçları doğrulamak için bir duyarlılık analizi (on farklı senaryodan) yapılmıştır. Duyarlılık analizi, ağırlık katsayıları kriterlerinde orijinal değerlerine göre değişiklik yapılmasını gerektirmiştir. Önerilen rota modeli, Sırbistan'daki Eurodiesel taşımacılığının gerçek örneği üzerinde test edilmiştir.

Badi ve Abdulshahed (2019) çalışmada, çalışmada dört Libya havayolu şirketinin performansı beş kriter altında hem FUCOM hem de AHP ile değerlendirilmiştir. Havayolunun güvenilirliği, personeli, yönetimi, müşteri memnuniyeti ve somut özelliklerden oluşan beş ana kriter altında 16 kriter incelenmiştir. Güvenirliliğin en önemli kriter ağırlığına sahip olduğu ve ardından müşteri memnuniyetinin geldiği görülmüştür.

Mujkanović vd. (2019) çalışmada uluslararası taşımacılıkta kullanılan en iyi ulaşım aracını değerlendirme ve seçme konusunda bir seçim yapılmıştır. Çok kriterli model beş kriter ve beş alternatiften oluşmuştur. Kullanılan kriterlerin önemini belirlemek için Tam Tutarlılık Yöntemi (FUCOM), ARAS yöntemi kullanılarak alternatifler sıralanmıştır. Basit Katkı Ağırlık (SAW), Ağırlıklı Toplanmış Toplam Ürün Değerlendirmesi (WASPAS) ve Çok Amaçlı Sınır Yaklaşım Alanı Karşılaştırması (MABAC) ile sonuçları karşılaştırmak için modelin kararlılığını kontrol edilmiştir.

2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEMLER

2.1. BWM YÖNTEMİ

Kriter ağırlıklandırmada kullanılan bu yöntem iki kriter arasındaki karşılaştırma fikrine dayanmaktadır. Rastgele bir ikili karşılaştırma değil, sistematik bir karşılaştırmadır. n kriter sayısı olmak üzere $(2n - 3)$ tane ikili karşılaştırma yapılır. Bu yöntem 2015 yılında Jafar Rezaei tarafından literatüre kazandırılmıştır. Kriter ağırlıklandırma gerektiren birçok karar verme problemlerinde kullanılmıştır. Modelin adımları (Rezaei, 2015: 51-52):

Adım 1: Kriterlerin belirlenmesi

Adım 2: En İyi (en çok istenen, en önemli) kriterin ve En Kötü (en az istenen, en az önemli) kriterin belirlenmesi

Tanımlama karar vericinin görüşüne dayanır ve kriterlerin değerleri bu adımda dikkate alınmaz ve herhangi bir karşılaştırma yapılmaz.

Adım 3: En iyi kriterin önceliğinin belirlenmesi

$A_{(en\ iyi)} = (a_{(en\ iyi(1))}, a_{(en\ iyi(2))}, \dots, a_{(en\ iyi(n))})$ 1-9 arasında sayı kullanarak diğer tüm kriterlere göre en iyi kriterin önceliği belirlenir.

Adım 4: En kötü kriterin önceliğinin belirlenmesi

$A_{(en\ kötü)} = (a_{(en\ kötü(1))}, a_{(en\ kötü(2))}, \dots, a_{(en\ kötü(n))})$ 1-9 arasında ikili karşılaştırma ölçeği kullanarak diğer tüm kriterlere göre en kötü kriterin önceliği belirlenir. 1-9 arasında ikili karşılaştırma ölçeği ve sözlü anlatımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. BWM Kullanılan İkili Karşılaştırma Ölçeği

Önem Derecesi	Kriterlerin Karşılaştırılması için Sözlü Anlatım
1	Eşit derecede önemli
2	Eşit olarak orta derecede önemli
3	Orta derecede daha önemli
4	Orta derecede çok daha önemli
5	Güçlü olarak önemli
6	Güçlü olarak çok önemli
7	Çok güçlü olarak önemli
8	Çok güçlü olarak daha önemli
9	Oldukça çok önemli

Adım 5: En uygun ağırlıkları belirlemek

$\min \xi_L$

Öyle ki,

$$|w_{(en\ iyi)} - a_{(en\ iyi(j))} \cdot w_j| \leq \xi_L \quad \forall j \quad \text{için} \quad (1)$$

$$|w_j - a_{jw} \cdot w_{(en\ kötü(j))}| \leq \xi_L \quad \forall j \quad \text{için} \quad (2)$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1$$

$$w_j \geq 0$$

Adım 6: Tutarlılık oranının hesaplanması

Karşılaştırmaların tutarlılığını kontrol etmek ve sonuçların güvenilir olup olmadığını anlamak için hesaplanır. Tutarlılık oranı ne kadar küçük olursa karşılaştırmalar o kadar tutarlı olur. Tutarlılık indeksi Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. BWM Kullanılan Tutarlılık İndeksi

$a_{(eni-yi-en\ kötü)}$	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Tutarlılık Endeksi	0,00	0,44	1,00	1,63	2,3	3,00	3,73	4,47	5,23

BWM'nin Tutarlılık Oranı, elde edilen ξ_L ve karşılık gelen tutarlılık indeksini Tablo 2 aşağıdaki şekilde birleştirerek hesaplanabilir:

$$\text{Tutarlılık Oranı} = \xi_L / (\text{Tutarlılık indeksi}) \quad (3)$$

Formüldeki tutarlılık indeksi, ξ_L 'nin maksimum olası değeridir. Burada tutarlılık oranı $\in [0, 1]$. Tutarlılık oranı sıfıra ne kadar yakın olursa, elde edilen vektör o kadar tutarlı olur ve bunun tersi de geçerlidir. Genel olarak, Tutarlılık Oranı ≤ 0.1 elde edilen vektörün kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

2.2. FUCOM YÖNTEMİ

FUCOM, tüm elemanların ağırlık katsayılarını belirli bir hiyerarşi düzeyinde karşılıklı olarak karşılaştırarak ve karşılaştırma için tutarlılık koşullarını sağlayan bir yöntemdir. Gerçek hayatta, ikili karşılaştırma değerleri $a_{ij} = \frac{w_i}{w_j}$ (burada a_{ij} kriter i 'nin kriter j 'ye göreceli tercihini gösterir) doğru ölçümlere değil, öznel tahminlere dayanır. Ayrıca a_{ij} değerlerinin ideal oran $\frac{w_i}{w_j}$ 'den sapması da bulunmaktadır (burada w_i kriter i 'nin, w_j kriter j 'nin ağırlıklarını göstermektedir). FUCOM yönteminin aşamaları 3 adımdan oluşmaktadır (Pamučar vd., 2018: 5-7):

Adım 1: Kriterlerin sıralanması

Sıralama kriter kümesindeki $C = \{C_1, C_2, \dots, C_n\}$ kriterleri en yüksek ağırlık katsayısına sahip olması beklenen kriterden başlayarak en az önem derecesine göre yapılır. Böylece ağırlık katsayısının beklenen değerlerine göre sıralanmış kriterler elde edilir.

$$C_{j(1)} > C_{j(2)} > \dots > C_{j(k)} \quad (4)$$

k : gözlenen kriter sırası

Aynı öneme sahip iki veya daha fazla kriter varsa (4)'deki ifadede bu kriterler arasına ">" işareti yerine "=" işareti yerleştirilir.

Adım 2: Kriterlerin öneminin belirlenmesi

Sıralanan kriterlerin karşılaştırılması gerçekleştirilir ve kriterlerin karşılaştırmalı önemi ($\varphi_{k/(k+1)}$) belirlenir. Değerlendirme kriterlerinin karşılaştırmalı önemlerinin (önceliklerinin) vektörleri (5)'te olduğu gibi elde edilir.

$$\Phi = (\varphi_{1/2}, \varphi_{2/3}, \dots, \varphi_{k/(k+1)}) \quad (5)$$

Kriterlerin karşılaştırmalı önemi iki yoldan biri kullanılarak belirlenir:

- Karar vericilerin tercihlerine göre ($\varphi_{k/(k+1)}$) karşılaştırmalı önem gözlenen kriterler arasında tanımlanır. Örneğin; sırasıyla $w_A = 300$ gr ve $w_B = 255$ gr ağırlığında olan A ve

B taşları için taş B'ye göre taş A'nın karşılaştırmalı önemi

$$(\varphi_{A/B}) = 300/255 = 1,18 \text{ dir.}$$

- b. Kriterlerin karşılaştırılması için önceden belirlenmiş bir ölçüm ölçeğine dayanarak karar vericiler her kriterin önemini belirleyebilir. A ve B taşlarının ağırlıkları tam olarak belirlenemiyorsa [1,9] ölçüm ölçeğine göre, A ve B taşlarının sırasıyla $w_A = 8$ ve $w_B = 7$ ağırlıklarına sahip olduğu söylenebilirse taş B'ye göre taş A'nın karşılaştırmalı önemi $(\varphi_{A/B}) = 8/7 = 1,14$ olarak da belirlenebilir. Bu taş B ile ilgili olarak taş A'nın 1,18 (kesin ölçümlerde), 1,14 (ölçüm ölçeğinin uygulanması durumunda) ile daha büyük öneme (önceliğe) sahip olduğu anlamına gelir.

Böylece Adım 1'de sıralanan kriterlerin tamamı için kriterlerin $(\varpi_{C_j(k)})$ önemi elde edilmiş olur. Birinci derecedeki kriter kendisiyle karşılaştırıldığı için önemi $\varpi_{C_j(1)} = 1$ olur ve tüm karşılaştırmaların sayısı da $(n - 1)$ olur. FUCOM yöntemi kriterlerin ikili karşılaştırılması için tamsayı, ondalık değerler veya önceden belirlenmiş bir ölçüm ölçeğinin değerlerini kullanarak kriterlerin ikili karşılaştırılmasına imkân sağlar.

Adım 3: Ağırlık katsayılarının nihai değerlerinin bulunması

Değerlendirme kriterlerin $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ ağırlık katsayılarının nihai değerleri bulunur. Ağırlık katsayılarının nihai değerleri iki koşulu sağlamalıdır:

Koşul 1: Ağırlık katsayılarının oranının Adım 2'de tanımlanan gözlemlenen kriterler $\varphi_{k/(k+1)}$ arasındaki karşılaştırmalı öneme eşit olması gerekir. Yani,

$$\frac{w_k}{w_{k+1}} = \varphi_{k/(k+1)} \quad (6)$$

Koşul 2: Ağırlık katsayılarının nihai değerleri, matematiksel geçişlilik koşulunu yerine getirmelidir. Yani,

$$\varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} = \varphi_{k/(k+2)} \cdot \varphi_{k/(k+1)} = \frac{w_k}{w_{k+1}} \text{ ve}$$

$$\varphi_{(k+1)/(k+2)} = \frac{w_{k+1}}{w_{k+2}} \text{ den } \frac{w_k}{w_{k+1}} \otimes \frac{w_{k+1}}{w_{k+2}} \text{ elde edilir. İkinci koşul,}$$

$$\frac{w_k}{w_{k+2}} = \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \quad (7)$$

Tam tutarlılık yani minimum DFC (χ) yalnızca geçişliliğe tam olarak bağlı kalındığında karşılanır. Bu şekilde maksimum tutarlılık şartı yerine getirilerek ağırlık katsayılarının elde edilen değerleri için DFC, $\chi=0$ 'dır. Ağırlık katsayılarının kabul edilebilir

olduğu veya optimal değerlere yakın olduğu DFC değerlerinin $[0, 0.025]$ aralığında olması gerekir. Koşulların karşılanabilmesi için $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ ağırlık katsayılarının değerlerinin, χ değerinin en aza indirilmesiyle,

$$\left| \frac{w_k}{w_{k+1}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| \leq \chi \text{ ve } \left| \frac{w_k}{w_{k+2}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| \leq \chi$$

Durumlarını karşılaması gerekir. Bu şekilde maksimum tutarlılık şartı yerine getirilir. Tanımlanan ayarlara dayanarak, değerlendirme kriterlerinin ağırlık katsayılarının nihai değerlerini belirlemek için nihai model aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

Min χ

$$\left| \frac{w_{j(k)}}{w_{j(k+1)}} - \varphi_{k/(k+1)} \right| \leq \chi, \forall_j$$

$$\left| \frac{w_{j(k)}}{w_{j(k+2)}} - \varphi_{k/(k+1)} \otimes \varphi_{(k+1)/(k+2)} \right| \leq \chi, \forall_j \quad (8)$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1, \forall_j w_j \geq 0, \forall_j$$

Denklem (8) çözülerek $(w_1, w_2, \dots, w_n)^T$ değerlendirme kriterlerinin nihai ağırlık katsayıları ve DFC (χ) derecesi bulunur.

3. BWM İLE FUCOM YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

BWM ve FUCOM yöntemlerine ait belirli özellikler verilerek kıyaslamaları yapılmıştır.

BWM için temel özellikler;

- Kriter ağırlıklandırma yöntemidir
- Tek karar verici veya grup karar vericilerle kullanılır
- İşlem adımları basit bir algoritmaya dayanmaktadır
- Karar vericilerin kişisel tercihlerine göre belirlenen en iyi ve en kötü kriterler nihai ağırlıkların değeri üzerinde öznel bir etkiye sahiptir
- n kriter sayısı olmak üzere $(2n-3)$ karşılaştırma yapar
- Her karşılaştırma doğrusal programlama kısıtıdır
- Karşılaştırmalar için 1-9 ikili karşılaştırma ölçeği kullanır
- Tutarlılık oranının hesaplanması ile bulunan ağırlıklar vektörünün güvenilirlik onayı yapılır.

FUCOM için temel özellikler;

- Kriter ağırlıklandırma yöntemidir
- Tek karar verici veya grup karar vericilerle kullanılır
- İşlem adımları basit bir algoritmaya dayanmaktadır
- Karar vericilerin kişisel tercihlerine göre kriterler arasında yapılan sıralama kriterlerin nihai ağırlıklarının değeri üzerinde öznel bir etkiye sahiptir
- n kriter sayısı olmak üzere (n-1) karşılaştırma yapar
- Her karşılaştırma doğrusal programlama kısıtıdır
- Karşılaştırmalar için 1-9 ikili karşılaştırma ölçeği kullanır
- Kriterlerin ağırlık katsayıları arasındaki ilişki kriterlerin karşılaştırmalı önemine eşit olmalı koşulu sağlanmalı
- Kriterler arasındaki ilişkide matematiksel geçişlilik sağlanmalı
- Tam tutarlılıktan sapma derecesi ile elde edilen ağırlık vektörü için hata değerleri belirlenerek tahmin edilen ağırlık katsayılarının güvenilirliği onaylanır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Kriter ağırlık katsayılarının belirlenmesi, ideal özel okul seçimini etkileyen kriterlerin değerlendirilmesi örneği ile sunulacaktır. Okul çağında çocuğu olan ebeveynlerin en iyi okulu seçerken dikkat etmesi gereken kriterler Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğretim üyeleri ile görüşülerek oluşturulmuştur. Okul ücretinin aile bütçesine uygun olması (bütçe), ev ile okul arasındaki mesafenin kısa olması (ulaşım), okulun vizyon ve misyonu ile ailenin çocuğuna kazandırmak istediği dünya görüşünün uygun olması (okulun vizyonu/misyonu), okulun uygulayacağı akademik eğitim programlarının çok yönlü olması (eğitim programları), idareci ve öğretmenlerin tecrübeli olması (akademik kadro), okulun spor, sanat dil ve teknoloji sınıflarına ve uygulama alanlarına sahip olması (fiziksel özellikler), okuma-yazma, anlama-konuşma etkinliklerine sahip bir dil programının olması (yabancı dil eğitimi), okulun akademik başarısının yanında sanat, bilim, spor, proje ve yabancı dil gibi alanlarda başarısının olması (başarı durumu), beslenme, hijyen, güvenlik ve servis hizmetlerinin olması (ek hizmetler) şeklinde oluşturulan kriterlerin adı ve etiketleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Kriterlerin Adı ve Etiketi

Kriterin Adı	Kriterin Etiketi
Bütçe	C_1
Ulaşım	C_2
Okulun vizyonu/misyonu	C_3

Eğitim programları	C_4
Akademik kadro	C_5
Fiziksel özellikler	C_6
Yabancı dil eğitimi	C_7
Başarı durumu	C_8
Ek hizmetler	C_9

4.1. BWM BULGULARI

Adım 1: Kriterlerin belirlenmesi

Tablo 3'deki kriterler kullanılacaktır.

Adım 2: En İyi (en çok istenen, en önemli) kriterin ve En Kötü (en az istenen, en az önemli) kriterin belirlenmesi Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. En İyi ve En Kötü Kriter

Kriter	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9
		↓					↓		
		En Kötü (En az önemli)					En İyi (En önemli)		

Adım 3: En iyi kriterin önceliğinin belirlenmesi

1-9 arasında sayı kullanarak diğer tüm kriterlere göre en iyi kriterin önceliği belirlenerek Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. En İyi Kriter İçin İkili Karşılaştırma Vektörü

En İyi Kriter	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9
C_8	2	5	9	3	4	7	6	1	8

Adım 4: En kötü kriterin önceliğinin belirlenmesi

1-9 arasında ikili karşılaştırma ölçeği kullanarak diğer tüm kriterlere göre en kötü kriterin önceliği belirlenerek Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. En Kötü Kriter İçin İkili Karşılaştırma Vektörü

En Kötü Kriter	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9
C_3	6	4	1	7	3	2	8	9	5

Adım 5: En uygun ağırlıkları belirlemek

min_{ÇL}

Öyle ki,

$$|w_8 - 2w_1| \leq \xi_L$$

$$|w_8 - 5w_2| \leq \xi_L$$

$$|w_8 - 9w_3| \leq \xi_L$$

$$|w_8 - 3w_4| \leq \xi_L$$

$$|w_8 - 4w_5| \leq \xi_L$$

$$|w_8 - 7w_6| \leq \xi_L$$

$$|w_8 - 6w_7| \leq \xi_L$$

$$|w_8 - 8w_9| \leq \xi_L$$

$$|w_1 - 6w_3| \leq \xi_L$$

$$|w_2 - 4w_3| \leq \xi_L$$

$$|w_4 - 7w_3| \leq \xi_L$$

$$|w_5 - 3w_3| \leq \xi_L$$

$$|w_6 - 2w_3| \leq \xi_L$$

$$|w_7 - 8w_3| \leq \xi_L$$

$$|w_9 - 5w_3| \leq \xi_L$$

$$w_1 + w_2 + w_3 + w_4 + w_5 + w_6 + w_7 + w_8 + w_9 = 1$$

$$w_1, w_2, w_3, w_4, w_5, w_6, w_7, w_8, w_9 \geq 0$$

Ağırlık katsayılarının değerleri ve ξ_L değeri LINGO 17 yazılımı ile elde edilmiştir. Ağırlık değerleri Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Ağırlık Değerleri

w₁	0,1991
w₂	0,0796
w₃	0,0212
w₄	0,1327
w₅	0,0996
w₆	0,0569
w₇	0,0664
w₈	0,2947
w₉	0,0498
ξ_L	0,1040

Uygulama için 9 kriter kullanılıp $(2n - 3) = 15$ karşılaştırma yapılarak doğrusal programlama kısıtları olarak her biri modelde yer almıştır. $\xi_L=0,1040$ karşılaştırma sisteminin tutarlılık oranı için Tablo 2'deki tutarlılık indeksindeki 9 sayısına karşılık gelen 5,23 değeri kullanılarak tutarlılık oranı denklem (3) yardımıyla hesaplanarak $(0,104/5,23=0,020)$ bulunmuştur. Bu değer $0,020 < 0,1$ olduğundan karşılaştırmaların tutarlı olduğu ve sonuçların güvenilir olduğu yorumu yapılabilir. İdeal özel okul seçimini etkileyen kriterler içinde başarı durumu 0,2947 ağırlığı ile en önemli kriter olurken okulun vizyonu/misyonu 0,0212 ağırlığı ile en önemsiz kriter olmuştur.

4.2. FUCOM BULGULARI

Adım 1: Kriterlerin sıralanması

$$C_1 > C_5 > C_7 > C_4 > C_8 > C_9 > C_2 > C_6 > C_3$$

Adım 2: Kriterlerin öneminin belirlenmesi

Kriterlerin önemi için [1,9] ölçeği kullanılmıştır. Adım 1'de sıralanan tüm kriterler için karar vericiler tarafından değerler kriterlerin önemi olup $(\varpi_{C_j(k)})$ Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Kriterlerin Önemi

Kriterler	C_1	C_5	C_7	C_4	C_8	C_9	C_2	C_6	C_3
$(\varpi_{C_j(k)})$	1	2,4	3,1	3,6	4,7	5,2	6,6	7,4	8,5

Elde edilen kriterlerin önemlerine dayanarak kriterlerin karşılaştırmalı önemi hesaplanır.

$$\varphi_{C_1/C_5} = \frac{2,4}{1} = 2,4 \quad \varphi_{C_5/C_7} = \frac{3,1}{2,4} = 1,29 \quad \varphi_{C_7/C_4} = \frac{3,6}{3,1} = 1,16$$

$$\varphi_{C_4/C_8} = \frac{4,7}{3,6} = 1,31 \quad \varphi_{C_8/C_9} = \frac{5,2}{4,7} = 1,11 \quad \varphi_{C_9/C_2} = \frac{6,6}{5,2} = 1,27$$

$$\varphi_{C_2/C_6} = \frac{7,4}{6,6} = 1,12 \quad \varphi_{C_6/C_3} = \frac{8,5}{7,4} = 1,15$$

Adım 3: Ağırlık katsayılarının nihai değerlerinin bulunması:

$$\frac{w_1}{w_5} = 2,4 \quad \frac{w_5}{w_7} = 1,29 \quad \frac{w_7}{w_4} = 1,16 \quad \frac{w_4}{w_8} = 1,31 \quad \frac{w_8}{w_9} = 1,11 \quad \frac{w_9}{w_2} = 1,27$$

$$\frac{w_2}{w_6} = 1,12 \quad \frac{w_6}{w_3} = 1,15$$

Ağırlık katsayılarının oranının Adım 2’de tanımlanan gözlemlenen kriterler $\varphi_{k/(k+1)}$ arasındaki karşılaştırmalı öneme eşit olduğundan başka bir ifadeyle Eşitlik (6) sağlandığından koşul 1 yerine getirilmiş olur.

$$\frac{w_1}{w_7} = (2,40).(1,29) = 3,096 \quad \frac{w_5}{w_4} = (1,29).(1,16) = 1,496$$

$$\frac{w_7}{w_8} = (1,16).(1,31) = 1,520 \quad \frac{w_4}{w_9} = (1,31).(1,11) = 1,454$$

$$\frac{w_8}{w_2} = (1,11).(1,27) = 1,410 \quad \frac{w_9}{w_6} = (1,27).(1,12) = 1,422$$

$$\frac{w_2}{w_3} = (1,12).(1,15) = 1,288$$

elde edilir. Eşitlik (7) koşulu sağlandığından Koşul 2 kabul edilmiş olur. Eşitlik (8) ifadesi kullanılarak ağırlık katsayılarını belirlemek için nihai model tanımlanırsa:

$\min \chi$

öyle ki,

$$\left| \frac{w_1}{w_5} - 2,40 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_5}{w_7} - 1,29 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_7}{w_4} - 1,160 \right| \leq \chi$$

$$\left| \frac{w_4}{w_8} - 1,31 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_8}{w_9} - 1,11 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_9}{w_2} - 1,270 \right| \leq \chi$$

$$\left| \frac{w_2}{w_6} - 1,12 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_6}{w_3} - 1,15 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_1}{w_7} - 3,096 \right| \leq \chi$$

$$\left| \frac{w_5}{w_4} - 1,496 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_7}{w_8} - 1,520 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_4}{w_9} - 1,454 \right| \leq \chi$$

$$\left| \frac{w_8}{w_2} - 1,410 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_5}{w_6} - 1,422 \right| \leq \chi \quad \left| \frac{w_2}{w_3} - 1,288 \right| \leq \chi$$

$$\sum_{j=1}^7 w_j = 1$$

$$w_j \geq 0, \forall j$$

Bu modeli çözerek ağırlık katsayılarının nihai değerleri Tablo 9 da verilmiştir.

Tablo 9. Kriterin Ağırlık Değerleri

Kriterin Adı	Kriterin Ağırlık Değerleri
--------------	----------------------------

Bütçe	0,317
Ulaşım	0,069
Okulun Vizyonu/Misyonu	0,056
Eğitim Programları	0,094
Akademik Kadro	0,122
Fiziksel Özellikler	0,074
Yabancı Dil Eğitimi	0,110
Başarı Durumu	0,083
Ek Hizmetler	0,075

Tam tutarlılıktan sapma değeri; $\chi=0,02$ olarak bulunmuştur. Hesaplama sonrasında en önemli kriterin bütçe olduğu, en az öneme sahip kriterin ise okulun vizyonu/misyonu olduğu sonucuna varılmıştır. Bütçe kriteri için nihai ağırlık katsayı değeri: 0,317'dir. Okulun vizyonu/misyonu için nihai ağırlık katsayı değeri: 0,056'dır. Ağırlık katsayılarının nihai değerleri ve tam tutarlılıktan sapma değeri LINGO 17 yazılımı ile elde edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çok kriterli karar verme problemlerinde kriterlerin ağırlıklarını belirlemek alternatiflerin sıralamasında önemli etkiler oluşturur. BWM ve FUCOM yöntemlerinin ikisi de kriter ağırlıklandırmada kullanılan yöntemlerdir. Her iki yöntemde tek karar verici veya grup karar vericilerle karar verilir. Yine her iki yöntemin işlem adımları basit bir algoritmaya dayanmaktadır. Karşılaştırma için her iki yöntemde 1-9 ikili karşılaştırma ölçeği kullanılır. Bu karşılaştırmada n kriter sayısı olmak üzere BWM (2n-3) karşılaştırma yaparken, FUCOM (n-1) karşılaştırma yapar. Yine her iki yöntemde yapılan bu karşılaştırmalar doğrusal programlama kısıtını oluşturmaktadır. FUCOM'da kriterler arasındaki ilişkide matematiksel geçişlilik olmalı ve kriterlerin ağırlık katsayıları arasındaki ilişki kriterlerin karşılaştırmalı önemine eşit olmalı koşulları BWM bulunmamaktadır. Her iki yöntemde bulunan ağırlık vektörünün güvenilirlik onayını yapan tutarlılık oranı hesaplanmaktadır.

Çalışmada BWM yöntemi ile ideal özel okul seçimi için kullanılan kriterlerden en iyi ve en kötü kriter karar vericiler tarafından belirlendikten sonra bu kriterlere belirlenen bir ölçeğe göre değer verilmesi istenmiştir. Sonra kriterlerin ikili karşılaştırmaları yapıp modelde tanımlanan koşullar sağlandıktan sonra elde edilen amaç fonksiyonu ve kısıtlarla ilgili bir matematiksel model yazılmıştır. Hesaplanan tutarlılık oranına göre karşılaştırmaların tutarlı olduğu ve sonuçların güvenilir olduğu yorumu yapılabilir. İdeal özel okul seçimini etkileyen kriterler içinde başarı durumu en önemli kriter olurken okulun vizyonu/misyonu en önemsiz kriter olmuştur.

Çalışmada FUCOM yöntemi ideal özel okul seçimi için kullanılan kriterlerden bazıları iki karar vericinin öznel tercihleriyle sıralanması sağlandıktan sonra bu kriterlere belirlenen bir ölçüğe göre değer verilmesi istenmiştir. Sonra kriterlerin ikili karşılaştırmaları yapıp modelde tanımlanan koşullar sağlandıktan sonra elde edilen amaç fonksiyonu ve kısıtlarla ilgili bir matematiksel model yazılmıştır. Bu model tek karar verici için yapılarak kriter ağırlık katsayıları ve tam tutarlılıktan sapma değerleri hesaplanmıştır. Tüm hesaplamalar sonucunda kriter ağırlık katsayılarının elde edilen değerleri optimum değere eşit olduğu şeklinde yorum yapılabilir. İdeal özel okul seçimini etkileyen kriterler içinde bütçe en önemli kriter olurken okulun vizyonu/misyonu en önemsiz kriter olmuştur.

Literatürde BWM ve FUCOM kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için kullanılıp bunlara ilave alternatifleri sıralamak için diğer ÇKKV yöntemleri tercih edilmiştir. Bu çalışmayı yapılanlardan ayıran fark iki ağırlıklandırma yönteminin kıyaslanmasıdır.

İleride yapılacak çalışmalar için BWM yönteme uygun bir yazılım geliştirilebilir. BWM yöntemi ile diğer kriter ağırlıklandırma yöntemlerinin uygulanmasıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. FUCOM yöntemi ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı arttıkça reel yaşamdaki problemlere uygulandıkça yöntem destek görecektir. İleride yapılacak çalışmalar için yönteme uygun bir yazılım geliştirilebilir. FUCOM yöntemi diğer kriter ağırlıklandırma yöntemlerinin uygulanmasıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Bulanık kümeler, gri teori gibi belirsizlik teorileri ile desteklenerek yeni uygulama alanları bulunabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmadi, H. B., Sarpong, S. K. & Rezaei, J. (2017). Assessing the Social Sustainability of Supply Chains Using Best Worst Method. *Resources, Conservation & Recycling*, 126, 99-106.
- Badi, I. & Abdulshahed, A. (2019). Ranking The Linyan Airlines by Using Full Consistency Method (FUCOM) and Analytical Hierarhy Process (AHP). *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 2(1), 1-14.
- Brunelli, M. & Rezaei, J. (2019). A Multiplicative Best Worst Method for Multi Criteria Decision Making. *Operations Research Letters*, 47, 12-15.
- Mujkanović A., Rahmanović, A., Nunić, Z., Stević, Ž. & Sremac, S. (2019). Selection of Transportation Mean Using Integrated FUCOM-ARAS Model. 12th International Conference of Iranian Operations Research Society.
- Noureddine, M. & Ristic, M. (2019). Route Planning for Hazardous Materials Transportation: Multi criteria Decision Making Approach. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 2(1), 66-85.
- Pamučar, D., Stević, Ž. & Sremac, S. (2018). A New Model for Determining Weight Coefficients of Criteria in MCDM Models: Full Consistency Method (FUCOM). *Symmetry*, 10 (393), 2-22.
- Pöyhönen, M., & Hämäläinen, R. P. (2001). On the Convergence of Multi Attribute Weighting Methods. *European Journal of Operational Research*, 129(3), 569-583.
- Prentkovskis, O., Erceg, Ž., Stević, Ž., Tanackov, I., Vasiljević, M. & Gavranović, M. (2018). A New Methodology for Improving Service Quality Measurement: Delphi-FUCOM-SERVQUAL Model. *Symmetry*, 10(12), 2-25.
- Rezaei, J. (2015). Best Worst Multi Criteria Decision Making Method. *Omega*, 53, 49-57.
- Rezaei, J. (2016), Best Worst Multi Criteria Decision Making Method: Some Properties and A Linear Model. *Omega*, 64, 126-130.
- Safarzadeh, S., Khansefid, S. & Barzoki, M. R. (2018). A Group Multi Criteria Decision Making Based on Best Worst Method. *Computers & Industrial Engineering*, 126, 111-121.
- Shemshadi, A., Shirazi, H., Toreihi, M. & Tarokh, M. J. (2011). A Fuzzy VIKOR Method for Supplier Selection Based on Entropy Measure for Objective Weighting. *Expert System With Applications*, 38(10), 12160-12167.

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN ÇALIŞANLARIN PERFORMANS ALGISI ÜZERİNE ETKİSİ: PLASTİK ÜRETİM İŞLETMESİNDE BİR ARAŞTIRMA*

Berrin FİLİZÖZ¹

Emine ATALAY²

ÖZET

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi (SİKY), yatay ve dikey boyutları olan bir alandır. SİKY'nin yatay boyutu, İKY uygulamalarının birbirine uyum sağlayacak ve birbirini destekleyecek şekilde oluşturulmasıdır. Dikey boyut ise, İKY uygulamalarının örgütsel stratejilerle bütünleşmesi ve örgütün stratejik amaçlarını desteklemesini ifade etmektedir. Çalışmanın temel amacı, SİKY'yi kavramsal olarak açıklamak, SİKY'nin uygulama düzeylerinin tespit edilerek; çalışanların performans algısı üzerine etkilerini belirleyip, SİKY ve çalışanların performans algılarının demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığının bulunmasıdır. Bu bağlamda, plastik üretimi yapan bir işletmede gönüllülük esasına dayalı anket tekniği uygulanmış ve sonuçlar SPSS analizine göre yorumlanmıştır. Buna göre demografik değişkenlerin SİKY'de yaş ve eğitim değişkenlerinde farklılaştığı saptanırken, çalışanların performans algısının hiçbir demografik değişkende farklılaşmadığı görülmüştür. SİKY ile çalışanların performans algısı arasındaki ilişkinin varlığı tespit edilirken ilişkinin yönü ve etkisi model çerçevesinde açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Yatay Uyum, Dikey Uyum, Performans*

THE IMPACT OF STRATEGIC HUMAN RESOURCES MANAGEMENT ON THE PERFORMANCE PERCEPTION OF EMPLOYEES: A RESEARCH IN THE PLASTIC MANUFACTURING ENTERPRISE

ABSTRACT

Strategic Human Resource Management (SHRM) is a field with horizontal and vertical dimensions. The horizontal dimension of SHRM is that Human Resources Management (HRM) practices are designed to adapt to each other and support each other. The vertical dimension refers to the integration of Human Resource Management practices into organizational strategies and to support organizational strategic objectives. The main purpose of the study is to explain the concept of strategic human resources management, identifying the level of strategic human resources management; Determine the effects of employees on performance perception and find out whether strategic human resources management and employee performance perceptions differ according to demographic variables. In this context, a survey based on volunteerism was applied to a plastic manufacturing enterprise and the results were interpreted according to the SPSS analysis. According to this, while demographic variables are found to differ in age and education variables in strategic human resources management, it has been observed that the performance perception of employees does not differ in any demographic variant. When the relationship between strategic human resources management and employees' perception of performance is determined, the direction and effect of the relationship is explained in the framework of the model.

Key Words: *Strategic Human Resource Management, Horizontal Dimension, Vertical Dimension, Performance*

*Bu çalışma, 2017 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak yazılan "Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Çalışanların Performans Algısı Üzerine Etkisi: Plastik Üretim İşletmesinde Bir Araştırma" başlıklı tezden üretilmiştir.

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, bfilizoz@cumhuriyet.edu.tr. ORCID ID: 0000-0001-6442-9867.

²Öğr. Gör., Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, emineatalay@tarsus.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-1911-4951.

GİRİŞ

Strateji kavramı, etimolojik olarak Latince “yol, çizgi ya da yatak” anlamına gelen “stratum” kelimesinden türetilmiş bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda “strateji” kavramı, oyunun yeni kurallarının araştırılması ve oyunun kazanılabilmesine yönelik yeni yollar denenmesi anlamında kullanılabilir (Eren, 2013: 3). İşletme yönetimi kapsamında da “strateji” kavramı; “katı rekabet ortamında amaçlarını gerçekleştirmek isteyen işletmelerin izlemeleri gereken hareket biçimi” ve “bir işletmenin uzun dönemli temel amaçlarının belirlenmesine ve bu amaçlara ulaşılabilmesi sürecinde gerekli kaynakların tahsis edilmesi ve kullanılmasına yönelik belirlenmiş olan yollar” anlamında tanımlanabilmektedir (Pamuk ve diğerleri, 1997: 19).

Strateji; işletme ile işletme çevresi arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi doğrultusunda işletmenin yönünün ve amaçlarının belirlenmesini, bu amaçların gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlerin tespit edilmesini ve örgüt yapısının bu temelde yeniden düzenlenmesine yönelik kaynaklarının tahsis edilmesini sağlamaktadır (Dinçer,2013: 7). Bu nitelikleri doğrultusunda stratejik yönetim düşüncesi, oldukça yeni bir düşünce anlayışı olarak değerlendirilmektedir. Zira 1960 – 1990 yılları arasını kapsayan dönemde stratejik yönetim düşüncesinin temellerinin oluşturulmasına yönelik birtakım çalışmalarda bulunduğu görülmekle birlikte, özellikle 1990’lı yılların ardından stratejik yönelim düşüncesinin işletmelerin gelecek yönelimleri kapsamında ele alınması söz konusudur.

Bu bağlamda 1960 – 1990 yılları arasını kapsayan dönem stratejik yönetim çalışmalarında “klasik stratejik yönetim düşüncesi” olarak adlandırılmaktayken; 1990 sonrasında gündeme gelen konu ile ilgili gelişmeler, küresel dünyadaki teknolojik ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak gündeme gelen daha karmaşık yapı ve faaliyet sistemlerini içermektedir (Dinçer,2013: 57).

Stratejik yönetim, stratejik düşünmenin ve bu düşünce sisteminin ardında yer alan felsefenin hayata geçirilmesini ifade eden sistematik bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda da stratejik yönetim; işletme yöneticilerinin işlerini zorlaştırmaya yönelik belirlenmiş bir durum değil, tam aksine işletmeye rekabet avantajı sağlayacak stratejilerin belirlenmesini ve uygulanmasını sağlayan değişim yönelimli bir yönetim felsefesi olarak görülmelidir (Baird ve Meshoulam, 1988: 117).

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Kavramı ve Tanımı

“Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi” kavramı ve süreci; “insan kaynağının örgütün stratejik başarısı açısından en önemli faktörlerden biri olduğu noktasından hareketle, İKY programlarının stratejik çıktılarla ilişkilendirilmesi ve örgütsel yapılanma içerisinde İKY fonksiyonunun ve rolünün incelenmesi doğrultusunda makro – örgütsel bir anlayış olarak kendisini ortaya koymaya başlamıştır” (Wright ve Mc Mahan, 1992: 298). Bu temelde stratejik İKY, örgütlerin yenilik ve esneklik ihtiyacı yaratan “stratejik sürprizlerle (strategic surprises)” baş edebilmelerini sağlamaktadır (Rowden, 1999: 23).

Stratejik İKY kavramı “Reaktif Yaklaşım”, “Proaktif Yaklaşım” ve “Uyum / Bütünleşme Yaklaşımı” temelinde aşağıda verilen kapsamda farklı bakış açıları ile ele alınarak tanımlanabilmektedir (Wright & Nishii vd., 2007: 5);

• Reaktif Yaklaşım

“Reaktif Yaklaşım”a göre stratejik İKY; İK fonksiyonlarının işletme seviyesindeki stratejileri takip etmesini ve bu stratejiler doğrultusunda İK politikalarının ve uygulamalarının şekillendirilmesini içermektedir.

- **Proaktif Yaklaşım**

“Proaktif Yaklaşım” a göre stratejik İKY; İKY yöneticilerinin stratejinin oluşum sürecine aktif olarak katılmalarını ve strateji belirlerken İK departmanının özelliklerini göz önünde bulundurmalarını içermektedir.

- **Uyum / Bütünleşme Yaklaşımı**

“Uyum / Bütünleşme Yaklaşımı” ise, İKY politikalarının ve örgüt stratejilerin birbirleriyle uyumlu ve bütünleşik olarak belirlenmesini ve uygulanmasını içermektedir. Bu bağlamda Uyum / Bütünleşme Yaklaşımı, İKY politikalarının ve örgüt stratejilerinin aşağıda verilen kapsamda saptanması gerektiğini ifade etmektedir;

- İK politikaları ve uygulamaları ile stratejik yönetim süreci birbirleriyle ilişkili olarak yürütülmelidir.

- İK departmanının örgütle bütünleştirilmesi adına hareket edilmelidir.

- Stratejik amaçlar ile işgücünün ya da insan kaynaklarının bütünleştirilmesi adına hareket edilmelidir.

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Uyum

Uyum kavramı; bir duruma yönelik ihtiyaçların, isteklerin ve amaçların, bir başka durumun ihtiyaçları, istekleri ve amaçları ile tutarlı bir yapı göstermesi olarak tanımlanmaktadır (Milliman ve diğerleri, 1991: 319). Bu bağlamda stratejik İKY kapsamında uyum kavramı, “yatay uyum” ve “dikey uyum” olmak üzere temel iki süreç kapsamında değerlendirilmektedir. “Yatay uyum ya da iç uyum”, farklı İK politikaları ve faaliyetleri arasında söz konusu olan karşılıklı uyumu ifade etmeye yönelik kullanılmaktayken; “dikey uyum ya da dış uyum”, işletmenin genel stratejileri ile İK stratejileri arasındaki uyumu ifade etmektedir (Wright ve Snell, 1998: 758).

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Yatay Boyutu

Stratejik İKY’de “yatay uyum” ya da “içsel uyum”, İKY uygulamalarının birbirlerini tamamlamasını ve bu uygulamaların birbirleri ile tutarlılığını ifade etmektedir. Bu bağlamda yatay uyum, birbirleri ile uyumlu İK uygulamalarının bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesini ve bireysel İK uygulamalarından genel İKY sistemlerine dek bu uyum devam ettirilmektedir (Armstrong, 2006: 61).

“Stratejik İKY’de yatay uyumun temel varsayımı, bir İKY uygulamasının etkinliğinin diğer İKY uygulamalarının etkinliğine bağlı olduğu anlayışıdır. Bu anlayış temelinde eğer tüm İKY uygulamaları birbirleri ile uyumlu ise, genel İKY strateji ve politikalarının da çalışan performansını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmekte ve İKY uygulamalarının her birinin tek başına uygulanması durumunda sağlayacağı etkiden daha fazla etki elde edeceği kabul edilmektedir” (Delery, 1998: 291). Buna göre; eğer İKY uygulamaları kapsamında yer alan ücretlendirme uygulamaları performans değerlendirme ya da kariyer geliştirme uygulamalarını desteklemekteyse, bu doğrultuda tüm işletme stratejilerinin desteklenmesi söz konusu olmaktadır.

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Dikey Boyutu

“Stratejik İKY’de “dikey uyum” ya da “dışsal uyum”, İKY stratejilerinin ve uygulamalarının işletme stratejileri ile bütünleştirilmesini ve örgütün stratejik amaçlarını desteklemeye yönelik düzenlenmesini ifade etmektedir” (Gratton, 2003:7).

Stratejik İKY’de dışsal uyum bağlamında işletme stratejileri ile İKY stratejilerinin uyumlaştırılmasına yönelik çalışmalardan birisi “Durumsallık Yaklaşımı” kapsamında değerlendirilmektedir. Durumsallık Yaklaşımı, aşağıda verildiği şekilde temel iki varsayım doğrultusunda temellendirilmektedir (Bird ve Beechler, 1995: 25);

- **Birinci varsayıma göre;** İK uygulamalarının seçimi ve bu uygulamaların birbirleri ile bütünleştirilmesi örgüt stratejileri temelinde gerçekleştirilmekte ve örgüt çevresinden kaynaklanan kısıtlamalardan direkt olarak etkilenmektedir.
- **İkinci varsayıma göre ise;** örgüt çevresinden kaynaklanan kısıtlamalar, örgütün stratejik gereksinimlerinin belirlenmesinde ve dolayısıyla da İKY uygulamalarının gerçekleştirilmesinde etkili olmaktadır ve bu süreçte uyumu yakalayabilen işletmeler çok daha yüksek düzeyde performans sergileyebilmektedirler.

Eğer bir örgüt içerisinde temel rekabet stratejisi olarak yenilik stratejisi benimsenmişse; bu işletmede risk alma konusunda istekli, gerekli uzmanlık bilgisine sahip ve uzun dönemli bakış açısı ile hareket edebilen işgören seçimine yönelik İKY uygulamalarında bulunmaktadır. Bu durum farklı örgüt stratejileri doğrultusunda çalışanların farklı roller üstlenmelerine ve farklı özellikler sergilemelerine neden olmaktadır (Jackson, Schuler ve Rivero, 1989: 731 – 732). Aynı şekilde performans değerlendirme sistemleri de değişmekte ve ücret politikalarından istihdam güvencesine ve eğitim programlarına yönelik tüm süreç bu temelde şekillendirilmektedir.

Performans ve Performans Yönetimi Kavramları

Günümüz itibariyle, önceki dönemlere göre, her alanda çok daha büyük gelişmelere ve değişimlere maruz kalındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örgüt yapılarının ve işlevlerinin değişmesi de, bu artan rekabet ortamında; örgüt içerisinde işgörenin öneminin artması, gereksinimlerinin çeşitlenmesi ve işgörene bakış tarzının farklılaşması olarak kendisini göstermektedir (Bandaranayake, 2001).

Bu bağlamda da “işgörenlerin kurumlarına katkısının artırılması, mesleki ve kişisel gelişimin de önemini artırmakta ve buna bağlı olarak işgörenin performansının etkin bir şekilde yönetilmesini gerekli kılmaktadır. Performans Yönetimi’nin genel amacı; örgütün etkinliklerini, kendi becerilerini ve katkılarını sürekli iyileştirmeleri için, bireylerin ve grupların sorumluluk üstlendikleri bir kültür oluşturmak olarak ifade edilmektedir” (Aguinis, 2011: 1 – 2).

“Performans Yönetimi; birey performansıyla olduğu kadar, takım performansıyla da ilgili ve devamlı bir süreçtir. Sadece yılda bir kez yapılan resmi bir incelemeye dayandırılması sağlıklı olmayacaktır ve performansın iyileştirilmesi üzerine odaklanılmasını, yeterliğin geliştirilmesini ve potansiyeli ortaya çıkarmayı amaçlamak durumundadır” (Armstrong, 2006: 495).

Performans Yönetimi süreci içerisinde, örgütün tüm üyeleri bir hiyerarşi içerisinde değil, takım arkadaşları olarak görülmekte, sorumluluklar üzerinde anlaşmalara, beklentilere ve geliştirme planlarına dayandırılmakta ve yöneticilerle takım üyeleri arasında var olan ilişkiler, normal etkileşimin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Bandaranayake, 2001).

Performans Yönetimi; “kendini yönetme” üzerine yoğunlaşmaktadır. “Bu temelde de, insanlara yardım edilerek ve rehberlik yapılarak gelişmeleri teşvik edilir ve örgütteki insanlar bu konuda yöneticilere ve örgüte gereksinim duyarlar” (Armstrong, 2006: 496). “Performans Yönetimi ile ulaşılan amaçlara yönelik olarak gerekli becerilerin kazandırılması bağlamında eğitime duyulan gereksinim açıkça ortaya çıkar. Bu süreçte; işgörenler geri bildirim elde

ederler, performansları incelenmiş olur ve rehberlik ve danışmanlık hizmetleri almış olurlar” (Bartel, 2004: 183).

“Performans yönetimi; örgüt, takım ve bireylerin daha verimli hale gelmesini amaçlar ve bilgi, beceri, gerekli yeterlikler, çalışma ve geliştirme planları konularıyla ilgilenir ve amaçlara, koşullara, planlara, anlaşmaya ve geliştirme planlarına bağlı kalarak performansı sürekli olarak incelemeyi konu alır. Bu bağlamda da performans yönetimi, öğrenme ve geliştirme üzerine odaklanan bir süreci ifade etmektedir” (Canman, 1995: 261).

Araştırmanın Amacı

Günümüzde gerçekleşen değişimler örgütlerin hedeflerine erişmek için insan kaynağına olan gereksinimi daha da artırmıştır. İnsan Kaynakları Uygulamalarını etkin bir şekilde, örgütün ihtiyacına göre belirleyen ve örgütün stratejilerinin belirlenmesinde İnsan Kaynakları Yönetimini göz önünde bulunduran örgütler hedeflerine ulaşabilmektedir.

İnsan Kaynakları Yönetiminin stratejilerinin belirlenmesinde ve uygulanmasında dikkate alınmasıyla birlikte Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi (SİKY) kavramı ortaya çıkmıştır. SİKY işgöreni stratejik bir kaynak olarak görmekle birlikte işgörenin örgütün performansını artırmada ki önemini vurgulamaktadır. SİKY günümüzde küresel şartlarda sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek için önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. SİKY, çalışan performansının örgütün stratejileri ile bütünleşmesinden etkilenmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı SİKY'nin uygulama düzeylerinin tespit edilerek çalışanların performans algısı üzerine etkilerini belirleyip, SİKY ve çalışanların performans algılarının demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığını bulmasıdır.

Bu çalışmanın 3 ana hipotezi bulunmaktadır. Bu hipotezler, H1, H2 ve H3 olmak üzere, “H1: Stratejik insan kaynakları yönetimi çalışanların performans algısını etkiler. “H2: Çalışanların performans algısı demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir” ve “H3: Stratejik insan kaynakları yönetimi demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir” hipotezleridir.

Araştırmanın Hipotezleri

H1: Stratejik insan kaynakları yönetimi çalışanların performans algısını etkiler.

H1-a: Stratejik insan kaynakları yönetiminin yatay boyutu çalışanların performans algısını etkiler.

H1-b: Stratejik insan kaynakları yönetiminin dikey boyutu çalışanların performans algısını etkiler.

H2: Çalışanların performans algısı demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2-a: Çalışanların performans algısı cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2-b: Çalışanların performans algısı yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2-c: Çalışanların performans algısı eğitim değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2-d: Çalışanların performans algısı maaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2-e: Çalışanların performans algısı çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H2-f: Çalışanların performans algısı çalışan pozisyonuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3:Stratejik insan kaynakları yönetimi demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3-a: Stratejik insan kaynakları yönetimi cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3-b: Stratejik insan kaynakları yönetimi yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3-c: Stratejik insan kaynakları yönetimi eğitim değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3-d:Stratejik insan kaynakları yönetimi maaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3-e:Stratejik insan kaynakları yönetimi çalışma süresi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H3-f:: Stratejik insan kaynakları yönetimi çalışan pozisyonuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, plastik üretimi yapan bir işletme oluşturmaktadır. Çalışmanın yapıldığı şirket kurumsallaşmış bir şirket olması dolayısıyla özellikle tercih edilmiştir. Söz konusu işletme üretimini merkez ve ek üretim tesisi olarak iki farklı yerde gerçekleştirmektedir. İşletmenin merkez üretim tesisinde 200 işgören ve yönetici, ek üretim tesisinde ise 200 işgören çalışmaktadır. Merkez üretim tesisinde 107 işgören ve 61 yöneticiyle görüşülerek toplamda 168 kişi gönüllülük esasına dayalı olarak anketleri cevaplandırmış ve bu anketler analize tabi tutularak yorumlanmıştır.

Araştırmanın Varsayımları

Zaman ve maliyet unsurları dikkate alınarak işletmede çalışan, sınırlı sayıda işgören ve yöneticinin katılımı ile gerçekleştirilmiş olan bu araştırma şu varsayımlara dayandırılmıştır.

- Araştırmanın inşa edildiği SİKY ve çalışanların performans algısına yönelik, veri toplama araçlarının, mevcut durumu güvenilir ve geçerli düzeyde ölçtüğü ve tüm detayları kapsadığı varsayılmaktadır.
- Araştırma ölçeklerinin uygulanması esnasında deneklerin her bir ölçek maddesine gerçek durumu yansıtan, samimi ve tarafsız yanıtlar verdiği varsayılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Yapılan tüm çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunları kısaca özetlemek gerekirse;

Türkiye'deki firmalar için SİKY kavramı yeni bir kavram ve farklı bir anlayış olması nedeniyle ve SİKY'nin uygulanabilmesi için firma büyüklüğü, firma içerisinde planlama yapılıp yapılmaması önem arz etmektedir. İKY departmanlarının firma içindeki konumu da SİKY'yi etkileyen faktörlerden biridir. Bu şartlara sahip olan işletme sayılarının az olması çalışma için kısıt oluşturmaktadır.

Araştırmanın bir diğer kısıtı çalışmanın yapıldığı sektörle ilgilidir. Çalışma sadece plastik üretimi yapan bir işletmede yapılmıştır. Farklı sektörlerde uygulama yapılmamıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, örneklem grupta yer alan işletmenin stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarına ne denli yer verdiklerinin belirlenmesine yönelik olarak “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği” ve stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarının çalışanların performans algısı üzerine etkisinin belirlenmesine yönelik olarak “Çalışanların Performans Algısı Ölçeği” kullanılmıştır.

Araştırmada uygulanacak olan “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği” Green ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilmiş, Cingöz ve Akdoğan (2013) tarafından “İnsan Kaynakları Yönetiminin Stratejik Bir Boyut Kazanması İçin Gerçekleştirilen Faaliyetlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma” başlıklı çalışmada kullanılmıştır.

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Yatay Boyutu - İlk 7 soru

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Dikey Boyutu - Son 14 soru

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Yatay ve Dikey Boyutu – Toplam 21 Soru.

“Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Yatay ve Dikey Alt Boyutu”, 5’li Likert Ölçeği temelinde geliştirilmiştir. 5’li ölçekteki ifadelerin puanlaması; “1: Kesinlikle Katılmıyorum”, “2: Katılmıyorum”, “3: Kararsızım”, “4: Katılıyorum” ve “5: Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde yapılmıştır.

“Çalışanların Performans Algısı Ölçeği”, mavi ve beyaz yakanın performans algılarını ölçmek için, ilk olarak Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilmiş; Fuentes, Saez ve Montes (2004) ve ilaveten Rahman ve Bullock (2004) tarafından genişletilmiş, bu anket Türkiye’de Erdoğan (2011) tarafından Türkçeye çevrilmiş geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Çalışmada bu geliştirilen ölçeğin çalışanların performans algısı ile ilgili 5 sorusu kullanılmıştır. Anketlerdeki tüm ifadeler 5’li Likert Ölçeği “1: Kesinlikle Katılmıyorum”, “2: Katılmıyorum”, “3: Kararsızım”, “4: Katılıyorum” ve “5: Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde yanıtlanmaktadır. Anket soruları EK-1 ve EK-2’de yer almaktadır.

Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler araştırmanın genel amaç ve alt amaçları doğrultusunda değerlendirilmiştir. Veriler öncelikle kodlanarak SPSS 22.0 istatistik paket programına aktarılmıştır. Daha sonra paket program aracılığıyla değişkenlerin frekansları ve tanımlayıcı istatistikleri hesaplanmıştır.

Anketin güvenilirliğinin ölçülebilmesi için öncelikle güvenilirlik analizi yapılmış, ölçek ve alt boyutları için Cronbach’s Alpha değerleri hesaplanmıştır.

Verilen cevapların farklı niteliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığının ölçülebilmesi için tek yönlü varyans (Oneway Anova), T-testi ve Tukey testi uygulanmıştır.

Son olarak SİKY ölçeği ile çalışanların performans algısı arasında ki ilişkinin incelenbilmesi için “Korelasyon Analizi” ve etkiyi ölçmek için “Regresyon Analizi” yapılmıştır.

Araştırma Ölçeklerine İlişkin Güvenilirlik Analizi

Araştırma kapsamında ölçeklerin güvenilirliği test edilmiştir. Güvenilirlik için Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmıştır.

Bu kapsamda Cronbach Alpha değerine göre “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetim Ölçeği” güvenilirlik katsayısı 0.764 ile oldukça güvenilirdir. Katılımcılarının performans algısının ölçüldüğü “Çalışanların Performans Algısı Ölçeği” nin güvenilirlik katsayısı 0.808’dir. Ölçek yüksek derece güvenilir bir ölçektir. Böylece iki ölçekte güvenilirlik katsayısı bakımından araştırma için uygun görünmektedir.

Örneklem Özelliklerine İlişkin Yüzde ve Frekans Tablosu

Demografik özellikler başlığı altında toplanan veriler; katılımcıların cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, maaşı, kurumda çalışma süresi ve kurum içi pozisyonunu içermektedir. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizi sonucu bulunan değerler tabloda daha detaylı incelenebilmektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Bireysel Özelliklerine İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları

Bireysel Özellikler	f	%
Cinsiyet		
<i>Kadın</i>	68	40.48
<i>Erkek</i>	100	59.52
Yaş		
<i>23 – 29</i>	26	15.50
<i>30 – 36</i>	61	36.31
<i>37 – 45</i>	64	38.10
<i>46 – 53</i>	17	10.12
Eğitim		
<i>İlkokul / İlköğretim</i>	47	28.00
<i>Ortaokul</i>	44	26.20
<i>Lise</i>	37	22.00
<i>Üniversite ve Lisans üstü</i>	40	23.8
Toplam	168	100

Tabloda araştırma katılımcılarının kişisel özelliklerine ilişkin değerler yer almaktadır. Buna göre, katılımcıların %40.48’i kadın, %59.52’i erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaşlarına bakıldığında zaman çoğunluğunun %38.10 ile 37-45 yaş arası bireylerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Buna ek olarak 30-36 yaş arası katılımcıların oranı %36,31 olarak görülmektedir. Bu tabloya göre firma çalışanlarının yaklaşık %75’i 30-45 yaş aralığındadır. Firma istihdamını daha çok orta yaşlı çalışanlardan oluşmaktadır.

Araştırmamıza katılan çalışanların eğitim durumları incelendiği zaman %28'i oluşturan bir bölümün ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. Firma çalışanlarının %26.2'si ortaokul mezunu, %22'si ise lise mezundur. Bu durumda şirket çalışanlarının yaklaşık %76'sı yükseköğrenim görmemiştir. Firma yükseköğrenim görenler %24'lük bir bölümü kapsamaktadır. Bu bölümde çalışanların bireysel özellikleri incelenmiş ve yukarıdaki verilere ulaşılmıştır.

Araştırma katılımcılarının iş özelliklerine ilişkin yüzde ve frekans bulgularına bakmak gerekirse; katılımcıların iş özelliklerine ilişkin veriler;

Tablo 2.Araştırmaya Katılanların İş Özelliklerine İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları

İş Özellikleri	f	%
Görev Yapılan Pozisyon		
<i>Beyaz Yaka</i>	61	36.30
<i>Mavi Yaka</i>	107	63.70
Gelir		
<i>1351 – 1600 TL</i>	39	23.2
<i>1601 TL ve Üzeri</i>	129	76.79
Tecrübe		
<i>1 – 5 Yıl</i>	112	66.67
<i>6 – 10 Yıl</i>	37	22.02
<i>11 – 15 Yıl</i>	19	11.31
Toplam	168	100

Tabloya göre katılımcıların %36.3'ü beyaz yaka, %63.7'si ise mavi yaka çalışanlardan oluşmaktadır. Bu kapsamda şirket çalışanlarının büyük bölümü mavi yaka personelden oluşmaktadır. Anket katılımcılarının gelir dağılımlarını incelediğimizde şirket personelinin yaklaşık %76'sı 1600 TL üzeri gelir seviyesinde çalışanlardır. Bununla beraber sadece %36.30'luk bir bölüm 1600 TL ve altında bir gelir seviyesinde bulunmaktadır. Araştırma katılımcılarının %66.67 sinin şirkette 1-5 yıl arası çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların %22.02'si 6-10 yıl, %11.31'i 11-15 yıl kurumda çalışmıştır.

Araştırmaya Katılanların Ölçeklere Verdikleri Yanıtlara İlişkin İstatistikî Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcılarının ölçeklere ve alt boyutlarına verdikleri yanıtlara ilişkin açıklayıcı istatistikî verilere yer verilmiştir. Bu değerler şöyledir;

Tablo 3.Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeği ve Çalışanların Performans Algısına İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

<i>Ölçek</i>	<i>n</i>	<i>Ort.</i>	<i>s. s.</i>
SİKY (Yatay-Dikey)	168	4.18	0.78
Çalışanların Performans Algısı	168	4.19	0.74
Total	168	4.18	0.77

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların stratejik insan kaynakları ölçeğine ve bu ölçekle beraber yöneltilen performans algısı ölçeğine verdikleri yanıtların sayısı 168'dir. Bu rakam bize dolayısıyla katılımcı sayılarını vermektedir. Yine katılımcıların verdikleri yanıtların ortalamaları ve standart sapmaları incelendiğinde bu değerlerin birbirlerine yakın oldukları görülmektedir. Bu durum bize ölçeklerde yer alan ifadelerin katılımcılar tarafından pozitif yönde değerlendirildiğini göstermektedir. Ölçeklere verilen yanıtlarda katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum ifadelerinin daha çok kullanıldığı ortalama değerlerinin 4'ün üzerinde olmasından anlaşılabilmektedir.

Katılımcıların Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Bireysel Özelliklerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin T testi, Anova testi ve Tukey Testi Sonuçları

Araştırma kapsamında örgüte duyulan bağlılığın demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini bulmak için kullanılmamız gereken istatistiksel analizlere fark testleri denir. Fark testlerini yapılabilmesi için aralık ölçeğinde ölçülmüş bir özelliğin ve bağımsız ayırık alt gruplardan oluşan sınıflı bir değişkenin olması gerekmektedir. Sınıflı iki değişkenin iki alt gruptan oluşması durumunda bağımsız değişkenler için "t-testi"; sınıflı değişkenin ikiden fazla alt gruptan oluşması durumunda ise tek yönlü varyans analizi yani "ANOVA" kullanılır (Sipahi, Yurtkoru, Çinko, 2010: 117).

Bağımsız iki örnek ortalaması arasındaki farkın test edilmesinde bağımsız örnek t testi kullanılmaktadır. Ancak bağımsız örnek sayısı 2'den fazla olduğu durumlarda t testinin kullanılmasında, 2'li karşılaştırmalar olacağından yapılacak olan işlem sayısı artacaktır. Karşılaştırma sayısının uygulamada daha da artacağı düşünülürse, 2'den fazla örnek ortalamasının karşılaştırılmasında t testinin kullanımı yerine Anova testinin kullanılması daha doğru olacaktır. Tukey testi, John Tukey tarafından "Tukey's Honestly Significant Difference" olarak önerildiğinden, Tukey HSD testi, olarak kullanılmaktadır. Bu test sadece ikili karşılaştırmalar için ve genellikle gruplardaki gözlem sayıları eşit olduğunda kullanılan bir test olmasıyla birlikte, gruplar arasında herhangi iki ortalama arasındaki farkın mutlak değeri hesaplanır ve T değeri ile karşılaştırılır. Ortalamaların farkı t değerinden büyükse, iki grup arasında fark vardır kararı alınır (Güriş& Astar, 2014: 214-217).

Bu bölümde araştırmaya katılanların bireysel özelliklerinin stratejik insan kaynakları yönetimi ile ilişkisi incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar kişilik özelliklerine göre bağımsız t-testi ve tek faktörlü varyans analizi (anova) ile test edilmiştir. İstatistiki olarak farklılık gösteren ve ikiden fazla gruplarda farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının ortaya koyulabilmesi için çoklu karşılaştırma Tukey HSD analizi yapılmıştır. Kişisel özelliklere göre yapılan bu değerlendirme;

Tablo 4.Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeğinde Bireysel Özellikler Anova, T-Testi, Tukey Testi, Ortalamalar ve Standart Sapmalar

Bireysel Özellikler	N	Ort.	s. s.	F/t	p	Tukey
----------------------------	----------	-------------	--------------	------------	----------	--------------

							<i>HSD</i>
Cinsiyet	<i>Kadın^a</i>	68	4.20	0.31	0.137	0.712	-
	<i>Erkek^b</i>	100	4.16	0.34			
Yaş	<i>23-29^a</i>	26	4.01	0.38	2.955	0.032	a-b, a-c
	<i>30-36^b</i>	61	4.22	0.29			
	<i>37-45^c</i>	64	4.21	0.31			
	<i>46-53^d</i>	17	4.17	0.37			
Eğitim Düzeyi	<i>İlköğretim^a</i>	47	4.15	0.29	3.598	0.011*	c-d
	<i>Ortaokul^b</i>	44	4.16	0.31			
	<i>Lise^c</i>	37	4.33	0.30			
	<i>Üniversite ve Lisans üstü^d</i>	40	4.05	0.39			

Tablodaki verilere göre stratejik insan kaynakları yönetiminde cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p>0.05$). Yine tablo incelendiği zaman yaş gruplarının stratejik insan kaynakları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği söylenebilir ($p< 0.032$). Bu farkın hangi yaş gruplarından kaynaklandığı Tukey-HSD analizi ile incelendiğinde ise 23-29 yaş grubunun 30-36, 37-45 yaş gruplarına göre farklılık vardır. Bu farklılığın sebebi jenerasyon farklılığı ile açıklamak mümkündür. Bu işletmede 23-29 yaş gurubu işgörenlerin diğer işgörenlere kıyasla stratejik insan kaynakları yönetimine uyumluluğunun daha düşük olduğu söylenebilir. Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde ise eğitim düzeylerinin stratejik insan kaynakları yönetimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yarattığı görülmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde ise lise tahsili olan katılımcıların üniversite ve lisansüstü tahsili olanlara göre anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre; üniversite ve lisans üstü eğitim düzeyine sahip işgörenlerin kurum içerisindeki stratejik insan kaynakları yönetimi uygulama ve yaklaşımlarına karşı daha sorgulayıcı olduğu, eğitim düzeyi düşük işgörenlerin ise sorgulamadan olduğu gibi kolayca bu uygulama ve yaklaşımları kabul ettiği söylenebilir. Yine üniversite ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip işgörenlerin kurum içerisinde daha sorgulayıcı olması üst düzey yönetimin kendini denetlemesi, uygulama ve yaklaşımları farklı bakış açılarıyla değerlendirmesini sağlayabilir.

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İş Özelliklerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılanların iş özelliklerinin stratejik insan kaynakları yönetimi ile ilişkisi incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar iş özelliklerine göre bağımsız t-testi ve tek faktörlü varyans analizi(anova) ile test edilmiştir. İstatistiki olarak farklılık gösteren ve ikiden fazla gruplarda farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının

ortaya koyulabilmesi için çoklu karşılaştırma Tukey HSD analizi yapılmıştır. İş özelliklere göre yapılan bu değerlendirme Tabloda incelenebilmektedir.

Tablo 5.Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ölçeğinde İş Özellikleri Anova, T-Testi, Tukey Testi, Ortalamalar ve Standart Sapmalar

İş Özellikleri		n	Ort.	s. s.	F/t	p	Tukey HSD
Görev Yapılan Pozisyon	Mavi Yaka	107	4.19	0.32	0.000	0.998	
	Beyaz Yaka	61	4.15	0.33			
Gelir Düzeyi	1351-1600 TL ^b	39	4.24	0.21	2.036	0.155	
	1601 ve üzeri ^c	129	4.16	0.35			
Tecrübe	1-5 Yıl ^a	112	4.14	0.33	2.677	0.072	
	6-10 Yıl ^b	37	4.26	0.28			
	11-15 Yıl ^c	19	4.26	0.35			

Araştırma katılımcılarının çalışan profili yani mavi yaka veya beyaz yaka olması stratejik insan kaynakları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Çalışanların gelir düzeyleri incelendiğinde ise gelir düzeylerinin de yine stratejik insan kaynakları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği söylenebilir ($p>0.05$). Stratejik insan kaynakları ile çalışma süreleri de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0.05$).

Katılımcılarının Performans Algısının Bireysel Özelliklerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılanların bireysel özelliklerinin performans algısı ölçeği ile ilişkisi incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar kişilik özelliklerine göre bağımsız t-testi ve tek faktörlü varyans analizi (Anova) ile test edilmiştir. İstatistiki olarak farklılık gösteren ve ikiden fazla grupta farklılığın hangi gruptan kaynaklandığının ortaya koyulabilmesi için çoklu karşılaştırma Tukey HSD analizi yapılmıştır. Kişisel özelliklere göre yapılan bu değerlendirme;

Tablo 6.Çalışanların Performans Algısı Ölçeğinde Bireysel Özellikler Anova, Tukey, T-Testi Ortalamalar ve Standart Sapmalar

Bireysel Özellikler		n	Ort.	s. s.	F/t	p	Tukey HSD
Cinsiyet	Kadın ^a	68	4.25	0.57	0.241	0.624	-
	Erkek ^b	100	4.16	0.55			
Yaş	23-29 ^a	26	4.01	0.65	2.352	0.074	
	30-36 ^b	61	4.19	0.54			
	37-45 ^c	64	4.31	0.52			

	46-53 ^d	17	4.04	0.52			
Eğitim Düzeyi	İlköğretim ^a	47	4.16	0.57	2.370	0.073	
	Ortaokul ^b	44	4.14	0.48			
	Lise ^c	37	4.40	0.50			
	Üniversite ve lisans üstü ^d	40	4.10	0.62			

Yapılan analizlerde cinsiyet değişkeni ile performans algısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0.05$). Çalışanların yaş grupları da performans algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır ($p>0.05$). Eğitim düzeyi ve performans algısı ilişkisine bakıldığında ise; eğitim düzeyi ve performans algısı arasında da anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür ($p>0.05$).

Katılımcılarının Çalışanların Performans Algısı Ölçeğinde İş Özelliklerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Bu bölümde araştırmaya katılanların iş özelliklerinin performans algısı ölçeği ile ilişkisi incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri yanıtlar iş özelliklerine göre bağımsız t-testi ve tek faktörlü varyans analizi (Anova) ile test edilmiştir. İstatistiki olarak farklılık gösteren ve ikiden fazla grupta farklılığın hangi gruptan kaynaklandığının ortaya koyulabilmesi için çoklu karşılaştırma Tukey HSD analizi yapılmıştır. İş özelliklerine göre yapılan bu değerlendirme Tabloda incelenebilmektedir.

Tablo 7. Çalışanların Performans Algısı Ölçeğinde İş Özellikleri Anova, Tukey, T-Testi, Ortalamalar ve Standart Sapmalar

İş Özellikleri		N	Ort.	s. s.	F/t	p	Tukey HSD
Profil	Mavi Yaka	107	4.23	0.54	1.457	0.229	
	Beyaz Yaka	61	4.12	0.57			
Gelir Düzeyi	1351-1600 TL ^b	39	4.24	0.59	0.402	0.527	
	1601 ve üzeri ^c	129	4.18	0.57			
Tecrübe	1-5 Yıl ^a	112	4.15	0.56	0.875	0.419	
	6-10 Yıl ^b	37	4.29	0.57			
	11-15 Yıl ^c	19	4.22	0.38			

Tabloda görülebileceği gibi çalışanların profilleri incelendiği zaman katılımcıların mavi yaka veya beyaz yaka olmasının, performans algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Katılımcıların gelir düzeyleri incelendiğinde gelir düzeyinin performans algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0.05$). Yine katılımcıların kurumda çalışma süreleri incelendiği zaman bu sürenin performans algısı üzerinde anlamlı bir farklılık göstermediğini söyleyebiliriz ($p>0.05$).

Korelasyon Analizi ve Sonuçları

Korelasyon analizi ile değişim gösteren iki veya daha fazla değişkenin kendi aralarındaki ilişkisi incelenir. İlişkinin yönü ve ilişkinin kuvveti korelasyon katsayısı adı

verilen bir katsayı ile belirlenir. Bu katsayı Pearson korelasyon katsayısı olarak bilinir (Güriş & Astar, 2014: 249).

Korelasyon analizi, iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi veya bir değişkenin iki veya daha çok değişken ile olan ilişkisini test eden ve varsa bu ilişkinin derecesini ölçmek için kullanılan bir yöntemdir. Korelasyon analizinde amaç; bağımsız değişken (X) değiştiğinde, bağımlı değişkenin (Y) ne yönde değişeceğini görmektir. Korelasyon analizi sonucu doğrusal bir ilişki olup olmadığı ve varsa bu ilişkinin derecesi korelasyon katsayısı ile hesaplanır. Korelasyon katsayısı “r” ifadesi ile gösterilirken +1 ile -1 arasında değerler alır. Eğer X değişkeni artarken Y değişkeni de artıyorsa veya X değişkeni azalırken Y değişkeni de azalıyor; değişkenler arasında pozitif korelasyonun olduğunu gösterir. Değişkenlerden birine ait değer artması durumunda diğer değişken azalıyor; değişkenler arasında negatif korelasyon olduğunu gösterir (Kalaycı, 2016: 115).

Çalışmada stratejik insan kaynakları yönetiminin alt boyutları ile performans arasında korelasyon uygulanarak değişkenlerin birbiri ile ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 8. SİKİY Yatay, Dikey Boyutu ile Çalışanların Performans Algısı Arasındaki İlişki

R	SKİY Yatay B.	SKİY Dikey B.	SKİY	Performans
SKİY Yatay B.	1			
SKİY Dikey B.	0.605**	1		
SKİY	0.837**	.942**	1	
Performans Algısı	0.705**	0.374**	0.555**	1

Korelasyonda kesin sınırlar olmamakla birlikte 0,50'nin altında korelasyon zayıf; 0,50 ile 0,70 arasında korelasyon orta; 0,70 üzeri korelasyon da kuvvetli ilişki gösterecektir (Sipahi, Yurtkoru ve Çinko, 2010: 145). Korelasyon analizi sonuçlarına ayrı ayrı bakmak gerekirse;

Analiz sonuçlarına göre, SİKİY'nin yatay boyutu ile çalışanların performans algısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r=0.705$; $p<0.05$). Stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarının yatay boyutunun etkinliği arttıkça, çalışanların performans algısı da aynı seviyede artar.

Stratejik insan kaynakları yönetiminin yatay boyutu 0.705, ortalamanın üstünde, bir değer olması nedeniyle çalışanların performans algısı ile arasındaki ilişkinin güçlü olduğu varsayılabilir.

SİKİY'nin dikey boyutu ölçeği ile çalışanların performans algısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r=0.374$; $p<0.05$). Stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarının dikey boyutunun etkinliği arttıkça çalışanların performans algısı da aynı seviyede artış gösterecektir. Bu ifadenin tam tersi de doğrudur. Burada ilişki seviyesinin düşük çıkmasından dolayı çalışanların performans algısı da düşükte olsa bir artış gösterecektir.

Stratejik insan kaynakları yönetiminin dikey boyutu 0.374, ortalamasının altında, bir değer olması nedeniyle çalışanların performans algısı ile arasındaki ilişkinin zayıf olduğu varsayılabilmektedir.

Yapılan incelemede stratejik insan kaynakları yönetimi ile çalışanların performans algısı arasındaki ilişki $r=0,555$ olarak saptanmıştır. Stratejik insan kaynakları yönetimi ile çalışanların performans algısı arasındaki ilişki pozitif yönde ve orta kuvvettedir. Stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları arttıkça, çalışanların performans algısı da orta seviyede artış gösterecektir. Bu ifadenin tam tersi de doğrudur.

Bundan sonraki kısımda stratejik insan kaynakları yönetiminin çalışanların performans algısına etkisini matematiksel olarak formüle edip yorumlamak için regresyon analizine yer verilmiştir.

Regresyon Analizi ve Sonuçları

Stratejik insan kaynakları yönetimi yatay ve dikey boyutun bağımsız değişken çalışanların performans algısının ise bağımlı değişken olduğu alınarak doğrusal regresyon analizi yapılmış. Analize ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 9.Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimini Oluşturan Alt Boyutların Çalışanların Performans Algısı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Model	Bağımsız	B	St. Hata	t	p	R	R ²	F/
	Değişken							p(sig.)
	Sabit	0.491	0.396	1.255	0.021	0.709	0.502	83.154 0.000
	Yatay Boyut	1.022	0.093	10.949	0.000			
	Dikey Boyut	-0.137	0.115	-1.195	0.023			

Performans değişkenini açıklamakta yatay ve dikey boyutun katkı sağladığı görülmektedir. Modelde beta değeri en yüksek olan boyut yatay boyuttur. Yatay boyut ile performans algısı arasındaki ilişki pozitif yönlüdür. Dikey boyut ise negatif beta değeri ile performans algısı ile arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğunu göstermektedir. Oluşturulan model aşağıda ifade edilmektedir.

Model:

$$\text{Performans} = 0.519 + 1.065 * \text{Yatay B} + (-0.185) * \text{Dikey B}$$

biçimindedir. Tablo 3.14'de incelenebileceği gibi stratejik insan kaynakları yönetimini oluşturan alt boyutların çalışanların performans algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($F = 83.154$, $p < 0.05$). Yapılan regresyon analizinin sonuçlarına göre stratejik insan kaynakları yönetiminin alt boyutları ile oluşturulan boyutlar arasında yüksek düzeyde bir etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($R = 0.709$). Oluşturulan modelin performans değişkenini %50.2 oranında açıkladığı görülmektedir ($R^2 = 0.502$). Yatay boyuta ilişkin beta değerinin ($\beta = 1.022$) diğer boyut olan dikey boyuttan daha yüksek

olduğu saptanmıştır. Buradan hareketle, en yüksek değere sahip açıklayıcı bağımsız değişkenin yatay boyut olduğu ifade edilebilir.

Stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarında gerçekleşen bir birimlik artışın çalışanların performans algısında orta derecede bir etkiye yol açacağı görülmektedir ($p: .021$; $R^2=.502$). Alt boyutların etki dereceleri incelendiğinde ise stratejik insan kaynaklarının dikey boyutunda gerçekleşen bir birimlik artış çalışanların performans algısında -0.137 birim azalışa neden olacaktır. Buradaki negatif etki, işletmenin amaç ve stratejilerinin İnsan Kaynakları stratejileriyle uyumlaştırılmasına yönelik yaklaşımların işgörenlerin performans algısını negatif bir şekilde etkilediği şeklinde yorumlanabilir. İşletme kendi stratejileriyle İnsan Kaynakları stratejilerini uyumlaştırma aşamasında çalışanların durumu, istek ve önerilerini de göz önünde bulundurmalıdır. Küçülme stratejisi belirleyen bir işletme durumu işgörelere doğru bir şekilde izah etmeden işten çıkarmalar gerçekleştirdiğinde, bu durum işten ayrılan işgöreleri etkilemesinin yanı sıra kalan işgörelere de endişe ve korku içerisinde çalışmalarına ve performanslarında düşüşe neden olabilir. Bunun aksine yatay boyutta gerçekleşecek bir birimlik artış ise çalışanların performans algısını 1.022 birim artışa neden olacaktır. Bu durum işletme içerisindeki içsel uyum arttıkça çalışanların performanslarının olumlu yönde etkileneceği ve işgörelere motivasyonlarının daha yüksek olabileceği şeklinde yorumlanabilir. İnsan Kaynakları uygulamaları arasındaki uyum çalışanlar arasında da uyumu beraberinde getirecektir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma kapsamında plastik üretimi yapan bir işletmede görevli yönetici ve işgörelere, stratejik insan kaynakları yönetiminin çalışanların performans algısına etkisini incelemenin hem sektöre hem de literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla kurgulanan hipotezlerin testi için 61 yönetici ve 107 işgörelere “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Çalışanların Performans Algısı Üzerine Etkisi” başlıklı bir anket yapılmış, İK müdürü ile “Derinlemesine Görüşme” gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler çerçevesinde istatistiksel analizler yapılarak çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular bağlamında varılan sonuçlar şunlardır;

Stratejik insan kaynakları yönetimi ve çalışanların performans algısı ölçeğine ilişkin ortalama ve standart sapma değerlerine bakıldığında, katılımcıların verdikleri yanıtlarda kesinlikle katılıyorum ifadesine yakın oldukları görülmektedir.

Stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarının etkinliği açısından çalışanların cinsiyeti, yaşı, eğitim ve gelir düzeyi, çalışma süreleri, pozisyonları ve çalışma hayatındaki tecrübelerine göre farklılık gösterip göstermeyeceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna istinaden, bu farklılıkların eğitim düzeyinden ve çalışanların yaşından kaynaklandığı söylenebilir. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde ise eğitim düzeyi açısından lise ve üniversite ile lisans üstü eğitim gruplarında farklılık olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre yapılan uygulamalar lise düzeyindeki çalışanlar için daha “anlamlı ya da anlaşılabilir bulunmuştur.” Ayrıca, üniversite ve lisans üstü eğitim düzeyindeki çalışanlar daha sorgulayıcı olarak düşünülürken, lise ve düzeyindeki çalışanlar daha kolay kabullenici kişiliklerinden dolayı stratejik uygulamaları kolay benimseyebildikleri ifade edilebilir. Yaş gruplarına göre farklılık gösterip göstermediği incelendiğinde aralarında çok büyük farklılıkların olmamasına rağmen var olan bu farklılığın sebebi kuşak değişimi ile açıklanabilir. Buna göre 23-29 yaş grubu çalışanlarının, 30 yaş ve üstü çalışanlara kıyasla stratejik insan kaynakları yönetimi uyumluluğunun daha düşük olduğu görülmüştür. Son

olarak, çalışanların cinsiyet, çalışan pozisyonu, gelir düzeyi, tecrübe değişkenleri ile stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Çalışanların performans algısı ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı incelendiğinde ise yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi, çalışma süresi, çalışanın pozisyonu ve tecrübesi arasında anlamlı farklılıklar bulunamamıştır.

Bu araştırma sonucunda “stratejik insan kaynakları uygulamaları” ile “çalışanların performans algısı” arasında bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Eğer firma doğru stratejik insan kaynakları uygulamaları gerçekleştirirse ve insan kaynaklarının politika ve uygulamalarında stratejiyi daha fazla öne çıkarırsa çalışanların performans algısı bundan doğru orantılı olarak etkilenecek ve artış gösterecektir. Bunun yanı sıra, araştırmada, stratejik insan kaynakları yönetimi ve alt boyutlarının çalışanların performans algısı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Elde edilen veriler, yatay boyutun çalışanların performans algısı üzerinde bir etkisini göstermektedir. Bu sonuç, SİKY uygulamalarında içsel uyumun ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Firma içerisindeki İKY uygulamalarındaki uyum ve tutarlılık beraberinde getirdiği bütünlük algısı ile çalışan motivasyonunu olumlu yönde etkileyecek ve motive bir çalışandan beklenildiği üzere bu içsel uyum onun performansını da artıracaktır. Öte yandan, SİKY boyutlarından dikey boyutun da çalışanların performans algısı üzerinde bir etkisinin olduğu bulunmuştur. Ancak veriler, dikey uyumun çalışanların performans algısını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Bu işletme için, örgütün stratejik amaçlarına ve örgütün bütünlüğüne yönelik atılan her adım aslında çalışanların performans algısını olumsuz etkilemektedir. Burada sorgulanması gereken nokta bu SİKY uygulamalarının çalışanlarca doğru anlaşılıp anlaşılmadığı olabilir. Aynı zamanda, çalışanların anketi değerlendirirken işletmeleri ile olan anlık ilişkisinin ne şekilde olduğu da önemlidir. Üst yönetim ve alt yönetim arasındaki ilişki ve irtibat, uygulamaların değerlendirilmesini etkileyecektir. Yüksek düzeyde olması beklenen bir faydanın çalışanların ruh haline ve beklentisine göre değerlendirildiği noktasının göz ardı edilmemesinde fayda bulunmaktadır. Plastik sektörünün Türkiye’deki gelişimine bakıldığında 1960’lı yıllardan bu yana en hızlı büyüyen sektör olduğu görülmektedir. Plastik sektörü Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olmanın yanında ülke ekonomisinin önemli aktörleri arasında yer almaktadır. Bu sektörün ülke ekonomisine sağlamış olduğu katkı her geçen gün artmaktadır. Sektörün konjonktürdeki değişimlere ayak uydurması sektörün devamlılığı açısından önem arz etmektedir. Teknolojiye ve değişime uyum bu sektörde oldukça önem arz ettiğinden değişen dünyada personel yönetiminden stratejik insan kaynaklarına doğru evrilen değişime de ne kadar uyum sağladığı önemlidir. Bu sebeple araştırma için bu sektör seçilmiş ve çalışanlar üzerinde araştırma uygulanmıştır.

Elde edilen tüm sonuçlar insan kaynakları yönetiminde stratejik yaklaşımın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. SİKY’nin çalışanların performans algısı üzerinde bir etkisi olup olmadığını irdeleyen çalışmanın, bu araştırma sorusu ile yola çıktığı düşünülürse; çalışmadan elde edilen bulgular ile çalışmanın amacına ulaştığı söylenebilir. Eğer insan kaynakları biriminin faaliyetleri amaca dönük olarak yapılandırılırsa ve örgütün stratejisiyle bütünleşecek şekilde organize edilirse SİKY uygulamaları etkili bir şekilde gerçekleşir. Böylelikle, SİKY’nin etkin şekilde uygulanmasının sonucu olarak çalışanların performans algısının da etkileneceği varsayılabilmektedir.

Bu çalışmada belli kısıtlar bulunmaktadır. Çalışma SİKY’nin çalışanların performans algısı üzerine etkisi ölçmeyi hedeflemiş ancak ilişkiyi etkileyecek ara değişkenlerin varlığı ölçülmemiştir. Bu sebeple, sonraki çalışmalarda mevcut araştırma modeline ara değişkenler eklenebilir. Bir diğer kısıt ise araştırmanın tek bir sektörde gerçekleştirilmesidir. Mevcut

çalışma plastik üretimi yapan bir işletme üzerinde yapılmıştır. Ancak sonraki çalışmalar için farklı sektörlerde yapılarak sonuçların sektörlerdeki değerlerine bakılabilir.

KAYNAKÇA

Aguinis, H. (2011). *Performance Management*, Edinburgh Business School Heriot – Watt University, Edinburgh.

Armstrong, M. (2006). *A Handbook of Human Resource Management Practice*, KoganPage, London and Philadelphia.

Baird, L. & Meshoulam, I. (1988). “Managing Two Fits of Strategic Human Resource Management”, *Academy of Management Review*, Volume: 13, Number: 1, pp. 116 – 128.

Bandaranayake, D. (2001). “Assessing Performance Management of Human Resources for Health in South – East Asian Countries: Aspects of Quality and Outcome”, *Workshop on Global Health Workforce Strategy Annecy: France / 9 – 12 December 2000*, World Health Organization Department of Organization of Health Services Delivery, Geneva – Switzerland.

Bartel, A. (2004). “Human Resources Management and Organizational Performance: Evidence from Retail Banking”, *Industrial and Labour Relations Review*, January, Volume: 57, Number: 2, pp. 181 – 203.

Bird, A. & Beechler, S. (1995). “Links between Business Strategy and Human Resource Management Strategy in U.S. – Based Japanese Subsidiaries: An Empirical Investigation”, *Journal of International Business Studies*, Volume: 26, Number: 1, pp. 23 – 46.

Canman, D. (1995). *Çağdaş Personel Yönetimi*, Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Yayınları.

Cingöz, A. ve Akdoğan, A. (2013). “İnsan Kaynakları Yönetiminin Stratejik Bir Boyut Kazanması İçin Gerçekleştirilen Faaliyetlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 42, Temmuz – Aralık Dönemi, ss. 91 – 122.

Çayan, D. (2011). *Yetenek Yönetiminin Çalışanların Performansı Üzerine Etkileri ve Niğde Sağlık Sektöründe Bir Uygulama*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Delery, E. J. (1998). “Issues of Fit in Strategic Human Resource Management: Implications for Research”, *Human Resource Management Review*, Volume: 8, Number: 3, pp. 289 – 309.

Dinçer, Ö. (2013). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınevi.

Erdoğan, E. (2011). Etkili Liderlik, Örgütsel Sessizlik ve Performans İlişkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze:Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.

Eren, E. (2013). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*, İstanbul:Beta Yayınevi.

Gratton, L.; Hope Hailey V.; Stiles P. & Truss C. (2003). *Strategic Human Resource Management*, New York: Oxford University Press.

Güriş, S. ve Astar, M. (2014). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS ile İstatistik*, İstanbul:Der Yayınları.

Jackson, S. E. ;Schuler, R. S. & J. Rivero, C. (1989). “Organizational Characteristics as Predictors of Personel Practices”, *Personnel Psychology*, Volume: 42, pp. 727 -786.

Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın.

Pamuk, G. ve diğ., (1997). *Stratejik Yönetim ve Senaryo Tekniği*, İstanbul: İrfan Yayınevi.

Rowden, R. W. (1999). “Potential Roles of the Human Resource Management Professional in the Strategic Planning Process”, *S.A.M. Advanced Management Journal*, Volume: 64, Number: 3, pp. 22 – 34.

Sipahi, B.,Yurtkoru, E.S., Çinko, M. (2010). *Sosyal Bilimlerde Spss’le Veri Analizi*, İstanbul: Beta Basım.

Wright, P. M. & Snell, S. A. (1998). “Toward A Unifying Framework for Exploring Fit and Flexibility in Strategic Human Resource Management, *Academy of Management Review*, Volume: 23, Number: 4, pp. 756 – 772.

Wright, P. M. & Nishii, L. H. (2007). “Strategic HRM and Organizational Behavior: Integrating Multiple Levels of Analysis”, *Center for Advanced Human Resource Studies (CAHRS) Working Paper Series*, Volume: 2, Number: 8, pp. 1 – 24.

EK - 1.

Lütfen her maddede belirtilen özelliklere, ne derece sahip olduğunuzu düşündüğünüzü, her bir maddenin yanında yer alan sayılardan birini seçerek belirtiniz. Eğer söz konusu özelliğe kesinlikle sahip olduğunuzu düşünmekteyseniz 5'i, eğer söz konusu özelliğe kesinlikle sahip olmadığınızı düşünmekteyseniz 1'i işaretleyiniz. Eğer düşüncelerinizin kesin olmadığını düşünmekteyseniz, 1 ile 5 arasındaki bir sayıyı işaretleyiniz.
(1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum)

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ÖLÇEĞİ

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN YATAY VE DİKEY BOYUTU					
1) İşletmemizde herhangi bir İKY uygulamasının etkinliği, diğer İKY uygulamalarının etkinliğine bağlıdır (eğitimin başarılı olmasının performansı yükseltmesi gibi).	1	2	3	4	5
2) İşletmede belirlenen İnsan Kaynakları (İK) stratejileri birbiriyle uyumlu ve birbirini destekleyicidir.	1	2	3	4	5
3) İşletmede birbiriyle uyumlu olmayan İKY uygulamalarının bir araya getirildiği İKY sistemleri mevcuttur.	1	2	3	4	5
4) İKY sistemleri kapsamındaki uygulamalar birbiriyle uyum içerisinde gerçekleştirilir.	1	2	3	4	5
5) İKY / personel birimi çalışmalarını gerçekleştirirken diğer birim yöneticileri ile işbirliği halindedir.	1	2	3	4	5
6) İKY / personel birimi, örgütsel eğitim ihtiyaçlarını belirlemek için diğer birimlerle koordinasyon içinde olup, onların düzenli şekilde görüşlerini alır.	1	2	3	4	5
7) İKY / personel birimi diğer departman yöneticilerinin, insan kaynakları ile ilgili sorumluluklarını yerine getirmelerinde yardımcı olur.	1	2	3	4	5
8) Üst yönetim, örgütün gelecek yönelimini belirlerken (geleceğine ilişkin kararlar alırken) İKY bilgilerini / verilerini kullanır.	1	2	3	4	5
9) Üst düzey yöneticiler, karar verme sürecinde tüm örgütsel kademe ve fonksiyonları bütünleştirecek şekilde eğitilmişlerdir.	1	2	3	4	5
10) Stratejik planlar hazırlanırken İKY'ye ilişkin verilerden / bilgilerden yararlanılır.	1	2	3	4	5
11) İşletme stratejilerinin fayda - maliyet analizleri yapılırken İK uygulamalarının fayda ve maliyetleri dikkate alınır.	1	2	3	4	5
12) Stratejik planlar İKY sorunlarının sistematik bir biçimde analizini de kapsar.	1	2	3	4	5
13) Stratejik alternatifler belirlenirken ve bunlar arasından seçim yapılırken dikkate alınan en önemli faktörlerden birisi insan kaynaklarının özellikleridir.	1	2	3	4	5
14) İşletmenin benimsediği farklı stratejiler, İKY uygulamalarının seçimini etkiler.	1	2	3	4	5
15) İKY uygulamalarının belirlenen stratejilere uyumlu olması beklenir.	1	2	3	4	5
16) İK / personel yöneticisi üst yönetim takımının üyesidir.	1	2	3	4	5
17) İşletmede insan değer yaratan bir kaynak olarak görülmektedir.	1	2	3	4	5
18) İK / personel yöneticisi stratejilerin ve planların oluşturulduğu süreçlere aktif olarak katılır.	1	2	3	4	5
19) İK / personel birimi, stratejilerin uygulanmasında üst yöneticiler ve birim yöneticileri ile birlikte çalışır.	1	2	3	4	5
20) İşletmenin rekabet üstünlüğü elde etmesine yardımcı olan en önemli unsurlardan biri insan kaynağıdır.	1	2	3	4	5
21) İşletmede insan bir maliyet unsurudur.	1	2	3	4	5

EK – 2.

Lütfen her maddede belirtilen özelliklere, ne derece sahip olduğunuzu düşündüğünüzü, her bir maddenin yanında yer alan sayılardan birini seçerek belirtiniz. Eğer söz konusu özelliğe kesinlikle sahip olduğunuzu düşünmekteyseniz 5'i, eğer söz konusu özelliğe kesinlikle sahip olmadığını düşünmekteyseniz 1'i işaretleyiniz. Eğer düşüncelerinizin kesin olmadığını düşünmekteyseniz, 1 ile 5 arasındaki bir sayıyı işaretleyiniz.

(1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum)

ÇALIŞANLARIN PERFORMANS ALGISİ ÖLÇEĞİ

ÇALIŞANLARIN PERFORMANS ALGISİ ÖLÇEĞİ					
1. Devamsızlık oranlarım düşüktür.	1	2	3	4	5
2. Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	1	2	3	4	5
3. İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	1	2	3	4	5
4. Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.	1	2	3	4	5
5. Bir sorun gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.	1	2	3	4	5

HEGEMONYAL DÜZENDE GÖZETİM TOPLUMU¹

Elif GÜRDAL²

Selim KANAT³

ÖZET

Hegemonya kavramı, uluslararası sistemde işleyişi belirleyen ve diğer uluslararası aktörlere denetim, kural koyuculuk, baskı, ikna ve kontrol mekanizmalarını uygulayan öncünün gücü anlamına gelmektedir. Uluslararası ilişkiler literatüründe hegemonya kavramını doğrudan analiz eden dört farklı hegemonya yaklaşımı vardır. Bu hegemonik yaklaşımlar güç, düzen, istikrar ve uluslararası ilişkiler yapısını farklı yorumlarla ve yöntemlerle tanımlamaktadır. Diğer yandan gözetim olgusu ise modern toplumu iletişim ve denetim mekanizmaları üzerinden ele alan bir yaklaşımdır. Gözetim yaklaşımı veri elde etme, denetim yapma, kontrol sağlama, disipline etme gibi amaçlar için bir devletin veya iktidarın diğerlerini izlemesi ve baskı kurması özüne dayanmaktadır. Gözetimin bu yaklaşımının kendisi de iletişim teknolojilerinin dijital çağda uluslararası ilişkileri ve toplumu etkilemesi bakımından dönüşmüştür.

Bu çalışma hem hegemonya kavramını hem de gözetim toplumunu ele alan bütüncül bir yaklaşım izlemektedir. Disiplinler arası bir uyum amaçlayan çalışma, hegemonik politikalarda gözetim yaklaşımlarının uygulanabilirliğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Hegemonya yaklaşımlarının güç ve düzen anlayışları ile gözetimin yöntemleri üzerinden bir bağ kurulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Gözetim, Gözetim Toplumu, Panoptikon, Sinoptikon

SURVEILLANCE SOCIETY IN HEGEMONIAL ORDER

ABSTRACT

The concept of hegemony means the power of the vanguard, which determines the functioning in the international system and implements control, rule-making, pressure, persuasion and control mechanisms to other international actors. There are four different hegemony approaches that directly analyze the concept of hegemony in the international relations literature. Critical Approach (NeoGramsci view), Hegemonic Stability Approach, Liberal Institutional Approach and World Systems Approach. These hegemonic approaches define the structure of power, order, stability and international relations with different interpretations and methods. On the other hand, the phenomenon of surveillance is an approach that handles the modern society through communication and control mechanisms. The surveillance approach is based on the essence of a state to monitor and pressure others for purposes such as obtaining data, controlling, disciplining. This approach of surveillance itself has evolved in the way that communication technologies affect international relations and society in the digital age. Different surveillance society approaches, called panopticon, synopticon and omnipticon, have emerged. This study follows a holistic approach that addresses both the concept of hegemony and the surveillance society. The study, which aims for an interdisciplinary harmony, tries to reveal the applicability of surveillance approaches in hegemonic policies. A connection is established through the understanding of power and order of the hegemony approaches and the methods of surveillance.

Key Words: Hegemony, Surveillance, Surveillance Society, Panopticon, Sinopticon

¹ Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, Dr. Öğretim Üyesi Selim Kanat danışmanlığında yürütülen, Elif Gürdal'ın "Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Kavramı ve Dijital Kamu Diplomasisi" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

² SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi, Orcid: 0000-0001-5110-6524, e-mail: elfgurdal@gmail.com.

³ Dr. Öğr. Üyesi, SDÜ İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0003-2663-3757, e-mail: selimkanat@sdu.edu.tr.

GİRİŞ

İletişim teknolojilerinde son yüzyıldan buyana büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Hem toplumsal hem de uluslararası düzen açısından dijital çağ her alanı etkilemiştir. Uluslararası ilişkilerde iletişimin önemli bir yer edinmesi sebebiyle teknolojik açıdan geline son nokta devletlerden, uluslararası örgütlere ve hatta bireylere kadar geniş bir etkiye sahiptir. Bu teknolojik etki uluslararası ilişkilerde güç ve üstünlük mücadelesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu durum başlangıçta kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmaya başladığı süreçten başlamak itibari ile uluslararası sistemde bir dönüşüme neden olmuştur. Bilgi, uluslararası ilişkilerin en önemli güç kaynaklarından biri haline gelmiştir. Çünkü, bilgi stratejik olarak öngörülü olabilmeyi, üretimde avantajı elde tutmayı, uluslararası toplumla etkileşimi ve daha bir çok farklı konuda faydayı sağlamaktadır. Bu açıdan bilgi elde etmek ve onu uygun zamanda etkili bir stratejik araç olarak kullanmak devletler ve diğer uluslararası aktörler açısından etkili bir yöntem olmaktadır. Bu bilgi modern, toplumumuzda teknolojik gelişmelerin sayesinde gözetim ile sağlanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası sisteme hegemon olan bir aktör açısından ve uluslararası ilişkiler bakımından gözetim toplumu incelemek önemlidir.

Uluslararası sistem anarşik olduğu kadar işleyişi bakımından bir öncüye ihtiyaç duymaktadır. Hegemonya olarak kavramsallaştırılan diğer devletlere tahakküm gücü olan öncü güç, uluslararası toplumla ve devletlerle etkileşim içerisinde olmak durumundadır. Hegemonik açıdan diğer aktörleri denetlemek, kontrol etmek, korumak, onlar hakkında bilgi almak ve bu bilgiyi yapılandırarak stratejik bir silah haline getirebilmek modern kapitalist toplumda gözetim ve onun farklı boyutları aracılığıyla sağlanabilmektedir.

Dijital iletişim teknikleri bakımından yeni toplumsal olgular oluşmaktadır. Telgraf, telefon, bilgisayar ve akıllı telefonların hayatımıza sırasıyla girmesiyle, birbirlerine bağlı ve şeffaf bir toplum oluşmuştur. Uluslararası ilişkilerde özellikle diplomasi sürecinde klasik anlamda gizlilik önemli bir yer edinirken, artık dijital çağ, bilginin şeffaf ve hızlı erişimli olmasını sağlamıştır. Hegemonik açıdan uluslararası aktörler kurumsal yapılanmalarını ve karar alıcılarını bu dijital çağa uyumlu hale getirmektedirler. Dolayısıyla daha önce var olmamış bu dijital iletişim tekniklerinin uluslararası ilişkilere güç mücadelesi bakımından nasıl bir etki yaratacağı irdelenmelidir.

Gözetim toplumu yaklaşımları iletişim açısından literatürde teknolojik gelişmeler ışığında panoptik, sinoptik ve omniptik olmak üzere gözetimin yönü bakımından ele alınmıştır. Diğer yandan Eleştirel Yaklaşım (NeoGramsci Yaklaşım), Hegemonik İstikrar Yaklaşımı, Liberal Kurumsalcı Yaklaşım ve Dünya Sistemleri Yaklaşımında doğrudan

hegemonya incelemesini farklı bakışlardan yapan bir ayrışma vardır. Ancak hegemonik yaklaşımların dijital iletişim teknikleri açısından literatür katkısı zayıf kalmaktadır. Hatta dijital iletişim, dijital gözetim veya gözetim toplumu bakımından hegemonik yaklaşımları içeren kaynaklar yok denecek kadar kısıtlıdır.

Hegemonya yaklaşımı analizlerinde *gözetim* kavramının vurgusu olmasa dahi gözetim yöntemleri pratikte hegemonik yaklaşımlarla benzerlik göstermektedir. Hegemonya yaklaşımlarının her birinde özellikle güç ve düzen kavramları açısından gözetim yaklaşımlarının yeri irdelenmelidir. Ayrıca hegemonik yaklaşımlarda hangi açıdan gözetim yaklaşımının öne çıktığını belirlemek, iletişim çağımızda bilginin öneminden dolayı incelenmelidir. Asıl önemli olan hegemonik bir döngü üzerinden var olan uluslararası yapıda mevcut iletişim tekniklerinin etkisidir. Dolayısıyla hegemonya yaklaşımlarıyla gözetim yaklaşımlarının uyumluluğunu kanıtlamak çalışmanın ana hipotezini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada kavramsal bir inceleme yapılmıştır. Dijital iletişim açısından uluslararası ilişkilerin hegemonik yapısına nitel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmede, sosyolojik açıdan toplumları ve dönüşümünü ele alan gözetim yaklaşımları ile uluslararası ilişkiler açısından devletleri ve diğer uluslararası aktörleri ele alan hegemonya yaklaşımları bütüncül ele alınmıştır. Bu bütüncül değerlendirme için konu ile ilgili gözetim, dijital gözetim, hegemonya, hegemonik istikrar, hegemonik döngüler ve eleştirel hegemonya anlayışı gibi farklı konularda literatür taraması yapılmıştır. Kavramsal bir çalışma olması sebebiyle giriş kısmı dâhil hegemonya kavramı, gözetim toplumu kavramı ve bu iki kavramın uyumu üzerinden dört ana başlık ile sade bir değerlendirilme yapılmıştır.

1. KAVRAMSAL OLARAK HEGEMONYA

Uluslararası ilişkilerin yapısına güç, düzen ve bu ikisi arasındaki dengeyi sürdürme olarak bakıldığında Chomsky'nin uluslararası politikaya eleştirel bakışı da, dünyayı korku içinde bırakmak ve bu korkuyu salana diğer aktörleri kendi iradeleri ile boyun eğmek zorunda bırakmaktır (Chomsky, 2001: 65). Belirli bir otoritenin diğerlerine boyun eğdirerek sağladığı bir dizi kurum, kaba kuvvet veya kurallar biçimi (Canpolat, 2005: 98) de bu sistemin güç mücadelesi şeklinde olmasına sebeptir. Zira Waltz'a göre ise uluslararası manada hiç bir insan yapımı düzende bir mücadelenin olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır (Waltz, 1979: 102). Bu güç mücadelelerinde uluslararası aktörler arasından belirli özelliklere sahip olan aktör, diğer uluslararası aktörlere öncülük edebilecek ve etki yaratabilecek konuma erişebilmektedir. Bu üstünlük mücadelesi farklı yöntem ve anlayışlar üzerinden ilerlemiştir. Üstün konumda olan ve gücü elinde barındıran aktöre farklı isimlendirmeler yapılmıştır. Dönemin uluslararası

koşulları ve düzenin işleyiş biçimine göre bu otorite yorumlamasının içeriği değişmiş imparatorluk, emperyalist güç ya da hegemonya olarak kullanımlar söz konusu olmuştur.

Hegemonya kavramı Yunan kökenli olmakla birlikte şehir devletlerinde liderlik manasında hakimiyete atıf yapmıştır (Rhodes, 2019: 31). Uluslararası ilişkiler açısından bu kavramsal ifade güce ve gücün nasıl ele geçirildiğine, hatta ileride nasıl sürdürülmesi gerektiğine yönelik çalışmalara kaynaklık etmektedir. Yazılı literatürde ilk çalışmalarını Antonio Gramsci I. Dünya Savaşı sonrasında yapmış (Gramsci, 1989: 73), uluslararası ilişkiler açısından Gramsci'nin bu görüşlerini de Robert Cox 1980'lerde analiz etmiştir (Cox, 1983: 162-175).

Hegemonya kavramının uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yoğun olarak düşünölmeye başlanması, uluslararası ilişkilerin eleştirel yaklaşımı ile olmuştur. Hegemonya kavramı güce atıf yapan tek bir anlamı ifade ederken onun farklı teorik görüşler üzerinden ele alınması, gücü elde etme biçimleri ve istikrarın sürdürölme şekilleri üzerinden olmuştur. Bu bakımdan hegemonya kavramını doğrudan çalışmalarına alan görüşler dört ana yaklaşımla özetlenebilir. Bunlar: Eleştirel Yaklaşım (Neogramsci Bakış), Hegemonik İstikrar Yaklaşımı, Liberal Kurumsalcı Yaklaşım ve Dünya Sistemleri Yaklaşımı olarak sınıflandırılabilir.

Hegemonya kavramının ilk kullanımı eleştirel açıdan olmuştur. İtalya'da Komünist Parti eski lideri olan Gramsci, kavrama iktidarın sınıfsal hegemonyası olarak bakmıştır (Gramsci, 1989:73). Gramsci, eski düzeni yok edip işçi sınıfının hakimi olduğu yeni bir düzen inşa etmeye dayalı komünist ideoloji üzerinden görüşlerini ele almıştır. Yani alternatif devlet oluşturulması açısından sivil toplumun ideolojik gücüne değinmiştir (Anderson, 1988: 7,36 37). Cox ise, hegemonyanın felsefesini uluslararası ilişkiler açısından maddi kaynaklar, kurumlar ve fikirler üzerindeki birbirini etkileyen döngü üzerinden ele almıştır (Sinclair, 1996: 10). Bu Neogramsci hegemonya yaklaşımına göre üretim biçiminden dolayı sınıflar oluşmuştur (Cox vd, 1994: 361-376). Bu sınıflar belli ideolojiler etrafında farkındalık ile toplanmaktadırlar. Sınıflar diğer devletlerin sınıflarına da erişmek için yine aynı ideolojileri kullanmaktadırlar (Eralp, 2005: 176). Böylelikle sınırları aşan bir hegemonik mücadele ortaya çıkmaktadır. Burada rıza unsuru görölmektedir. Ancak gerektiği durumda zora başvurulmanın kapısı da açıktır (Robinson, 1998: 22). Böylelikle alt ve üst sınıflar arasında da bir bütönlük sağlanır (Jessop, 2005: 347).

Hegemonik istikrar görüşü hegemonya kavramına realist-neorealist ve ekonomik olarak liberal perspektiften bir bakış açısı ile bakmaktadır. Görüş, rıza ve ikna gibi soyut yöntemleri arka plana itmektir. Görüşe göre, istikrar hegemon konumda olan bir güç tarafından sağlanmaktadır. Kriz dönemleri böylesine bir hegemonun yokluğunda gerçekleşen

durumlardır. Ayrıca hegemon konumda olabilmek bir takım özelliklere sahip olmayı gerektirmektedir. Bunlar arasında en önemlileri uluslararası pazarı kontrol edebilecek bir mekanizmaya sahip olmak, ekonomik kapasite ve askeri kapasitedir. Bunlarla ilgili ilk çalışmaları 1973'te hegemonik istikrar görüşünü ortaya atarak Charles Kindleberger yapmıştır (Kindleberger, 1973: 291-308). Görüşü genişleterek savunan Robert Gilpin ise ekonomik ve askeri kapasitelerin öncelikli olduğunu analiz etmiştir. Diğer bir açıdan rıza unsuru uluslararası kamu mallarından çıkar elde etmek için de sağlanabilir (Gilpin, 2001: 93). Bu görüşün özetinde ise hegemon hem gereklidir hem de zorlayıcılık yapısını kullanabilen karar dayatıcısıdır.

Liberal kurumsalcı yaklaşım uluslararası sistemde farklı aktörlerin doğması ve aktörler arası ilişkilerin karmaşıklaşmasından dolayı işbirliği, rıza unsuru, rejimler, uluslararası anlaşmalar, yumuşak güç, katılımcı uluslararası ilişkiler yapısı, gönüllülük ve uluslararası organizasyonlar gibi önceliklere sahiptir. Yaklaşımına göre, hegemon aktör böylesine bir sistemin kurucusudur. Bu sistemin kurallarını oluşturur, katılıma teşvik eder ve istikrarı sürdürür. Diğer yandan asıl önemli olan nokta ise hegemon konumda olan aktörün oluşturduğu sistematik, yani rejimler sayesinde hegemon olan aktör gücünde gerileme yaşasa dahi sistemin yapısı gereği istikrarın sürdürülmesidir. Rejimler kavramı ilk olarak Ruggie'nin hukuksal açıdan incelediği (Ruggie, 1982:379-415) ardından Krasner'ın uluslararası ilişkiler açısından ele aldığı aktörlerin belirli bir amaç için uymayı taahhüt ettikleri normların tümüdür (Krasner,1983: 2). Uluslararası işbirliği üzerinden kurumsallaşmış bir dünya sisteminin istikrarına inananlar arasında öne çıkanlar ve ilk çalışmaları yapanlar ise Robert Keohane (1984), Joseph Nye (1997), John Ikenberry'dir (2001). Tüm bu çalışmaların en genel ifadesi, kurumsallaşmış bir uluslararası ilişkiler yapısında işbirliği mekanizmaları ile oluşan rejimlere uyulması bir istikrarı getirecektir. Burada rıza ile katılım söz konusudur. Aktörler kendilerine sunulan seçenekler arasından seçim yaparak kendi iradeleri ile katılım sağlamaktadırlar (Hayden, 2012: 39).

Son olarak dünya-sistemleri yaklaşımının hegemonya anlayışı döngülerden oluşmaktadır. Yaklaşımına göre dönüşüm ve değişim ön plandadır. Bir güç belli kapasiteye eriştiğinde rakiplerine nazaran yükselir, büyür ve ölür. Bu başka bir hegemon aktörün belirmesiyle kendini tekrarlayan döngülerden oluşur. Böylelikle hegemonik döngüler uluslararası sistemin en genel analiz konusudur (Wallerstein, 2004: 58-59). Dünya-sistemleri yaklaşımını Marksist bakış açısıyla ele alan Wallerstein dünyada farklı sistemler var olduğunu ve yaşanmakta olan mevcut sistemin ise modern dünya sistemi olduğunu savunur. Bunun da kaynağının 500 yıllık sermaye birikiminde olduğunu ifade etmektedir (Wallerstein, 2011: 66-

67). Diğer yandan Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills dünya-sistemlerini tek bir sistem üzerinden ele alıp 5 bin yıllık olduğuna inanmaktadır (Frank ve Gills,1993: 3-6). Bu analizlere Modelski siyasal birikimi de eklemektedir. Ona göre, kültürel değerler gibi yerel etkenlerden ziyade ekonomik, askeri ve siyasi güç birikimleri güç çıkış ve inişlerini oluşturmaktadır (Modelski, 2005: 3-30). Kennedy'nin döngülere bakışı ise, 1500 yıllık olan bir sistemin hem ekonomik hem de askeri güç çıkış ve inişleri ile birbirini tekrar ettiğine dayanmaktadır. Hegemon konumda olanın zayıflama nedenlerinde en önemli olan ise fazla genişleyen hegemonyal alanın ekonomik olarak bu yükü kaldırmayacak kapasiteye gelmesi ve çökmedir (Kennedy, 2001: 13-14).

2. KAVRAMSAL OLARAK “GÖZETİM”

Gözetim, görmek ve görülmek üzerine bina edilmiş bir kavramdır. Görmek ve görülmenin sistematik hale getirilmesidir (Lyon, 2006: 7-8). Gözetimin en önemli etki aracı da teknolojidir. Teknolojinin gelişmesi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile başlayan bu süreç sosyal medya araçları ile daha kapsamlı, neredeyse sınırsız bir hal almıştır. Bu gelişim, iletişimin boyutuna, ki bu tek yönlü, karşılıklı ya da karmaşık olabilir, etki etmektedir.

Gözlem, gözetme, gözetleme ve gözetim olguları farklı anlamlara sahiptir. Gözlem; görmek ve veriyi kaydetme temeline dayanırken içerisinde denetlemeyi ve dolayısıyla korkuyu barındıran bir baskı yöntemi halinde değildir. Gözetme; koruma, özen gösterme, himaye altına alma gibi anlamlardan türetilerek sosyolojik açıdan gözetim toplumuna işaret edip, olgu veya olayların denetlenmesi anlamına dönüşmüştür (<https://sozluk.gov.tr/>). Gözetleme, dikizleme anlamına gelen ve gizliliği içerisinde barındıran veri elde etme biçimidir (<https://sozluk.gov.tr/>). Gözetim ise; gözetme ile gözetleme arasında birleşmiş bir anlama karşılık gelen, toplumun izlenmesi (nezaret) (<https://sozluk.gov.tr/>), toplumun takip edilmesi, toplumdaki veri alınması, bu verilerin sınıflandırılması, saklanması ve denetlenmesi kimi zaman da korunması temeline dayalıdır.

Gözetim, görme eylemi temelinden dolayı eskiye dayandırılacak kadar tarihsel bir olgudur. Ancak onu bilimsel bir nitelikte konumlandırmak teknolojinin gelişmesiyle mümkün olmuştur. Gözetimin kavramsal olarak sınıflandırılması ilk olarak Bentham'ın ideal hapisane yaratma fikriyle hapisane, tımarhane, hastane gibi kontrolü elzem olan alanlarda, mimari ve psikolojik baskı ilişkisi bakımından kullanılmasıyla başlamıştır (Bentham vd., 2016:58, 104). Bentham'ın “Panoptikon” adını verdiği bu fikir, tek merkezli gözetleme kulesi etrafındaki hücrelerden oluşur. Bu hücrelerdeki mahkûmlar merkez tarafından gözetlenir. Bu da,

gözetleyenleri görmeyen mahkûmlar üzerinde bir baskı ve tedirginlik oluşmasına sebep olur ki Bentham'ın istediği de budur. Böylece, Panoptikon fikrine uygun bir gözetilen grubu oluşturur. Bentham'ın gözetime dair bu fikirleri, yazmış olduğu mektupların 1791'de derlenmesiyle literatüre kazandırılmıştır (Bentham, 1995: 1). Bu model gerçek hayata geçirilmemiş olmasına rağmen fikirleri bakımından genel bir etki yaratmıştır.

Gözetim olgusunu modernite ile ilintilendiren Anthony Giddens, gözetimin modern toplumlarda modern olmayan toplumlara oranla daha yaygın ve etkili olduğunu vurgulamıştır (Giddens, 2008: 195). Modern toplumların gözetim toplumu olarak anılması, yaşanan teknolojik devrim ve uluslararası ilişkiler açısından özellikle neoliberal anlayışın yayılması, küreselleşme ve enformasyon ile olmuştur (Lyon, 2018: 17). Örneğin, modern toplumlarda bireylerin eylemlerinin sınırları, belirli alanlarda gerçekleşmektedir. Bu alanlar fabrikalar, ofisler, hâpishaneler ve hastaneler gibi alanlardır (Arslantaş vd., 2012: 15). Bu alanlarda egemen olan, teknoloji ve diğer gelişmeler sayesinde bireylerin hareketlerini takip edebilmektedir. Bu durum, devletler ölçeğinde de aynı şekilde olmaktadır.

Toplumu gözetim toplumu olarak nitelendiren çalışmacılar arasında David Lyon (2006), Christian Fuchs (2008), Thomas Mathiesen (2004) ve Türkiye'den Uğur Dolgun (2005) öne çıkmaktadır. Ayrıca gözetim olgusu, elbette ki Jeremy Bentham (1995) ve Michel Foucault'nun (1992) fikirleri temelinde ve Zygmunt Bauman (2013) gibi düşünürlerin irdelemesiyle uluslararası ilişkileri de ilgilendiren sosyolojik bir alan haline gelmiştir.

Modern toplumun gözetim toplumu olarak anılmasının ardından gözetimin yönüne yönelik kavramsal isimlendirmeler yapılmıştır. Azın çoğunluğu izlediği gözetime Bentham bütünü (pan) izlenmesi (optikon) anlamında (Özdel, 2012: 22-29) *panoptikon* veya *islahevi* demiştir (Uçkun ve Uçkun, 2020: 553-557). Daha sonra bu çalışma temelinden diğer çalışmalar ortaya çıkmıştır. Çoğun azınlığı izlediği gözetime *sinoptikon* ve herkesin herkesi izlediği gözetime de *omnioptikon* denilmiştir. Panoptikon gözetimin siyasal alana ve oradan uluslararası ilişkilere giden dönüşümünde ilk çalışmalar, Bentham'ın hâpishane fikrinden esinlenen Foucault'un çalışmaları olmuştur. Foucault, Bentham'ın fikrini sosyal bilimlere siyasi açıdan sokmuştur (Dolgun, 2004: 3). Foucault'un panoptik modeli iktidar üzerinden geliştirmesi, egemenlik altına alma ve disipline etmeye yöneliktir (Foucault, 1977: 135, 160). İktidar ile birey ilişkisi bakımından bakıldığında, gözetilen bireylerin daha disipline olduğu hiyerarşik yapıda, denetim altında olduklarını bilmeleri ile daha üretken oldukları sonucuna varmaktadır. Böylelikle Foucault gözetim olarak tanımlanan bu olguyu panoptikon gözetim olarak ele almış ve ideal bir ilke olarak tanımlamıştır (Foucault, 2006: 237).

Kavramsal olarak uluslararası toplum açısından gözetimi ilk kullananlar arasında Gary T. Marx ve *Surveillance and Society* adlı makalesi yerini almaktadır (Marx, 2005: 1). Ancak makalede kavramsal inceleme belirli bir kişinin kapalı alan gözetimi olarak değerlendirilmemektedir. Marx, kapitalist toplumun gözetim toplumu olduğuna dair ilk çalışmaları yapan düşünürdür. Zamanla bu kullanım uluslararası ilişkiler açısından uluslararası aktörlerin ve bireylerin denetlenmesine yönelik bir politik baskı aracı haline gelmiştir (Marx, 2015: 733–741). Bu bakımdan panoptikon daha kapsamlı ve küresel alan incelemesine dönüşmeye başlamıştır. Bu da *süperpanoptikon* (Yeni panoptikon/ Post-panoptikon) kavramını doğurmuştur.

Süperpanoptikon daha kapsamlı ve yaygındır. Verilerin işlenmesi, analiz edilmesi artık daha kolay bir hal almıştır (Marx, 2002: 9-29). Süperpanoptikon kavramı enformasyon çağının getirisi ile geliştirilen bir kullanımdır. Enformasyon teknolojileri gözetim ile sağlanan verinin taşınıp, geliştirilip, uygun zaman ve koşulda değerlendirilmesine yardımcı olur. Bu da sanayileşme sonrası modern toplumlarda süperpanoptik bir modelin oluşmasını sağlar. Bu kullanımı ilk olarak Mark Poster 1990 yılında *The Mode of Information: Post-Structure and Social Context* adlı çalışmasıyla yapmaktadır (Mark, 1990: 3).

Süperpanoptikon yaklaşım, iletişim teknolojileri sayesinde iktidarın bireylerin tüm yaşam alanlarına yönelik bir gözetimi ve denetimi kapsayan gardiyansız, üretimden tüketime tüm alanı etkileyen bir sistematik gözetlemedir (Mark, 1990: 3.). Bu bakımdan bireyler enformasyon teknolojileri sayesinde gözetlenerek kontrol edilebilirler. Bu iletişim teknolojilerinin panoptikonu revize ettiği yeni kullanımını sosyolojik ve uluslararası ilişkiler açısından en detaylı irdeleyen David Lyon olmuştur. Lyon'a göre gözetim, kişilerin etkilenmesi ve yönlendirilmesi amacıyla hakkında veri toplanması işlemidir (Lyon, 2006: 12). Gözetim kategorize edilebilen verileri içermektedir. Özellikle cep telefonları ve bilgisayarlar bu süreci sistematığe dökmekte en etkili araçlardır (Lyon, 2005: 13).

Antony Giddes'in gözetim anlayışı ise toplumun sosyolojik incelemesi açısından dır. Modern toplumlar ve modern olmayan eski toplumlar arasındaki farkta kapitalist toplumu gözetim ile ilişkilendirmiştir. Giddens, veri toplamaya dayalı gözetim olarak ele aldığı bu incelemelerde bireyler hakkında toplanan bilgi yine bireylerin eylemlerinin yönlendirilmesine yönelik kullanılmaktadır (Giddens, 2008: 12). Dolayısıyla bu da iktidarı elinde bulunduran tarafından iki aşamalı bir sürecin göstergesidir: veri toplamak ve bu verileri etki amacı için kullanmak.

Gözetim toplumunda sistematik olarak bireylerden veri alınması bir hiyerarşinin olduğunu göstermektedir. Bu bir bakıma gözetimin iki veya daha fazla boyutu olduğu

anlamına da gelmektedir. Hiyerarşinin olması güç ilişkilerinin olduğu anlamına gelmektedir. Güçlü otorite gözetim sayesinde denetimini sağlayabilmekte ve bir baskı aracı olarak bunu kullanabilmektedir. William Staples, gözetimi bir baskı aracı olarak güç ilişkilerine dayandığını tek yönlü olmayan gözetim açısından ele almıştır (Staples, 2014: 28-30). Bu duruma örnek olarak bir kolluk kuvvetinin teknolojik araçlar sayesinde şüphelileri gözetlemesi gerçekleşirken diğer yandan bu kolluk görevlisi de amiri tarafından yine aynı teknolojik araçlarla gözetildiği bir hiyerarşi gösterilebilir.

Giderek iletişim teknolojilerini kullanmaktan zevk alan bir toplum oluşmaktadır. Bu da razı gelinerek gözetilmeye sebep vermektedir. Hatta bu durumu Buaman, süperpanoptikon olarak ele alıp, panoptikondan farkının da gözetim altındakilerin gözetilmeyi kendi rızaları ile kabul etmeleri olduğunu vurgulamıştır. Bauman süperpanoptikonu siber alana taşınmış panoptikon olarak değerlendirmiştir. Panoptikonda gözetilme olgusu baskı algısı yaratsa da süperpanoptikonda bu durum rıza ile gözetilmeye evrilmiş hatta gözetilmek bireyi değerli hissettirmiştir. Post-panoptikon olarak da değerlendirilen bu yeni dönüşüm, iletişim teknolojilerinin hayatımıza girmesiyle sağlanmıştır (Bauman and Lyon, 2013: 22).

Süperpanoptikon süreçte kitle iletişim araçları yüzünden bireyler gözetildiğinin farkına varmakla kalmayıp gözetleyenler de gözetilmeye başlamıştır. Bu durumda ise tersine çoğunluk azınlığı izlemektedir. Özellikle televizyonun insanların hayatına girmesiyle boyut atlayan gözetim şekli, bireylerin yani çoğunluğun azınlığı seyretmesine olanak sağlamıştır. Thoman Mathiesen tarafından analiz edilen bu sinoptikon (synopticon) kavramı seyretme eylemine dayandırılmaktadır. Mathiesen panoptikonun modern toplumda dönüşüm yaşanmasıyla ortaya çıktığını savunmaktadır (Mathiesen, 1997: 215-232). Bu durum Bauman'ın da aktardığı üzere zorlama olmadan sağlanmaktadır (Bauman, 2006: 85). Diğer yandan değinildiği üzere sinoptikonda yereller küreseli seyretmektedirler (Bauman, 2012: 57-58).

Tüm bu anlatılanlar ışığında pantoptikon evrilmiş süperpanoptikona (Post-panoptikon, yeni-panoptikon) dönüşmüştür. Bu durum özellikle bilgisayarların işin içerisine girmesiyle gelişmiştir. Diğer yandan bilgisayarlar sinoptikonu da içine alan bir gözetleme, seyretme, gözetlenme üçgenine kaynaklık etmektedir. Azın çoğunluğu gözetlediği panoptikondan, çoğunluğun azınlığı seyrettiği sinoptikona ve bilgisayarın küresel bağlamda toplumda karmaşık ilişkilere yol açmasıyla bu da omnioptikon denilen yeni kavramların üretilmesine olanak vermiştir.

Jeffrey Rosen ise *The Naked Crowd* (2004) eseriyle internet çağı ile birlikte toplumda yaşanan değişimlerin omnioptikon olarak isimlendirilmesi gerektiğini ilk kez ortaya atan kişi

olmuştur. Omnioptikon dijital iletişim teknolojilerinin gelişimi üzerine toplumsal ilişkileri inceleyen bir kavramdır. Omnioptikona göre herkes herkesi gözetlemektedir. Bu bağlamda panoptikon ve sinoptikonu da içene almakla kalmayıp bireyler arası iletişimde verilerin erişimindeki olanakların kolaylığı sayesinde bireyler arasında da bir gözetleme halini içermektedir. Bireyler kendini teşhir etmeyi ve diğerlerini seyretmeyi gönüllülikle yaparken kendi hakkındaki bilgiler de kendi rızaları ile sunulmaktadır. İletişim açısından toplumun üzerindeki denetim ilişkileri zorlaşmakta, öğrenme arzusu giderek artmaktadır. Zorlama olmadan verilerin sunulmasına imkân vermesinden dolayı da uluslararası ilişkilerde bir güç yarışı olarak enformasyonun kullanılması ve yeni bir araç haline gelmesine ortam açmaktadır.

Gözetim, sonucunda elde edilen verilerin işlenmesi ve gerektiğinde kullanılması esasına dayanmaktadır. Bu da bir sistematiğe tekabül etmektedir. Hegemonik görüşler üzerinden bakıldığında gözetim yaklaşımlarının yöntemleri ile hegemonya yaklaşımlarının güç ilişkileri benzerlik göstermektedir. Hegemonya içerisinde istikrar, güç, düzen ve kontrol temaları yer alırken; gözetimin yapılma esası da bilgi ile güç sağlamak, takip ile denetim yapmak ve ideolojileri yayabilmektir. Bu bakımdan modern gözetim toplumu hegemonik incelemeler adına dijital iletişim teknolojileri ile birlikte bütüncül bir değerlendirmeye dönüştürülebilir.

Gözetim olgusunu, kapitalist sistem ve ulus-devletlerin hegemonik açıdan gözetime verdiği önem bakımından ele almak da mümkündür. Hegemonya için gözetim teknikleri birer araç olarak değerlendirilebilir. Zira gözetim, korkuyu barındıran bir denetim mekanizmasından kaynaklı, eylemlerin sınırlandırıldığı bir sosyolojik olgu olarak görülebilir. Gözetim, iktidarı ele geçiren bir sınıfın diğer aktörleri baskılaması esasına dayanır. Daha kapsamlı şekilde ifade edilecek olursa, gözetim kodlanmış bilgilerin belirli kategorilere ayrılarak nitelikli olarak saklanmasıdır. Bu bilgiler için ise egemen olanın diğerlerini takip ve kontrol etmesi gerekmektedir (Giddens, 2008: 244, 270). Bu bağlamda gözetim; toplumsal açıdan egemen olan bir aktörün diğerlerini, ki bu bir süper gücün diğer devletleri gözetlemesi de olabilmektedir, gizli veya açıktan takip etmesi, izlemesi, kontrol etmesi ve denetlemesi gibi bir baskı yöntemidir. Bu baskı yöntemi ile gözetim yapan taraf onları disipline ve kontrol edebilirken diğer yandan onlar hakkında gözlemlediği bilgileri de kayda geçirmektedir. Bu sayede devletler için hem bilginin bir araç olarak kullanılması mümkün olmuş hem de diğer aktörlerin disipline edilmesi sağlanmıştır. Uluslararası ilişkiler açısından ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası etkiye sahip olacak aktörlerin eylemlerinin gözetilmesi sıklaşan bir durum haline gelmiştir. Kapitalizmle birlikte yaygınlaşan gözetim olgusu uluslararası alanda bir gözetim toplumunun oluşumuna sebep olmuştur (Toker, 2016: 62).

Kapitalist gözetim sadece üretici sınıfın gözetimine değil tüm bireylerin gözetimine dönüşmüştür (Zuboff, 2019: 464-466).

3. HEGEMONYA VE GÖZETİM TOPLUMU

Hegemonya oluşumu gücün erişimine ve sürdürülmesine dayanmaktadır. Çağımızda yaşanan teknolojik gelişmeler enformasyonun önemli olduğunu göstermiştir. Küreselleşme olgusu üzerinden de değerlendirildiğinde iletişimin kolaylığı ve hızı karmaşık bir uluslararası ilişkiler yapısının oluşmasına sebep olmuştur. Uluslararası ilişkilerde gözetim ile bilgi sağlanabilmekte, bu bilgi de güce etki etmektedir. Bu bağlamda her bir hegemonik görüş üzerinden yorumlanan güç olgusu, gözetim toplumu üzerinden irdelenmesi gereken bir durum haline gelmiştir.

Neogramsci Hegemonya Yaklaşımında Gözetim

Hegemonyanın teorik tartışmalarındaki eleştirel açıdan ele alınan *neo-gramsci* hegemonya anlayışına üretim biçimleri açısından bakmak gerekmektedir. Bu bakımdan gözetim toplumunun üretim biçimleri üzerinden kapitalist toplum ve onun işçi sınıfının üretkenliğini kontrole yönelik denetimsel yapı öne çıkmaktadır. Bu da panoptikon bir oluşumdur. Kapitalist işveren, işçilerini denetime tabi tutarak onların üretim artışına yönelik gözetim yapmaktadır. Bu metafor üzerinden hegemon konumda olan serbest piyasa ekonomisi lideri diğer aktörlerin piyasa ekonomisine katkısını ve kapitalist sistemin yayılmasının hızlanmasını gözetlemektedir.

Cox'un neogramsci hegemonya anlayışındaki hegemon sınıfın siyasi iktidarına giden süreçteki maddi üretim güçlerindeki grupların durumlarının farkına varması, ardından ortak bir çıkar etrafında dayanışması ve nihayet son aşamada entelektüel ve ahlaki gaye için tam dayanışma sağlaması gerekmektedir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler kapitalizmin işleyişini etkilediğinden dolayı üretimin kolay, tüketimin de yoğun olması kapitalizmi desteklemektedir. Bundan dolayı panoptikon toplumun oluşması daha kolay olmaktadır. İnternet, tüketici davranışlarının verilerini üreticilere kolaylıkla iletebildiğinden dolayı panoptikon düzen kapitalizmi doğrudan desteklemektedir. Bu bağlamda panoptik gözetim kapitalist sistemde toplumsal yapıları disipline etmek amacıyla yapılmaktadır (Foucault, 1992: 170).

Neogramsciyan yaklaşımın hegemonya anlayışında hâkim olan sınıf kendi değerlerini ikincil sınıflara empoze etmektedir. Hegemonun çıkarları ikincil sınıfların çıkarları ile bağdaştırılır ve onların çıkarlarının temsil edildiği ideolojiler oluşturulur (Robinson, 1996: 21-22). Ancak hegemon konumda olan diğer sınıfların arzularını da tatmin ederek onları kontrol altında tutar (Augelli ve Murphy, 1993: 130). Bu da onların arzularının neler olduğu, davranış biçimlerindeki eğilimlerinin ve hegemonu karşı direnişlerinin olup olmadığına dair düşüncelerinin gözetlenilmesi gerektiğini göstermektedir. Hegemonyada pasif devrim, hegemonun krizleri bertaraf etme şekli olduğundan takibi gerektiren bir süreci içermektedir. Bu açıdan da, panoptik bir yaklaşım görülür.

Hegemon etrafında dayanışma ile oluşan tarihsel bloğun oluşumunda medya etkili bir yere sahiptir (Gill ve Law, 1989: 112) Hegemonyada siyasal yapının destekçileri olarak görülen medya, basın ve kilise gibi belirli davranış kalıpları yaratılmasında yardımcı unsurların varlığı devlet olgusuna dâhil edilen araçlardır (Robinson, 1998: 28) Bu bakımdan sinoptikon ilişki görülebilir. Diğer yandan sivil toplumun devleti şekillendirme etkisi bakımından dünya hegemonyası inşasında sivil toplum içindeki oluşumdan başlanarak uluslararası sistemde diğer sivil toplum gruplarına uzanılması gerekmektedir (Okur, 2016: 131-151). Bunu yaparken evrensel bir perspektif oluşturulması gerektiğinden bunun yansıtılması için ise propaganda yöntemlerine başvurmak gerekmektedir ve bu da sinoptikona dayanmaktadır.

Hegemonik İstikrar Yaklaşımında Gözetim

Hegemonyayı maddi güç kapasitelerini öne çıkararak ele alan hegemonik istikrar görüşünde, gözetim hem doğrudan hem de dolaylı bir etki yaratmaktadır. Bu görüşe göre; nüfus, ekonomik kapasite, askeri kapasite gibi kıstasların öncelikli olmasından dolayı diğer aktörleri disipline edebilmek, denetlemek ve rekabette avantajı elinde barındırmak adına gözetim değerlidir. Rekabet ve güvenlik endişesi açısından öne çıkan yaklaşımda diğer aktörlerin nüfus bilgileri, ekonomik verileri, ticaret ortaklıklarının güvenliğe olumsuz etki yapacak unsurları hegemon tarafından bilinmesi gerekmektedir. Bu bakımdan hegemonik istikrar görüşüne göre panoptikon ilkeler öne çıkmaktadır. Hegemon konumda olan aktörün, tahakküm gücünü sürdürebilmesi için diğerlerini gözetmesi ve koymuş olduğu kurallara uygunluğu bakımından hegemonik alanı içerisindeki diğer aktörleri denetlemesi gerekmektedir. Dolayısıyla sinoptikon bir ilişki geri planda kalmaktadır. Ayrıca diğer aktörlerin hegemon tarafından izlendiğini çoğu zaman bilmesi ama bunun hangi şekilde ve

şartlarda olduğu yönünde bilgisinin kısıtlı ve karmaşık olması hiyerarşik ilişkilerde hegemonun üstün konumuna atıf yapmaktadır.

Hegemonik sistemdeki diğer aktörler izlenildiklerinin bilincinde olduklarında buna karşılık olarak bu durumun uluslararası hukuk bakımından yasal olmadığını iddia etme yoluna gitme konusunda isteksiz olmaktadır. Bunun en büyük nedeni ise yine hegemonyanın kabulünde ve hegemon konumda olanın nasıl ki sorumluluğu gereği sisteme en büyük katkıyı yaptığı biliniyorsa, bunun gerekliliği olarak da gözetlemeye dair bir yetkisi olduğuna yönelik toplumsal algıdır.

Askeri güç, güvenlik, kendini koruma ve disiplin kavramları hem klasik realist hem de neorealist yaklaşımın genel savları olduğundan, diğer aktörlerin güç bakımından güvenliği tehdit edici tavırlarının takibi için de ulusal ordularının takip edilmesi gerekmektedir. Diğer yandan devlet iktidarı içerisinde kendi ulusal ordusunu hiyerarşik ilişkiler içinde disipline edebilmek adına da denetim açısından gözetmesi gerekmektedir. Özetle, her açıdan panoptik bir ilişki söz konusudur. Kendini ve kurduğu sistemi koruması için kendini neye karşı koruması gerektiğini bilmesi gerekmektedir. Kendini koruma gerekliliği, güvenlik ve gücün önceliği olduğundan dolayı da hegemon aktörün kalesinden diğerlerini gözetmesi bu yaklaşıma göre öncelik arz etmektedir.

George W. Bush yönetimi dönemi, öne çıkan sert yanlı politikalar yüzünden hegemonik istikrar yaklaşımının daha fazla uygulandığı bir süreç olmuştur. Bu bakımdan gözetimin panoptik ilişkileri, dönemin Amerikan hegemonyasında ve Bush Doktrini olarak tanımlanan politik yaklaşımında görülebilir. 11 Eylül sonrası Amerikan ulusal güvenlik stratejisi dokümanında vurgulanan *ön alıcı ve önleyici savaş kavramları* (Gupta, 2008: 181–196) *gözetim* kavramına işaret etmektedir. 2002 ulusal güvenlik stratejisi olarak yayınlanan *önalıcı-preemptive* askeri saldırı için kesinlikle bir gözlem ve takip söz konusudur (The National Security Strategy of USA, 2002). Dijital gözetim, istihbarat ve kurumsal veri akışı öncelikli olmuştur. Buradan elde edilen bilgiler neticesinde bir saldırı hazırlığının kesinliği söz konusu olduğu takdirde önalıcı saldırı gerçekleşecek ve ilk saldırıyı ABD yapacaktır. Dolayısıyla panoptik bir ilişkiye hem ihtiyaç vardır hem de bu panoptik ilişki meşrulaşmış bir zeminde gerçekleşecektir.

Terörist grupların internet ve özellikle sosyal medya uygulamalarını kullanmalarında artan ilginin sebebi elbette ki kendi propagandalarını yapmak, destekçi toplamak ve tehdit algısı yaratmak istemeleridir (Purdy, 2017: 12-16). Özellikle 11 Eylül ardı süreçte terör

örgütlerinin web sitesi oluşturmalarında yoğun bir artış söz konusu olmuştur (Weimann, 2017). Terör eylemlerinin yok edilmesine yönelik ise istihbarat artık resmi makamlarca bu sitelerin ve sosyal medya hesapların gözetlenmesi ile de sağlanmaya başlanmıştır. Hegemonyasına yönelik tehditleri ortadan kaldırmak adına ABD internet erişimi ile kullanılan propaganda araçlarını gözetleme bakımından öncelik vermektedir.

Hegemonik istikrar yaklaşımının gözetim uygulamaları ekonomik açıdan da gerçekleşmektedir. Özellikle küresel kamu mallarının idaresi bakımından hegemon konumda olanın kollektif bir kazanç sonucuna varabilmesi için tüm ekonomik yapıyı gözetmesi gerekmektedir. Bu bakımdan yine panoptik ilişki daha önceliklidir. Diğerini izlemek ve denetlemek takip edilmekten daha değerlidir. Gilpin (2001), Krasner (1983), ve Kindleberger (1973) gibi neorealist savunucuların yaklaşımları çerçevesinde, hegemonyaya duyulan ihtiyaç diğerlerini denetlemek ve disipline edebilme yetkilerini de içinde barındırmaktadır. Bu da gözetimi doğurmaktadır.

Ekonomik açıdan koordine edici özelliğin hegemon konumda olanın görevi olduğunu vurgulayan Gilpin, çalışmalarında hegemon aktörün gücünde zayıflamaya gidecek nedenlere de yer vermiştir. Buna göre, hegemon konumda olan hegemonyanın sürdürülmesinde maliyet artışı, hegemon konumda olanın özellikle ekonomik teknik becerilerinin diğerlerince taklit edilmesi ve avantajı yavaşça elinden kaybetmesi gibi durumlar gerçekleşebilir (Griffiths vd.,2011: 19-22). Bu noktada panoptikten ziyade hegemon aktörün taklit edilmesi sinoptik bir ilişkiyi göstermektedir. Ancak bu sinoptik yaklaşım hegemon aktörün rızası ile kendine özendirmeye çalıştığı veya gözetilmeyi kendi iradesiyle sağladığı bir durum değildir. Zaten ABD'nin Gilpin'in de vurguladığı gibi üretim tekniklerini taklidi hegemonyasının sürdürülmesinde yavaş yavaş engel olabilecek bir durumdur. Bu bakımdan hegemonik istikrar görüşünü yansıtan Gilpin yaklaşımlarından tam olarak sinoptik bir ilişki öne çıkmamaktadır. Hegemon tarafından daha çok panoptik toplum yapısı benimsenmiştir.

Hegemonik istikrar görüşüne göre gözetimde azın çoğunluğu izlediği panoptik yaklaşımın öne çıkan bir diğer analizi ise hegemon konumda olana sağlanan rızanın kaynağında yatmaktadır. Hegemon aktör diğerleri üzerindeki bu tahakküm gücündeki dayanağı diğer aktörlerin de hegemonik işleyişten kazançlı çıkmaları ile savunmaktadır. Bu açıdan hegemonik istikrarı sağlama rolündeki hegemon, hegemonyal alanı içerisinde aktörleri gözetlemelidir. Çünkü gözetleme olgusunun içerisinde takip, denetim ve disipline etme yer aldığı kadar gözetimi altından olanları korumayı da içermektedir (Jenkins, 2012: 162).

Gözetim kavramının ideal hapisane fikri ile oluşturulduğu bilgisine dayanarak (Bentham,1995). Tepedeki bir kulede gözetlenen mahkûmların dışarıdan bir saldırıya maruz kaldıklarında gardiyanın gözetim alanına yönelik bu tehlikeye müdahale edeceği olasıdır. Bu çıkarım ile diğer aktörleri çıkarları çerçevesinde koruması altında olması hegemonyasına sağlanan rızanın bir diğer kaynağıdır.

Hegemonik alan içerisindeki aktörlerin yakından tanınması ve olası eylemlerinin hesaplanması adına gözetilmesi gerekmektedir. Hegemonik gücünde azalmaya giden hegemon özellikle gözetimine panoptik ilişki bakımından öncelik vermektedir. Rakip hegemonik yükselişlerin önünü kesebilmek adına tehdit oluşturabilecek durumların hesaplanması adına panoptik model daha belirgin olmaktadır.

Hukuksal açıdan, Hobbesvari düşünüldüğünde devletin oluşma sebebi, insanların güvende yaşama isteklerinden dolayı kurallar koyan bir otoriteye razı gelmeleridir (Hobbes, 2007). Uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında hegemon aktörün ekonomik ve siyasi istikrarı sağlamanın hegemonya içerisindeki aktörlerin güvenliği ile ilintilidir. Devletler tam bağımsız egemen yapılarıdır. Ancak uluslararası meselelerde kimi durumda hegemonik yapı gereği hegemon aktöre bazı yetkilerde öncelik verilebilir. Bu açıdan, özgürce hareketten feragat etmenin karşılığı güvenli ve istikrarlı bir yapıdır. Bu da hegemon konumda olanın gözetim yetkisine karşı bir rızanın oluşmasına kaynaklık etmektedir. Çünkü modern toplumlarda toplumu düzenleme açısından hukuksal kuralların disiplin aracı gözetimdir (Topuzkanamış, 2013: 26-27). Bunu örnekleyecek olduğumuzda 11 Eylül ardından ABD'nin gözetim yetkisini arttırmasına karşı diğer aktörlerin meşruluk kazandıracak bir onay göstermesidir. Özellikle güvenlik sağlama adına tehlike oluşmadan tehlike hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir (Yılmaz, 2011: 363) Gözetimle sağlanacak olan bu bilgi ve istihbarat ağı Hegemon konumda olan ABD için yasal düzenlemelere de yansımıştır. Yasal düzenlemelerin sağlayacağı meşruluk gözetimin önünü açmaktadır (Dolgun, 2008: 243).

Liberal Kurumsalcı Hegemonya Yaklaşımında Gözetim

Liberal kurumsalcı hegemonya yaklaşımı açısından gözetim olgusuna bakıldığında daha farklı boyutlar görülebilmektedir. Bu bakımdan liberal kurumsalcı hegemonya yaklaşımında hegemonik istikrar görüşünde olduğu gibi egemen olanın diğerlerinin gözetlediği panoptik bir ilişki görülürken buna ek olarak diğerlerinin egemen olanı gözetlediği sinoptik bir gözetleme de varlığını göstermektedir.

İlk olarak panoptik ilişkiler, uluslararası sistemin iç içe olmuş yapısında bir hegemonun düzenleyici yapısı ile istikrarın sağlanacağı görüşü üzerinden oluşmaktadır. Hegemon konumda olan işbirliğine ve kurumsallaşmaya önem vermektedir ve bu düzenlemelerin kurallarını kendi öncülüğünde oluşturmaktadır. Bu bakımdan oluşturulan işbirliği ve kurumsallaşmış yapıların takibi, uyumu, istikrarı ve güvenliği hegemonik güç açısından gözetime dayanmaktadır. Ayrıca zor kullanımı geri planda kalan bir güç unsurudur. Bu bakımdan rıza sağlamak daha değerli ve uzun vadeli sonuçlara zemin hazırlamaktadır. Uluslararası sistemde hegemon konumda olan diğerlerinin rızalarını sağlamak için onları nasıl ikna edeceğini iyi bilmek zorundadır. Bu da onların karakteristik yapılarının, sahip oldukları kaynakların kullanım şekillerinin, davranış biçimlerinin ve çıkarlarının gözlenmesi gerektiğini gösterir. Bu duruma ABD'nin 2018 yılındaki başkanlık seçimi süreci ve Facebook-Cambridge Analytica skandalının gelişmeleri örnek verilebilir. Bu skandal, Cambridge Analytica veri şirketi tarafından 50 milyon Facebook kullanıcısının verisinin Trump'ın seçim kampanyası için satıldığı üzerine olmuştur. Bu durumun para alış verişi sürecini yasal bir temele oturtabilmek için ise Rus bir akademisyen tarafından akademik araştırma gayesiyle veriler Facebook anket sayfalarından cüzi miktara alınıp Cambridge Analytica şirketine aktarılmıştır (Granville, 2018, <https://www.nytimes.com>).

Cambridge Analytica olayında asıl öne çıkan durum bu verilerin kararsız seçmenlerin olduğu bölgelerde seçmenleri kararlarında yönlendirmek ve istenilen adaya oy verilmesini sağlayabilmeleridir. Dolayısıyla seçmenlerin davranışları gözetim yoluyla panoptik bir ilişki içerisinde takip edilmekte, hatta bu veriler ile seçmen davranışlarının nasıl yönlendirilebileceği bilinmektedir. Zira demokrasinin içerisinde bir yönlendirme eylemi ortaya çıkmaktadır.

Birleşik Krallık Parlamentosu Üyesi bir milletvekili, Cambridge Analytica tarafından toplanan Facebook verilerine Rusya'dan erişildiğini iddia etmiştir. Ardından, Rusya'nın bu verileri ABD içerisinde propaganda amacıyla kullandığı iddia edilmiştir. Hatta başkan adayı Clinton, Rusların mesajlarını Wisconsin, Michigan ve Pennsylvania'daki kararsız seçmenlere bu kadar hassas bir şekilde hedefleyeceklerini nasıl bildiklerinin sorulması gerektiğini savunmuştur (Logan, 2018, <https://www.businessinsider.com>). Diğer yandan bu verilerin sadece Trump kampanyasında değil AB'nin Brexit süreci içinde seçmenleri etkilemek adına da kullanıldığı iddia edilmektedir (www.theguardian.com, 2018).

Bahsi geçen bu vakalar liberal ekonomik görüşler ve demokrasi gibi liberal yaklaşımlar içerisinde panoptik gözetim toplumu dolayısıyla yaşanmaktadır. Devletler diğer

devletlerin halklarının davranışlarını, şirketler devletlerin kararlarını yönlendirmeye başlamıştır. Liberal kurumsalcıların perspektifinden işbirliği ve kurumsal örgütlenme içerisinde hegemon konumda olan gözetim eylemlerini uygulamakta ve bunu kurmuş olduğu rejimler sayesinde çoğu zaman meşru bir alanda yapmaktadır.

Liberal kurumsalcı değerler düşünüldüğünde serbest piyasa ekonomisi ve aktörlerin çeşitlenmesi konusunda çok taraflı katılımlı bir uluslararası ilişkiler savunulmaktadır. Bu bakımdan şirketler uluslararası aktörler kategorisinde ve hegemonik güç çatışmaları içerisinde etkisi bakımından değerli olmaya başlamıştır. Dolayısıyla devletin diğer aktörleri gözetmesi liberal kurumsalcılar açısından panoptik gözetim ilişkisinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu etkinin kaynağı ise demokrasi vurgusu bakımından halkın oyuna duyulan ihtiyaçtır. Demokratik yönetimlerde gözetim kaçınılmaz bir etkidir. Kimin kime oy vereceği ve halkın görüşlerinin hangi yönde olduğu mevcut otorite bakımından bilinmesi gerekmektedir.

Liberal kurumsalcı yaklaşımın işbirliğine yaptığı vurgunun panoptik model örnekleri yapılan istihbarat anlaşmalarında görülebilir. ABD ile İngiltere arasında yapılan Communications Intelligence- COMINT ittifakı anlaşması gözetimi ve gözetimin liberal kurumsalcı yaklaşıma uygun olarak işbirliği içerisinde yapıldığına dair örneklerden biridir. Kod adı ECHELON olan küresel casus sistemi II. Dünya Savaşı sonrası ve ardından yapılan Commonwealth Signals Intelligence Organization-Müttefik Sinyal İstihbarat Konferansı-SIGINT gibi farklı sözleşmelerle birleştirilerek soğuk savaşın önemli bir elektronik iletişim-istihbarat ağını oluşturmuştur. Hatta 1946'da kurulup 1976'ya kadar faaliyet yürüten Kanada Ulusal Araştırma Konseyi İletişim Şubesi (Communications Branch of the National Research Council of Canada-CBNRC) önemli örnekler arasındadır (West, 2012: 64). Haziran 1948'de UKUSA SIGINT ittifakı olan iletişim istihbarat işbirliğinde İngiltere-ABD Güvenlik Anlaşması da bu bahsi geçen işbirliği ve istihbaratın bir arada yürütüldüğü örgütlenmelerdir. Daha sonra Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı kapsayarak *beş gözü* oluşturmuşlardır. Daha da sonra; Almanya, Danimarka, Norveç ve Türkiye de UKUSA kapsamına "üçüncü ülkeler" olarak katılmıştır. İngiltere, Afrika ile Urallara kadar Avrupa'yı; Kanada, Kuzey enlemleri ve kuzey kutbundaki bölgeleri; Avustralya ise Okyanusya'daki iletişimi izleme sorumluluğunu üstlenmiştir. Böylelikle dünyada o güne kadar varlığı bilinmemiş ancak 1999'da Avustralya, Canberra'daki Savunma Sinyalleri Müdürü Martin Brady dünyayı dinleyen bu işbirliği yapısını duyurmuştur.

İnternet, telefon, e-mail gibi iletişim alanlarının hepsinden büyük bir kulak dünyayı gözetlemektedir. Bu ağın oluşumunda öncüler ise liberal kurumsal yaklaşımın 'hegemon lider hegemonik düzenin belirleyicisidir' savında olduğu gibi hegemon konumda görülen ABD ve onun selefi Birleşik Krallık'tır (Paçacı, 2018:104-125). Gözetim olgusunun ortaya çıkış tarihi itibari ile İngiliz hegemonyası ve ardından dijital gözetim üzerinden dönüşümü de Amerikan hegemonyası döneminde olmuştur. Bu açıdan İngiliz-Amerikan etkisinde bir kurumsal gözetim toplumu anlayışı oluşmuştur. ABD hegemonyası gözetimi güç ve istikrar üzerinden bir araç olarak kullanmıştır. Lyon'a göre dijital gözetimin alanları da genellikle güç ve istikrar üzerine olmaktadır (Lyon, 2010: 19). Lyon dijital gözetimi dört alana yaymıştır. Bunlar: askeri alan ve istihbarat konuları, devlet idari konuları, demografik konular ve suç kontrol alanı; iş gözetim-denetim alanı ve son olarak tüketici toplum yapılandırma alanıdır (Lyon, 2005: 256).

Askeri boyutu bakımından yeni teknoloji ile savunmayı birleştirerek Amerikan merkezli kurumsallaşmış yapısı ise STONEGHOST'tur. Bu istihbarat işbirliği ABD kontrolünde beş göz ülkeleri arasında askeri açıdan yürütülmektedir (Richelson, 2016). STONEGHOST'un Asya'daki benzer yapısı The Combined Enterprise Regional Information Exchange System CENTRIXS'tir (www.doncio.navy.mil). ABD merkezli olan bu anlaşma çoklu ve ikili olmak üzere farklı boyutlar üzerinden pasifik bağlantıları için uygulanmaktadır (www.navy.mil).

Bu ülkeler birbirlerine gözetledikleri ve edindikleri istihbaratı paylaşmaktadır. Tüm bu işbirliği çabaları yeni panoptikon düzenin algı yönetimi üzerinedir. Küreselleşme süreci ile yeni iletişim alanlarının oluşması yeni güvenlik ve gözetim modeli dönüşümlerini getirmiştir. Çağdaş toplumun içerisine giren yeni iletişim olanakları devletlerin de panoptikon ilişkilerini dönüştürmesine neden olmuştur.

Liberal kurumsalcı yaklaşımın gözetim ilişkilerinde panoptik model yanı sıra sinoptik ilişkiler de mevcuttur. Liberal kurumsalcı yaklaşım; yumuşak güç, rejimler ve işbirliği gibi katılımcı bir felsefeyi savunurken bunun kaynağını rızaya bağlamaktadır. Bu noktada rıza, devletin kendini imaj tasarımı ile pazarlamasıyla gerçekleşmektedir. Diğer halkların kalplerinin kazanılması kamu diplomasisi veya dijital diplomasi gibi iletişim odaklı yaklaşımlarla sağlanırken sinoptik bir gözetim yöntem olarak belirlenmektedir. Hegemon konumda olanın gücünde azalma söz konusu olduğu süreçler öncelikli olmakla birlikte, hegemonik yayılma sürecinde diğerlerine kendi değerlerini aşılama ve olması gereken ideal

yönetim, ideal sosyal yaşam ve ideal değerler bütünü olarak kendi değerlerini sunma önemli bir dış politik yöntem haline gelmiştir. Bunun için ise hegemon konumda olan aktörün kendi rızası ile gözetlenmesi istenmektedir.

Sinoptik ilişkiler televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile değerli olmaya başlamıştır. Liberal kurumsalcı yaklaşım açısından sinoptik ilişkiler de panoptik yaklaşım kadar hatta kimi durumda öne çıkan bir öncelikle uygulanmaktadır. Hegemon aktör diğerleri tarafından izlenmek istemektedir.

Kamu diplomasisi ve uluslararası halkların iknasına dayalı yöntemlerde hegemon konumda olan kendi değerlerini televizyon ve radyo gibi kitle iletişim teknolojilerinden yararlanarak etkili bir stratejik iletişim yöntemi ile sunmak durumundadır. Zira, televizyon ve özellikle internet, azınlığa hayran bıraktırma etkisine sahiptir. Bu durum gücün dönüştüğünü gösterirken dış politika açısından panoptik ilişkilerin sinoptiğe evrildiğini de göstermektedir. Özellikle 11 Eylül ardından görülen anti-Amerikancılık fikirlerine karşılık sinoptikon gözetim ABD'nin bu olumsuz algısını değiştirmek için geniş çaplı bir yayın, basın, tanıtım, imaj tasarımı ile dünyaya ulaştırılarak kullanılmıştır. Bu da dünyanın geri kalanı tarafından ABD'nin kendisinin bilinçli olarak gözetlenmesi isteği ile sağlanmaktadır.

Foucault panoptik ilişkilerin analizinde toplumu gösteri toplumu olarak değil gözetim toplumu olarak irdelemesine karşılık modern günümüz toplumu karmaşık bir yapıdadır: gösteri toplumunu da, gözetim toplumunu da içine alan bir yapıdır. Hegemon konumda olanın öncülüğünde azınlık taraf çoğunluğun kendisini izlemesi ve kendisinden etkilenmesini istemektedir.

Sinoptik gözetim kaynaklı oluşturulan Amerikan rüyası ABD'ye olan göçü de arttırmaktadır. Yumuşak güç yaklaşımı savunucularınca bu göç dalgası ABD'ye yapılan özendirilmenin katlanılması gereken bilinçli bir sonucudur. Ancak bir bakış açısına göre ise yaşanan nüfusun olumsuz etkisinin gelen bu göç dalgası ile demografik olarak dengeleneceği ve ayrıca, üretim ve yaratıcılık konusunda çeşitlenmiş bir toplumsal yapının daha verimli olacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan Çin tehlikesi ile hegemonik açıdan bir rekabet içerisinde olan ABD'nin Amerikan rüyası sayesinde aldığı göç ile çeşitlenen nüfus ile bunu bertaraf edeceğine inanılmaktadır. Diğer yandan, modern toplumlarda küreselleşme sayesinde asimile olma hızı artmakta, bireyler kültürel değerlerini değil yaşadıkları toplumun değerlerine uyum sağlamaktadırlar (Nye, 2015: 76-77). Böylelikle, sinoptikon model ile çekici olan hegemon aktör en zeki ve yaratıcı fikirleri kendisine çekebilmektedir.

Çin'in tek yönlü ar-ge çalışmalarına karşılık ABD çok yönlü farklı kültürden gelen farklı yaratıcı fikirleri bir araya toplamaktadır. Patent oranlarının artırılması veya teknolojik rekabette ABD'nin öncelikli çalışmaları bu duruma örnektir. Hatta öyle bir hal almaktadır ki fikir fabrikaları denilen enformasyona öncelik veren şirketler oluşturulmaktadır. Bunlar arasında Nathan Myhrvold tarafından kurulan Amerikan şirketi Intellectual Ventures Lab (www.intellectualventures.com) ve Bran Ferren'nin Applied Minds şirketi gösterilebilir (www.appliedminds.com). Bu şirketler yaratıcı ve teknolojik fikirler üretmeye yönelik oluşumlardır ve ABD patent oranlarını arttırmakta yenilikçi teknolojiye katkı sağlamaktadırlar. Bu bakımdan takip edilmek ve bilinirlik sağlamak istemektedirler. Hatta Elon Musk'ın TESLA'sına ait tüm patentler halka açık erişime sahiptir (www.tesla.com). Çünkü sinoptik bir toplum desteklenmektedir. Bu da hegemonun gücüne katkı sağlamaktadır.

Liberal kurumsalcı bakımdan panoptikon uluslararası ilişkilerde aktörlerin davranışlarını biçimlendirmekte değerlidir ancak sinoptikon daha etkilidir ki diğer aktörlerin davranışlarını etkilerken ruhlarına ve kararlarına etki edebilmektedir. Diğer bir netice ise, uluslararası ilişkiler alanında liberal kurumsalcı yaklaşım açısından aktörlerin çeşitlenmesi ve yöntemlerin karmaşık bir hal alması panoptik ve sinoptik ilişkilerin birbirini etkilediği bir döngüyü göstermektedir. Bu da omniptikon bir yapının, herkesin herkesi gözetlediği bir iç içe mekanizmanın varlığına işaret etmektedir.

Dünya-sistemleri Hegemonya Yaklaşımında Gözetim

Son olarak, dünya sistemleri açısından hegemonya analizlerinde gözetim ve gözetim toplumuna dair vurgular öne çıkmamaktadır. Özellikle Wallerstein'in dünya-sistemi yaklaşımı teoriden ziyade tarihsel bir analizdir. Dolayısıyla geçmişe dönük analizlerde gözetim ve gözetime dair pratiklerin yerine hegemon güç yükseliş ve çöküşlerine yoğunlaşmıştır. Bu açıdan gözetim, panoptik veya sinoptik gibi modeller birer alt inceleme alanı olarak görülmektedir. Kaldı ki sosyal bilimlere tek bir bilim dalı olarak ele alan Wallerstein bu açıdan daha bütüncül ve sistematik tek bir analize inanmaktadır. Bu bakış açısına göre, hegemonyalar doğar, büyür ve ölür. Bu bakımdan önemli olan ve incelemeye değer tek etken bu iniş ve çıkışlardır. Dolayısıyla yükseliş ve gerileyişin sebeplerine yoğunlaşmaktan ziyade döngüsel etkinin dünya sistemindeki önemine değinilmiştir.

Tablo 1. Hegemonya Yaklaşımlarında Gözetim Modelleri

	Panoptikon	Sinoptikon	Omniptikon
Hegemonik İstikrar Görüşü	var		
Liberal Kurumsalcı Yaklaşım	var	var	var*
Eleştirel Açıdan Neogramsci Bakış	var	var	
Dünya-Sistemleri Yaklaşımı			

*Liberal değerlere özgü panoptik ve sinoptik modellerin döngüsel olarak birbirini etkilediği bir sistematik bakımından var olduğu sonucuna varılabilir.

Bu yaklaşımlar açısından gözetim toplumu uluslararası ilişkiler açısından yöntemlere yönelik dış politika analizlerinde öne çıkmaktadır. Tablo.1’de de görüleceği üzere hegemonik istikrar yaklaşımının tek yönlü panoptik gözetim önceliği; liberal kurumsalcı yaklaşımın karşılıklı ve karmaşık gözetim anlayışı, eleştirel yaklaşımda neogramsci bakışta panoptik ve sinoptik gözetim modelleri olduğu görülmektedir. Dünya-sistemleri yaklaşımının ana savı itibari ile bütüncül bir yaklaşımı benimsemesi gözetime dair incelemeleri alt unsurlar olarak yorumlanmasına sebebiyet verebilir. Dolayısıyla yaklaşımdaki vurgu sistemin döngüsel niteliğidir. Yaklaşımlarda gözetimin irdelenmesi interdisipliner bir çalışmanın sonucudur. Uluslararası yapıdaki aktörlerin çeşitlenmesi ve disiplinler arası diyalogların iç içe geçmesi günümüz akademik çalışmalarında hegemonya kavramının insan davranışları açısından incelenmesinin bir etken olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Hegemonik yaklaşımlar ve gözetim toplumu yaklaşımları dijital çağın iletişim tekniklerini etkilemesinden dolayı birbirini tamamlamaktadır. Gözetim ve hegemonya kavramları, sosyolojik bir incelemenin uluslararası ilişkilerin aktörleri arasındaki ilişkilerine uygunluğu bakımından birbirlerini tamamlamaktadır. Uluslararası ilişkilerde bireylerin dahi birer aktör olabilecek etkiye sahip olması hem toplumsal dönüşüm ile hem de uluslararası

ilişkilerin dönüşümü ile açıklanabilir. Bu dönüşümün en etkili sebebi teknolojik gelişmeler ve dijital iletişim teknikleridir.

Hegemonya yaklaşımlarından her bir teorik bakış açısı farklı bir gözetim yaklaşımı ile uyumlu olmaktadır. Hegemonik yaklaşımlar açısından diplomasi, iletişim, güç, rekabet ve yayılmacılık gibi kavramlar klasik manalarındaki anlamlarında bir değişime uğramıştır. Örneğin, klasik diplomasi anlayışında gizliliğin önemli olması durumu, dijital çağda diplomasiinin şeffaf ve katılımcı olmasına dönüşmüştür. Bu da gözetim toplumunun etkileşim sayesinde uluslararası sisteme katılımcı bireylerin ve farklı uluslararası aktörlerin eklemlenmesi ile oluşmuştur. Gözetim ve onun dijital hali uluslararası ilişkilerin hegemonik açıdan güç mücadelesinde etkili bir araçtır.

Gözetim, bilgi elde etmeye, kontrole ve disipline dayalı bir süreçtir. Bu açıdan elde edilen bilginin gerektiğinde iktidar açısından disiplin aracı olarak kullanılması olasıdır. Bunun için gözetimin bir sistematığe çevrilmesi gerekmektedir. Bu sistematik hegemon konumda olan aktörün, gözetim yaparak bilgi elde etmesi ve bu bilgiyi anlamlandırarak tekrardan kullanabilmesi sistematığıdır. Diğer yandan tersi durumda da hegemon olan aktör, bir ideoloji üzerinden kendi markasını yaparak gözetlenilmek istemektedir. Hegemon, gözetilerek, diğer uluslararası aktörleri hegemonik çıkarlarına uyumlu hale getirip, ikna etmeye çalışmaktadır. Gözetim ile sağlanan bilginin güç, gözetim ile sağlanan korkunun disipline edebilme ve düzen sağlama, yine gözetim ile sağlanan denetimin istikrar oluşturabilme durumları ile hegemonyanın güç anlayışları uyumludur.

Hegemonya yaklaşımlarının güce, istikrara ve düzene sahip olmak adına savunduğu politik yöntemler gözetim ile sağlanan bilgi ve etki ile uygulanmaktadır. Hegemonya yaklaşımlarının maddi ve manevi güç kapasitelerine günümüz dijital teknolojisi ile gözetim yaparak da erişebildiği görülmüştür. Gözetim ile elde edilen bilginin işlenmesi ile veriler uluslararası ilişkilerde etki yaratmak adına kullanılmaktadır. Bir devletin elde ettiği istihbarat diplomasi sürecinde diğerlerine oranla ona avantaj sağlayabilmektedir. Bu durum hegemon olan aktörün diğer aktörleri denetlemesi ve üzerlerinde bir baskı yaratabilmesi açısından gözetimi gerektirmektedir. Diğer taraftan ise, hegemon olan aktör, hegemonik çıkarları için diğer aktörleri zor kullanmadan ikna edebilmek adına kendini gözetlemelerini sağlamalıdır. Çünkü rıza sağlanmış meşru bir alan, hegemon aktörün politikalarının sorgulanmasının önüne geçecektir. Dolayısıyla hegemonik istikrar yaklaşımında panoptik bir gözetim, liberal kurumsalcı ve eleştirel yaklaşımlarda hem panoptik hem sinoptik bir gözetim söz konusudur.

Dünya sistemleri yaklaşımı açısından ise, önemli olan unsur, döngülerden ibaret olan uluslararası ilişkiler düzenidir. Dünya sistemleri savunucuları alt birimlere bölünmüş incelemeler yapmayı reddederek bütüncül analizleri savunmaktadırlar. Dolayısıyla aslolan uluslararası ilişkilerin sermaye birikimine dayalı olan ve belli dönemlerde hegemon aktörünün değiştiği hegemonik döngülerdir. Bu döngülerde gözetim incelemeleri geri planda kalmaktadır. Dünya sistemleri yaklaşımının, sosyal bilimlere tek bir alan olarak bakması, interdisipliner bir çalışmaya uygun olmadığını göstermektedir.

Dijital çağın giderek daha etkili olduğu toplumsal ilişkilerde gücün, iletişim yöntemlerindeki başarı ile ilişkilendirilmeye başlaması, giderek her alana yayılmaktadır. Hem bireysel seviyede hem de uluslararası aktörler açısından dijital takip, dijital varlık ve bilgi erişimindeki başarı, bir güç göstergesi olmaktadır. Uluslararası ilişkilerde hegemonyanın değişmesi ile yeni hegemonların ortaya çıkma biçimleri değişebilecektir. Gözetim ve sağladığı stratejik avantaj hegemonik açıdan devletlerin dijital iletişim alanlarına daha fazla yatırım yapmalarını sağlayacaktır. Savunma harcamaları ile eşdeğer nitelikte olması muhtemel olan bilgi iletişim yatırımları, dijital çağın şeffaf fakat rekabetçi yapısında bir güç göstergesi olmaya devam edecektir. Gözetim teknolojileri sayesinde hegemonyaya avantaj sağlayan baskı ve denetim olguları, artık hegemonun da uluslararası kamuoyu tarafından gözetilmesi ile bu avantajı sadece hegemonla mal etmemektedir. Bu da bilgi üzerinden rekabetin daha da artmasına sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

- Anderson, P. (1988). Gramsci: Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Stratejisi, (Çev: Tarık Günersel). İstanbul: Alan Yayınları.
- Applied Minds Şirketi. (2020) Retrieved from <https://www.appliedminds.com/>
- Arslantaş, S., Binark, M., Dikmen, E.S., ... Elif Küzeci, E. (2012). Türkiye’de Dijital gözetim: T.C. kimlik numarasından e-kimlik kartlarına yurttaşın sayısal bedenlenişi. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği yayınevi.
- Augelli, E. & Murphy, C. N. (1993). Gramsci and international relations: a general perspective and example from recent US policy toward the third world. İçinde Gill, S. (eds.) Gramsci, historical materialism and international relations. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bailey, J. (2007). CENTRIXS Provides Vital Communication By Mass Communication Specialist 1st Class. Commander Task Force 73 Public Affairs Retrieved from https://www.navy.mil/submit/display.asp?story_id=30603
- Bauman, Z. & David Lyon, D. (2013). Akışkan gözetim, (Çev. Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Bauman, Z. (2006). Liquid modernity, Malden: Polity Press.
- Bentham, J. (1995). The Panopticon writings. Miran Bozovic (Eds). London: Verso Press.
- Bentham, J., Pease-Watkin, C. & Werret, S. (2016). Panoptikon gözün iktidarı, (Haz.-Çev: Barış Çoban& Zeynep Özarslan), İstanbul: Su Yayınları.
- Canpolat, N. (2005). Bilginin arkeoloğu Michel Foucault. Nurdoğan Rigel (Edt). Kadife karanlık: McLuhan, Foucault, Chomsky, Baudrillard, Postman, Lacan, Žižek, İstanbul: Su Yayınevi.
- Chase-Dunn, C., Arrighi, G., Cox, R., Taylor, P.,... Gills, B., (1994). Hegemony and social change, mershon international studies review, Wiley on behalf of The International Studies Association, Vol. 38, No. 2: 361-376.
- Chomsky, N. (2001). Amerikan müdahaleciliği. İstanbul: Aram Yayıncılık

- Cox, R. (1983). Gramsci, hegemony and international relations: an essay in method, *Millennium - Journal of International Studies*, (12:162-175).
- Dakis, A. (2011). CHIPS the Department of the Navy information technology magazine. July-September Retrieved from <https://www.doncio.navy.mil/chips/ArticleDetails.aspx?ID=2496>.
- Dolgun, U. (2004). Gözetim toplumunun yükselişi: enformasyon toplumundan gözetim toplumuna. *Yönetim Bilimleri Dergisi* (1: 3)
- Dolgun U. (2005). Enformasyon toplumundan gözetim toplumuna. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dolgun, U. (2008). Şeffaf hapisane yahut gözetim toplumu: küreselleşen dünyada gözetim, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Elon Musk, E. (2014). All our patent are belong to you, Retrieved from https://www.tesla.com/en_EU/blog/all-our-patent-are-belong-you?redirect=no
- Eralp, A. (2005). Hegemonya devlet ve ötesi: uluslararası ilişkilerde temel kavramlar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2006). Büyük Kapatılma, (Çev: Ferda Keskin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1977). Discipline and punish: the birth of prisons (Translete by Alan Sheridan) New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1992). Hapishanenin doğuşu, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Kitabevi.
- Frank, A. G. & Gills, B. K. (Edt.) (1993). The 5000- year world system: an interdisciplinary introduction the world system, five hundred years or five thousand? London: Routledge
- Fuchs, C. (2008). Internet and Society Social Theory in the Information Age. NewYork and London: Routledge Taylor and Francis Group.
- Giddens, A. (2008), Ulus devlet ve şiddet, (Çev: C. Atay) İstanbul: Devrin Yayıncılık.
- Gill, S., & Law, D. (1989). Global hegemony and the structural power of capital. *International Studies Quarterly*, 33(4), 475-499.
- Gilpin, R. (2001). Global political economy. New Jersey: Princeton University Press.

- Gramsci, A (1989). Hapishane defterleri, (Çev: K. Somer) İstanbul: Onur Yayınları.
- Granville, K. (2018). Facebook and Cambridge Analytica: What You Need to Know as Fallout Widens, New York Times, Retrieved from <https://www.nytimes.com/2018/03/19/technology/facebook-cambridge-analytica-explained.html>
- Griffiths, M. (2011). Fifty Key Thinkers in International Relations (Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler), (Çev: Cesran) Ankara: Nobel Yayınevi.
- Gupta, S. (2008). The Doctrine of pre-emptive strike: Application and implications during the administration of president George W. Bush. *International Political Science Review*, vol. 29, no. 2, Mar. pp. 181–196.
- Hayden, C. (2012). The Rhetoric of soft power: public diplomacy in global contexts. New York: Lexington Books.
- Hobbes, T. (2007). The Leviathan, (Çev: Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi yayınları: Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi.
- Ikenberry, G. J. (2001). After victory: institutions, strategic restraint, and the rebuilding of order after major wars. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Intellectual Ventures Lab (2020). Retrieved from <https://www.intellectualventures.com/who-we-are>
- Jenkins, R. (2012). Identity, surveillance and modernity: Sorting out who's who? Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty and David Lyon (eds.) Routledge Handbook of Surveillance Studies, London and New York: Routledge.
- Jessop, B. (2005). Hegemony, post-fordizm ve küreselleşme ekseninde kapitalist devlet. İstanbul: İletişim Yayınları,
- Kennedy, P. (2001). Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri: 16. yüzyıldan günümüze ekonomik değişim ve askeri çatışmalar, (Çev. B. Karanakçı), İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Keohane, R. (1984). After hegemony: cooperation and discord in the world political economy, Princeton: Princeton University Press.
- Kindleberger, K. (1973). The World in depression: 1929-39. Berkely: University of California Press.

Krasner, D. (1983). *International regimes*. Ithaca and London: Cornell University Press.

Logan, B. (2018). Hillary Clinton wants to know if Cambridge Analytica and Russian operatives worked together to derail her presidential campaign Retrieved from <https://www.businessinsider.com/did-cambridge-analytica-russia-affect-2016-election-hillary-clinton-2018-3>

Lyon, D. (2010). Identification, colonialism, and control: surveillant sorting in Israel/Palestine. İçinde Elia Zureik, David Lyon & Yasmeeen Abu-Laban (Edt.), *Surveillance and control in Israel/Palestine: population, territory and power*, Routledge.

Lyon, D. (2005). *Surveillance as social sorting: privacy, risk, and digital discrimination*, London and New York: Routledge.

Lyon, D. (2006), *Theorizing Surveillance: The Panopticon and beyond*, Willan Publishing, 2006, Devon.

Lyon, D. (2007). *Surveillance Studies: An Overview*. Oxford: Polity Press

Lyon, D. (2018). *The Culture of surveillance: watching as a way of life*. Cambridge: Polity Press.

Marx, G.T. (2002), What's New About the 'New Surveillance? Classifying for Change and Continuity, *Surveillance & Society*. Journal Vol.1, Issue 1, s. 9–29.

Marx, Gary T. (2005). *Surveillance and society*, encyclopedia of social theory. Retrieved from <http://web.mit.edu/gtmarx/www/surandsoc.html>.

Marx, Gary T., *Surveillance Studies*, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Second Edition, 2015, volume 23, 733–741

Mathiesen, T. (1997). The viewer society: Michel Foucault's panopticon revisited from theoretical criminology. *An International Journal*, 1(2), 215-232.

Mathiesen, T. (2004). *Prison on trial*, Winchester: Waterside Press.

Modelski, G. (2005). Küresel politikanın uzun döngüsü ve ulus-devlet", *Uluslararası İlişkiler*, 2,(7), 3-30.

- Nye, J. (2015). Amerikan yüzyılı bitti mi?, Ankara: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi adına Röle Akademi Yayıncılık: 76-77, 2015.
- Nye, Jr. J. S. & Keohane, R. O. (1997). Transnational relations and world politics, International Organization. Sayı. 25(3) Yaz: 197. (329-349).
- Okur, M.A. (2016) Gramsci, Cox ve hegemonya: yerelden küresele, iktidarın sosyolojisi üzerine. Uluslararası İlişkiler. Cilt 12, Sayı 46: 131-151.
- Özdel, G. (2012). Foucault bağlamında iktidarın görünmezliği ve panoptikon ile iktidarın gözü göstergeleri, The Turkish Online Journal Of Desing, Art And Commucation, 2(1),22-29.
- Paçacı, İ. (2018). Küresel gözetim düzeni ve iletişim altyapısı (küresel iletişim düzeninin arka planı), Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 85(104-125).
- Poster, M. (1990). The mode of information: post structure and social context, Chicago: University of Chicago Press.
- Purdy, Walter. (2017). Radicalization: social media and the rise of terrorism. Homeland Security Digital Library. Retrieved from <https://www.hsdl.org/?view&did=789039> ss.12-16.
- Rhodes, P.J. (2019). Antik Yunan'ın kısa tarihi (A Short History of the Ancient Greece). (Çev: Cumhuriyet Atay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Richelson, J. T. (2016). The U.S. intelligence community. Boulder: Westview Press.
- Robinson, I. W. (1998). Promoting polyarchy: globalization, us intervention and hegemony, Cambridge: Cambridge University Press,
- Rosen, J. (2004). The naked crowd: reclaiming security and freedom in an anxious age. Newyork: random House Trade Paperbacks.
- Ruggie, J. G. (1982). International regimes, transactions, and change: embedded liberalism in the postwar economic order, international organization. International Regimes. Volume 36, Issue 2, (Spring). 379-415.
- Sinclair, T. J. (1996). Beyond international relations theory: robert cox and approaches to world order. Rober W. Cox- Timothy J. Sinclair (Eds.), Approaches to the world order. Cambridge: Cambridge University Press.

Staples, W. G. (2014). *Everyday surveillance: vigilance and visibility in postmodern life*, Plymouth: Rowman and Littlefield.

TDK (2020). Gözetleme, Gözetim, Gözlem. Retrieved from <https://sozluk.gov.tr/>.

The Guardian (2018). Facebook data gathered by Cambridge Analytica accessed from Russia. Retrieved from <https://www.theguardian.com/technology/2018/jul/18/facebook-data-gathered-by-cambridge-analytica-accessed-from-russia-says-mp-damian-collins>

The National Security Strategy of the USA (2002). Retrieved from <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf>

Toker, E. (2016). Gözetim toplumu üzerine, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Bülteni, Ağustos (62).

Topuzkanamış, E. (2013). *Hukuk ve disiplin: modern toplumda hukuka uyma dayanakları*, İstanbul: XII Levha Yayıncılık.

Uçkun, S. & Uçkun, C.G. (2020). Panoptikon organizasyonlar: denetim ve gözetim aracı mıdır? *International Social Sciences Studies Journal*. Vol:6, Issue: 56; pp:553-557.

Wallerstein, I. (2011). *The modern world-system, capitalist agriculture and the origins of the european world- economy in the sixteenth century*. Berkeley: University of California Press.

Wallerstein, I. (2004). *World-Systems analysis: an introduction*. the USA: Duke University Press.

Waltz, K. N. (1979). *The Theory of international Politics*, California: Addison-Wesley Publishing, , 1979, p.102.

Weimann, Gabriel (2017). *How Modern Terrorism Uses the Internet*. Washington DC: United States Institute of Peace. Special Report:116 Retrieved from www.usip.org

West, Nigel (2012). *Historical Dictionary of Signals Intelligence*, Plymouth: The Scarecrow Press.

Yılmaz, S. (2011). 11 Eylül sonrasında ABD ve Türkiye'deki iç güvenlik yeniden yapılanmalarının karşılaştırması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 20, Sayı: 3. Ss.363.

Zuboff, Shoshana. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. London: Profile Books.

Zygmunt, B. (2012). Küreselleşme, (Çev: Abdullah Yılmaz). 4.Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

BOTANİK TURİZM BAĞLAMINDA BOTANİK BAHÇESİ KURULUMUNA YÖNELİK PAYDAŞ GÖRÜŞLERİ: GÜMÜŞOVA ÖRNEĞİ*

Canan ÖZGENÇ**
Muammer MESCİ***

ÖZET

Bu çalışma, Gümüşova ilçesine bir botanik bahçesinin kurulabilirliğini, botanik turizmi bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda yerel yönetim birimlerinden, akademisyenlerden ve yerel halktan oluşan paydaş görüşleri, Gümüşova ilçesine turizm bağlamında bir alternatif sunmak için önem arz etmektedir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile verilere ulaşılmıştır. Bu veriler betimsel analiz ile ortaya konulmuş olup yazıya dökülen paydaş görüşleri araştırmacının anlayacağı şekilde aktarılmıştır. Elde edilen sonuçlarda yerel yönetim birimlerinin, akademisyenlerin ve yerel halkın görüşleri Gümüşova ilçesine bir botanik bahçesinin kurulabileceği yönünde olmuştur. Ayrıca Gümüşova ilçesinin uygun potansiyeli barındırdığı ancak gerekli peyzaj incelemelerinin ve çalışmalarının yapılması gerektiği sonucu ortaya konmuştur. Paydaşların bir grubu ise Gümüşova ilçesinin bazı özelliklerinden dolayı bir botanik bahçesi kurulmak için uygun potansiyele sahip olmadığını, bunun yerine Düzce ilinin merkezini daha uygun gördüklerini ifade etmiştir. Son olarak yerel yönetim birimlerine ve akademisyenlere konu ile ilgili kalan eksikliklerin giderildiği çeşitli araştırmaların yapılması ve literatüre farklı akademik çalışmaların kazandırılması yönünde birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Botanik Turizm, Botanik Bahçesi, Botanik, Gümüşova.

STAKEHOLDER VIEWS ON THE ESTABLISHMENT OF A BOTANICAL GARDEN IN THE CONTEXT OF BOTANICAL TOURISM: GUMUSOVA EXAMPLE

ABSTRACT

This study aims to evaluate the of establishing a botanical garden in Gümüşova in the context of botanical tourism. In this context, stakeholder opinions consisting of local government units, academicians and local people are important in order to provide an alternative to Gümüşova district in the context of tourism. In this study, data were obtained by semi-structured interview technique using qualitative research method. These data were presented with descriptive analysis and stakeholder opinions were conveyed in a way that the researcher would know. According to the results, the opinions of local government units, academicians and local people were that a botanical garden could be established in Gümüşova district. In addition, it has been shown that Gümüşova district has the appropriate potential but necessary landscaping review and studies should be carried out. A group of stakeholders who think that Gümüşova district does not have the potential to establish a botanical garden due to some features, stated that they see the center of Düzce province appropriate rather than Gümüşova district. At the same time, a number of suggestions have been made to local government departments and academics, such as carrying out various research to address the remaining deficiencies related to the subject, and to introduce different academic studies into the literature.

Keywords: Botanical Tourism, Botanical Garden, Botanic, Gümüşova.

*Bu çalışma, Doç. Dr. Muammer MESCİ danışmanlığında yürütülen, Canan ÖZGENÇ' in "Alternatif Turizm Türlerinden Botanik Turizm Bağlamında Botanik Bahçesi Kurulumuna Yönelik Paydaş Görüşleri: Gümüşova Örneği" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

**Bilim Uzmanı, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı, e-posta: cananozgenic94@hotmail.com, ORCID No: orcid.org/0000-0002-6861-1217

***Doç. Dr. Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, e-posta: muammermesci@duzce.edu.tr, ORCID No: orcid.org/0000-0002-3053-3954

GİRİŞ

Günümüzde küresel kalkınmayı ve yakınlaşmayı kolaylaştıran turizm, en önemli etkinliklerden biri olarak kabul görmektedir. Kitle turizminden bunalan, kentlerin ve ağır iş yaşamının baskısından kaçan turist ve ziyaretçilerin yöneldiği alternatif turizm, sürdürülebilir turizm akımına ilişkin olarak gitgide trend kazanan bir turizm türü olmaktadır. Özellikle kültür ve doğa turizminin, turizm sektörünün uzandığı alternatifler arasında son senelerde popüler olduğu belirtilmektedir. Alternatif turizmin önemli bir kısmını oluşturan tabii kaynaklara dayalı turizm türlerinden kültür ve doğa turizmi gelirleri, turist sayısının az olmasına karşın, deniz (kıyı) turizmine göre daha yüksek değerler göstermektedir. Bu durum bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kültür ve doğa turizmi ile alakalı yatırımların çoğalmasına sebep olmaktadır (Karadeniz ve Sarı, 2018: 741; Özgen, 2010: 1407).

Ülkeler turizm pazarından elde ettikleri payı yükseltebilmek için sundukları turizm ürünlerini çeşitlendirmektedir. Bu, turistlerin geleneksel kitle turizmine yani deniz, kum ve güneşe olan eğilimini azaltmaktadır. Aynı zamanda bu ürün çeşitliliği, özel ilgi alanları ile tabiatta ve kültürel ortamlarda tecrübeler edinilmesine imkân sunmaktadır. Ayrıca sürdürülebilir ilke ile de tabiatı korumayı amaçlayarak kişileri, alternatif turizm etkinliklerine yönlendirmektedir. Bu etkinlikler içerisinde doğa, spor, kamp-karavan, rota, kültür, tarih, dağ, av, agro, yayla, ekoturizm, jeoturizm ve botanik turizm gibi çok çeşitli turizm türleri bulunmaktadır (Alkan, 2018: 1017). Doğaya dayalı turizmde kullanılan arz kaynakları; nispeten “müdahale görmemiş peyzaj, su, bitki örtüsü ve yaban hayatı” gibi tabii kaynaklar kullanılarak yapılan avcılık, yürüyüş, balık avlama, su sporları, dağ bisikleti, golf, kuş vb. yaban hayatı izleme, fotoğrafçılık gibi bütün turizm çeşitlerini kapsamaktadır (Karadeniz ve Sarı, 2018: 742). Bunlara ek olarak, günümüz turistlerinin, daha organik, daha bölgeye ait ürünler tanımak ve bilmek istemesi, gittikleri bölgenin gelenek ve göreneklerini görmek istemesi ve insanlarla iletişime geçmek istemesi gibi beklentilerinin olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda ekoturizm ve ekoturizm adı altında bölge ekonomisine katkı sunmak gayesiyle oluşturulan turizm çeşitlerine olan ilginin ve alakanın zamanla arttığı belirtilmektedir (Oktay, 2019: 5). Buna istinaden de Türkiye’deki flora çalışmaları gibi doğaya ve bitkilere dayalı vb. çalışmaların 1994 yılına kadar 5000’e yaklaşmış olduğu belirtilmektedir. Günümüzde bu sayının daha da arttığı bilinmektedir. Ekonomik önemi olan bitkilerin kullanım sahaları çeşitlendikçe, üretimle ilgili paydaşların ve bu grup bitkilere dayalı endüstrinin daha uzun dönemli planlarla düzenlenmesi gerekebilir (Karahana vd., 2015: 14; Sevgi ve Akkemik, 2014: 51).

Bu araştırmada ise botanik turizm bağlamında Gümüşova ilçesine bir botanik bahçesinin kurulabilirliğine yönelik paydaş görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Gümüşova ilçesinin turizme kazandırılması ve bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz olması sebebi ile bu çalışma literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda bir botanik bahçesinin oluşturulabilmesi için o bölge ile ilgili gerekli bilgilere ulaşılması ve bir fikir oluşturulması açısından yerel yönetim birimleri, akademisyenler ve yerel halk gibi o bölgede çalışan ve yaşayan grupların görüşlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmada yerel yönetim birimleri, akademisyenler ve yerel halktan oluşan paydaş görüşleri betimsel analize tabi tutulmuş olup bu görüşler araştırmacı tarafından aktarılmıştır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Botanik Bahçesi ve Botanik Turizm

Günümüzde kentsel açık ve yeşil sahalar, kişilerin doğa ile yakınlaşma imkânı buldukları alanlar olarak görülmektedir. Bir yönü ile doğanın kent ortamı içerisindeki parçası olarak düşünülen kentsel açık ve yeşil sahaların tasarlanması ve tasarlanmışlık duygusu ile tabii hisleri birlikte barındırması gerekmektedir (Eroğlu vd., 2016: 30). Kentler, çoğunlukla rekreasyon eğlence ve turizm etkinlikleri için merkezi konumda olmaktadır (Aylan ve Şalvarcı, 2018: 50). Modern kentlerde kişinin rahatlayabileceği tabii mekânları oluşturma gereksinimi, tabii yapının azalması ve dağılması sebebiyle giderek artış göstermektedir. Bu bağlamda botanik bahçeleri; bilimsel fonksiyonunun olması, dikkat çekici bitkilendirme tasarımlarının bulunması, bitkiyi muhafaza etmeyi esas alması ve tabiat eğitimine de yarar sağlaması gibi çeşitli yönleriyle kent peyzajının önemli yeşil sahalarından biri olarak hususi bir bahçe sınıfı konumunda yer almaktadır (Köse ve Gül, 2019: 109-110). Biyoçeşitliliği korumak, modern insanlığın en önemli görevlerinden biri olmaktadır. Doğal olmayan koşullardaki bitkileri kurtarmanın bir yolu, botanik bahçelerinde toplamaktır (Saltentye, 2012). Bu bağlamda bahçeler en geniş anlamıyla bitki koleksiyonlarını kapsamaktadır. Botanik kavramı ise daha özel bir anlama sahip olmaktadır (Bennet, 2014).

Fransızca kökenli “botanique” kelimesinden türeyen “botanik” kavramı bitki bilimi anlamına gelmektedir (TDK, 2019). Bu bağlamda botanik bahçeleri çeşitli bilimsel, eğitimsel ve estetik amaçlara hizmet eden bitkilerin toplanması, yetiştirilmesi ve çalışılması için ayrılan bir yer olarak tanımlanmaktadır (Bennet, 2014). Canlı bitkilerin yetiştirilmesi ve teşhiri için bilimsel yöntemlerle botanik bahçeleri kurulmaktadır. Başlangıçta süsleme ve hoş bir görünüm için kurulan botanik bahçelerinin daha sonra bilim ve eğitim için kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir. Ayrıca botanik bahçeleri sadece bitkileri göstermekle kalmayarak, aynı zamanda bitki yetiştirme ile ilgili uygulamaları da sergilemekte ve insanlar için

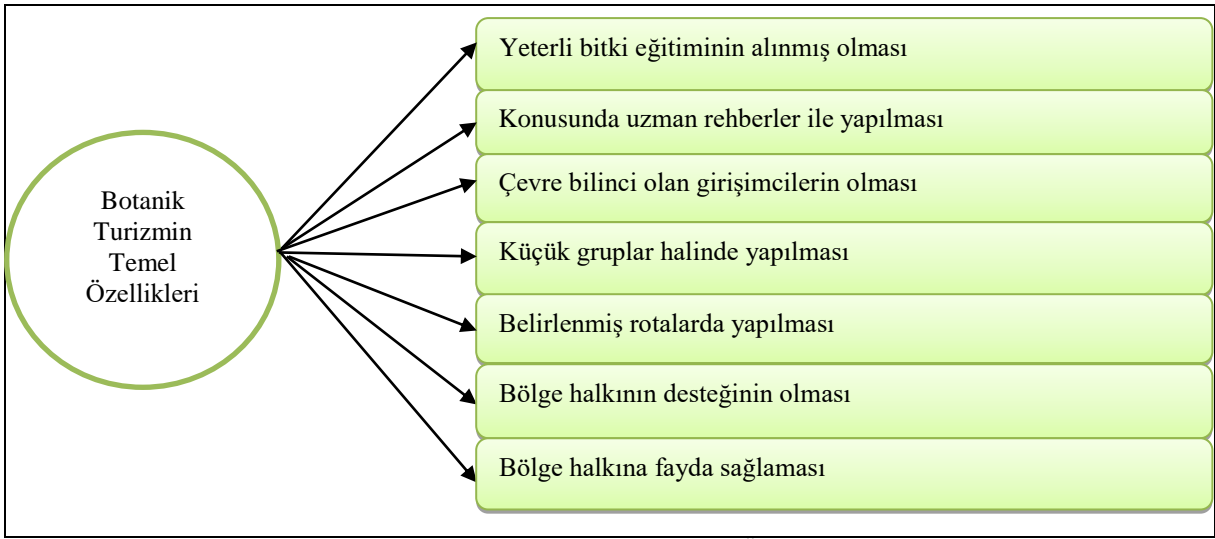
rekreasyon alanı oluşturmaktadır. Dünyanın dört bir yanındaki botanik bahçelerinin geniş bir alanı kapladığı ve kayda değer miktarda bitki türünü içerdiği bilinmektedir (Çelik vd.,2018:689-690). Buna bağlı olarak Türkiye’de bulunan bazı botanik bahçeleri aşağıda ifade edilmektedir (geziseyahat365.com):

- Nezahat Gökyiğit Botanik Bahçesi (Ataşehir/İstanbul),
- Ata Botanik Bahçesi (Yakutiye/Erzurum),
- Bursa Botanik Parkı (Osmangazi/Bursa),
- Karaca Arboretumu (Merkez/Yalova),
- İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi (Fatih/İstanbul).

Bunlardan Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi, Türkiye’nin ilk botanik bahçesi olması bakımından önem arz etmektedir (geziseyahat365.com, 2019). Botanik bahçeleri, her insanın yaratılışında olduğu gibi, her kültürde ve her nesilde kendilerine gelen taleplere uyum sağlayan ve yıllar içinde gelişen eski bir rekreatif alan olarak belirtilmektedir. Günümüz botanik bahçeleri ise halkın ve bilimsel izleyicilerin eğlence, keşif, koruma ve eğitim için kullandığı farklı alanlar olarak görülmektedir (Colburn, 2012). Türkiye’nin yaklaşık 10.000 bitki türüne sahip olduğu ve yine yaklaşık 3.000 tanesinin endemik bitkileri oluşturduğu bilinmektedir. Sahip olduğu bitki çeşitliliği bakımından ılıman kuşak içerisinde bulunan Türkiye, etrafında bulunan birçok ülkeden ayrı olan özellikleri ile ilgi uyandırmaktadır. Birçok ülkede, Türkiye’deki kadar bitki çeşitliliği olmasa da bitkilere Türkiye’den daha fazla önem verilmektedir. Türkiye’nin botanik turizm açısından gelişime açık bir ülke olduğu belirtilmektedir (Ateş vd., 2016: 22-24; Avcı, 2005: 28).

Türkiye, coğrafi konumu gereği olarak çok zengin flora türleri içermektedir. Buna istinaden ülke florasının zenginliğinin ve ilgi çekici olmasının birtakım fiziki ve floristik sebepleri bulunmaktadır. Türkiye’nin ekolojik özellikleri incelendiğinde floranın böylesine zengin olmasının sebepleri arasında; iklimsel çeşitliliğe sahip olması, topoğrafik, jeolojik ve jeomorfolojik çeşitliliklerinin olması, 0-5000 metre aralığında farklılık gösteren rakım ayrımının olması ve üç ayrı bitki coğrafyası bölgesinin birleştiği alanda olması yer almaktadır (Özgen, 2010: 1427; Özgişi vd., 2017: 64-65). Botanik turizm, alternatif bir turizm çeşidi olarak özünü tabiatın flora zenginliğinden alan, tabiatı zarara uğratmadan uygulanabilen ve bunu amaç edinen doğaseverlerin tüm sene süresince gerçekleştirebildiği bir turizm çeşidi olmaktadır (Akkuş ve Akkuş, 2016: 110). Aynı zamanda botanik bahçeleri, tabiat tarihi incelemelerinin gerçekleştirildiği ve felsefi fikirlerin geliştirildiği peyzaj müzeleri olarak bilinmektedir. Kişilerin botanik bahçelerini istirahat etme, yürüyüş yapma ve koşu yapma

alanı olarak kullandığı da ifade edilmektedir (Özçelik vd., 2006: 373). Günübürlük geziler, doğa yürüyüşleri ve piknikler ile başlayıp, doğayı tanımak, gördüğü bitkileri incelemek olarak bilinen botanik turizm yeşil ile bütünleşerek tabiattan alacağı bir bitkiyi kendi yaşamına katma etkinliklerinin bütünüdür (geziseyahat365.com, 2019). Bu bağlamda bitkileri coğrafi yaşam sahalarında gözlemlene, anlamlandırma ve açıklama etkinliği olarak ilgi ve yüksek koruma bilincine gerek duyulmaktadır (Dilaver, 2017: 558). Tabii ortamları bularak muhafaza etmek, ileriki jenerasyona yaşanabilir bir çevre ve el değmemiş zengin bir biyolojik çeşitlilik mirası bırakmak için de hususi bir öneme sahip olabilmektedir (geziseyahat365.com, 2019). Botanik turizminin temel özellikleri aşağıda gösterilmektedir (Dilaver, 2017: 558):

Şekil 1: Botanik Turizmin Temel Özellikleri

Ayrıca botanik bahçelerinden hususi-umumi maksatlı olarak ve kişisel-toplumsal olarak botanikçiler, zoologlar, bahçıvanlar, öğretim elemanları çevre korumacılar, öğretmenler, öğrenciler, iş insanları, çiftçiler, sanayiciler, fotoğrafçılar, peyzaj mimarları, ressamalar, doğaseverler ve bütün bitki meraklılarının faydalandığı bilinmektedir (Özçelik vd., 2006: 373). Bu bağlamda botanik turizmi, dünyadaki farklı bitki türlerini, coğrafi özellikleri bakımından incelemek üzere oluşturulan bir turizm türü olarak tanımlanmaktadır. Botanik turizmde ülkeyi birbirinden farklı kılan en önemli özelliklerin de endemik ve çeşitli bitkilerden oluşması olduğu ifade edilmektedir (Ateş vd., 2016: 22). Bitki gözlemciliği olarak da nitelendirilen, tabiata ilişkin bir turizm türü olan ve eko turizm boyutunda yer alan botanik turizm son senelerde popüler olarak artış göstermektedir. Rakamlar açık bir şekilde belli olmasa bile dünyada ve Türkiye’de bu turizm faaliyetini gerçekleştirenlerin sayısındaki yükselişler dikkat çekmektedir (Sayılan, 2008: 477). Yalnız botanik turizmi faaliyetine ilişkin kısıtlı sayıdaki uygulamada daha çok yabancı turistlerin ziyaretçi olarak bulunduğu ifade

edilirken bu turizmin özellikle yerli turistler için Türkiye’de çok yeni bir konu olduğu belirtilmektedir (Dilaver, 2017: 558).

III. YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırılan konunun ilgili kişilerin bakış açısından görülebilmesi, bu bakış açılarını karşılaştıran sosyal yapının ve aşamaların ortaya konulmasına olanak tanınması nitel araştırma yöntemlerinin üstün yönleri olarak ifade edilmektedir (Yıldırım, 1999: 10). Bu yöntemin tercih edilme sebebi ise botanik turizm bağlamında Gümüşova ilçesinde kurulabilecek olan botanik bahçesine yönelik ilgili paydaş görüşlerinin alınması ve ilçedeki potansiyelin belirlenmesidir. Denzin ve Lincoln’a (1994: 15) göre; nitel araştırma yöntemi “belirli bir nokta üzerinde odaklanmada çok metotlu; araştırma problemine yorumlamacı yaklaşımı benimseyen bir yöntem” olarak ifade edilmektedir (Coşkun vd., 2015: 303). Çalışmada veriler görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Detay bilgiye ulaşmayı sağlayan görüşme tekniği temel olarak nitel araştırmaların farklı ölçek yapılarında kullanılabilen önemli nitel veri toplama araçlarından olmaktadır (Mil, 2007: 3). Görüşme tekniği kendi içinde yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olmak üzere 3 türe ayrılmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde aynı yapılandırılmış görüşmelerde olduğu gibi daha önceden belirlenmiş sorular bulunmaktadır. Soruların belirli bir sırayı izlemediği, daha önceden belirlenmeyen ek soruların da yöneltebildiği ve daha esnek bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir (Bilim, 2007: 30-31). İlgili kişilerin araştırma konusuna ilişkin görüşlerini almak için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği seçilmiştir.

A. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Gümüşova ilçesinde ikamet eden yerel halk oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Oldukça yaygın olarak kullanılan bu teknikte esas, araştırma sorusuna cevap veren herkesin örneğe dâhil edilmesidir. Denek bulma işlemi arzu edilen örnek büyüklüğüne ulaşıncaya kadar devam etmektedir. Ancak elde edilen bulguların geneli temsil ettiğini iddia etmemek gerekir (Coşkun vd., 2015: 142). Bu örneklemin tercih edilme sebebi ise Gümüşova ilçesinde araştırma sorusuna cevap verebilecek herkesin çalışmaya dâhil edilmesidir. Buna bağlı olarak da botanik turizm bağlamında Gümüşova ilçesinde kurulabilecek olan botanik bahçesine yönelik görüşlerin elde edilmesi için 10 yerel yönetim birimi, 3 akademisyen ve 6 yerel halk olmak üzere 19 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların uygun gördükleri saatlerde ve 28.12.2018-18.02.2019 tarihleri arasında sağlanmıştır. Ayrıca araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği de mülakatta katılımcıların verdiği cevapların birbiriyle

tutarlı olup olmadığını kontrol etmeye yarayacak benzer içerikteki soruların yöneltilmesi ve katılımcıların verdiği cevapların kendileri tarafından onaylanması ile sağlanmıştır. Bu bağlamda araştırma sonuçlarının doğruluğunu konu edinmesi “geçerlilik” araştırma sonuçlarının tekrar edilebilirliği ile ilgili olması da güvenilirlik olarak ifade edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 255).

B. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada nitel veri toplama araçlarından yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kapsamında oluşturulan açık uçlu görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme sırasında katılımcı cevaplarının net olması için benzer sorular sorularak geçerlilik, katılımcıların kendileri tarafından doğrulanmış cevaplarla da güvenilirlik sağlanmıştır. Elde edilen cevaplar, katılımcı isteğine göre sözlü (ses kayıt cihazları) ya da yazılı dokümanlar ile aktarılmıştır. Bu kapsamda yapılan görüşmeler 15-45 dakika arası bir sürede gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin geneli katılımcıların çalışmış oldukları birimlerde ve yaşamış oldukları Gümüşova ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Randevu tarihindeki hava şartlarından dolayı yüz yüze görüşme gerçekleştirilemeyen 4 katılımcı ile de e-posta ve telefon üzerinden görüşme sağlanmıştır.

Çalışma kapsamında görüşme için hazırlanan görüşme soruları botanik bahçesi ve botanik turizm konularında yapılmış olan literatür taraması doğrultusunda oluşturulmuş olup araştırmanın yürütülmesinde danışmanlık yapan uzman bir akademisyen tarafından değerlendirilerek son halini almıştır. Paydaşlara yöneltilen bu sorular botanik turizm bağlamında Gümüşova ilçesine bir botanik bahçesinin kurulup kurulamayacağına yönelik cevap aramak şeklinde olmuştur. Görüşme kapsamında hazırlanan sorular şu şekildedir;

Tablo 1: Yerel Yönetim Birimlerine, Akademisyenlere ve Yerel Halka Yöneltilen Görüşme Soruları

1-Düzce ili botanik bahçesi kurmak için yeterli potansiyel taşıyor mu?
2-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulabilir mi? Kurulacak olursa nereye kurulabilir? (Fizibilite çalışması) Bu bahçenin kullanım amaçları neler olabilir?
3-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa, ziyaretçilere sunulacak olan endemik bitkiler neler olabilir? Ayrıca Gümüşova ilçesine ait sunulabilecek endemik bitki var mıdır? Varsa bu bitkiler hangileridir?
4-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa ziyaretçiler için bitkiler hakkındaki bilgilendirme araçları neler olabilir?
5-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa hangi yaş gruplarına hitap edebilir?
6-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa avantajları ve dezavantajları neler olabilir?
7-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa, botanik bahçesi ve oluşturulduğu bölge ile ilgili tanıtım (reklam) çalışmaları neler olabilir?
8-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa, kurulan botanik bahçesi bağlamında uygulanacak bilimsel faaliyetler neler olabilir?
9-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa, bu bahçenin ziyaretçilerine tanıtım ve hatıra amaçlı sunulacak olan hediyelik eşyalar neler olabilir?
10-Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa, bölgenin turizmine katkıları neler olabilir?

11-Gümüşova'da bir botanik bahçesi kurulacak olsa, turizm kapsamında bahçe etrafına kurulacak olan tesisler neler olabilir?
12-Gümüşova'da bir botanik bahçesi kurulacak olsa turizm kapsamında düzenlenecek olan faaliyetlerde, ziyaretçilerin katılacağı aktiviteler neler olabilir?
13-Gümüşova'da bir botanik bahçesi kurulacak olsa, bu bahçenin bölgeye ekonomik yönden faydaları neler olabilir?
14-Gümüşova'da bir botanik bahçesi kurulacak olsa bölgenin kalkınmasına ne gibi bir katkı sağlayabilir?
15-Gümüşova'da bir botanik bahçesi kurulacak olsa sosyal sorumluluk projesine sağlayacağı katkılar neler olabilir?

C. Veri Analizi

Araştırma verilerinin analizi sürecinde yerel yönetim birimleri, akademisyenler ve yerel halktan elde edilen bulguları düzenlemek ve okuyucuya sunmak için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. “Elde edilen verilerin daha önceden belirlenen başlıklar altında özetlenip yorumlanmasıyla” betimsel analiz elde edilmiş olur (Coşkun vd., 2015: 324). Veriler araştırma soruları çerçevesinde sistemli ve açık bir şekilde betimlenmiştir. Sonrasında bu betimlemeler açıklanarak ve yorumlanarak belirli sonuçlara ulaşılması sağlanmıştır.

IV. BULGULAR

Gümüşova'da yerel yönetim birimleri, akademisyenler ve yerel halktan oluşan katılımcılar ile görüşme yapılmıştır. Bu katılımcılara ait demografik özellikler belirlenmiştir. Demografik bilgiler; cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim durumlarını kapsamaktadır. Bu bağlamda araştırmaya dâhil edilen 19 katılımcıya ait bilgiler Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu
1.Katılımcı	Erkek	58	Evli	Ortaokul
2.Katılımcı	Erkek	35	Evli	Doktora
3.Katılımcı	Erkek	37	Evli	Doktora
4.Katılımcı	Kadın	39	Bekâr	Lisans
5.Katılımcı	Erkek	58	Evli	Lisans
6.Katılımcı	Erkek	53	Evli	Lisans
7.Katılımcı	Kadın	27	Bekâr	Yüksek Lisans
8.Katılımcı	Erkek	40	Evli	Yüksek Lisans
9.Katılımcı	Erkek	35	Evli	Doktora
10.Katılımcı	Kadın	32	Evli	Lisans
11.Katılımcı	Erkek	54	Evli	Lisans
12.Katılımcı	Erkek	48	Evli	Lisans
13.Katılımcı	Erkek	49	Evli	Lisans
14.Katılımcı	Erkek	45	Evli	Lisans
15.Katılımcı	Kadın	23	Bekâr	Yüksek Lisans
16.Katılımcı	Kadın	22	Bekâr	Lisans
17.Katılımcı	Kadın	31	Evli	Lisans
18.Katılımcı	Erkek	36	Evli	Ön Lisans
19.Katılımcı	Erkek	28	Bekâr	Ön Lisans

Bu bilgiler doğrultusunda Tablo 2 incelendiğinde araştırma katılımcılarından 13'ünün erkek, 6'sının ise kadın olduğu ve yaşlarının 22 ile 58 yaş aralığında değiştiği görülmektedir. Medeni durumlarında 14 katılımcının evli, 5 katılımcının da bekâr olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Eğitim durumlarında ise 18 katılımcının üniversite eğitim seviyesine sahip olduğu belirlenirken 3'ünün doktora, 3'ünün de yüksek lisans, 10'unun lisans ve 2'sinin de ön lisans mezunu olduğu görülmektedir. Kalan 1 katılımcının ise ortaokul mezunu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yerel yönetim birimlerinin, akademisyenlerin ve yerel halkın yarı yapılandırılmış görüşme sorularına verdikleri yanıtlar aşağıdaki gibidir:

1.Düzce İlinin Bir Botanik Bahçesi Kurabilmek İçin Yeterli Potansiyel Taşıyıp Taşımadığına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında araştırmaya katılan katılımcılara, “*Düzce ili bir botanik bahçesi kurabilmek için yeterli potansiyel taşıyor mu?*”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Düzce ilinin botanik bahçesi potansiyeline ilişkin olarak katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*doğa güzelliğinin olması, coğrafi yapısı ve konumu gereği avantajlı bir bölge olması, iklim koşulları gereği yağış potansiyelinin fazla olması, bitki çeşitliliğinin olması, iyi bir tarım arazisine sahip olması ve endemik bitki türlerinin fazla olması*” gibi sebeplerden dolayı taşıdığı yönünde olmuştur. 1 katılımcı ise; “*düzenli ve sistemli bir şekilde yapılacak bir alanın olmaması ve bahçe için yeterli peyzaj bilgisine ihtiyaç duyulmaması*” gibi sebeplerden dolayı taşımadığına yönelik görüş belirtmiştir.

2.Gümüşova'da Bir Botanik Bahçesinin Kurulup Kurulamayacağı, Kurulacak Olursa Nereye Kurulabileceği ve Bu Bahçenin Kullanım Amaçlarının Neler Olabileceğine İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “*Gümüşova'da bir botanik bahçesi kurulabilir mi? kurulacak olursa nereye kurulabilir? ve bu bahçenin kullanım amaçları neler olabilir?*”, şeklinde araştırma soruları yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bir botanik bahçesinin kurulup kurulamayacağı sorusuna ilişkin olarak 14 katılımcının oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*kamuya ve hazineye ait her açıdan elverişli olan birçok alanın bulunması, yol üzerinde olan bir ilçe olması yönünde avantajlı olması ve kişilerin değişik türde bitkilere ihtiyacının olması*” gibi sebeplerden dolayı kurulabileceği yönünde olmuştur. 5 katılımcı ise; “*alansal olarak yamaç bölgede kurulu olması, arazi olarak uygun olmaması, ilçenin potansiyeli ve konumu açısından uygun olmaması, küçük olduğu için yeterli potansiyeli taşıyamaması ve gelişmiş bir yer olmaması*” gibi sebeplerden dolayı kurulamayacağına yönelik görüş belirtmiştir.

Kurulacak olursa nereye kurulabileceği sorusuna ilişkin olarak 14 katılımcının oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; *“Hacılar mahallesine, Kışla mahallesine, Yeşil Yayla köyüne, ilçe merkezine ya da köylerinde bulunan uygun bir alana, dağ yamaçlarının bitiminde olan ormanlık bir alana ve yol kenarında bulunan uygun bir alana”* gibi alanlara kurulabileceği yönünde olmuştur. 5 katılımcı ise; *“Düzce merkeze”* kurulabileceğine yönelik görüş belirtmiştir.

Kullanım amaçlarının neler olabileceği sorusuna ilişkin olarak katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; *“turizm boyutunda farklılık oluşturacağı, spor faaliyetlerinin yapılacağı, çeşitli eğitimlerin verileceği, sosyal aktivitelerin gerçekleştirileceği, doğayı tanıma olanağının sağlanacağı, bilimsel araştırmaların yapılacağı, tıp bilimi boyutunda çeşitli araştırmaların yapılmasına ve tedavi yöntemlerinin bulunmasına aracı olacağı ve organik bahçe olarak kullanılacağı”* gibi kullanım amaçlarının olabileceği yönünde olmuştur.

3.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Ziyaretçilerine Sunacağı Endemik Bitkilere İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, *“Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa ziyaretçilerine sunacağı endemik bitkiler neler olabilir?”*, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin olarak 15 katılımcının oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; *“yerel bitkiler, Karadeniz bölgesi bitkileri, süs bitkileri, kestane, fındık, şifalı bitkiler, pelemir otu, ısırgan otu, bal kabağı, peygamber çiçeği, horozgözü, Batı Karadeniz çiçeği, gelinparmağı, dağ sümbülü ve çınar ağacı”* gibi bitkilerin sunulabileceği yönünde olmuştur. 3 katılımcı da; *“bu konuda bilgi sahibi olmadıklarını”* ifade etmiştir. 1 katılımcı ise; *“bölgede endemik bitki olduğunu düşünmediğine”* yönelik görüş belirtmiştir.

4.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Bu Bahçede Bulunacak Bitkiler Hakkındaki Bilgilendirme Araçlarına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, *“Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa ziyaretçiler için bitkiler hakkındaki bilgilendirme araçları neler olabilir?”*, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; *“tanıtım levhaları, rehberler, internet, mobil uygulamalar, led ekranlar, sosyal medya, tanıtım cd’leri, görsel-işitsel panolar, sesli anlatım sistemleri, QR kodlama sistemi, çeşitli kartvizitler, numune bitkiler, tanıtım amaçlı toplantılar ve yönlendirici levhalar”* gibi bilgilendirme araçlarının olabileceği yönünde olmuştur.

5.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Hangi Yaş Gruplarına Hitap Edebileceğine İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “*Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa hangi yaş gruplarına hitap edebilir?*”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*8-80 yaş arası kitleye, her yaş grubuna, orta yaş grubuna, 25-40 yaş arası kitleye, 15-60 yaş arası kitleye, genç kesime, 40-70 yaş arası kitleye ve yaşlı kesime*” hitap edebileceği yönünde olmuştur.

6.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Avantajlarının ve Dezavantajlarının Neler Olabileceğine İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “*Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa avantajları ve dezavantajları neler olabilir?*”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bir botanik bahçesinin kurulabilecek olması kapsamında avantajlarının neler olabileceği sorusuna ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*mükemmel bir turizm potansiyeli oluşturması, bilinmeyen birçok bitki hakkında bilinçlenmeye katkı sağlaması, bulunduğu bölgeyi özgünleştirmesi, botanik turizm kapsamında ülkeye ve bölgeye gelir sağlaması, ulaşımının kolay olması sebebiyle ziyaretçi sayısının fazla olması, farklı aktiviteler için alternatif oluşturması, psikolojik olarak rahatlatması, tıp biliminde doğal bitki ilaçlarıyla tedavinin sağlanması, bulunduğu bölgeye istihdam olanağı sağlaması, bölgedeki bitki çeşitliliğinin korunması ve bölgenin gelişimine katkı sağlaması*” gibi avantajlarının olabileceği yönünde olmuştur.

Bir botanik bahçesinin kurulabilecek olması kapsamında dezavantajlarının neler olabileceği sorusuna ilişkin 14 katılımcının oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*hiçbir dezavantajının olmayacağı*” yönünde olmuştur. 5 katılımcı ise; *bahçe bakımının bilinçsiz yapılması sonucunda maddi-manevi kayıp olması, çalıştırılacak personelin bulunması hususunda kalifiyeli elemana ihtiyaç duyulması, bahçe bakımının zor olması, düşük nüfusa sahip bir il olduğu için ziyaretçi sayısının az olması ve E5 Karayolu’na yakın bir botanik bahçe yapımına uygun bölgenin temininin zor olması*” gibi dezavantajlarının olabileceği yönünde görüş belirtmiştir.

7.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Bu Bahçe ve Oluşturulduğu Bölge ile İlgili Tanıtım (Reklam) Çalışmalarına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “*Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa bu bahçe ve oluşturulduğu bölge ile ilgili tanıtım (reklam) çalışmaları neler olabilir?*”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya ağlarında açılan sayfalar, dergiler, billboardlar, sponsorlu tanıtımlar, kamu spotları, reklam filmleri, internet tanıtımları, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile eşdeğerli şekilde yapılan tanıtımlar, tanıtıcı kitaplar ya da tanıtıcı broşürler, afişler, dev ekranlı görseller, yerel basın haberleri, gazeteler ve tanıtım ofisleri*” gibi tanıtım çalışmalarının olabileceği yönünde olmuştur.

8.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Botanik Bahçesinde Uygulanacak Olan Bilimsel Faaliyetlere İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “*Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa, kurulan botanik bahçesi bağlamında uygulanacak olan bilimsel faaliyetler neler olabilir?*”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*ilgili kongrelerle ve sempozyumlarla bitkiler hakkındaki bilgilendirmelerin yapılması, birebir uygulamalı bilimsel eğitimlerin verilmesi, üretimi sağlanmaya çalışılan bitkiler için bahçeye araştırma merkezinin kurulması, tıp alanında alternatif tıp üzerine bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesi, çalıştay ve tanıtım-sergi günleri gibi eğitici bilimsel faaliyetlerin yapılması, eğitim amaçlı gezilerin düzenlenmesi, bilimsel fuarların düzenlenmesi ve üniversite bölüm deneylerinin kurulan laboratuvar ortamında gerçekleştirilmesi*” gibi bilimsel faaliyetlerin olabileceği yönünde olmuştur.

9.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Ziyaretçilerine Tanıtım veya Hatıra Amaçlı Sunacağı Hediyeelik Eşyalara İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “*Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa bu bahçenin ziyaretçilerine tanıtım veya hatıra amaçlı sunacağı hediyeelik eşyalar neler olabilir?*”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*İpek böceği ya da kelebek figürleri, kartpostallar, buzdolabı magnetleri, sukkulentler, araç logoları, fındık paketleri, bitki çayları, broşürler, bitki minyatürleri, anahtarlıklar, yerel ürünlerle ilgili minyatürler, kalemler, ofis masaüstü aksesuarları, ahşap ürünler, tohum kalemler ve tanıtım cd’leri*” gibi hediyeelik eşyaların olabileceği yönünde olmuştur.

10.Gümüşova'da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Bölge Turizmine Oluşturacağı Katkılarına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa bölgenin turizmine oluşturacağı katkılar neler olabilir?”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “bölgeye turist çekebilmek için mühim bir sebep oluşturacak olması, kültür turizmi boyutunda uzun vadede katkı sağlayacak olması, bölgede yapılacak olan turizm sempozyumlarıyla entegre edilebilecek olması, katma değer açısından önem arz edecek olması, bitkilerin tedavi amaçlı, sağlık turizmi boyutunda katkı sağlayacak olması, turizme olan deniz-kum-güneş bakış açısını değiştirebilecek olması, doğa turizmine katkı sağlayacak olması, her yaş grubuna hitap edebilecek bir turizm potansiyelini oluşturacak olması, bölgede her yönden kalkınma sağlayacak olması ve turizm boyutunda yeni bir alternatif oluşturacak olması” gibi katkılarının olabileceği yönünde olmuştur. 1 katılımcı ise; “bulunduğu konum sebebi ile bölgedeki turizm potansiyeline sınırlı bir şekilde katkı sağlayacak olması” şeklinde görüş belirtmiştir.

11.Gümüşova'da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Turizm Boyutuyla Bahçe Etrafına Kurulacak Olan Tesislere İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa turizm kapsamında bahçe etrafına kurulacak olan tesisler neler olabilir?”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “trafik eğitim pistleri, dinlenme tesisleri (çay bahçesi vb.), yiyecek-içecek işletmeleri (yöresel), kapalı tesisler (düğün, nişan vb.), toplantı salonları(yerel yönetim vb.), küçük işletmeler (hediyeelik eşya vb.), aktivite alanları (spor vb.), çeşitli uygulama atölyeleri, aktarlar, hayvanat bahçesi, oyun parkları, sergi alanları (bitki örnekleri vb.), tasarım alanları (amfi-tiyatro), ibadet amaçlı cami ya da mescitler, konaklama tesisleri (otel-motel vb.), hobi bahçeleri, deneme bahçeleri ve atölyeler (doğal ilaç vb.)” gibi tesislerin olabileceği yönünde olmuştur.

12.Gümüşova'da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Turizm Boyutuyla Düzenlenecek Olan Faaliyetlerde Ziyaretçilerin Katılacağı Aktivitelere İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa turizm kapsamında düzenlenecek olan faaliyetlerde ziyaretçilerin katılacağı aktiviteler neler olabilir?”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*ata binme, eğitici-öğretici geziler gerçekleştirme, tiyatro ya da sinevizyon gösterilerine katılma, doğa fotoğrafçılığı yapma, bahçivanlık ya da teraryum yapımı gibi eğitici seminerlere katılma, rafting ya da off-road etkinliklerine katılma, doğa yürüyüşü (trekking) yapma, ot festivalleri gibi benzer festivallere katılma, piknik yapma, ekim-dikim uygulamalarına katılma, şelale-yayla gibi gezi turlarına katılma, ATV ve bisiklet turlarına katılma*” gibi aktivitelerin olabileceği yönünde olmuştur.

13.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Bölgeye Ekonomik Yönden Sağlayacağı Faydalara İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “*Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa bu bahçenin bölgeye ekonomik yönden sağlayacağı faydalar neler olabilir?*”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilecek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*en az 100 farklı aileye katkı sağlayacak olması, bölgenin servisçisine kadar herkesin kazanacak olması, yiyecek-içecek sektörünün fayda-kar sağlayacak olması, ulaşım sektörünün fayda-kar sağlayacak olması, günlük girdi sayısına bağlı olarak ekonomik girdi sağlayacak olması, yeni istihdam alanları oluşturacak olması, çeşitli alım-satım faaliyetlerinin gerçekleştirilecek olması, ücretli eğitimlerin gerçekleştirilebilecek olması, bölgeye alternatiflik katarak hareketlilik getirebilecek olması, turizm potansiyeline bağlı olarak ticari hareketliliğin artacak olması ve alınacak giriş ücretlerinin belirli alanlarda kullanılabilir olması*” gibi ekonomik faydalarının olabileceği yönünde olmuştur.

14.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Bölgenin Kalkınmasına Sağlayacağı Katkılarına İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “*Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa bölgenin kalkınmasına sağlayacağı katkılar neler olabilir?*”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilecek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*bölge nüfusunun artacak olması, bitkiler ve bahçe hakkındaki kültürün oluşacak olması, bölgenin kalkınmasında gelişmişlik düzeyinin artacak olması, turizme canlılık ve hareketlilik getirecek bir alan oluşturacak olması, bahçede üretilen ürünlerin satışının yapılması, ekonominin gelişmesiyle insanların refah seviyesinin de artacak olması, ulaşım bakımından uğrak bir bölge olması sebebiyle tanıtıma fayda sağlayacak olması, insanların gezerek-görerek kültürleneceği bir bölge olması, sosyal bir ihtiyaç olarak değerlendirilecek olması,*

botanik bahçesine gelen ziyaretçilerin bölgenin ismini duyurarak tanınmasını sağlayacak olması ve her açıdan farklı deneyimler sunacak olması” gibi katkılarının olabileceği yönünde olmuştur.

15.Gümüşova’da Bir Botanik Bahçesinin Kurulabilecek Olması Kapsamında Sosyal Sorumluluk Projesine Sağlayacağı Katkılara İlişkin Bulgular

Bu başlık altında katılımcılara, “Gümüşova’da bir botanik bahçesi kurulacak olsa bu bahçenin sosyal sorumluluk projesine sağlayacağı katkılar neler olabilir?”, şeklinde araştırma sorusu yöneltilerek düşünceleri ifade edilmiştir.

Bu soruya ilişkin katılımcıların oluşturduğu görüşlerin çoğunluğu; “*tema gibi vakıflar aracılığıyla gerekli bilincin oluşturulacak olması, büyük-küçük herkesin çevresindeki güzelliklere farklı bakış açılarıyla yaklaşacak olması, öğrenciler için bu bahçede çeşitli eğitimlerin verilecek olması, engelli bireylere istihdam alanı oluşturacak olması, ziyaretçilere duyarlılık bilincini aşılacak olması, yetimhane ya da huzur evleri gibi belirli kurumlardaki kişilere farklı bir deneyim sunacak olması, ziyaretçiler üzerinde psikolojik ve fiziksel rahatlama oluşturacak olması, çevreye örnek olup rol model olarak kullanılacak olması, genç nesle yeni iş imkânları sunacak olması ve kamu cezası alan mahkûmlar için istihdam alanı oluşturarak çevreye insan kazandıracak olması” gibi katkılarının olabileceği yönünde olmuştur.*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turistlerin turizmdeki tercihlerinin ve motivasyonunun sürekli olarak değiştiği bilinmektedir. Temiz havanın, güzel manzaranın, geleneksel ürünlerin yanı sıra modern tarım ürünlerinin tadını çıkarmak gibi belirli hususlar çerçevesinde seyahat etme eğilimi hızlı bir artış göstermektedir. Güzel manzara ve temiz havaya ek olarak, çeşitli tarlalar, bahçeler ve araziler geniş bir eğitim alanı olarak görülmektedir (Utama, 2015). Bu bağlamda botanik turizm kapsamında değerlendirilen botanik bahçeleri de turistlere sunulan bir aktivite alanı olarak bilinmektedir. Ancak botanik turizm bağlamında botanik bahçelerinin değerlendirilmesi konusunda yapılan çalışmaların ve araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Botanik turizm ile ilgili mevcut literatürde sınırlı sayıdaki çalışmalardan biri olan Öztürk (2016)’ün “Güzelyurt Florası (Aksaray) ve Botanik Turizmine Katkıları” adlı tez çalışmasında, botanik turizminin diğer alternatif turizm çeşitleri ile ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Buna karşın botanik bahçesinin oluşturulması bağlamında herhangi bir gerçekleştirilmiş incelemeye rastlanılmamıştır.

Farklı bir çalışma olan Irmak ve Yılmaz (2011)’in yapmış olduğu “Flora Turizmine Bakış Açısının Anketlerle Belirlenmesi” adlı makale çalışmasında ise botanik turizm genel

bakışın nicel araştırma yöntemi ile incelendiği görülmektedir. Elde edilen bulgularda flora turizmi ile ilgili olarak katılımcıların büyük çoğunluğunun mekân tercihlerini, su kıyıları veya ormanlık alanlardan yana kullandıkları belirtilmektedir. En fazla ilgi çeken bitki tiplerinin ise kokulu bitkiler, geofitler ve endemik bitkilerden oluştuğu ve bu turizm aktivitesindeki önceliklerinin ise güvenlik, manzara güzelliği ve vejetasyon zenginliği olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise botanik bahçelerinin nereye kurulabileceğine ilişkin kişilerin mekân tercihleri, dağ yamaçlarının bitiminde olan ormanlık bir alan veya yol kenarında bulunan uygun bir alan olarak belirtilmiştir. Botanik bahçelerinin ziyaretçilerine sunacağı endemik bitkilerin neler olabileceğine ilişkin bitki tipleri de yerel bitkiler, Karadeniz bölgesi bitkileri, süs bitkileri ve şifalı bitkiler gibi vb. bitkiler olarak belirtilmiştir. Bu iki çalışmanın mekân tercihleri ve bitki tipleri açısından birbiriyle benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Bir başka çalışma olan Çarbuğa ve Pekerşen (2017)'in yapmış olduğu "Botanik Bahçeleri ve Turizm" adlı makale çalışmasında botanik bahçelerinin gelişimi, aktivite alanı olarak kullanımı ve spesifik potansiyellerinin incelendiği görülmektedir. Elde edilen bulgularda da gelecekte botanik bahçelerinin turistik aktivite alanı olmasının yanı sıra özellikle kentlerde yaşamakta olan bireyler için günlük aktivite alanı olma işlevinin artacağı belirtilmektedir. Bu çalışmada ise botanik bahçelerinin bölgenin kalkınmasına sağlayacağı katkılara ilişkin, sosyal bir ihtiyaç olarak değerlendirilecek olması belirtilmiştir. Bu bağlamda da bu konudaki çalışmaların yapılmasının faydalı olacağını düşünülmesine yönelik bir öneri sunularak bu çalışmada sunulan öneri ile benzer olduğu görülmektedir.

Gümüşova ilçesinin botanik turizm potansiyelini değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmanın konusuna benzer nitelikte olan çalışmalara bakıldığında;

Yılmaz ve Karahan (2003)'in yapmış olduğu "Eko-Turizm Yaklaşımlarında Flora Turizmi: Palandöken Dağlarının Potansiyeli" adlı bildiri çalışmasında ise Palandöken dağlarının ağırlıklı kış turizm olanaklarını, özellikle ilkbahar ve yaz aylarında ortaya çıkan flora turizmini inceledikleri görülmektedir. Bir başka çalışma olan Çelik vd., (2018)'nin yapmış olduğu "An Assesment on the Floristic Variety of Province of Şırnak Turkey in Terms of Botanical Tourism" adlı makale çalışmasında Şırnak ilinin botanik turizm potansiyelinin değerlendirildiği görülmektedir. Elde edilen bulgularda Şırnak ilinin yerel ve bölgesel endemik bitkilere ve botanik turizmi için önemli bir potansiyele sahip olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmada ise Düzce ilinin botanik bahçesi potansiyeline ilişkin, bitki çeşitliliğinin olması, iyi bir tarım arazisine sahip olması ve endemik bitki türlerinin fazla olması gibi çeşitli özellikleri ile önemli bir potansiyele sahip olduğu belirtilmiştir. Bu iki çalışma da bir botanik

bahçesinin kurulmasına ilişkin iki farklı bölgenin taşıdığı potansiyel açısından birbirleriyle benzerlik göstermektedir.

Bu potansiyelleri tanıtmaya yönelik bilgilendirme aracı olarak görülen rehberler ile ilgili de Kuşadası Kültürel Mirası Koruma Derneğinin “Kuşadası Dilek Yarımadası Milli Parkı Uzman Botanik Rehberliği Projesi” adı altında bir proje çalışması başlatmış olduğu görülmektedir. Bu projenin amacının Dilek Yarımadası Milli Parkı’nda bulunan endemik bitkileri koruyacak olması, bu bitkileri Kuşadası’na gelecek yerli ve yabancı konuklara tanıtmak olması ve bu konuda bilgi verecek olması hususunda profesyonel botanikçi turist ve rehberleri yetiştirmek olduğu ifade edilmektedir (Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği, 2019). Bu çalışmada ise Gümüşova’da kurulacak olan bir botanik bahçesinde bulunan bitkiler hakkındaki bilgilendirme araçlarına ilişkin, tanıtım levhaları, rehberler, internet, mobil uygulamalar, çeşitli kartvizitler ve numune bitkiler, gibi vb. bilgilendirme araçlarının olabileceği belirtilmiştir. Gümüşova ile ilgili yayınlanmış tez çalışmasından uyarlanan bu çalışma kapsamında ise bu proje örnek alınarak botanik turizme yönelik bir bölüm oluşturulabilir. Buna bağlı olarak bölümünün istihdama katkı sağlayabilecek olmasının yanında benzer projeler geliştirilerek bu potansiyellerin tanıtılması sağlanabilir. Ayrıca botanik bahçeleri ile ilgili bilincin artacak olması ve tanıtım aracı olan rehberlerin önemi ile amacının ortaya konulmasının gerçekleşeceği de düşünülmektedir.

Bu çalışmaların yanı sıra botanik turizm kapsamında botanik bahçelerinin oluşturulmasına yönelik olan çalışmaların nitel-nicel araştırma yöntemleri ile yapılarak arttırılması gerektiği ifade edilebilir. Nitekim bu çalışmada yerel yönetim birimleri, akademisyenler ve yerel halktan oluşan paydaşların görüşleri, nitel araştırma yönteminden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile betimsel analize tabi tutularak incelenmiştir. Yayınlanmış tez çalışmasından uyarlanarak hazırlanan “Botanik Turizm Bağlamında Botanik Bahçesi Kurulumuna Yönelik Paydaş Görüşleri: Gümüşova Örneği” adlı bu çalışmada da genel olarak katılımcıların görüşleri bir botanik bahçesinin kurulması için Gümüşova’nın her yönden uygun potansiyeli taşıdığı fakat konu ile ilgili detaylı peyzaj incelemesinin yapılması gerektiği yönünde olmuştur. Belirli özelliklerinden dolayı uygun potansiyeli taşımadığını düşünen bir grup katılımcı ise bahçenin kurulumu için bölgenin uygun potansiyeli taşımaya yönelik fikirler sunmuştur. Bu fikirler kapsamında birtakım çıkarımlarda ve önerilerde bulunulmuştur.

Teorik açıdan değerlendirildiğinde, yapılan bu çalışmanın ilgili literatürdeki bir boşluğu ortaya koyduğu ve bunun giderilmesine katkı sunduğu söylenebilir. Gelecek araştırmacılara ve akademisyenlere yönelik bir takım öneriler şu şekildedir:

- Gümüşova'yı turizm konusunda literatüre kazandırabilecek akademik çalışmalar yapılabilir.
- Yerel yönetim birimleri ve akademisyenlerin bir araya gelmesiyle botanik bahçeleri üzerine ortak çalışmalar yürütülebilir.
- Botanik bahçesi kapsamında peyzaj planlama üzerine bir araştırma yapılabilir.
- Botanik turizm kapsamında botanik bahçeleri ile ilgili çalışmaların azlığına karşılık bu çalışmanın örnek teşkil edecek olduğu düşünülerek farklı bölgelerde farklı bilimsel çalışmalar yürütülebilir.
- Nitel araştırma yöntemi ile hazırlanan bu araştırma nicel araştırma yöntemi kullanılarak da incelenebilir. Sonrasında kıyaslama yapılarak yeni bir araştırma konusu oluşturulabilir.

Uygulama alanı açısından incelendiğinde, botanik turizmi bağlamında değerlendirilecek olan alternatif alanların botanik parklar ile sınırlı kalmaması gerektiği söylenebilir. Botanik bahçelerinin oluşturulmasına yönelik birtakım öneriler ise şu şekildedir:

- Botanik bahçelerinin botanik turizmi içindeki yeri konusunda çeşitli eğitimler ile toplum bilinçlendirilebilir.
- Gümüşova'da kurulabilecek olan botanik bahçesine yiyecek-içecek işletmeleri, ve hediyelik eşya satan işletmeler gibi çeşitli tesisler oluşturulabilir.
- Gümüşova'da kurulabilecek olan bir botanik bahçesi kapsamında ot festivalleri gibi bitkileri de içinde bulunduran festivaller ya da farklı etkinlikler düzenlenebilir.
- Gümüşova'da kurulabilecek olan bir botanik bahçesini ziyaret eden ziyaretçilere bahçivanlık ya da teraryum yapımı gibi mesleklerin eğitimleri verilebilir.
- Gümüşova'da oluşturulacak olan botanik bahçesi sadece bir bitki alanı olarak değil de bir yaşam alanı olarak da tasarlanabilir.

Ortaya koyulan bu çalışma, Gümüşova ilçesinde bulunan yerel yönetim birimleri, akademisyenler ve yerel halktan katılımcılar ile sınırlıdır. Araştırmanın diğer bir sınırlılığı ise araştırmaya dâhil edilecek yerel yönetim birimlerinden iki birimin müsait olmamasından ötürü görüşmeyi iptal etmiş olmasıdır. Araştırma kapsamındaki veriler, görüşme esnasında verilen cevaplar ve literatür taraması ile elde edilen bilgilerle sınırlıdır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, G. & Akkuş, Ç. (2016). Erzurum İli Potansiyel Turistik Arz Kaynaklarının İncelenmesi. *IUJEAS*, 1(1), 99-120.
- Alkan, A. (2018). An Alternative Tourism Route: Kurtalan Ekspresi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 1016-1038.
- Ateş, A., Akmeşe, H., Büyüksalvarcı, A., Kılınç, C., Coşkun, M. & Sunar, H. (2016, August). A Research On Botany Tourism And Plant Museums: Applicability In Turkey. The 2016 WEI International Academic Conference Proceedings, Boston, USA.
- Avcı, M. (2005). Çeşitlilik ve Endemizm Açısından Türkiye'nin Bitki Örtüsü. *Coğrafya Dergisi*, (13), 27-55.
- Aylan, K. F. & Şalvarcı, S. (2018). Kent Turizmi Açısından Rekreasyon Alanlarının Önemi: Konya Temalı Parklar Örneği. *Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 49-62.
- Bennett, B. C. (2014). *Learning in Paradise: The Role of Botanic Gardens in University Education. Innovative Strategies for Teaching in the Plant Sciences*, Springer, New York: NY.
- Bilim, Y. (2007). Görüşme Tekniği ve Araştırmalarda Kullanımı. İçinde A. Yüksel, B. Mil & Y. Bilim (Edt.), *Nitel Araştırma: Neden, Nasıl, Niçin?* (ss. 27-42).Ankara: Detay Yayıncılık.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Colburn, T. C. (2012). *Growing Gardens: Botanical Gardens, Public Space and Conservation (Yüksek Lisans Tezi)*. California Polytechnic State University, San Luis Obispo.
- Çarbuğa, Ü. & Pekerşen, Y. (2017). Botanik Bahçeleri ve Turizm. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 1(1), 26-35.
- Çelik, S., İştin, E. A., Rüstemoğlu, M. & Fidan M. (2018). An Assessment on the Floristic Variety of Province of Şırnak Turkey In Terms of Botanical Tourism. *Social Sciences Researches in the Globalizing World*, 689-697.
- Dilaver, Z. (2017, Eylül-Ekim). Ankara'nın Botanik Turizmi Potansiyeli. IWACT 2017 International West Asia Congress of Tourism Research,Paradigma Basın Yayın Dağıtım, Van.
- Eroğlu, E., Acar, C. & Aktaş, E. (2016). Kentsel Açık ve Yeşil Alanlara Yeni Bir Soluk: Ordu Şehir Ormanı ve Botanik Parkı Peyzaj Proje Çalışması. *ARTIUM Research Article*, 4(2), 30-42.
- geziseyahat365.com (2019). <http://www.geziseyahat365.com/bitki-dunyasina-yolculuk-botanik-turizmi/> adresinden 20 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Irmak, A. M. & Yılmaz, H. (2011). Flora Turizmine Bakış Açısının Anketlerle Belirlenmesi. *Biological Diversity and Conservation*, 4(1), 99-106.
- Karadeniz, B. C. & Sarı, S. (2018). Ordu İlinin Doğal Kaynaklara Dayalı Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 741-759.
- Karahan, F., Altay, V. & Keskin, M. (2015). An Etnobotanical Study on Woody Plants Benefits from Handicrafts in Antakya District (Hatay-Turkey). *International Journal of Scientific and Technological Research*, 1(1), 1-18.
- Köse, Ö. E. & Gül, Ş. (2019). Botanik Bahçelerine Yönelik Tutum Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Ormancılık Araştırma Dergisi*, 6(2), 108-118.

- Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği (2019). Kuşadası Dilek Yarımadası Milli Parkı Uzman Botanik Rehberliği Projesi. www.kusadasikulturelmiras.com/?pnum=32&pt=Botanik+rehberli%C4%9Fi adresinden 20 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Mil, B. (2007). Nitel Araştırma Tekniği Olarak Görüşme. Atilla Yüksel, Burak Mil & Yasin Bilim (Edt.), Nitel Araştırma: Neden, Nasıl, Niçin?(ss. 3-26). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Saltenyte, A. (2012). Botanical Gardens: Management and Functions. Sustainable Development Strategy and Practise, 1(6), 102-110.
- Sayılan, H. (2008, Ekim). Endemik Bir Bitki Türü Olan Muş Lalesi'nin (Tulipa Sintenisii Baker) Botanik Turizmi (Bitki Gözlemciliği) Amaçlı Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi (TÜCAUM), V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu. Ankara.
- Sevgi, O. & Akkemik, Ü. (2014). Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler) Adlı Eserin Bilgi Kaynağı ve Terim Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme. Avrasya Terim Dergisi, 2(1), 50-67.
- Oktay, H. (2019). Ekoturizmin Turistin Genel Amaçları ve Turizm Sektörü İçerisindeki Konumu Üzerine Bir Araştırma (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Özçelik, H., Dutkuner, İ., Balabanlı, C., Akgün, İ., Gül, A., Karataş, A., Kılıç, S. & Deligöz, A. (2006). Süleyman Demirel Botanik Bahçesinin Tanıtımı. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 10(3), 352-373.
- Özgen, N. (2010). Doğu Anadolu Bölgesi'nin Doğal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(2), 1407-1438.
- Özgişi, K., Yaylacı, K. Ö., Sezer, O., Öztürk, D., Koyuncu, O. & Ocak, A. (2017). Yunusemre Beldesi (Eskişehir) ve Çevresinin Florası. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 21(1), 64-78.
- Öztürk, H. (2016). Güzelyurt Florası (Aksaray) ve Botanik Turizmüne Katkıları.(Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aksaray.
- Türk Dil Kurumu (2019). <http://sozluk.gov.tr/> adresinden 21 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.
- Utama, I.G.B.R. (2015). Botanical Garden As a Recreational Park: Balancing Economic Interest With Conservation. International Journal of Scientific & Engineering Research, 6(4), 1244-1248.
- Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. Eğitim ve Bilim, 23(112), 7-17.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2005). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (Güncelleştirilmiş Geliştirilmiş 5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. & Karahan, F. (2003, Ekim). Eko-Turizm Yaklaşımlarında Flora Turizmi: Palandöken Dağlarının Potansiyeli. I. Ulusal Erciyes Sempozyumu. Erciyes/Kayseri.

MAUT YÖNTEMİNİN MOOSRA VE ROV YÖNTEMLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Alptekin ULUTAŞ¹

ÖZET

Bu çalışmada üç çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri karşılaştırılmaktadır. Buna istinaden daha önce MAUT yöntemi ile çözülen bir fason üretici seçimi problemi, bu çalışmada MOOSRA ve ROV yöntemleri ile çözülmektedir. MOOSRA ve ROV yöntemleri MAUT yöntemi gibi az işlem gerektiren ÇKKV yöntemleridir. Bu yüzden bu çalışmada tercih edilmişlerdir. Sonuç olarak her üç yöntemin sonuçlarında ufak çapta değişikliklerin olduğu gözlemlenmiştir. Bu değişikliklerin sebebinin yöntemlerde yer alan normalizasyon adımlarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Gelecek çalışmalar, diğer ÇKKV yöntemlerini (MOORA-Oran ve MOORA-Referans vb.) ekleyerek daha fazla karşılaştırma yapabilirler.

Anahtar Kelimeler: MAUT, MOOSRA, ROV.

COMPARISON OF THE MAUT METHOD WITH THE MOOSRA AND ROV METHODS

ABSTRACT

In this study, three multi-criteria decision making (MCDM) methods are compared. Accordingly, the problem of selecting a subcontractor, which was previously solved by the MAUT method, is solved in this study by the MOOSRA and ROV methods. MOOSRA and ROV methods are less computing MCDM methods like the MAUT method. Therefore, they were preferred in this study. As a result, it was observed that there were minor changes in the results of all three methods. It has been determined that the reason for these changes is due to the normalization steps in the methods. Future studies can make further comparisons by adding other MCDM methods (MOORA-Ratio and MOORA-Reference etc.).

Key Words: MAUT, MOOSRA, ROV.

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü; aulutas@cumhuriyet.edu.tr; ORCID: 0000-0002-8130-1301.

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte günümüzün iş ortamı daha karmaşık, daha değişken ve daha belirsiz hale gelmiştir. Özellikle üretim sektöründe yer alan şirketler, bu karmaşık ortama uyum sağlamak için iyi bir üretim performansına sahip olmaları gerekmektedir. Bu şirketler hem rakip firmalardan daha önce müşteriye ulaşmalılar hem de müşterinin isteklerini doğru bir şekilde karşılayacak ürünler üretmelidirler.

Şirketler müşteri ihtiyaçlarına cevap vermek ve karşılamak için üretim kapasitelerini etkin ve hızlı bir şekilde ayarlamalıdır (Adalı ve Işık, 2017a). Şirketler üretim kapasitelerini şunlarla artırabilirler: 1- Yeni tesisler inşa ederek, 2-Mevcut tesislerini genişleterek, 3- Otomasyon, 4- Dış kaynak üretimi (fason üreticiler) (De Kok, 2000; Chen vd., 2005). Son madde, diğer maddelere göre daha az maliyet ile yapılabilir. Dış kaynak kullanımı, bir şirketin bir fason üreticisinin bileşenler ve parçalar üretmesine, ardından bu bileşenleri ve parçaları bir araya getirmesine ve nihai ürünü müşterilere teslim etmesine izin verdiği bir durumu ifade eder (Chen vd., 2005). İş başarısını ve rekabet avantajını doğrudan etkilediği için bu süreçte uygun fason üreticisinin seçimi, şirket tarafından verilecek en önemli üretim kararıdır (Adalı ve Işık, 2017a). Bu seçimi yaparken şirket birden fazla fason üreticiyi değerlendirmek durumunda olabilir. Şirket bu fason üreticileri değerlendirirken bir kriter (maliyet) yerine birden fazla kriteri göz önünde bulundurursa daha stratejik ve kalıcı bir çözüme ulaşabilir. Böyle birden fazla alternatifin ve kriterin bulunduğu problemlere Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) problemleri denmektedir. Bu tip problemlerin çözümünde ise ÇKKV yöntemleri kullanılmaktadır.

Bu çalışmada üç ÇKKV yöntemi karşılaştırılacaktır. Daha önce MAUT yöntemi ile çözülen bir fason üretici seçimi problemi, bu çalışmada MOOSRA ve ROV yöntemleri ile çözülecektir. MOOSRA ve ROV yöntemleri MAUT yöntemi gibi az işlem gerektiren ÇKKV yöntemleridir. Bu yüzden bu çalışmada tercih edilmişlerdir.

Çalışmanın devamı şu şekildedir. İkinci bölümde literatür taraması sunulacaktır. Üçüncü bölümde MOOSRA ve ROV yöntemlerinin metodolojileri anlatılacaktır. Dördüncü bölümde MOOSRA ve ROV yöntemleri fason üretici seçimi problemine uygulanacaktır. Son bölümde kısa bir sonuç bölümü sunulacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Fason üretici seçimi ile ilgili yayın sayısı literatürde kısıtlıdır. Chen vd. (2005), süreç yetersizliği indeksi ile TFT-LCD endüstrisinde uygulama yapmışlardır. Bir diğer çalışmada

Hu ve Yu (2016), elektronik fason üretici seçimi problemi için oylama yöntemi ve hedef programlama yöntemlerini kullanmışlardır. Son yıllarda yapılan bir çalışmada Adalı ve Işık (2017a), CRITIC ve MAUT yöntemlerini kullanarak Denizli’de bulunan bir tekstil şirketi için fason üretici seçimi yapmışlardır.

MOOSRA yöntemi, MOORA-Oran yöntemi ile aynı normalizasyon (vektör) adımını kullanmakta olup, MOORA-Oran yönteminde çıkarma işlemi ile sonuca ulaşılırken MOOSRA’da bölme işlemi ile sonuca ulaşılmaktadır. Bu yöntem birçok farklı ÇKKV problemi için kullanılmıştır. Son yıllarda bu yöntemin kullanıldığı ÇKKV problemleri şunlardır: Malzeme Seçimi (Bhowmik vd., 2018; Teja ve Gupta, 2019), Kesintisiz Güç Kaynağı Seçimi (Demircioğlu ve Coşkun, 2018), Lojistik Merkezi Yeri Seçimi (Ulutaş vd., 2018) ve Basketbol Takımlarının Performanslarının Değerlendirilmesi (Yarlıkaş, 2018).

ROV yönteminde vektör normalizasyonu yerine doğrusal normalizasyon kullanılmaktadır. Bu yöntemde, MOOSRA yöntemi gibi birçok farklı ÇKKV probleminin çözümünde kullanılmıştır. Son yıllarda ROV yönteminin kullanıldığı ÇKKV problemleri şunlardır: Elma Seçimi (Işık ve Adalı, 2017), Otomatik Yönlendirmeli Araç Seçimi (Zavadskas vd., 2018), Kargo Firmasının Performans Ölçümü (Ulutaş ve Karaköy, 2019) ve Makine Seçimi (Akın, 2019). Gelecek bölümde MOOSRA ve ROV yöntemlerinin metodolojileri anlatılacaktır.

3. METODOLOJİ

Bu çalışmada MOOSRA ve ROV yöntemleri alternatiflerin sıralamasında kullanılacaktır.

3.1. MOOSRA Yöntemi

MOOSRA yöntemi, aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Adalı ve Işık, 2017b; Ulutaş vd., 2018).

Adım 1: Karar matrisi (R) oluşturulur. Eşitlik 1, karar matrisini sunmaktadır.

$$R = [r_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \cdots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \cdots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \cdots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Matriste yer alan r_{ij} , i . alternatifin j . kriterdeki performansını sunmaktadır.

Adım 2: Karar matrisindeki değerler aşağıdaki eşitlik yardımı ile normalize edilir.

$$r_{ij}^* = \frac{r_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij})^2}} \quad (2)$$

Adım 3: Alternatiflere ait toplam performans skoru (S_i) eşitlik 3 ile bulunur.

$$S_i = \frac{\sum_{j=1}^t w_j \times r_{ij}^*}{\sum_{j=t+1}^n w_j \times r_{ij}^*} \quad (3)$$

Eşitlik 3'te yer alan t toplam faydalı kriter sayısıdır.

3.2. ROV Yöntemi

Yakowitz ve arkadaşları (1993), ROV yöntemini literatüre tanıtmış olup (Yakowitz vd., 1993), aşağıda bu yöntemin adımları sunulmuştur (Hajkowicz ve Higgins, 2008; Ulutaş ve Karaköy, 2019).

Adım 1: Karar matrisi (R) oluşturulur. Bu adım eşitlik 1'de gerçekleştirilmiştir.

Adım 2: Eşitlik 4 (faydalı kriterler) ve eşitlik 5 (maliyet kriterleri) ile normalizasyon işlemi gerçekleştirilir.

$$r_{ij}^* = \frac{r_{ij} - \min(r_{ij})}{\max(r_{ij}) - \min(r_{ij})} \quad (4)$$

$$r_{ij}^* = \frac{\max(r_{ij}) - r_{ij}}{\max(r_{ij}) - \min(r_{ij})} \quad (5)$$

Adım 3: Alternatiflere ait en iyi (g_i^+) ve en kötü (g_i^-) fayda fonksiyonları eşitlikler 6 ve 7 ile bulunur. En iyi fayda fonksiyonunun bulunmasında, faydalı kriterler değerlendirmeye katılır. En kötü fayda fonksiyonunun bulunmasında ise maliyet kriterleri işleme katılır.

$$g_i^+ = \sum_{j=1}^n r_{ij}^* \times w_j \quad (6)$$

$$g_i^- = \sum_{j=1}^n r_{ij}^* \times w_j \quad (7)$$

Her bir alternatif için toplam skor (g_i) eşitlik 8 ile bulunur.

$$g_i = \frac{g_i^+ + g_i^-}{2} \quad (8)$$

Eşitlik 8'in kullanılmasına, özel bir durum ($g_i^- > g_i^+$) olduğunda gerek yoktur. Bu özel durumda i alternatifi i' alternatifinden daha iyi performans gösterdiği söylenebilir.

4. UYGULAMA

Bu çalışmada kullanılan veriler, Adalı ve Işık (2017a)'nın fason üretici seçimi problemi ile ilgili çalışmalarından alınmıştır. Yazarlar çalışmalarında 4 fason üreticiyi 7

kritere göre değerlendirmişlerdir. Bu kriterler şunlardır: malzeme kalitesi (KR1), zamanında teslimat (KR2), fason üreticinin güvenilirliği (KR3), fason üreticinin ekipmanları (KR4), fason üreticinin coğrafi konumu (KR5), fason üreticinin üretim kapasitesi (KR6) ve ürünün maliyeti (KR7). Bu 7 kriterden yalnızca KR7 kriteri maliyet kriteri olarak değerlendirilmiş olup, diğer kriterler faydalı kriterler olarak değerlendirilmiştir. Yazarlar çalışmalarında bu problemin çözümü için CRITIC ve MAUT yöntemini kullanmışlardır. Bu çalışmada ise MAUT yerine MOOSRA ve ROV yöntemleri kullanılacaktır. Adalı ve Işık (2017a)'nın çalışmalarındaki karar matrisi Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Karar Matrisi

Kriterler Alternatifler	KR1	KR2	KR3	KR4	KR5	KR6	KR7
A1	3	3	4	3	2	3	2,05
A2	4	2	2	5	3	2	2,15
A3	4	3	4	4	1	3	2
A4	3	3	3	3	4	3	2,03

Bu karar matrisine eşitlik 2 uygulanırsa, MOOSRA yöntemi için normalizasyon adımı gerçekleştirilir. Tablo 2, MOOSRA yöntemi için normalizasyon adımını göstermektedir.

Tablo 2: Normalize Karar Matrisi (MOOSRA)

Kriterler Alternatifler	KR1	KR2	KR3	KR4	KR5	KR6	KR7
A1	0,4243	0,5388	0,5963	0,3906	0,3651	0,5388	0,498
A2	0,5657	0,3592	0,2981	0,6509	0,5477	0,3592	0,5223
A3	0,5657	0,5388	0,5963	0,5208	0,1826	0,5388	0,4858
A4	0,4243	0,5388	0,4472	0,3906	0,7303	0,5388	0,4931

Adalı ve Işık (2017a), CRITIC yöntemi ile kriter ağırlıklarını bulmuşlardır. Kriter ağırlıkları şu şekildedir: 0,161 (KR1), 0,138 (KR2), 0,127 (KR3), 0,153 (KR4), 0,168 (KR5), 0,138 (KR6) ve 0,115 (KR7). Eşitlik 3 ile alternatiflerin toplam performans skorları (S_i) bulunur. MOOSRA yönteminin sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: MOOSRA Yönteminin Sonuçları

Sonuçlar Alternatifler	$\sum_{j=1}^t w_j \times r_{ij}^*$	$\sum_{j=t+1}^n w_j \times r_{ij}^*$	S_i	Sıralama
A1	0,4138	0,0573	7,2216	3
A2	0,4197	0,0601	6,9834	4
A3	0,4259	0,0559	7,6190	2
A4	0,4563	0,0567	8,0476	1

MOOSRA yönteminin ardından Tablo 1’de gösterilen karar matrisine ROV yöntemi uygulanır. Eşitlikler 4 ve 5 ile karar matrisi ROV yönteminde normalize edilir. Tablo 4, ROV yöntemi için normalizasyon adımını göstermektedir.

Tablo 4: Normalize Karar Matrisi (ROV)

Kriterler Alternatifler	KR1	KR2	KR3	KR4	KR5	KR6	KR7
A1	0	1	1	0	0,3333	1	0,6667
A2	1	0	0	1	0,6667	0	0
A3	1	1	1	0,5	0	1	1
A4	0	1	0,5	0	1	1	0,8

Normalizasyon işleminin ardından eşitlikler 6-8 kullanılarak alternatiflerin toplam skorları (g_i) bulunur. Tablo 5, ROV yönteminin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: ROV Yönteminin Sonuçları

Sonuçlar Alternatifler	g_i^+	g_i^-	g_i	Sıralama
A1	0,4590	0,0767	0,2679	3
A2	0,4260	0	0,2130	4
A3	0,6405	0,1150	0,3778	1
A4	0,5075	0,0920	0,2998	2

Adalı ve Işık (2017a) fason üretici seçimi için MAUT yöntemini kullanmışlardı. MAUT’un sonuçları, MOOSRA’nın sonuçları ve ROV’un sonuçları Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 6: Yöntemlerin Sonuçları

Yöntemler Alternatifler	MAUT	MOOSRA	ROV
A1	3	3	3
A2	4	4	4
A3	1	2	1
A4	2	1	2

Her üç yöntemin sonuçlarında da A1 ve A2 alternatiflerinin yerinin değişmediği gözlemlenmektedir. Fakat A3 alternatifi MAUT ve ROV yöntemlerinde 1. sırada yer alırken, MOOSRA yönteminde 2. sırada yer almaktadır. Aynı şekilde A4 alternatifi MAUT ve ROV yöntemlerinde 2. sırada yer alırken, MOOSRA yönteminde 1. sırada yer almaktadır. Sonuçlarda oluşan farklılığın normalizasyon adımlarından kaynaklandığı açıktır. MAUT ve ROV yöntemleri doğrusal normalizasyon yaklaşımını kullanırken, MOOSRA yöntemi vektör normalizasyon yaklaşımını kullanmaktadır. Bundan dolayı sonuçlarda ufakta olsa değişikliklerin olmasına imkân sağlamaktadır.

5. SONUÇLAR

Bu çalışmada MAUT, MOOSRA ve ROV yöntemleri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma işlemi için Adalı ve Işık (2017a)'nın çalışmasındaki veriler kullanılmıştır. Bu üç yöntemin karşılaştırılma sebebi, her üç yöntemde diğer ÇKKV yöntemleri (TOPSIS, COPRAS ve ARAS vb.) göre daha az işlem adımına sahip olması ve böylece daha hızlı bir şekilde sonuca ulaşmalarıdır. Sonuç olarak her üç yöntemin sonuçlarında ufak çapta değişikliklerin olduğu gözlemlenmiştir. Bu değişikliklerin sebebinin yöntemlerde yer alan normalizasyon adımlarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Gelecek çalışmalar, diğer ÇKKV yöntemlerini (MOORA-Oran ve MOORA-Referans vb.) ekleyerek daha fazla karşılaştırma yapabilirler.

KAYNAKÇA

Adalı, E. A., & Işık, A. T. (2017a). CRITIC and MAUT methods for the contract manufacturer selection problem. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(5), 93-101.

Adalı, E. A. & Işık, A. (2017b). The Multi-Objective Decision Making Methods Based On MULTIMOORA And MOOSRA For The Laptop Selection Problem. *Journal of Industrial Engineering International*, 13(2), 229–237.

Akın, N. G. (2019). Makine Seçimi Probleminde Entropi-ROV ve CRITIC-ROV Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 20-39.

Bhowmik, C., Bhowmik, S., & Ray, A. (2018). Selection of High Temperature Phase Change Materials for Energy Storage. *Research & Development in Material Science*, 5(4), C3.

Chen, K. S., Chen, K. L., & Li, R. K. (2005). Contract manufacturer selection by using the process incapability index C pp. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 26(5-6), 686-692.

De Kok, T. G. (2000). Capacity allocation and outsourcing in a process industry. *International journal of production economics*, 68(3), 229-239.

Demircioğlu, M., & Coşkun, İ. T. (2018). CRITIC-MOOSRA Yöntemi ve ups seçimi üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 183-195.

Hajkowicz, S., & Higgins, A. (2008). A comparison of multiple criteria analysis techniques for water resource management. *European Journal of Operational Research*, 184(1), 255-265.

Hu, K. J., & Yu, F. V. (2016). An integrated approach for the electronic contract manufacturer selection problem. *Omega*, 62, 68-81.

Işık, A. T., & Adalı, E. A. (2017). The decision-making approach based on the combination of entropy and ROV methods for the apple selection problem. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(3), 80-86.

Teja, K. B. R., & Gupta, N. (2019). Low-k polymer gate dielectric selection for organic thin-film transistors (OTFTs) using material selection methodologies. *Journal of Computational Electronics*, 18(3), 872-881.

Ulutaş, A., Karaköy, Ç., Arıç, K. H., & Cengiz, E. (2018). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Lojistik Merkezi Yeri Seçimi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(2), 45-53.

Ulutaş, A., & Karaköy, Ç. (2019). CRITIC ve ROV yöntemleri ile bir kargo firmasının 2011-2017 yılları arasındaki performansının analiz edilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 223-230.

Yakowitz, D. S., Lane, L. J., & Szidarovszky, F. (1993). Multi-attribute decision making: dominance with respect to an importance order of the attributes. *Applied Mathematics and Computation*, 54(2-3), 167-181.

Yarlıkaş, S. (2018). Basketbol takımlarının teknik performanslarının CRITIC-MOOSRA yöntemi ile değerlendirilmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(29), 3848-3859.

Zavadskas, E. K., Nunić, Z., Stjepanović, Ž., & Prentkovskis, O. (2018). A novel rough range of value method (R-ROV) for selecting automatically guided vehicles (AGVs). *Studies in Informatics and Control*, 27(4), 385-394.

FİNANSAL YAPILANDIRMA İŞLEMLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TFRS 9 KAPSAMINDA FİNANSAL TABLOLARA ETKİSİ: ÖRNEK UYGULAMA¹

Burak ÖZDOĞAN²

ÖZET

Ekonomik kriz dönemlerinde işletmeler, nakit akışlarındaki bozulmalar neticesinde finansal yükümlülüklerini yönetmede güçlük çekmektedir. Bu dönemlerde, işletmenin nakit akışlarını yeniden sürdürülebilir bir şekilde dönüştürebilmek adına finansal yapılandırma işlemleri önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de de son yıllarda büyük ölçekli yükümlülükleri bulunan kurumsal şirketler finansal yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Ancak yeniden yapılandırma işlemleri her ne kadar işletmeleri nakit akışı bakımından rahatlatırsa da finansal tablolar üzerinde etkiler bırakmaktadır. Bu durum işletmelerin uzun vadeli finansal görünümünü de etkileyebilecektir. Çalışma ile, finansal yeniden yapılandırma işlemlerinin finansal raporlama standartları kapsamında işletmelerin finansal tablolarına yönelik olası etkileri teorik çerçevede ve bir örnek üzerinden tartışılarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Yeniden Yapılandırma, TFRS 9, Kavramsal Çerçeve, Finansal Tablolar

THE EFFECT OF FINANCIAL STRUCTURING PROCEDURES ON FINANCIAL STATEMENTS IN THE SCOPE OF CONCEPTUAL FRAMEWORK AND TFRS 9: A CASE STUDY

ABSTRACT

In times of economic crisis, enterprises have difficulty in managing their financial liabilities as a result of the deterioration in cash flows. In these periods, financial restructuring transactions are considered as an important tool in order to transform the cash flows of the entity into a sustainable manner again. Corporate companies with large-scale obligations in Turkey have also entered the process of financial restructuring. However, although the restructuring process relieves the companies in terms of cash flow, it has an impact on the financial statements. This situation may affect the long-term financial outlook of the enterprises. With this study, the possible effects of financial restructuring on financial statements of enterprises within the scope of financial reporting standards were interpreted in a theoretical context and by discussing it through an example.

Key Words: Financial Restructuring, IFRS 9, Conceptual Framework, Financial Statements

¹ Çalışmanın nihai halini almasında değerli görüşleriyle katkı sunan, Arş. Gör. Zeynep Turan'a ve PWC Denetim Hizmetleri Direktörü Mualla Aslı Gedik'e teşekkürlerimi sunarım.

² Dr. Öğr. Üy. Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, burak.ozdogan@cbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8504-5085

1. Giriş

Finansal krediler, işletmelerin kaynak yapısı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle duran varlık yatırımlarında, işletmenin büyümesini destekleyecek operasyonların finansmanında uzun vadeli kredilerin kullanılması söz konusu iken nakit akışına yönelik kısa vadeli cari operasyonlarda ise kısa vadeli krediler, işletmenin özkaynaklarını destekleyici kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Ancak özellikle ekonomik daralmanın yaşandığı kriz dönemlerinde işletmeler, nakit akış problemlerinden kaynaklı bir koruma mekanizması olarak mevcut finansal yükümlülüklerini yapılandırma yoluna gidebilmektedir. Bu yapılandırma operasyonları işletmeleri nakit akış yönetimi açısından rahatlatırken finansal tabloların görünümüne yönelik olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilecek etkileri de beraberinde getirebilmektedir.

İşletmelerin finansal yeniden yapılandırma kararlarına yönelik literatürdeki çalışmalar ağırlıklı olarak 2001 krizi sonrası işletme yapılarına ve hukuki boyutlarına (Erdönmez, 2003; Baykal, 2007) ve işletmelerin finansal yeniden yapılandırmayı da kapsayan bir kavram olan finansal sıkıntı çerçevesinde karşılaştıkları maliyetler ve işletmelere etkileri (Çoşkun ve Sayılğan, 2008; Alav, 2013; Yücel ve Önal, 2015; Coşkun ve Özcan, 2016), iflas durumuyla karşılaştırılarak teorik olarak tartışılması (Kulalı, 2014; Bilir, 2015) ve finansal sıkıntı durumunun gösterge ve belirleyicileri (Elitaş vd., 2017; Ağırman, 2018) ana konularına odaklanmıştır.

Öte yandan Türkiye Finansal Raporlama Standartları açısından kavramsal çerçeve, finansal yükümlülüklerin süresinden önce sonlandırılması veya yeniden yapılandırılması gibi durumlarda ilgili finansal yükümlülükte önemli bir değişimin söz konusu olması halinde bu değişimin kar veya zararda gösterilmesini ve eski finansal yükümlülüğün finansal tablo dışı bırakılarak yenisinin kayıtlara alınması gerektiğini belirtmektedir. Bu durumda işletme yönetiminin ilgili erken kapatma ya da yeniden yapılandırma kararlarında ilgili operasyonun finansal tablolara yansımalarını da dikkate alması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma ile, öncelikli olarak finansal yeniden yapılandırma kararlarının alınma sebepleri ve yasal düzenlemeler konu edilmekte sonrasında ise finansal raporlama standartları çerçevesinde alınan yeniden yapılandırma kararlarının finansal tablolara etkileri tartışılarak örnek bir uygulamaya yer verilmektedir. Çalışma, işletmelerin operasyonel kararlarının finansal tablolarına yansımalarını ve sonuç olarak karar mekanizmalarına olan etkisini tartışarak ilişkili literatüre ve uygulamaya katkı sunmaktadır. Çalışmada öncelikli olarak

finansal yeniden yapılandırma kararları ve bu kararların yasal altyapısına ilişkin açıklamalara yer verilecek, sonrasında ise finansal yeniden yapılandırma kararlarının Türkiye Finansal Raporlama Standartları çerçevesinde finansal tablolara yönelik etkileri tartışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise finansal yapılandırma işlemlerinin olası etkilerine ilişkin örnek bir uygulamaya yer verilerek değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Finansal Yeniden Yapılandırma Kararları ve Yasal Dayanağı

Türkiye'nin 2018 yılından bu yana geçirdiği seçim süreçlerinin ekonomik istikrar etkisiyle paralel olarak küresel ekonomideki likidite bolluğunun azalması sonucu gelişmekte olan ülke ekonomilerindeki küçülme yönlü eğilimler, bu ülkelerdeki işletmelerin finansal operasyonlarını oldukça sıkıştırmış ve nakit yönetimini güçleştirmiştir. Bu duruma ek olarak Türkiye'nin bölgesel olarak istikrara kavuşması uzun süre boyunca beklenmeyen sınır komşularındaki çatışmaların da etkisini diğer gelişmekte olan ülkelere farklı olarak hissetmesiyle birlikte işletmelerin bozulan nakit yönetim süreçleri, özellikle uzun vadeli yatırımların finansmanı için alınan kredilerin geri ödemelerinde sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından açıklanan Haziran 2019 verileri dikkate alındığında, Türkiye'de takipteki krediler toplamı 116 milyar TL iken bu tutarın 97 milyar TL'si KOBİ ve ticari kredilerden oluşmaktadır. Aynı veriler, 2017 yılının 12 ayı değerlendirildiğinde, toplamda 64 milyar TL seviyesinde iken takipteki KOBİ ve ticari kredi toplamı 46 milyar TL seviyesinde ölçülmüştür. Dolayısıyla 2017 yılı 12 aylık verileriyle kıyaslandığında 2019 yılı ilk 6 ayında takipteki KOBİ ve ticari kredi tutarının %210 arttığı anlaşılmaktadır. 2019 yılı ilk 6 ayında bankacılık sektöründe kredilerin takibe dönüşüm oranı %4,38 iken, bu oran KOBİ kredilerinde %7,65, ticari kredilerde ise %3,09 seviyesindedir. Bu süreçte takibe dönüşüm oranı en yüksek sektör olarak toptan ticaret ve komisyonculuk sınıflandırması ilk sırada iken, inşaat sektörü ikinci sırada yer almaktadır (BDDK, 2019).

Takipteki kredi tutarındaki artışla birlikte 15 Ağustos 2018 tarihi itibarıyla BDDK tarafından "Finansal Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması Yönetmeliği" Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2018). Yönetmelikle birlikte özel sektörün 5411 sayılı Bankacılık Kanununa tabi bankalar ve diğer alacakları kuruluşlara olan sorunlu kredilerine yönelik Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından hazırlanan çerçeve anlaşma (TBB, 2018) kapsamında, yeniden yapılandırmalar önemli ölçüde kolaylaştırılmıştır. Bu kapsamda, anapara borç toplamı 100 milyon TL'den büyük olan şirketler için birden fazla

bankanın kredi sağladığı durumlarda yapılandırmanın kolaylaştırılması imkanı ortaya çıkmıştır. Anlaşma kapsamında, alacaklıların üçte ikisi yapılandırma yönünde karara varırsa, diğer tarafların da bu karara uyması gerekmektedir. İlgili çerçeve anlaşma ile de bu tip yapılandırma anlaşmalarının hazırlanmasına ve uygulamaya konmasına ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir (TBB, 2018).

Sonrasında ise, 12 Eylül 2019 tarihi itibarıyla BDDK tarafından yönetmelikte değişiklik yapılarak alacaklı kuruluşların kapsamının genişletilmesi, borçlu kuruluş tanımlamasının getirilmesi ve yeniden yapılandırma amacı tanımlanması gibi değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Değişiklikle birlikte yönetmeliğin uygulanmasında yer alan alacaklı kuruluşların kapsamı genişletilmiş ve “*borçlulara doğrudan kredi kullandırmış olan yurt dışında kurulu bankalar ve finansal kuruluşların yanı sıra Türkiye’ye doğrudan yatırım yapan çok taraflı bankalar ve kuruluşlar, alacak tahsiline yönelik olarak bu alacaklılar tarafından kurulacak özel amaçlı şirketler ile aynı amaçla 6.12.2012 tarihli ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanununa göre kurulan yatırım fonları*” alacaklı kuruluşlar arasına alınmıştır.

Yine değişiklik ile yönetmeliğe bir borçlu tanımı eklenerek; “*3.6.2007 tarihli ve 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu, 6361 sayılı Kanun, 20.6.2013 tarihli ve 6493 sayılı Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun ile yatırım ortaklıkları hariç 6362 sayılı Kanunun 35 inci maddesine tabi kuruluşlar dışında kalan Türkiye’de kurulu şirketler*” tanımlaması getirilmiştir. Bu yönetmelikle birlikte finansal yeniden yapılandırmanın temel amacı; borçlunun makul bir süre içerisinde borçlarını geri ödeme kabiliyeti kazanabilmesi olarak belirtilmektedir.

İlerleyen süreçte, TBB tarafından 14 Ekim 2019’da (TBB, 2019a) finansal yeniden yapılandırma kapsamında banka ve finansal kurumlara 25 milyon TL ve üzerinde kredi borcu bulunan büyük ölçekli şirketlerin dahil edileceği, 18 Ekim 2019’da (TBB, 2019b) ise borcu 25 milyon TL’nin altında bulunan küçük ölçekli şirketlerin de BDDK onayı ile birlikte yeniden yapılandırmadan yararlanabileceği açıklanmıştır. Dolayısıyla finansal yeniden yapılandırma kapsamında kredilerini yapılandırabilecek şirketlerin de sayısı ve kapsamı önemli ölçüde genişletilmiştir.

3. Türkiye Finansal Raporlama Standartları Açısından Finansal Yeniden Yapılandırma İşlemlerinin Muhasebe Boyutu ve Finansal Tablolara Yansıması

Finansal yeniden yapılandırma işlemleri, kriz dönemlerinde şirketlerin nakit akışlarını dengeye sokması bakımından önemli bir fırsat olarak değerlendirilmekle birlikte, finansal

tablolara yönelik etkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Finansal yeniden yapılandırma işlemi sonucunda kredinin şartlarında tamamen veya kısmen önemli değişikliklerin meydana gelmesi halinde, eski yükümlülüğün finansal tablolardan çıkarılması yani finansal tablo dışı bırakılması gerekmektedir. Bu durumda yeni yükümlülük işlem tarihindeki gerçeğe uygun değeri dikkate alınarak finansal tablolara alınacak ve eski kredi ile yeni kredi arasındaki farkların kar veya zarar tablosunda muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

Finansal yeniden yapılandırma işlemlerinde, raporlama açısından en kritik nokta finansal tablo dışı bırakma işleminin hangi koşullar altında gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Bu hususta düzenlemeler, Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve ve TFRS 9 kapsamında açıklanmaktadır.

3.1. Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve Kapsamında Yükümlülüklerin Finansal Tablo Dışı Bırakılması

Hali hazırda yürürlükte olan Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve (Kavramsal Çerçeve) kapsamında finansal tablo dışı bırakma işlemlerine yönelik herhangi bir rehber bulunmamasıyla birlikte, 27 Ekim 2018 Tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak Kamu Gözetimi Kurumu (KGK) tarafından revize edilen Kavramsal Çerçeve, hali hazırda yürürlükte olan Kavramsal Çerçeve’ye göre, finansal raporların hazırlanmasına ilişkin çok daha kapsamlı bir bakış açısı sunmakta ve finansal tablo dışı bırakma rehberini de içermektedir. 1 Ocak 2020 tarihi itibarıyla resmen uygulamaya konulacak Yeni Kavramsal Çerçeve’nin şirketler tarafından daha önce de uygulanmasına izin verilmektedir (Çelik ve Turan, 2019: 93).

Yeni Kavramsal Çerçeve’nin 5. bölümünde açıklanan finansal tablo dışı bırakma başlığında hem varlıklar hem de yükümlülükler için gerekli koşullar açıklanmaktadır. Kavramsal Çerçeve’ye göre bir yükümlülüğün finansal tablo dışı bırakılması için bu yükümlülüğün tamamı veya bir kısmı için mevcut bir mükellefiyet kalmaması gerekmektedir (KGK, Kavramsal Çerçeve, 5.26, 2018). Finansal tablo dışı bırakma işlemiyle ulaşılmak istenen temel amaç, finansal tabloların gerçeğe uygun sunumun sağlanmasıdır. Kavramsal Çerçeve’de yapılandırma işlemlerine yönelik olarak; *“Bir sözleşmenin yapılandırılması hem mevcut hak ve mükellefiyetleri ortadan kaldırıyor, hem de yeni hak veya mükellefiyetler getiriyorsa, söz konusu yapılandırmaların ayrı ve bileşik etkilerini değerlendirmek gerekir. Bu tür bazı durumlarda sözleşme, özünde yapılandırmanın eski varlık veya yükümlülük yerine yeni bir varlık veya yükümlülüğün geçmesi şeklinde yapılandırılmıştır. Bu tür kapsamlı yapılandırmalarda, işletmenin esas varlık veya yükümlülüğü finansal tablo dışı bırakması ve*

yeni varlık veya yükümlülüğü finansal tablolara alması gerekebilir.” açıklamasına yer verilmektedir (KGK, Kavramsal Çerçeve, 5.33c, 2018).

Sonuç olarak açıklamaların bütünü değerlendirildiğinde; Kavramsal Çerçeve, finansal tablo dışı bırakma işlemlerinde ilgili yükümlülüğe yönelik mükellefiyetin ortadan kalmasını, işletmenin mevcut yükümlülük yapısının gerçeğe uygun sunulmasını, sözleşme yapılandırması işlemleri sonucunda finansal tablolarda ortaya çıkan etkilerin ayrı ayrı ve birleşik olarak değerlendirilerek finansal tablo dışı bırakma kararının alınması gerektiğini belirtmektedir.

3.2. TFRS 9 Kapsamında Yükümlülüklerin Finansal Tablo Dışı Bırakılması

01.01.2018 tarihinden sonra başlayan hesap dönemlerinde uygulanmak üzere 15.01.2019 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak KGK tarafından yürürlüğe konulan TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı, finansal yükümlülüklerin finansal tablo dışı bırakılmasına ilişkin yapılandırma işlemleri açısından hükümler içermektedir (KGK, TFRS 9). Standart, finansal yapılandırma işlemlerinde “önemli ölçüde” farklı şartların ortaya çıkması veya bir değişikliğin yapılması halinde, eski finansal yükümlülüğün finansal tablo dışı bırakılmasını ve yeni finansal yükümlülüğün finansal tabloya dahil edilmesi gerektiğini belirtmektedir (KGK, TFRS 9, m.3.3.2). Standart, finansal tablo dışı bırakılan yükümlülüğün defter değeri ile ödenen tutar arasındaki farkın kar veya zarar olarak finansal tablolara alınmasını istemektedir (KGK, TFRS 9, m.3.3.3).

Standartta finansal tablo dışı bırakma işlemine ilişkin bir ön koşul olarak belirtilen “önemli ölçüdeki” değişiklik ifadesi, yeniden yapılandırma işlemlerine ilişkin önemlilik hesaplamasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Standartta önemliliğin ispatına yönelik bir yöntem belirtilmemekle birlikte, uygulamada önemliliğin ispatı için kantitatif ve kalitatif testler uygulanmaktadır (Ernst&Young EY, 2018). Kantitatif test olarak, TFRS 9 Standardı Uygulama rehberinde önemliliğin ölçümüne dair %10 kuralı açıklanmaktadır. Rehberde kural, *“elde edilecek her türlü ücretin düşülmesinden sonra geriye kalan ödenecek ücret tutarı da dâhil olmak üzere yeni şartlar çerçevesinde oluşacak nakit akışlarının başlangıçtaki etkin faiz oranı kullanılarak indirgenen bugünkü değerinin, başlangıçtaki finansal yükümlülüğün geriye kalan nakit akışlarının indirgenmiş bugünkü değerinden en az %10 farklı olması durumunda, şartların önemli ölçüde farklılaştığı kabul edilir”* şeklinde açıklanmaktadır. Bu durumda kantitatif %10 testinin gerçekleştirilmesi sonucunda en az %10 farklılık olması, eski yükümlülüğün finansal tablo dışı bırakılarak yeni yükümlülüğün finansal

tablolara alınmasını ve yükümlülüğü sonlandırmadan kaynaklanan kazanç veya kayıpların kar veya zarar tablosuna alınmasını gerektirmektedir (KGK, TFRS 9, B.3.3.6). Yeniden yapılandırma işlemi sonucunda ortaya çıkan durumun kantitatif testten geçmemesi sonucunda kalitatif testlere de ihtiyaç kalmayacaktır. Bu durumda eski yükümlülük finansal tablo dışı bırakılmayacak, değişen maliyet ve ücretlere göre düzeltme yapılacaktır.

Kalitatif test ise; ilgili finansal yeniden yapılandırma işleminin kural ve koşullarının (para birimi değişikliği, yeni krediye sermaye enstrümanları ilave edilmesi vb.) önemli seviyede değişmesi durumunu ifade etmektedir (EY, 2018). Bu noktada, işletmelerin yeniden yapılandırma sürecindeki önemli etki düzeyinin belirlenmesi konusunda iki farklı alternatifi olduğunun söylenmesi mümkündür. Söz konusu kantitatif ve kalitatif testlerin kullanımının TFRS 9 uyarınca işletme inisiyatifine bırakılması, ilgili seçimin raporlayan işletme³ için bir muhasebe politikası olabileceğini gündeme getirmektedir. Bu durumda ilgili muhasebe politikasının tutarlı şekilde uygulanması gerekmektedir. İşletmelerin raporlama süreçlerinde kullanacakları muhasebe politikaları, TMS 8 – Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar Standardı kapsamında düzenlenmiştir. Buna göre muhasebe politikaları ilgili standartta; “işletmelerin finansal tablo hazırlama ve sunumu sürecinde kullandıkları belirli ilkeler, esaslar, gelenekler, kurallar ve uygulamalar” olarak tanımlanmıştır (TMS 8, md.5). İşletmelerin stok değerlendirme sürecinde kullandıkları yöntemler (gerçek parti maliyet yöntemi, FIFO yöntemi vb.), kapsamlı kar/zarar tablosunun tek veya iki tablo yaklaşımı ile düzenlenmesi gibi uygulamalar, işletmelerin muhasebe politikalarına verilebilecek önemli örneklerdir.

İşletmeler muhasebe politikalarını, “fayda modeli” esasına göre belirlemektedirler. Seçilecek olan muhasebe politikası, işletmenin faydalı finansal bilgi sunum sürecini desteklediği takdirde uygulanmaktadır. Ancak bu, işletmelerin muhasebe politikalarını değiştirmemesi gerektiği anlamına gelmemektedir. İşletmeler, bir diğer muhasebe politikası alternatifinin uygulanması halinde raporlama sürecinde gerçeğe uygun sunumun daha güvenilir bir şekilde gerçekleşeceğine kanaat getirirlerse, ilgili muhasebe politikasında değişiklik yoluna gidebilmektedirler. Söz konusu değişiklik, finansal tabloların “geriye dönük uygulama” kapsamında, değiştirilen muhasebe politikasının geçmiş yıllara yaygın olarak

³ Yeni Kavramsal Çerçeve ile birlikte “raporlayan işletme” kavramı getirilmiştir. Çerçeve’de kavram; “Raporlayan işletme, finansal tablolar hazırlamakla yükümlü olan ya da finansal tablolar hazırlamayı seçen bir işletmedir. Bir raporlayan işletme, tek bir işletme olabileceği gibi işletmenin bir kısmından veya birden fazla işletmeden oluşabilir. Bir raporlayan işletmenin tüzel kişi olması şart değildir.” şeklinde tanımlanmıştır (KGK, Kavramsal Çerçeve, m. 3.10, 2018).

uygulanıyormuş gibi yeniden düzenlenmesi ile mümkün olmaktadır. Bu uygulama kuşkusuz Kavramsal Çerçeve kapsamında belirlenen, finansal tabloların sahip olması gereken destekleyici niteliksel özellikler arasında yer alan “karşılaştırılabilirliğin” sağlanması amacıyla yapılmaktadır.

Söz konusu açıklamalardan hareketle; işletmelerin finansal yeniden yapılandırma süreçlerinde finansal raporlarda ortaya çıkabilecek değişimin önem düzeyinin ölçülebilmesi adına uygulayabilecekleri kalitatif ve kantitatif testler, raporlayan işletme açısından bir muhasebe politikası olarak nitelendirilebilecektir.

Diğer taraftan, finansal yeniden yapılandırma işleminin kar veya zarar tablosunda işletmenin karlılığına yönelik etkisini ortadan kaldıracak bir seçenek sunması bakımından TMS 23 standardı yorumlamaya açıktır (Gedik, 2019). TMS 23 Borçlanma Maliyeti Standardı, “özellikli bir varlığın” elde edilmesi, inşası veya üretimi ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetlerinin ilgili özellikli varlığın maliyetinin bir parçası olarak aktifleştirilebilmesine imkan tanımaktadır (KGK, TMS 23,2017). Bu durumda, her ne kadar standartta doğrudan belirtilmese de finansal yeniden yapılandırma işlemine konu finansal yükümlülük, özellikli bir varlığın ediniminden dolayı oluşmuş ise, işletmenin yapılandırma sonucunda ortaya çıkan değişikliği kar veya zarar tablosu yerine finansal durum tablosunda aktifleştirerek izleyebilmesine imkan tanınmaktadır. Standart özellikli varlık kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “Amaçlanan kullanıma veya satışa hazır duruma getirilebilmesi zorunlu olarak uzun bir süreyi gerektiren varlıklardır” (KGK, TMS 23, m.5, 2017).

4. Finansal Yeniden Yapılandırma İşlemlerinin Finansal Raporlama Standartları Kapsamında İşletmelerin Finansal Tablolarına Yönelik Olası Etkilerinin Örneklerle Gösterilmesi

Bu kısımda, finansal yapılandırma işlemlerinin olası etkileri varsayımsal bir finansal yükümlülüğün yeniden yapılandırılması kararı üzerinden güncellenen koşulları çerçevesinde yeniden hesaplanmakta ve finansal tablolara yönelik etkileri değerlendirilmektedir. Örnek, finansal tablo dışı bırakmayı gerektirmeyen ve gerektiren iki senaryo üzerinden uygulanmaktadır.

4.1. Finansal Tablo Dışı Bırakmayı Gerektirmeyen Finansal Yeniden Yapılandırma Örneği

G şirketi, 1 Ocak 2011 tarihinde 4 yıl vadeli 100.000 TL krediyi 5.000 TL kredi masrafına katlanarak almıştır. Kredi faizi %5 olarak her yıl 31 Aralık'ta ödenmektedir, ana para ödemesi ise tek seferde vade sonunda gerçekleştirilecektir. 1 Ocak 2014 tarihinde, şirketin likidite sıkıntıları yaşaması sonrasında bankadan yeniden yapılandırma istenmiş ve sonuç olarak kredi vadesi 31 Aralık 2017'ye, faizi ise %6'ya çıkarılmıştır. Ayrıca bu işlem için 3.000 TL masraf ödemesi bankaya gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Orijinal Kredinin Nakit Akışları ve Ödeme Takvimi

Tarih	Nakit akışı	Yıl	Açılış Kalanı 1 Ocak	K/Z tablosundaki faiz	Nakit akışı	Kapanış kalanı 31 Aralık
01.01.2011	(95.000 TL)	2011	95.000 TL	5.867 TL	(5.000 TL)	95.867 TL
31.12.2011	5.000 TL	2012	95.867 TL	5.938 TL	(5.000 TL)	96.805 TL
31.12.2012	5.000 TL	2013	96.805 TL	5.996 TL	(5.000 TL)	97.801 TL
31.12.2013	5.000 TL	2014	97.801 TL	6.075 TL	(5.000 TL)	98.876 TL
31.12.2014	5.000 TL	2015	98.876 TL	6.124 TL	(105.000 TL)	0
31.12.2015	105.000 TL					
Etkin Faiz Oranı	%6,2					

Tablo 1 incelendiğinde, nakit akışları ve ödeme tarihleri dikkate alınarak Etkin Faiz Oranı %6,2 olarak hesaplanmıştır. Yine tablo üzerinden incelendiğinde, ilgili yükümlülüğün yapılandırmaya alındığı 1 Ocak 2014 tarihinde indirgenmiş kalanının 97.801 TL olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2 ise yapılandırma işlemi sonrasında ortaya çıkan nakit akışlarını vermektedir. Tablo 2'de yeni durumda nakit akışları, 3.000 TL tutarındaki ilave masraf ödemesi ile başlamakta, sonrasında ise anapara ve güncel faiz oranı olan %6 çerçevesinde devam etmektedir. TFRS 9'da belirtildiği üzere, başlangıçtaki Etkin Faiz oranı kullanılarak indirgenen bugünkü değer tutarları toplandığında, 102.232 TL olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2: Finansal Yeniden Yapılandırma Sonrası Düzeltilmiş Nakit Akışları

Tarih	Nakit akışı	İndirgeme	İndirgeme faktörü	Bugünkü değer
01.01.2014	3.000 TL	0	1	3.000
31.12.2014	6.000 TL	1	0,9417	5.650
31.12.2015	6.000 TL	2	0,8868	5.321
31.12.2016	6.000 TL	3	0,8350	5.010
31.12.2017	106.000 TL	4	0,7863	83.351
				102.332

Yapılandırma öncesinde 98.876 TL olan kalan ile 102.332 TL'lik yapılandırma sonrası tutar oranlandığında %3,4'lük fark hesaplanmaktadır. Değişim oranı %10'un altında kaldığı için TFRS 9, B.3.3.6'ya göre finansal tablo dışı bırakma işlemine gerek yoktur.

Tablo 3'te de gösterildiği üzere; TFRS 9 uyarınca, finansal tablo dışı bırakmaksızın gerçekleştirilen düzeltme işlemleri çerçevesinde, eski yükümlülüğün yeniden yapılandırma günü itibariyle kalan bugünkü değer toplamı olan 99.332 TL⁴ (masraf düşülmüş bugünkü değer toplamı) ile yeni yükümlülüğün açılış günü tutarı olan 97.801 TL arasındaki fark olan (1.531 TL), kar veya zarar tablosunda muhasebeleştirilmelidir.

Tablo 3: Finansal Yeniden Yapılandırma Sonrası Muhasebe Takvimi ve Durumu

Yapılandırma sonrası Kullanılacak Etkin Faiz Oranı	Yıl	Açılış Tutarı 1 Ocak	Bir defalık Zarar Kaydı	Ödenen masraf	K/Z Tablosuna Yansıtılacak Faiz Ödemesi	Nakit Akışı	Kapanış Tutarı 31 Aralık
01.01.2014 -96.331 TL ⁵	2014	97.801 TL	1.531TL	(3.000 TL)	6.825 TL	(6.000 TL)	97.157 TL
31.12.2014 6.000 TL	2015	97.157 TL	-	-	6.884 TL	(6.000 TL)	98.041 TL
31.12.2015 6.000 TL	2016	98.040 TL	-	-	6.946 TL	(6.000 TL)	98.987 TL
31.12.2016 6.000 TL	2017	98.987 TL	-	-	7.013 TL	(106.000 TL)	0
31.12.2017 106.000 TL							
Etkin Faiz Oranı		7,09%					

4.2. Finansal Tablo Dışı Bırakmayı Gerektiren Finansal Yeniden Yapılandırma Örneği

Bir önceki bölümde verilen aynı örnek üzerinden ilerlendiğinde, G şirketinin yeniden yapılandırma talebi sonrasında belirlenen faiz oranının %10'a çıkarıldığını varsayarak güncel finansal yükümlülüğe ilişkin tablolar şu şekilde oluşturulacaktır:

⁴ Tablo 2'de 31.12.2014 – 31.12.2017 arası bugünkü değer tutarları toplamı.

⁵ 1 Ocak 2014 açılış bakiyesi 97.801 TL + bir defalık kar/zarar kaydı 1.530 TL – ödenen masraf 3.000 TL =96.331TL

Tablo 4: Orijinal Kredinin Nakit Akışları ve Ödeme Takvimi

Tarih	Nakit akışı	Yıl	Açılış Kalanı 1 Ocak	K/Z tablosundaki faiz	Nakit akışı	Kapanış kalanı 31 Aralık
01.01.2011	(95.000 TL)	2011	95.000 TL	5.867 TL	(5.000 TL)	95.867 TL
31.12.2011	5.000 TL	2012	95.867 TL	5.938 TL	(5.000 TL)	96.805 TL
31.12.2012	5.000 TL	2013	96.805 TL	5.996 TL	(5.000 TL)	97.801 TL
31.12.2013	5.000 TL	2014	97.801 TL	6.075 TL	(5.000 TL)	98.876 TL
31.12.2014	5.000 TL	2015	98.876 TL	6.124 TL	(105.000 TL)	0
31.12.2015	105.000 TL					
Etkin Faiz Oranı	%6,2					

Tablo 4 incelendiğinde, nakit akışları ve ödeme tarihleri dikkate alınarak Etkin Faiz Oranı %6,2 olarak hesaplanmıştır. Yine tablo üzerinden incelendiğinde, ilgili yükümlülüğün yapılandırmaya alındığı 1 Ocak 2014 tarihinde indirgenmiş kalanının 97.801 TL olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5 ise, yapılandırma işlemi sonrasında ortaya çıkan nakit akışlarını vermektedir. Tablo 5'te yeni durumda nakit akışları, 3.000 TL tutarındaki ilave masraf ödemesi ile başlamakta, sonrasında ise anapara ve güncel faiz oranı olan %10 çerçevesinde devam etmektedir. TFRS 9'da belirtildiği üzere, başlangıçtaki Etkin Faiz Oranı kullanılarak indirgenen bugünkü değer tutarları toplandığında, 116.131 TL olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5: Finansal Yeniden Yapılandırma Sonrası Düzeltilmiş Nakit Akışları

Tarih	Nakit akışı	İndirgeme	İndirgeme faktörü	Bugünkü değer
01.01.2014	3.000 TL	0	1	3.000 TL
31.12.2014	10.000 TL	1	0,9417	9.417 TL
31.12.2015	10.000 TL	2	0,8868	8.868 TL
31.12.2016	10.000 TL	3	0,8350	8.350 TL
31.12.2017	110.000 TL	4	0,7863	84.496 TL
				116.131

Yapılandırma öncesinde 97.801 TL olan kalan ile 116.131TL'lik yapılandırma sonrası tutar oranlandığında %19'luk fark hesaplanmaktadır. Değişim oranı %10'un üzerine çıktığı için finansal tablo dışı bırakma işlemi gerekmektedir.

Tablo 6'da da gösterildiği üzere; finansal tablo dışı bırakılarak gerçekleştirilen düzeltme işlemleri çerçevesinde (TFRS 9.B.3.3.6), eski yükümlülüğün yeniden yapılandırma günü itibariyle kalan bugünkü değer toplamı olan 113.131 TL (masraf düşülmüş bugünkü değer toplamı) ile yeni yükümlülüğün açılış günü tutarı olan 97.801 TL arasındaki fark (15.330 TL), kar veya zarar tablosunda muhasebeleştirilmelidir.

Tablo 6: Finansal Yeniden Yapılandırma Sonrası Muhasebe Takvimi ve Durumu

Yapılandırma sonrası Kullanılacak Etkin Faiz Oranı	Yıl	Açılış Tutarı 1 Ocak	Bir defalık Zarar Kaydı	Ödenen masraf	K/Z Tablosuna Yansıtılacak Faiz Ödemesi	Nakit Akışı	Kapanış Tutarı 31 Aralık
01.01.2014 -110.131	2014	97.801 TL	15.330 TL	(3.000 TL)	7.719 TL	(10.000 TL)	107.849 TL
31.12.2014 10.000	2015	107.849 TL	-	-	7.559 TL	(10.000 TL)	105.408 TL
31.12.2015 10.000	2016	105.408 TL	-	-	7.388 TL	(10.000 TL)	102.796 TL
31.12.2016 10.000	2017	102.796 TL	-	-	7.204 TL	(110.000 TL)	0
31.12.2017 110.000							
Etkin Faiz Oranı 7,01%							

SONUÇ

Finansal yeniden yapılandırma işlemi, özellikle ekonomik kriz dönemlerinde işletmelerin finansal yapılarının yönetilebilmesi ve faaliyetlerinin sürdürülebilir kılınması adına kullanılan önemli bir araçtır. Türkiye’de son yıllarda yaşanan ekonomik dalgalanmalar, büyük ölçekli kurumsal şirketlerin uzun vadeli projeksiyonlar neticesinde oluşturdukları kaynak yapısı stratejilerinin başarısız olmasına ve nakit akışlarındaki bozulmayla birlikte olası iflas risklerinin doğmasına yol açmıştır. Kamu otoritesinin finansal yapılandırma işlemlerini kolaylaştırmasıyla birlikte birçok kurumsal şirket bu sürece dahil olmuş ve finansal yükümlülüklerini yapılandırma yoluna gitmiştir. Ancak bu sürecin finansal tablolara yönelik olarak işletmeleri uzun vadede bağlayabilecek bir dizi etkileri bulunmaktadır.

TFRS 9 standardıyla birlikte yeniden yapılandırma sonrasında “önemli” değişiklik olması halinde bu yapılandırma sonuçlarının finansal durum tablosuna ve kar zarar tablosuna yönelik etkileri çalışma kapsamında örneklendirilerek ele alınmıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, işletmelerin kaynak yapısını yeniden düzenlemek ve nakit akışlarını normalleştirebilmek adına gerçekleştirdikleri operasyonların işletmelerin finansal tablolarına yönelik kalıcı etkiler ortaya çıkarabileceği ve sonuç itibarıyla işletmelerin karlılık yapısından kaynak yapısına önemli değişiklikleri beraberinde getirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

TFRS 9 standardının uygulama rehberinde açıklanan %10 yönteminin yanı sıra, işletmelerin önemli değişikliği tespit etmek adına yararlanabileceği kalitatif yöntemlerin bulunduğu çalışma içerisinde belirtilmişti. Ancak bu yöntemlerin kapsamlı biçimde standartta ele alınmamış olması kantitatif yöntemler ile kalitatif yöntemler arasında önem düzeyini

belirleme bakımından bir güvenilirlik ayırımını da ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan işletmenin kalitatif test kullanımını tercih etmesi durumunda bunun bir muhasebe politikası olarak değerlendirilmesi ve gelecekte de işletmenin benzer durumda aynı politikayı sürdürmesi sorumluluğu nedeniyle kantitatif yöntemin tercih edilmesi daha etkin bir karar olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmayla finansal yeniden yapılandırma işlemlerinin hukuki dayanakları ve finansal raporlama standartları çerçevesinde tablolara etkileri tartışılarak bir örnek uygulama üzerinden işletmelerin finansal tabloları üzerinde ilgili işlemlerin yaratacağı olası etkiler sunulmuştur. İşletmeler, özellikle kriz ve belirsizlik dönemlerinde zaman zaman nakit yapısındaki bozulmalar sebebiyle zaman zaman da geleceğe ilişkin sağlıklı öngörülerde bulunulamaması sebebiyle nakit yapısında henüz bir bozulma meydana gelmemiş olsa dahi önlem amacıyla finansal yapılandırma işlemlerine başvurabilmektedir. Ancak alınan yapılandırma kararının finansal tablolara yönelik kısa ve uzun vadeli etkileri içinde bulunulan durum gereğince göz ardı edilebilmektedir. Finansal yeniden yapılandırma operasyonları, Türkiye Finansal Raporlama Standartları gereğince işletmelerin finansal tablolarında köklü değişimlere yol açabilmekte ve işletme yöneticilerinin de karar süreçlerinde bu değişkeni de dikkate almaları gerekmektedir.

Gelecek çalışmalarda halka açık işletmelerin yeniden yapılandırma kararlarına yönelik finansal tabloları üzerinden incelemeler gerçekleştirilerek finansal tablo kalemlerindeki değişimin boyutu ve yatırımcı kararlarına yönelik etkileri araştırma konusu edilebilir. Ayrıca önemli ölçüde değişikliği test etmek için kantitatif testlerden yararlanan şirketler ile kalitatif testlerden yararlanan şirketlerin yatırımcı kararları, finansman maliyeti ve denetçi raporları gibi unsurlar açısından farklılaşıp farklılaşmadığına dair çalışmalar da yine gelecek çalışma önerileri olarak değerlendirilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Ağırman, E. (2018). Finansal Sıkıntı Göstergeleri: BİST'te İşlem Gören İmalat Sanayi Firmaları Üzerine Bir Araştırma. *Ataturk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 403-425.
- Alav, D. (2013). Finansal Sıkıntı Maliyetleri ve İşletmelerde Yeniden Yapılandırma: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama (Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi.
- Baykal, C. M. (2007). Hukuki Boyutlarıyla Finansal Krizler. *Bankacılar Dergisi*, 60(1), 33-48.
- BDDK. (2019). Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri Haziran 2019. Retrieved from https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/veri_0014_41.pdf.
- Bilir, H. (2015). Finansal Sıkıntının Tanımı ve Piyasa Odaklı Çözümleri: Borç Yapılandırma, Varlık Satışı ve Yeni Sermaye Enjeksiyonu. *Sosyoekonomi*, 23(1), 9-24.
- Çoşkun, E., & Sayilgan, G. (2008). Finansal Sıkıntının Dolaylı Maliyetleri: İMKB'de İşlem Gören Şirketlerde Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 45-66.
- Coskun, E., & Ozcan, A. (2016). Finansal Sıkıntı Sürecinde Şirketlerin Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi (No. 16001). WERI-World Economic Research Institute.
- Çelik, Y., & Turan, Z.. (2019). Yeni Kavramsal Çerçevenin Finansal Raporlama Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 91-106.
- Elitaş, B. L., Doğan, M., & Kevser, M. (2017). Finansal Sıkıntı ve Sahiplik Yapısı Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 787-804.
- Erdönmez, P. A. (2003). Türkiye'de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma. *Bankacılar Dergisi*, 47, 38-55.
- EY. (2018). Accounting for Debt Restructuring Under the New IFRS 9. Retrieved from <https://www.eycom.ch/en/Publications/20180530-Accounting-for-debt-restructuring-under-the-new-IFRS-9/download>. Erişim Tarihi: 05.12.2019
- Gedik, M. A. (2019). Borcun mu Var, Derdin Var. *Dünya Gazetesi*, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/borcun-mu-var-derdin-var/444209>. Erişim Tarihi: 05.12.2019
- KGK. (2018). Kavramsal Çerçeve. Retrieved from [kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2019Seti/Finansal%20Raporlamaya%20İlişkin%20Kavramsal%20Çerçeve/FİNANSAL%20RAPORLAMAYA%20İLİŞKİN%20KAVRAMSAL%20ÇERÇEVE%20\(2018%20Sürümü\).pdf](https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2019Seti/Finansal%20Raporlamaya%20İlişkin%20Kavramsal%20Çerçeve/FİNANSAL%20RAPORLAMAYA%20İLİŞKİN%20KAVRAMSAL%20ÇERÇEVE%20(2018%20Sürümü).pdf). Erişim Tarihi: 05.12.2019
- KGK. (2018). TFRS 9 Finansal Araçlar. Retrieved from https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2019Seti/TFRS/TFRS_9.pdf. Erişim Tarihi: 05.12.2019
- KGK. (2018). TMS 23 Borçlanma Maliyetleri. Retrieved from https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_23_2018.pdf. Erişim Tarihi: 05.12.2019

- KGK. (2018). TMS 8 Muhasebe Politikaları, Muhasebe Tahminlerinde Değişiklikler ve Hatalar. Retrieved from https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/Türkiye%20Muhasebe%20Standartları/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_8_2018.pdf. Erişim Tarihi: 05.12.2019
- Kulali, İ. (2014). Muhasebe Temelli Tahmin Modelleri Işığında, Finansal Sıkıntı ve İflasın Karşılaştırılması. *Sosyoekonomi*, 22(2), 154-170.
- Resmi Gazete. (2018). Retrieved from <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/08/20180815-4.htm>.
- TBB. (2018). Finansal Yeniden Yapılandırma Çerçeve Anlaşması, Retrieved from <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7551/cerceveanlasmasi.pdf>. Erişim Tarihi: 05.12.2019
- TBB. (2019a). Kamuoyu Duyurusu, Retrieved from <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7625/14102019.pdf>. Erişim Tarihi: 05.12.2019
- TBB. (2019b). Kamuoyu Duyurusu, Retrieved from <https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7626/18102019.pdf>. Erişim Tarihi: 05.12.2019
- Yücel, E., Önal, Y. (2015). Özel Hastanelerde Finansal Sıkıntı ve Yeniden Yapılandırma: Adana İlinde Bir Uygulama. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5 (2), 88-123.

ÖZEL HASTANELERE YAPILAN ÇEVİRİMİÇİ ŞİKÂyetLERİN İÇERİK ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Zührem YAMAN¹

Büşra KAVUNCU²

ÖZET

Günümüzde, sağlık sektöründe hizmet yarışının öne çıktığı bir dönemdeyiz. Sağlık hizmetlerinde artan rekabet, geri ödeme sistemlerinde yaşanan sıkıntılar insanların satın alma gücünün ve kaliteli hizmet isteğinin artması, sağlık okuryazarlığının gelişmesi, hastaların pasif rolden katılımcı role geçmesi sonucu özellikle özel sağlık kuruluşlarında kalitenin önemi daha da artmıştır (Çoruh,1994:2). Hasta tatminin sağlanması, beklentilerinin karşılanması kaliteli hizmet sunumu özel hastanelerin tercih edilmesinde etkili rol oynamaktadır. Bundan dolayı hastaların veya yakınlarının yaptığı şikâyetleri analiz etmek kuruluşun göremediği sorunları görmesini sağlayacak ve hasta memnuniyetini artıracaktır. Bu açıdan şikâyet analizi önemli bir araçtır. Araştırmanın amacı, özel hastanelere yapılan çevrimiçi şikâyetleri ve şikâyetlerin amaçlarının ve düzeylerinin belirlenmesidir. Araştırmada sikayetvar.com sitesinde Konya ilinde faaliyet gösteren özel hastanelere yönelik yapılan şikâyetler ele alınmıştır. Belirlenen süre arasında Konya’da bulunan 14 özel hastane dahil edilmiş ve bu hastanelere yapılan toplam 206 şikâyet değerlendirilmiştir. Toplamda 846 farklı şikâyet konusu saptanmıştır. Elde edilmiş olan veriler Reader vd., (2014)’ün geliştirdiği şikâyet taksonomisine göre kategorileştirilmiş ve içerik analizi türü olan metin çözümleme şekli ile analiz yöntemi kullanılmıştır. Toplamda 206 şikâyetin %48’ini erkekler yaparken %51,45’ini kadınlar yapmıştır. Şikâyetlerin %53,88’i hasta tarafından %46,11’i hasta yakınları tarafından yapılırken, en çok şikâyet ise yönetim alanında %43,49 yapılmıştır. Bağlı alt kategorilerden kurumsal sorunlar %28,01 ile insanîyet ve önemseme başlığı %16,19 olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Online Şikâyet, Hasta Memnuniyeti, Pazarlama

INVESTIGATION OF ONLINE COMPLAINTS NOTIFIED TO PRIVATE HOSPITALS THOUGH CONTENT ANALYSIS

ABSTRACT

Today, we are in a period when the service race in the health sector stands out. Increasing competition in health services, difficulties in reimbursement systems, the increase of people's purchasing power and quality service desire, the development of health literacy, the importance of quality has increased even more in the private health institutions, as the patients pass from the passive role to the participatory role (Çoruh, 1994: 2). Providing patient satisfaction, meeting expectations, providing quality service plays an effective role in choosing private hospitals. Therefore, analyzing the complaints made by patients or their relatives will enable the organization to see the problems that cannot be seen and increase patient satisfaction. In this respect, complaint analysis is an important tool. The aim of the research is to determine the aims and levels of complaints made online to private hospitals. In the research, complaints about private hospitals operating in Konya province were addressed on sikayetvar.com website. Between the specified period, 14 private hospitals in Konya were included and a total of 206 complaints to these hospitals were evaluated. In total, 846 different complaints were identified. The data obtained was categorized according to the complaint taxonomy developed by Reader et al. (2014) and the method of analysis, which is the content analysis type, and the method of analysis were used. In total, 48% of 206 complaints were made by men, and 51.45% by women. While 53.88% of the complaints were made by the patient and 46.11% by the relatives of the patients, the most complaints were made in the field of management by 43.49%. Among the related sub-categories, corporate issues were determined as 28.01 % and the title of humanity and caring was 16.19 %.

Key Words: Online complaints, patient satisfaction, marketing, strategy

¹ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, zyaman@selcuk.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9796-7063

² busrakavuncu10@gmail.com, orcid.org/0000-0003-4041-2432

GİRİŞ

Sağlık sektöründe 1980’li yıllardan itibaren büyük değişimler yaşanmaktadır. Sağlık sisteminde düzenlemeler yapılmış ve günümüzde bu değişim daha hızlı olmaya başlamıştır. Özel sağlık sektöründe artan rekabet hastaneleri müşteri bağımlılığı ve müşteri memnuniyetini sağlamak için daha duyarlı olmaya yöneltti. Bu durum özel hastanelerin hastalarına karşı kendilerini özel kılacak ayrıcalıklar sunmasına, hizmetlerin kalitesini artırmalarına ve hasta memnuniyetini yükseltip kendisine daha fazla hasta çekme isteğine neden olmuştur.

Hastaların veya hasta yakınlarının ihtiyaçlarını belirlemek, hastaların aldıkları hizmete karşı görüşlerini bilmek sağlık kurumu için önem arz etmektedir. Özel sağlık kuruluşları yüksek maliyetli yatırımların yapılan harcamaların geri dönüşünü almak için hastaların memnuniyetini sağlamak ve sadık müşteri haline getirmeyi istemektedirler (Karaağaç vd.,2018:1). Memnuniyeti sağlayabilmek için bu müşterinin beklenti düzeylerinden haberdar olmak ve buna göre hizmet gerçekleştirmek gerekir (Aslan vd.,2008:24).

Günümüzde özel sağlık kuruluşlarını birbiriyle kıyaslamada hasta memnuniyeti önemli hale gelmiştir (Paula etc.,2002:29-30). Müşterilerin hizmetlere olan beklentisi sürekli olarak artmaktadır. Beklenti kavramı ise bir performansın sonunda umulan şey anlamına gelmektedir. Bu açıdan Mileer (1977) dört tür beklenti olduğunu söylemiştir. Bu beklentileri şu şekilde açıklamıştır. İdeal beklenti, umulan beklenti, minimum düzeyde tolere edilebilen beklenti, arzu edilebilen beklenti şeklinde sınıflandırılmıştır (Churchill ve Surprenant,1982:492). Hasta memnuniyetinin önemine varan sağlık kuruluşları bu konuya yönelik politikalar oluşturmaya başlamıştır. Kuruluşlar hizmet kalitesini artırmaya önem vermiş ve bu müşteri memnuniyetiyle doğru orantılı olduğu ortaya çıkmıştır. (Oswald etc., 1998). Hizmet pazarlaması anlayışına göre hastaların müşteri kabul edilmesi gün geçtikçe artmaktadır. Raju etc., (1995)’e göre rekabet edebilmek pazar odaklı olmaya pazar odaklılık ise müşteri memnuniyetine bağlı olduğunu belirtmektedir (Raju etc.,1995).

Turner ve Pol (1995)’e göre sağlık hizmetinin pazarlanabilmesi sağlık kuruluşunun kaliteye verdiği öneme göre değişmektedir (Turner ve Pol,1995:45). Şikâyetlerin asıl nedeni olan sağlık hizmetleri piyasasının özellikleri şu şekildedir; Sağlık hizmetinin arzı ve talebi arasında dengesizlik bulunmaktadır.

Hastalar satın alacakları mal ve hizmetler hakkında tam bilgiye sahip değildir, hizmetin miktar ve kalitesini belirleyemezler. Sağlık hizmetlerinde standartlık yoktur. Sağlık

hizmetleri toplumsaldır. Ayrıca sağlık hizmeti ertelenemez ve ikamesi yoktur. Hizmet kullanımı tesadüfidir ve masraf hastalığın riskine göre değişmektedir (Tengilimoğlu,2017:72). Böyle bir piyasada bireylerin pazarlık şansı yoktur. (Karaca,2014:46). Sağlık hizmetinden alınan kaliteyi, faydayı ölçememe gibi özelliklere sahiptir (Turan,2004:8). Sağlık hizmetlerinin organizasyon yapısının matriks yapıda olması şikâyetlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Günümüzde insanların beklentilerinin artmasının nedenlerinden birisi de insanların eğitim düzeyinin artmasıdır. Sağlık hizmetlerinin müşteri odaklı olmaya başlamasıyla sağlık alanında da bilinçli tüketici kavramı ortaya çıkmıştır. Bu durum hastalığı hakkında araştırma yapabilen, konulan teşhisi sorgulayan, karar almaya katılma gibi istekler bilinçli olmayı sağlamıştır (Merkouris etc.,1999:20). Günümüzde bilgiye ulaşmak internet sayesinde çok kolaylaşmıştır. Bu durum hastaların her türlü bilgiyi interaktif şekilde kullanmasını sağlamaktadır. Bu çağın hasta profili şu şekildedir; birey sağlık hizmeti gereklilikleri ve kendi haklarını bilen, teknolojik gelişmelere ayak uyduran eleştiren ve sorgulayan bir profil sergilemektedir (Kırgın Toprak ve Şahin, 2012). Hastalar kendi hastalığı ve tedavisi hakkında her türlü kaynaktan bilgi toplamaktadır. Hastanın edindiği bilgiler sağlık hizmetine katılım, farkındalık sağlamaktadır. Çünkü sağlık hizmeti sürecini değerlendirip eleştirebilmektedirler (Karaağaç,2018:288). Literatür incelendiğinde hastaların sağlık hizmetleri bilincinin artması verilen hizmetin kalitesi hakkında şikâyet oranlarını artırdığını ifade edilmektedir (Javetz ve Stern, 1996). Faturalama, park hizmeti, yemek, temizlik, dekor, konfor hasta tatminini etkilemektedir (Bendall-lyon ve Powers,2004:115-18). Sağlık hizmetinin fiyatı da hasta tatmininde önemli bir etkidir (Muammalani ve Gopalarikshna,1995:18-19). Bu bağlamda kaliteyi sürekli artırmak, müşteri beklentilerini sağlamak hasta sadakatini sağlayacaktır (Fisk vd.,1990; Seçim,1995:300). Tüm bu müşteri memnuniyetinin artırılması beklentilerin karşılanması ise hastaların şikâyetlerini azaltacak ve o kuruluştan memnun ayrılmalarını sağlayacaktır.

Günümüzde ortaya çıkan toplam kalite yönetimi felsefesi, insanın beklentilerini aşmayı hedefler. Çalışanların bilgilendirilmesi, yetki verilmesi, ekip çalışmasıyla kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını, süreçlerin sürekli iyileştirilmesini hedefleyen bir yönetim şeklidir (Çetin, 1998:31). Toplam Kalite Yönetimi'nin temel hedefi müşteri tatmini sağlamaktır. Müşterinin isteğini iyi bilmek onun tatmini için ön şarttır. Burada en az maliyetle farklı isteklere cevap verebilmek önemlidir (Özveren, 2000:65).

Sağlıkta müşteri sadece hasta değil sadece sağlık sürecine katılan tüm bireyler olarak kabul edilmektedir (Kavuncubaşı, 2000:292). Tabii hastalar tarafından kalite değerlendirilirken sağlık hizmetinin soyut olması ve hastaların asimetrik bilgilerinden dolayı değerlendirme nesnel bir şekilde yapılamamaktadır.

Hastalar hizmeti alma süresi, sağlık personelinin davranış şekli (personel-hasta etkileşimi), hastanenin temizliği, ferah ortam, ücretler, hastaların bilgilendirilmesi gibi görünen durumlar hakkında bir değerlendirme yapabilmektedir. Memnuniyet kelimesi, müşterinin belirttiği veya belirtmediği tüm isteklerin ve ihtiyaçların, beklentilerin karşılanmasıdır (Ersen, 1997:8). Memnuniyetsizlik ise önceden edinilmiş beklenti bilgisiyle alınan performans arasındaki algılanan uyumsuzluğun değeri olarak ifade edilmektedir (Oliver, 1999:34). Memnuniyetsizliği ifade eden şikâyet kavramı Türk Dil Kurumu tarafından hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı, sızlanma, sızıltı, yakınma olarak tanımlanmıştır (TDK, 2017). Yani satın alınan ürün veya hizmetle ilgili yaşanan memnuniyetsizliktir (Kılıç ve Ok, 2012). Sağlık hizmetlerinde hasta şikâyetleri alınan hizmetin beklentiyi karşılamaması ile ilgilidir (Kırgın Toprak ve Şahin, 2012). Daha önce edinilen bilgiler veya yaşanan deneyimler o sağlık kuruluşu hakkında bir beklenti oluşturur. Bu beklentilerin karşılanmaması memnuniyetsizliği ortaya çıkarır. Genellikle de hastanın şikâyet etmesine neden olur. TÜİK 2017 verilerine göre en çok şikâyetler ücret (katkı payı, tahlil, muayene), personel davranışı, temizlik, bekleme süresi ve randevu konularından gelmektedir (TÜİK, 2017). Hasta ve hasta yakınları hizmet kalitesini bu şekilde değerlendirdiği için şikâyetler en çok bu konularda olmaktadır (Hopper ve Uriyo, 2015; Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2010:480-485). Ayrıca bürokrasi, gereksiz zaman kayıpları, temizlik ve ulaştırma sorunu hasta tatmini etkilenmektedir (Seçim,1995:307). Hizmet kalitesini değerlendiren hastalar genellikle aldıkları hizmetin kalitesi ile vermiş oldukları fedakarlıkları kıyaslarlar.

Donabedian (1980) sağlık alanında kalitenin ölçülmesinde 3 temel boyuttan bahsetmiştir. Birinci aşamada teknik boyutundan yani tıbbi bilgiye dayalı bakımdan bahsetmektedir. İkinci boyutunda ise kişilerarası ilişkiler yer almaktadır. Burada personelin hizmet sunarken dikkatli, hevesli, güler yüzlü, dostça davranmasıdır. Üçüncü boyutunda ise kuruluşun rahatlığı konfor düzeyi olduğunu söylemiştir (Turner ve Pol,1995:45-46). Sağlık hizmetinde fiziksel olanaklar hasta tatminini ve personelin performansını etkilemektedir (Seçim,1995:307; Oswald vd.,1998). Literatürde yer alan Servoqual modelinde müşterinin hizmeti değerlendirirken göze aldığı kıstasları ve alt boyutlarının on maddeden oluştuğu belirtilmektedir.

Servoqual modelinde hizmet kalitesi boyutları olarak adlandırılmıştır ve bunlar; güvenilirlik, yeterlilik, heveslilik, iletişim, güvenlik, inanılabilirlik, müşteriye karşı anlayış ve müşteriye farkındalık, fiziksel özellikler olarak sınırlandırılmıştır (Parasuman etc.,1985:46-47).

Özellikle hasta veya hasta yakınlarının şikâyetlerinin toplanması, değerlendirilmesi ve düzeltici önlemler alınması sağlık kuruluşları için önemli hale gelmiştir (Allen etc., 2000; Javetz ve Stern, 1996; Montini etc., 2008; Reader etc., 2014; Saravanan, etc., 2007). Hasta tatmininin sağlanması ile hasta memnuniyeti artar ve hastaların devamlı tercih etmesinde etkili rol oynar (Halis, 2000:129). Hatta şikâyeti giderilen bir müşteri, sorun yaşamamış olan müşterilerden daha sadık hale dönüşebilir (Kutluk ve Arpacı, 2016). Sağlık hizmetlerinde de etkili bir reklam olan ağızdan ağıza iletişim yapılmaktadır. Hastalar algıladıkları tatmin veya tatminsizliğini çevresindekilere anlatır. Bundan dolayı memnun ayrılan bir hastanın yaklaşık on bir potansiyel müşteri çekeceği belirtilmiştir (Merkouris etc.,1999:21). Dolayısıyla memnun ayrılan hastalar kuruluşa referans olmaktadır. Sağlık kuruluşları müşteri tatmini sağlama ve en kısa sürede hastanın sorunlarına çözüm bulup memnuniyet sağlama gerekmektedir. Hasta şikâyetlerinin dinlenmesi, hasta hakları birimi kurup hastaya önem verildiğinin gösterilmesi sağlık kurumunu hastaya bir adım daha yaklaştırmaktadır (Seelos ve Adamson, 1994; Vrangbaek, 2015). Sağlık kuruluşu hastanın veya hasta yakınının şikâyetlerini iyi bir şekilde analiz ederse kurum için faydalı bilgiler elde eder (Allen etc., 2000; Javetz ve Stern, 1996; Montini etc.,2008; Reader etc., 2014; Saravanan etc., 2007). Örneğin kurum içinde görmediği, gözden kaçırılan aksaklıklar şikâyetler sayesinde görülür ve düzenleyici önlemler alınabilir. Hastaların beklentileri daha iyi anlaşılır ve o yönde hizmet sunulur (Kırgın Toprak ve Şahin, 2012).

Günümüzde her şeyin değiştiği gibi şikâyet şekilleri de değişmiştir. Sağlıkta kalite öncesi bireylerin şikâyet etmede fazla seçeneği yokken, şikâyetlerini yakın çevresiyle paylaşır ve alınan bilgilere göre hareket edip, gerek görülürse mahkemeye taşırlandı (Karaağaç,2018:289). Bugün ise hastanelerin dilek şikâyet (istek) kutularına yazarak veya hasta hakları kurumlarıyla (halkla ilişkiler, müdürlükler) yazılı bildirimde bulunarak, telefonla veya yüz yüze görüşerek, hasta memnuniyet anketi vasıtasıyla e-posta göndererek, şikâyet paylaşım platformlarında tanımadığı kişilerle paylaşım yaparak, hastane sosyal medya uygulamalarını kullanarak veya kurumun web sayfasında paylaşmak gibi birçok alternatif araçlarla hasta veya hasta yakınları şikâyetlerini dile getirebilmektedir (İstanbulluoğlu vd., 2017; Javetz ve Stern, 1996; Travaglia ve Braithwaite, 2009;Karaağaç,2018:290). Hasta veya

hasta yakınları internet sayesinde masrafsız, kolay ve bürokratik hiçbir engelle takılmadan sağlık hizmetleri hakkında düşüncelerini rahatça dile getirirler (Karaağaç,2018:290). Aynı şekilde sağlık kuruluşları da kısa sürede şikâyetleri inceleyip, değerlendirip sorunlara çözüm bulabilir ve kurumun imajını koruyabilirler (Hopper ve Uriyo, 2015; Karaağaç,2018:290).

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı; internet paylaşım platformu olan “sikayetvar.com” adlı internet sitesindeki Konya ilinde yer alan özel hastanelere yönelik yapılan şikâyetlerin analiz edilmesi, kuruluşların göremediği sorunların tespit edilmesi ve hasta memnuniyetinin artırılmasına yönelik önerilerin sunulmasını sağlamaktır. Bu sayfa bireylerin herhangi bir konuda hizmet aldıktan sonra hizmetten memnun kalmaması sonucu çeşitli yerlere şikâyetle bulunma isteğiyle oluşmuştur. Şikâyetler kamuya açık web sitesi üzerinden yapıldığı için veri kaynağına ulaşmak kolay olmaktadır. Şikâyetle bulunan bireyler herhangi bir baskıya maruz kalmadan rahat bir ortamda şikâyetlerini dile getirebildikleri için güvenilir sonuçlar elde edilebilmektedir. Nitel veriler doküman inceleme yoluyla toplanmış ve analiz edilmiştir. Doküman incelemesi araştırılan konu hakkında çeşitli yerlerden toplanan yazılı veya görsel malzemenin biriktirilip incelenmesi analiz edilmesidir. (Yıldırım ve Şimşek, 2016:140)

Bu çalışmada verileri sikayetvar.com internet sitesine yapılan şikâyetler oluşturmaktadır. Şikâyetlerin kategorilere ayrılmasında ve temalara ayrılmasında Reader vd., (2014) tarafından yapılan hasta şikâyet taksonomisinden faydalanılmıştır. Şikâyetle bulunan kişilerin cinsiyetleri, hasta veya hasta yakını olma durumları da ayrıca değerlendirilmiştir. Karaağaç vd., (2018)’in yaptığı çalışmada şikâyet düzeyi, şikâyetin yapılma amacı, hastanelerin şikâyetlere cevap verme süresi gibi değerlendirmeler yer almış ve bu çalışmada oluşturulan kategorilerden faydalanılmıştır. Veriler 2015-2019 yılları arası Konya ili merkezindeki özel hastanelere yönelik yapılan şikâyetlerden oluşmaktadır. Veriler elde edildikten sonra sınıflandırılarak kategorilere ayrılmış, şikâyeti yapan kişinin cinsiyeti, hasta mı hasta yakını mı, şikâyetin kaçınıcı düzeyde olduğuna dair sınıflandırmalar yapılmıştır. Elde edilen bulguların Microsoft Office Excel programında yüzde ve sıklıkları hesaplanarak analizi yapılmıştır.

Araştırmada, Konya ilinde hizmet veren özel hastanelerin sikayetvar.com adlı internet sitesine kullanıcılar tarafından yapılan 206 şikâyet değerlendirilmiştir. Bu çalışma, Türkiye’deki internet kullanıcılarının şikâyetlerini başkalarıyla paylaşabildiği site olan sikayetvar.com da yer alan verilerle sınırlıdır. Araştırmaya, 2015-2019 yılları arasındaki

kullanıcıların yapmış oldukları şikâyetler değerlendirilmiş ve yapılan şikâyetlerin doğru olduğu varsayılmıştır. Veriler toplandıktan sonraki süreçte hasta veya hasta yakınlarının çeşitli sebeplerle şikâyetlerini geri çekmesi veya hastanelerin geri dönüş yapması gibi değişiklikler olabileceği için bulgular sadece verilerin toplandığı dönemi yansıtmaktadır. Nitel çalışmalarda geçerliliğin sağlanması tutarlılığa göre değişmektedir. Temaların alt temalarıyla bütün olması elde edilen verilerin temaları açıklaması ile ilgilidir. Bu çalışmada temaların içinde olmayan bir veriye rastlanılmadığı için verilerin etkili şekilde temsil edildiği ve tutarlı olduğu sonucuna varılabilir. Çalışmanın güvenilirliği için verilerin toplanmasında ve değerlendirilmesinde yapılan aşamalar kaydedilmiş ve üzerinde değişiklik yapılmadan toplanan veriler, kodlamalar, sonuçlar saklanmıştır.

BULGULAR

Tablo 1: Kullanıcıların Özelliklerine Göre Dağılımı

	N	%		N	%		
Cinsiyet	Erkek	100	48,54	Şikâyeti Yapan	Hasta	111	53,88
	Kadın	106	51,45		Hasta yakını	95	46,12
Toplam	206	100	Toplam	206	100		

Sosyal paylaşım sitesine şikâyette bulunanların özellikleri Tablo 1’de yer almaktadır. Şikâyet edenlerin %51,45’i kadın iken %48,54’ü erkek hasta veya hasta yakınıdır. Şikâyette bulunanların %53,88’i hasta, %46,12’i hasta yakınıdır.

Kullanıcılar farklı amaçlarla şikâyet etmişlerdir. Bu şikâyetler üç kategori haline getirilmiştir. Hasta/hasta yakınının durumu dile getirmesi, çözüm bekleme veya başkalarının uyarma amacıyla şikâyette buldukları belirlenmiştir. Dağılımlar incelendiğinde, 206 şikâyetin %70,87’si şikâyeti dile getirme; %20,38’i çözüm bekleme ve %8,75’i diğer kullanıcıları uyarma amacı ile yapılmıştır.

Hasta/hasta yakınının şikâyet etme amaçlarına örnek verecek olursak şu şekildedir;

- Şikâyeti dile getirme:

“...Sendika kaydım olmasına rağmen uygulanması gereken indirimin ödemeye yansıtılmadığını da öğrenince çok rahatsızlık duydum. Konya'nın en iyi ve donanımlı özel hastanesi olarak tercih ettiğimiz hastaneden memnun kalamadık!”

“...Bize 2.sınıf insan gibi davrandı, çok zorumuza gitti ama yine de terbiyemizi koruduk. Böyle kendini beğenmiş doktorları bünyenizde çalıştırmayın lütfen.”

- Çözüm bekleme:

“...Babamı ve benim saatlerce orada bekletip zamanımı ve paramı iç etmek suretiyle mağdur edilmemize sebep olmuştur. Mağduriyetimin giderilmesi için geri ödeme yapılmasını isteyince ödeme birimince bunun mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Mağduriyetimin giderilmesini istiyorum.!”

“... Devlet kurumlarında bile karşılaşmadığımız bu kabalığı gösterme cesaretini sözüm ona bu sekreter (!) nereden buluyor. Bu sekreteri cezasız bırakmamanız ümidiyle.!”

- Başkalarını uyarma:

“... Bayrampaşa gardiyanı mı desem T** ismindeki bayan bizleri azarlayarak dışarı çıkartma teşebbüsünde bulundu. Eski Türkiye'den kalan sağlık kurumu fotoğrafıydı bu. Parasıyla rezil olmak isteyenler için tek yer!”

“... Hanımefendi burnundan kıl aldırıyor bu kadar ukala bir doktor ve para düşküni hastane görmedim rezalet. O hastaneye ye gitmeyin pişmanlıktır!”

Tablo 2: Şikâyetlerin Amacına ve Şikâyet Düzeyine Göre Dağılımı

		N	%
Şikâyetin Yapılma Amacı	Şikâyeti dile getirme	146	70,87
	Çözüm bekleme	42	20,38
	Uyarma	18	8,75
Şikâyet Düzeyi	1. Düzey	168	81,55
	2. Düzey	34	16,50
	3. Düzey	4	1,95
	Toplam	206	100

Şikâyetlerin yapılma amacına bakacak olursak şikâyeti dile getirme %70,87 iken çözüm bekleme %20,38'dir. Başkalarını uyarma için şikâyetle bulunma %8,75'tir

Hastaların veya hasta yakınlarının şikâyet etme düzeyleri açısından farklılık gösterdiği belirlenmiş ve üç kategoride incelenmiştir. Tablo 2' de yer alan şikâyet düzeylerine göre birinci düzey %81,55 ,ikinci düzey %16,50 ve üçüncü düzey %1,95 olduğu belirlenmiştir.

Kategorize edilen şikâyetlerin düzeyleri örnekleri aşağıda verilmiştir.

- Birinci Düzey: Hasta veya hasta yakınının sağlığının herhangi bir zarara uğramadığı düzeydir.

“... sistemleri bozulup elden barkod toplayıp birçok hastayı ayakta bekletiyorlar. Sistemi bozulduğunu hastalara bildirmediikleri için saatlerce hastalar olmayan sırayı bekliyorlar...”

- İkinci Düzey: Hasta veya hasta yakınının sağlığının zarara uğradığı düzeydir.

“...Laparoskopi ameliyatı oldum bana asla yumurtalığına zarar vermeyeceğim dedi, şimdi çocuğum olmuyor ve benim haberim yok yumurtalığın alındığı söylendi...belki hiç çocuğum olmayacak ama hukuk önünde görüşeceğiz.”

“...ameliyat yapışıklığı gidermek için yine açılmadı. Hastaneye 5000 TL'de para verdim ikinci ameliyat içinde para verdim. Burnum eski halinden daha kötü nefes konusunda.”

- Üçüncü Düzey: Hastanın ölümüyle sonuçlanan düzeydir.

“...babam durumu çok iyi gidiyor dedi pazar günü aradılar oldu diye doktor pazar günü yokmuş personel diyaliz makinesini daha bağlayamıyor o hastaneye hastam olsa da asla gitmem babam öldü.”

“... belki son kez konuşma imkânınız helallik alma imkânımız olacaktı. Geldiği gün akşamında tesadüfen tomografiye götürürlerken gördük ve seslendiğimizde gözlerini açtı. Demek ki geldiğimizde alsalardı babamla konuşabilecektik. Babam 12 gün sonra vefat etti.”

Tablo 3: Şikâyetlerin Cevaplanma Durumlarının Hastanelere Göre Dağılımı

Hastane	Şikâyet Sayısı	Şikâyet Oranı (%)	Ortalama Cevap Verme Süresi (gün)
H1	78	37,86	10
H2	47	22,81	-
H3	33	16,01	-
H4	26	12,62	-
H5	21	10,19	-
H6	20	9,70	-
H7	19	9,22	30,61
H8	5	2,42	5
H9	4	1,94	-
H10	4	1,94	-
H11	4	1,94	-
H12	3	1,45	-
H13	1	0,48	-
H14	1	0,48	-
Toplam	206	%100	15,20

Şikâyet edilen hastanelerin sırasına bakılırsa ilk üç sıra şu şekildedir; H1 Hastanesi (n=78), H2 Hastanesi (n=47) ve H3 Hastanesi (n=33); en az şikâyet alan ilk üç hastane sırası ile, H12 Hastanesi (n=3), H13 Hastanesi (n=1) ve H14 Hastanesi (n=1) olarak belirlenmiştir. Hastanelere yapılan şikâyet oranlarına bakılırsa H1 hastanesi %37,86 iken H14 ve H13 hastanesi %0,48 şikâyet oranına sahiptir. Hasta veya hasta yakınına geri dönüş yapan sadece üç hastane vardır. Bu üç hastanenin şikâyetlere cevap verme ortalama süresi 15 gündür.

En çok geri dönüş sağlayan hastane H1 hastanesi iken en hızlı şekilde dönüş yapan hastane ise ortalama 5 gün ile H8 hastanesi olmuştur. Şikâyetlerin alındığı sikayetvar.com sitesinden 206 şikâyette 846 şikâyet konusu belirlenmiştir. Şikâyet başına yaklaşık olarak 4,10 şikâyet dal konusu olduğu belirlenmiştir. Reader vd., (2014) şikâyetleri üç ana tema altına almış ve kategorileştirip belirlemiştir. Bu kategorilere ait bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4: Çevrimiçi Şikâyetlerin Hasta Şikâyet Taksonomisine Göre Sınıflandırılması

Ana Tema	Kategori	Alt Kategori	Konu	Sayı
Klinik (n=21 3, %25,1 7)	Kalite (n=112, %13,23)	Muayene (n=32)	Yetersiz Muayene	20
			Testler/Tahliller	12
		Hastanın Yönlendirilmesi (n=37)	Hasta Takibi Sorunları	37

Yönetim (n=368, %43,49)	Hasta Güvenliği (N=101, %11,93)	Hizmet Kalitesi (n=40)	Gerekli Özenin Gösterilmemesi	35
		Tedavi (n=43)	Hastane Enfeksiyonu	5
			Başarısız Tedavi	16
			Hizmet Alamama	8
			Yetersiz Tedavi	10
			Zayıf Tedavi Planı	9
		Teşhis Hataları (n=21)	Eksik Teşhis	12
		İlaç Hataları (n=10)	Yanlış Teşhis	9
			Yanlış İlaç/İhmal	10
		Hasta Güvenliği Vakaları (n=40)	Cerrahi/Klinik Komplikasyon	17
	Donanım/Cihaz Sorunu		18	
	Hastanın Ölümü		4	
	Beceriler ve Mesleğe Uygunluk (n=30)	Örgütsel Vakalar	1	
		Kalifiye Olmayan Personel	15	
	Kurumsal Sorunlar (N=237, %28,01)	Bürokrasi/Kırtasiyecilik (n=23)	Profesyonel Olmayan Davranış	15
			Evrakla İlgili Sorunlar	8
		Çevre (n=20)	Prosedürler	15
			Hijyen	4
			Konaklama	8
			Yemek Hizmetleri	5
			Yetersiz Ortam	3
Finansman ve Faturalama (n=103)		Faturalama Sorunları	9	
		Finansal Sorunlar	14	
Hizmet Sorunları (n=85)		Ücretler	Ücretler	80
	Geri Dönüş Yapılmaması		41	
	Sistem Sorunları		23	
	Tıbbi Kayıtlar		5	
	Hizmet Alamama		9	
	Personel İstihdamı ve Diğer Kaynaklar(n=6)	Otopark Yetersizliği	1	
		Personel Yetersizliği	6	
	Zamanlama Ve Erişim (N=131, %15,48)	Erişim ve Hasta Kabul (n=100)	Hizmetlere Erişilebilirlik	5
			Kayıt/Kabul Sorunları	35
		Gecikmeler (n=27)	Randevu Sorunları	60
Bekleme Süresi			27	
Sevk (n=2)		Sevk Sorunları	2	
Taburculuk (n=2)	Taburculuk Zamanlaması	2		
İlişkiler (N=265, %31,32)	İnsaniyet/Önemseme (N=137, %16,19)	Saygı, İtibar, Önemseme (n=112)	Hasta Mahremiyeti İhlali	17
			İlgisizlik	45
			Kaba Davranma	40
		Personel Davranışları (n=25)	Önemsememe	10
			Personelin Tutumu	25
	İletişim (n=99, %11,70)	İletişim Bozukluğu (n=51)	Bilgilendirmenin Yapılmaması	12
			İletişim Kuramama	12
			İletişim Yetersizliği	8
		Yanlış Bilgilendirme (n=21)	Çelişkili Bilgilendirme	3
			Eksik Bilgilendirme	16
Hasta-Personel İletişimi (n=27)	Yanlış Bilgilendirme	10		
	Dinlememe	8		
	Gereksiz Yorum Yapılması	3		
	Kişiler Arası İletişim Bozukluğu	20		

		Hastaya ayrımcılık yapılması	7
	Ayrımcılık (n=2)	Kötüye Kullanma	2
Hasta Hakları (n=29, %3,42)	Kötüye Kullanma/Suistimal (n=24)	Hasta Haklarının İhlali	24
	Rıza/Onam (n=5)		5
Toplam			846

Şikâyetler ana kategorilere göre incelenirse Yönetim alanında (n=368, %43,49), Klinik alanında ise (n=213, %25,17) ve İlişkiler (n=265, %31,32) olarak ayrılmıştır. Oluşturulan kategorilerde ise şikâyetlerin fazla olduğu alanlar Kurumsal Sorunlar (n=237, %28,01) İnsaniyet/Önemseme (n=137, %16,19); alt kategorilere bakılırsa saygı, itibar, önemseme (n=112) ve Finansman ve Faturalama (n=103) alanında en çok şikâyet yapıldığı belirlenmiştir. Alt kategorilerde ise Kalite alanında en çok tedavi (n=43) alanında şikâyette bulunulmuştur. Hasta güvenliği kategorisinde ise hasta güvenliği vakaları(n=40) en çok şikâyet konusu olmuştur. Finansman ve faturalama başlığında ücretler (n=103), zamanlama ve erişim başlığında erişim ve hasta kabul sorun olurken iletişim kategorisinde iletişim bozukluğu(n=51) ve nihayetinde hasta hakları kısmında kötüye kullanma/suistimal (n=24) olarak belirlenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Ülkemizde son yıllarda sağlık sektöründe özel hastane sayılarının artması hastaneler arası rekabetin oluşmasına neden olmuştur. Özel hastaneler hasta çekebilmek veya hastaları sadık müşteri haline getirebilmek için hasta memnuniyetini artırmayı ön planda tutmaktadırlar. Hastaneler iyi oldukları yönleri ön plana çıkarmayı, hasta veya hasta yakınlarının şikâyette bulunduğu kısımları dikkate alıp memnuniyeti sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu çalışmada sikayetvar.com sitesinde Konya'daki özel hastaneler adına yapılmış olan şikâyetler incelenmiştir. Bu şikâyetler kullanıcılar açısından değerlendirildiğinde kadınların erkek kullanıcılardan daha fazla şikâyette bulunduğu belirlenmiştir. Bu sonuca paralel olarak Anderson etc., (2001); Saravanan etc., (2007); Haw etc., (2010); Chavan etc., (2007); Olsson, (2016); Kırgın Toprak ve Şahin, (2012); Natangelo, (2007) kadınların daha fazla şikâyette bulunduğu sonucuna varılmıştır. Literatürde bu sonuçların aksine erkek kullanıcıların daha fazla şikâyette bulunduğu sonucuna varan çalışmalarda mevcuttur. Bunlar; Bostan etc, (2014), Bostan etc., (2012), Zengin etc., (2012), (Seremet vd.,2013), Karaağaç etc., (2018)'dir. Literatür incelendiğinde bu farklılığın yapılan sağlık kurumunun türüne göre, veri kaynağına, zamana ve örneklemin büyüklüğüne göre değişebileceği düşünülmektedir (Karaağaç,2018:298).

Sağlık piyasasında müşteri denince sadece hasta düşünülmemesi gerekir. Hastalar kadar hasta yakınları da artık bu sürece dahildir. Bu açıdan memnuniyet sağlanırken hasta yakınlarında dikkate alınması gerekir (Kavuncubaşı, 2000: 292). Bu çalışmada şikâyet edenlerin %46,12'sinin hasta yakınları olduğu belirlenmiştir.

Şikâyet edenlerin %53,88'inin hasta olduğu saptanmıştır. Benzer olarak Karaağaç vd., (2018) 493 şikâyet incelemiş %62,27'sinin hasta olduğunu bulmuştur. Yine Anderson etc., (2001) 1308 şikâyetin %38'inin hastalar tarafından yapıldığını ve Chavan etc., (2007) de 94 şikâyetten %64'ünün hasta tarafından yapıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Hasta ve hasta yakınlarının şikâyette bulunduktan sonra kurumların geri dönüş yapması sorunu çözmeye çalışma veya özür dilenmesi müşteri sadakatini artıran bir durumdur. Hastanenin imajını büyük ölçüde etkilemektedir. Hasta ve hasta yakınları sağlık kuruluşunda yaşamış olduğu olumlu/olumsuz olayları çevresine anlatmakta ve o kuruluşa gitmeyi düşünenleri etkilemektedir. İnternette yapılan şikâyetlerin geniş bir çevreye yayıldığını ve kolayca ulaşılabildiği düşünülecek olursa şikâyetlere yönelik önlem alınmadığı takdirde sağlık kuruluşların imajları büyük ölçüde etkilenmektedir.

Bu çalışmada hasta ve hasta yakınlarının şikâyetlerini şikâyet etme amaçlarına göre sınıflandırılmış ve %70,87'si şikâyeti dile getirme amacıyla, %20,38'i çözüm bekleme %8,75'i başkalarını uyarmak amacıyla şikâyette bulunmuştur. Çalışmada hastanelerin şikâyetlere geri dönüş oranları ve süreleri hesaplanmıştır. Hastanelerin yarısından fazlasının geri dönüş yapmadığı gözlemlenmiştir. Geri dönüş yapan hastanelerin ise ortalama 15 gün gibi uzun sürede dönüş yaptığı sonucuna varılmıştır. Çalışmada şikâyetlere geri dönüş yapan hastanelerin standart/tekdüze cevap verdiği gözlemlenmiştir. Bu durum şikâyette bulunanların da üzerinde durduğu bir konudur. Hasta ve hasta yakınları tarafından hastanelerin ancak 'kopyala-yapıştır' yaptığı dile getirilmektedir. Bu durumda hastanelerin verdiği cevaplarda şikâyeti daha detaylı inceleyip, çözüm odaklı ve samimi bir üslup sergilemesi daha fazla hasta memnuniyeti sağlayacaktır. Literatüre bakılırsa şikâyetten sonra müşteriyi memnun edecek çözüm bulmak tekrar satın alma ve müşteri sadakati sağlayacağı yöndedir (Barış, 2008:31; Kutluk ve Arpacı, 2016). Bu açıdan strateji oluşturmada şikâyetlerin kullanılması önem arz etmektedir.

Şikâyet etme düzeyleri açısından birinci düzeyde %81,55, ikinci düzey %16,50, üçüncü düzey %1,95 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda hastanelerin en çok önlem alması gereken durumlar ön plana çıkmaktadır. Bu araştırmada şikâyet sorunları üç başlık altında toplanmıştır. Yönetim (%43,49), Klinik (%25,17), İlişkiler (%31,32) olarak belirlenmiştir.

Reader etc., (2014) şikâyet taksonomisi sistematüğini oluşturmuş ve 88069 hasta şikâyetine ulaşır, 113551 şikâyet konusu belirlemiştir.

Yönetim alanında %35,1 klinik sorunlarının %33,7, ilişkilerin %29,1 olduğu sonucuna varmıştır. Karaağaç vd., (2018) de 493 şikâyet incelemiştir ve 971 şikâyet konusu elde etmiştir. Yönetim alanında %35,2 klinik sorunlarının %33,7 ilişkilerin %31,61 olduğu sonucuna varmıştır. Yapılan bir çalışmada ise 138 şikâyetten 223 şikâyet konusu belirlenmiş ve bunların Klinik alanında % 68, Yönetim de %19 ve İlişkilerde %13 olduğu saptanmıştır (Harrison etc., 2016).

Çalışmada şikâyetlerin en çok ücret, ilgisizlik, önemsememe, bekleme, kaba davranma, personel davranışı, saygı, gerekli özenin gösterilmemesi ve kalifiye olmayan personel konularından oluşmaktadır. Şikâyetlerde insanların ücret fazlalığından ve gereksiz işlem, tetkik, tahlil yapılmasından dolayı fatura tutarının yüksek çıkmasından bahsedilmektedir.

Hastaneyi esnaf olarak hastalarında müşteri olarak değerlendirildiği ve bu yüzden kişinin sağlığından çok hastanenin 'ne kadar para alabiliriz' mantığıyla çalıştığı hasta ve hasta yakınları tarafından söylenmektedir. Bostan vd., (2014) SABİM şikâyet hattına yapılan şikâyetlerin %15'inin ücretler hakkında olduğunu belirlemiştir. Yine sağlık personeli davranışları hasta memnuniyetini etkileyen önemli bir unsurdur.

Kaba davranması, önemsememesi, ilgisiz olması Bostan vd., (2014), Karaağaç vd., (2018); Kırgın Toprak ve Şahin, (2012); Şeremet, (2013); Uludağ, (2011); Anderson etc., (2001) tarafından da bulunan sonuçlardandır. Çalışmada hasta ve hasta yakınlarının beklemekten, yaşanan gecikmelerden çok şikâyette bulunduğu görülmektedir. Bu sonuca paralel olarak Montini etc., (2008), Anderson etc., (2001); Saravanan etc., (2007), Karaağaç vd., (2018)'in çalışmalarında görülmektedir. Hizmet alamama, tedavinin yetersiz oluşu veya doktorun, hemşirenin kaba davranması, ilgilenmemesi en çok şikâyet konularından biridir. Yagil ve Gal (2002)'e göre hizmet sunumunda memnuniyeti sağlamada personel davranışı çok önemli bir etkidir. Dolen etc.,(2004)'e göre de hasta veya hasta yakınıyla direkt ilişkide bulunan personeller hasta deneyimini etkilemektedir. Güler yüzlü, kibar, ilgi ve alakalı personel hastanın kuruma bakış açısını değiştirebilmektedir. Otani etc., (2004)'e göre hastanelerde özellikle hemşirelerin rolü hasta tatmininde önemli bir etkiye sahiptir. Goleman (2006)'nin yaptığı çalışmada üstün yeteneğe sahip doktorların dinlemem özelliğinin önde geldiği ifade edilmiştir. Yine yapılan bir çalışmada en çok mahkemeye verilen doktorların hastasının dinlemeyen doktorlar olduğu belirtilmiştir (Goleman, 2000: 176). ABD'de 2002 de

yapılmış çalışmada tıbbi hataların nedeninin doktorların hastaya yeterli zaman ayırmadığı halkın %72'si belirtmektedir. (Stroetmann etc., 2007: 20).

Bu açıdan düzgün hizmet alamama, tedavi de başarısızlık, tedavinin yetersiz görülmesi, tıbbi hata gibi sorunlar şikâyet konusunda önemli pay almaktadır. İletişim kuramama, eksik bilgi verme, yanlış yönlendirme de en sık şikâyet konularındandır. Benzer olarak Bostan vd., (2014); Anderson etc., (2001); Kırgın Toprak ve Şahin, (2012); Şeremet, (2013); Uludağ, (2011)'in çalışmaları örnek verilebilir. Şikâyetlerin dikkate alınması ve memnuniyetsizliğin giderilmesinin hastanelerin tercih edilmesini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Allen, L. W., Creer, E. ve Leggitt, M. (2000). Developing a patient complaint tracking system to improve performance. *The Joint Commission Journal on Quality Improvement*, 26(4), 217-226.
- Aslan Ş., Sezgin, M., Haşiloğlu, S.B., (2008). Özel Sağlık Kuruluşlarında Müşteri Memnuniyeti ve Memnuniyeti Oluşturan Unsurların Araştırılması. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S (20).
- Baş. T. ve Akturan, U., (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bendall-Lyon, Dawn ve Powers, Thomas, L., (2004), “The Impact of Structure and Process Attributes on Satisfaction and Behavioral Intentions”, *Journal of Services Marketing*, 18(2), 114-121.
- Bostan, S., Köse, A. Ü., Kılıç, T. (2012), “Türkiye’de Hasta Haklarının Gelişimi ve Hasta Şikâyetlerinin Analizi; 2009 Yılı Örneği” 6. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi, Isparta
- Bostan, S., Kılıç, T., ve Çiftçi, F., (2014). Sağlık Bakanlığı 184 SABİM Hattına Yapılan Şikâyetlerin Karşılaştırmalı Analizi. *Global Journal of Economics & Business*, 3(5), 43-51.
- Chavan, R., Porter, C. ve Sandramouli, S. (2007). Formal complaints at an eye hospital: a three! year analysis. *Clinical Governance: An International Journal*, 12(2), 85-92.
- Clark, G. L., Kaminski, P. F. ve Rink, D. R. (1992). Consumer complaints: advice on how companies should respond based on an empirical study. *Journal of Consumer Marketing*, 9(3), 5-14.
- Dolen, Willemjn Van, Ruyter, Ko De ve Lemmink, Jos, (2004), “An Empirical Assessment of The Influence of Customer Emotions and Contact Employee Performance on Encounter and Relationship Satisfaction”, *Journal of Business Research*, 57, s.437.
- Donedebian, Avedis (1980), Explorations in Quality Assessment and Monitoring, 1, *The Definitions of Quality and Approaches to Its Assessment*, Ann Arbor, MI: Health Administration Press.
- Ersen, Haldun, (1997), *Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları İlişkisi*, Sim Matbaacılık, İstanbul, s.81.
- Fisk, Trevor, A., Brown, Carmhiel, J., Cannizzaro, Kathleen ve Naftal, Barbara, (1990), “Creating Patient Satisfaction and Loyalty”, *Journal of Health Care Marketing*, 10, 2, 5-15.
- Goleman, Daniel, (2000), *İşbaşında Duygusal Zekâ*, İkinci Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Goleman, Daniel, Boyatzis R. ve McKee, A., (2006), *Yeni Liderler*, (Çev. Filiz Nayır-Osman Deniztekin), Beşinci Baskı, Varlık Yayınları: 910, İstanbul
- Hasta Hakları Yönetmeliği (1998). T.C. Sağlık Bakanlığı. Resmî Gazete: Tarih: 01/08/1998.
- Haw, C., Collyer, J. ve Sugarman, P. (2010). Patients' complaints at a large psychiatric hospital: Can they lead to better patient services? *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 23(4), 400-409.
- Hopper, A. M. ve Uriyo, M. (2015). Using sentiment analysis to review patient satisfaction data located on the internet. *Journal of Health Organization and Management*, 29(2), 221-233.
- Javetz, R. ve Stern, Z. (1996). Patients' complaints as a management tool for continuous quality improvement. *Journal of Management in Medicine*, 10(3), 39-48.
- Karaağaç, C. Erbay, E., Esatoğlu, A.E., (2018). Özel Hastanelere Yapılan Çevrimiçi Şikâyetlerin İçerik Analizi İle İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(24), S:287-304.
- Karaca, B.Ş., (2014). Sağlık Hizmetlerinde Kalite Yönetimi ve Hasta Beklentileri Konusunda Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Kavuncubaşı, Şahin, (2000), *Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Kırgın Toprak, D. ve Şahin, B. (2012). Sağlık Bakanlığı hastanelerine yapılan hasta şikâyetlerinin değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 3(1), 1-28.
- Kutluk, A. ve Arpacı, Ö. (2016). E-WOM bağlamında seyahat acentalarına yönelik e-şikâyetlerin gömülü teori ve içerik analizi ile incelenmesi. *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 19(35).
- Montini, T., Noble, A. A. ve Stelfox, H. T. (2008). Content analysis of patient complaints. *International Journal for Quality in Health Care*, 20(6), 412-420.
- Merkouris, Anastasios, Papatthanassoglou, Elizabeth D.E. ve Chryssoula, Lemonidou, (2004), “Evaluation of Patient Satisfaction With Nursing Care: Quantitative or Qualitative Approach?”, *International Journal of Nursing Studies*, 41, 355–367
- Montini, T., Noble, A. A. ve Stelfox, H. T. (2008). Content analysis of patient complaints. *International Journal for Quality in Health Care*, 20(6), 412-420.
- Mummalaneni, Venkatapparao ve Gopalakrishna, Pradeep, (1995), “Mediators vs. Moderators of Patient Satisfaction”, *Journal of Health Care Marketing*, 15, 4, 16-21.
- Natangelo, R. (2007). Clinicians' and managers' responses to patients' complaints: A survey in hospitals of the Milan area. *Clinical Governance: An International Journal*, 12(4), 260-266.
- Oliver, Richard L., (1999), “Whence Consumer Loyalty?”, *Journal of Marketing*, 63, 33–44.

- Olsson, E. M. (2016). Interpersonal complaints regarding cancer care through a gender lens. *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 29(6), 687-702.
- Oswald, Sharon L, Turner, Douglas E., Spines, Robin L. ve Butler, Daniel (1998), "Quality Determinants and Hospital Satisfaction Perceptions of The Facility and Staff Might be a Key Influencing Factors", *Marketing Health Services*, 18, 1, 18-22.
- Otani, Koichiro, Kurz, Richard S. ve Barney, Steven M., (2004), "The Impact of Nursing Care and Other Healthcare Attributes on Hospitalized Patient Satisfaction and Behavioral Intentions", *Journal of Healthcare Management*, 49, 3, 181-197.
- Parasuraman, A., Zeithalm, Valarie, A. ve Berry, Leonard, L., (1988), "SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality", *Journal of Retailing*, 64, 1, 12-40.
- Paula, Adam Di, Long, Roe ve Wiener, Dan E., (2002), "Are Your Patients Satisfied?", *Marketing Health Services*, Fall, 22, 3, 28-32.
- Raju, P.S., Lonial, Subbash C. ve Gupta, Yash P., (1995), "Market Orientation and Performance in The Hospital Industry", *Journal of Health Care Marketing*, 15, 4, 34-41.
- Reader, T. W., Gillespie, A. ve Roberts, J. (2014). Patient complaints in healthcare systems: A systematic review and coding taxonomy. *BMJ Quality & Safety*, 23(8), 678-689.
- Saravanan, B., Ranganathan, E. ve Jenkinson, L. R. (2007). Lessons learnt from complaints by surgical patients. *Clinical Governance: an International Journal*, 12(3), 155-158.
- Seçim, Hikmet, (1995), *Hastane İşletmeciliği*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Şeremet, F. (2013). Kamu hastanelerinde hasta hakları birim çalışanlarının sorunları, birime gelen şikâyetler ve hasta memnuniyeti. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- TDK (2017). Büyük Türkçe Sözlük. Erişim Linki: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c28cc33177ac0.43626426 Son Erişim Tarihi: 30.12.2018.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O. ve Akbolat, M. (2009). *Sağlık İşletmeleri Yönetimi*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Travaglia, J. F. ve Braithwaite, J. (2009). Analysing the "field" of patient safety employing Bourdieusian technologies. *Journal of Health Organization and Management*, 23(6), 597-609.
- Turan, Nurcan; (2004), Türkiye’de Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Sektöründe Temel Sorunlar; Çözüm İçin Sağlık Kooperatifçiliğinden Yararlanma Özel Sağlık Kuruluşlarında Müşteri Memnuniyeti ve Memnuniyeti Oluşturan Unsurların Araştırılması
- Turner, Pau, D. ve Pol, Louis, G., (1995), "Beyond Patient Satisfaction", *Journal of Health Care Marketing*, 15, 3, 45-53.
- TÜİK (2017). Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2003-2016. Erişim Linki: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10770>. Son Erişim Tarihi: 30/12/2018.
- Toprak, D. K. ve Şahin, B. (2012), "Sağlık Bakanlığı Hastanelerine Yapılan Hasta Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi", Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, Sayı: 3.
- Vrangbaek, K. (2015). Patient involvement in Danish health care. *Journal of Health Organization and Management*, 29(5), 611-624.
- Yagil, Dana, Gal, Iddo (2002), "The Rol of Organizational Service Climate in Genereting Control and Empowerment Among Workers and Customers", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 9, s.224.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zengin, S., Al, B., Yavuz, E., Şen, C., Cındoruk, Ş., Yıldırım, C. (2012), "Patient and Relative Complaints in a Hospital Emergency Department: A 4-Year Analysis", *Tr J Emerg Med.*, 12(4): 163-168.

SİYASAL PAZARLAMA VE SİYASAL İLETİŞİMDE POST-TRUTH: DONALD TRUMP ÖRNEĞİ

Aykut YILMAZ¹
Tarık YOLCU²
Kürşad ÖZKAYNAR³
Ömer Sezai AYKAÇ⁴

ÖZET

Siyaset, var olduğu günden günümüze dek, güçlerin çatışma alanı olmuştur. Postmodernizmin de etkisi ile değerler aşınmış, kavramlar anlamlarını yitirmiş, içerikleri boşalmıştır. Anlamı kayan veya önemsizleşen kavramlara örnek olarak “gerçek”, “doğru”, “hakikat” gibi kavramları gösterebilmekteyiz. Daha fazla güç elde etmek için mevcut gücü ve kaynakları kullanma tercihi ise kültürden kültüre, toplumdaki topluma değişmektedir. Her ne kadar ahlak, dürüstlük, şeffaflık gibi değerler üzerinden siyaset yapıldığı söylene de çağın gerçekleri ve siyaset ortamı düşünüldüğünde bu durumun uygulamada giderek değiştiği gözlenebilmektedir. Hatta Machiavelli ile bu durum kuramsallaşmış ve kurumsallaşmıştır. Machiavelli, “hedefe giden yolda her yol mubahtır” derken insanın bencil olduğunu, çıkarıcı olduğunu, haliyle bu insanlardan meydana gelen topluma da liderlik edebilmek için pragmatist davranılması, bencil olunması gerektiğini savunmaktaydı. Bu tarzın temsilcisi günümüzde 8 Kasım 2016 tarihindeki seçimlerde, Cumhuriyetçi Parti'nin adayı olarak seçimlere giren ve kazanarak günümüz Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan Donald Trump olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın amacı, siyaset pazarlama ve siyaset iletişim kapsamında Trump'ın çarpıttığı gerçekler karşısında toplumun tavrı ve bu söylemlerin etkisini incelemektir. Bu bağlamda Donald Trump örneğinden yola çıkarak doğruların önemsizleştiği bir dünyanın çerçevesini çizmeye çalışmak da bu çalışmanın ulaşmak istediği sonuçlardandır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi metodu ile gerçekleştirilmiştir. Veri olarak, New York Times gazetesinde de yayınlanan Trump'a ait tespit edilmiş çarpıtıldığı gerçek beyanlar örnek olarak verilmiştir. Ayrıca doğruların önemsizleşmesine örnek olarak Trump seçilmeden önce kendisi ile ilgili dürüstlük anketleri de çalışma içerisinde yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset İletişim, Siyaset Pazarlama, Post-Truth, Trump.

POST-TRUTH IN POLITICAL MARKETING AND POLITICAL COMMUNICATION: DONALD TRUMP EXAMPLE

ABSTRACT

Politics has been the area of conflict of forces since its existence. With the influence of postmodernism, values have been eroded, concepts have lost their meaning and their contents have been emptied. We can show concepts such as "truth", "straight", "reality" as examples of the concepts whose meaning has shifted or become insignificant. The choice of using available power and resources to obtain more power varies from culture to culture, from society to society. Although it is said that politics is made based on values such as morality, honesty, and transparency, it can be observed that this situation gradually changes in practice considering the realities of the age and the political environment. This situation has been theorized and institutionalized with Machiavelli. When Machiavelli said that "every road to the target is permissible," he argued that one is selfish, self-interested, therefore a leader should act pragmatist and selfish to be able to lead the society consisted of these people. Today, the representative of this style appears as Donald Trump, who has won the election on

¹Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sakarya Meslek Yüksekokulu, aykuty@subu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8076-0349>.

²Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Hendek Meslek Yüksekokulu, tyolcu@subu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4483-7860>.

³ Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, İşletme ABD, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, kursadozkaynar@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1683-9591>.

⁴ Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, İşletme ABD, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, oaykac@subu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1500-623X>.

November 8, 2016, and become the President of the United States of America as the candidate of the Republican Party. The purpose of our study is to examine the attitude of society and the effect of these discourses in the face of Trump's distorted facts within the scope of political marketing and political communication. In this context, trying to draw the frame of a world in which truths become insignificant based on the example of Donald Trump is one of the results that this study aims to reach. The study was carried out with one of the qualitative research methods, which is the document analysis method. In terms of data, Trump's actual distortions published in the New York Times newspaper are given as examples. In addition, honesty questionnaires about Trump were included in the study as an example of the trivialization of the right, before he was chosen.

Keywords: Political Communication, Political Marketing, Post-Truth, Trump.

Giriş

Genel olarak teknolojik ilerlemeler ve özellikle de iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ile birlikte birçok nesne dünyada kolaylıkla dolaşmaya başlamıştır. Sermayenin ve insanın dolaştığı bir evrende bilginin de artması ve dolaşıma girmesi kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Bilginin sürekli artması ve dolaşımı beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. Önceleri doğrulanmış kaynaklar üzerinden elde edilen bilgi için artık doğrulama ihtiyacı hissedilmemektedir. Muhtemelen önceki dönemlerde de manipülatif haberler yapılmaktaydı. Hatta şimdiye göre daha az bilgi kaynağı ve doğrulama aracının olduğu zamanlarda daha kolay bir şekilde gerçekleşmekteydi.

Geleneksel medya ortaya çıktığı günden, günümüze kadar evrim geçirmiştir. Toplumu aydınlatıcı ve bilgilendirici niteliğini kaybetmeye yüz tutmuştur. Günümüz geleneksel medyası, devleti meydana getiren üç erkin yanında (yasama, yürütme ve yargı) yanında dördüncü erk olarak sermayenin gücü ve kontrolünde toplumu yönlendirici bir silah haline dönüşmüştür. Ayrıca geleneksel medya tek taraflı işleyen bir sistemdir ve etkileşim imkânları sınırlıdır. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni medya türü, yine manipülasyona açık olmakla birlikte, etkileşimi yüksek, bilgi akışının hızlı olduğu bir medya türüdür.

İnsanoğlunun okur-yazar olduğu ilk devir mağara duvarlarını kullandığı devir olarak kabul edilmektedir. Bunun yanıdayazının icadı, baskı teknolojilerinin gelişmesi, matbaanın keşfi ile yazarlık belli bir kesimin eline bırakılmış, toplumun geneli sadece “okur” statüsünde kalmıştır. Yeni medya teknolojileri ile insanlık tekrar okur-yazar olmuş, ilgisinin olduğu herhangi bir konuda herhangi bir otoriteden onay almadan fikir beyan etme konusunda serbest duruma geçmiştir. Yeni medyanın toplum hayatına bir katkısı da asgari düzeyde teknoloji bilgisi olan herhangi bir kişinin bile kendi medyasını kurabilmesidir. Bu durumun avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Bu kadar çok üretimin sonucunda kalite

düşmekte, bilgi önemsizleşmekte, haberin değeri kalmamakta, haberin ve bilginin doğruluğu sorgulanmamaktadır. Bu durum siyaset kurumuna da sirayet etmekte ve yaşadığımız dönemlerde etkileri görülmektedir. Birçok ülkede örneklerini görebileceğimiz söz konusu durumun en bariz ve ses getiren şekli Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış, 8 Kasım 2016 ABD Başkanlık seçimleri öncesi ve sonrasında vücut bulmuştur.

Trump'ın en büyük özelliği, teorideki lider tiplerinden farklı olmasıdır. Teorideki lider tipleri, katılımcı, demokratik, otoriter olsa bile sorumlu olduğu kişilere saygılı, birleştirici insanlardır. Trump ise ayrımcılıkla, şiddet yanlısı söylemlerle, kadınlara yönelik cinsel içerikli aşağılayıcı cümleleri ve tabi yalanları ile hep gündemde kalmıştır. Ancak bu davranışları ve yalanları ona seçim kaybettirmemiş, Trump, ABD'nin 45. Başkanı olmuştur (Euronews, 2016). Bu çalışma, ABD Başkanı Donald Trump özelinde, sık tekrarlanan gerçekdışı söylemlerin zamanla gerçek gibi algılanması veya önemsenmemesini, bu durumun siyasal iletişime ve siyasal pazarlamaya etkisini betimsel bir yöntemle inceleme amacındadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1.Siyasal Pazarlama

Hayatın her alanında etkili olan pazarlama disiplini, giderek artan bir şekilde siyaset alanında da etkisini göstermektedir. Tüm pazarlama tanımlarının, stratejilerinin ve amacının nihai noktası, bir ürünü tanıtmak ve satışına yardımcı olmaktır. Aynı şekilde siyasal pazarlama tanımlarının da ortak noktası, seçmen ile ilişki ve seçmen tercihini etkilemektir.

Sosyal bilimlerin genel bir sorunu burada da karşımıza çıkmakta, pazarlama tanımlarının çokluğu gibi siyasal pazarlama kavramının da birçok tanımı olduğu görülmektedir.

Polat (2015: 6) içerik yaklaşımı, süreç yaklaşımı, pazarlama yönelimli yaklaşım ve stratejik yaklaşıma göre örnekler vererek siyasal pazarlamanın tarifini yapmıştır. Polat'ın Butler ve Collins'ten aktardığına göre (1994: 19) siyasal pazarlama, toplumsal veya siyasi konular, partiler veya adaylarla ilgili özelliklerin, hizmetlerin, faaliyetlerin, düşüncelerin, ilkelerin ve politikaların pazarlanmasıdır. Amaç, seçmenin oy tercihini etkilemektir. Siyasal pazarlama da reklam faaliyetleri, postalama, halkla ilişkiler gibi pazarlama yöntemleri kullanılmaktadır.

Demirtaş ve Orçun'a (2015: 41) göre, Siyasal pazarlama; *“siyasi partilerin ve adayların, seçim dönemlerinde seçimi kazanmak ya da hedefledikleri oy seviyesine ulaşmak için gerçekleştirdikleri çabaların tümüdür. Günümüzde seçmenler nezdinde ideoloji kavramı önemini yitirmekte ve siyasi partiler birbirlerine benzer konularla seçmenlere yönelmektedirler. Seçmenlerin, benzer parti programları ve vaatler karşısında tercihlerini*

belirli bir siyasi parti veya adaya yöneltebilmeleri için, siyasi parti ve adayların kendilerini seçmenlere doğru şekilde ifade etmeleri gerekmektedir”.

Demirbaş (2004: 93) siyasal pazarlamanın, sahip olduğu araçlarla seçmenlere kaliteli adayları ve parti programlarını seçmede yol göstermekte ve böylece demokrasinin işlemesine katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Bu anlamda yapılan tutundurma çalışmaları, bir siyasi partinin, vaatleri ile adaylarını seçmene ileten ve siyasi partinin var olmasını sağlayan pazarlama araçlarıdır.

Siyasal pazarlama ile en çok karıştırılan ya da birbirinin yerine kullanılan bir diğer kavram ise siyasal iletişim kavramıdır.

1.2.Siyasal İletişim

Günümüzde siyasal pazarlama ile siyasal iletişim eş anlamlı kavramlar gibi birbirlerinin yerine kullanılsa da bu kullanım hatalıdır.

Çankaya (2015: 13) siyasal iletişim için, *“bireylerin ya da toplulukların girdiği iktidar mücadelesinin özel bir biçimidir”* der. O’na göre, *“propagandan, dedikoduya, ast-üst ilişkilerinden iktidar kurumlarındaki işleyişe, baskı gruplarının faaliyetlerinden halkla ilişkilere, basına haber yaratmadan, TV açık oturumlarına, beyin yıkamadan, siyasal reklamcılığa, çok geniş bir yelpaze içindeki siyasal amaçlı tüm iletişim etkinlikleri bu kapsamda yer almaktadır”.*

Siyasal pazarlama ve siyasal iletişim tanımlarından yola çıkarak ikisinin farklı kavramlar olduğunu, siyasal iletişim için kullanılan faaliyetlerin, siyasal pazarlamanın unsurlarından sadece tutundurma kavramı içerisinde değerlendirilebileceği görülmektedir.

Siyasal iletişim kavramı açıklanırken sayılan unsurlara dikkat edildiğinde, dedikodudan, haber üretmeye kadar birçok istenmeyen, etik dışı durumun da günümüzde karşılaşılan durumlardan olduğu görülmektedir. Önceleri siyasilerin istifası, hatta bazı kültürlerde intiharı ile sonuçlanan etik dışı davranışlar, günümüzde önemsenmemekte, değerler, her geçen gün anlamını yitirmekte, önemsizleşmektedir. Bir de bu durumun üstüne siyasilerin gerçekleri saklaması, değiştirmesi ve çarpıtmasının seçmenler üzerinde artık ciddi etki yapmadığı görülmekte, hakikat önemsizleşmektedir. Bu duruma literatürde post-truth kavramı ile açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

1.3.Truth ve Post-Truth

Truth kelimesi dilimize gerçek, hakikat, gerçeklik, doğruluk olarak çevrilmiştir. Alpay’ın da belirttiği üzere (2017: 27) gerçek ve doğru yani hakikat kavramları eş anlamlı

kelime gibi görünse de aynı anlama gelmezler. Bu kavramın çokça konuşulmasını sağlayan durum ise 2016 yılında Oxford sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilmesi olmuştur (<https://en.oxforddictionaries.com>, 2016). Bu kavram gerek cedel ilmi gerekse ad-hominem kavramları üzerinden tarih boyunca gerçekleşmiş bir eylemi ifade etmektedir.

Gerçek kavramı, bilenden bağımsız olarak varlık felsefesi yani ontolojinin konusudur. Gerçek zaten vardır, sadece keşfedilebilir, bulunabilir, anlaşılabilir yani anlamlandırılabilir. Doğru yani hakikat kavramı ise var olandan ziyade bilgi, önerme, sav, kuram gibi bilgisel ifadelerin niteliğidir. Bu haliyle epistemolojinin yani bilgi felsefesinin konusudur. Bulgular ve olgular arasındaki ilişki açıklanabilir. Bu açıklamalar için bilgi kullanılır, önerme, sav ve kuramlar geliştirilir.

Post-Truth kavramı, son dönemlerde adını sıkça duymaya başladığımız bir kavramdır. İlk kez şimdiki bağlamında 1992 yılında bir tiyatro oyununda bu kelime geçmiştir (Şener, 2016). Son yıllarda İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılmasına yönelik yapılan Brexit referandumunda post-truth kavramı ile karşılaşmıştır. AB'den ayrılma taraftarı kesimler bolca post truth ögesine başvurmuş ve başarılı olmuştur. Bu çalışmanın analiz konusu olan Başkan Donald Trump'ın da seçilmesinin imkânsız olarak görüldüğü ama kendisinin analiz kısmında da görüleceği üzere bolca post-truth öğelerine başvurduğu görülmektedir. Seçim sonuçları baz alınırsa bunda da başarılı olduğu söylenebilir. Bu anlamda post-truth gerçeğin aksinin farklı yansıtılması veya önemszenmemesi olarak kabul edilebilir.

2. Çalışmanın Metodolojisi

Bu çalışmada analiz tekniklerinden yalnızca nitel veri analizi kullanılmıştır. Nitel veri analizi yöntemlerinden tercih edilen teknik ise doküman incelemesi tekniğidir. *“Doküman incelemesi yöntemi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir”* (Yıldırım & Şimşek, 2013).

Çalışmada ele alınan doküman New York Times gazetesine ait www.nytimes.com adlı internet sitesindeki haber-analizi olmaktadır. İlk olarak 23 Haziran 2017 tarihinde yayınlanan haber-analiz David Leonhardt ve Stuart A. Thompson imzalıdır (Leonhardt & Thompson, 23).

Söz konusu haber-analiz, ABD Başkan Adayı Trump'ın söylediği ve çeşitli doğrulama kuruluşları tarafından doğru olmadığı tespit edilen aslı olmayan bilgilerin listesinden oluşmaktadır. Listede Trump'ın çarpıttığı gerçekler tarihleri, beyan metni ve parantez içerisinde de bilgilerin doğruları verilmiştir.

3. Çalışmanın Önemi ve Literatüre Katkısı

Elbette post-truth kelimesinin, kavramsal içeriğinin aslında siyasetin tarih sahnesine çıkışı ile eş zamanlı olduğu düşünülmektedir. Çünkü siyaset var olalı beri etik-dışı davranışlar, insanların güç savaşı, siyaseti çıkar sağlama amaçlı kullanma çabası yaşanmaktaydı (Annas, 1981). Hatta Machiavelli'nin sistemleştirdiği gibi hedefe giden her yolu mubah görenler mutlaka mevcuttur. Ancak özellikle sosyal medyanın hayatımızda önemli bir yere sahip olması ile bilgiye dair sorunlarımız da artmaya başlamıştır. Artan bilgi ile beraber kirlilik de artmış, yanlış haberler daha çok internette dolaşmaya başlamıştır. Bu durum aynı zamanda insanların doğruyu yanlıştan ayıklama vaktinin olmamasına zemin hazırlamıştır. Zira sosyal medyada bilginin akış hızı buna imkân vermemektedir.

Bilgi teknolojileri ve iletişim metotları gelişirken post-truth kavramı hayatımıza girmiş, 2004 yılında ilk defa bir kitap kapağına taşınmıştır (Keyes, 2004). Daha sonra, 2016 yılında Oxford Dictionary tarafından yılın kelimesi seçilmiştir.

Bu çalışma hem bu yeni kavramın Türkçeye doğru kazandırılmasına katkı sağlaması, hem de Donald Trump örneğinden yola çıkarak kavramın anlaşılmasını kolaylaştırması açısından önem arz etmektedir. Bundan sonra kavramın Türkiye'deki siyasal hayattaki izdüşümlerine dair araştırmaların artması ile literatürün daha da zenginleşeceği düşünülmektedir. Kavram yeni olduğu için anlamı etrafında birçok görüş, Türkçe çevirisi ve ifadesi noktasında birçok farklı tanım bulunmaktadır. Yapılan her çalışmanın bu tartışmalara katkı sağlayacağı muhtemeldir.

4. Bulgular

[David Leonhardt](#) ve [Stuart A. Thompson](#) haber analizin giriş bölümünde birçok Amerikalının Başkan Trump'ın gerçeği çarpıtmasına alıştığını, ancak bu hissizleşmenin devam etmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Başkan Trump'ın Başkanlık Yemininden sonra neredeyse her gün söylediği çarpıtmaları katalogladıklarını ve her söyleme karşılık doğrusunu verdiklerini belirtmişlerdir. Yazarlar, Başkanın sürekli gerçekleri çarpıttığını söylediğini, bu sebeple listeyi ara ara güncellediklerini ifade etmektedirler. Liste 29 Ocak 2017'de başlamakta 11 Kasım 2017'de sonlanmaktadır.

Aşağıda yazarların derledikleri bu çarpıtmaların ve bilgilerin doğrularından örnekler bulunmaktadır.

21 OCAK "Ben Irak'ın hayranı değildim. Irak'a girmek istemedim. " ([O gelmeden önce bir istila vardı, Irak'a Trump girmede](#)).

21 OCAK "Time dergisine 14 veya 15 kez kapak oldum. Bence Time dergisinin tarihindeki tüm zamanların rekoruna sahibiz. " ([Trump kapakta 11 kere, Nixon 55 kere yer aldı](#)).

23 OCAK "3 milyon ila 5 milyon yasadışı oylar kaybetmemize neden oldu" ([Yasadışı oylamaya dair bir kanıt bulunmamaktadır](#)).

25 OCAK "Bugüne kadarki en büyük katılım idi" ([Resmi hava fotoğrafları, Obama'nın 2009 açılışına çok daha katıldığını gösteriyor](#)).

25 OCAK "Pew raporlarına göz atın (seçmen dolandırıcılığını gösteriyor)" ([Rapor hiç seçmen dolandırıcılığından bahsetmedi](#)).

25 OCAK "Bakın, Başkan Obama iki hafta önce bir konuşma yaptığında çok hoş bir konuşma yapmıştı. Konuşması sırasında iki kişi vurularak öldürüldü" ([O gün Chicago'da silahlı cinayet kurbanı yoktu](#)).

28 OCAK "@Times ve @washingtonpost'ta benim hakkımda olan haberler, Times'ın aslında azalan abonelerine ve okuyucularına özür dilediği... ([Özür dilemedi](#)).

4 ŞUBAT "Seçimi kazandıktan sonra bana kötü ve hatalı olarak baktığım için özür dilemek zorunda kaldıktan sonra, FAKE NEWS @nytimes kayboldu!" ([Özür dilemedi](#)).

6 ŞUBAT "Başarısız olan @times abonelerine, seçim kazanmamdaki zayıf raporlardan ötürü özür dilemek zorunda kaldı! " ([Özür dilemedi](#)).

7 ŞUBAT "600 milyon dolardan daha tasarruf ettim. (Bir savaş uçağı olan F-35'le ilgili müzakereler)" ([Trump göreve gelmeden önce Savunma Bakanlığı bu fiyat düşüşünü öngörmüştü](#)).

10 ŞUBAT "Bilmiyorum. Ben görmedim Bu ne raporu? " ([Trump, rapordan haftalarca önce haberdar olmuştu](#)).

16 ŞUBAT "Seyahat yasağı ile ilgili yanlış olan şey bu. " ([Delta'nın sorunları iki gün sonra oldu](#)).

16 ŞUBAT "Bir büroda Hillary'nin tartışmaları hakkında söylenen şeyler. Bu arada, kimse bahsetmiyor" ([Geniş çapta ele alındı](#)).

18 ŞUBAT "Almanya'da yaşananlara bakarsanız, dün gece İsveç'te neler olup bittiğine bakarsınız..." ([Trump, İsveç'te terör saldırısı olduğunu ima etti, ancak böyle bir saldırı yapılmadı](#)).

28 ŞUBAT "Hükümet yolsuzluğunu bataklığa atmaya başladık. Yürütme organı yetkilileri tarafından beş yıl boyunca lobicilik yasağı düzenledi" ([Eski acentelerini lobiye edemiyorlar ama yine de lobicilik yapıyorlar](#)).

7 MART "Obama Yönetimi tarafından serbest bırakılan 122 tutuklu tutuklu..." ([113 tanesi Başkan George W. Bush tarafından serbest bırakıldı](#)).

13 MART "Her şeyden önce, çok az insanı kapsıyor" ([Yaklaşık 20 milyon kişi Obamacare'de sigorta kazandı](#)).

22 MART "Ben açıklama yaptım, herkes deliriyor. Ertesi gün büyük bir isyan ve ölüm var" ([İsveç'teki ayaklanmalar iki gün sonra patlak verdi ve ölüm yoktu](#)).

22 MART "NATO, eskimiş, çünkü terörizmi kapsamıyor. Bunu düzelttiler" ([1980'lerden beri terör kapsamı var](#)).

29 MART "Başarısızlığa uğramış olan @times, seçimlerden hemen sonra abonelerine özür dilediğinde..." ([Özür dilenmedi](#)).

31 MART "Michigan'da şu an devam edecek pek çok proje var, eğer ben bu seçimi kazanmasaydım..." ([Bu yatırımlar önceden planlanmıştı](#)).

11 NİSAN "Steve'i tanıımıyordum" ([2011'den bu yana Steve Bannon'u tanıyordu](#)).

12 NİSAN "New York Times, manşetin ilk baskısında "dinleme" kelimesini kullandı. Sonradan anladıklarında hızla oradan çıkardılar" ([Baskı ve web için ayrı başlıklar vardı ancak değişiklik yapılmadı](#)).

12 NİSAN "Musul'un bir hafta dayanması gerekiyordu ve şimdi aylardır savaş sürüyor ve birçok insan öldü" ([Kampanyanın aylarca sürmesi bekleniyordu](#)).

16 NİSAN "Dün küçük örgütlü mitingleri kimin ödediğine bakmak gerekir. Seçim sona erdi!" ([Para ödenen protestoculara dair bir kanıt yok](#)).

18 NİSAN "Sahte medya, 'Donald Trump Çin hakkındaki duruşunu değiştirdi' diyor. Ben duruşumu değiştirmedim" ([Değiştirdi](#)).

21 NİSAN "WikiLeaks çıktığında... WikiLeaks'i hiç duymadım, duymamıştım." ([Oysa 2010 yılının başlarından eleştirmişti](#)).

27 NİSAN "Demokratların sağlık sigortalarını bloke ettiği madencilere yardım etmek istiyorum" Bazı kömür madencileri için sağlık yardımlarını genişletme tasarısı bir Demokrat tarafından tanıtıldı ve çoğunlukla Demokratlar tarafından ortak sponsor edildi).

28 NİSAN "F-35 savaş uçağı programı bütçenin [ötesine](#) geçti. Yalnızca müzakereye dâhil olmakla 725 milyon dolar daha tasarruf ettim" ([Fiyat düşüşlerinin büyük kısmı Trump öncesi planlanmıştı](#)).

29 NİSAN "NATO ülkelerine nihayet adım atmaya ve adil paylaşımına katkıda bulunmaya başladık. Katkılarını milyarlarca dolara çıkarmaya başladılar, ancak herkes borcunu ödeyene kadar tatmin olmaz" ([Anlaşma 2014'te yapıldı](#)).

29 NİSAN "Sanırım tarafımız çok güçlü bir şekilde ispatlandı. Ve herkes bundan bahsediyor" ([Hâlâ Trump telefonlarına dokunulduğuna dair bir kanıt bulunmuyor](#)).

1 MAYIS "Önceden mevcut olan koşulları koruyoruz. Ve Obamacare gibi önceden var olan koşullarda daha iyiye sahip olacaksınız" dedi. ([Tasarı, önceden var olan koşullara sahip kişilerin korunmasını zayıflatıyor](#)).

1 MAYIS "Her şeyden önce, yarışa başladığımdan beri, para birimlerinde artış yapmadılar - biliyorsunuz, para birimlerini değiştirmediler. Sanırım bu, bana ve kampanyaya saygımdan değildi" ([Çin yıllar önce durdu](#)).

4 MAYIS "Biz dünyanın en yüksek vergilendirilmiş ulusuyuz" (Değil).

4 MAYIS "Kimse -gazeteciler hariç- vergi iadelerini umursamıyor" ([Anketler Amerikalıların çoğunun ilgilendiğini gösteriyor](#)).

8 MAYIS "Biliyorsunuz NATO'ya milyarlarca dolar kazandık. Tüm bunlar benim sayemde" ([Anlaşma 2014'te yapıldı](#)).

12 MAYIS "Aynı şekilde, Ruslar ve kampanyaları arasında gizli anlaşmanın yapıldığı hikâyesi Dems tarafından seçimlerin kaybedilmesi için bir bahane olarak yapıldı." ([FBI daha önce araştırıyordu](#)).

12 MAYIS "James Clapper'ın kendisi ve neredeyse cadı avına ilişkin bilgisi olan herkes, bir anlaşma yapılmadığını söylüyor" ([Clapper, gizli anlaşmaya ilişkin soruşturma yapılmadığı belirtti](#)).

13 MAYIS "Lockheed'le uçakların fiyatını düşürüyorum" ([Maliyet düşüşleri başkan olmadan önce planlandı](#)).

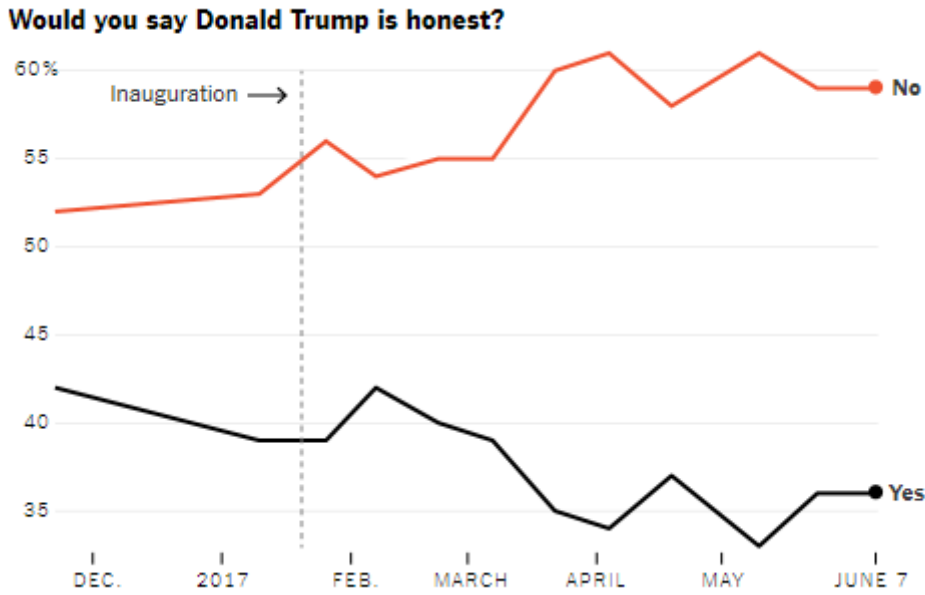
26 MAYIS "G7 için İtalya'ya geldik. Gezi çok başarılı oldu. ABD'ye milyarlarca dolarlık iş kurduk" ([Yürürlüğe girmemiş bir silah anlaşmasına ve yolculuk sırasında açıklanmayan diğer anlaşmalara atıfta bulunuyor](#)).

1 HAZİRAN "Yaklaşık 350 milyar dolarlık askeri ve ekonomik kalkınma sağlayan denizaşırı bir geziden döndüm. Amerika Birleşik Devletleri için yüz binlerce iş yaratılıyor" ([Trump'ın rakamları şişirilmiş ve erken](#)).

Trump'ın bunun gibi birçok gerçekleri saptırdığı konuşması ya da şişirilmiş söylemleri mevcuttur. Seçmen Trump'a sonsuz güveniyor olsaydı ve Trump Amerika Birleşik Devletleri Başkanı seçildikten sonra günbegün bunlar ortaya çıksaydı, konu başka bir şekilde ele alınabilirdi.

Ancak çalışmamızın tam da konusunu oluşturan unsur, Trump'ın zaten "gerçekleri saptırdığı ve güvenilmez" olduğunun önceden de bilinmesi ve kabul edilmesi fakat buna karşın yine de Amerika Birleşik Devletleri'ne Başkan seçilmesidir.

NewYork Times'ın Quinnpac'ten aldığı anket verilerine göre Trump daha önceleri de dürüst bir kişi olarak nitelendirilmeyordu. Ancak bu durum, Başkan olmasına engel teşkil etmemiştir.

Grafik 1: "Trump'ın Dürüst olduğunu düşünüyor musunuz" başlıklı anket sonuçları

Kaynak: Leonhardt, D., & Thompson, S. A. (23, Haziran 2017). New York Times. Kasım 25, 2017 tarihinde www.nytimes.com sitesinden alındı.

Sonuç

Hayatımızı daha kolay ve yaşanabilir yapacağı söylenen küreselleşmenin olgusu henüz, toplumsal adaleti, sosyal paylaşımı, refahı, mutluluğu ve en önemlisi de şeffaflığı getirmediği görülmektedir.

Teknolojinin ilerlemesiyle bilginin yayılması ve çoğalmasının akabinde daha dürüst sistemlerin artacağı bir dönem olarak sunulan Postmodernizm de bu vaatlerini gerçekleştirmekten çok uzakta olduğu görülmektedir.

Teknolojik imkânların çoğu insanların büyük bir kısmının elinde mevcuttur. Daha çok bilgiyi, daha fazla insana ulaştırmak mümkün, ancak bunun yerine üretilen bilgi devasa bir çöp yığını haline gelebilmektedir. İnternet ve sosyal medyada dolaşan bilginin büyük bir kısmı işe yarar bilgi olarak kabul edilememektedir. Bunların da esaslı bir kısmı yalan, yanlış, saptırılmış veya şişirilmiş bilgilerden oluşmaktadır.

Tüm bu karamsar tabloya en ağır gelen şey ise toplumların bunun farkında olmaları fakat bu durumu değiştirmek için hiçbir şey yapmamalarıdır.

ABD gibi önemli bir ülkenin başındaki kişi daha göreve gelmeden önce toplumun % 53'ü tarafından dürüst olmayan, gerçekleri çarpıtan ve güvenilmez biri olarak görülmektedir. Bu olgunun varlığına rağmen bu kişi başkan olarak seçilmiş, tüm bunlar, seçmen tercihlerinde bir değişikliğe yol açmamıştır. Yalanların üstüne eklenen, ayrılıkçı, şiddet yanlısı söylemler de herhangi bir farklılığa sebep olmamıştır.

İşte burada post-truth kavramı devreye girmektedir. Artık hakikatin bir öneminin kalmadığı bir dünyada yaşamakta olduğumuz gerçeği ile karşı karşıya olduğumuzu bize göstermektedir.. Yapılan basit nicel araştırmalarda aranan liderlik özelliklerinde “dürüstlük” birinci sırada gelirken gerçek hayatta öyle olmadığı görülmektedir. Gerçekleri çarpıtan ve bunu seçmenlerine doğruymuş gibi lanse eden politikacılar, post truth çağında yüzeysel bilgiyi araştırmayan seçmenlerine kendilerini kolayca kabul ettirebilmektedir.

Toplumun ve bireylerin bu durumunun sosyolojik ve psikolojik tahlilleri kesinlikle yapılmalıdır. Bu analizler, bundan sonraki çalışmalara konu olmalı, hakikatin önemi ve vazgeçilmezliği yeniden tesis edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alpay, Y. (2017). *Yalanın Siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Annas, J. (1981). *An Introduction to Plato's Republic*. Oxford University Press.
- Çankaya, E. (2015). *Siyasal İletişim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Demirbaş, Ş. (2004). *Siyasal Partilerde Pazarlama*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirtaş, M. C., & Orçun, Ç. (2015). Siyasal Pazarlama Uygulamalarının İlk Kez Oy Kullanacak Seçmenler Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 41-48.
- Euronews. (2016, 11 9). *Euronews*. Euronews.com: <https://tr.euronews.com/2016/11/09/donald-trump-i-eski-abd-baskanlarindan-ayiran-en-onemli-5-ozellik> adresinden alındı
- Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York: St. Martin's Press .
- Leonhardt, D., & Thompson, S. A. (23, Haziran 2017). *New York Times*. Kasım 25, 2017 tarihinde www.nytimes.com: <https://www.nytimes.com/interactivite/2017/6/23/opinion/trumps-lies.html> adresinden alındı
- Polat, C. (2015). *Siyasal Pazarlama ve iletişim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Şener, O. (2016, 11 27). *www.teyit.org*. 11 24, 2017 tarihinde teyit: <https://teyit.org/post-truth-neden-bu-kadar-gundemde/> adresinden alındı
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Online Kaynaklar

www.oxforddictionaries.com (2016) "Word of the Year 2016 is...", <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>, Erişim: 09.04.2017.

TOPLUMLARDA FİZİKSEL PARADAN DİJİTAL PARAYA GEÇİŞ: BİTCOİN ÖRNEĞİ

Bülent ÇİZMECİ¹
İbrahim Hakan GÖVER²

ÖZET

2019 yılı sonunda ortaya çıkan COVID-19 küresel salgınıyla birlikte tüm dünyada elektronik ve dijital ürünlere olan ilgi ve talebin belirgin bir biçimde artmış olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Artık alışveriş ve ödemelerde fiziksel ortamlar/ürünler yerine elektronik ya da dijital ortamlar/ürünler tercih edilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, bu çalışmanın amacı küresel salgınlar ve bilişim teknolojileriyle yeniden şekillenen günümüz toplumlarında yeni bir mübadele, yatırım ve ödeme aracı olarak Bitcoin'in durumunu, işlevini ve geleceğini ekonomik ve sosyal açılardan irdelemektir. Çalışmada öncelikle mübadele, para ve ekonomi kavramları tarihi süreci içinde ele alınmış, daha sonra Bitcoin hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilerek konu tüketim alışkanlıklarındaki değişiklikler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, çalışma kapsamında Türk Halkının Bitcoin algısını öğrenmek üzere ekşi sözlük'teki girişler üzerinden içerik analizi de yapılmıştır. İçerik analizine göre Bitcoin Türk halkı tarafından bir ödeme ve mübadele aracından ziyade bir yatırım aracı olarak algılanmaktadır. Dünyada da Bitcoin algısı bu yöndedir. Bu çalışmanın, Bitcoin'in toplumlarda klasik para anlayışını nasıl değiştirdiğini ve Türk halkının dijital bir para olarak Bitcoin'i nasıl değerlendirdiğini göstermesi bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Para, Tüketim Alışkanlıkları, Toplum, Bilişim Teknolojileri, Mübadele

SWAPPING PHYSICAL CURRENCIES IN SOCIETY WITH DIGITAL ONES: BITCOIN CASE

ABSTRACT

Following the COVID-19 pandemics, it is a clear fact that the interest and demand to electrical or digital products have been significantly increased in the whole world. Accordingly, electronic or digital means have been preferred and used instead of regular or physical ones. Within this context, the purpose of this study is to investigate, in terms of economic and social aspects, the presence, function and future of the Bitcoin, as a new medium of exchange, payment and investment in today's societies which have been reshaped with global pandemics and information technologies. In the study, concepts of exchange, money and economy were clarified within their historical process, then a discussion, together with a detailed information on Bitcoin, was made regarding its effects on consumption habits. Furthermore, a content analysis was made using the entries of "ekşi sözlük" (sourtimes.org) in order to learn the Bitcoin perception of Turkish people. According to the analysis, Bitcoin mostly perceived as a medium of investment instead of medium of payment and exchange by Turkish people. The Bitcoin perception in the world is also similar to this finding. It is thought that this study will contribute to the corresponding literature by indicating how Bitcoin has changed society's classical approach to money and how Turkish people evaluate virtual moneys in the case of Bitcoin.

Keywords: Digital Money, Consumption Habits, Society, Information Technologies, Exchange.

1. Giriş

Tarih boyunca insanlar ihtiyaçlarını ya doğrudan kendileri karşılamış ya da diğerleri tarafından üretilenleri tüketerek hayatta kalabilmişlerdir. Ancak, binlerce yıl öncesinin ilkel toplulukları günümüz modern toplumlarına doğru evrildikçe bireylerin ve toplumların geçim

¹ Dr. Bülent ÇİZMECİ, Abdullah Gül Üniversitesi, Türkiye. bulent.cizmeci@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-7722-6003

² Öğr. Gör. İbrahim Hakan GÖVER, Abdullah Gül Üniversitesi, Türkiye İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. hakan.gover@agu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1258-0124

biçimi de değişime uğramıştır. Bu değişimi daha iyi anlayabilmek için bu çalışmada ilgili kavram ve olgular tarihi süreci içinde değerlendirilecektir.

İnsanlığın günümüze kadar gelen evrim çizgisine baktığımızda; ilkel topluluklardan modern toplumlara, homojenden (türdeşten) heterojene (karmaşığa), büyü ve sihirden aklın kullanımına doğru bir geçişin olduğunu görürüz. Aslında tüm bunlar, toplumların kendine özgü geçim biçimi (ekonomi), düşünce biçimi (ideoloji) ve yaşam biçiminin (kültürün) değişiminden başka bir şey değildir. Bir toplumun özelliklerini belirleyen bu üç unsur bir bütünün iç içe geçmiş parçaları olmakla birlikte, içlerinden geçim biçiminin diğerlerine göre daha başat konumda olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmaz. Gerçekten de insanoğlu önceleri doğaya karşı pasif bir konumda ve sadece kendi ihtiyaçlarını anlık bir biçimde karşılayabilirken, geliştirdiği alet ve yöntemlerle (teknoloji) doğaya karşı daha aktif bir konuma geçerek ihtiyacından fazlasını üretmeye ve biriktirmeye başlamıştır (Şenel, 1982: 3-4,124). Ancak, bu gelişmeyle birlikte tarihte Pandora'nın kutusu da açılmış ve bu kez biriktirilen fazlanın kimler tarafından ve nasıl kontrol edileceği veya nasıl yönetileceği sorusu gündeme gelmiştir. Tarih boyunca çıkan savaşlar/çatışmalar, kurulan düzenler, özel mülkiyet olgusu, sınıf çatışması, ordu ve silahlanma gibi kavramlar hep bu fazlanın kontrolü veya yönetimi için verilen mücadelelerin doğrudan ya da dolaylı sonucu olmuştur.

Toplumsal yaşamda ekonominin yukarıda belirtilen öneminden dolayı çoğu düşünür bu konuya vurgu yapmıştır. Hiç şüphesiz bunların içinde en çok tanınan ve bilineni Alman düşünür Karl Marx ve onun materyalist tarih anlayışı temelinde kurguladığı çatışmacı kuramıdır. Marx, yakın arkadaşı Engels ile birlikte kaleme aldığı *Komünist Parti Manifestosunda* “Bugüne kadarki tüm toplum tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir” diyerek bu konudaki bakış açısını net bir biçimde ifade etmiştir (Marx ve Engels, 1848: 52). Marx'ın ekonomiyi merkeze aldığı bu genelleyici ve indirgemeci tavır sıkça eleştirilmekle birlikte, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı dikkate alındığında Marx başta olmak üzere çoğu düşünürün ekonomiye neden bu kadar önem verdiği anlaşılacaktır. Maslow, geliştirdiği kuramında insanı belli ihtiyaç ve güdülerin harekete geçirdiğini savunur ve bu ihtiyaçları/güdülerini önem sırasına göre alttan üste doğru sıralar. Yeme, içme, nefes alma ve uyku gibi ihtiyaçlar insana ait en temel fizyolojik ihtiyaçlardır ve bunlar giderilmeden bir üst basamaktaki ihtiyacın giderilmesi düşünülemez (Parıltı, 1999: 271). Ekonomi, insanoğlunun en temel ihtiyacı olan fizyolojik ihtiyaçları karşılamaya yönelik geliştirilmiş sistemli bir faaliyet olduğuna göre ekonominin olmadığı ya da yok sayıldığı bir toplumsal olgu da düşünülemez.

Tüketim, ekonominin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Tüketim kavramı, iktisadi mal ve hizmetlerin insanların ihtiyaçlarını doğrudan tatmin etmek üzere kullanılması şeklinde tanımlanabilir (Arslan, 1990: 153). Günümüzde toplumsal yapı ile ilgili açıklamalarda tüketim kavramına da mutlaka yer vermek gerekir. Çünkü modernleşme ile birlikte pek çok kavramın yanı sıra tüketim kavramında da değişim olmuş ve bu kavram yeni anlamlar kazanmıştır. Tüketim, ihtiyaçların karşılanması ile ilgili basit bireysel bir faaliyet olmaktan çıkmış ve günümüzün kompleks ilişkiler ağına ve anlamlar dünyasına dahil olmuştur (Aydemir, 2005: 1). Bu değişim sonucunda tüketim kavramı yaşadığımız dönemin karakteristiğini dile getirmede önemli ve tanımlayıcı bir rol üstlenmiştir. Tüketim, her şeyden önce bir talep unsurudur. İnsan, ihtiyaçlarına göre talep eden ve tüketen bir varlıktır. Tüketici davranışını tam olarak yordamak zor olmakla birlikte, bu davranışlar üzerinde genellikle sosyokültürel, bireysel ve psikolojik faktörlerin etkili olduğu bilinmektedir (Mucuk, 2004: 71).

Yukarıda belirtilen bu faktörlere günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeleri de eklemek mümkündür. Kâğıdın ve matbaanın icadı ve geliştirilmesi kâğıt para kullanımında nasıl önemli bir rol oynamışsa, bilişim teknolojilerinin ortaya çıkması ve geliştirilmesi de dijital para kullanımında aynı derecede önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca, küresel bir dünyada salgınlar da toplumların ekonomik ve sosyal alışkanlıklarını derinden etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, 2019 yılı sonunda Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak kısa sürede tüm dünyaya yayılan ve bilinen bir tedavisi olmadığı için milyonlarca insanı enfekte eden ve yüz binlercesinin ölmesine yol açan COVID-19 küresel salgını insanları birbirinden izole etmiş, birbirleriyle olan fiziki temasını azaltmış ve insanların sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarını bilişim teknolojileri üzerinden elektronik yolla sürdürülmelerine yol açmıştır. Virüsün bu etkisi o kadar kapsamlı olmuştur ki; bazı yazarlar tarafından corona virüsün kapitalist sisteme son vereceği bile iddia edilmiştir (Akt. Karakaş, 2020:564).

Toplumlarda ekonominin önemine yukarıdaki gibi değinildikten sonra bir sonraki bölümde ekonomiyle ilintili olarak mübadele ve para kavramları tarihi süreci içinde kısaca ele alınacaktır.

2. Mübadele

Ekonomilerde para ihtiyacını gündeme getiren temel olgu mübadele; mübadelenin altında yatan temel olgu ise toplulukların ulaştıkları farklı gelişmişlik düzeyleridir. İçinde buldukları farklı koşullar nedeniyle kavim ve toplulukların kimi tarıma daha önce geçmiş, kimi avcılıkta daha başarılı olmuş, kimi de çanak çömlek yapımında uzmanlaşmıştır. İş

bölümü/uzmanlaşma ve kaynakların bolluğuna bağlı olarak ihtiyacından fazlasını üreten topluluklar bunları ihtiyacı olan diğer topluluklarla değişim yoluna gitmişlerdir.

Ünlü İskoç düşünür Adam Smith, mübadelenin sadece insana özgü olduğunu savunur ve hiçbir hayvanın önündeki besini diğerindeki besinle değiştirme yönünde bir girişimde bulunmayacağını belirtir. Hayvanların aksine insanlar yaşamak için diğerlerine muhtaçtırlar ve ellerindeki malı diğerlerindekiyle değiştirerek bundan kazanç elde etmek isterler (Smith, 1776: 6-7).

Alman düşünür Karl Marx, *Das Capital* adlı ünlü eserinin ilk cildinde metaların kullanım ve değişim değerlerine değinerek metaların sahibi için değil, başkaları için kullanım değeri taşıdıklarını ve bu nedenle de (piyasada) el değiştirdiklerini belirtir (Marx, 1864: 88).

Ancak tarihi süreç içinde değerlendirildiğinde, ilkel topluluklarda mübadelenin yanı sıra paylaşım sistemi de görülmüştür. Bozkurt Güvenç, ilkel topluluklarda görülen paylaşım sistemini şöyle açıklar: “İlkelerde geçerli olan paylaşma sisteminde, herkes az veya çok bir şeyler bulup getirir ve ortaya koyar: herkes az veya çok ötekilerden bir şeyler alır. Ancak kimin ne kadar az veya çok verdiği, karşılığında ne kadar az veya çok pay aldığı söz konusu olamaz.” (Güvenç, 1999: 205).

Paylaşım sistemi daha ziyade topluluk içi ortamlarda görülmüş, ürün fazlası elde edilen topluluk dışı ortamlarda ise mübadele (değiş-tokuş) sistemi kullanılmıştır. Bu sistem, kabileler arası dil farklılığı ve iletişim problemleri nedeniyle ilk başlarda “sessiz ticaret” şeklinde yürümüştür. Sessiz ticaret, iki topluluk arasında sözel iletişim kurulmadan ya da yüz yüze temas olmadan yapılan bir ticarettir (Harper, 2004: 53). Örneğin avcı toplayıcı pigmeler Bantu köyüne gelerek ürünlerini bırakırlardı. Bantular da almak istedikleri Pigme ürünlerin yanına kendi ürünlerini koyarlardı. Geri dönen Pigmeler ürünlerinin yanlarına bırakılanlara bakar ve Bantuların teklifini uygun görürlerse o ürünü alır giderlerdi (Akt. Kestane, 2015: 189-190).

Takas sistemi toplulukların mübadele ihtiyacını karşılamış olsa da, bu sistemin kendine özgü bazı uygulama zorlukları vardı. Bu zorlukları; değiş-tokuşun yapılabilmesi için ihtiyacın hem karşılıklı hem de eş zamanlı olması, ürünlerin/malların değişim yapılan noktalara (panayır, fuar, pazar vb) zor taşınması, malların uzun süre depolanamaması, malların standart/objektif bir değeri olmaması, değiş-tokuş yapılırken vadeli işlem ve kısmi değişim yapılamaması olarak özetlemek mümkündür (<http://www.economicdiscussion.net>). Takas sisteminin bu zorluklarının yanı sıra zamanla hem toplulukların nüfusu hem de elde edilen ürünlerin çeşidi ve miktarı da artmıştır. Böyle bir ortamda, bu sistem işlevselliğini

kaybetmiş ve malın malla değişimi yerine malın parayla değiştirildiği yeni bir sisteme geçilmiştir.

3. Paranın Kökeni ve Gelişimi

Mal ve hizmetlerin mübadelesinde takas sisteminden para sistemine geçiş bir anda olmamıştır. Bu süreçte doğrudan paranın kendisinden değil, ancak paranın öncüllerinden bahsedilebilir. Güvenç bu konuda şunları nakleder (Güvenç, 1999: 212).

“Bazı ilkel kültürlerde paraya çok benzeyen araçlar vardır. Yeni Gine’nin doğu kıyısında bulunan Rossel adasında Batı’daki para sistemine çok benzeyen bir kabuk sistemi kullanılır. Deniz hayvanlarının kabukları, 1’den 22’ye kadar numaralanmış, üç boya ayrılmışlardır. Kabuklar 1’den 10 numaraya kadar “küçük” boy; 11’den 17’ye kadar “orta” boy; 18’den 22’ye kadar “büyük” boy adını alır. Küçük kabuklar, kap kacak ve sepet gibi ufak tefek eşya için kullanılır. Bu kültürde faiz de vardır. İki numaralı kabuğu borç alan kimse, borcunu 3 numara ile öder, 8 numaralı borç 9 numara ile ödenir. Başlık sadece 18 numaralı kabukla, ölüm suçunun cezası 20 numaralı parayla ödenir. Ayrıca sistem emisyon hacmini (para miktarını) kontrol eder. 18-22 numaralı büyük boy paralardan en çok 60 adet vardır. Daha fazlası yasaklanmıştır, piyasaya sürülmez”.

Tarihte paranın orijinine ilişkin ilk yazılı kaynaklara Herodot ve Ksenofanes’de rastlanır. Her ikisi de parayı ilk kullanan/keşfedenlerin Anadolu’daki antik uygarlık Lidya’lılar olduğu konusunda hem fikirdir (Velde, 2012: 3). Para kullanımını ilk kez bireylerin mi yoksa bir otoritenin mi (yerel idare, kent devletleri vb) başlattığı konusu tartışmalı bir konu olsa da (Howgego, 2001: 3), ilk paraların altın ve gümüş içeren çeşitli alaşımlardan oluşan ve “Elektrum” adı verilen madeni paralar olduğu açıktır. Kısa süreliğine kullanılan bu alaşım paralar zamanla yerini saf altın ya da saf gümüşten yapılmış madeni paralara bırakmıştır. (Velde, 2012: 1). Sikke olarak da adlandırılan antik döneme ait bu madeni paralar; üzerinde kendisini bastırıp kullanıma veren otoritenin işaretini taşıyan, belli bir ağırlığa sahip yuvarlak ve ufak metal parçalardır (Akt. Uykal ve Akdeniz, 2016: 316). Savaş, fetih ve ticaret gibi kavimler arası temaslarla madeni para kullanımını zamanla diğer uygarlıklara yayılmaya başlamıştır. Paranın yaygınlaşmasında Lidya’nın Pers Krallığına işgali, Fenikelilerin uzak kavimlerle yaptıkları ticaret ve Büyük İskender’in fetihleri önemli bir rol oynamıştır (Melitz, 2016: 2-3).

Kağıt paranın ortaya çıkışı ve gelişimi ise madeni paradan daha farklı bir seyir izlemiştir. Madeni paranın menşei Anadolu iken, ilk kağıt para Çin’de kullanılmaya başlanmıştır. Tang Hanedanlığı sırasında (M.Ö. 617-907) Guifang ofisleri (takas ofisleri) aracılığıyla başlatılan öncü uygulamalar zamanla olgunlaşarak Kuzey Song Hanedanlığı

zamanında (M.Ö. 960-1127) kağıt para sistemine geçilmesine zemin hazırlamıştır (Horesh, 2012: 68-69). Çin’de bu gelişmeler olurken, sömürgelerden getirilen kıymetli madenler nedeniyle Avrupa hala madeni para kullanıyordu ve bu uygulama neredeyse 1600’lü yıllara kadar devam etti. Daha sonra bankalar para yatıran ve borç alan müşterileri için “banknot” adı verilen kâğıt paralar bastırdı. Müşteriler bu parayı bankaya istediği an ibraz edebiliyor ve nominal değeri üzerinden karşılığını bankadan altın veya gümüş olarak alabiliyordu. Bununla birlikte bu kağıt paraları, bugünkü gibi Merkez Bankaları değil özel bankalar çıkarıyordu Avrupa’da Merkez Bankası aracılığı ile ilk kağıt parayı 1668 yılında kurulan İsveç Merkez Bankası (Bank of Sweden) çıkarmıştır. İsveç kralı 10. Gustav tarafından (Hollandalı) Johan Palmstruch’a kurulan Stockholm Bankasını (The Bank of Stockholm) zamanla İsveç hükümeti devir almış ve böylece hükümet kontrolündeki ilk merkez bankası kurulmuştu (Boudeguer, 2015: 1-2). 1867’de Swedish Riksbank adını alan (www.rikbank.se) ve bugün hala bu adla anılan Dünyanın bu en eski merkez bankasını daha sonra 1694’de kurulan İngiltere Merkez Bankası (The Bank of England), 1800 yılında kurulan Fransız Merkez Bankası (Banque de France) ve 1914 yılında kurulan Amerikan Merkez Bankası (Federal Reserve Bank) takip eder (Bordo, 2007: 1-2). Böylece değerli metaller karşılığında (kaydi) kağıt para çıkarma işi hükümetlerin kontrolündeki Merkez Bankalarına geçti. Ancak, teknoloji ilerledikçe ve paranın karşılığı olarak rezervde tutulan değerli metallerin stok maliyeti artmaya başlayınca bugünkü para sistemine yani itibari para sistemine geçildi (Durmuş, 2016: 30).

4. Dijital/Elektronik Paraya Geçiş

Mal ve hizmet değişimine aracılık eden para, nesnelere dünyasındaki ve insan ilişkilerindeki değişimle birlikte kendi de değişime uğramıştır. Bu bağlamda, paranın kendine yeni uygulama alanları bulduğu ve yeni roller üstlendiği söylenebilir. Bir yanını ABD diğer yanını SSCB’nin temsil ettiği çift kutuplu dünya düzeninin 1980’li yıllarda sona ermesi ve İnternet/Bilişim teknolojilerinde kaydedilen gelişmeler dünya genelinde önemli siyasal, ekonomik ve sosyal değişikliklere neden olmuştu. Küreselleşme sürecine zemin hazırlayan bu gelişmeler; siyasal açıdan ulus devletleri ve ulus vatandaşlığını zayıflatmış, ekonomik açıdan şirketleri çok uluslu hale getirmiş, kültürel açıdan ise tüketim alışkanlıkları ve kültürleri tek bir kalıba sokmuştur.

Bu radikal değişimde internetin özel bir yeri ve önemi vardır. Günümüz internet kullanıcılarının sayısının dünya nüfusunun yaklaşık yarısına (3,5 milyar) ulaştığı bir ortamda, yüz yüze gerçekleştirilen yaşam pratiklerinin çoğu internet üzerinden gerçekleştirilir olmuştur (Göver, 2017: 141). Bu gelişmeler bağlamında, ekonomik sistemin asli unsuru olan

mal/hizmet arzı ile mal/hizmet talebi de elektronik platforma taşınmıştır. İşletmeler satış, pazarlama ve tanıtımlarını web siteleri ve sosyal medya hesapları üzerinden yapmaya; tüketiciler de ürünleri ve hizmetleri firmaların web sitelerinden ve online alışveriş sitesinden almaya başlamıştır. Nielsen'in çeşitli ülkelerdeki online alışveriş verilerine bakarak hazırladığı 2014 yılı raporuna göre tüketiciler internette en fazla giyecek, aksesuar, otel rezervasyonları, sanatsal/kültürel etkinlik biletleri araştırmakta ve satın almaktadır (Nielsen, 2014: 6). E-ticaret olarak adlandırılan bu durum son zamanlarda ciddi rakamlara ulaşmıştır. "E-Commerce Foundation", e-ticaret işlem hacminin 2016 yılında 1,5 trilyon Dolar olarak gerçekleştiğini ve bu rakamın 2017 yılında 1,8 trilyon Dolara çıkacağını ön görmüştür (www.mazarusa.com). Bu verilere bakarak ticaretin yakın bir gelecekte e-ticarete kayarak normal ticaret içinde çok daha ciddi bir paya ulaşacağı belirtilebilir. İşlemlerde aracı konumunda olan Banka ve finans kurumları da ticaretteki bu gelişmelere tepkisiz kalmayıp ticaretin ve tüketicilerin değişen ihtiyaçlarına uygun olarak telefon bankacılığı, İnternet bankacılığı, mobil bankacılık, EFT (Elektronik Fon Transferi), online vergi tahsilatı, otomatik (fatura) ödeme talimatı ve dijital kredi kartı gibi yeni elektronik uygulamalar başlatmışlardır.

Bilişim ve üretim teknolojilerindeki (Web 4.0 ve Endüstri 4.0) gelişmelere bağlı olarak üretim, pazarlama ve satışın ulusal ve yerel piyasalardan uluslararası piyasalara kayması ve e-ticarete dönüşmesi, ticari işlemlere aracılık eden paranın da uluslararası ve elektronik bir vasıf kazanmasına neden olmuştur. Bu anlamda Bankalar ve finans kurumlarının başlattığı yenilikçi uygulamalar piyasaların ihtiyacına cevap veriyor gibi gözükse de, çeşitlilik arz eden ve sürekli genişleyen piyasalar bu konuda genel geçerliliği olan, tüketiciler tarafından talep gören, ödemeler sırasında aracı kurumlara ihtiyaç göstermeyen, komisyon masrafı gerektirmeyen, güvenilir bir elektronik para arayışında olmuştur.

5. Dijital/Elektronik Para

Piyasalardaki değişimin farkına varan Avrupa Merkez Bankaları 1993 yılında bir araştırma yaparak elektronik paranın öncülü olarak kabul edebileceğimiz ön ödemeli kartlarla ilgili bir rapor yayınladı. Avrupa Merkez Bankası, bu çalışmayı referans alarak 1998 yılında bir rapor yayınladı ve elektronik para konusunda şu hususlara vurgu yaptı.

1. 1993 yılından bu yana kart tabanlı elektronik paraların yanı sıra artık yazılım tabanlı elektronik paraların kullanımı da başlamıştır.

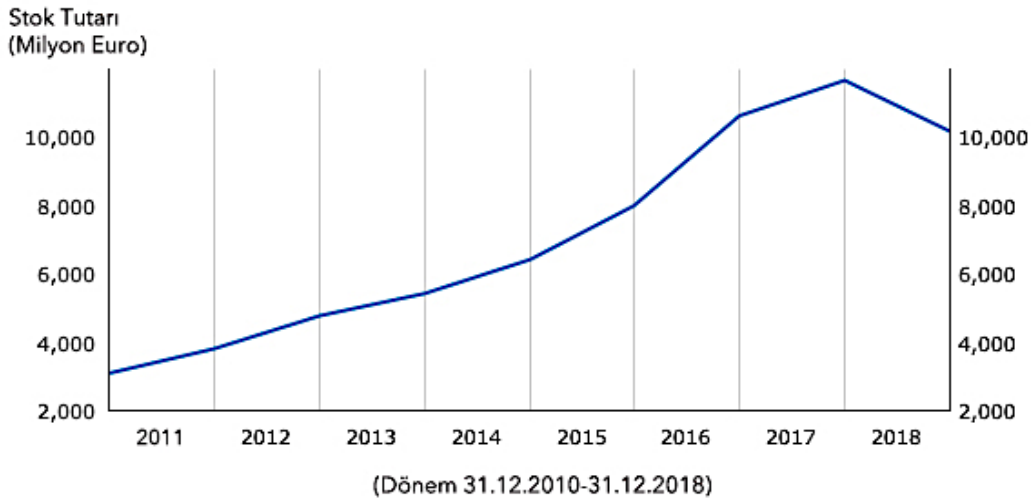
2. (Yasal olarak) Elektronik para çıkarılması para piyasalarını etkileyecektir. Bu nedenle, elektronik paranın hesap birimi olma işlevini sürdürmesine ve piyasalardaki fiyat istikrarını etkilememesine özellikle dikkat edilmelidir.

3. Elektronik para üzerinden işleyecek sistemin kötü niyetli kişiler tarafından suiistimal edilmemesi için ödemeye konu olan tarafların korunmasına yönelik gerekli tedbirler alınmalıdır.

4. Elektronik para düzenleyenler denetlenmeli, işleme konu olan tüm tarafların hak ve yükümlülükleri önceden belirlenmeli, kalpazanların sistemi suiistimal etmelerini önleyici her tür teknik ve idari tedbir alınmalı, elektronik de olsa kara para aklama önlenmeli, elektronik para çıkarmak için yetkilendirilen kuruluşlar talep edilen tüm verileri sunmalı, elektronik para fiziksel paraya çevirebilmeli ve merkez bankaları elektronik para rezervine müdahalelerde bulunabilmelidir (Avrupa Merkez Bankası Raporu, 1998: 1-2).

Avrupa Birliği, piyasalarda elektronik paranın yarattığı “de facto/fiili durumu” “yasal duruma” çevirmek üzere raporda belirtilen hususları da dikkate alarak elektronik para kuruluşların kuruluşu, faaliyetleri ve denetimine ilişkin “2000/46/EC sayılı Direktif” ile “2009/110/EC sayılı direktifi” yayınlamak suretiyle elektronik para ve elektronik para ihraç eden kuruluşlarla ilgili bazı yasal düzenlemeler yapar. Bu düzenlemenin ardından Avrupa’da elektronik para stoku hızla artmış ve 31.12.2018 tarihi itibarı ile 10 Milyon Euro’ya ulaşmıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Avrupa Bölgesi Elektronik Para Stoku (2010-2018)³

Kaynak: Avrupa Merkez Bankası İstatistik Bölümü (www.sdw.ecb.europa.eu)

Bu gelişmelerin ardından, elektronik para işlemlerinin kontrol altına alınması ve AB müktesebatına uyumlu hale getirilmesi için Türkiye’de de AB’dekine benzer bir yasal düzenleme yapılır ve 27 Haziran 2013 tarihli Resmî Gazetede 6493 sayılı “Ödeme ve Menkul

³ Elektronik Para Kuruluşlarınca bildirilen rakamlardır.

Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun” çıkarılır (Geçer, 2014: 200-201). Bu kanunda elektronik para; fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, ödeme işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değer olarak tanımlanmıştır. Kısmi bir geçiş sürecinin ardından 27 Haziran 2015 tarihi itibarıyla uygulamaya geçilir ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) tarafından ödeme sistemleri ve elektronik para hizmetleri sunan kuruluşlara “elektronik para kuruluşu” lisansı verilmeye başlanır. Ancak, 22 Kasım 2019 tarihinde *Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun* Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle birlikte bu yetki BDDK’dan Merkez Bankasına devredilmiştir (www.resmigazete.gov.tr). Merkez Bankasının web sitesinden elde edilen verilere göre 30 Eylül 2020 tarihi itibarı ile Türkiye’de toplam 20 elektronik para kuruluşu faaliyet göstermektedir (tcmb.gov.tr).

İnternet yaygınlaştıkça ve kullanıcı sayısı arttıkça işlemler çeşitlenmekte ve işlem hacmi artmaktadır. Buna bağlı olarak internette elektronik/dijital paraların yanı sıra sanal para ve kripto para gibi çeşitli paralar da türemiştir (Şekil 2). Nitekim, Dabrowski ve Janokowski tarafından AB Ekonomik ve Parasal Politikalar Birimi için hazırlanan bir rapora göre 2018 yılı itibarı ile piyasada 1.500’den fazla dijital para bulunmakta olup, bu paralar arasında piyasa değeri ve işlem hacmi açısından ilk üç sırada Bitcoin, Ethereum ve Ripple gelmektedir (2018:18). Ancak, piyasada fiziki para dışında çeşitli adlar altında farklı para türlerinin ortaya çıkması beraberinde bir kavram kargaşasına da neden olmaktadır. Bu kapsamda, dijital ya da elektronik paraların normal paraların dijital/elektronik ortamdaki (temsili) uzantıları; dijital paraların herhangi resmi bir kuruluşla bağlantısı olmadığı halde belli bir topluluk arasında para gibi işlem gördükleri; kripto paraların ise dijital para özelliklerini taşıyan şifrelenmiş dijital paralar olduklarını söylenebilir (Çarkacıoğlu, 2016: 6-8).

Şekil 2: Dijital Paraların Piyasa Payları (2013-2020)

Kaynak: www.coinmarketcap.com

6. Bitcoin

Epnext adlı web sitesinde internet parası olarak da bilinen Bitcoin için şu ifadeler yer alır: *“Her şeyin dijitalle dönüştüğü bir dünyada, karmaşık matematik formülleri temel alan yapısıyla geleneksel para birimlerinin dezavantajlarını ortadan kaldırmak üzere kurgulandı. Hiçbir merkezi otoriteye bağlı değil, kendi kurallarını kendi koyuyor ve milyonlarca kullanıcı hep birlikte denetliyor. Arkasında ne bir merkez bankası var, ne de bir hükümet. Ama yine de değerli, yine de yaygın ve popüler”* (Daşkiran, L., www.epnext.com).

Son zamanlarda adı sıkça duyulan Bitcoin’in öyküsü, bir (grup) kriptoloji uzmanının 2009 yılında yazdığı “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” (Bitcoin: Denkler Arası Elektronik Para Sistemi) başlıklı makaleyle başlar. Satoshi Nakamoto takma adı kullanılarak yazılan bu makalede; internetteki ödeme işlemlerinin tamamen bankalara bağımlı hale geldiği, bundan dolayı bankalara (yüksek) komisyonlar ödendiği ve iptal edilen ödemeler nedeniyle sistemin suiistimale açık olduğu belirtilir. Böyle bir sistem, bankalara ödenen komisyonlar nedeniyle hem maliyetlidir hem de ödemelerin iptali yüzünden satıcı ile müşteri arasında bir güven bunalımı yaşanmaktadır. Yazar(lar), bu soruna çözüm olarak elektronik para sistemi Bitcoin’i önerir(ler). Bu sistem sayesinde banka gibi aracı kurumlar ve bu kurumlara ödenen komisyonlar olmadan iki kişi kendi arasında doğrudan işlem yapabilecektir. Sistem, ödemeleri kriptolamak için karmaşık bir algoritma içerir ve ödemelerin iptal edilememesi sistemin dolandırıcılar tarafından suiistimalini önler. Makalede, elektronik para “dijital imza zinciri” olarak tanımlanır. Buna göre para el değiştirirken göndericinin dijital imzasını, alıcının açık anahtarını ve bir önceki işlem özetini zaman bilgisiyle birlikte içinde barındırır. Bu süreç her bir işlem için kendini yeniler ve böylece sistemin güvenliği sağlanmış olur. Kötü niyetli birinin sistemi hacklemesi için zincirin o ana

kadar oluşan birbirine bağlı tüm halkalarını (geriye dönük) çözmesi gerekir ki; bunu gerçekleştirmek teorik açıdan mümkün ancak pratik açıdan neredeyse imkansızdır (Nakamoto, 2009:1-2).

Gerekçesi ve çalışma mantığı yukarıdaki gibi özetlenen bu sistem, hükümet gibi merkezi bir otoritenin denetimine tabi değildir ve Bitcoin madenciliği (Bitcoin mining) adı verilen bir işlemle elektronik ortamda üretilir. Bitcoin madenciliğinde aynı zamanda harcamaların güvenliğini de sağlayan “blockchain” (blok zinciri) sistemi kullanılır (www.epnext.com). Blok zinciri sisteminde her bir blok önceki işlemin özeti ile mevcut işlemin verilerini kaydeder ve bunları bir sonraki bloğa aktarır. İnternette bilgisayarlarla bu tür yeni blokların (Bitcoinlerin) üretilmesine mining (madencilik) adı verilir. Güvenlik amacıyla mevcut veriler tek bir merkezde toplanmaz, verilerin bire bir kopyaları kullanıcıların erişimine açık bir vaziyette tüm ağa dağıtılır (www.fintechistanbul.org).

Dijital ya da (şifrelendiği için) kripto para olmasına rağmen bitcoin bildiğimiz fiziksel paradan çok farklı değildir. Normal paralarda olduğu gibi bir kısaltması (₿), sembolü (BTC) ve bölünebilir alt birimleri vardır (en küçük birimi Satoshi). ATM’lerde işlem görebilir ve alışverişlerde kullanılabilir (Aralık 2018 tarihi itibari ile tüm dünyada 4.051 adet kripto para ATM’si bulunmaktadır). Üretilen mal ve hizmetlerin bedeli Bitcoin üzerinden talep edilebilir. Ancak Bitcoin fiziksel bir para olmasa da öncelikle (dijital) bir cüzdanın oluşturulması gerekir. Bunun için ilgili siteler üzerinden yazılım indirilir ya da online cüzdan oluşturulur. Bitcoin cüzdanının iki kısmı bulunur. Bitcoin üzerinden ödemelerin alındığı açık bölüm ve Bitcoinlerin biriktirildiği gizli bölüm. Cüzdanın bu iki ayrı bölümü için iki ayrı anahtar vardır. Anahtarlardan biri 34 harf ve rakamdan oluşur ve hesaba yatırılacak olan Bitcoinler için kullanılır. 54 harf ve rakamdan oluşan ikinci anahtar ise, cüzdanın gizli bölümü içindir ve kimseye verilmez. Cüzdanda bulunan Bitcoinler, hem online hem de normal (fiziki) alışverişlerde kullanılabilir (www.moneymuseum.com).

Tablo 1: Fiziksel Para ile Dijital Para Bitcoinin Karşılaştırılması.

	Fiziksel Para	Bitcoin
Üretimi	<ul style="list-style-type: none">• Merkez bankaları	<ul style="list-style-type: none">• Bitcoin madenciliği (Mining)
Denetimi	<ul style="list-style-type: none">• Merkezi otorite (Hükümetler ve Merkez Bankaları)	<ul style="list-style-type: none">• Ağdaki kullanıcılar (Merkezi otorite yok)
Niteliği	<ul style="list-style-type: none">• Ulusal (diğer paralara çevrilebilir)	<ul style="list-style-type: none">• Uluslararası (fiziki paraya çevrilebilir)
Hukuki Konumu	<ul style="list-style-type: none">• Yasal (kanunlara tabi)	<ul style="list-style-type: none">• Yasal değil (Sadece kurallara tabii)
Piyasa Değeri	<ul style="list-style-type: none">• Parayı çıkaran devletin itibarı (kredibilitesi) ile belirlenir.	<ul style="list-style-type: none">• Kullanıcı ve işlem sayısının çokluğuyla belirlenir.

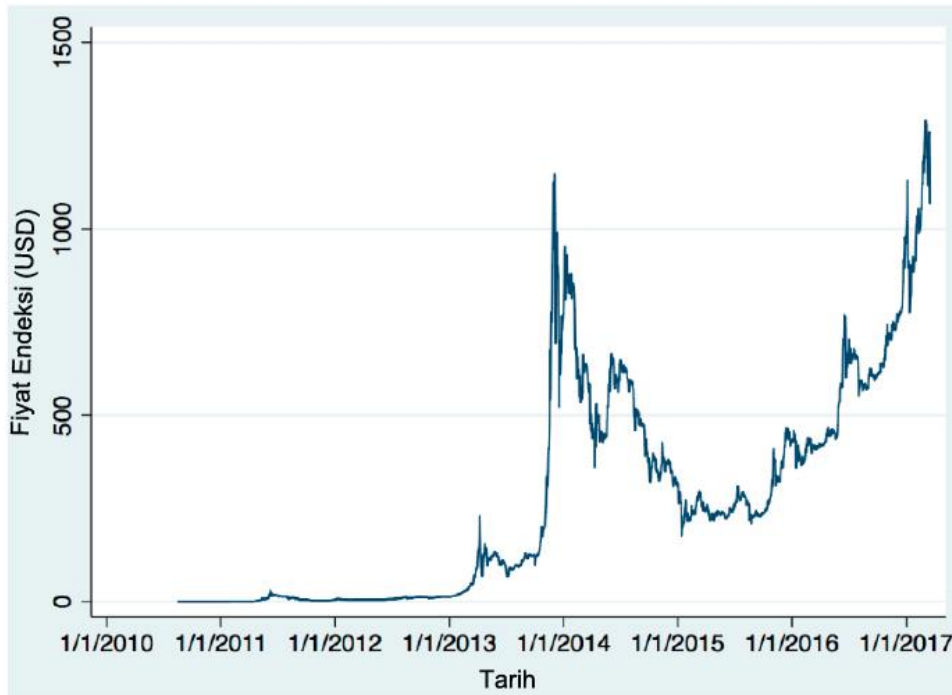
Güvenliği	<ul style="list-style-type: none">• Güvelliği fiziksel ortamlarda kalpazanlar; elektronik ortamlarda ise hackerlar tarafından kırılabilir.	<ul style="list-style-type: none">• Karmaşık bir algoritmayla şifrelenen ve birbirine eklenen blok zincirlerle güvenliği sağlanmıştır.
İşlemlerde Aracı Kurum	<ul style="list-style-type: none">• Satıcı ve alıcı arasında aracı olarak bankalar ve finans kuruluşları vardır.	<ul style="list-style-type: none">• Satıcı ve alıcı arasında aracı kurum yoktur. İşlemler doğrudan 2 kişi arasında gerçekleştirilir.
İşlem Ücreti / Komisyon	<ul style="list-style-type: none">• Banka ve finans kurumları işlemlerden aracılık ücreti ya da komisyon alır.	<ul style="list-style-type: none">• Aracı kurum olmadığı için (özel durumlar hariç) işlem ücreti ve komisyon da yoktur.
Kullanım Ortamı	<ul style="list-style-type: none">• Her tür fiziksel ve elektronik ortamda kullanılır.	<ul style="list-style-type: none">• Ağırlıklı olarak elektronik ortamlarda kullanılır (fiziksel ortamlarda kullanımı yaygın değildir).
Finansal Zayıflığı İşlevi	<ul style="list-style-type: none">• Enflasyon• Değişim aracı, yatırım aracı ve hesap birimi olma işlevine sahiptir.	<ul style="list-style-type: none">• Deflasyon• Ağırlıklı olarak yatırım aracı olma işlevine sahiptir.
Sürdürülebilirliği	<ul style="list-style-type: none">• Merkezi otorite oldukça varlığını devam ettirme eğilimindedir.• Tüm dünyada kabul gören bir sistemdir.	<ul style="list-style-type: none">• Arkasında siyasi ya da ekonomik bir güç olmadığı ve değer kazandıkça devletlerin ve bankaların baskısı altına girebileceğinden sürdürülebilirliği zayıf görünmektedir.

Kaynak: Yazarların Kişisel Çalışması.

22 Mayıs 2010 tarihinde 10.000 BTC karşılığında bir pizza satın alınmıştır. Bu Bitcoin ile fiziki ortamda alınan ilk üründür. Bu işlem sonrası Bitcoin'in kullanımı giderek artmış ve piyasa değeri hızla artmıştır. Blockchain.info sitesine göre 4 Aralık 2018 tarihi itibari ile 1 Bitcoin'in değeri 3.961,49 ABD Doları; toplam piyasa değeri 68.958.407.715 ABD Doları, günlük işlem sayısı ise 267.935'dir (www.blockchain.info). Arkasında fiziksel bir güç (şirket/devlet ekonomisi ya da değeri karşılığı altın/gümüş rezervi) bulunmamasına karşın Bitcoin yaklaşık 10 yıl gibi kısa bir süre içinde nasıl bu kadar hızlı yayılmış ve Dolar karşısında değer kazanmıştır? Bu konuda bazı yazarlar "sübjektif-değer" teorisini ileri sürmektedir. Bu teori, "emek-değer" teorisinin aksine, bir mal ya da hizmetin değerinin o mal ya da hizmeti üretmek için harcanan emek ile doğru orantılı olmadığını savunur. Buna göre nesnelere anlam kazandıran ya da değerli kılan şey, onun için harcanan emeğin veya kullanılan ham maddenin azlığı ya da çokluğundan ziyade bizim ona verdiğimiz önem ve (sübjektif) değerdir. Altın bunun tipik bir örneğidir. Altını bizim için bu kadar kıymetli kılan şey, az/kıt olması veya zor elde edilmesi değil insanların onu asırlardır bir yatırım aracı olarak görmesi ve bu anlamda ona sürekli önem ve değer atfetmeleridir (Çarkacıoğlu, 2016:9-10, 17). Bazı yazarlar da (Garcia, Tessone, Mavrodiev ve Perony) Bitcoin'in yayılım hızı ve kullanıcı sayısındaki artışı sosyal medyanın gücüne bağlamaktadır (Akt. Gültekin, 2017: 104).

Gerçekten de sosyal medya haber, fotoğraf ve videoların paylaşıldığı sıradan siteler olmaktan çıkmış ve toplulukların/grupların organize oldukları, bir araya geldikleri sosyal, siyasal ve ekonomik platformlar haline gelmiştir. Tüm bunların üstüne Bitcoin'in kullanıcılarına sağladığı işlem kolaylıkları ve avantajları da dikkate alındığında Bitcoin'in neden bu kadar hızlı yayıldığı ve değer kazandığı anlaşılacaktır. Ayrıca, Bitcoin'in emisyon miktarının 21 Milyon ile önceden sınırlanmış olması, piyasalarda değişim aracı olmaktan ziyade yatırım aracı olarak görülmesi ve uluslararası bir nitelik taşıdığı için çoğu ülkede vergilendirilememesi Bitcoin'e olan talebi daha da artırmıştır.

Şekil 3: Bitcoin Fiyat Endeksi (2010-2017)

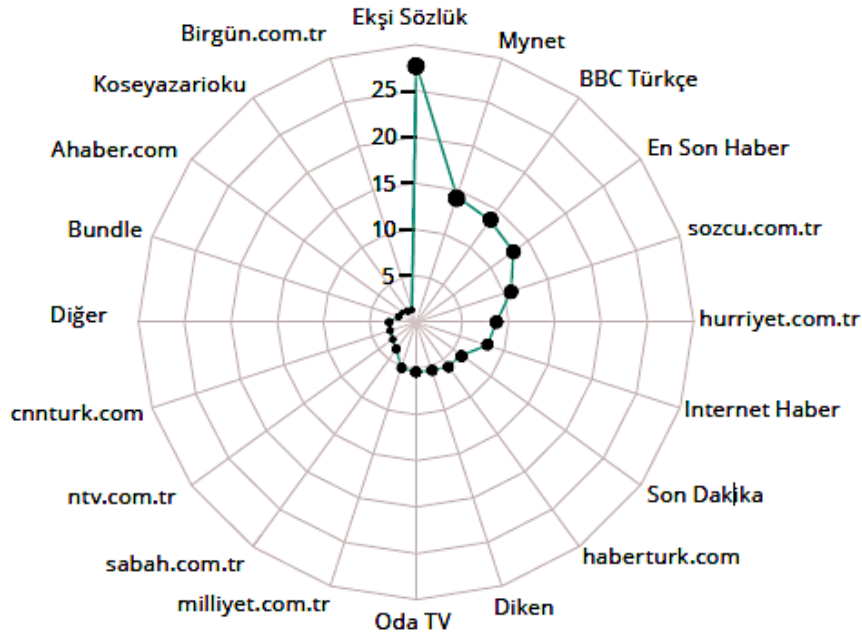
Kaynak: Cermak, 2017: 30.

7. Türk Halkının Bitcoin Algısı

Türk halkı dijital ya da kripto bir para olarak Bitcoin'i nasıl değerlendirmekte ve algılamaktadır? Bu konuya açıklık getirmek üzere farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyine sahip kişilerin çeşitli başlıklar altında ekşi sözlük'te yaptıkları yorumlar üzerinden bir analizde bulunmanın uygun olabileceği düşünülmüştür.

Gürel ve Yakın yaptıkları bir çalışmada ekşi sözlüğü "...sözcük, terim, kavram ve kişilere ilişkin bilgi, deneyim, gözlem, espri, yorum, anket, link ile kaynak içeren interaktif bir platform ve veri tabanı olarak" tanımlamış ve bu platformun "bir referans kaynağı niteliğinde" olduğunu belirtmişlerdir (2007: 203). Gerçekten de ekşi sözlük kurulduğu 1999 yılından bu yana ziyaretçi ve kullanıcı sayısı bakımından büyük bir gelişme kaydetmiş ve Türkiye'deki sayılı web siteleri arasına girmiştir. Web trafiğini ölçümleyerek siteleri sıralayan Alexa'ya göre ekşi sözlük 2020 yılı eylül ayı itibari ile tüm dünyada 597. sıradadır (www.alexa.com). İsveç Konsolosluğu Türk-İsveç Kalkınma İşbirliği Birimi tarafından desteklenen bir çalışma kapsamında Türk halkının medya kullanımını ve haber tüketimi üzerine yapılan ve tüm Türkiye'den 1.500 kişinin katıldığı bir araştırmaya göre Türkiye'de en çok takip edilen çevrimiçi medya kanalı ve haber uygulaması %27,9 ile ekşi sözlüktür (Şekil 4). Yine aynı araştırmaya göre ekşi sözlüğü başta genç (20-29) ve orta yaş (30-39) grubundakiler olmak üzere hemen hemen her yaştan kesim takip etmektedir (Şencan ve Kalkan, 2019:16, 19). 17 Mayıs 2019 tarihi itibari ile ekşi sözlüğün toplam yazar sayısı 115.852; toplam girdi (entry) sayısı ise 47.104.912'dir (Söğüt, 2020: 49).

Şekil 4: Türk Halkı Tarafından İnternette En Çok Takip Edilen Medya Kanalları ve Haber Uygulamaları

Kaynak: Şencan ve Kalkan, 2019: 16.

Diğer taraftan, ekşi sözlük postmodern bir kültürün ürünü olarak sadece bir “arama ve araştırma motoru” değil, aynı zamanda bir “tartışma platformu”, bir “sosyalizasyon aracı” ve tarihi bir belgedir (2007: 212-213). Tüm bu özellikleri nedeniyle ekşi sözlük akademik camiada çeşitli bilimsel çalışmalara konu olmuş ve bu sözlükteki girdiler (entryler) araştırmalarda veri tabanı olarak kullanılmıştır. Nitekim, internette Google arama motoru ve YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinden yapılan aramalarda ekşi sözlük üzerine çeşitli yıllarda yapılmış toplam 25 makale ve 13 lisansüstü tez olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, *İnternet Sözlüklerinde Mekânsal Ötekileştirme Üzerine Bir Araştırma: Ekşi Sözlük'te Esenyurt Başlığı Örneği* başlıklı çalışmasında Söğüt bu sayıya 5 çalışmayı daha ekler (2020:49-50) (Tablo 2).

Tablo 2: Ekşi Sözlüğü Konu Alan Bilimsel Çalışmalar

Yayın Türü	Yayın Yılı	Yayın Dili	Sayısı	Veri Kaynağı
Makale	2007-2020	Türkçe	25	Google.com
Makale	2014, 2015, 2016, 2018	Türkçe	5	Söğüt, 2020:49-50
Y. Lisans Tezi	2013, 2015, 2017, 2018, 2019, 2020	Türkçe	11	YÖK Ulusal Tez Merkezi
Doktora Tezi	2017 ve 2018	Türkçe	2	YÖK Ulusal Tez Merkezi
Toplam			43	

Kaynak: Yazarların Kişisel Çalışması

8. Yöntem

Çalışma kapsamında öncelikle ekşi sözlükte Bitcoin başlığı altında toplam kaç sayfa yer aldığı ve kaç girdi yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan araştırmaya göre çalışmanın yürütüldüğü döneme kadar ekşi sözlükte Bitcoin başlığı altında toplam 1.254 sayfa açılmıştır. Her bir sayfada 10 girdi (entry) olduğuna göre ekşi yazarlar tarafından Bitcoin hakkında toplam 12.540 girdi yapılmıştır (Tablo 3). 1. sayfadaki ilk girdi 2011 yılına; 1254. sayfadaki sonuncu girdi ise 2019 yılına aittir. Bu verilere göre 1.254 sayfalık içerik yaklaşık 8 yılda oluşturulmuştur.

Tablo 3: Ekşi Sözlükte Bitcoin Girdi İstatistikleri (26.05.2011-26.05.2019)

Konu Başlığı	Toplam Sayfa Sayısı	Her Bir Sayfadaki Girdi Sayısı	Toplam Girdi Sayısı (Evren)
Bitcoin	1.254	10	12.540

Kaynak: eksisozluk.com

12.540 sayısı çalışmanın evreni olarak kabul edilmiş ve Cochran formülü yardımıyla bu evreni %95 güven düzeyi ve %7 hatayla temsil edecek asgari örneklem sayısının 196 olması gerektiği bulunmuştur (Cochran, 1977:75-76) (Şekil 6).

Şekil 6: Cochran Formülüyle Asgari Örneklem Hesaplanması

$$n_0 = \frac{t^2 \cdot (p \cdot q)}{d^2} = \frac{(1,96)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)}{(0,07)^2} = 196; \frac{196}{12.540} < 0,7; n_0 = 196$$

N = Evren büyüklüğü (12.540); n₀ = Örneklem büyüklüğü; d² = Hata toleransı (±%7); t = %95 güven düzeyine karşılık gelen tablo değeri; p = Cevap verme oranı (%50); q = Cevap vermeme oranı (%50)

Cochran formülüyle 196 olarak belirlenen asgari örneklem sayısı her bir sayfada 10 yorumdan yaklaşık 20 sayfaya karşılık gelmektedir. Çalışmada analiz edilecek sayfalar sistematik rastlantısal örneklem yöntemi kullanılarak belirlenmiş ve belirlenen sayfalardaki toplam 200 yorum içerik analizine tabi tutulmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Analiz Edilen Sayfalar

Toplam Sayfa Sayısı (Evren)	Analiz Edilen Sayfa Sayısı (Örneklem)	Analiz Edilen Sayfalar (Sayfa aralığı 66)
1.263	20	1, 66, 132, 198, 264, 330, 396, 462, 528, 594, 660, 726, 792, 858, 924, 990, 1056, 1122, 1188, 1254

İçerik analizi yapılırken öncelikle analiz için seçilen 20 sayfada yer alan toplam 200 girdi kopyalanarak blok halinde bir kelime işlemci programa aktarılmıştır. Aktarma işlemi sonrası girdiler “hakaret, kaba söz, argo veya küfür” içeren ifadelerle karşı veri temizleme ve ayıklama işlemine tabi tutulmuştur. Veri temizleme işlemi sonrası içerik analizlerine geçilmiş ve bu kapsamda “olumlu, olumsuz ve nötr” anlam içeren sözcüklerin girdilerdeki kullanılma sıklıklarına ve oranlarına bakılmış, ayrıca girdiler taşıdıkları “olumlu, olumsuz ve nötr” yargılara göre gruplandırılmıştır. Olumlu yargı içeren girdiler Bitcoin’i eleştiren ekşi yazarlara tepki olarak yazılan girdiler ve Bitcoin ile ilgili olumlayıcı ifadeler içeren girdiler; olumsuz yargı içeren girdiler ise Bitcoin hakkında olumlu görüş belirten ekşi yazarlara tepki olarak yazılan ve Bitcoin ile ilgili olumlu ifadeler içeren girdiler olarak yorumlanmıştır. Nötr yargı içeren girdiler ise, Bitcoin’den yana veya Bitcoine karşı açık bir ifade içermeyen girdiler olarak ele alınmıştır.

Araştırmada anket uygulamak yerine ekşi sözlük’te Bitcoin başlığı altında yer alan girdileri kullanmak beraberinde çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği sorusunu akıllara getirecektir. Çalışmanın geçerliliği ekşi sözlükteki yazarların Türkiye’nin farklı demografik, sosyal, kültürel ve ekonomik kesimlerinden gelmesi, diğer bir deyişle bu sözlüğün ana kütleyi temsil edecek kişi ve görüşleri barındırmasıyla; güvenilirliği ise girdilerin doğru ya da yanlış olmasından ziyade olumlu ya da olumsuz bir ifade içerip içermediklerine bakılmasıyla sağlanmıştır. Ayrıca, çalışmanın güvenilirliğini artırmak için çalışmanın yazarları yorumların yargı analizlerini birbirlerinden bağımsız olarak yapmışlar ve sonra elde ettikleri sonuçları Miles ve Huberman formülüyle karşılaştırmışlardır. Yapılan karşılaştırmada yazarlar arasındaki analizlerin benzerlik oranı %90 bulunmuştur (Şekil 7). Miles ve Huberman formülüne göre araştırmanın güvenilirliği için benzerlik oranının en az %70 olması gerekmektedir (1994: 64). Bu da çalışmanın güvenilirliğini göstermektedir.

Şekil 7: Miles ve Huberman Formülüne Göre Çalışmanın Güvenilirliği

$$\text{Güvenirlilik} = \frac{\text{Görüş Birliği}}{\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}} = \frac{180}{180 + 20} = 0,90$$

9. Bulgular

Yapılan kelime analizine göre yazarlar Bitcoin ile ilgili yorumlarında olumlu anlam içeren sözcükleri 306 kez (%1,97); olumsuz anlam içeren sözcükleri 65 kez (%0,41) ve nötr anlam içeren sözcükleri de toplam 425 kez (%2,76) kullanmışlardır (Tablo 5). Buna göre Bitcoin’den yana ya da Bitcoin karşıtı olmayan nötr ifadeler dışlandığında, girdilerde olumlu

anlam içeren sözcüklerin olumsuz anlam içeren sözcüklere oranla beş kat daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Girdilerde Geçen Olumlu, Olumsuz ve Nötr Kelimeler

	Kelime/Sözcük	Sıklık (F)	Oran (%) *
* Veri	Kazanç/Kazan(dır)mak	40	0,26
	Artmak/Yükselmek/Çıkmak	44	0,28
Olumlu Anlam	Zengin (Olma/k)	10	0,06
	Getiri/Kazanç/Gelir/Kar	19	0,12
	Değer(li)/(Kıymet(li)	56	0,36
	Güven(li)/(mek)	28	0,18
	(Satın) Alma(k)	38	0,25
	Yatırım(cı)/(aracı)	71	0,46
	Olumsuz Anlam	Kaybet(tir)mek	10
Azalmak/Düşmek/İnmek		15	0,10
İlgilenmemek		-	-
Satmak		4	0,03
Zarar (etmek)/Zarara girmek		13	0,08
Kara para (aklama)/Dolandırıcılık		5	0,03
Spekülasyon/Spekülatif/Balon/Saadet Zinciri		10	0,06
Aptallık/Salaklık		8	0,05
Nötr Anlam	Kararsız(lık)	4	0,03
	Bil(e)memek	11	0,07
	Beklemek	12	0,08
	Dolar/altın/fiyat	159	1,03
	Talep	3	0,02
	Alternatif/seçenek	4	0,03
	Dijital	14	0,09
	Para	218	1,41

ayıklama işlemi sonrası kelime işlemci program ortamında sözcük sayımı işlemi yapılarak elde edilen 15.444 rakamı üzerinden hesaplanmıştır.

Yine içerik analizi kapsamında girdiler olumlu, olumsuz ya da nötr yargı taşıyıp taşımadıklarına göre incelenmiş ve bitcoin hakkındaki girdilerin 66'sının olumlu (%33); 28'inin olumsuz (%14) ve 84'ünün de (%42) nötr yargı taşıdığı tespit edilmiştir (Tablo 6). Nötr yargılar dışlandığında, yazarların bitcoin hakkında olumsuzdan ziyade olumlu algılara sahip olduğu görülmektedir. Bu da Tablo 5'den elde edilen bulgularla uyumludur.

Tablo 6. Taşıdığı Yargıya Göre Girdilerin Analizi

	Analiz Edilen Girdi	Elenen Girdi	Olumlu Yargı Taşıyan Girdi	Olumsuz Yargı Taşıyan Girdi	Nötr Yargı Taşıyan Girdi
Sayı (N)	200	22	66	28	84
Oran (%)	100	11	33	14	42

Ekşi sözlük'te girdiler (entry) herhangi bir ön değerlendirme yapılmadan doğrudan yayına alındıkları için (www.eksisozluk.com) gramer ve imla hatalarıyla sıkça karşılaşılmış,

bazı girdilerde küfür ve hakaret içeren kelimelere rastlanmıştır. Analizlerde sadece içeriğe odaklanıldığı için gramer ve imla hataları göz ardı edilmiş, ancak kötü söz, hakaret ve küfür içeren kelimeler değerlendirmeye alınmamıştır. Veri ayıklama işlemi sonrası ekşi sözlükteki yorumların aşağıda belirtilen kategorilerden birinde yer aldığı tespit edilmiştir.

- a) Bitcoin kullananlar ve bu paranın özelliklerini ve tekniğini başkalarına anlatanlar,
- b) Bitcoin dışında altcoin adı verilen diğer kripto paraları kullananlar ve bu paraları savunanlar,
- c) Bitcoin'in bir kara para aklama işi olduğuna inanan ve Bitcoin'in geleceği olmadığını savunanlar (Bitcoin karşıtları),
- d) Bitcoin'in kazandıran bir yatırım aracı olduğuna ve geleceği olduğuna inananlar (Bitcoin taraftarları) ve
- e) Birbirlerini eleştiren ya da birbirlerine cevap veren karşıt görüşlü yazarlar.

Yukarıda belirtilen bu kategoriler altında yer alan bazı girdiler ve bu girdilerin ilettikleri mesajlar ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

a) Bitcoinin almanın tekniğinden bahsederken girdilerde dijital paralara özgü jargon terimlerin kullanılması:

“arkadaşlar cloud mining riskli iştir. emin olmadan, güvenmeden o işe girmeyin. aplikasyonla hash almak falan da cloud mining'dir. zaten riskli ve neyin ne olduğu zor anlaşılabilir piyasa her gün kendi zenginlerini yaratırken, daha çok kazanmak amacıyla daha çok saldıranlardan da yeni mağdurlar doğuruyor. bitcoin'e, güvendiğiniz alt coinlere yatırım yapın elbette. ancak cloud mining işine veya reflı linklerle sitelere üye olurken 2-3 kere düşünün, araştırın. bilmediğiniz site veya kişilere paranızı emanet etmeyin”. (Sayfa 396).

b) Bitcoin dışındaki kriptoparaları savunanların Bitcoin'in ödeme aracı olamayacağına inanmaları:

“..bitcoin, hiçbir zaman nakit olmayacak ve hiçbir zaman kıymaya ya da domatese çeviremeyeceksiniz. bitcoin'in misyonu nakit olmak değil, dijital altın olmak. nakit olmak misyonunu litecoin gibi bitcoin'in ardından gelenler üstlenecek. (Sayfa 132)”

“inanılmaz bir volatilitesi var bu dijital paranın. elimde olmamasına rağmen binance üzerinde son 1 saattir takip etmekteyim. daha yarım saat önce 9200 dolar seviyesinde olan hatta bir ara 9000 dolar seviyelerini gören bu dijital para, bir dakika içerisinde 10000 dolara çıkıp dakikalar içerisinde 11.000 dolar seviyelerini gördü. işte sırf bu yüzden asla ama asla güvenip yatırım yapmayacağım bu kripto paraya. ve bence bu volatilitesi yüzünden hiçbir zaman bir ödeme aracı olamayacak. bana göre bir ödeme aracı olmadığı için de asla her alanı zengin etmeyecek...” (sayfa 66).

c) Bitcoin savunanların bu paranın teknolojik yönünü ön plana çıkarmaları:

“...belki de paranın icadından beri ortaya çıkmış en önemli, en karmaşık buluşlardan biri bitcoin. öyle ki, ekonomi bile tam olarak p2p çalışan bir para birimine nasıl davranacağı konusunda emin değil, mevcut ekonomik doktrinler ve tezler bitcoin birimine uygulandığında ne kadar doğru bir sonuç çıkaracak emin olamıyorsun. dolayısıyla başarısız olsa dahi yakından incelenmesi, takip edilmesi gereken bir şey bu...” (Sayfa 1).

“...bakın burada bitcoin ile yaşanan devrimi, anlayabilmiş, ekonomi, iktisat uzmanı vs bir elin parmak sayısını geçmez. ardında yatan teknoloji tamamı ile bağımsızlığı, kopyalanamayacak bir sistemi beraberinde getirmesi. buna yön veren kişilerin de bilgisayar oyuncularını ile başlaması, dünyanın geleceğinin bir avuç dolusu nerd diye bahsedilen, evinden dışarı çıkmayan, küçümsenen insanlar olması... (Sayfa 462)

“bitcoin, her ne kadar şu an günlük hayatımızda yaygın kullanılıyor olmasa da teknolojinin ve internetin gelişimi açısından çok enteresan bir deney oldu, oluyor (Sayfa 1).”

d) Bitcoin karşıtlarının bunun bir kara para aklama yöntemi olduğunu, yasal olmadığını ve hatta bir dolandırıcılık yöntemi olduğunu belirtmeleri:

“para aklamanın en güzel yolu. örneğin çiftlik bank tosunu parasını uruguay'a bitcoinle kolayca taşımıştır” (Sayfa 1056).

e) Bazı içeriklerde Bitcoinle ilgili tereddütlerin görülmesi:

“bitcoin bir balon. bunu kabul edelim şu an için bir kullanım alanı yok. ilerleyen yıllar da olabilir mi evet blockchain yayıldıkça kripto paralar da yayılacaktır. şimdi bu balonun döngüsünü ele alırsak 2009- 2013 arası . 2013 sonunda 1 dolardan başladığı döngüyü 1000 dolarda bitirmiş sonra balon sönmüş. 2014-2015 te yerlerde. sonra 2016 da döngü yine başlamış derken 2017 sonunda gene tepe noktada 20 bin doları görmüş. şimdi gene bitik. genel analizleri yabancı kaynaklardan takip ederseniz 4800 ü göreceği söyleniyor. buradan dönerse yeni bir boğa marketi söz konusu olur aksi durumda daha da diplere gidebilirmiş. ama rahat olun aceleniz yoksa beklerseniz 2021 gene tavan yapacaktır ki muhtemelen o zaman 100 bin dolar falan olacaktır. bence ileriye dönük bir yatırım umudu olabilir. gözden çıkardığınız bir miktarı yatırım bekleyin” (Sayfa 858).

f) Kimi yazarların Bitcoin'in bir yatırım aracı olmanın dışında bir ödeme aracı olacağına da inanması:

“yakında küresel ekonomik kriz patladığında yatırımcılar sığınacak liman arayacak. bu liman normalde altın olur, yine altın olacak ama bu sefer herkes altına hücum etmeyecek. öncelikle bitcoin test edilecek, test başarılı olunca altına yönelen yatırımın önemli kısmı bitcoin'e kayacak. büyük firmalar bitcoin'le ödeme kabul etmeye başlayacak. bitcoin değerlendirilecek ve bitcoin'le alışverişe insanlar alışacak. bu alışkanlık, o tarihte açmaza girmiş olan dolar ve euro'ya dönüşleri engelleyecek. böylece dolar ile euro çökecek, dünyanın yeni yıldızı kripto paralar olacak. at fav'a bekle” (Sayfa 858).

Özetle, dijital paralarla ilgili ekşi sözlük yazarlarının görüşleri her ne kadar çeşitlilik arz etse de, Türk halkı arasındaki genel kanı Bitcoinin kazandıracak bir yatırım aracı olarak görülmesi ve değerlendirilmesidir.

Sonuç

İnsanoğlu, yaşamını idame ettirmek için ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetleri tarih boyunca belli bir bedel karşılığı diğerlerinden temin etmek durumunda kalmıştır. Ancak insanların ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları karşılama şekli (tüketim) sabit kalmamış, gelişen teknolojiye paralel olarak önemli değişimler göstermiştir. Davies'e göre para bu değişime ayak uydurmak için tarihsel süreç içinde “trampa, trampa + ilkel para, ilkel para, ilkel para +

modern para ve modern para” şeklinde evrilmiştir (2002:11). Ancak, internet ve bilişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucu dünya ekonomik ve siyasal düzeninin değişmesi daha doğrusu küreselleşme adı altında bütünleşmesi paraya olan algıyı ve bakış açısını da değiştirmiştir. Bu değişmelere bağlı olarak 90’lı yılların başlarından itibaren Avrupa’da kart tabanlı elektronik paralar ve ilerleyen yıllarda da yazılım tabanlı elektronik paralar (dijital paralar) ve Bitcoin gibi dijital ya da kripto paralar belirlemiştir. O halde bugünkü teknolojik gelişmelere bakarak Davies’in para için ön gördüğü evrim; “modern para + dijital para ve dijital para” olarak devam ettirilebilir. Nitekim, 2014 yılında yayınlanan bir çalışmada bu gerçeğe işaret ederek paranın evrimi için “Basit eşyalardan kıymetli madenlere, nakitten kaydiye dönüşen para, e–para ile artık evrim sürecini tamamlamıştır” ifadesi kullanılmıştır (Geçer, 2014: 204). Ancak, para bulunup bugünkü haline gelinceye kadar pek çok aşamadan geçmiştir. Dolayısıyla elektronik ya da dijital paraya geçiş ileride kaçınılmaz olsa bile bu geçiş sorunsuz ve çok kısa bir sürede gerçekleşecek gibi gözükmemektedir.

Piyasadaki toplam işlem hacmi ve Amerikan Doları karşısındaki değeri dikkate alındığında şu an dijital para konusunda geçerli trend Bitcoin’dir. Bununla birlikte, Türk halkının Bitcoin algısı ekşi sözlük üzerinden araştırıldığında bu dijital paranın bir değişim ya da bir ödeme aracı olmasından ziyade sadece bir yatırım aracı olduğu görülmüştür. Bu yalnızca Türkiye için geçerli bir tespit değildir. Nitekim, ABD’nin en büyük şirketlerinden Wilmington Trust tarafından 2017 yılında hazırlatılan bir rapora göre Bitcoin bir parada olması beklenen üç temel işlevin hepsini aynı anda yerine getirememektedir. Rapora göre perakende sektöründe dünyada en çok satış yapan ilk 500 büyük firmadan sadece üç tanesi Bitcoin ile satış yapmaktadır. Ayrıca şu an piyasadaki çoğu ürünün fiyatı Amerikan Dolarına ya da geçerli diğer ülke paralarına endekslenmiştir. Buna göre Bitcoin, paranın değişim/ödeme aracı olma ve hesap birimi/değer ölçüsü olma işlevlerini henüz yeterince karşılamamaktadır. Bununla birlikte, gelecekte değer kazanacağına inanıldığı için Bitcoin’e sadece yatırım/tasarruf aracı gözüyle bakılmaktadır (Thomas, 2017: 4).

Fiziki ya da dijital olsun paranın, bir değer yaratması ve mevcut değerini koruması için arkasında mutlaka siyasal, kültürel ya da ekonomik bir güç olması gerekir. Bu güç önceleri, *kaydi para* olarak adlandırılan uygulamayla altın ya da gümüş gibi değerli maden rezervleriyle sağlanıyordu. Bugün ise *itibari para* olarak adlandırılan uygulamayla yani devletlerin ekonomik gücü/kredibilitesi ile sağlanmaktadır. Bu anlamda Bitcoin’in ya da diğer herhangi bir dijital paranın durumu Leh Doktor Lazar Markovitch Zamenhof tarafından icat edilen yapay dil Esperanto’nun durumuna benzetilebilir. Dil farklılıklarının günlük yaşamda neden olduğu sorunların farkında olan Zamenhof, insanların başka bir ülkenin dilini

öğrenmeleri yerine aynı dili öğrenmelerini arzuluyordu. Bu amaçla çeşitli dillerdeki gramer, kural, kelime, önek, sonek gibi özellikleri inceleyerek *Esperanto* adıyla yapay bir dil geliştirdi ve bu dilin yayılması/tutunması konusunda çok çaba sarf etti (Korzhenkov, 2009: 7-12). Ancak, Zamenhof'un 1800'lü yılların sonunda başlattığı bu "Lingwe Uniwersala" (evrensel dil) projesi başarıya ulaşamadı, çünkü bu dilin arkasında onu besleyen ve destekleyen siyasi, ekonomik ya da kültürel bir yapı ya da güç yoktu. Oysa ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya gibi dev ekonomilere sahip gelişmiş ülkelerin ana dili olması nedeniyle İngilizce bugün ticaret hayatında, bilim dünyasında ve internette adeta "Lingua Franca" olmuştur. O halde Bitcoin ya da diğer dijital paraların bugünkü anlamda paranın yerini alması ve paranın tüm işlevlerini karşılaması arkalarına doğrudan (meşru) bir güç kaynağı almaları ya da kitlelerin söz birliği yaparak dijital paralara ısrarla sahip çıkmaları sonucu siyasi otoriteler üzerinde *de facto* bir durum yaratmalarıyla mümkün gözükmektedir. Ayrıca, iletişim ve ulaşımın hızla arttığı küresel bir dünyada COVID-19 gibi salgın hastalıkların ortaya çıkması toplumların fiziksel paradan dijital paraya geçiş sürecini daha da hızlandıracak gibi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, M. Hanifi, (1990), "Tüketim, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi", 4. Cilt, Risale Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, Mehmet Ali, (2005), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, "Büyük Alışveriş Merkezlerinin Aile İçi Tüketim Alışkanlıkları Üzerindeki Etkisi: Konya Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Boudeguer, Rose Marie, (2015), "The First Central Bank In History And Its Banknote Printing Machine, Banca March Monthly Strategy Report", /www.bancamarch.es/recursos/doc/bancamarch/20150105/201592472/informe-mensual-noviembre-2015-historia-en.pdf
- Bordo, Michael D., (2007), "A Brief History of Central Banks, Federal Reserve Bank of Cleveland Research Department", ISSN 0428-1276, <http://www.rusoeconomics.altervista.org/Bordo2007.pdf>
- Cochran, W. G., (1977), "Sampling Techniques", Third edition, John Wiley and Sons, USA.
- Çarkacıoğlu, Abdurrahman, (2016), "Kripto-Para Bitcoin, Araştırma Raporu", Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Dairesi.
- Dabrowski, Marek ve Janikowski, Lukasz, (2018), Virtual currencies and their potential impact on financial markets and monetary policy, CASE-Center for Social and Economic Research Report, No 495, Warsaw, Poland.
- Davies, Glyn, (2002), "A History of Money From Ancient Times To The Present Day", University of Wales Press, 3rd edition, ISBN: 0-7083-1773-1.
- Durmuş, Mustafa, (2016), "Merkez Bankası Bağımsızlığı, Para ve Faiz: Kapitalizmde Finansın Ekonomi Politikası", Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3, 22-61.
- Geçer, Turgay, (2014), "Elektronik Para ve Elektronik Para Kuruluşları", Journal of Social Sciences, 3 (5), 197-207.
- Göver, İbrahim Hakan (2017), "Küreselleşen Dünya ve Dünyevileşen Küre", 3rd Conference on Social and Economic Impacts Of Globalization, Bildiriler Kitabı, 5-7 Ekim 2017, Antalya.
- Gültekin, Yaşar, (2017), "Turizm Endüstrisinde Alternatif Bir Ödeme Aracı Olarak Kripto Para Birimleri: Bitcoin", Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 1 (2), 96-113.
- Gürel, Emet ve Yakın, Mehmet, (2007), Ekşi Sözlük: Postmodern Elektronik Kültür, Selçuk İletişim dergisi, 7(7), 203-219.
- Güvenç, Bozkurt, (1999), "İnsan ve Kültür", 8.Baskı, Remzi Kitabevi, Ankara,
- Harper, David A., (2004), "Trade, Language and Communication, Working Paper", New York University.
- Horesh, Niv, (2012), "From Chengdu to Stockholm: A Comparative Study of the Emergence of Paper Money in East and West", Provincial China, 4 (1), 68-99.
- Howgego, Christopher, (2001), "Ancient History From Coins", Taylor and Francis E-Library.
- Karakaş, Mehmet, (2020), Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi 40(1): 541-573.
- Kestane, Serpil Ünal, (2015), "Antik Çağda Pazarlama ve Pazarlama Karması Elemanlarına Yönelik Değerlendirmeler", BEU SBE Dergisi, 4 (1), 185-208.
- Korzhnev, Alexander, (2009), "Zamenhof: The Life, Works, and Ideas of the Author of Esperanto, Esperanto Studies Foundation", (İng. Çev. Ian M. Richmond), <http://www.esperantic.org/wp-content/uploads/2016/06/LLZ-Bio-En.pdf>
- Marian, Omri, (2016), "Kripto Para Birimi Üstün Vergi Cenneti mi?", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (Çev. Sedef Pelin Gürlek Keleş), 124 (2), 919-930.
- Marx, Karl (1864), "Das Capital", (Çev. Alaattin Bilgi), Eriş Yayınları, İstanbul.
- Marx, Karl ve Engels, Friedrich, (1848), "Komünist Manifestosu", (Çev.Tanıl Bora), İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Melitz, Jacques, (2016), "A Model of the Beginnings of Coinage in Antiquity", CEPR Discussion Paper No. DP10795, Paris 4th version, p.1-33. European Review of Economic History, vol. 1(21), 83-103.
- Miles, Matthew B. ve Huberman, Michael A., (1994), Qualitative Data Analysis, California: Sage.
- Mucuk, İsmet (2004), "Pazarlama İlkeleri", 14. Basım, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Nakamoto, Satoshi (2009), "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System", s.1-9, www.bitcoin.org, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
- Nielsen, (2014), "E-commerce: Evolution or Revolution in the Fast Moving Consumer World?", <http://www.nielsen.com/content/dam/niensglobal/apac/docs/reports/2014/Nielsen-Global-E-commerce-Report-August-2014.pdf>
- Parlıtı, Cemalettin, (1999), "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramında Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı", Kamu İş - İş Hukuku ve İktisat Dergisi, 4 (4), 267-277.
- Starr, Ross M., (1972), "The Structure of Exchange in Barter and Monetary Economies", The Quarterly Journal of Economics, 86 (2), 290-302.
- Smith, Adam, (1776), "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", http://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/smith1776_1.pdf

- Söğüt, Fatih, (2020), İnternet Sözlüklerinde Mekânsal Ötekileştirme Üzerine Bir Araştırma: Ekşi Sözlük'te Esenyurt Başlığı Örneği, Gümüşhane Üniversitesi İletişim fakültesi Elektronik dergisi, 8(1), 45-68.
- Sui, Daniel, Caverlee, James ve Rudesill, Dakota (2015), "The Deep Web and The Darknet: A Look Inside The Internet's Massive Black Box, Science and Technology Innovation Program Woodrow Wilson Center". www.wilsoncenter.org/sites/default/files/deep_web_report_october_2015.pdf
- Şencan, İpek ve Kalkan, Onur, (2019), Medya Kullanımı ve Haber Tüketimi: Güven, Doğrulama, Siyasi Kutuplaşmalar, <https://teyit.org/wp-content/uploads/2019/01/medya-kullanimi-ve-haber-tuketimi-teyit-ocak-2019.pdf>, (Erişim: 01.10.2020).
- Şenel, Alaattin, (1982), "İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Yayın No: 504, A.Ü. SBF Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara.
- Thomas, Rhea, (2017), "ABCs of Bitcoin and a Look Its Investment Potential", Wilmington Trust Corporation and Its Affiliates. 1-16.
- Uykal, Zuhâl ve Akdeniz, Kayhan, (2016), "Kocaeli Müzesi Koleksiyonu Bizans Dönemi Sikkelerinden Örnekler", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirisi, 315-333.
- Velde, Francois R., (2012), "On the Origin of Specie", Federal Reserve Bank of Chicago, 1-36.
- Yanardağ, M. Ö., (2015), "9.Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (36), 918-933.

İNTERNET KAYNAKÇASI

- Alexa, eksisozluk.com, https://www.alexa.com/siteinfo/eksisozluk.com#section_traffic, (Erişim 01.10.2020).
- BBC News, Australian Craig Wright Claims To Be Bitcoin Creator, <http://www.bbc.com/news/technology-36168863>, (Erişim: 03.04.2018).
- BDDK, Elektronik Para Kuruluşları, https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Kuruluslar/Elektronik_Para_Kuruluslari/Elektronik_Para_Kuruluslari.aspx, (Erişim: 14.05.2018).
- Bitcoin for Beginners, www.moneymuseum.com/pdf/PictureTours_bitcoin/Bitcoin%20Einstein_en-shrunk.pdf, (Erişim: 15.03.2018).
- Block Chain, <https://blockchain.info>, (Erişim: 05.12.2018).
- Cermak, Vavrinec, Can Bitcoin Become a Viable Alternative to Fiat Currencies? An Empirical Analysis of Bitcoin's Volatility Based on a GARCH Model (May 2, 2017). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2961405> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2961405> (Erişim: 01.10.2020).
- Coin ATM Radar, <http://coinatmradar.com>, (Erişim: 05.12.2018).
- Coin Market Cap, Percentage of Total Market Capitalization, <https://coinmarketcap.com/charts/>, (Erişim: 30.09.2020).
- Ekşi Sözlük, <http://sozluk.sourtimes.org/>, (Erişim: 15.03.2018).
- European Central Bank, (1998) Report on Electronic Money, 1-47, ISBN: 92-9181-012-6, <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/emoneyen.pdf>
- Daşkıran, Levent. Bitcoin: Dijital Dünyanın Finansal Otoriteye Başkaldırısı, <https://epnext.com/bitcoin-dijital-dunyanin-finansal-otoriteye-baskaldirisi/>, (Erişim: 19.03.2018).
- Mazarsusa, <http://mazarsusa.com/wp-content/uploads/2017/11/Global-Report-2017-1.pdf>, (Erişim: 12.03.2018).
- Resmi Gazete, Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/11/20191122-2.htm>, (Erişim: 01.10.2020).
- Riskbank, <https://www.riksbank.se/en-gb/about-the-riksbank/history/>, (Erişim: 1.03.2018).
- Singh, J. Barter Exchange: Meaning and Problems of Barter Exchange, <http://www.economicdiscussion.net/exchange/barter-exchange-meaning-and-problems-of-barter-exchange/595>, (Erişim: 5.03.2018).
- Statista, Bitcoin Price Index, <https://www.statista.com/statistics/326707/bitcoin-price-index/>, (Erişim: 15.03.2018).
- Statista, Number of Bitcoins in Circulation, <https://www.statista.com/statistics/247280/number-of-bitcoins-in-circulation/>, (Erişim: 15.03.2018).
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Para Kuruluşları, <https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Odeme+Hizmetleri/Elektronik+Para+Kuruluslari>, (Erişim: 30.09.2020).
- Yeni Sihirli Kelime Bitcoin, <http://fintechistanbul.org/2016/10/04/yeni-sihirli-kelime-blockchain/>, (Erişim: 19.03.2018).
- YÖK Tez Merkezi, Ekşi Sözlük, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (Erişim 03.10.2020).
- Ekşi Sözlük, Ekşi Sözlük Kullanım Koşulları/Hukuka Aykırı İçerik ve Şikayet, <https://eksisozluk.com/entry/19784395>, (Erişim: 02.10.2020).

YENİ BİR ÜRETİM SİSTEMİ: SERU

Adem TÜZEMEN¹

ÖZET

Bu çalışma, 90'lı yılların ortalarından itibaren montaj temelli çalışan işletmelere uygulanmaya başlanan yeni bir üretim sistemi olan seru sistemini tanıtmaktadır. Uluslararası literatürde çok fazla yaygın olmayan bir konu olan seru, ulusal literatüre de ilk kez bu çalışma ile girmektedir. Çalışmada seru üretim sisteminin doğuşu, anlamı, türleri, yararları ve matematiksel modellemesi tanımlanmaktadır. Geleneksel montaj hattının sökülüp nasıl seru sistemine dönüştürüldüğü de detaylı olarak anlatılmıştır. Bu araştırma, hali hazırda geleneksel montaj hattını kullanan işletmelerde uygulanabilmesi için bulundurulması gereken temel özellikleri anlatarak, bundan sonra yapılacak uygulamalı çalışmalara da ön ayak olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üretim Sistemleri, Montaj hattı, Seru Üretim Sistemi.

A NEW PRODUCTION SYSTEM: SERU

ABSTRACT

This study presents the seru system, a new production system that has been applied to assembly-based enterprises since the mid-90s. Seru, which is not a very common topic in international literature, is first included in the national literature with this study. In this study, the birth, meaning, types, benefits and mathematical modelling of the seru production system are defined. How to dismantle the traditional assembly line and turn it into a seru system is also explained in detail. This research is thought to lead the way to the practical works by explaining the basic features that should be kept so as to be applied in the enterprises using the traditional assembly line.

Keywords: Production Systems, Assembly line, Seru Production System.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama ABD, Tokat, adem.tuzemen@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5786-2686

GİRİŞ

1900'lü yıllardan itibaren üretim yapan her işletme müşteri gereksinimlerini maksimum seviyede tatmin edebilmek için çeşitli atılımlar yapmışlardır. Özellikle montaj temelli çalışan işletmeler ürünleri en kısa sürede çıkartmayı ve müşterilerine minimum zamanda ulaştırmayı amaçlamışlardır. Montaj temelli işletmeler, Ford'un geleneksel tek, uzun ve hareketli hattından yola çıkarak ürünlerini montajlayıp nihai ürün haline getirmektedirler. Ancak geleneksel montaj hattının dışında 1990'lı yılların ortalarında tasarlanan yeni bir üretim sistemi önemli Japon markalarının üretilmesinde uygulanmıştır. Bu yeni üretim sistemi seru olarak tanımlanmaktadır. Japon menşeli yeni bir üretim sistemi olan seru, ilk olarak Japon markaları olan Canon ve Sony ürünlerinin üretimleri için tasarlanmıştır. Geleneksel montaj hattının ürün sadece ürün odaklı olmasından ziyade seru üretim sisteminde ilk planda çalışan işçi ve ürün aynı odak noktasında yer alarak sistem yürütülmektedir.

Çalışan odaklı işleyen bu yeni üretim sisteminde işçilerin yetenekleri ve yaptıkları işe olan yatkınlıkları, onların montaj hattının hangi konumunda yer alacağını ortaya koymaktadır. Bu sistemde orta seviye kabiliyetli çalışanların üretim hattında durması kabul edilebilir bir hamle değildir. Üretim hattında çalışan işçilerin yaptıkları iş için biçilmiş kaftan olmaları gerekir. Aksi takdirde o çalışanların yeterli seviyeye gelene kadar eğitilmesi gerekmektedir. Seru sisteminin uygulanabilmesi için geleneksel uzun hattın sökülüp kısa hatlarla hücreli şekilde yeniden tasarlanması gerekir. Ayrıca *seru* Japonca bir kelime olup *hücre* anlamına gelmektedir. Seru sisteminin montaj hattı ile üretim yapan bir işletmeye uygulanabilmesi için de en önemli adımın birkaç montaj işlemini ardı ardına yapabilecek kadar kalibreli çalışanların istihdam edilmesi gerekir. Çünkü seru türleri çalışanların yeteneklerine göre türlerine ayrılmaktadır. Bu türler birinci bölümde detaylı bir şekilde tanımlanmaktadır. Geleneksel uzun montaj hattının seru üretim sistemine dönüştürülmesinden sağlanacak en büyük yarar üretim hızıdır. Uzun hatta oluşabilecek gecikmeleri yok sayarak iyi eğitilmiş çalışanlarla çıktı sayısı oldukça artmaktadır. Bununla birlikte sağlanan yararlar da maliyetten tasarruf, kurulum düzeninin genişlemesi ve envanter düzeylerinin düzenli hale gelmesi gibi tanımlanabilir.

Seru üretim sisteminin dünya literatüründe henüz genişlememiş yani Japonya dışına çok fazla taşınmamış bir bölüm olarak söylenebilir. Parmakla sayılabilecek kadar seru temelli akademik araştırma olduğundan dolayı bu çalışma Türkçe literatür açısından önemli bir konumda yer almaktadır. Türkçe literatürdeki ilk seru temelli bu çalışma, seru sisteminin ne anlama geldiğini, ilk uygulamaları, yararlarını, yapılan çalışmaları, varsayımlarını ve matematiksel modellemesini sunmaktadır.

Araştırmanın ilk bölümünde seru üretim sisteminin ne anlama geldiği, yararları, türleri ve hangi alanlarda uygulandığı açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde seru temelli akademik araştırmalar detaylı olarak tanımlanmıştır. Üçüncü bölümde de seru sisteminin varsayımları ve matematiksel modeli tanımlanmıştır.

I.SERU ÜRETİM SİSTEMİ NEDİR?

Taşıyıcı hattı ile sembolize edilen "*seri üretim*" tüm dünyada çok sayıda imalat işletmesi tarafından yaygın olarak benimsenen bir tür evrensel üretim yönetimi yöntemidir. Taşıyıcı hattın uzun geçmişi ve popülerliği, insanların zihinlerine kazınmasında etkin rol oynamıştır. Taşıyıcı hattının imalat endüstrisinde özellikle son montaj işlemlerinde uygulanması, sürekli bir düşünme modeli haline gelmiştir. Dolayısıyla, insanlar Japonya'da yüksek performanslı bir üretim yönetimi yönteminin yükseldiğini ve taşıyıcı hattının kademeli olarak bazı üretim alanlarında yer aldığını hayal edemiyorlardı (Liu vd., 2010: 90).

Seru üretim sistemi, üretimin yenilikçi bir şeklidir. Taşıyıcı montaj hatlarına dayalı bir sistem olarak tanımlanabilir. İş yerinin esnekliğini ve taşıyıcı montaj hattının verimliliğini bir dereceye kadar birleştirir. Sony'de tasarlanan line-cell (veya line-seru) dönüşümü, Japon elektronik endüstrisinde yaygın olarak kullanılan montaj sisteminin bir yeniliği olmuştur. Çalkantılı bir pazarda rekabet

edebilmek için 1992'de uzun bir montaj taşıyıcı hattın sökülmesinden sonra, Sony'nin 8 milimetre CCD-TR55 video kamerası için video kamera fabrikalarından birinde birkaç mini montaj ünitesi oluşturuldu. Orijinal taşıyıcı hatta olduğu gibi, her bir mini montaj birimi tüm ürünü üretti. 1994 yılında eski bir Sony personeli olan Tatsuyoshi Kon, hücresele organizma için Japonca bir kelime olan bu mini montaj organizasyonunu Seru² olarak tanıtmıştır (Yu vd., 2014: 775). Seru üretim sisteminin ortaya çıkmasında dönemine ait çeşitli üretim odaklı konjonktürel dalgalanmalar yaşanmıştır. Ortaya çıkışındaki nedenler şu şekilde sıralanabilir (Villa ve Taurino, 2013: 959):

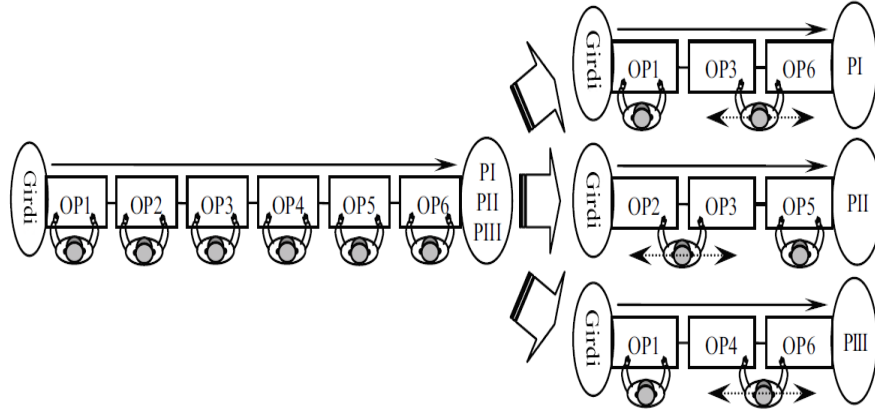
- Müşteri gereksinimleri,
- Bir montaj hattının düşük esnekliği,
- 1991'den sonra Japonya'da uzun bir durgunluk dönemi,
- Geleneksel üretim hatlarında çalışan çalışanların düşük morali,
- Toyota Üretim Sistemi (TPS) kısıtlamaları,
- Küreselleşme ve artan rekabet.

Seru üretiminin üretim endüstrisinde uygulanmaya başlanmasından sonra Canon, Sony, Panasonic, Fujitsu, NEC ve Hitachi gibi bazı Japon imalat devleri üretimde büyük avantajlar yakalamışlardır. Birçok başarılı hikâyenin arasında, Canon'daki Seru üretiminin uygulanması en belirgin olanıdır. Canon, 1999'dan 2003 yılına kadar dünyadaki 54 tesisinde yaklaşık 20.000m taşıyıcı montaj hattını yeniden yapılandırdı ve ardından Seru üretim sistemlerini tamamen benimsedi. Canon, üretim sistemlerinin bu yeniden yapılandırmasına dayanarak, yüksek performanslı bir organizasyon haline geldi. Artık S sınıfı çalışanları, sadece 2 saat içerisinde 2.700 parçadan oluşan bir ürünü monte edebilecek konuma gelmişlerdir (Liu vd., 2013: 938). Sonuç olarak Hat-Seru (line-seru) dönüşümünü kullanan Canon'un maliyetleri 2003'te 55 milyar yen ve 1998'den 2003'e kadar da toplam 230 milyar yen azalmıştır. Diğer avantajlar ise üretim süresinin hızlandırılmasını, istenen çalışma saatlerinin yapılandırılmasını, iş gücünün verimliliğinin artırılmasını, kurulum süresinin minimum seviyeye çekilmesini ve envanter kontrolünün kabul edilebilir düzeylere gelmesini içermektedir (Yu vd., 2017a: 283-284). Seru üretim sistemini benimseyen Japon dünya devlerinden ikisi olan Sony ve Canon şirketlerinin kazanımları Tablo 1'deki gibi özetlenebilir (Zwierzyński ve Ahmad, 2018: 64).

SONY	CANON
<ul style="list-style-type: none"> • Verimlilik arttırılmıştır. • İstihdam %25 azalmıştır. • Montaj hatlarının uzunluğu 35.000 m azaltılmıştır. • Ürün kalitesi geliştirilmiştir. • Dönüşümle birlikte aktif üretim alanından 710.000 metrekare azaltılmıştır. 	<ul style="list-style-type: none"> • Verimlilik arttırılmıştır. • Montaj hatlarının uzunluğu 20.000 m azalmıştır. • Gerekli alan 720.000 metrekare azaltılmıştır. • İstihdam %25 azalmıştır. • Maliyetler 230 milyar yen kadar azalmıştır. • Sipariş karşılama süresi %30 azaltılmıştır.

Basit bir seru sistemi Şekil 1'de gösterilmektedir. Şekilde görüldüğü üzere, aynı üretimin iki farklı hatta işlenmektedir. Uzun taşıyıcı hattının sökülmesinden sonra, her ürün orijinal taşıyıcı hattında olduğu gibi kısa bir hat üzerinde tamamlanmaktadır. Bu şekil tam olarak bir taşıyıcı hattının nasıl söküldüğünü göstermektedir. Sürekli iyileştirme ile bu kısa hatlar giderek kısalmakta ve yerleşim düzenlerinde sürekli yenilikler yapılmaktadır (Yin vd., 2006: 97-98)

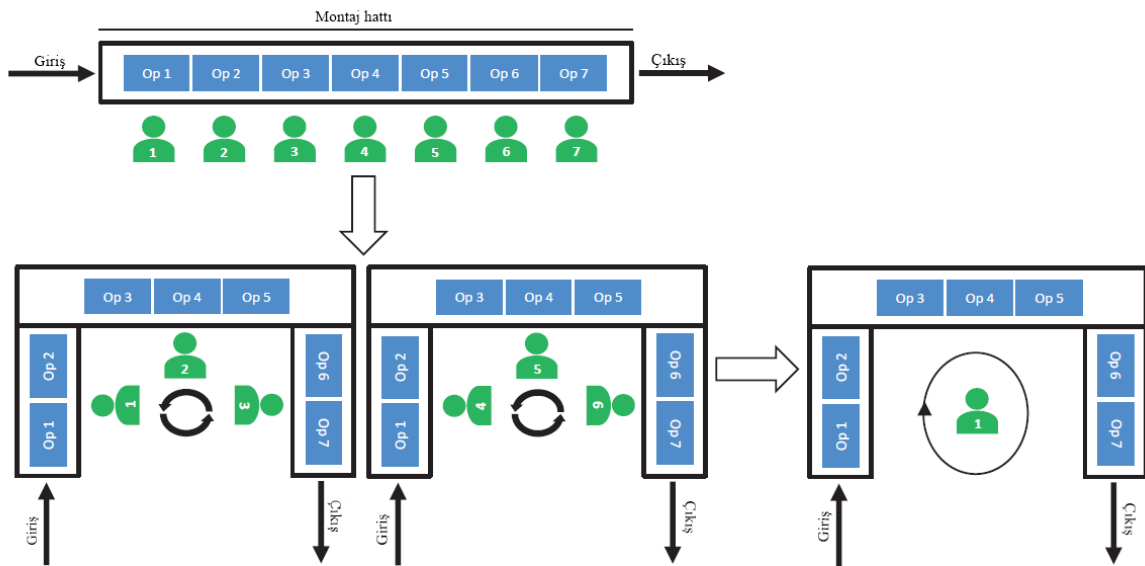
² Seru; Japoncada "hücre" anlamına gelmektedir.

Şekil 1: Kısa Bölümlere Ayrılmış Uzun Bir Hat

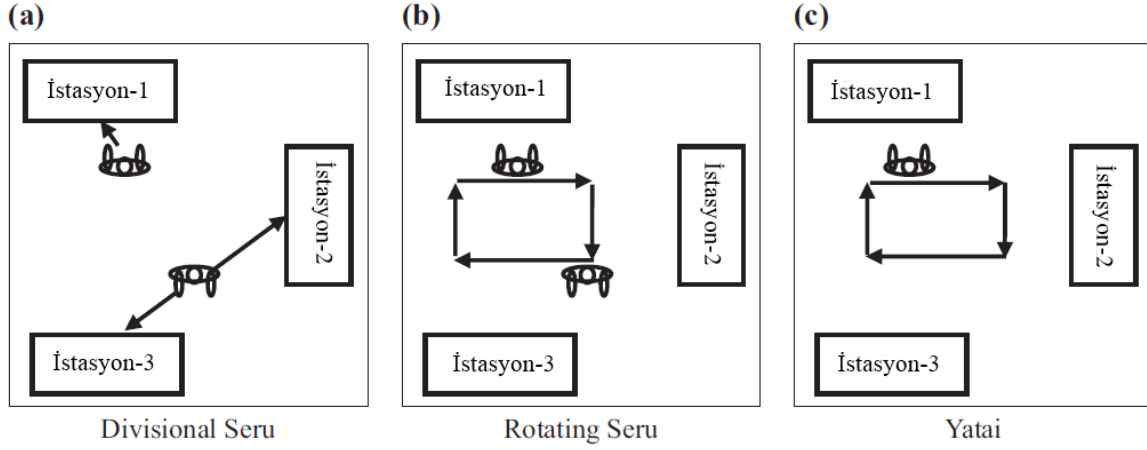
Kaynak: (Yin vd., 2006: 97-98)

Seru üretim kavramı, Batı endüstrilerinde yaygın olarak kullanılan bir montaj sistemi olan montaj hücrelerine benzemektedir. Seru üretim sisteminde hücre, üretime göre ekipman, makine ve alet kullanım şekli ve yöntemi daha az önemli konumda yer almaktadır. İnsana odaklanan bir montaj sistemi olarak tanımlanan bir seru hücresi bir ustanın bağımsız olarak tüm ürünü baştan sona monte ettiği geleneksel bir mantaliteye sahip bir organizasyon olarak düşünülebilir. Seru konseptine göre üretim sistemi, yalın ve seri modellerin ideal bir kombinasyonu olduğu görülmektedir. Seru üretim konseptinin ana varsayımlarından biri, geleneksel bir üretim hattı, sonunda tek çalışan ile hücrelerin oluşturulmasına doğru giden birçok kısa hatta dönüştürmektir. Hücre üretiminin Japon versiyonu, Toyota üretim sistemine bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Bir peynir üretim hattının dönüşümünün bir örneği, Şekil 2'de verilmiştir. Geleneksel bir montaj hattını söküp seru hücreleri oluşturarak, çalışan sayısını azaltıp verimliliği arttırmak mümkün kılınmaktadır. Japon menşeli bu üretim sistemi, seru hücrelerinin ucuz, tekrarlanabilir ve birçok iş için uygun olması gerektiğini varsaymaktadır. Ayrıca seru hücreleri, ürün yelpazesine bağlı olarak farklı üretimlere kolayca adapte olabilmektedir (Zwierzyński ve Ahmad, 2018: 64-65).

Şekil 2: Montaj Hattının Seru Hücrelerine Dönüşümü

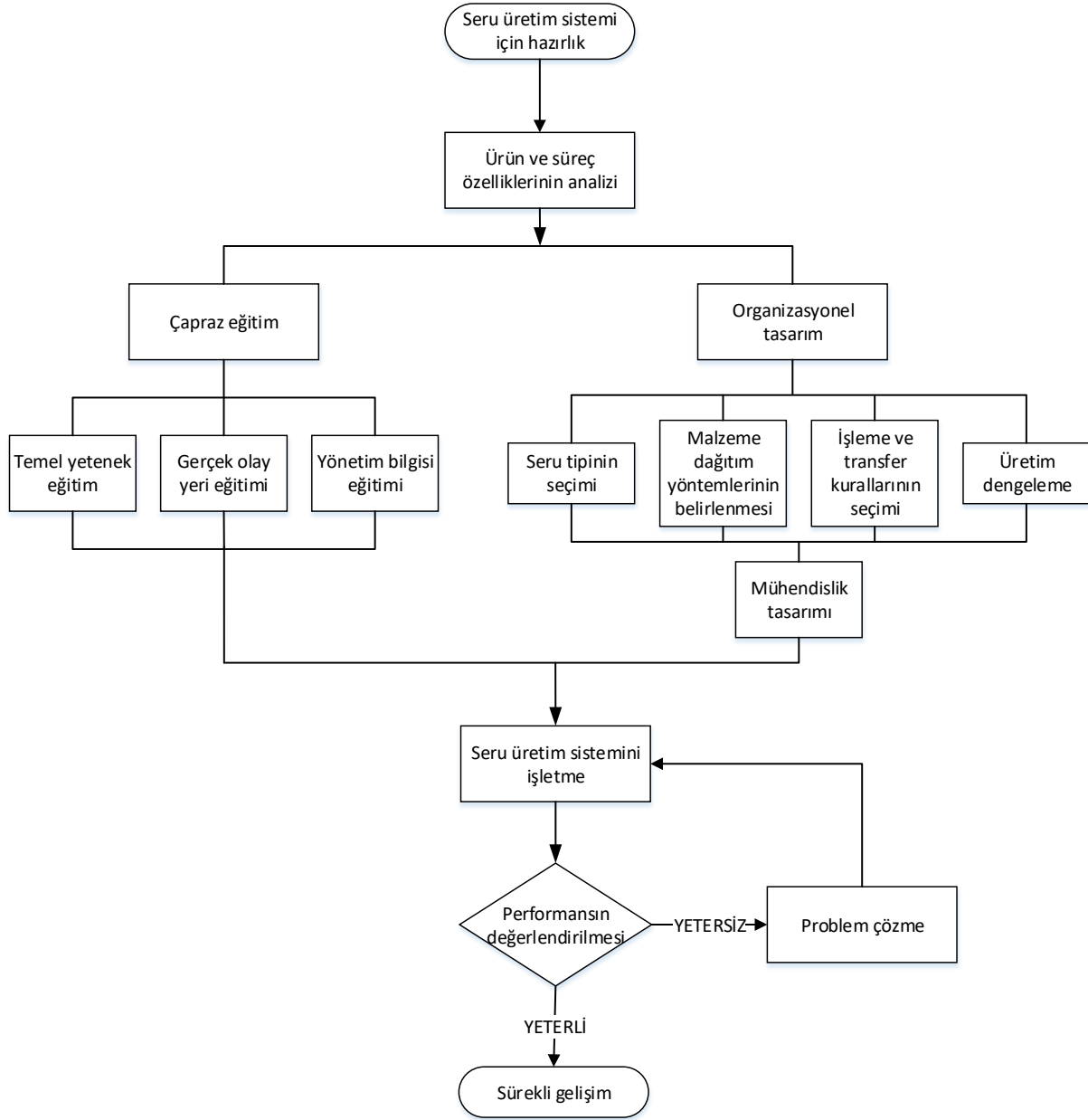
Bir seru sistemi bir veya daha fazla seru (serus) içerebilir. Seru sistemi işçilerin yeniden yapılandırılmasıyla montaj hattından daha iyi performans alınabilir (Stecke vd., 2012: 108). Seru üretim sistemi bölümsel seru (divisional seru), dönen seru (rotating seru) ve Tek çalışanlı (yatai) olarak üç farklı türde tasarlanmıştır (Yu vd., 2016: 2).

Şekil 3: Seru Türleri

(Not: (a) Bölümsel seru; (b) Dönen seru; (c) Yatai)

Şekil 3 incelendiğinde; *bölümsel seru* içinde, görevler yetenekleri ve görev süreleri bakımından birkaç işçiye paylaştırılmıştır. İşçiler bir ya da birkaç ayrık ya da ardışık görevi tamamlamak için iş istasyonları arasında iş birliği yapar ve bu onlara hız katar. *Dönen seru* o işte tam eğitilmiş birkaç işçi içerir. Bu bölümde tüm çalışanlar, tüm görevleri baştan sona kesmeden yerine getirmeli ve girişin seru çıkışına doğru art arda hareket etmelidir. Bir *yatai*, tek bir işçi ile özel bir dönen seru sistemidir. En küçük kapsamlı fakat en üstün ve verimli seru üretim sistemi türüdür. Bu nedenle tek bir işçinin teknik olduğu kadar yönetsel açıdan da tam olarak eğitilmiş (çapraz eğitilmiş) olması gerekir. Yani çapraz eğitilmiş işçi, bir seru üretim sisteminin uygulanmasındaki ana sorunlardan biridir. Seru üretim sistemi üzerine yapılan araştırmaların çoğu, seru üretiminin ne olduğuna dair teorik yorumlamaya yoğunlaşmıştır veya montaj hattının bir seru sistem kümesine dönüştürülmesine odaklanmıştır (Wu vd., 2018: 1116). Seru üretim sisteminin temel akış diyagramı Şekil 3'te tanımlanmıştır (Liu vd., 2014: 5).

Şekil 3: Seru Üretim Sisteminin Akış Diyagramı

Günümüzde sürdürülebilirlik kavramı, üretim stratejilerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Üretimde sürdürülebilir gelişme, insan ihtiyaçlarını karşılayıp ilerlemeyi arttırırken çevreyi ve kaynaklarını korumak için çevresel korumanın ötesine geçmektedir. Gelecekteki nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabildiğinden emin olmak için bu eylemlerin sonuçları dikkate alınmalıdır. Sürdürülebilir üretim, üretim alanında dünya çapındaki kaynak sıkıntısını gidermek, çevresel yükün fazlalığını azaltmak ve çevreye zarar vermemek için yenilikçi yöntemler, uygulamalar ve teknolojilerin geliştirilmesine ve uygulanmasına katkıda bulunan teknik ve örgütsel çözümler grubunu ifade eder. Bir montaj hattını seru tipi üretim sistemine dönüştürmek için seru üretim sisteminin özelliğini gösterecek, hangi hücrelerin biçimlendirilmesi ve her bir hücreye hangi işçilerin atanması gerektiği konusunda bir matematik modelin kurulması gerekmektedir (Fortună vd., 2011: 366-368; Kaku, 2017: 728-729). Bir seru üretim sisteminin sahip olduğu varsayımları ve matematiksel formülasyonları bu çalışmanın 3. bölümünde tanımlanmıştır.

Bununla birlikte, çapraz eğitilmiş işçi atama ve farklı seru türlerinin farklılıkları bakımından verimlilikle kıyaslanması konusundaki çalışmalar sınırlı olmakla birlikte temel çalışmalar 2. bölümde açıklanmıştır.

II. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Seru üretim sisteminin literatürde henüz yaygınlaşmamız ya da diğer bir deyişle Japonya dışında fazla yaygınlaşmamız bakir bir üretim sistemi olarak tanımlanabilir. O yüzden seru temelli yapılan öncü çalışmalar bu bölümde açıklanmaya çalışılmıştır.

Isa ve Tsuru (2002) bu çalışmada, Seru üretim sistemini çok vasıflı işçileri temel alarak hat düzeltilmesi için uygulamışlardır. Uygulamanın gerçekleştirilmesi adına işletmenin performans belirleyicilerini; operasyon kar oranları, verimlilik, esneklik, hat dengesi, çalışma saatleri, WIP stokları, ürün karışımlarını ayarlama esnekliği ve hacimleri, kurulum süresi, kalite, pazar payı ve durumu, hattın bakımı ve çalışan sayısı olarak belirlemişlerdir. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgularda seru üretim sisteminin büyük ve geniş bir iş performansı üzerinde olumlu etkiler yapabildiğini, faaliyet karı oranlarının ve olağan karların sürekli olarak ürün parti büyüklüklerine göre artarak ilerleyeceğini saptamışlardır.

Jonsson vd. (2004) yaptıkları bu çalışmada, seru üretim sistemini hayata geçirebilmek için deneysel bir yaklaşımla yerleşim düzeni, çok vasıflı işçiler, geliştirilmiş ekipman, özerk çalışma grupları gibi organizasyon süreçlerinden yararlanmışlardır. Bu uygulamanın temelinde yer alan performans belirleyicileri; üretim hacminde esneklik ve değişim, pazara çıkış zamanı, teslimat zamanı, üretim süresi, özelleştirilmiş seviye, üretim maliyetleri, alan kullanımı, çalışma saati, ürün kalitesi, kaynaklar olarak belirlemişlerdir. Çalışmanın sonucunda elde ettikleri bulgular da geliştirilmiş işçi-saat üretkenliği ve ürün kalite-ergonomi olarak tespit etmişlerdir.

Johnson (2005) yapmış olduğu çalışmada, simülasyon tekniğinden yararlanarak seru dönüşüm modelini örnek bir hatta uyarlayarak çapraz eğitilmiş çalışanları temel odak noktalarına almıştır. Uygulamanın oluşturulmasında performans faktörlerini; teslimat süreleri, esneklik, kurulum ve taşıma süresi, kalite, maliyet, süreç içi bekleme süresi, çıktı, üretim süresi, WIP envanteri, akış süresi, verimlilik, kapasite, müşteri taleplerine hızlı cevap verebilecek esneklik şeklinde tanımlamıştır. Uygulamadan çıkan sonuçlar ise montaj hatlarının Seru üretim sistemi ile iyileştirilebileceğini ortaya koymuştur.

Sakazume (2005) bu çalışmada, seru üretim sistemini baz alarak U şeklinde bir taşıyıcı hattı oldukça vasıflı işçilerle kurarak çok maddeli küçük ölçekli bir üretim organizasyonunu örnek göstermiştir. Araştırmanın belirleyici performans kriterlerini; Verimlilik, sermaye yatırımı, teslim süreleri, üretim alanı, esneklik, ürün kalitesi, verimlilik, teslim süresi, WIP / bitmiş ürün envanteri, maliyet, teslim süresi, sermaye yatırımı, kurulum süresi, operatörün memnuniyet ve başarı anlayışı olarak belirlemiştir. Çalışmanın sonucunda ise elde ettiği bulgular; üretim hacmine uyarlanabilir değişikliklerinin ortaya konmasına ek olarak sık model değişiklikleri, çok parçalı küçük boyutlu ürünler, artan üretim, üretim maliyetinde düşüş, ürün kalitesinde iyileşme ve kısaltılmış teslim süresi olarak tespit edilmiştir.

Miyake (2006) yaptığı çalışmada, amacı iş takımlarının güçlendirilmesi, çoklu görev ve düşük maliyetli otomasyon kavramlarını ön planda tutarak örnek bir üretim hattını Seru sistemi ile U şeklinde yeniden düzenlemiştir. Bu çalışmanın uygulanmasında belirlenen performans endeksleri; maliyet, yatırım, WIP envanteri, kurulum zamanı, organizasyon yeniliği, talep pazar talebine cevap verme, kalite, çalışma saati verimliliği, esneklik, çeviklik, yer döşemesi, üretim süresi, maddi kayıp olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonucunda Seru üretim sisteminin uygulanması durumunda dalgalı üretim pazarında oldukça esnek ve yüksek üretim hızına sahip olunabileceğini vurgulamıştır.

Sakazume (2006) yapmış olduğu çalışmada, küçük ölçekli bir üretim hattında U şeklinde Seru üretim sistemini geliştirerek çok vasıflı işçi odaklı bir uygulama yapmıştır. Uygulamanın performans kriterleri; model değiştirme zamanı, imalat alanı, verimlilik, WIP / bitmiş envanter, çalışan memnuniyeti ve başarısı, sermaye yatırımı, verimlilik, teslim süresi, kalite ve esneklik olarak tanımlanmıştır. Çalışmanın sonucunda Seru üretim sisteminin küçük ölçekli üretim hattında daha verimli olduğunu, zamandan ve çalışma alanından tasarruf edilebileceğini ve ürün kalitesinde iyileşmelerin yapılabileceğini ortaya koymuştur.

Kaku vd. (2008a) yaptıkları çalışmada, Seru üretim sistemini çok vasıflı işçi temelinde örnek bir üretim hattına uygulamışlardır. Bu uygulama için performans endekslerinden Kurulum süresi, toplam iş gücü (TLP), toplam çıkış süresi (TTPT) Toplam çıkış süresi (TTPT), toplam işgücü (TLP) olarak tanımlamışlardır. Sonuç olarak da uygulanan Seru, genel performansın iyileştirmesinde oldukça etkili bir model olarak tespit edilmiştir.

Yin vd. (2008) yaptıkları çalışmada, insan merkezli örnek bir Seru üretim sistemi hazırlayarak çok vasıflı işçileri ön plana almışlardır. Bu sistemi uygulayabilmek için teorik yapının performans endeksleri; Teslimat süreleri, WIP / mamul stok, kalite, hızlı bilgi geri bildirimi ve tespiti olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak Seru tiplerinden biri olan *Yatai* sisteminin oldukça iyi bir performans gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Kaku vd. (2008b) yaptıkları çalışmada matematiksel modellemeden yararlanarak operasyonelleştirilmiş teknolojiler içinde yer alan Kaizen, Taşıyıcı hat dönüşümü yani Seru sistemlerini örnek probleme uyarlamışlardır. Örnek olarak alınan operasyonun performans endekslerini iş gücü verimliliği, motivasyon, döngü zaman, verimlilik, esneklik, etkinlik ve envanter oranları olarak belirlemişlerdir. Çalışmanın sonucunda yapılan dönüşümün işletmenin motivasyonunu, geliştirilecek işçi düzeylerini, dinamik sistem performanslarını ve üretim çevresini de olumlu yönde etkileyebileceği sonucuna varmışlardır.

Kaku vd. (2009) yaptıkları çalışmada, Seru üretim sistemini klasik üretim hattını dönüştürerek uygulayıp işçilerin çapraz eğitimi ve çok vasıflı işçilerin hatta organize edilmiştir. Uygulamanın gerçekleştirilmesinde kullanılan performans faktörleri Toplam çıkış süresi (TTPT), toplam işgücü (TLP) olarak belirlemişlerdir. Sonuç olarak da Konveyör montaj hatlarını dönüştürme içine seru üretim sistemlerine hem TTPT hem de TLP dahil edilerek iyi bir sistem performansı almışlardır.

Liu vd. (2010) bu çalışmada, hali hazırdaki üretim sistemine bir öneri getirerek Seru üretim sistemini çalışan odaklı bir sistem güçlendirmesi adına teorik bir uygulama yapmışlardır. Uygulamayı gerçekleştirmek için performans belirleyicilerinden verimlilik, esneklik, lojistik maliyet, teslim süresi, zamanında muayene ve onarım, üretim alanı, WIP envanteri, bitmiş ürün envanteri ve işçilerin moral ve motivasyonu olarak belirlemişlerdir. Sonuç olarak da Seru üretim sistemi Japon imalat işletmelerinde başarıyla sergilenmiştir.

Stecke vd. (2012) yaptıkları çalışmada, geleneksel hat taşıyıcıları ile üretim yapılan örnek bir imalathanede teorik bir çalışma yaparak seru üretim sistemlerinin uyarlanabileceğini göstermişlerdir. Sistemin temeline kabiliyetli ve çapraz eğitilmiş işçileri alarak üretim sistemini yeniden yapılandırılmaya çalışmışlardır. Bunun için performans endekslerinden işgücü, atölye alanı, teslim süresi, kurulum zamanı, WIP envanterleri, maliyet, kar, bitmiş ürün stokları, işgücü motivasyonu, ürün kalitesi, kariyer kreasyonları ve ilerlemeleri ve atık işlemi temel olarak alınmıştır. Çalışmanın sonucunda Seru üretim sisteminin Toyota üretim sisteminden daha esnek bir sistem olduğunu tespit etmişlerdir.

Liu vd. (2012) yaptıkları çalışmada, seru üretim sistemini matematiksel modellemeyi değişkenlerini nitelikli işçiler, ekipman modifikasyonu, araçlar ve aletler, özerk çalışanlar ile belirleyip modelleyerek örnek bir performans ölçümü yapmışlardır. Performans ölçütleri olarak da kurulum zamanı, akış zamanı, tamamlanma süresi, işlem süresi, üretim kapasitesi, kurulum maliyeti, stok maliyeti atık

olarak belirleyerek uygulamayı sonuçlandırmışlardır. Alınan sonuçlara göre üretim sisteminde esnekliğe neden olarak işçi ve üretim hattı için ilerleme kaydedebileceğini tespit etmişlerdir.

Villa ve Taurino (2013) yaptıkları çalışmada, küçük parti transferlerinin yapılması amacıyla hatların değiştirilip Seru üretim sistemine geçip çapraz eğitilmiş işçileri sisteme dahil ederek bir modelleme yapmışlardır. Modelin performans etkenleri; kurulum süresi, stoklar ve WIP envanteri, teslim süreleri, kalite, kapasite kullanımı ve esneklik olarak tanımlamışlardır. Bu araştırmanın sonucunda Seru üretim sisteminin uygulanmasıyla yüksek esneklik, düşük envanter, kısa teslimat süresi ve en önemlilerinden tam moralli işçiler kazanım olarak tespit edilmiştir.

Liu vd. (2014) bu çalışmada çapraz işçi eğitimleri temelinde örnek bir Seru üretim sistemini (Hat-seru dönüşümü) teorik olarak çalışmışlardır. Çalışmanın belirleyici performans faktörlerini; esneklik, kar, kalite, maliyet, teslimat, teslim süreleri, WIP envanteri, iş zenginleştirme, iş tatmini, verim süresi, karbondioksit emisyonu, yeterlilik, verimlilik, sürdürülebilirlik, insan gücü gereksinimleri, atölye alanı olarak düzenlemişlerdir. Çalışmanın sonucunda da esnekliğin entegrasyonunu sağlayarak gelişmiş bir üretim modeli oluşturulmuştur. Ayrıca örnek bir üretim hattına uyarlanan bu modelde sürdürülebilirlik sağlanarak kitlenin verimliliği esnek tutulup sürekli olarak artırılabilirliği de sunulmuştur.

Yu vd. (2016) Verimlilik, geleneksel montaj hattını bir seru sistemine dönüştürerek, özellikle kısa ürün yaşam döngüleri, belirsiz ürün türleri ve dalgalanan üretim hacimleri olan iş ortamında büyük ölçüde artırılabilir. Bu çalışmada çok amaçlı hat seru dönüşümünün Pareto-optimal çözümlerini elde etmek için, sırasıyla zaman karmaşıklığını ve uzay karmaşıklığını azaltmaya dayalı iki gelişmiş kesin algoritma geliştirmişlerdir.

Zhang vd. (2017) Talep belirsizliği, ekonomik küreselleşme ve çevresel bozulma, fabrikaları sürdürülebilir performansa ulaşmak için üretim sistemlerini yenilemeye zorlar. Mevcut seru üretim çalışmalarının ezici çoğunluğu, çevresel ve sosyal performansı ihmal ederken, tek taraflı olarak ekonomik performansa odaklanmaktadır. Bu çalışmada, seru üretimi için anahtar olanak sağlayan teknolojilerin sürdürülebilir performans üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, seru üretimi için dört anahtar olanak sağlayan teknolojinin, sürdürülebilir performansın üç boyutu üzerindeki farklı etkilere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Yu vd. (2017a) Üretim sistemlerinin bir yeniliği olarak görülen seru üretimi, Canon ve Sony gibi Asya elektronik endüstrisinde başarıyla uygulanmıştır. Seru üretiminin faydalarından esinlenen bu çalışmada, bir montaj hattını serular ve kısa bir hat (hat-hibrit seru sistem dönüşümü) ile hibrit bir sisteme dönüştürmenin temel ilkelerini araştırmaya odaklanılmışlardır.

Yu vd. (2017b) geleneksel montaj hattı ile karşılaştırıldığında, seru üretimi işçileri azaltarak üretim süresini de azaltabilir. Bununla birlikte, iki hedef aynı anda düşünüldüğünde, Pareto-optimal çözümler insan gücü tasarrufu sağlayabilir ancak üretim süresini artırabilir. Bu nedenle, bu çalışmada üretim süresini artırmadan işçi (ler)'i azaltmaya yönelik hat-seru dönüşümünü formüle ederek farklı ölçek örnekleri için kesin ve meta-sezgisel algoritmalar geliştirmişlerdir.

Kaku (2016) Bu yazıda, öncelikle seru üretim sisteminin veri tabanını oluşturmanın düşüncesi ve yöntemi ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Ardından, yöntemimizin faydasını ve performansını göstermek için basit bir örnek gösterilir. Gelecekte ne yapmamız gerektiğini de listeliyoruz.

Ying ve Tsai (2017) bu çalışmada, çok sayıda montaj hücresi veya sözde serular olarak yapılandırılmış yeni bir montaj hattı türü olan Seru Üretim Sisteminin (SPS) çok vasıflı işçi eğitimi ve ataması (Multiskilled Worker Training and Assignment - MWT & A) problemini araştırmışlardır. SPS'nin yapılandırması, çok çeşitli ve düşük hacimli üretim talebiyle başa çıkabilen çok vasıflı işçiler (MW'ler) tarafından elde edilen üretim verimliliğini ve esnekliği vurgulamışlardır. Toplam maliyeti, özellikle de

çalışanların eğitim maliyetini ve serulardaki çok vasıflı işçilerin işleme sürelerinin denge maliyetini en aza indirmek amacıyla SPS'deki MWT & A sorununu incelemişlerdir. Uygulanabilir bir matematiksel programlama modeli ortaya koyup bu problemi etkili ve verimli bir şekilde çözmek için SAIG algoritması adlı iki aşamalı bir buluşsal yöntem tasarlamışlardır.

Sun vd. (2016) Hat-seru dönüşümü özellikle değişken iş ortamında üretkenliği artırmak için kullanılır. Bu nedenle çoğu araştırma hat-yalın seru sistem dönüşümüne odaklanmıştır. Hat- yalın sistem dönüşümünün mevcut iki modelini (yani bir biyobjektif model ve bir tek hedefli model) özetliyoruz ve değerlendirilen performansları ve kısıtlamaları birleştirerek entegre bir çerçevede genellikle kullanılan diğer üç tek amaçlı modeli formüle etmişlerdir. Ardından, tüm çözüm uzayını serus sayısına göre birkaç altuzaya bölerek hat-saf seru sistem dönüşümünün çözüm uzayı özelliklerini analiz etmişlerdir. C_{max} (ve TLH) ve alt uzaylar arasındaki özellikleri araştırmaya odaklanmışlardır. Üçüncüsü, C_{max} (ve TLH) ve alt uzaylar arasındaki farklı özelliklere göre, sırasıyla dört tek amaçlı modeli çözmek için dört etkili algoritma önermişlerdir. Son olarak, kapsamlı deneylere dayanan numaralandırma ile karşılaştırarak geliştirilen algoritmaların hesaplama performansını değerlendirmişlerdir.

Kaku vd. (2017) çalışmalarında, Seru üretim sistemini tanımlamak için S-F şemasını kullanmaya ve doğruluğunu kanıtlamak için bir kümeleme yaklaşımı sağlamaya çalışmışlardır. Kitaplar, dergiler, gazeteler ve web siteleri dahil olmak üzere seru üretim sistemi hakkında yayınlanan tüm materyalleri bu çalışmada toplayıp genel bir literatür incelemesi yapmışlardır.

Yin vd. (2018) bu çalışmada, Endüstri 2.0–4.0 bağlamında ürün arzı ve müşteri talebi arasındaki ilişkilere odaklanarak üretim sistemlerini tartışmışlardır. Ana üretim sistemleri- akış hattı, Toyota üretim sistemi (TPS), iş atölyesi, hücre, esnek üretim sistemi ve seru - zaman içinde farklı talep boyutlarını karşılamak için geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Her bir üretim sistemi için iki soru ele alınmıştır: ne ve nasıl? TPS ve hücre ile seru arasındaki karşılaştırmalar verilmiştir. Nesnelerin interneti ile donatılmış geleceğin akıllı fabrikasının olanakları tartışılmıştır. Endüstri 4.0'ın talep boyutları, otomobil endüstrisindeki ürün mimarisi değişikliği ve 3D baskının etkisi detaylandırılmıştır. Endüstri 4.0 için yalın ve seru ilkelerinin potansiyel uygulamaları sunulmuştur.

Singh (2017) montaj hattında uzun süredir büyük, karmaşık, seri üretilen ürünler yapılmaktadır. Henry Ford bunu harekete geçirdiğinden beri, özünde montaj hattı pek değişmedi. 1990'ların başından itibaren yüksek teknolojili ürünler çok daha fazla çeşitliliğe ve çok daha kısa yaşam döngülerine sahip olmaya başladı. Böylece Canon ve Sony gibi elektronik sektörüne hâkim olan Japon şirketler montaj hatlarını söküp seru adını verdikleri bir üretim yöntemine geçtiler. Bu çalışmada, iki hatlı dönüşüm performanslarını araştırmak için çok amaçlı bir optimizasyon modelinin geliştirilmesini incelemişlerdir.

Kaku (2017) bu çalışmada, Japon seru üretim sistemlerini, sürdürülebilirlik raporları ile karşılaştırarak, seru'nun sürdürülebilir özelliklerini açıklığa kavuşturmak için olumlu bir araştırma yapmışlardır. Gerçek vaka çalışmaları, seru'nun sürdürülebilirliğini değerlendirilmesine yardımcı olmuş ve seru uygulama performansının nasıl ölçüleceğini tartışmışlardır.

Yin vd. (2017) Yüksek sermaye ve iş gücü maliyetleri, yüksek teknolojik ve rekabetçi değişim oranları ile birleştiğinde, gelişmiş ülkelerdeki imalatçılar için zorluklar ortaya çıkarmakta ve çoğu zaman onları düşük maliyetli kaynaklara açık deniz üretime sevk etmektedir. Bununla birlikte, elektronik endüstrisi, dinamik, yüksek maliyet koşulları, yeni bir üretim sistemine ve bir hücresele montaj yaklaşımına yol açmıştır. Bu çalışmada, seru'yu uygulayan iki elektronik devinin (Sony ve Canon) derinlemesine vaka çalışmalarının sonuçlarını ele almışlardır. Vaka çalışmalarında yer alan, seru'nun yalın üretim, seri üretim ve grup teknolojisine dayalı hücresele üretime yönelik temel uzantılarını ve bunlardan ayrılışlarını açıklamışlardır. Sony ve Canon'un üretkenliği, kaliteyi ve esnekliği artırmak için seru'yu rekabetçi kalmalarını sağlayacak şekillerde nasıl uyguladıklarını açıklamışlardır. Buna ek olarak, bulguları, hızlı, eşit akış teorisini, üretim verimliliği, duyarlılık ve rekabet edebilirlik ile ilgili gelecekte yapılacak ödüneşmeler için çıkarımlar ile detaylandırmışlardır.

Wu vd. (2018) bu çalışmada işçi görevi ataması altında iki seru türü arasındaki çıktı performansını karşılamışlardır. Çapraz eğitilmiş işçi atama problemi için, bu araştırma, beceri seviyelerini (SL'ler) ve çeşitli pratik kısıtlamaları dikkate alarak maksimum seru üretimini ve çalışanların iş yükü dengesini hedefleyen yeni modeller geliştirmişlerdir. Çalışma sonucunda bölümlü seruların maksimum verimi, uygun işçi ataması altındaki dönen serununkinden daha iyi olduğu ortaya çıkmıştır. Ardından görev süresinin daha az farkına sahip olan seru da atanmış işçi sayısına yakın olduğunda dönen serunun çıktı performansı bölümlü serudan daha iyi olarak tespit edilmiştir.

Aboelfotoh ve Abdullah (2018) bu çalışma, iki stratejinin (Klasik Montaj Hattı ve Seru) uygulanabilir olduğu sabit talep alanına odaklanmıştır. NeuroSolutions'ı kullanarak bir sinir ağı modeli oluşturularak işçi beceri seviyesi değişimi ile strateji seçimi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Beceri seviyelerinin normal olarak 1'den 7'ye dağıtıldığı düşünülmüştür. Görev sayısı, ürün önceliği ağ esnekliği ve görev işleme süresi değişimi gibi girdiler de sinir ağı modelinin öğrenme sürecini desteklemek için dahil edilmiştir. Sinir ağı modeli daha sonra Klasik Montaj Hattı ve Seru yaklaşımı arasında daha yüksek çıktı oranı üretecek daha uygun stratejiyi tahmin etmek için uygulanmıştır. Sonuç olarak, bu, yalnızca ürün ve beceri çeşitliliği hakkında mevcut bilgileri kullanarak ve herhangi bir matematiksel modeli çözmeye gerek kalmadan, Klasik Montaj ve Seru stratejisinin ne zaman kullanılacağına ilişkin bir kılavuz görevi görmeye yardımcı olmuştur.

Yu vd. (2018) Seru üretim sistemi, işçilerin yeniden yapılandırılmasına dayalı olarak işçilerin iş yükü dengesini iyileştirerek üretim süresini, çalışma saatlerini ve insan gücünü azaltabilir. Bu sebepten yola çıkarak bu çalışma seru sistem dengelemesinin temel ilkelerine odaklanmaktadır. Bir seru için, serudaki çalışanların iş yükü dengesini tanımlamak için seru dengesini (Seru Balance - SB) tanıyıp formüle etmişlerdir. Daha fazla seru içeren bir seru sistemi için, seru sistem dengesinin (Seru System Balance - SSB) tüm çalışanların iş yükü dengesi ve tüm serular arasındaki iş yükü dengesini değerlendirmişlerdir. Sonuç olarak, iki perspektifi değerlendirmek için sırasıyla seru içi sistem dengelemesini (Intra-SSB) ve seriler arası sistem dengelemesini (Inter-SSB) tanımlayıp ve formüle etmişlerdir. Teorik olarak sırasıyla Intra-SSB ve Inter-SSB'nin alt ve üst sınırlarını geliştirmişlerdir.

Wang ve Tang (2018) Artan talep çeşitliliği ve kısa ürün yaşam döngüleriyle, endüstriler artık talep belirsizliği zorluklarıyla karşılaşılıyor. Japon seru üretim sistemi, yüksek verimliliği ve esnekliği nedeniyle artan ilgi gördü. Bu çalışmada, belirsiz talep altında seru üretim sistemi oluşumu problemi araştırılmıştır. Bir seru üretim sistemi oluşum problemi için çok amaçlı bir optimizasyon modeli, sistemin maliyetini en aza indirmek ve servis seviyesini en üst düzeye çıkarmak için geliştirilmiştir. Baskın olmayan sıralama genetik algoritması II (NSGA-II), çok amaçlı optimizasyon modelini çözmek için geliştirilmiştir.

Lian vd. (2018) Üretim sistemlerinin esnekliği, çeşitli değişikliklerle karşılaşan üreticiler için giderek daha önemli hale gelmektedir. Küçük bir yatırımla kısa sürede esnekliği artırmanın etkili bir yolu olarak, çok vasıflı çalışanlar son yıllarda daha fazla ilgi görmüştür. Bu çalışmada, çok vasıflı bir işçi atama problemi, işçilerin becerileri ve yeterlilik seviyelerindeki farklılıkların dikkate alındığı seru üretim sistemleri bağlamında çözülmüştür. Problemden işçi gruplaması, hücre yüklemesi ve görev ataması eşzamanlı olarak çözülmüştür. Sorunu çözmek için, serular ve çalışanlar arası iş yükü dengesini geliştirme hedeflerine sahip bir matematiksel model önermişlerdir. Önerilen modeli doğrulamak için, sayısal bir örnek sunarak toplam ağırlıklı bir yöntemle çözmüşlerdir.

Zwierzyński ve Ahmad (2018) bu çalışmada, seru üretimi ve nihai ürünlerin montaj hattında seru üretim sistemini uygulama etkinliğini kontrol etmek için basit bir simülasyon modeli ortaya koymuşlardır. Bunun için SIMUL8 yazılımını kullanmışlardır. Simülasyon örneği, geleneksel bir montaj hattına kıyasla seru üretim sistemini kullanarak daha iyi sonuçlar vermiştir. Bu kıyaslamayı, üretim miktarı, toplam maliyet, işçi verimliliği, stok seviyesi, süreçteki bekleme süresi ve sistemdeki ortalama süre temelinde yapmışlardır. Üç tip üretim hücresi kullanılmış ve her seçeneğin geleneksel bir montaj hattından daha iyi olduğu ortaya çıkmıştır.

Ibrahim vd. (2019) sürdürülebilirlik performansındaki seru üretimin çevresel kirliliğe ve sosyal hasara neden olan bu dengesizlikle, ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik arasında bir denge kurmaya acil ihtiyaç vardır. Bu sebeple, bu çalışmada, sürdürülebilir bakımı (Sustainable Maintenance - SMA) sürdürülebilir üretim uygulamalarına (Sustainable Manufacturing Practices - SMP'ler) entegre ederek seru üretimindeki bu dengeyi sağlamayı amaçlamışlardır. Bu çalışmanın teorik katkısı, esas olarak, petrol ve gaz endüstrisi de dahil olmak üzere, SMA'nın SMP'ler ile SP arasındaki ilişkide ılımlı rolünü vurgulamaya ilişkin mevcut bilgilerin genişletilmesi olmuştur.

Ren ve Wang (2019) Konveyör montaj hattı, düşük maliyetlerle standart ürünler üretmek için imalat endüstrilerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, esneklik eksikliği nedeniyle, bu üretim yöntemi çok değişkenli ve küçük parti üretime elverişli değildir. Bu durumda, konveyör montaj hatlarının dönüştürülmesiyle oluşan seru üretimi, Japon imalat sanayinde başarılı bir yenilik olmuştur. Bu çalışmada line-seru dönüşümünün neden olduğu ortalama bekleme kuyruğu uzunluğundaki değişiklikleri azaltmak için bir değerlendirme indeksi önermişlerdir. İkinci olarak, randombatch varışlarının pratik durumu dikkate alınarak, konveyör montaj hattı ve seru üretimi için ortalama bekleme kuyruk uzunluğu formülleri, varışın bir Poisson süreci olduğu varsayımına dayalı olarak belirlemişlerdir. Daha sonra, iki senaryo altında, line-seru dönüşümü ile değiştirilen ortalama bekleme kuyruğu uzunluğu ile diğer parametreler arasındaki ilişkiyi araştırmış ve dönüşümün, çok değişkenli ve küçük seri üretimde ortalama bekleme kuyruğu uzunluğunu azaltabileceğini ortaya koymuşlardır.

Wang ve Peng (2019) bu çalışmada, dört tür hücreli imalat yani yatai, dönen seru, bölünmüş seru ve grup teknolojisi ile hücreli imalat gibi gereksinimleri bakımından incelemişlerdir. Uygulamada hücreli üretim uygulamasıyla ilgili 81 vaka toplamışlardır. Sonuçlar, entegre ürün mimarisi ile karşılaştırıldığında, modüler mimariye sahip ürünlerin seru üretimi ile uygulanma olasılığının daha yüksek olabileceğini göstermişlerdir.

Yu ve Tang (2019) Seru üretimi, yeni bir üretim modu olarak kabul edilir ve Japon elektronik endüstrisinin üretim sahasından türetilmiştir. Bu üretim modu, montaj hattının düşük esnekliğinin üstesinden gelmek için önerilmiştir. Seru üretimi, Canon ve Sony gibi Japon elektronik endüstrisinde başarıyla uygulanmıştır. Seru üretiminin faydaları arasında hızlı yanıt, iyi esneklik ve yüksek verimlilik bulunur. Seru üretimi, akademik araştırma ve üretim uygulamalarında büyük ilgi görmüştür. Bu çalışma, seru üretiminin arka planı, özellikleri, türleri ve işleyişini gözden geçirmektedir. Seru üretiminin avantajları ve uygulanabilir sahneleri, iş pratiği perspektifinden özetlenmiştir. Seri üretim ve ünlü üretim modlarını, yani montaj hattı, hücreli üretim ve Toyota Üretim Sistemi karşılaştırılmıştır.

Yılmaz (2020) bu çalışmada, işlemlerin bağımsız seriler kullanarak, sözde montaj hücreleri içinde gerçekleştirildiği seru üretim sistemindeki iş gücü çizelgeleme problemini araştırmıştır. Buradan yola çıkarak, dört farklı senaryo oluşturulmuş ve karşılaştırma amacı için her senaryoya ayrı bir algoritma tanımlanmıştır. Bunlar da Genetik algoritma temelli bir optimizasyon problemine dönüştürülmüştür. Sonuçlara bakıldığında, Interseru işçi transferine izin verilmesi, üretim süresinde önemli bir azalmaya yol açmıştır.

III. SERU ÜRETİM SİSTEMİNİN VARSAYIMLARI VE MATEMATİKSEL MODELİ

Montaj hattını saf seru sistemine dönüştürmek için çok amaçlı bir model oluşturmak için sistemin varsayımlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Ying ve Tsai, 2017: 2980-2985; Liu vd., 2012: 314-318; Yu vd., 2018: 319-322; Sun vd., 2016: 3-8).

Varsayımlar;

1. İşlenecek ürün tipleri ve grupları önceden bilinir. M ürün grubuna bölünmüş N ürün tipi mevcuttur. Her parti tek bir ürün tipi içerir.

2. Bir seru içindeki montaj işleri manueeldir, bu nedenle sadece basit ve ucuz ekipmana ihtiyaç duyulur ve tekrarlama ekipmanının maliyeti göz ardı edilir.
3. Bir ürün grubu tamamen bir seru içine monte edilir.
4. Tüm ürün tipleri aynı montaj görevlerine sahiptir. Bir üründe bir görev kullanılmazsa, ürün için çalışma süresinin sıfır olduğu varsayılır.
5. Montaj hattında, her görev (veya istasyon) tek bir işçinin sorumluluğundadır. Bu, bir çalışanın montaj hattında yalnızca tek bir montaj görevi gerçekleştirdiği anlamına gelir. Bu nedenle, satırdaki toplam görev sayısı W ye eşittir.
6. Her seru içindeki montaj işleri, hat içindekilerle aynıdır. Bir seru çalışanın tüm montaj işlerini yapması gerekir, ürünün tamamını baştan monte eder ve bitişik işler arasında herhangi bir kesinti veya gecikme olmaz.

Notasyon;

i İşçiler indeksi ($i = 1, 2, \dots, w$). w , bir montaj hattındaki toplam işçi sayısıdır.

j Serus indeksi ($j = 1, 2, \dots, J$). J , bir seru sistemindeki toplam serus sayısıdır.

n Ürün tipleri dizini ($n = 1, 2, \dots, N$). N , toplam ürün tipi sayısıdır.

m Ürün grubu dizini ($m = 1, 2, \dots, M$). M , toplam ürün grubu sayısıdır.

k Seru içindeki ürün serileri dizini ($k = 1, 2, \dots, M$).

Tüm uygulanabilir seru sistemlerinin alt kümelerinin indeksi ($q = 1, 2, \dots, Q$). Q , toplam alt kümelerin sayısıdır.

Parametreler;

$V_{mn} = \begin{cases} 1, & \text{ve ürün grubu } m, \text{ ürün tipi } n \text{ ise} \\ 0, & \text{aksi takdirde} \end{cases}$

B_m Ürün partisinin boyutu m .

T_n Montaj hattındaki n ürün tipinin döngü süresi.

SL_n Montaj hattında n ürün tipinin kurulum süresi.

SCP_n Bir ürün tipinde n ürün tipinin kurulum süresi.

T_{mj} Seru j montajında m ürün serisinin ortalama görev süresi.

n_i Bir seru içinde bir işçinin görev sayısının üst sınırınıdır. İşçi i 'ye atanan görev sayısı n_i 'den fazlaysa, bir Seru'daki ortalama görev süresi, asıl montaj hattındaki görev süresinden daha uzun olacaktır.

ε_i i işçisi, çoklu montaj işlerini yapma seviyesini etkileme katsayısı.

β_{ni} i işçisinin n ürün tipinin her bir görevi için beceri düzeyi.

Karar değişkenleri,

$X_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{ve } i \text{ işçisi seru } j' \text{ye atandıysa} \\ 0, & \text{aksi takdirde} \end{cases}$

$Z_{mjk} = \begin{cases} 1, & \text{ve } m \text{ ürün grubu } k \text{ dizisindeki seru } j \text{ atanmışsa} \\ 0, & \text{aksi takdirde} \end{cases}$

Değişkenler,

C_i İşçi i 'nin değişim katsayısı, hat-seru dönüşümünden sonraki görev süresi, bir uzmandan tamamen çapraz eğitilmiş bir işçiye kadar arttırılır. Eğer bir seru içindeki işçi i 'nin görev sayısı işçinin n_i üst sınırının yani $w > n_i$ üzerinde olması durumunda, işçi orijinal montaj hattındaki görev süresinden daha fazla ortalama görev süresi alacaktır. C_i Değişkeni Formül (1)'de tanımlanmaktadır.

TC_m Bir Seru içindeki istasyon başına m ürün grubunun montaj görev zamanıdır. Bir seru içinde, n ürün tipinin görev süresi, işçilerdeki Seru'daki işçilerin ortalama görev süresi ile hesaplanır. TC_m değişkeni Formül (2)'de verilmektedir.

FCB_m Bir seru'daki m ürün grubunun başlangıç zamanıdır. İki ürün grubu arasında bekleme süresi yoktur, böylece FCB_m , aynı seru içinde ürün grubu m 'den önce işlenen ürün gruplarının akış zamanının ve kurulum süresinin toplamıdır. FCB_m değişkeni Formül (3)'te gösterilmektedir.

SC_m Bir seru içinde m ürün grubunun kurulum süresidir. İki farklı ürün tipi art arda işlendiğinde kurulum süresi dikkate alınır; Aksi takdirde kurulum süresi sıfırdır. Örneğin, Denk. (4), bir seru içinde bitişik monte edilmiş iki ürün, m ve m' olarak ifade edilir. m ürün tipi m' ürün tipinden farklıysa, yani $V_{mn} = 1$, $V_{m'n} = 0$ ve m ürün grubunun kurulum süresi $SCP_n V_{mn}$ olur. Ancak, eğer m ürün tipi m' ile aynıysa $V_{mn} = V_{m'n} = 1$ ve ardından m ürün grubunun kurulum süresi de 0 olur.

FC_m Bir seru içindeki m ürün grubunun akış süresidir. FC_m değişkeni Formül (5)'te tanımlanmaktadır.

$$C_i = \begin{cases} 1, & \text{ve } 1 + \varepsilon_i(W - n_i), & W > n_i \\ 1, & \text{ve} & W \leq n_i \end{cases} \quad \forall i \quad (1)$$

$$TC_m = \frac{\sum_{n=1}^N \sum_{i=1}^W \sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^M V_{mn} T_n \beta_{ni} C_i X_{ij} Z_{mjk}}{\sum_{i=1}^W \sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^M X_{ij} Z_{mjk}} \quad (2)$$

$$FCB_m = \sum_{s=1}^{m-1} \sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^M (FC_s + SC_s) Z_{mjk} Z_{sj(k-1)} \quad (3)$$

$$SC_m = \begin{cases} SCP_n V_{mn}, & V_{mn} = 1, V_{m'n} = 0 \\ 0, & V_{mn} = V_{m'n} = 1 \text{ ve } (m', Z_{mjk} = 1, \end{cases} \quad (4)$$

$$FC_m = \frac{B_m TC_m W}{\sum_{i=1}^W \sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^M X_{ij} Z_{mjk}} \quad (5)$$

a. Seru Sisteminin TTPT ve TLH Ögeleri

Seru sisteminin toplam çalışma süresi (TTPT³) ve toplam işgücü çalışma saatleri (TLH⁴) aşağıdaki şekilde ifade edilir.

$$\text{Serudaki TTPT} = \text{Max} (FCB_m + FC_m + SC_m) \quad (6)$$

$$\text{Serudaki TLH} = \sum_{m=1}^M \sum_{i=1}^W (\sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^M FC_m X_{ij} Z_{mjk}) \quad (7)$$

Serunun TTPT'si, son tamamlanan ürün grubunun tamamlanma süresidir. Seru sisteminin TLH'si, seru sistemindeki tüm çalışanların toplam çalışma süresidir. Ürün grupları verildiğinde, seru sistemleri hattan daha kısa TTPT ve TLH'ye sahip olmalıdır.

TTPT ve TLH'yi minimize ederek çift hatlı - seru dönüşümünün matematiksel gösterimi Formül (8 – 13) arasında tanımlanmaktadır.

Amaç fonksiyonları:

3 The Total Throughput Time

4 The Total Labor Hours

$$\text{Min TTPT - seru sistemi} \quad (8)$$

$$\text{Min TLH - seru sistemi} \quad (9)$$

Buna bağlı olarak;

$$1 \leq \sum_{i=1}^W X_{ij} \leq W, \quad \forall j \quad (10)$$

$$\sum_{j=1}^J X_{ij} = 1, \quad \forall i \quad (11)$$

$$\sum_{j=1}^J \sum_{k=1}^M Z_{mjk} = 1, \quad \forall m \quad (12)$$

$$\sum_{m=1}^M \sum_{k=1}^M Z_{mjk} = 0, \quad (\forall j, \sum_{i=1}^W X_{ij} = 0) \quad (13)$$

Burada Formül (8) toplam işlem süresini (TTPT) en aza indirir. Formül (9) toplam çalışma saatlerini (TLH) en aza indirir. Formül (10), bir seru içindeki işçi sayısının [1, W] aralığında olması gerektiğindeki kısıtlamaktadır. Formül (11) işçi atama kuralıdır, yani her işçi sadece bir seru içine atanmalıdır. Formül (12), ürün grubu atama kuralıdır, yani her grup bir ve sadece bir taneye atanmalıdır. Formül (13), kısıtlama atama kuralıdır, yani en az bir işçinin atandığı bir servise bir ürün atanmalıdır. Diğer bir deyişle herhangi bir işçi olmadan bir seru, şu şekilde; $\forall j, \sum_{i=1}^W X_{ij} = 0$, herhangi bir ürün grubu seru içine atanamaz ve bu da $\sum_{m=1}^M \sum_{k=1}^M Z_{mjk} = 0$ şeklinde olur.

IV. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geleneksel montaj hatları yaklaşık bir asırdır imalat sektöründe yaygınlıkla kullanılmaktadır. Özellikle otomotiv ve elektronik sektöründe maliyeti yüksek montaj temelli üretim gerçekleştirildiğinden dolayı işletmeleri daha çok ürün ve daha az maliyet konseptinde arayışlara itmiştir. 50'li yıllardan itibaren Japon otomobil markası Toyota'nın montaj işlemlerinde yalın üretime geçmesi geleneksel yöntemle göre oldukça fazla yararlar sağlamıştır. Bu benzer şekilde 90'lı yılların ortalarında yine aynı ülkede montaj usulü çalışan iki büyük firma olan Canon ve Sony daha önce kullanılmamış yeni bir üretim sistemi olan seru sistemini kullanmışlardır. Bu firmalar, ürünlerini daha hızlı montajlayıp daha fazla ürün çeşitliliğine sahip olmuşlardır. Bununla beraber, montaj hattının baştan aşağı dönüştürülmesi, kendilerini ciddi bir maliyetten kurtarmış ve fabrika içlerinde daha rahat hareket edilebilecek alanlar ortaya çıkarılmıştır. Dünya genelinde yaygın olamayan fakat uygulamalar temelinde oldukça faydalı ve sürekli üretim ve işçi odaklı bir üretim sistemi haline gelmiştir. Türkçe literatürde henüz yeri olmayan seru aynı zamanda uluslararası düzeyde de parmakla sayılabilecek kadar az çalışmaya temel olmuştur. Yerel literatürü olan Japonya dışına çok taşınmamış olan seru sistemi, bu çalışma ile Türkçe literatüre kazandırılmıştır. Bu araştırma ve ileride yapılabilecek olan uygulamalı seru çalışmaları ile seru üretim sisteminin Türkiye'de bulunan montaj temelli üretim yapan işletmelere de tasarlanabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABOELFOTOH, A., ve ABDULLAH, G. A. S. M. (2018). Selection Of Assembly Systems; Assembly Lines Vs. Seru Systems. *Procedia Computer Science*, 140, 351-358.
- FORTUNĂ, M. E., SIMION, I. M., VE GAVRILESCU, M. (2011). Indicators For Sustainability In Industrial Systems Case Study: Paper Manufacturing. *In International Conference Of Applied Sciences, Chemistry And Chemical Engineering–Cisa*, 28-30.
- IBRAHİM, Y. M., HAMİ, N., ve OTHMAN, S. N. (2019). Integrating Sustainable Maintenance Into Sustainable Manufacturing Practices And its Relationship With Sustainability Performance: A Conceptual Framework. *International Journal Of Energy Economics And Policy*, 9(4), 30.
- ISA, K., VE TSURU, T. (2002). Cell Production And Workplace Innovation in Japan: Toward A New Model For Japanese Manufacturing? *Industrial Relations: A Journal Of Economy And Society*, 41(4), 548-578.
- JOHNSON, D. J. (2005). Converting Assembly Lines To Assembly Cells At Sheet Metal Products: Insights On Performance Improvements. *International Journal Of Production Research*, 43(7), 1483-1509.
- JONSSON, D., MEDBO, L., ve ENGSTRÖM, T. (2004). Some Considerations Relating To The Reintroduction Of Assembly Lines in The Swedish Automotive Industry. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 24(8), 754-772.
- KAKU, I. (2016). A Fundamental Positive Investigation into Japanese Seru Production Systems. *IFAC-Papersonline*, 49(12), 337-342.
- KAKU, I. (2017). Is Seru A Sustainable Manufacturing System?. *Procedia Manufacturing*, 8, 723-730.
- KAKU, I., GONG, J., TANG, J., VE YIN, Y. (2008b). A Mathematical Model for Converting Conveyor Assembly Line to Cellular Manufacturing. *Industrial Engineering ve Management Systems*, 7(2), 160-170.
- KAKU, I., GONG, J., TANG, J., VE YIN, Y. (2009). Modeling And Numerical Analysis Of Line-Cell Conversion Problems. *International Journal Of Production Research*, 47(8), 2055-2078.
- KAKU, I., MURASE, Y., VE YIN, Y. (2008a). A Study On Human-Task-Related Performances In Converting Conveyor Assembly Line To Cellular Manufacturing. *European Journal Of Industrial Engineering*, 2(1), 17-34.
- KAKU, I., ZHANG, X., VE YIN, Y. (2017). Description And Evaluation Of Seru Production System With Sf Scheme. *Destech Transactions on Engineering And Technology Research*, (İcpr).
- LIU, C., LI, W., LIAN, J., VE YIN, Y. (2012). Reconfiguration Of Assembly Systems: From Conveyor Assembly Line To Serus. *Journal Of Manufacturing Systems*, 31(3), 312-325.
- LIU, C., LIAN, J., YIN, Y., VE LI, W. (2010). Seru Seisan-An Innovation Of The Production Management Mode in Japan. *Asian Journal Of Technology Innovation*, 18(2), 89-113.
- LIU, C., STECKE, K. E., LIAN, J., VE YIN, Y. (2014). An Implementation Framework For Seru Production. *International Transactions in Operational Research*, 21(1), 1-19.

- LIU, C., YANG, N., LI, W., LIAN, J., EVANS, S., VE YIN, Y. (2013). Training And Assignment Of Multi-Skilled Workers For Implementing Seru Production Systems. *The International Journal Of Advanced Manufacturing Technology*, 69(5-8), 937-959.
- LIAN, J., LIU, C., LI, W., ve YIN, Y. (2018). A Multi-Skilled Worker Assignment Problem in Seru Production Systems Considering The Worker Heterogeneity. *Computers & Industrial Engineering*, 118, 366-382.
- MIYAKE, D. I. (2006). The Shift From Belt Conveyor Line To Work-Cell Based Assembly Systems To Cope With Increasing Demand Variation in Japanese Industries. *International Journal Of Automotive Technology And Management*, 6(4), 419-439.
- REN, H., ve WANG, D. (2019). Analysis Of The Effect Of The Line-Seru Conversion On The Waiting Time With Batch Arrival. *Mathematical Problems in Engineering*, 2019.
- SAKAZUME, Y. (2005). Is Japanese Cell Manufacturing A New System?: A Comparative Study Between Japanese Cell Manufacturing And Cellular Manufacturing (Special English Issue Production And Logistics). *Journal Of Japan Industrial Management Association*, 55(6), 341-349.
- SAKAZUME, Y. (2006). Conditions For Successful Implementation Of Assembly Cells. *Industrial Engineering And Management Systems*, 5(2), 142-148.
- SINGH, S. (2017). A Study On Seru Production System. In 3rd International Conference On Emerging Technologies in Engineering, Biomedical, Management And Science.
- STECKE, K. E., YIN, Y., KAKU, I., VE MURASE, Y. (2012). Seru: The Organizational Extension Of Jit For A Super-Talent Factory. *International Journal Of Strategic Decision Sciences (Ijsds)*, 3(1), 106-119.
- SUN, W., LI, Q., HUO, C., YU, Y., VE MA, K. (2016). Formulations, Features Of Solution Space, And Algorithms For Line-Pure Seru System Conversion. *Mathematical Problems In Engineering*, 2016.
- VILLA, A., VE TAURINO, T. (2013). From Jit To Seru, For A Production As Lean As Possible. *Procedia Engineering*, 63, 956-965.
- WANG, J., YE, N., ve PENG, Y. (2019). Case Studies On Design For Seru Manufacturing. *Procedia Manufacturing*, 39, 1090-1096.
- WANG, Y., ve TANG, J. (2018). Cost And Service-Level-Based Model For A Seru Production System Formation Problem With Uncertain Demand. *Journal Of Systems Science And Systems Engineering*, 27(4), 519-537.
- WU, L., CHAN, F. T., NIU, B., VE LI, L. (2018). Cross-Trained Worker Assignment And Comparative Analysis On Throughput Of Divisional And Rotating Seru. *Industrial Management ve Data Systems*, 118(5), 1114-1136.
- YILMAZ, Ö. F. (2020). Attaining Flexibility İn Seru Production System By Means Of Shojinka: An Optimization Model And Solution Approaches. *Computers & Operations Research*, 119, 104917.
- YIN, Y., KAKU, I., MURASE, Y., VE YASUDA, K. (2006). Converting Flow Lines To Manufacturing Cells Another Revolution? Cellular Manufacturing Implementations in Japan.

In Proceedings Of The Third Int. Conf. On Group Technology/Cellular Manufacturing-Gt/Cm, Groningen, Netherlands, July, 94–104.

YIN, Y., KAKU, I., VE STECKE, K. E. (2008). The Evolution Of Seru Production Systems Throughout Canon. Neilsonjournals Publishing.

YING, K. C., VE TSAI, Y. J. (2017). Minimising Total Cost For Training And Assigning Multiskilled Workers in Seru Production Systems. *International Journal Of Production Research*, 55(10), 2978-2989.

YIN, Y., STECKE, K. E., SWINK, M., ve KAKU, I. (2017). Lessons From Seru Production On Manufacturing Competitively in A High Cost Environment. *Journal Of Operations Management*, 49, 67-76.

YU, Y., SUN, W., TANG, J., KAKU, I., ve WANG, J. (2017b). Line-Seru Conversion Towards Reducing Worker (S) Without Increasing Makespan: Models, Exact And Meta-Heuristic Solutions. *International Journal Of Production Research*, 55(10), 2990-3007.

YU, Y., SUN, W., TANG, J., VE WANG, J. (2017a). Line-Hybrid Seru System Conversion: Models, Complexities, Properties, Solutions And Insights. *Computers ve Industrial Engineering*, 103, 282-299.

YU, Y., TANG, J., GONG, J., YIN, Y., VE KAKU, I. (2014). Mathematical Analysis and Solutions For Multi-Objective Line-Cell Conversion Problem. *European Journal Of Operational Research*, 236(2), 774-786.

YU, Y., ve TANG, J. (2019). Review Of Seru Production. *Frontiers Of Engineering Management*, 6(2), 183-192.

YU, Y., WANG, J., MA, K., VE SUN, W. (2018). Seru System Balancing: Definition, Formulation, And Exact Solution. *Computers and Industrial Engineering*, 122, 318-325.

YU, Y., WANG, S., TANG, J., KAKU, I., VE SUN, W. (2016). Complexity Of Line-Seru Conversion For Different Scheduling Rules and Two Improved Exact Algorithms for The Multi-Objective Optimization. *Springerplus*, 5(1), 809.

ZHANG, X., LIU, C., LI, W., EVANS, S., VE YIN, Y. (2017). Effects Of Key Enabling Technologies For Seru Production On Sustainable Performance. *Omega*, 66, 290-307.

ZWIERZYŃSKI, P., VE AHMAD, H. (2018). Seru Production As An Alternative to A Traditional Assembly Line. *Engineering Management in Production And Services*, 10(3), 62-69.

TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNDEN YARARLANMA

Kübra DEMİR¹

ÖZET

Toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmek için kural olarak sözleşmeye taraf işçi sendikasının üyesi olmak gerekir. Kanunda belirtilen bu düzenleme toplu iş sözleşmesinden yararlanma kavramını açıklamaktadır. Bu maddede sözleşmeden yararlanmanın kapsamına dair daha fazla bir açıklama bulunmamaktadır. Kural ile her ne kadar toplu iş sözleşmesinden yararlanma taraf işçi sendikasının üyesi olmaya bağlanmışsa da sendika üyesi olmayan ancak o işyerinde çalışan işçiler de bazı hallerde işyerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir. Ayrıca teşmil kurumu ile işçiler, işyerinde uygulanmakta olan bir toplu iş sözleşmesi olmasa dahi belirli koşullarla başka işyerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir. Çalışma kapsamında toplu iş sözleşmesinden yararlanma kavramı, kişi, yer ve zaman bakımından irdelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma, İşçi Sendikası, İşyeri, Teşmil, Dayanışma Aidatı.

UTILIZATION FROM COLLECTIVE LABOR AGREEMENT

ABSTRACT

As a norm employees who want to utilization from a collective labor agreement need to become a member of the labor union. This amendment, as set out in the law, explains the utilization of a collective labor agreement. This article does not provide further phases on the scope of the utilization of the agreement. Ever need to be a member of the labor union to utilization from collective labor agreement, in some cases, employees who are not union members but who work in the business community can utilization from the agreement. In addition, thanks to extension, employees can utilization from the collective labor agreement signed in another business with specific conditions even if their workplace is not negotiated. In this study the concept of utilization from collective labor agreement is aimed to be explained by examining in the frame of individual, time and place.

Keywords: Utilization from Collective Labor Agreement, Trade Union, Workplace, Extension, Solidarity Due.

¹Araştırma Görevlisi. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı. koz@cumhuriyet.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2073-5085.

GİRİŞ

Toplu iş sözleşmesinden yararlanma, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu (STİSK) tarafından 39. madde kapsamında düzenlenmiştir. Ancak Kanunda toplu iş sözleşmesinden “yararlanma” kavramından ne anlaşılması gerektiği tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmamıştır (Narmanlıoğlu, 2013:405).

Sözleşmeden yararlanma; toplu iş sözleşmesinin normatif etkisine girme anlamında değerlendirilmelidir. Kavram, toplu iş sözleşmesinden doğan haklardan yararlanma olarak değerlendirileceği gibi bu hakların yanında sözleşmeden doğan yükümlülüklerin de sözleşmeden yararlanan kimselere uygulanmasını içermektedir. Her ne kadar kanun koyucu, toplu iş sözleşmesinden yararlanmada sözleşmede yer alan ve taraflar için hak teşkil eden noktaları hareket noktası kabul etse ve bunlarla olan bağlılık yararlanma olarak nitelendirilmişse de toplu iş sözleşmesinin taraflar için getirdiği yükümlülükler, yararlanma kapsamı dışında değerlendirilmemelidir. 6356 sayılı Kanun, 2821 sayılı eski Sendikalar Kanununda yer alan hükümlere uygun bir şekilde 25. maddesi kapsamında ücret, ikramiye, prim ve paraya ilişkin sosyal yardım konularında toplu iş sözleşmesi hükümlerinin uygulanmasını yararlandırma anlamında ele almıştır. Toplu iş sözleşmesinden yararlanan ve yararlanamayan işçiler arasında bu çerçevede bir ayırım yapılmasına imkân vermiştir (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019:982, 983).

Yargıtay tarafından verilen çeşitli kararlarda da toplu iş sözleşmesine ilişkin hükümler değerlendirilirken 25. maddede yer alan düzenleme ile bağlantı kurularak sonuca ulaşılmaya çalışılmış ve genel itibari ile toplu iş sözleşmesinde işyerinde çalışan tüm işçilere uygulanacak hükümlerin varlığını kabul etmiştir (Özkaraca, 2017: 578).

I. TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNİN KİŞİ BAKIMINDAN UYGULANMASI

Toplu iş sözleşmesinin kişi bakımından uygulanması başlığı altında kimlerin toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceğine ilişkin açıklama yapmadan önce toplu iş sözleşmesinin hükümlerine değinmek gerekir. İşyerinde usulüne uygun olarak imzalanmış toplu iş sözleşmesi hükümlerinin bazılarından taraf sendikaya üye olup olmamasına bakılmaksızın tüm işçiler yararlanır. Öğretide de toplu iş sözleşmesinin işyerinde çalışan tüm işçilere uygulanacağı konusunda görüş birliği bulunmaktadır (Özkaraca, 2017:577). Ancak bazı hükümlerden yararlanma bakımından mutlaka taraf sendikaya üye olma koşulu aranır. Üyeliğin varlığı ise 6356 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu nedenle Yargıtay kararında da (Yarg. 9. HD. 07.07.1980, 7584/8303) belirtildiği üzere esasen

sendika üyesi olmayan bir kimseden üyelik aidatı kesilmiş olsa dahi bu husus işçinin sendika üyeliğinin var olduğu şeklinde değerlendirilmemelidir. Dolayısıyla bu işçi, sendika üyeliğine bağlı haklardan yararlanamayacaktır. Bunun yanı sıra sendika üyeliğinden istifa eden işçilerin üyelikleri istifa tarihinden bir ay sonra sona ereceği için bu durumda bulunan işçiler bu süre zarfında da sendika üyeliğine bağlı haklardan yararlanabileceklerdir (Şahlanan, 2020: 433).

1.1. Toplu İş Sözleşmesi Hükümleri

Toplu iş sözleşmesi; iş sözleşmesinin yapılması, içeriği ve sona ermesine ilişkin hususları düzenlemek amacı ile işçi sendikası ile işveren sendikası veya sendika üyesi olmayan işveren arasında yapılan sözleşmedir. (md. 2)

Toplu iş sözleşmesinin tarafları karşılıklı olarak kendi üyeleri için uygulanacak kurallar oluşturmaktadırlar. Toplu iş sözleşmesi; hem sözleşmeyi yapan taraflar arasındaki ilişkileri düzenler hem de bunların üyeleri hakkında onların iş ilişkilerini etkileyecek hükümleri içerir. Böylece taraflar sözleşme ile borç yüklenebileceği gibi sözleşmeye borç teşkil etmeyen hukuk kuralı da koyabilirler. Bu hükümler toplu iş sözleşmesinin içeriğini oluşturur (Kandemir, 2013:169, 170).

Toplu iş sözleşmesi içerisinde parasal (borç ilişkisine dair) ve parasal olmayan (normatif) hükümleri barındıran bir sözleşmedir. Normatif hükümler; bireysel işçi ve işveren ilişkilerini toplu olarak düzenleyen hükümlerdir. Normatif hükümlerin iş sözleşmeleri üzerinde doğrudan ve emredici etkileri bulunmaktadır. Normatif hükümler, iş sözleşmesinin yapılmasına ilişkin olabileceği gibi işyeri düzeni ve iş koşullarına ilişkin hükümlerde de içerebilir. İşçilerin kişisel haklarına ilişkin toplu sözleşmelere konulacak tahkim kaydı yerleşik içtihatlarla göre işçiyi bağlamayacaktır. Ayrıca bu husus işçilerin yargı önünde hak arama özgürlüğüne zarar vereceği gerekçesiyle AYM tarafından 2005 yılında iptal edilmiştir (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 935 ve SUR, 2017: 246-255).

Normatif hükümler kanun hükmü gibi iş sözleşmeleri üzerinde doğrudan ve emredici etkiye sahiptirler ve objektif hukuk kuralı niteliğindedirler (Yardımcıoğlu, 2016:791).

Toplu iş sözleşmesinin doğması için normatif hükümlerin varlığı olmazsa olmaz unsurdur. Dolayısıyla toplu iş sözleşmesinde borç doğurucu nitelikte hiçbir hüküm olmasa dahi tarafların toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan çalışma barışına uyma borcu ve süre sonuna kadar sözleşmeyi iyi niyetle uygulama borcu bulunmaktadır (Canbolat, 2013: 27).

Toplu iş sözleşmesinin normatif kısmını; iş sözleşmesinin yapılmasına ilişkin hükümler, iş sözleşmesinin içeriğine ilişkin hükümler ve sözleşmenin sona ermesine ilişkin hükümler oluşturur. Sözleşmenin borç doğurucu hükümleri ise en başta çalışma barışını koruma borcu –dirlik borcu, sözleşmeyi iyi niyetle uygulama borcu ve tarafların sözleşme kapsamında kararlaştırdıkları borç doğuran hükümlerdir (Canbolat, 2013: 27, 28).

1.2. İşyerindeki Tüm İşçilere Uygulanacak Hükümler

Toplu iş sözleşmesi hükümleri kural olarak toplu iş sözleşmesine taraf olanlar arasında hüküm ve sonuçlarını doğurur. Ancak bu sözleşmenin bazı hükümleri toplu iş sözleşmesine taraf olmayan işçilere de uygulanabilmektedir.

Genellikle işyeri düzeni ve işçilerin ortak yararını ilgilendiren hükümler işyerindeki işçilerin tamamına ya da işyerinde belirli bir işçi grubunun tamamına uygulanmakta olup bu konuda işverene takdir yetkisi bırakılmamaktadır. İşveren işyerinde sendikalı olup olmamasına bakmaksızın tüm işçilere bu hükümleri uygulamak zorundadır. Bu hükümler genellikle normatif- düzenleyici nitelikte hükümlerdir (Narmanlıoğlu, 2013: 407). Doktrinde ileri sürülen bir görüşe göre tüm işçilere uygulanacak olan normatif hükümler kural olarak iş sözleşmesinin doğrudan doğruya içeriğine ilişkin değildir ve tek başına talep hakkı vermez. Ancak toplu iş sözleşmesi aksi yönde değerlendirilebilecekse işçinin tek başına talep hakkı doğar. Buna karşılık sendika, bu hükümlerin yerine getirilmesi için STİSK md. 26/II hükmü uyarınca kolektif bir dava açabilir. Yargıtay 6.11.1987 tarihinde 9848 esas ve 9888 karar sayılı kararı ile vardiya düzeninin ancak sendikanın muvafakati ile değiştirilebileceğine dair toplu sözleşme hükmüne ilişkin sendikanın kolektif temsile ilişkin açtığı yorum davasını kabul etmiştir (Sur, 2017: 340).

Toplu iş sözleşmesinin işyerinde çalışan tüm işçilere uygulanacak hükümleri ele alındığında parasal ve parasal olmayan hükümlerin birbirinden ayrı tutulduğu görülmektedir. Taraf sendika üyelerine uygulanan hükümler paraya ilişkin hükümler olmakla beraber tüm işçilere uygulanan hükümler genellikle düzenleyici nitelikte hükümlerdir. Örneğin; iş süreleri, vardiya düzeni, ek dinlenme süreleri, kreş, servis aracı, spor alanları, eğitim faaliyetleri gibi alanlara yönelik düzenlemeler bunlardandır. Bunların yanı sıra fesih hakkına ilişkin yapılacak düzenlemeler, disiplin kurulu kararına bağlama (Sur, 2017: 250), işçinin başka bir işe naklinin düzenlenmesi gibi hükümler her ne kadar işyeri düzenine ilişkin olmayıp daha çok iş sözleşmelerini ilgilendirmekteyse de parasal nitelikte olmadığından sendikaya üye koşulu aranmaksızın tüm işçilere uygulanmalıdır (Sur, 2017: 339).

1.3. Sadece Taraf İşçi Sendikasına Üye Olan İşçilere Uygulanacak Hükümler

Bir işyerinde ya da işletme bünyesinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesi varsa bu sözleşmenin ücret, ikramiye, prim ve parasal sosyal yardımlarından yalnızca o toplu iş sözleşmesinden yararlanma hakkı bulunan işçiler yararlanır. Bu kapsamda ilk olarak taraf işçi sendikasına üye ve toplu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerinde çalışan işçiler akla gelir. Ancak bu işçilerin dışında da toplu iş sözleşmesinin parasal hükümlerinden yararlanması mümkün olan işçiler bulunmaktadır. Kanunda bu duruma çeşitli olanaklar tanınmıştır (Narmanlıoğlu, 2013: 408).

1.4. Taraf İşçi Sendikası Üyesi İşçilerin Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanması

Toplu iş sözleşmesinin kişiler bakımından uygulanması o sözleşmenin kimlere uygulanacağını açıklar. Bir toplu iş sözleşmesinden kural olarak taraf işçi sendikasına üye işçiler yararlanırlar. Bunun için başka bir şartın gerçekleşmesi aranmaz. Sözleşmeden yararlanmak için işçilerin çalıştıkları işyerinin o TİS kapsamında olması gerekir. Toplu iş sözleşmesinin kapsamına yetki belgesi alındığı tarihte o TİS kapsamında olan işyerlerinin gireceği kabul edilir. Bundan başka işyerinde işçi statüsünde çalışmak gerekir. İşyerinde 4857 sayılı Kanun kapsamında geçici işçi olarak çalışan işçiler varsa bu kimseler, o işyerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaklardır. Aynı şekilde işyerinde çalışan alt işveren işçileri, asıl işyerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaklardır. Alt işveren işçileri, alt işverenin işyerinde yapılmış bir toplu iş sözleşmesi varsa bu sözleşmeden yararlanabilirler. Yargıtay önceleri vermiş olduğu kararlarda isabetsiz bir şekilde alt işveren işçilerinin asıl işverenin işyerindeki toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceği belirtmişse de sonradan benimsediği oldukça eski tarihli bir kararında 1986 tarih ve 9505/10485 karar sayılı kararı ile bu duruma olumsuz yanıt vermiştir (Tuncay ve Savaş, 2016: 270).

1.5. Yararlanmanın Başlangıcı

6356 sayılı Kanununun 39. maddesinde iş sözleşmesinin imzalandığı işyerinde çalışmakta olan ve toplu iş sözleşmesine taraf işçi sendikası üyelerinin ne şekilde yararlanacakları açık bir şekilde gösterilmekle beraber hüküm ile birlikte yararlanmanın başlangıç tarihi açısından temel bir ölçüt getirilmiştir (Şahlanan, 2020: 438).

Taraf işçi sendikasına üye olan işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanması hususunda işçilerin sendikaya üyelik tarihinin ve işyerinde çalışmaya başladıkları dönemin ayrı değerlendirilmesi gerekir.

İlk ayırmada işçilerin sendikaya üyelik tarihine göre yapılacak incelemede; sendikaya imza tarihinde üye olma, imza tarihinden sonra üye olma ihtimalleri ve imza tarihinden önce sendika üyeliğinin sona ermesi halleri ayrı değerlendirilmelidir.

İlk İhtimalde sözleşmenin imzalanması tarihinde taraf sendikaya üye olan işçiler; sözleşmenin yürürlük tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanırlar. Kanunda açık bir şekilde bu husus belirtilmiştir. Bu ihtimalde işçi yürürlük tarihinde taraf işçi sendikasına üye olmasa bile yürürlük tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanır. İşçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanması için yürürlük tarihinde de taraf işçi sendikasına üye olmalarının kanunun sistematığına daha uygun olduğu görüşü ileri sürülmüştür (Narmanlıoğlu, 2013: 417). Burada ele alınması gereken ayrı bir konu ise toplu iş sözleşmesinin yürürlük tarihinin geriye etkili olarak kararlaştırılması halinde durumun ne olacağıdır. Buna göre;

Sözleşmenin imza tarihinde sendikaya üye olanlar yürürlük tarihinin geriye dönük kararlaştırıldığı durumlarda o tarihten itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanırlar. Bu ihtimalde yürürlük tarihinde işyerinde çalışıyor olmanın göz ardı edilmemesi gerekir. Yürürlük tarihi ile imza tarihi arasında işe girmişse, işçi bu ihtimalde işe girmesinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanacaktır (Tuncay ve Savaş, 2016: 237).

İkinci ihtimalde toplu iş sözleşmesinin imzalanması tarihinde taraf işçi sendikasına üye olmayan ancak daha sonraki bir tarihte sendikaya üye olanlar; üyeliklerinin işçi sendikası tarafından işverene bildirilmesi tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanır. Toplu iş sözleşmesinde aksi kararlaştırılmadıkça toplu iş sözleşmeleri imza tarihinde yürürlüğe girer (Sur, 2017: 334, 335). Böyle bir ihtimalde sözleşmenin başlangıç tarihi geriye götürülmüş olsa dahi işçiler üyeliklerinin bildirilmesi tarihinden itibaren sözleşmeden yararlanabileceklerdir.

Üçüncü ihtimalde ise toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından önce sendika üyesi olmasına rağmen imza tarihinden önce sendika üyeliği sona eren işçiler ele alınmalıdır. Bu işçiler imza tarihinde sendika üyesi olmadıklarından toplu iş sözleşmesinden üye sıfatıyla yararlanamayacaklardır. Bu durumda çalışmanın ileri bölümlerinde ele alınan taraf sendika üyesi olmayan işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanması hususu gündeme gelecektir.

İkinci ayırmada, işyerinde işçi olarak çalışmanın toplu iş sözleşmesinden yararlanmaya etkisi ele alındığında işçilerin taraf sendikaya üye oldukları var sayılarak inceleme yapılacaktır. Buna göre yapılacak inceleme kapsamında imza tarihinde işyerinde çalışan ve sendikaya üye olanlar; imza tarihi ile yürürlük tarihinin farklı kararlaştırılması halinde imza tarihinde işyerinde çalışan ancak yürürlük tarihinde işyerinde çalışmayanlar ve yürürlük tarihinden sonra imza tarihinden önce işyerinde çalışanlar ayrı değerlendirilecektir.

İlk ihtimalde imza tarihinde işyerinde çalışan ve sendikaya üye olan işçiler Kanunun açık hükmü gereği toplu iş sözleşmesinin yürürlük tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir (STİSK Md. 39/II).

İkinci ihtimalde imza tarihinde işyerinde çalışan ancak yürürlük tarihinde işyerinde çalışmayan işçiler, işe giriş tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanacaklardır (Tuncay ve Savaş, 2016: 237).

Son ihtimalde ise imza tarihi ile yürürlük tarihi arasında iş sözleşmesi sona eren işçilerin durumu incelenecektir. Bu tarihler arasında iş sözleşmesinin herhangi bir nedenle feshedilmesi halinde, sözleşmesi sona eren işçilerin TİS'ten yararlanabilmeleri durumu sözleşmede açıkça kararlaştırılmış olmasına bağlanmıştı ve Yargıtay'ın vermiş olduğu kararlarda da bu ilke benimsenmişti (Tuncay ve Savaş, 2016: 417). 6356 sayılı STİSK konuya açıklık getirerek, imza tarihi ile yürürlük tarihi arasında iş sözleşmesi sona eren işçilerin sözleşmelerinin sona erdiği tarihe kadar toplu iş sözleşmesinden yararlanacaklarını belirtmiştir (Md. 39/III).

İmza tarihinde taraf sendika üyesi olmasına rağmen işyerinde çalışmayan işçi sonradan işyerinde çalışmaya başlarsa işe başlama tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanabilecektir (Narmanlıoğlu, 2013: 417).

2. Taraf İşçi Sendikası Üyesi Olmayan İşçilerin Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanması

Kural olarak toplu iş sözleşmesinden taraf işçi sendikasının üyeleri yararlanır. Ancak Kanun bazı hallerde taraf işçi sendikası üyesi olmamasına rağmen sözleşmenin uygulandığı işyerinde çalışan işçilerinde belirli şartlarla toplu iş sözleşmesinden yararlanmasına imkân vermiştir. Çalışmanın bu bölümünde taraf işçi sendikasına üye olunmamasına rağmen toplu iş sözleşmesinden ne şekillerde yararlanılacağı açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Dayanışma Aidatı Ödeyerek Toplu İş sözleşmesinden Yararlanma

Toplu iş sözleşmeleri, işyerlerinde üye sayısı bakımından çoğunluğu elinde bulunduran sendikalar tarafından akdedilmektedir. Bu durum ise usulünce imzalanarak yürürlüğe konan TİS'in tarafı olan işçi sendikasının üyesi olmayan işçilerin söz konusu sözleşmeden kaynaklanan normatif nitelikli ve paraya ilişkin avantaj sağlayan hükümler karşısındaki konumunu İş Hukukunun önemli sorunlarından biri haline getirmektedir (Şahlanan, 2020: 443, 444).

Toplu iş sözleşmesi tarafı işçi sendikasının üyesi olmayan ve o işyerinde çalışan işçiler, toplu iş sözleşmesi hükümlerinden belirli şekillerde yararlanır. Dayanışma aidatı ödemek suretiyle yararlanma bu yollardan birini oluşturur. Bu yöntemle yararlanma konusunda işçi sendikasının rızasının alınması söz konusu değildir. Dayanışma aidatı ödeyerek sözleşmeden yararlanma hususu işçinin iradesine bağlı bir durumdur (Gerek, 2009: 138). Türk Hukukunda da yer alan bu düzenleme kaynağını İsviçre Hukukundan almaktadır ve 275 sayılı Kanun ile beraber iç hukuka dahil olmuştur (Şahlanan, 2020: 445). Yargıtay, 1997 tarihli ve 4335/5219 karar sayılı kararı ile işçinin işyerinde uygulanan toplu iş sözleşmesinden bu yolla yararlanılmasının, talepte bulunmasına bağlı olduğunu; bu yolda ki talebi içeren belgelerin kanıtlanmasının da işçiye düşeceğini belirtmiştir. Bu talebinin işverene ulaşmasına rağmen sözleşme hükümleri uygulanmamışsa, fark alacakları işverence ödenmelidir hükmüne varmıştır (Narmanlıoğlu, 2013: 429).

Dayanışma aidatı, sendikasız ya da başka bir sendikaya üye olan işçilerin, yapılmış olan toplu iş sözleşmelerinden yararlanmaları için taraf sendikaya ödemekle yükümlü oldukları bir miktar parayı ifade eder. 6356 sayılı Kanunun toplu iş sözleşmesinden yararlanmaya ilişkin 39. maddesi kapsamında dayanışma aidatı ödeyerek yararlanmaya ilişkin hüküm getirilmiştir. İşverenin toplu iş sözleşmesinden yararlanması ancak kendisinin ya da bağlı bulunduğu sendikanın usulüne uygun TİS yapmasına bağlıdır. Bu kapsamda işverenlerin aidat ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanması mümkün değildir (Kandemir, 2013: 184).

Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanma belirli şartlara bağlanmıştır. Buna göre; toplu iş sözleşmesinden yararlanmak isteyen işçinin işyerinde çalışması ve taraf sendikaya üye olmayan işçi olması gerekir. Dayanışma aidatı ile toplu iş sözleşmesinden yararlanmak için işçi statüsünde olmak gerektiğinden 6356 sayılı Kanun

kapsamında işveren vekili olarak değerlendirilen kişiler bu kapsamda değerlendirilemeyecek ve toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaklardır (Şahlanan, 2020: 446, 447).

6356 sayılı Kanun ile bu işçiler üç grupta değerlendirilmiştir.

İlk olarak toplu iş sözleşmesinin imzalanması tarihinde işyerinde işçi olarak çalışan ancak taraf işçi sendikasına üye olmayanlardır. İkinci gruptakiler; işyerine toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından sonra giren ancak taraf işçi sendikasına üyeliği bulunmayanlardır ve son gruptakiler; taraf işçi sendikasına toplu iş sözleşmesinin imzası tarihinde üye olmasına rağmen sendika üyeliğinden ayrılanlar ya da sendika üyeliğinden çıkarılanlardır (Kandemir, 2013: 185).

Toplu iş sözleşmesinin kapsamına giren işyerinde çalışan ancak işçi sıfatını haiz olmayan kimseler örneğin memurlar, dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaklardır. Ayrıca aynı işverenin işçisi olmakta beraber işverenin başka işyerinde çalışan işçi de dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaktır. Asıl işverenin işyerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesinden alt işverenin işçileri dayanışma aidatı ödeyerek yararlanmayacaklardır (Kandemir, 2013: 185).

Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanma o işyerinde çalışan ancak taraf sendikaya üye olmayan işçilere tanınmışsa da işyerinde çalışan bazı işçilerin dayanışma aidatı ödeyerek dahi toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacağı belirtilmelidir. Toplu iş sözleşmesi kapsamı dışında bırakılan işçiler, greve katılmayıp işyerinde çalışan işçiler dayanışma aidatı ödemek suretiyle dahi toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaklardır (Kandemir, 2013: 186).

2.1.1. Dayanışma Aidatı Miktarı ve Ödenmesi

Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmek için sendikanın muvafakati gerekmediği, işçinin talebinin yeterli olduğuna çalışmanın önceki kısımlarında değinilmişti. İşçinin talebini, işverene yöneltmesi gerekir. Talep herhangi bir şekilde bağlı değildir; sözlü olabileceği gibi ispat yönünden kolaylık sağlaması bakımından yazılı da yapılabilir (Sur, 2017: 342). 6356 sayılı Kanun dayanışma aidatının miktarına ilişkin üst sınır vermekle yetinilmiştir. Buna göre dayanışma aidatı, üyelik aidatından fazla olamayacaktır. 2822 sayılı TSGLK' da dayanışma aidatının tutarı, üyelik aidatının üçte ikisi olarak belirlenmiştir. 2822 sayılı Kanun ile böyle bir oran belirlenmesi yerinde bir düzenlemedir. Çünkü dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanma, taraf

sendikaya üye olan işçinin yararlanmasına nazaran süre itibariyle daha kısadır. Üyelik aidatının miktarına ilişkin STİSK herhangi bir sınırlama getirmemiştir (Sur, 2017: 342).

Dayanışma aidatının ödenmesi hususunda check-off kuralları geçerlidir. Aidat, işveren tarafından işçinin ücretinde kesinti yapılmak suretiyle sendikaya ödenecektir. İşçi sendikalarına özgü olan bu yöntem için bir takım şartlar bulunmaktadır. Check-off ancak yetki belgesi alan işçi sendikası tarafından talep edilebilir. Sendikanın işverene yazılı başvuruda bulunması gerekir. Bu başvuru üzerine işveren Sendika Üyeliğinin Kazanılması ve Sona Ermesi ile Üyelik Aidatının Tahsili Hakkında Yönetmelikte belirtilen şartlar doğrultusunda aidatları ücretten kesip sendika hesabına yatıracaktır. İşveren tarafından yapılması gereken ödemenin gerçekleştirilmemesi halinde işveren ödenmeyen miktardan şahsen sorumludur ve bildirim şartı aranmaksızın aidat miktarını bankalarca işletme kredilerine uygulanan en yüksek faiziyle birlikte ödemekle yükümlüdür (Yön. Md. 9/4).

2.1.2. Dayanışma Aidatı Ödeyerek Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanmaya İlişkin Esaslar

Dayanışma aidatı ödemek yoluyla toplu iş sözleşmesinde yararlanma talep tarihinden itibaren başlar. Dolayısıyla dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanma da geçmişe yönelik hükümler talep edilemeyecektir. Geçmiş döneme ilişkin alacaklara yönelik toptan dayanışma aidatı ödeyerek de böyle bir yola gidilmesi mümkün değildir. Yargıtay tarafından verilen 2012 tarihli 2011/13638 esas ve 2012/7044 karar sayılı kararda şu ifadeler yer almıştır: “Toplu iş sözleşmesinin imzası sırasında taraf işçi sendikasına üye bulunmayanlar, sonradan işyerine girip de üye olmayanlar veya imza tarihinde taraf işçi sendikasına üye bulunup da ayrılanlar veya çıkarılanların toplu iş sözleşmesinden yararlanabilmeleri, toplu iş sözleşmesinin tarafı işçi sendikasına dayanışma aidatı ödemelerine bağlıdır. Bu hususta işçi sendikasının muvafakati aranmaz. Dayanışma aidatı ödemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanma talep tarihinden geçerlidir” (Sur, 2017: 343).

Bu yolla toplu iş sözleşmesinden yararlanma en erken toplu iş sözleşmesinin imza tarihinden sonrası için mümkündür. Kanunen toplu iş sözleşmesinin imza tarihinden önce dayanışma aidatı ödeme suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlanma talebinde bulunulabilir. Bu konuya ilişkin bir sınırlama getirilmemiştir. Ancak sözleşmeden yararlanma imza tarihinden sonraki dönem için söz konusu olacaktır. Bu durumda akla toplu iş sözleşmesinin yürürlük tarihinin imza tarihinden önceki bir döneme alınmış olması ihtimalinde; dayanışma aidatı ödeyecek işçilerin yararlanma tarihlerinin ne olacağı sorusu gelmektedir. Böyle bir

ihhtimalde de varılacak sonuç değışmeyecektir. Yürürlük tarihi, imza tarihinden önceki bir dönem olarak kararlaştırılmışsa bile dayanışma aidatı ödeyenler bu sözleşmeden ancak imza tarihinden itibaren yararlanabilecektir. Bu ayrımın doğal sonucu olarak imza tarihi sırasında taraf sendikaya üye olmayanlar sözleşmenin geçmişe yürütülmesine ilişkin haklardan yararlanamayacaklardır. Toplu iş sözleşmesinin imzasından önce yapılmış talepler doğrultusunda, sözleşmeden yararlanmayı talep tarihinden itibaren geçerli saymak, toplu iş sözleşmesinden önce dayanışma aidatı ödenmesi hususunu beraberinde getirecektir. Bu durum toplu dayanışma aidatı tahsilinin oluşmasına neden olacaktır ki kanun böyle bir duruma cevaz vermemektedir (Narmanlıoğlu, 2013: 434).

Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanan işçilerin sözleşmeden yararlanma süreleri sahip oldukları işçi sıfatıyla, toplu iş sözleşmesinin kapsamına dâhil işyerinde çalışmalarına, aidat ödeme yükümlülüklerini devam ettirmelerine ve söz konusu toplu iş sözleşmesinin süresinin sona ermesine bağlı durumdur.

Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanma ile tartışılması gereken hususlardan birisi de sözleşmeye ilişkin bazı hükümlerden vazgeçilmesi durumudur. Toplu iş sözleşmesi yapıldıktan sonra işçi ve işveren bir araya gelerek toplu iş sözleşmesinin hükümlerinde herhangi bir değışiklik yapamayacaklardır. Öğretide toplu iş sözleşmesinin emredici etkisinin, toplu iş sözleşmesi ile sağlanan haklardan vazgeçmeye yönelik işlemleri önlemek olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin işçinin yürürlüğe giren toplu iş sözleşmesindeki ücret artışından bireysel olarak vazgeçmesi geçerli olmayacaktır. Hukuk Genel Kurulu tarafından verilmiş olan 2008 tarihli ve 9/468/473 sayılı bir kararda emeklilik nedeniyle işten ayrılan ve ibraname düzenleyen işçinin 7 yıllık bir süreden sonra fark ücretine dayalı kıdem tazminatı talep etmesi objektif dürüstlük kuralına aykırı bulunmuşsa da, her şeye rağmen protokolde kararlaştırılan ücretin uygulanması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Faaliyeti durdurulmuş sendikalara dayanışma aidatı ödeme yükümlülüğu bulunmamaktadır. Ancak bu durum çalışmanın ileri bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenecek olan faaliyetin durdurulmasının toplu iş sözleşmesini sona erdirmeyeceği hususu ile bağdaşmadığı için eleştirilmiştir (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 983).

2.2. Taraf İşçi Kuruluşunun Muvafakati İle Sözleşmeden Yararlanma

İşçi ve işveren kuruluşlarının kendi faaliyetleri ile üyelerine sağladıkları hak ve menfaatleri, üyesi olmayan işçilere de uygulaması kuruluşun yazılı muvafakatine bağlıdır. Uygulamada dayanışma aidatı ödememek suretiyle üye olmayan işçilerin toplu iş

sözleşmesinden yararlanması hususu genellikle sendikalar tarafından olumlu karşılanmamaktadır (Subaşı, 2009: 178).

6356 sayılı Kanun ile getirilen düzenleme, eski kanundaki düzenlemeye paralel bir şekilde ele alınmıştır. Kanunun 26. maddesinin 4. fıkrası kapsamında kuruluşun yazılı onayı ile üye olmayanlara da üye olanlara sağlanan hak ve çıkarların sağlanabileceği belirtilmiştir.

Taraf işçi sendikasına üye olmayan işçilerin toplu iş sözleşmesinden bu şekilde yararlanması hususunda herhangi bir yükümlülükleri bulunmamaktadır. İşçiler hiçbir zahmet ve külfete katlanmaksızın sendikanın yazılı onayı ile toplu iş sözleşmesi hükümlerinden yararlanabilmektedirler. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere dayanışma aidatı ödeme yoluyla dahi sendika üyesi olmayan işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanmasını istemeyen sendikaların, bu halde de yalnızca yazılı muvafakat yolu ile işçileri toplu iş sözleşmesinden yararlandırması uygulamada görülmemektedir (Narmanlıoğlu, 2013: 448, 449).

2.3. Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma Koşullarının Gerçekleşmesine Rağmen İşçilerin Yararlandırılmaması

Toplu iş sözleşmesinden sendika üyesi olmayan işçilerin ne şekilde yararlanabileceklerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Sayılan haller dışında işverenlerin bir kısım işçileri toplu iş sözleşmesinden yararlandırmaması gerekir. Her ne kadar Kanun kapsamında açık bir hüküm olmasa da kanunun sistematik olarak bu türden işlemlere olumsuz yanıt vermesi beklenir. “Yararlandırma” kavramından maksat sadece toplu iş sözleşmesinden yararlanma hakkına sahip işçilere özgü olan toplu iş sözleşmesinin parasal hükümleridir.

İşverenin İşçiyi yararlanmaya ilişkin koşullar oluşmamasına rağmen toplu iş sözleşmesinden yararlandırması halinde taraf işçi sendikası yoksun kaldığı dayanışma aidatını işverenden talep edebileceği gibi işverene karşı tazminat davası da açabilir. Ancak böyle bir sonucun gündeme gelmesi için toplu iş sözleşmesinden yararlandırma durumunun gerçekleşmesi gerekir. Tespit edilmesi beklenen durum sendika üyesi olmayan işçinin sözleşmeden yararlanıp yararlanmadığıdır. İşveren haklı nedenler dışında sendika üyesi olmayan ancak sözleşme kapsamında bulunan işçiye, toplu iş sözleşmesi ile getirilmiş hakların bazılarını ya da tamamını sağlayamaz (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 951). Yargıtay tarafından verilen 1977 tarihli 1977/1660 karar sayılı kararında işverenin toplu iş sözleşmesinden yararlanma şartları bulunmamasına rağmen işçiyi toplu iş sözleşmesinden yararlandırma hususunu yanlışlıkla gerçekleştirmişse bu durumdan dönülebileceği belirtilmiştir.

2.4. Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanamayacak İşçiler-Kapsam Dışı Personel

Kural olarak toplu iş sözleşmesinden taraf işçi sendikasının üyeleri yararlanır. Ancak bazı hallerde işçiler taraf işçi sendikasına üye olsalar dahi toplu iş sözleşmesinden yararlanamayabilmektedir. Bu kişiler kapsam dışı personel olarak anılır. Toplu iş sözleşmesi tarafları, kapsam dışı personele ilişkin düzenleme yaparken kapsam dışı personelleri ismen belirlemek suretiyle toplu iş sözleşmesinden yararlandırmama yoluna gidemeyeceklerdir. Kapsam dışı işçiler, dayanışma aidatı ödeme yoluyla dahi toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaktır. Öğretide sözleşme özerkliği çerçevesinde tarafların sözleşmenin kapsamına kimlerin girebileceğini kararlaştırabilecekleri ileri sürülürken aksi görüşte olanlar sözleşme taraflarının bu kadar geniş bir hakkı olmadığını ve kapsam dışı kalanlar için ayrı bir sözleşme yapma hakkı bulunmadığından bu kimselerin toplu sözleşme hakkından mahrum bırakılarak anayasal haklarının ihlal edildiği ileri sürülmüştür (Kızılay, 2012: 158).

Toplu iş sözleşmesinden yararlanamama durumu Kanun hükmünden kaynaklanabileceği gibi sözleşme taraflarının bir kısım kimselere bu imkânı engellemeleri sonucunda da meydana gelebilir. Kapsam dışı personel bakımından yapılacak incelemede üç grup söz konusudur. Bunlar; işveren niteliğinde işveren vekilleri, toplu iş sözleşmesinin kapsamı dışında bırakılanlar ve greve katılmayan işçilerdir.

6356 sayılı Kanun bakımından işveren vekilleri, bireysel iş hukuku yaklaşımından farklı ele alınmıştır. Buna göre işletmenin tamamını yöneten işveren vekilleri, STİSK kapsamında işveren niteliğinde sayılmışlardır. Ayrıca işveren vekili olmamakla birlikte toplu görüşme esnasında işvereni temsilen görüşmeye katılanlar da toplu iş sözleşmesinden yararlanmayacaklardır (Sur, 2017: 337).

6356 sayılı Kanununun md. 39/8 hükmü uyarınca toplu iş sözleşmesi grev sonucunda meydana gelmişse greve katılmayan işçiler toplu iş sözleşmesinden yararlanamaz. Ancak grev esnasında işyerinde çalışmak zorunda kalan işçiler bu kapsam dışındadır. Taraflar anlaşarak greve katılmayan işçilerin de sözleşmeden yararlanabileceğini kararlaştırabilirler. Dayanışma aidatı ile yararlanma başlığı altında da belirtildiği gibi bu kimseler aidat ödemek yoluyla da toplu iş sözleşmesinden yararlanamaz (Kandemir, 2013: 191).

Toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacak olan ve yukarıda belirtilen iki grup Kanunda belirlenmiş kimselerdir. Bunun dışında Kanunda sayılmayan ancak tarafların

iradeleri ile toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacak olan kapsam dışı personeller bulunmaktadır.

Uygulamada giderek yaygınlaşan bir şekilde bazı üst düzey yöneticilerin ya da işverene yakın çalışan kimselerin toplu iş sözleşmesinin uygulama alanı dışında bırakılmalarına rastlanmaktadır. Uygulamanın, hukuka uygun olup olmaması doktrinde tartışma konusu olmuştur (Tuncay ve Savaş, 2016: 255, 256). Kapsam dışı bırakmanın amacı; uygulamada zaten kapsam dışında bırakılan personellere toplu iş sözleşmesinin getirdiği hakların üzerinde haklar sağlanması olarak belirtilmiştir. 6356 sayılı Kanun kapsam dışı personele ilişkin açık bir hükme yer vermemekteyse de kapsam dışı bırakmayı yasaklayacak bir düzenleme de getirmemiştir (Kandemir, 2013: 192). Yargıtay tarafından da kabul edildiği üzere taraflar anlaşarak sendika üyesi olsalar dahi bir takım çalışanları toplu iş sözleşmesinin kapsamı dışında bırakabilirler. Oysa toplu iş sözleşmesiyle taraflara tanınan özerkliğin sınırları Anayasa ve kanunlarla belirlenmiştir. Eşitlik ilkesi gereği sendika üyesi olanların kapsam dışı bırakılması Anayasa ile sağlanan toplu iş sözleşmesi hakkına ve aynı durumdaki bütün işçilerin yararlanması ilkesine ters düşmektedir (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 952, 953). Söz konusu Yargıtay içtihadı göz önüne alındığında bu uygulama ile beraber bahsedilen kişilerin bütünüyle toplu iş sözleşmesinin kapsamı dışına çıkarılıp bireysel iş sözleşmesi alanına terk edilmesi dışında, kapsam dışı olarak anılan personel 6356 sayılı Kanunun 25. maddesinde yer alan düzenlemeye dayanarak toplu iş sözleşmesi hükümlerinin kendilerine talep edilmesini isteyemeyeceklerdir (Özkaraca, 2017: 580).

3. TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNİN YER BAKIMINDAN UYGULANMASI

Toplu iş sözleşmeleri, uygulanacakları yer bakımından işyeri ya da işkolu düzeyinde düşünülebilir. Buna göre toplu iş sözleşmeleri belirli bir işkolu düzeyinde bir işyerini kapsayacağı gibi işkoluna dâhil birden fazla işyerlerine ilişkin de yapılabilir (Yenisey, 2013: 45).

Toplu iş sözleşmelerinin yer bakımından uygulanması hususunda işyeri kavramı incelenmelidir.

İşyeri

6356 sayılı Kanun kapsamında işyeri kavramı 4857 sayılı kanuna atıf yapılarak belirlenmiştir. İş Kanununa göre işyeri; işveren tarafından mal ve hizmet üretmek amacıyla maddi olan ve olmayan unsurlar ile işçinin birlikte örgütlendiği birimdir (Md. 2).

Toplu iş sözleşmesi, aynı işkolundaki işyeri veya işyerlerini kapsayacağından işyerinin girdiği işkolunun tespit edilmesi önemli bir husustur. İşkolu; sendikal örgütün oluşturulması aşamasında bu örgütün sendika olarak nitelendirilmesinin neredeyse temel koşulu olarak sayılmış ve 6356 sayılı Kanunda sendikanın yasal tanımı içerisinde yer almıştır (Yenisey, 2013: 46).

İşkolu esasına göre yapılacak belirleme bireysel sendika özgürlüklerinin kullanımını belirler. Sendikaya üye olmak isteyen işçinin hangi sendikaya üye olacağına dair yapılacak belirleme de işyerinde yürütülen faaliyetin girdiği işkolu belirleyici olacaktır. Sendika seçme özgürlüğü bu anlamda işçinin çalıştığı işyerinin girdiği işkolunda kurulan sendikalarla sınırlanmıştır. Böyle bir durumda 6356 sayılı Kanuna göre işyerini değiştiren işçi farklı işkolunda bir işyerinde çalışmaya başlarsa sendika üyeliği kendiliğinden sona erer (Md. 19). İşkolunun tespit edilmesi hususunda işyerinde yapılan faaliyetler esas alınır. İşyerinde mal veya hizmet üretimine ilişkin her türlü benzer veya birbirine yakın faaliyetlerin belirli gruplar altında toplanması ile işkollarının tespiti yapılır (Yenisey, 2013: 50). İşkolları Yönetmeliği, 18.10.2012 tarihli ve 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun 4. maddesinde sayılan işkollarına hangi işlerin gireceğini tespit etmek amacıyla, 19 Aralık 2012 tarihli ve 28502 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Her bir işkoluna giren işlerin neler olduğu ekonomik faaliyetlerin sınıflandırılmasına ilişkin uluslararası norm ve standartlar göz önünde bulundurularak düzenlenen işkolları listesinde 20 işkoluna yer verilmiştir.

Bir işyerinde çalışan işçiler ilk etapta o işyerinin işverenin çalıştırdığı işçiler olarak görünebilirler. Ancak işyerinde toplu iş sözleşmesinin tarafı olan işverenin işçisi olmayan kimseler de çalışabilir. Bu çalışmanın hukuki dayanağı çeşitli işlemler olabilir. Örneğin işyerindeki işçi geçici iş ilişkisi kapsamında çalışabileceği gibi o işyerinde iş yapan alt işverenin işçisi de olabilir. Geçerli bir alt işveren ilişkisinin bulunduğu durumlarda alt işveren işçileri, asıl işverenin imzalamış olduğu toplu iş sözleşmesinden yararlanamaz. Alt işveren; asıl işverenin işyerinde ve bu işyerine özgü olarak çalıştırdığı işçilerle bir işi üstlenmişse bu durumda bu işyeri alt işveren içinde bu işçilerle sınırlı olarak ayrı bir işyeri sayılacak ve alt işveren bu işyeri için ayrı bir toplu iş sözleşmesi imzalayabilecektir. Bu hallerde alt işveren tarafından imzalanmış olan toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan alacaklardan asıl işveren ile alt işveren İş Kanununun 2. maddesi uyarınca müteselsil sorumludur (Şahlanan, 2020:436, 437).

3.1.İşyerinin Nakli ve İşyerinin Devri

Toplu iş sözleşmeleri, işçilere sağlanan hakların önemli bir kaynağını oluşturmakta ve bireysel iş sözleşmelerinde olduğu gibi iş ilişkisinin sürekli olmasını sarsacak etkilerden korunması gerekmektedir. Çünkü esaslı çalışma koşullarını düzenleyen toplu iş sözleşmesi hükümleri işçilerin ekonomik ve sosyal durumlarını korumak ve geliştirmek amacını taşımaktadır. Bu nedenle çağdaş iş hukukunun amaçlarından biri olan iş güvencesini sağlama kaygısı yalnızca bireysel iş sözleşmeleri kapsamında değil toplu iş sözleşmeleri bakımından da ele alınmalıdır. Toplu iş sözleşmelerinin, işveren tarafının değişmesi olgusundan etkilenmesinin önüne geçilmesi gerekir (Güzel ve Ugan-Çatalkaya, 2013: 147, 149).

İşyeri devri ve işyerinin nakli birbirinden farklı kavramlardır. Devir halinde işyerinin ekonomik faaliyetin kimliği korunarak el değiştirmesi söz konusudur ve bu durumda işveren değişikliği gündeme gelmektedir. İşyerinin naklinde ise işveren tarafının değişmesi söz konusu değildir (Canbolat, 2013: 201).

İşyeri devirlerine iş hayatında sıklıkla rastlanmaktadır. İşyeri devirleri iş hayatında ciddi sonuçlar doğuran hukukun sonuç bağladığı olaylardan birisidir. Çalışanların mevcut haklarının korunması, işyeri devirlerinde önemli bir yer tutmaktadır. 6356 sayılı Kanunun 38. maddesi işyerinin devredilmesi halinde toplu iş sözleşmesinin akıbetinin ne olacağına ilişkin düzenleme getirmiştir. Buna göre toplu iş sözleşmesi bulunan işyeri veya işyerinin bir bölümü devredilirse, devralan ve aynı işkolunda faaliyet süren işyerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesi varsa, devralınan işyerindeki toplu iş sözleşmesinden doğan hak ve borçlar iş sözleşmesi hükmü olarak devam eder. Devralan işyerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesi yoksa bu durumda devralınan işyerinde ki toplu iş sözleşmesi, iş sözleşmesi hükmü olarak devam eder. Böyle bir durumda ilk halde toplu iş sözleşmesinin iş sözleşmesi hükmü olarak devam etmesi halinde bağlayıcı etkisi zayıflatılmaktadır (Sur, 2013: 343).

Toplu iş sözleşmesinin imzalanmış olması işverenin işyeri üzerindeki tasarruf hakkını herhangi bir şekilde kısıtlamamalıdır. 6356 sayılı Kanun toplu iş sözleşmesinin türüne bakmaksızın işyeri veya işyerinin bir bölümünün devri halinde, devralan işverenin işyerinde yürürlükte bir toplu iş sözleşmesinin bulunup bulunmamasına göre konuyu hükme bağlamıştır (Canbolat, 2013: 181, 190).

Devredilen işyerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesi yoksa bu işyeri devralınan işletmede ki toplu iş sözleşmesi kapsamına girer. Kanun getirmiş olduğu düzenlemelerle toplu iş sözleşmesinde teklik ilkesini korumaya çalışmıştır. Yasal düzenleme ile tek toplu iş

sözleşmesi düzeni korunmaya çalışılsa da devredilen ve devralan işyerlerinde toplu iş sözleşmesinin bulunması durumunda devredilen işyerindeki toplu iş sözleşmesinin bireysel iş sözleşmesi hükmü olarak devam etmesi durumu AB yönergeleri ile uyumlu değildir. Böyle bir ihtimalde yasal düzenlemenin devredilen işyerindeki toplu iş sözleşmesi hükümlerinin de en azından 1 yıl süre ile işçi aleyhine değiştirilmemesi durumunun düzenlenmesinin isabetli olacağı savunulmuştur (Sur, 2013: 343).

İşyerinin devredilmesi ile ortaya çıkacak sorunlardan bir tanesi de devir halinde alt işveren işçilerinin durumunun ne olacağıdır. İmzalanan toplu iş sözleşmesi tarafı olan sendikaya alt işveren işçilerinin de üye olması halinde bu işçilerin de devir ile birlikte toplu iş sözleşmesinden yararlanıp yararlanamayacağı hususu gündeme gelecektir. Ancak öğretilerde bu durumla ilgili kabul gören görüş asıl işveren işçileri için yapılmış toplu iş sözleşmesinden alt işveren işçilerinin yararlandırılmaması gerektiği yönündedir (Kandemir, 2013: 201).

Toplu iş sözleşmesi işyerinde çalışan işçiler göz önüne alınarak yapılır ve işyerinin başka bir yere nakledilmesi o işyeri için yapılmış toplu iş sözleşmesini etkilemez. Başka yere nakledilerek aynı işkolunda faaliyetini sürdürecektir şekilde devam eden işyerinde var olan toplu iş sözleşmesi yeni işyerinde de uygulanmaya devam edilir (Canbolat, 2013:201). İşyerinin naklinde önemli olan unsur nakil ile birlikte işyerinin ekonomik kimliğinin korunmasıdır. Nakil ile birlikte işyerinin niteliğinde değişiklik söz konusu olmuşsa artık işyeri naklinden söz edilemeyecektir. İşyerinin devrinde söz konusu olan ekonomik kimliğin korunmasına ilişkin kriterler, işyeri naklinde de söz konusudur. Yargıtay'ın 2822 sayılı Kanun döneminde verdiği ve 6356 sayılı Kanun döneminde de isabetli olan 1987 tarihli, 1987/7421 esas ve 1987/7183 karar sayılı kararına göre: Bir toplu iş sözleşmesi işyerinde çalışan işçiler için yapılır. Nitelik değiştirmeksizin başka bir mahalle veya adrese nakledilmiş olması yetki alınmış işyeri için toplu iş sözleşmesi yapılmasını etkilemez (Canbolat: 2013: 201, 202).

3.2.İşyerinin Kapatılması

Anayasada öngörülen teşebbüs hürriyeti doğrultusunda işveren işyerini dilediği zaman kapatma hakkını haizdir. Ancak işveren bu hakkını kullanırken dürüstlük kuralına aykırı ve kanun dışı lokavt oluşturmayacak şekilde hareket etmelidir (Canbolat, 2013: 203).

İşyerinin kapanması durumunda uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesinin ne olacağına dair Kanunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Öğretilerde ileri sürülen görüşlerden birisi işyerinin tamamen kapatılması ve tasfiye edilmesi halinde sözleşmenin uygulanacağı bir işyeri bulunmayacağından toplu iş sözleşmesinin sona ereceğini savunmuştur. Fakat kapatılan

işyerinin toplu iş sözleşmesinin süresi dolmadan aynı veya farklı bir işveren tarafından tekrar açılması halinde toplu iş sözleşmesi ile bağlı kalacağı belirtilmiştir (Tuncay ve Savaş, 2016: 277).

Öğretide ileri sürülen diğer görüş ise işyerinin kapanması ile her ne kadar toplu iş sözleşmesinin fiilen uygulanacağı bir yer kalmasa da süre sonuna kadar toplu iş sözleşmesinin devam edeceği yönündedir. Bu durumun gerekçesi; toplu iş sözleşmesinin sürenin bitimi ile sona ereceği ve bu kuralın kamu düzenine ilişkin olduğu şeklinde açıklanmıştır. Bu durumun önemi ise işyerinin tekrar yürürlük faaliyetine geçmesi halinde kendini gösterecektir. Faaliyete geçme hususu, işyerinin kimliğini koruyacak şekilde faaliyete geçmesidir. Dolayısı ile bu durumda işveren tarafının aynı olması aranmayacaktır (Canbolat, 2013: 203, 204).

3.3. Teşmil

Toplu pazarlık sürecine devletin ya da üçüncü kişilerin müdahalesi toplu pazarlığın serbestliğini ihlal edilecek şekilde gerçekleştirilmemelidir. ILO ilkeleri açısından benimsenen yaklaşım da bu şekildedir. Teşmil; çeşitli hukuk sistemlerinde de benimsenen bir mekanizmadır ve tarafların sosyal yararı dikkate alınarak böyle bir uygulamaya gidilmektedir (Sur, 2013: 344). 6356 sayılı Kanunda yer alan teşmile ilişkin düzenleme, 2822 sayılı Kanun düzenlemesine paralel bir şekilde ele alınmış ancak eski Kanunda yer alan “Bir işkolunda çalışan işçilerin en az yüzde onunu temsil eden işçi sendikalarından” ifadesi Kanundan çıkarılmıştır (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 947).

Toplu iş sözleşmesinin yer bakımından uygulanması konusunda yapılan açıklamalar dikkate alındığında toplu iş sözleşmeleri yapıldıkları işyerleri bakımından sonuçlarını doğururlar. Teşmil, toplu iş sözleşmesi bulunmayan işyerlerine belirli koşullarla toplu iş sözleşmesi bulunan işyerlerindeki sözleşmenin uygulanması durumudur. Bunun için en çok üyeye sahip olan sendikanın yapmış olduğu toplu iş sözleşmesi Cumhurbaşkanı tarafından o işkoluna bağlı bulunan işçi ya da işveren sendikası ya da ilgili işverenlerin veya Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanının talebi üzerine ve Yüksek Hakem Kurulu'nun görüşü alınarak uygulamaya konulur. Toplu iş sözleşmesinde değiştirilmesi gereken kısımların değiştirilmesi ile işyerinde toplu iş sözleşmesi bulunmayan işyerlerine teşmil edilmesine karar verilir (Narmanlıoğlu, 2013: 459, 460).

Teşmil kurumu hukukumuzda ilk olarak 275 sayılı Kanunla girmiştir. Hatta 275 sayılı Kanunun yapılması aşamasında hükümet tasarısında teşmile yer verilmemiş daha sonra Geçici Komisyon tarafından teşmil, Kanun kapsamına alınmıştır. 275 sayılı Kanunun uygulandığı

dönemde teşmil uygulamasına rastlanmamıştır. 2822 sayılı Kanunun ilk döneminde uygulamada teşmile sıklıkla rastlansa da daha sonraları yaygınlığı azalmıştır (Aktay, Arıcı ve Senyen-Kaplan, 2013: 558, 559).

Teşmilin hukukî niteliği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İdari tasarruf olduğunu ileri sürenlerin yanı sıra toplu iş sözleşmesinin uygulama alanı dışındakilere yayıldığı için yine de bir sözleşme olarak değerlendirilmesi gerektiği ve çift karakterli bir tasarruf olduğu ileri sürülen görüşlerden bir diğeridir. Teşmilin idari bir tasarruf olduğu bu nedenle geriye yürütülemeyeceği belirtilmiştir. Doktrinde belirtilen görüş dışında 6356 sayılı kanunun 40. maddesi kapsamında teşmilin, geriye yürütülemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Buna göre “teşmil kararı Resmi Gazetede yayımlanır, ancak yürürlük tarihi Resmi Gazete’de yayım tarihinden önceki bir tarih olarak belirlenemez (Md. 40/II) (Sur, 2013: 344).

Teşmilin söz konusu olması için, geçerli ve halen yürürlükte olan bir toplu iş sözleşmesi bulunmalıdır. Bu sözleşmenin ne şekilde akdedildiği önemli değildir. Tarafların görüşmesi sonucu imzalandığı gibi, YHK veya özel hakem kararı ile de akdedilmiş olabilir. Teşmile konu olacak hükümler, toplu iş sözleşmesinin normatif hükümleridir. Böylelikle tarafların hak ve borçlarını düzenleyen hükümler ile özel hakeme başvurma hakkındaki hükümler teşmil edilemez. Özel hakeme başvurma ile ilgili hükümlerin teşmil edilememesinin nedeni, tarafların iradeleri dışında oluşturulan toplu iş sözleşmelerine ek olarak sözleşmeden doğan uyuşmazlıkların çözümünü düzenleyen hükümlerin de konulması tarafların iradelerine yönelik aşırı bir müdahale olduğu savunulmuştur. Ayrıca özel hakem şartı normatif hükümler kapsamında değerlendirilemeyeceğinden bu nedenle teşmile konu edilmemelidir (Aktay, Arıcı ve Senyen-Kaplan, 2013: 563, 564).

Teşmil için aranan bir diğer şart o işkolunda en çok üyeye sahip sendikanın yapmış olduğu toplu iş sözleşmesinin bulunmasıdır. Cumhurbaşkanı tarafından teşmile karar verilebilmesi için mutlaka buna yönelik bir talepte bulunulması gerekir. Talepte bulunacak olanlarsa; işçi ve işveren sendikası ya da işverenlerden birisi ya da Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanındır. Cumhurbaşkanı, teşmile ilişkin kararını vermeden önce YHK’ ya başvurur. 6356 sayılı Kanun ile YHK’nın görüş bildirmeye ilişkin süresi, 15 gün olarak belirlenmiştir. Yüksek Hakem Kurulu’nun görüşü bağlayıcı değildir. Cumhurbaşkanı, teşmile karar verdikten sonra toplu iş sözleşmesini aynen teşmil edemez, kısmen ya da tamamen gerekli gördüğü değişiklikleri yaptıktan sonra teşmil kararını gerekçeli olarak açıklar (Aktay, Arıcı ve Senyen-Kaplan, 2013: 564, 568).

Teşmilin en önemli yararlarından biri işverenler arasındaki haksız rekabeti engellemektir. Belirli bir işkoluna bağlı işverenlerden bir kısmı TİS tarafı olarak, bu sözleşmenin hükümlerini uygularken aynı sözleşmeye taraf olmayan diğer işverenler daha düşük ücret ve daha kötü çalışma koşullarıyla işçilere iş teklif etmektedir. Teşmil bu niteliği ile olumsuz sendika özgürlüğü ilkesi ile de bağdaşmaktadır. Sosyal alanda ki gelişmeleri ülke düzeyinde yaygınlaştırma, işçi devrini azaltma ve iş verimini artırma, sendikal örgüte bağlı işçiler ve bağlı olmayan işçiler arasında çalışma koşulları bakımından uyum sağlama gibi hususlarda yararlı bir düzenlemedir (Subaşı, 2013: 213-218).

Teşmil uygulamasının yararları yanında uygulamada çıkan bir takım sorunlar da bulunmaktadır. Örneğin işçi ücretlerinin ekonomik koşullara göre olağanüstü yüksek ya da düşük olması, toplu iş sözleşmesinin teşmilini toplum yararı ile bağdaşamaz duruma sokacaktır. İşçi ücretlerinin yüksek olması, işverenleri karşılayamayacakları yük ile karşı karşıya bırakacaktır. Düşük ücretlerin teşmili durumunda ise korunması gereken işçi menfaatlerine aykırı durum oluşturacaktır. TİS'in özerkliği bakımından teşmil müessesesi ciddi sakınca ve tehlikeler de ortaya çıkarabilecektir. İdari bir tasarruf ile tarafların yapmış oldukları toplu iş sözleşmesi üzerinde kısmen veya tamamen zorunlu değişiklik yapılması, TİS'in akdi özelliğini önemli ölçüde yitirmesine neden olacaktır. Bu durum teşmil edilen işyerlerinde özgür bir toplu pazarlık süreci yerine yapay bir TİS düzenini ortaya çıkaracaktır.(Subaşı, 2013: 218, 219.) Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu tarafından verilmiş olan bir kararda teşmil kararının on ay gibi uzun bir süre öncesinden geçerli olarak yürürlüğe konulması, teşmil kapsamına alınan işyerleri bakımından öngöremedikleri ağır yük altına bırakacağını ve bu durumun İdare Hukukunda yer alan idari istikrar ilkesine aykırı düştüğü belirtilmiştir. Ayrıca teşmil kararı idari işlem olduğu için, idari işlemlerin geriye yürütülmeyeceği kuralı bulunmaktadır. Bu kurala rağmen teşmil kararının geriye yürütülmesi hukuk açısından oldukça sakıncalı ve yanlış bir karardır (Tuncay, 1992).

Teşmil kararnamesi Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen tarihte; en erken kararnamenin yayımlandığı tarih itibarıyla yürürlüğe girer. En geç kararnameye konu olan toplu iş sözleşmesinin sona ermesiyle kendiliğinden ortadan kalkar. Bununla beraber Cumhurbaşkanı gerekli görmesi halinde sözleşmenin bitimini beklemeden, gerekçesini açıklayarak teşmil kararını ortadan kaldırabilir (Md. 40). Teşmilin söz konusu olması durumunda, toplu iş sözleşmesinin tarafı olan sendika, teşmil edilen işyerinde taraf konumuna gelmez. Bu durumda o işyerinde temsilci atama yetkisi ve temsil kapsamına giren işyerlerinde ki işçilerin kendi üyesi olsa bile aidatlarını check off yöntemiyle tahsil edemeyecektir. Ayrıca

teşmil edilen işyeri her zaman toplu iş sözleşmesi yapmak için yetki başvurusunda bulunabilir. Yeni toplu iş sözleşmesinin yapılmasıyla beraber teşmil kararı sona erer (Narmanlıoğlu, 2013: 462).

Teşmil edilmiş toplu iş sözleşmesi hükümleri, toplu iş sözleşmesinin sona ermesiyle beraber iş sözleşmesi hükmü olarak devam eder. Teşmil sırasında işçilerin grev ve lokavt hakları bulunmamaktadır. Kanunen toplu iş sözleşmesi prosedürü de bu duruma izin vermez. Böyle bir durumda yapılan grev ve lokavt kanun dışı grev ve lokavt sayılır (Aktay, Arıcı ve Senyen, 2013: 569).

4. TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNİN ZAMAN BAKIMINDAN UYGULANMASI

Toplu iş sözleşmeleri imzalandığı tarihten itibaren geçerli olarak kararlaştırılan süre içerisinde hüküm ve sonuçlarını doğurur. Kural olarak toplu iş sözleşmeleri imza tarihi ile sona erme tarihi arasında geçerli bir sözleşme olarak varlığını korur. Ancak taraflar sözleşmeye ilişkin bazı hükümlerin sözleşmenin imzalanmasından daha sonraki bir tarihte yürürlüğe gireceğini kararlaştırabilecekleri gibi bazı hükümlerin imza tarihinden daha önceki tarihten itibaren geçerli olabileceğini kararlaştırabilirler. Genellikle toplu iş sözleşmeleri imzalanması tarihinden itibaren uygulamaya konulmakta ancak işyerlerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesi varsa yeni toplu iş sözleşmesinin başlangıç tarihi, önceki sözleşmenin bitim tarihine kadar geriye götürülebilmektedir. Böylelikle toplu iş sözleşmeleri yapıldığı tarihten itibaren değil geçmişe etkili olarak yürürlüğe konulmaktadır (Narmanlıoğlu, 2013: 462, 463). Toplu iş sözleşmesinin süresine ilişkin sınır getirilmesinin nedeni işyerinde durulmuş bir iş düzeni sağlamak ve değişen hayat ve çalışma koşulları karşısında kararlaştırılabilecek uzun süre ile tarafların zarar görmelerini önlemek olarak belirtilmiştir (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 966).

6356 sayılı Kanununun 35. maddesi kapsamında toplu iş sözleşmelerinin şekli ve süresi ele alınmıştır. Buna göre toplu iş sözleşmelerinin süresi en az 1 yıl en çok 3 yıl süreli olarak yapılabilir. 35. madde emredici olarak düzenlenmiştir, taraflar anlaşarak kanunda belirtilen alt sınır ya da üst sınırdan farklı bir süre kararlaştıramazlar. Ancak faaliyeti 1 yıldan az süren işlerde uygulanmak üzere yapılan toplu iş sözleşmelerinin süresinin 1 yıldan daha az olabileceği 2. fıkra kapsamında hükme bağlanmıştır. İşin kararlaştırılan süre içerisinde bitmemesi halinde mevcut toplu iş sözleşmesi 1 yılın sonuna kadar uygulama alanı bulabilecektir.

Sözleşmenin süresinin kararlaştırılan süreden daha fazla olacak şekilde uzatılmayacağı Kanunda hüküm altına alınmış ancak sözleşmenin yenilenip yenilenemeyeceğine ilişkin herhangi bir kural getirilmemiştir. Ancak sözleşmenin uzatılmamasının nedenleri ve eski yasal düzenlemenin Kanuna alınmayışı göz önüne alındığında sözleşmenin uzatılmayacağı hükmünün yenilenemeyeceği anlamına vardığı düşünülmelidir (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 967).

Toplu iş sözleşmesinin imza tarihinde yürürlüğe girmesi halinde, bu sözleşmenin etkisi imza tarihinden sonrası için doğar. Bu şekilde taraf sendika üyesi olup sözleşme kapsamına giren işçiler imza tarihinden itibaren sözleşmenin normatif hükümlerinin etkisi altına girerler. Bu durumdaki işçilerin sözleşmeden yararlanması herhangi bir şarta bağlanmamıştır (Narmanlıoğlu, 2013: 416).

Toplu iş sözleşmesinin imza tarihinin geriye götürülmesi halinde bu sözleşmeden yararlanma koşulları ya da toplu iş sözleşmesinin sona ermesi durumunda etkisinin ne şekilde devam edeceği bu bölümde ele alınacaktır.

4.1. Yürürlük Başlangıcının Geriye Götürülmesi

Toplu iş sözleşmeleri aksi taraflarca kararlaştırılmadıkça imza tarihinde yürürlüğe girer. Ancak toplu iş sözleşmelerinin yürürlük tarihinin imza tarihinden önceki veya daha sonraki bir dönemde yürürlüğe girmelerinin kararlaştırılması mümkündür. Toplu iş sözleşmelerinin yürürlük tarihinin geriye götürülmesinin amacı; yeni sözleşmenin yapılmasının uzaması ve eski sözleşmenin bitim tarihi ile yeni sözleşmenin imzalanması arasında sözleşmesiz geçen dönemin telafi edilmesi düşüncesinden kaynaklanır (Kandemir, 2013: 208).

6356 sayılı Kanunda açıkça toplu iş sözleşmesinin yürürlük başlangıcının geriye yürütülebileceği düzenlenmiştir. Kanunun 39/3 maddesi başka bir yorumlamaya olanak vermeyecek şekilde düzenlenmiştir. Toplu iş sözleşmesinde gerçekleştirilen değişikliğin geriye etkili olarak yürürlüğe konulup konulmayacağı hususunda öğretide yer alan tartışmalar özellikle işçilerin aleyhine olan hükümler ile art etki yapan hükümlerin çelişmesinden kaynaklanmaktadır. Geriye etkili olan toplu iş sözleşmesi hükümleri, iş sözleşmesi hükümleri ile çeliştiğinde işçiye yararlılık ilkesinin uygulanması gerekecektir (Civan, 2018: 84, 85).

Toplu iş sözleşmesinin yürürlük tarihi kural olarak imza tarihi olduğu için imza tarihinden önce yürürlüğe girmesi kararlaştırılan bir sözleşmenin açıkça belirtilmesi gerekir.

Geçmişe etkili kılınma Kanunen mümkünse de bu durum önceki sözleşmenin bitim tarihinden önceye olamayacaktır. İşyerinde mevcut bir toplu iş sözleşmesi yoksa bu durumda geçmişe etkili kılma; yeni yapılacak toplu iş sözleşmesinin en fazla yetki belgesi için Bakanlığa başvuruda bulunduğu tarihe kadar olabilecektir (Kandemir, 2013: 208).

Toplu iş sözleşmesinin yürürlüğünün geriye götürülmesi ihtimalinde işçilerin bu sözleşmeden ne şekilde yararlanacakları farklı ihtimaller kapsamında değerlendirilmelidir. Bu konuya ilişkin ayrıntılı bilgiye çalışmanın önceki bölümlerinde de yer verilmişti. Buna göre; toplu iş sözleşmesinin imzalandığı tarihte taraf sendikaya üye olan işçiler, sözleşmeden yürürlük tarihinden itibaren yararlanmaya başlar (Md. 39/2). Böyle bir durumda işçi yürürlük tarihinde taraf işçi sendikasına üye olmasa bile sözleşmeden geriye etkili olarak yararlanabilecektir.

İmza tarihi ile yürürlük tarihinin farklılaştırılması halinde ikili bir ayrıma gitmek yerinde olacaktır. İlk olarak işçi, sözleşmenin imzalandığı tarihte taraf işçi sendikasına üye ve yürürlük tarihinde işyerinde çalışmakta ise yürürlük tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanabilecektir. İkinci ihtimalde işçi imza tarihinde taraf işçi sendikasına üye ancak yürürlük tarihinde henüz işyerinde çalışmıyor ise bu durumda işe girdiği tarihten itibaren toplu iş sözleşmesi hükümlerinden yararlanabilecektir (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019:972, 973). Ancak öğretide Kanunun genel sistematigi içerisinde konuya yaklaşılması gerekliliği belirtilerek, toplu iş sözleşmesinin yürürlük tarihinin imza tarihinden önceki bir dönemde kararlaştırılması durumunda başlangıçtan itibaren yararlanmanın da o tarihte taraf sendika üyeliğine sahip işçilere tanınması gerekir. Doktrinde ise genel olarak bu görüşün isabetli bulunduğu belirtilmiştir. Yargıtay tarafından verilmiş bazı kararlarda da bu şekilde bir yaklaşım benimsenmiştir. 1993 tarihli ve 14695/15630 karar sayılı kararda işçinin toplu iş sözleşmesinden yürürlük tarihinden itibaren yararlanabilmesi için gerek yürürlük tarihinde ve gerekse imzalanması tarihinde taraf sendikaya üye olmanın gerekli olduğu, imza tarihinde üye olmasına rağmen üyeliği yürürlük tarihinden sonraki tarihte gerçekleşen işçi, yürürlük tarihinden itibaren değil üye olduğu tarihten itibaren bu sözleşmeden yararlanabilecektir. Böyle bir ihtimalde işçi, geriye doğru yürürlük tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaktır (Narmanlıoğlu, 2013: 417).

İmza tarihinde taraf sendika üyesi olmasına rağmen işyerinde çalışmayan kişi, daha sonra toplu iş sözleşmesinin uygulandığı işyerinde çalışmaya başlarsa işe başladığı tarihten itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanacaktır.

Öğretide tartışılan hususlardan birini; yürürlük tarihinde taraf işçi sendikası üyesi olmasına rağmen imza tarihinde işyerinde çalışmayan işçilerin durumu oluşturmaktadır. Bu durumda önceleri işçinin toplu iş sözleşmesinden imza tarihinde işyerinde çalışmadığı için yararlanamayacağı savunulmaktaydı (Narmanlıoğlu, 2013: 418). Ancak 6356 sayılı Kanunun açık hükmü tartışmaları ortadan kaldıran niteliktedir. Buna göre; imza tarihi ile yürürlük tarihi arasında iş sözleşmesi sona eren işçiler iş sözleşmelerinin sona erdiği tarihe kadar toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir. Ancak hükmün isabetli olmadığı öğretilerde ileri sürülmüştür. Ekleme gerekir ki işçinin bu şekilde toplu iş sözleşmesinden yararlanması için sendika üyeliklerinin imza tarihinde olması yetmez, yürürlük tarihinde de taraf sendikaya üye olmaları aranır (Tuncay ve Savaş, 2016: 237). Yürürlük tarihi ile imza tarihi arasında sendikaya üye olanların ise yürürlük başlangıcından itibaren değil, sendikaya üye oldukları tarihten itibaren sözleşmeden yararlanmaları gerekir (Tuncay ve Savaş, 2016: 238).

Toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından sonra taraf işçi sendikasına üye olanlar, üyeliklerinin işverene bildirilmesi tarihinden toplu iş sözleşmesi hükümlerinden yararlanacaklardır. Dolayısıyla geriye etkili olarak yürürlüğe girme bu işçiler üzerinde etki doğurmayacaktır. Ancak kural tarafların aralarında anlaşmaları ile bertaraf edilebilir ve işçinin daha önceki bir tarihten itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanması kararlaştırılabilir (Narmanlıoğlu, 2013: 418).

Dayanışma aidatı ödeyerek toplu iş sözleşmesinden yararlanmak isteyen işçilerin durumu ise çalışmanın önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda dayanışma aidatı ödeme yolu ile iş sözleşmesinden yararlanma işçinin iradesine bağlı bir haktır. Toplu iş sözleşmesinin imzası sırasında taraf işçi sendikasına üye olmayanlar, sonradan işyerine girip de üye olmayanlar veya imza tarihinde taraf işçi sendikasına üye olup da ayrılanlar veya çıkarılanlar dayanışma aidatı ödeme suretiyle talep tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesi hükümlerinden yararlanabileceklerdir (Gerek, 2009: 139). Kanun hükmünde imza tarihinden önce dayanışma aidatı ile yararlanma talebinde bulunan işçilerin, taleplerinin imza tarihi ile birlikte hüküm doğuracağı belirtilmiştir (Md. 39/4). Böyle bir durumda Kanunen dayanışma aidatı ile toplu iş sözleşmesinden yararlanmak isteyen işçilerin yürürlük tarihinden değil, imza tarihinden itibaren yararlanacakları doktrinde eleştirilmiştir. Söz konusu durum olumsuz sendika özgürlüğüne aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Sendikaya üye olmayıp dayanışma aidatı ile toplu iş sözleşmesinden yararlanmak isteyen işçilerin imza tarihinden önce talepte bulunması halinde dahi imza tarihinden itibaren sözleşmeden yararlanacak olmaları sendikaya üye olmama hususunda anayasal hükme

aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle isabetli bulunmamıştır (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 946, 947).

4.2. Toplu İş Sözleşmesinin Art Etkisi

Toplu iş sözleşmeleri, normatif hükümler ve borç ilişkisine dair hükümler olmak üzere iki ayrı kategoride hükümler içerir. Borç doğuran hükümler, genellikle toplu iş sözleşmesi tarafı olan işçi sendikası ve işveren tarafı arasındaki duruma ilişkin düzenleme getirir. Normatif hükümler ise işçi ile işveren arasında daha bireysel düzeyde olan ilişkileri düzenler ve buna yönelik toplu müdahalede bulunur. Normatif hükümlerin her toplu iş sözleşmesinde bulunması gerekir ve normatif hükümlerin toplu iş sözleşmeleri üzerinde doğrudan ve emredici etkisi bulunmaktadır. Nitekim 6356 sayılı Kanununun 36. maddesi toplu iş sözleşmesinde bulunan ve bireysel iş ilişkisine toplu olarak düzenleyen getiren normatif hükümlerin etkisine yönelik bir düzenleme getirmiştir (Sur, 2017: 322, 323).

6356 sayılı Kanununun 36. maddesinin ilk fıkrasına göre;

“Toplu iş sözleşmelerinde aksi belirtilmedikçe iş sözleşmeleri toplu iş sözleşmesine aykırı olamaz. İş sözleşmelerinin toplu iş sözleşmesine aykırı hükümlerinin yerini toplu iş sözleşmesindeki hükümler alır. Toplu iş sözleşmesinde iş sözleşmelerine aykırı hükümlerin bulunması halinde ise iş sözleşmesinin işçi yararına olan hükümleri geçerlidir.”

Söz konusu düzenleme ile beraber uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesinin sona ermesi ile beraber sona eren TİS’in art etkisi devam eder ve TİS’e ait hükümler iş sözleşmesi hükmü olarak uygulanır. 6356 sayılı Kanunda, 2822 sayılı Kanunda yer alan “her ne sebeple olursa olsun” ibaresine yer verilmemiş olsa dahi 6356 sayılı Kanun için de farklı bir sonuca varılması gerekmeyecektir ve Kanunda yer alan bu hüküm ile beraber toplu iş sözleşmesinin sona ermesiyle beraber işçilerin sözleşme ile kazandıkları hakların devamı sağlanabilecektir (Subaşı, 2016: 997).

Toplu iş sözleşmelerinin zaman bakımından uygulanması kapsamında ele alınacak konulardan birini toplu iş sözleşmelerinin art etkisi oluşturur. Toplu iş sözleşmesinin süresinin sona ermesiyle beraber iki türlü problemle karşılaşılabilir. Bunlardan ilki; toplu sözleşme düzeyinde sona ermenin yarattığı sorunlardır. Bir diğeri ise içeriği toplu iş sözleşmesi ile şekillenen iş sözleşmelerinin durumudur. İşyerinde yapılacak olan yeni toplu iş sözleşmesine yetki alınması ve toplu görüşmelerin sonuçlanmasının uzun sürdüğü durumlarda toplu iş sözleşmesi ile tanınmış hakların ortadan kalkması ile oluşacak boşluk toplu iş

sözleşmelerinin art etkisi ile giderilmeye çalışılmaktadır. 6356 sayılı Kanununun 36. maddesi toplu iş sözleşmelerinin art etkisi bakımından sınırlama getirmiştir. Hükümde art etki oluşturması için toplu iş sözleşmesinin sona ermesi gerekmektedir. Sona erme ile art etkisinden bahsedilecek hükümler normatif hükümlerdir. Borç doğurucu hükümler, toplu iş sözleşmesinin sona ermesi ile birlikte ortadan kalkarlar ve art etkiye konu olmazlar (Doğan, 2014: 783). Nitekim Yargıtay 9. Hukuk Dairesinin vermiş olduğu bir kararda; davacı, süresi sona eren toplu iş sözleşmesinde yer alan ücret, ilave tediye ile ikramiye farklarının kazanılmış hak oluşturduğu gerekçesi ile ödenmesi gerektiği hususu ileri sürmüştü, 2822 sayılı Kanun döneminde yer alan 6. maddenin (toplu iş sözleşmesinin iş sözleşmesi hükmü olarak devam edeceğine dair düzenleme) kazanılmış hakları korumaya yönelik bir düzenleme olduğu mahkeme tarafından ileri sürülmüş ancak toplu iş sözleşmesinin ardından işverenin yürürlüğü sona eren hükümlere göre yeniden ücret artışı yapma zorunluluğu bulunmadığı yerel mahkemece hüküm altına alınmıştır (Doğan Yenisey, 2010: 167).

Toplu iş sözleşmesi ile sonraya etki tanınması hem sona eren toplu iş sözleşmesi ile getirilen sosyal haklarda gerilemeye yol açmayacaktır hem de içeriği toplu iş sözleşmesi ile şekillenmiş iş sözleşmelerinin bir anda tüm içeriklerini kaybetmesine engel olacaktır. Toplu iş sözleşmelerinde işçilerin yararına olan hükümlerin uygulanmalarının sürdürülmesi sosyal hukuk devletinin gereğidir (Doğan Yenisey, 2010: 167). Yargıtay tarafından verilen 2000 tarihli ve 1999/19079 esas ve 2000/775 karar sayılı kararda yer alan ifadelerde de “Yapılan görüşmeler sonucunda dairemizce önceki sözleşmenin yürürlüğünün sona erdiği tarihin ne kadar önce olursa olsun, işyerinde daha sonra yenisi yürürlüğe konulmadığı sürece eskisinin uygulanmış hükümlerinin normatif hüküm olarak uygulanması gerekeceği görüşü benimsenmiştir. Gerçekten anılan 6. maddenin son fıkrası böyle bir yoruma müsait olup işçilerin yararlarına getirilen hükümlerin uygulanmalarının sürdürülmesi sosyal hukuk devletinin de bir gereğidir.” denilmiştir.

6356 sayılı Kanun ile sona eren toplu iş sözleşmelerinin art etkisinden bahsedileceğinden toplu iş sözleşmesini sona erdirmeyen hallerde art etki söz konusu olmayacaktır. Böylelikle toplu iş sözleşmesine taraf olan sendikanın tüzel kişiliğinin sona ermesi, faaliyetinin durdurulması, işçi sendikasının yetkisini kaybetmesi ve toplu iş sözleşmesinin uygulandığı yerlerde işveren ya da işyerinin girdiği işkolunun değişmesi toplu iş sözleşmesini sona erdirmeyeceğinden bu durumlarda art etkiden bahsedilemeyecektir (Doğan Yenisey, 2010: 185).

Art etkiden bahsedilebilmesi için önemli olan husus işçinin sona eren toplu iş sözleşmesinden yararlanmasıdır. Böyle bir durumda toplu iş sözleşmesinin sona ermesinden sona işe giren işçiler, sona eren toplu iş sözleşmesinin böyle bir etkisinden yararlanamayacaktır (Narmanlıoğlu, 2013: 488). Art etkisi kuralının sözleşmeden yararlanamayanlara da uygulanması için işyeri uygulaması haline gelmiş olması gerekir. Ayrıca toplu iş sözleşmesinin sona erdiği tarihte taraf işçi sendikası üyeliğinden çekilen işçi iş sözleşmesinden yararlanamaz ve bu işçi açısından toplu iş sözleşmesi, iş sözleşmesi olarak devam etmez. Toplu iş sözleşmesinin sona ermesinden sonra yenisinin yürürlüğe girmesi arasında ne kadar süre geçerse geçsin eski TİS hükümleri, iş sözleşmesi hükmü olarak uygulanmaya devam edecektir. Bu duruma yönelik Kanunda herhangi bir süre sınırlaması getirilmemiştir. Sürenin getirilmemiş olması amaca ve sözleşme düzeyine uygun bir yaklaşımdır. Yargıtay vermiş olduğu karar ile “Önceki sözleşmenin yürürlüğünün sona erdiği tarihin ne kadar önce olursa olsun, işyerinde daha sonra yenisi yürürlüğe konulmadığı takdirde eskisinin uygulanmış hükümleri normatif hüküm olarak uygulanmaya devam edecektir.” diyerek süre sınırlaması olmadığını bir kez daha belirtmiştir. Yar. 9. HD. E. 999/19079, K. 2000/775, 1.2.2000 (Çelik, Caniklioğlu ve Canbolat, 2019: 778).

Süre sınırlaması olup olmadığına ilişkin husus dışında toplu iş sözleşmesi ile kabul edilen hakların tümünün iş sözleşmesi hükmü olarak devam edip etmeyeceği sorusu akla gelebilir. Tüm hükümlerin iş sözleşmesi hükmü haline geleceği mutlak bir şekilde kabul edilmemelidir. Bu durumda toplu iş sözleşmesinde yapılan kararlar dikkate alınmalıdır. Sözleşme ile uygulanması belirli bir süre ya da tarih ile sınırlandırılmış haklar varsa bu durumda toplu iş sözleşmesi hükümleri bu süreyi aşacak şekilde sonraya etkili olmamalıdır (Doğan Yenisey, 2010: 172).

Son olarak toplu iş sözleşmesinin art etkisinde kazanılmış hak olup olmadığına ilişkin yapılacak değerlendirme kapsamında toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan haklar toplu iş sözleşmesinin uygulanmaya başlanması ile kazanılmış hak niteliği oluşturmaz. Kazanılmış hak niteliği gereği bireyin hukukî alanda doğmuş haklarını ifade eder. Toplu iş sözleşmesinden doğan hak ise ancak toplu iş sözleşmesinde yer alan koşulların tamamlanması ve hakkın işçinin bireysel alanında ortaya çıkması ile doğar. Toplu iş sözleşmesinden doğan haklar bakımından kazanılmış hak yerine beklenen hak kavramının kullanılması daha isabetli olacaktır. Toplu iş sözleşmesinin art etkisi ise taraflar açısından toplu iş sözleşmesi hükümleri kazanılmış hak teşkil ettiği için değil Kanunun açık hükmü uyarınca söz konusu olmaktadır (Doğan Yenisey, 2010: 169).

5. TOPLU İŞ SÖZLEŞMESİNDEN YARARLANDIRMAYI ETKİLEMEYEN DURUMLAR

6356 sayılı Kanunun 37. maddesinde taraf sendikanın tüzel kişiliğini kaybetmesi, faaliyetinin durdurulması, işçi sendikasının yetkiyi kaybetmesi ve toplu iş sözleşmesinin uygulandığı yerlerde işverenin ya da işyerinin girdiği işkolunun değişmesinin toplu iş sözleşmesinin sona erdirmeyeceği belirtilmiştir.

Sendikanın tüzel kişiliğini kaybetmesi hususu, sendikanın kapatılması, başka bir sendikayla birleşmesi veya katılması şeklinde anlaşılmalıdır. Sendikanın tüzel kişiliğini kaybetmesi durumunda sözleşmeye taraf olma durumu sona erecektir. Bu durumda toplu iş sözleşmesinin normatif hükümlerinden yararlanmanın devam ettiği kabul edilirse de borç doğuran etkilerinin sona erdiği kabul edilmelidir (Tuncay ve Savaş, 2016: 176).

Bu hususta ele alınması gereken konu yasanın işkolu değişikliği halinde toplu iş sözleşmesinin sona ermeyeceğini belirtmesine rağmen işçinin bağlı bulunduğu işkolunun değişmesi halinde durumun ne olacağıdır. 6356 sayılı Kanun hükmüne göre işçinin bağlı bulunduğu işkolunun değişmesi sendika üyeliğini sona erdirecektir. Üyeliğin sona ermesi ise toplu iş sözleşmesinden yararlanmanın sona ermesi anlamına gelmektedir. Bu halde Kanunun ilgili maddeleri arasında açık bir çelişki oluşmaktadır. İşkolu değişikliği sendika üyeliğini sona erdirecek ancak toplu iş sözleşmesi varlığını devam ettirecektir (Tuncay ve Savaş, 2016: 239).

SONUÇ

Toplu iş sözleşmesinden yararlanma kavramından hem toplu iş sözleşmesinin hak doğuran hükümlerinden yararlanma hem de sözleşmenin borç doğurucu hükümlerine tâbi olma şeklinde anlaşılması gerekir. Toplu iş sözleşmesi, taraf işçi sendikası ile işveren ya da işveren sendikası arasında tarafların hak ve menfaatlerini korumak adına imzalanmış kolektif hak doğuran sözleşme türüdür.

Usulüne uygun olarak hazırlanmış bir toplu iş sözleşmesinden yararlanma hususunda aranan belirli şartlar bulunmaktadır. Bunun için toplu iş sözleşmesinin imzalandığı işyerinde işçi olarak çalışıyor olmak ve taraf işçi sendikasına üye olmak gerekmektedir. Ancak olumsuz sendika özgürlüğü gereği taraflara sendikaya üye olmama ve istedikleri zaman sendika üyeliğinden çekilebilme hakkı tanınmıştır. Bu özgürlüğü ihlal etmemek adına Kanunda taraf sendika üyesi olmayan işçilere de bazı koşullarla toplu iş sözleşmesinden yararlanma hakkı

tanınmıştır. Dayanışma aidatı ve işverenin yazılı muvafakati ile toplu iş sözleşmesinden yararlanma; taraf işçi sendika üyesi olmayan işçilere toplu iş sözleşmesinden yararlanmaları için getirilmiş imkândır. Bunun dışında Cumhurbaşkanı tarafından Resmi Gazete’de yayınlanmak suretiyle uygulamaya konulan teşmil kurumu da toplu iş sözleşmesi bulunmayan işyerlerine, başka bir işyerinde bulunan toplu iş sözleşmesinin uygulanması ile yararlanma hakkı tanınmasıdır.

Toplu iş sözleşmesinden yararlanmak için kural olarak işçi sendikasına sözleşmenin imzalanması tarihinde üye olma esası aranır. Bu durumda işçiler sözleşmeden yürürlük tarihinden itibaren yararlanabileceklerdir. Toplu iş sözleşmesinin zaman bakımından uygulanması hususunda yürürlük tarihinin geriye götürüldüğü görülmektedir. Yürürlük tarihinin imza tarihinden önceki bir zaman dilimine götürülmesi durumunda; imza tarihinde taraf işçi sendikasına üye olan işçiler yürürlük tarihinden itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir. Böyle bir durumda yürürlük tarihinde taraf işçi sendikasına üye olma şartı aranmayacaktır. İmza tarihinden sonra taraf işçi sendikasına üye olanlar ise üyeliklerinin işverene bildirilmesi tarihinde toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir.

Toplu iş sözleşmesinden yararlanma konusunda ele alınması gereken konulardan birisi de işyeri kavramıdır. Yürürlük tarihinin geriye götürüldüğü toplu iş sözleşmelerinde imza tarihinde işyerinde çalışmamasına rağmen yürürlük tarihinde işyerinde çalışan ve sendikaya üye olan işçiler, sözleşmelerinin sona erdiği tarihe kadar toplu iş sözleşmesinden yararlanabileceklerdir. Bunun dışında imza tarihinden sonra işyerinde çalışmaya başlayan işçiler ise çalışmaya başladıkları tarihten itibaren toplu iş sözleşmesinden yararlanacaklardır. Toplu iş sözleşmesinin uygulanma yeri olan işyerinin nakledilmesi uygulanmakta olan toplu iş sözleşmesini etkilemeyecek ve sona erdirmeyecektir. İşyerinin devri halini ise 6356 sayılı Kanun düzenlemesi devreden ve devralan işyerlerinde uygulanmakta olan toplu iş sözleşmeleri bakımından çözüme kavuşturmuştur. Bu hususta ele alınması gereken konulardan bir diğerini toplu iş sözleşmesinin uygulanması sırasına işyerinin kapanması durumu oluşturacaktır. Öğretide işyerinin kapanması halinin toplu iş sözleşmesini ne şekilde etkileyeceğine ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. İşyerinin kapanması halinde mevcut toplu iş sözleşmesinin sona ereceği kabul edilirse işyerinin ekonomik faaliyetini koruyacak şekilde tekrar faaliyete geçmesi ihtimalinde kapanmanın toplu iş sözleşmesini etkilememesi gerektiği sonucuna varılması gerekliliği ileri sürülmüştür.

Toplu iş sözleşmesinin zaman bakımından uygulanması hususunda yürürlük tarihinin geriye götürülmesi ve toplu iş sözleşmesinin sona ermesine rağmen devam eden etkileri üzerinde durulmuştur. Bilindiği üzere kural olarak sözleşmeler ileriye yönelik hüküm ve sonuçlarını doğurur. Ancak toplu iş sözleşmesi bakımından toplu pazarlık süreçlerinin uzun sürmesi ve işyerinin toplu iş sözleşmesinden yoksun kalmasının önlenmesi adına yürürlük tarihinin geriye götürülmesine Kanunen izin verilmiştir. Toplu iş sözleşmesinin süresine yönelik kamu düzenine ilişkin kural çerçevesinde asgari ve azami süreler belirlenmiştir. Buna göre toplu iş sözleşmeleri en az 1 yıl en fazla 3 yıl olmak üzere akdedilebilir ve taraflar aralarında anlaşarak bu süreyi kısaltamayacakları gibi uzatmaları da söz konusu olmaz. Toplu iş sözleşmesinin sona ermesi ile sözleşmenin bazı hükümlerini iş sözleşmesi hükmü olarak devam edecektir. Ancak toplu iş sözleşmesinin art etkisinden bahsedebilmek için sözleşmeden yararlanıyor olmak gerekir. Dolayısıyla sözleşmenin sona ermesinden sonra işe giren işçiler için sözleşmenin art etkisinden bahsedilemeyecektir.

Son olarak toplu iş sözleşmesini etkilemeyen durumlar incelendiğinde Kanunun açık hükmü gereği taraf sendikanın tüzel kişiliğini kaybetmesi, faaliyetinin durdurulması, işçi sendikasının yetkiyi kaybetmesi ve toplu iş sözleşmesinin uygulandığı yerlerde işverenin ya da işyerinin girdiği işkolunun değişmesinin toplu iş sözleşmesinin sona erdirmeyecektir. Ancak işçinin bağlı bulunduğu işkolu değişikliği sendika üyeliğini sona erdireceğinden işçi artık toplu iş sözleşmesinden yararlanamayacaktır. İşyerinin bağlı bulunduğu işkolunun değişmesinin toplu iş sözleşmesini etkilememesi ancak işçinin bağlı bulunduğu işkolunun değişmesi ile toplu iş sözleşmesinden yararlanamaması hususu birbiriyle çeliştiği gerekçesiyle öğretilmiş ve eleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- A. Can Tuncay ve Burcu SAVAŞ. Toplu İş Hukuku. İstanbul: Beta, 2013.
- Ali Güzel ve Deniz Ugan Çatalkaya. İşyerinin veya Bir Bölümünün Devrinin Toplu İş Sözleşmesine Etkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, no. 15 (2013): 147-199.
- Can Tuncay. Karar İncelemesi. 1992, http://www.ceis.org.tr/dergi/mayis1992/karar_incelemesi.pdf
- Didem Yardımcıoğlu. Toplu İş Sözleşmesi Hükümlerinin İş Güvencesi Hükümleri Üzerindeki Etkisi. İÜHFİM, no. 74 (2016): 789-818.
- Ender Kızıllıray. Toplu İş Sözleşmesi İle Getirilen Düzenlemelerin Kapsam Dışı Personele Uygulanabilirliği. Sicil, no. 27 (2012).
- Ercüment Özkara. The Provisions of Collective Bargaining Agreement Applied To All The Employees. PressAcademia Procedia, no. 1 (2017): 576-581.
- Fevzi Şahlanan. Toplu İş Hukuku. İstanbul: Oniki Levha, 2020.
- İbrahim Subaşı. 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununda Toplu İş Sözleşmesinin Teşmili. Çalışma ve Toplum Dergisi, no. 39 (2013): 213-218.
- İbrahim Subaşı. Sendikalı Olmayan veya Taraf Sendika Üyesi Olmayan İşçilerin Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanması. Sicil, no.14 (2009).
- İbrahim Subaşı. Toplu İş Sözleşmesinin Taraflarca Değiştirilmesi. İÜHFİM-LXXIV Özel Sayı 2. Cilt (2016): 989-1020.
- Kübra Doğan Yenisey. Sendikal Örgütlenmede İşkolu Esası ve İşkolunun Belirlenmesi. Çalışma ve Toplum, no. 39 (2013).
- Kübra Doğan Yenisey. Toplu İş Sözleşmesinin Art Etkisi Kazanılmış Hakların Korunması. Sicil, no. 18 (2010): 165-173.
- Melda Sur. İş Hukuku Toplu İlişkiler. Ankara: Turhan, 2017.
- Melda Sur. 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanununun Uluslararası Normlar Açısından Değerlendirilmesi. Çalışma ve Toplum, no. 39 (2013): 317-356.
- Murat Kandemir. Toplu İş Sözleşmesinin Uygulanma Alanı. Çalışma ve Toplum, no. 39 (2013): 167-214.
- Nizamettin Aktay ve Kadir Arıcı ve E. Tuncay Senyen Kaplan. İş Hukuku. Ankara: Gazi, 2013.
- Nuri Çelik ve Nurşen Caniklioğlu ve Talat Canbolat. İş Hukuku Dersleri. İstanbul: Beta, 2019.

Nüvit Gerek. Dayanışma Aidatı Ödeyerek Toplu İş Sözleşmesinden Yararlanma. Sicil, no. 16 (2009): 137-143.

Orhan Ersun Civan. Toplu İş Sözleşmesinin Taraflarca Değiştirilmesi. Legal İSGHD, no. 57 (2018): 47-125.

Sevil Doğan. Toplu İş Sözleşmesinin Art Etkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, no 15 (2014): 781-812.

Talat Canbolat. Toplu İş Sözleşmesinin Düzeyi ve Türleri. İstanbul: Beta, 2013.

Ünal Narmanlıoğlu. İş Hukuku II Toplu İş İlişkileri, İstanbul: Beta, 2013.

HUZUR VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE İLİŞKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN BİR İNCELEME

Kemal EYÜBOĞLU¹

Enis TÜYSÜZ²

ÖZET

Liberalleşmenin ticari hayatta etkisini göstermesiyle birlikte doğrudan yabancı yatırımların önemi ülkeler tarafından anlaşılmaya başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, yabancı sermaye akışını kendi ülkelerine çekebilmek için buna uygun strateji ve politikalar uygulamaya koymaktadır. Çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde (Türkiye, Rusya, Brezilya, Hindistan, Nijerya, Pakistan ve Endonezya) huzur ile doğrudan yabancı yatırım girişleri arasındaki ilişki, 2006-2017 dönemi ele alınarak analiz edilmiştir. Huzura ilişkin veriler Ekonomi ve Huzur Enstitüsü tarafından 2007'den beri yayınlanan Küresel Huzur Endeksi ile ölçülmüştür. Ayrıca çalışmada ekonomik büyüme, pazar büyüklüğü ve ticari açıklık kontrol değişkenleri de modele eklenmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Eşbütünleşme testi sonuçları, değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermiştir. FMOLS ve CCEMG tahmincileri ise, ülkede huzur seviyesinin artmasının, gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı girişleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre huzur seviyesinin artması ülkeye yabancı sermaye girişini hızlandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Huzur Endeksi, Doğrudan Yabancı Sermaye, Gelişmekte Olan Ülkeler, Panel Veri Analizi

THE RELATIONSHIP BETWEEN PEACE AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT: A STUDY ON DEVELOPING COUNTRIES

ABSTRACT

With the effect of liberalization in commercial life, the importance of foreign direct investments has started to be understood by countries. Especially developing countries are implementing appropriate strategies and policies in order to attract foreign capital flow to their countries. In this study the nexus between peace and foreign direct investment inflows are analyzed covering the 2006-2017 period in developing countries (Turkey, Russia, Brazil, India, Nigeria, Pakistan and Indonesia). The data on peace have been measured by the Global Peace Index published since 2007 by the Institute of Economy and Peace. In addition, economic growth, market size and trade openness control variables are also added to the model in the study. The long-term relationship between variables has been analyzed by Westerlund (2007) panel cointegration test. The cointegration test results showed that the variables move together in the long run. FMOLS and CCEMG estimators have found that increasing the peace level has a positive effect on foreign direct inflows in developing countries. Accordingly, increasing the level of peace will accelerate the foreign capital entry into the country.

Keywords: Global Peace Index, Foreign Direct Investment, Developing Countries, Panel Data Analysis

1.GİRİŞ

Doğrudan yabancı yatırım (DYY), bir ülkedeki firmaların veya bireylerin başka bir ülkede bulunan iş alanlarına yaptığı yatırımlardır. Genel olarak, bir yatırımcı yabancı ticari

¹Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, kemaleyuboglu@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2108-9732

²Yüksek lisans öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, İşletme Bölümü, enistuysuz061@hotmail.com ORCID: 0000-0001-9999-1067

faaliyetler kurduğunda veya yabancı bir şirkete sahip olma ya da menfaatin kontrolü de dâhil olmak üzere ticari varlık edindiğinde DYY gerçekleşir. Dünya genelinde küreselleşme sürecinin başlamasıyla birlikte ekonomi ve ticarete liberalleşme hareketleri de hız kazanmıştır. Bu süreç ile birlikte sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için DYY'nin taşıdığı önem özellikle gelişmekte olan ülkeler için fark edilmiştir. DYY'nin öneminin anlaşılmasıyla beraber ülkeler bu yatırımları kendi bünyelerine çekmek için mevcut pazar ortamlarını daha cazip hale getirecek strateji ve politikalar uygulamaya başlamışlardır (Özcan ve Arı, 2010: 66).

DYY'ler, ilk dönemlerinde gelişmiş ülkelere yoğun olarak gitmelerine karşın; 1980'li yıllardan sonra gelişmekte olan ülkelere doğru bir yönelme söz konusu olmuştur. Birleşmiş Milletler' in Dünya Yatırım Raporuna (2015) göre, gelişmekte olan ülkeler dünya çapındaki DYY'lerin %55'ini kendilerine çekmektedir (Nur ve Dilber, 2017: 16). DYY hem sermaye sahibi ülkeye hem de yatırım yapılan ülkeye birçok avantaj sağlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler sürdürülebilir kalkınma için tasarruflara ihtiyaç duyarlar ve bu tasarrufları sadece kendi kaynaklarından değil yurt dışı kaynaklardan da sağlamaya çalışırlar. Ülkeler DYY'nin sağladığı avantajlara sahip olmak ve iktisadi belirsizliklere karşı ayakta kalabilecek bir ekonomik yapıya kavuşmak için DYY'leri kendi pazarlarına çekmeye yönelik çeşitli politika ve stratejiler geliştirirler. DYY, yatırım yapılan ülke için işsizlik sorununu gidermeye yönelik katkıda bulunur, ülkeye yeni teknoloji girişi gerçekleşmesini ve mevcut doğal kaynakların etkin kullanımı sağlar. Bunların yanında dış ticaret açığının azaltılmasına ve ekonomik büyümenin hızlanmasına destek olur. DYY, yatırımı yapan ülkeye ise yeni dış pazarlara açılma ve hammaddeye yakınlık gibi faydalar sağlamaktadır (Çütçü ve Kan, 2018: 2).

Yatırım yapmak isteyen sermaye sahipleri, yatırım yapacağı ülke seçiminde karar verirken göz önünde bulunduracağı bazı önemli faktörler vardır. Fakat bu faktörler ülkeden ülkeye ve dönemden döneme farklılıklar gösterebilmektedirler. Çünkü her ülkenin yatırım için aradığı uygun şartlar birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yapılan DYY'leri etkileyen faktörlere yönelik literatürde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre sermaye sahibi ülkelerin yatırım yapmak istedikleri ülkelerde dikkat ettikleri faktörler ekonomik istikrar, vergiler, ekonomik büyüme, hukuk, güvenlik, döviz kurları, enflasyon, ucuz hammadde ve enerji, pazara yakınlık durumu ve bürokrasinin yoğunluğu gibi faktörlerdir (Dawson, 1998; Busse, 2003; Yang, 2007; Bahar, 2010, Satorvic ve Muslija, 2017; Yorulmaz vd., 2018; Acaravcı vd., 2018). Bu faktörlerin

yanında yatırımın yapılacağı ülkenin piyasa hacmi, işgücü maliyeti ve sahip olduğu mevcut altyapı sistemleri de önem arz etmektedir. Tüm bu faktörlerin yatırımın geleceği ile ilgili belirleyici unsurlar olduğu bilinmektedir (Nur ve Dilber, 2017: 17).

Literatürde DYY ile birçok faktörün (demokrasi, ekonomik özgürlük, turizm gibi) ilişkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada ise diğer çalışmalardan farklı olarak yatırım yapılacak ülkedeki huzur ortamının DYY girişleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yazarlarca yapılan literatür taramasına göre huzur-DYY ilişkisine yönelik bir çalışma bulunamamıştır. Çalışmada ülkelerdeki huzurun ölçüsü olarak Ekonomi ve Huzur Enstitüsü tarafından 2007'den beri yayınlanan Küresel Huzur Endeksi (Global Peace Index) kullanılmıştır. Yüksek huzur endeksi puanı, ülkede huzur ortamının düşük olduğu anlamına gelirken, düşük huzur puanı ülkedeki huzur ortamının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca çalışmada yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan ikinci nesil panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Böylece sonuçlarının daha güvenilir olması sağlanmıştır. Çalışmadan elde edilecek sonuçların politika yapıcılara önemli ipuçları sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü DYY girişleri için ev sahibi ülkede yatırım dostu ve elverişli bir ortam gereklidir (Buckley vd., 2002).

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde düzenlenmiştir. Bir sonraki bölümde DYY ile ilişkisi araştırılan çalışmalar özetlenmiştir. 3. bölümde çalışmada kullanılan veri ve metodoloji açıklanmıştır. 4. bölümde ise çalışmadan elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise çalışma özetlenmiş ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde DYY ile bazı değişkenler arasındaki ilişki farklı ülkeler ve farklı zaman dilimleri açısından ele alınmıştır. Literatürde demokrasi ile DYY arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların birçoğunda iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Örneğin, Busse (2003) DYY ile demokrasi arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Gelişen 69 ülkenin ele alındığı çalışmanın analiz dönemi 1972-1999 yılları arasında kapsamaktadır. Analiz sonucunda DYY'lerin demokratik ülkelere daha yoğun şekilde girdiği tespit edilmiştir. Li ve Resnick (2003) demokratik kurumların DYY üzerinde bir etkisinin olup olmadığını araştırmışlardır. Bu doğrultuda 1982-1985 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada gelişmekte olan 53 ülke ele alınmış ve demokrasinin DYY girişlerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Guerin ve Manzocchi (2009) 1992-1994 dönemi için gelişmekte olan ülkelere yapılan DYY'lerde ev sahibi ülkelerdeki siyasi rejimin etkisinin olup

olmadığını incelemişlerdir. Analiz sonuçları ev sahibi ülkedeki demokrasi oranının DYY miktarını pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Arslan ve Ökten (2010) 1970-2010 dönemi için Johansen eşbütünleşme yöntemini kullanarak DYY ile demokrasi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları DYY ile demokrasi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca, demokrasiden doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Asiedu ve Lien (2011) ev sahibi ülkenin sahip olduğu doğal kaynakların demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi değiştirip değiştirmediğini incelemişlerdir. Demokrasi ile DYY arasındaki ilişkinin, kaynak ihracatı yapan ve yapmayan ülkeler için aynı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Panel veri analizi ile 112 gelişmekte olan ülke için 1982-2007 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada, 90 ülkede demokrasi artışının DYY'leri arttırdığı, 22 ülkede ise bu artışın DYY'leri azalttığı sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak, demokrasinin DYY üzerindeki etkisinin doğal kaynakların türüne değil büyüklüğüne bağlı olduğu tespit edilmiştir.

Molaei ve Ahmadi (2013) demokrasi ve DYY arasındaki ilişkiyi 36 gelişmiş, 68 gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülke grupları açısından incelemiştir. 1995-2010 döneminin ele alındığı çalışmada panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre demokrasinin DYY üzerindeki etkisi gelişmiş ülkeler için pozitif, gelişmekte olan ülkeler için negatif, en az gelişmiş ülkeler için ise istatistiksel açıdan anlamsızdır. Derbali vd. (2015) yaptıkları çalışmada demokratik geçiş ile DYY arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 1980-2010 yılları arasında 173 ülke (44 tanesi demokratik geçiş yaşamış) verileri ele alınmıştır. Çalışma sonucunda demokratik geçişlerin DYY'leri pozitif yönde etkilediği ve doğrudan yabancı yatırımlarda önemli artışa sebep olduğu tespit edilmiştir. DYY ile demokrasi arasında herhangi bir ilişki olmadığını tespit eden çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Resnick (2001) çalışmasında demokrasi ile DYY ilişkisini Asya, Latin Amerika ve Karayipler özelinde araştırmıştır. Çalışma sonucunda demokrasi ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Yang (2007) 1983-2002 dönemi için siyasi rejimler ile DYY ilişkisini 134 ülkeden oluşan bir örneklem için incelemiştir. Analiz sonucunda demokrasi ve DYY arasında ilişki olduğuna dair herhangi bir bulgu elde edilememiştir. Okafor vd. (2011) Sahraaltı Afrika ülkeleri için DYY ve demokrasi arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. EKK ile 1996-2008 dönemi verileri kullanılmış ve örneklem 48 Afrika ülkesinden oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda demokrasi ile DYY arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Literatürde bazı çalışmalar ise DYY ile turizm arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Tang vd. (2007) DYY ile turizm arasındaki ilişkiyi Çin açısından araştırmışlardır. Değişkenler arasındaki olası nedensellik ilişkisinin analizi için Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda DYY'den turizme tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Craigwell ve Moore (2007) çalışmalarında Gelişmekte Olan Ada Devletleri'nde (SIDS), DYY ve turizm arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Bu doğrultuda çalışmalarında panel nedensellik analizi uygulamışlardır. Analiz sonuçlarına göre, değişkenler arasında çift yönlü nedensellik olduğu belirlenmiştir. Fakat bu ilişki ülke grupları için farklılık göstermiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi çoğunlukla DYY'den turizme doğrudur. Bahar (2010) çalışmasında turizmden elde edilen DYY ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişki olup olmadığını Türkiye örneğinde araştırmıştır. Çalışmada EKK yöntemi ve 1986-2006 yıllarına ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye'nin turizmden elde ettiği DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Can ve Çoban (2013) 1963-2010 dönemi Türkiye için yaptıkları çalışmada turizm ile ekonomik büyüme arasında ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca turizmin ekonomik büyümenin nedeni olduğu belirlenmiştir. Rajapakse (2016) çalışmasında Sri Lanka için DYY ile gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ve turist sayısı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Analiz için 1985-2014 dönemi verilerini kullanmış ve DYY, GSYİH ve turist sayısı arasında eşbütünleşme olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Granger nedensellik testi sonucuna göre DYY ile turist sayısı ve DYY ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Işık (2016) 1985-2014 dönemi için turizm harcamaları, DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye açısından ele almıştır. Elde edilen sonuçlar turizm harcamalarından ekonomik büyümeye çift yönlü; turizm harcamalarından DYY'ye doğru tek yönlü ve DYY'den ekonomik büyümeye doğru çift yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Satrovic ve Muslija (2017) 1995-2015 dönemini ele alarak Johansen testi kullanmış ve turizm ile DYY arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelemişlerdir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre DYY ile turizm arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Granger nedensellik testi sonuçlarına göre turizmden DYY'ye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Şahbaz ve Mızrak (2017) 1974-2014 dönemi için eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanarak Türkiye'de DYY ile turizm gelirleri arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda turizm gelirleri ile DYY arasında uzun

dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, DYY'lerdeki artışın turizm gelirlerini pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Literatürde DYY ile ilişkisi incelenmiş bir diğer değişken ise ekonomik özgürlüktür. Bu çalışmaların birçoğunda ekonomik özgürlük ile DYY arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Örneğin Dawson (1998) çalışmasında 1975-1990 dönemi için tüm ülkelerde kurumlar, yatırımlar ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Verilerin analizi için panel regresyon modelini kullanmıştır. Analiz sonuçlarına göre ekonomik özgürlüğün yatırımlar üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğu ve bu etki yoluyla da ekonomik büyümeyi de etkilediği tespit edilmiştir. Bengoa ve Sanchez-Robles (2003) 1970-1999 dönemi verileri ile panel regresyon analizi kullanarak ekonomik özgürlük ile DYY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Latin Amerika'da bulunan 18 ülke açısından araştırmışlardır. Çalışmada ev sahibi ülkenin ekonomik özgürlüğü ile ev sahibi ülkeye gerçekleştirilen DYY arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesi ile ev sahibi ülkeye yapılan DYY arasında pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Dawson (2003) yaptığı çalışmasında ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmıştır. Analiz için 1970-2000 yılları arasında verisi olan tüm ülkeler örnekleme dahil edilmiş ve panel nedensellik analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, değişkenler arasında karşılıklı etkileşim olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile genel ekonomik özgürlük seviyesinin büyümeye neden olduğu ve özgürlükteki değişimlerin büyüme ile belirlendiği ifade edilmiştir.

Kobeissi (2005) 1990-2001 dönemi için panel regresyon analizi kullanarak MENA ülkeleri için yönetim, yasal çerçeve ve ekonomik özgürlükler gibi faktörlerin DYY üzerindeki etkilerini incelemiştir. Analiz sonucunda ekonomik özgürlüğün DYY üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir. Gvartney vd. (2006) 1980-2000 verileri dikkate alınarak 94 ülke için ekonomik özgürlük seviyesi ile DYY düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemek için panel regresyon analizi uygulamışlardır. Analiz sonucunda ekonomik özgürlük seviyesi ile DYY düzeyi arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasında da pozitif bir ilişki olduğu, ekonomik büyümenin özgürlük üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Savaşan ve Dursun (2006) 101 ülke için DYY ile ekonomik özgürlükler arasındaki etkileşimi incelemiştir. Çalışma sonucunda, ekonomik özgürlük seviyesi yüksek olan ülkelerin, seviyesi düşük olanlara oranla daha fazla DYY çektikleri belirlenmiştir.

Tintin (2013) panel regresyon analizi kullandığı çalışmasında 18 ülke için doğrudan yabancı yatırımlarını belirleyen ekonomik ve kurumsal faktörleri 1996-2009 dönemi verilerini ele alarak analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, GSYİH, cari açık, AB üyeliği ve ekonomik özgürlük faktörlerinin DYY üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Acaravcı vd. (2018) Türkiye’de 1995-2015 dönemi verileri için ARDL modeli kullanarak ekonomik özgürlük ile DYY ve yurt içi yatırım harcamaları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca kişi başı reel gelir ile ekonomik özgürlüklerin yurt içi harcamaları pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada 2006- 2017 dönemi için 7 gelişmekte olan ülkenin (Türkiye, Rusya, Brezilya, Hindistan, Nijerya, Pakistan ve Endonezya) yıllık verilerini kullanmaktadır. Çalışmada bu 7 ülkenin seçilmesinin nedeni ilgili dönem itibariyle bu ülkelere ait değişkenlerde herhangi bir eksik veri bulunmamasıdır. Diğer gelişmekte olan ülkelerde ise bazı yıllara ait veriler eksik veya tüm dönem için hesaplanmamıştır. Doğrudan yabancı yatırım girişlerine ilişkin veriler, Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Barış düzeyini belirlemek için Ekonomi ve Barış Enstitüsü tarafından yayınlanan Küresel Barış Endeksi verileri kullanılmıştır. Küresel Barış Endeksi verileri 2006 yılından itibaren hesaplandığından çalışmanın analiz dönemi 2006 yılından itibaren başlatılmıştır. Küresel Barış Endeksi yazarların bildiği kadarıyla makroekonomik açıdan sadece Kollias ve Papadamou (2019) tarafından turizm ile huzur arasındaki ilişkiyi araştırmak için kullanılmıştır. Yüksek huzur puanı düşük huzur ortamı anlamına gelirken, düşük huzur puanı ülkede yüksek huzur ortamı olduğu anlamına gelmektedir.

Huzurun varlığının ya da yokluğunun tespiti için 23 gösterge belirlenmiştir ve bu göstergeler 3 ana başlık altında bölümlendirilmiştir. Bu 3 ana başlık şu şekildedir:

- Devam eden ulusal ve uluslararası çatışmalar,
- Toplumdaki emniyet ve güvenlik oranı
- Askerileşme durumu

Her bir gösterge 1-5 arası bir skalada puanlanmıştır. Endeksteği nitel göstergeler Ekonomi İstihbarat Birimi (Economics Intelligence Unit’s) tarafından puanlandırılmıştır. Nicel verilerde yine aynı ekip tarafından yapılan tahminlere dayanmaktadır. Endeksin hesaplanmasında kullanılan ana ve alt başlıklar aşağıda ifade edilmiştir.

a) Devam eden ulusal ve uluslararası çatışmalar

Endeksin hesaplanabilmesi için göz önünde bulundurulmuş 23 göstergeden 5 tanesi bu ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar:

- İç ve dış çatışmaların sayısı
- Dış kaynaklı çatışmaların neden olduğu tahmini ölüm sayısı
- İç kaynaklı çatışmaların neden olduğu ölüm sayısı
- Örgütlü iç çatışma seviyesi
- Komşu ülkelerle ilişkiler

b) Toplumdaki emniyet ve güvenlik oranı

23 göstergenin 10 tanesi bir ülkenin, toplumdaki suçluluk algısından insan haklarına saygıya ve cinayet ve şiddet içerikli suç oranına kadar olan güvenlik seviyesini ölçmektedir. Bu göstergeler:

- Toplumdaki suçluluk algısı
- Ülkedeki mülteci ve yerinden edilmiş insan sayısının nüfusa oranı
- Siyasi istikrarsızlık
- Siyasi terör ölçeği
- Potansiyel terör eylemleri
- 100.000 kişi başına düşen cinayet sayısı
- Şiddet içerikli suç seviyesi
- Şiddet gösterileri ihtimali
- 100.000 kişi başına düşen hapsedilmiş kişi sayısı
- 100.000 kişi başına düşen güvenlik görevlisi ve polis sayısı

c) Askerileşme Göstergeleri

Göstergelerden 8 tanesi askerileşme ve silaha erişim seviyesinin ölçümüne dayalıdır.

Bunlar:

- GSYH'nin yüzdesi olarak askeri harcamalar
- 100.000 kişi başına düşen silahlı kuvvet elemanı
- 100.000 kişi başına düşen ana konvansiyonel silahların ithalat hacmi
- 100.000 kişi başına düşen ana konvansiyonel silahların ihracat hacmi
- Birleşmiş Milletler koruma misyonu için bütçe desteği
- 100.000 kişi başına düşen toplam ağır silah sayısı
- Hafif silahlara erişimin kolaylığı
- Askeri imkan ve kabiliyet

Endeksin Ağırlıklandırılması

Göstergelerin her biri görece önem düzeylerine göre 1-5 ölçek aralığında puanlandırılır. Bu puanlama Tablo 1’de gösterilmiştir. Küresel Huzur Endeksi (KHE), gösterge grubundan iki alt bileşen hesaplanmıştır:

- Yurt içi huzur ölçüsü
- Yurt dışı huzur ölçüsü

Endeks hesaplanırken iç huzur ölçüsüne %60, dış huzur ölçüsüne %40 ağırlık uygulanarak formüle edilmiştir. İç huzur ölçüsüne daha büyük bir ağırlık verilmesinin sebebi iç huzur seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde dış çatışmaların seviyesinin düşük olacağı görüşünün hâkim olmasıdır.

Tablo 1. Küresel Huzur Endeksi Göstergeleri ve Önem Düzeyleri

Göstergeler	Ağırlık (1-5)
İç Huzur	60%
Dış Huzur	40%
Toplumdaki Suçluluk Algısı	4
100.000 kişi başına düşen güvenlik görevlisi ve polis sayısı	3
100.000 kişi başına düşen cinayet sayısı	4
100.000 kişi başına düşen hapsedilmiş kişi sayısı	3
Hafif silahlara erişimin kolaylığı	3
Örgütlü iç çatışma seviyesi	5
Şiddet gösterileri ihtimali	3
Şiddet içerikli suç seviyesi	4
Siyasi istikrarsızlık	4
Siyasi terör ölçeği	4
100.000 kişi başına düşen ana konvansiyonel silahların ithalat hacmi	2
Potansiyel terör eylemleri	1
İç kaynaklı çatışmaların neden olduğu ölüm sayısı	5
GSYİH’nin yüzdesi olarak askeri harcamalar	2
100.000 kişi başına düşen silahlı kuvvet elemanı	2
Birleşmiş Milletler koruma misyonu için bütçe desteği	2
100.000 kişi başına düşen toplam ağır silah sayısı	3
100.000 kişi başına düşen ana konvansiyonel silahların ihracat hacmi	3
Askeri imkan ve kabiliyet	2
Ülkedeki mülteci sayısının, nüfusun yüzdesine oranı	4
Komşu ülkelerle ilişkiler	5

İç ve dış çatışmaların sayısı	5
Dış kaynaklı çatışmaların neden olduğu tahmini ölüm sayısı	5

Kaynak: Institute for Economics and Peace, Global Peace Index Report

Sonuçların ihmal edilen değişken yanlılığı (omitted bias problem) maruz kalma olasılığını en aza indirmek için 3 kontrol değişkeni (ekonomik büyüme, pazar büyüklüğü ve ticari açıklık) modele eklenmiştir. Analizlerde değişkenlerin doğal logaritmik halleri kullanılmıştır.

İlk kontrol değişkeni ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme, büyüme potansiyeli, yeni teknolojilere adaptasyon ve bir ülkenin iç dinamikleri, yabancı yatırımcıları ve çokuluslu şirketleri, karlı iş fırsatlarından yararlanma konusunda motive etmektedir. Bu nedenle, teorik olarak, büyüme ve DYY birbirine bağlıdır (Shahzad vd., 2016). Büyüme verisi olarak 2010 sabit fiyatlı kişi başına GSYİH kullanılmıştır.

İkinci kontrol değişkeni ülkenin pazar büyüklüğüdür. Daha büyük piyasaların daha fazla DYY çekmesi muhtemeldir, çünkü yabancı yatırımcılar yatırımlarından daha fazla gelir elde edeceklerini varsayabilir (Li ve Resnick, 2003). Buna karşın, küçük piyasalar, yatırımların büyüyebileceği elverişli bir iklim sağlayamayabilir. Bu değişken toplam nüfus ile ölçülmüştür.

Son kontrol değişkeni ise ticari açıklıktır. Bir ülkedeki DYY seviyesi ülkenin sermaye hareketliliğine açıklığının derecesine de bağlıdır (Abadie ve Gardeazabal, 2008). Önceki çalışmalar, daha fazla uluslararası ticaret yapan ülkelerin daha fazla DYY alma eğiliminde olduklarını göstermiştir (Büthe ve Milner, 2008). Bu değişkeni ölçmek için, ticari açıklık (ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ya oranı) verisi kullanılmıştır. Kontrol değişkenlerine ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmeden önce her bir değişkenin durağan oldukları seviyeler belirlenecektir. Ancak panel veri analizlerinde paneli oluşturan yatay kesitler (ülkeler) arasında bağımlılığın ve katsayıların homojen olup olmaması elde edilecek sonuçları önemli ölçüde etkileyebilecektir. Bu nedenle değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığının ve aynı zamanda eğim katsayılarının homojenliğinin incelenmesi gerekmektedir.

Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığı, Berusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) CD testleriyle analiz edilebilmektedir. Berusch-Pagan (1980) LM testi dönem sayısı ülke sayısından büyük olduğunda ($T > N$), Pesaran (2004) CD testi ise

hem dönem sayısı ülke sayısından büyük hem de ülke sayısı dönem sayısından büyük olduğu durumlarda ($T > N$, $N > T$) kullanılabilir. (T>N, N>T) kullanılabilir.

Her 2 testte de H_0 hipotezi paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olmadığını ifade etmektedir. Testler sonucunda elde edilecek değerlerin 0,10 seviyesinde anlamlı olması durumunda H_0 hipotezi reddedilecektir. Diğer bir ifade ile birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olduğuna karar verilecektir.

Katsayılarının homojenliği ise Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Swamy testi ile incelenmiştir. Bu testte H_0 hipotezi eğim katsayılarının homojen olduğunu ifade etmektedir. Hesaplanan değer 0,10 seviyesinde anlamlı olması durumunda H_0 hipotezi reddedilecektir. Diğer bir ifade ile eğim katsayılarının heterojen olduğuna kanaat getirilecektir.

Çalışmada değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunması ve katsayıların heterojen olması durumunda, 1. nesil birim kök ve eşbütünleşme testleri ile yapılan analiz sonuçları sapmalı ve tutarsız olabilecektir. Bu yüzden değişkenlerin durağan oldukları seviyeler Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve 2. nesil birim kök testi olan Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller (CADF) panel birim kök testi ile incelenmiştir.

Yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan CADF testi, $T > N$ ve $N > T$ durumlarında kullanılabilir. CADF testinde hesaplanan değer CADF kritik tablo değerinden büyük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilir ve değişkenin durağan olduğu sonucuna ulaşılır.

Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği göz önünde bulunduran bir testtir. Westerlund (2007) testi hata düzeltme modeline dayalıdır ve bu test için 4 istatistik önerilmiştir. Eğim katsayılarının heterojen olması durumunda G_t ve G_a ; eğim katsayılarının homojen olması durumunda ise P_t ve P_a sonuçları dikkate alınmalıdır.

Çalışmada uzun dönem katsayıları Pedroni (2001) tarafından geliştirilen Tam Uyarlanmış Panel EKK (Panel FMOLS) ve Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) tahmincileri ile hesaplanmıştır. Panel FMOLS panel modelinde heterojenliği göz önünde bulundurabilirken yatay kesit bağımlılığını ihmal etmektedir. CCEMG tahmincisi ise yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate almaktadır. Ayrıca, CCEMG tahmincisi yapısal kırılmalar olması durumunda da güvenilir sonuçlar vermektedir (Atasoy, 2017: 736).

4. AMPİRİK BULGULAR

Panel geneline ve ülkelere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir. Buna göre çalışma dönemi çerçevesinde en düşük ortalama DYY girişinin Pakistan’a, en yüksek ortalama DYY girişinin ise Brezilya’ya olduğu görülmektedir.

Huzur ortamı açısından ise ortalama en düşük huzur ortamının Pakistan’da, en yüksek huzur ortamının ise Endonezya’da olduğu belirlenmiştir. En yüksek ortalama ekonomik büyümenin Türkiye’ye, en düşük büyümenin Pakistan’a ait olduğu belirlenmiştir. Ortalama en yüksek pazar büyüklüğü Hindistan’a, en düşük pazar büyüklüğü ise Türkiye’ye aittir. Ortalama ticari açıklığın en yüksek ve en düşük olduğu ülkeler sırasıyla Türkiye ve Brezilya’dır.

Tablo 2. Panel Geneline ve Ülkelere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Std. Hata	Çarpıklık	Basıklık
Panel	HUZ	0.91	1.15	0.57	0.17	-0.39	1.97
	DYY	23.43	25.34	20.57	1.18	-0.38	2.28
	EKO	8.30	9.61	6.92	0.96	-0.04	1.37
	PAZ	19.17	21.02	18.05	0.81	1.19	3.81
	TİC	3.67	4.07	3.03	0.29	-0.67	2.09
Türkiye	HUZ	0.91	1.06	0.82	0.08	1.16	0.13
	DYY	23.38	23.82	22.87	0.31	-0.26	-0.87
	EKO	9.39	9.61	9.21	0.14	0.20	-1.55
	PAZ	18.12	18.21	18.05	0.05	0.20	-1.27
	TİC	3.90	3.99	3.83	0.05	0.12	-1.27
Rusya	HUZ	1.07	1.15	0.82	0.09	-2.59	7.49
	DYY	24.34	25.04	22.65	0.64	-1.74	4.02
	EKO	9.31	9.38	9.18	0.06	-0.97	0.31
	PAZ	18.78	18.79	18.78	0.00	1.33	-0.33
	TİC	3.89	4.00	3.83	0.06	0.81	-0.59
Brezilya	HUZ	0.74	0.79	0.70	0.03	0.03	-1.79
	DYY	24.84	25.34	23.69	0.50	-1.35	1.31
	EKO	9.31	9.39	9.19	0.06	-0.53	-0.57
	PAZ	19.11	19.16	19.06	0.03	-0.16	-1.10
	TİC	3.21	3.31	3.10	0.06	-0.29	-0.18
Hindistan	HUZ	0.92	0.94	0.86	0.03	-1.82	2.54
	DYY	24.21	24.52	23.72	0.27	-0.44	-1.04
	EKO	7.29	7.59	7.01	0.19	0.20	-1.07
	PAZ	20.95	21.02	20.87	0.05	-0.15	-1.02
	TİC	3.87	4.02	3.69	0.12	-0.09	-1.35

Nijerya	HUZ	1.01	1.07	0.82	0.07	-2.11	5.37
	DYY	22.45	22.90	21.87	0.34	-0.24	-0.86
	EKO	7.74	7.85	7.56	0.10	-0.74	-0.64
	PAZ	18.92	19.07	18.78	0.10	0.00	-1.22
	TİC	3.54	3.98	3.03	0.30	-0.55	-0.65
Pakistan	HUZ	1.09	1.15	0.99	0.06	-0.79	-0.76
	DYY	21.55	22.44	20.57	0.58	0.19	-0.61
	EKO	6.99	7.11	6.92	0.06	1.04	0.14
	PAZ	18.99	19.10	18.87	0.08	-0.04	-1.29
	TİC	3.44	3.57	3.23	0.11	-1.00	-0.18
Endonezya	HUZ	0.64	0.75	0.57	0.05	0.85	1.21
	DYY	23.23	23.95	22.24	0.68	-0.51	-1.70
	EKO	8.11	8.33	7.87	0.15	-0.08	-1.24
	PAZ	19.33	19.39	19.25	0.05	-0.15	-1.24
	TİC	3.86	4.07	3.62	0.14	-0.29	-0.49

Tablo 3'te panel modelinin yatay kesitsel bağımlılığına ve homojenliğine ilişkin bulgular raporlanmıştır. Bulgular, yatay kesit bağımlılığını test istatistiklerinin olasılık değerlerinin 0,10'dan küçük olduğunu göstermektedir. Bu durumda panelin yatay kesit bağımlılığı içermediğini ifade eden H₀ hipotezi reddedilmiştir. Swamy testi sonuçları ise 0.01 seviyesinde istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla model için H₀ hipotezi reddedilmiş ve eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 3. Yatay-kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testi Sonuçları

Yatay-kesit Bağımlılık Testleri	ist-değeri	p-değeri
Breusch-Pagan LM	54.48440	0.000
Pesaran CD	3.65432	0.001
Homojenlik Testi	ist-değeri	p-değeri
Δ	4.1209	0.000
Δ_{adj}	4.4328	0.000

Panel modeli yatay kesitsel bağımlılık ve heterojenliğe sahip olduğunun değişkenlerin durağan oldukları seviyelerin belirlenmesinde CADF panel birim kök testi kullanılmıştır. CADF bulguları Tablo 4'te rapor edilmiştir. Buna göre test değişkenlerin seviye hallerine uygulandığında H₀ hipotezi reddedilememiştir. Ancak test, değişkenlerin ilk farklarına uygulandığında, H₀ hipotezi tüm değişkenler için reddedilmiştir. Başka bir ifade ile değişkenlerin birinci farkında durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 4. CADF Panel Birim Kök Testi

	t-bar	Z[t-bar]	Olasılık Değeri
Huzur	-1.128	1.413	0.921
Δ Huzur	-2.295	-1.420	0.078
DYY	-2.121	-0.997	0.159
Δ DYY	-2.555	-2.0520	0.020
Büyüme	-0.992	1.744	0.959
Δ Büyüme	-2.408	-1.695	0.045
Pazar büyüklüğü	-1.710	1.286	0.901
Δ Pazar büyüklüğü	-3.429	-2.811	0.002
Ticari Açıklık	-1.803	-0.226	0.410
Δ Ticari Açıklık	-2.615	-2.196	0.014

Not: % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık seviyelerinde Pesaran (2007)'nin kritik değerleri sırasıyla -2.66, -2.37 ve -2.22'dir.

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmiş ve test sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. Buna göre her bir test istatistiği istatistiksel açıdan 0.10 seviyesinde anlamlıdır. Diğer bir ifade ile Westerlund (2007) panel eşbütünleşme sonuçları değişkenlerin eşbütünleşik olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır.

Tablo 5. Westerlund (2007) ECM Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İstatistikler	İstatistik Değeri	Z-değeri	Bootstrap p-değeri
G_t	-3.432	-2.135	0.062
G_a	-3.938	1.641	0.043
P_t	-5.958	-1.887	0.050
P_a	-4.448	-0.075	0.030

Not: Westerlund (2007) H_0 hipotezi eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını varsaymaktadır. Test sabitli model için tahmin edilmiştir. Bootstrap değerleri 400 replikasyon ile elde edilen olasılıkları göstermektedir.

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi belirlendikten sonra Pedroni (2001) FMOLS ve Pesaran (2006) CCEMG tahmincileri ile uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. FMOLS ve CCEMG tahmincilerine ilişkin katsayılar Tablo 6'da gösterilmiştir. Buna göre hem FMOLS ve hem de CCEMG tahmincilerine göre huzur endeksindeki düşüş gelişmekte olan ülkelere DYY girişlerini arttırmaktadır. Yani, huzur ortamının arttığı ülkelere DYY girişi hızlanmaktadır. Dolayısıyla, huzurun bu ülkelerde doğrudan yabancı yatırım girişi için çok önemli bir faktör olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Uzun Dönem Katsayıları

Model: $DYY_{it}=f(HUZ_{it}, EKO_{it}, PAZ_{it}, TIC_{it})$	FMOLS		CCEMG	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
Huzur Ortamı	-0.568	0.000	-0.683	0.097

Ekonomik Büyüme	0.761	0.000	0.793	0.090
Pazar Büyüklüğü	0.484	0.000	0.677	0.416
Ticari Açıklık	0.135	0.000	0.051	0.515

Aynı şekilde her iki tahminciye göre ekonomik büyümedeki artış DYY girişini arttırmaktadır. Sonuçlar, büyümekte olan ekonomilerin daha fazla getiri elde etmek için daha iyi fırsatlar sağladığı için yatırımcılar tarafından tercih edildiği görüşünü desteklemektedir. Bu sonuçlar Demirhan ve Masca (2008), Ranjan ve Agrawal (2011), Guesmi ve Teulon (2013) ve Shah and Faiz (2015) 'in çalışmalarında elde ettikleri sonuçlar ile uyumludur. FMOLS tahmincisine göre pazar büyüklüğündeki ve ticari açıklıktaki artış DYY girişlerine olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Bu sonuçlar bu sonuç Mughal ve Akram (2011), Rehman vd. (2011), Anitha (2012) ve Anwar ve Afza (2014) ile örtüşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerinin daha büyük pazarları mal ve hizmetlere talep yaratılmasında ve ölçek ekonomilerinden yararlanılmasında yardımcı olmaktadır. Daha büyük pazar büyüklüğü daha fazla potansiyel tüketiciye yol açacak ve daha fazla fırsat sağlayacaktır. Ticari açıklık bulguları da beklenen sonuçlarla tutarlıdır. Ticari açıklık katsayısı, dışa açıklıktaki artışın DYY girişlerinin artmasına neden olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar Ranjan ve Agrawal (2011), Shah (2011), Srinivasan (2012), Anwar ve Afza (2014) ve Guesmi ve Teulon (2013) ve Shah ve Faiz (2015) bulgularıyla uyumludur. Sonuçlar, ticari açıklığın gelişmekte olan ülkelere DYY girişlerini çekmede önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Yatırımcılar daha açık ve yabancı yatırımları kabul etmeye istekli ekonomilere yatırım yapmayı tercih etmektedirler. Ancak CCEMG tahmincisine göre her iki değişkenin DYY üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamsız bulunmuştur.

SONUÇ

Liberalleşmenin ticari hayattaki etkisini göstermesiyle birlikte DYY'nin önemi ülkeler tarafından anlaşılmaya başlanmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler yabancı sermaye akışını kendi ekonomilerine çekmek için buna uygun strateji ve politikalar uygulamaya koymaktadır.

DYY gelişmekte olan ülkelerde verimlilik, istihdam ve ticaret artışı, yeni teknolojilere ulaşma (Shah, 2009; Mughal ve Akram, 2011; Azam ve Ather, 2015) gibi pek çok olumlu etki yaratmaktadır. Mevcut küreselleşme eğilimleri, gelişmekte olan ülkeleri, ekonomilerini büyütmek için nasıl daha fazla doğrudan yabancı yatırım çekeceklerine odaklanmalarını

teşvik etmektedir. Bu durum, ancak yatırımcılar belirli bir ekonomiye yatırım yapmaya hazır olduklarında mümkündür. Yabancı yatırımcılar yatırımlarının güvende olduğunu düşündükleri ülkelere yatırım yapmayı tercih ederler.

Bir ülkedeki huzur ve güvenlik ortamı, yabancı yatırımcının yatırımı gerçekleştireceği ülke için önemli bir husustur. Çünkü yatırımcı her şeyden önce hem kendini ve hem de yatırımını güvende hissetmek istemektedir. Huzur ve emniyetin olmadığı bir ortamda yatırım yapılması rasyonel değildir.

Bu çalışmada huzur ile doğrudan yabancı sermaye girişleri arasındaki olası ilişkiler, 2006-2017 dönemi için bazı gelişmekte olan ülkeler (Türkiye, Rusya, Brezilya, Hindistan, Nijerya, Pakistan ve Endonezya) açısından analiz edilmiştir. Çalışmada ekonomik büyüme, pazar büyüklüğü ve ticari açıklık değişkenleri kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Öncelikle değişkenlerin durağan oldukları seviyeler CADF panel birim kök testi ile belirlenmiştir. Birinci farklarında durağan oldukları belirlenen değişkenlere Westerlund (2007) panel eşbütünleşme testi uygulanarak olası eşbütünleşme ilişkileri analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda DYY girişleri ile huzur ortamı, ekonomik büyüme, pazar büyüklüğü ve ticari açıklık arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ardından FMOLS ve CCEMG tahmincileri ile uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Buna göre elde edilen sonuçlar gelişmekte olan ülkelerde huzur ortamının iyileşmesinin ülkeye giren DYY'leri arttırdığını göstermiştir.

Yatırımcının gözünde bir ülkenin huzur ve güvenlik durumunu tespit etmeye yönelik bazı göstergeler bulunmaktadır. Bir ülkenin, komşu ülkeler ile olan ilişkileri bu göstergelerin önemlilerinden birisidir. Komşu ülkelerle iyi ilişkilerde bulunan ülkeler, yatırımcının gözünde pozitif izlenim bırakmaktadırlar. Ülkedeki iç ve dış kaynaklı çatışmaların ve bu çatışmaların sebep olduğu ölüm sayısı da yine önemli bir göstergedir. Ülkedeki huzur ortamının sağlanabilmesi için çatışma ve bu çatışmalardan kaynaklanan ölüm sayısının düşük olması gerekmektedir. Çatışma ortamının çok uluslu işletmelerinin yatırım kararlarını etkileme olasılığı yüksektir, çünkü bu gibi ortamlar yatırım fırsatları ve karlılık üzerinde doğrudan zarar verici bir etki yaratmaktadır.

Yatırımın yapılacağı ülke toplumunun asayiş durumu ve suçluluk oranı göstergeleri de yatırımcının gözünde güvenli yatırım ortamı için önem arz etmektedir. Ülkedeki suç oranının yüksek olması, böyle bir ortama yatırım yapma konusunda tereddütler yaşatabilecektir. Bir ülkede huzur ortamının sağlanamaması çalışanların güvensiz bir ortamda daha yüksek maaş

talep etmelerini sağlayabilir. Ayrıca ek güvenlik önlemlerine ihtiyaç duyan yabancı yatırımcılar için çekici bir yatırım ortamı oluşturmak oldukça zorlu bir hale gelecektir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler yatırımcıların arzu ettiği huzurlu ve güvenli yatırım ortamını sağladıkları takdirde, diğer faktörler sabit iken, ülkelere yabancı sermaye çekebileceklerdir. Hükümetler bu doğrultuda, yoksulluk, okur-yazarlık, gelir eşitsizliği, vb. gibi olumsuz faktörleri ortadan kaldırmaya yönelik tedbirleri devreye sokmalıdır. Dış yatırımı çekmek için hükümetler, ülkelerin uluslararası alandaki imajını olumlu yönde etkileyecek tanıtımlar yapmalı ve kamu yatırımlarını arttırmalıdır.

İlerleyen çalışmalarda farklı dönem, ülke/ülke grupları için farklı değişkenler kullanılarak literatüre katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2008). Terrorism and the world economy. *European Economic Review*, 52(1), 1-27.
- Acaravcı, A., Artan, S., Erdoğan, S., & Göktürk, T. B. (2018). Türkiye’de kurumsal kalite, reel gelir ve doğrudan yabancı yatırımlar ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 132-145.
- Anitha, R. (2012). Foreign direct investment and economic growth in India. *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research*, 1(8), 108-125.
- Anwar, Z., & Afza, T. (2014). Impact of terrorism, gas shortage and political instability on FDI inflows in Pakistan. *Science International*, 26(1), 507-511.
- Arslan, Ü., & Ökten, N. Z. (2010). The relations between FDI and democracy: Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 56, 111-123.
- Asiedu, E., & Lien, D. (2011). Democracy, foreign direct investment and natural resources. *Journal of international economics*, 84(1), 99-111.
- Atasoy, B. S. (2017). Testing the environmental Kuznets curve hypothesis across the US: Evidence from panel mean group estimators. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 77, 731-747.
- Azam, M., & Ahmed, A. M. (2015). Role of human capital and foreign direct investment in promoting economic growth. *International Journal of Social Economics*. 42, 98-111.
- Bahar, O. (2010). Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının (DYSY) Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Olası Etkisi: Türkiye Örneği (1986-2006). *Anatolia: Turizm Arastirmalari Dergisi*, 21(1), 27-40.
- Bengoa, M., & Sanchez-Robles, B. (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America. *European journal of political economy*, 19(3), 529-545.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Buckley, P. J., Clegg, J., Wang, C., & Cross, A. R. (2002). FDI, regional differences and economic growth: panel data evidence from China. *Transnational corporations*, 11(1), 1-28.
- Busse, M. (2003). Democracy and FDI. *Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv (HWWA) Hamburg Institute of International Economics, Discussion Paper*, 220, 1-27.
- Büthe, T., & Milner, H. V. (2008). The politics of foreign direct investment into developing countries: increasing FDI through international trade agreements? *American journal of political science*, 52(4), 741-762.
- Craigwell, R., & Moore, W. (2008). Foreign direct investment and tourism in SIDS: Evidence from panel causality tests. *Tourism analysis*, 13(4), 427-432.
- Çoban, O., & Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: nedensellik analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Çütçü, İ., & Kan, E. (2018). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen faktörler: Türkiye Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(3), 1-21.
- Dawson, J. W. (1998). Institutions, investment, and growth: New cross-country and panel data evidence. *Economic inquiry*, 36(4), 603-619.
- Dawson, J. W. (2003). Causality in the freedom-growth relationship. *European Journal of Political Economy*, 19(3), 479-495.
- Demirhan, E., & Masca, M. (2008). Determinants of foreign direct investment flows to developing countries: a cross-sectional analysis. *Prague economic papers*, 4(4), 356-369.
- Derbali, A., Trabelsi Masmoudi, L., & Zitouna, H. (2015). Democratic transition and foreign direct investment: Transition process matters. *MPRA paper*.
- Guerin, S. S., & Manzocchi, S. (2009). Political regime and FDI from advanced to emerging countries. *Review of World economics*, 145(1), 75-91.

- Teulon, F., & Guesmi, K. (2013). Determinants of foreign direct investments in the South Asian Association for regional Cooperation. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 29(6), 1791-1798.
- Gwartney, J. D., Holcombe, R. G., & Lawson, R. A. (2006). Institutions and the Impact of Investment on Growth. *Kyklos*, 59(2), 255-273.
- Işık, C. (2016). Türkiye’de Turizm Harcamaları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analizi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-8.
- Kobeissi, N. (2005). Impact of governance, legal system and economic freedom on foreign investment in the MENA region. *Journal of Comparative International Management*. 8, 20-41.
- Kollias, C., & Papadamou, S. (2019). Peace and Tourism: A Nexus? Evidence from developed and developing countries. *The Singapore Economic Review*, 64(02), 323-339.
- Li, Q., & Resnick, A. (2003). Reversal of fortunes: Democratic institutions and foreign direct investment inflows to developing countries. *International organization*, 57(1), 175-212.
- Molaie, B., & Ahmadi, A. (2013). The Effect Of Democracy, Economic Stability and Political Stability on Foreign Direct Investment, Economic and Social Development: Book of Proceedings, 37-44.
- Mughal, M. M., & Akram, M. (2011). Does market size affect FDI? The Case of Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 2(9), 237-247.
- Nur, H. B., & Dilber, İ. (2017). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Temel Unsurlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 15-45.
- Okafor, C. E., Ujah, N. U., Elkassabgi, A. Y., & Ajalie, W. U. (2011). Democracy and FDI inflow: Evidence of discordance in Sub-Saharan Africa. *International Research Journal of Finance and Economics*, 63, 140-149.
- Özcan, B., & Ari, A. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD Örneği, *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 12, 65-88.
- Pedroni, P. (2001). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In *Nonstationary panels, panel cointegration, and dynamic panels*. Emerald Group Publishing Limited. PESARAN, Hashem (2004), “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, *Cambridge Working Papers in Economics*, 435-454.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93.
- RAJAPAKSE, R. (2016), (2016). The relationship between foreign direct investment and tourism development: An analysis of Granger causality. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research*, 2, 987-993.
- Ranjan, V., & Agrawal, G. (2011). FDI inflow determinants in BRIC countries: A panel data analysis. *International Business Research*, 4(4), 255-263.
- Rehman, C. A., Ilyas, M., Alam, H. M., & Akram, M. (2011). The impact of infrastructure on foreign direct investment: The case of Pakistan. *International Journal of Business and Management*, 6(5), 268.
- Resnick, A. L. (2001). Investors, turbulence, and transition: Democratic transition and foreign direct investment in nineteen developing countries. *International Interactions*, 27(4), 381-398.
- Satrovic, E., & Muslija, A. (2017, October). Foreign direct investments and tourism: Empirical evidence from Turkey, *International Congress on Politic, Economic and Social Studies*, 3, 88-100.
- Savaşan, F., & Dursun, İ. (2006). Ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı yatırımlar: istatistiksel bir analiz, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6, 29-52.
- Shah, M. H. (2009). FDI induced growth in developing countries: does human capital matter. in PhD Conference, Economics Department, University of Leicester, Leicester, UK.

- Shah, M. H. (2015). Terrorism and foreign direct investment: An empirical analysis of SAARC countries. *City University Research Journal*, 5(2), 219-233.
- Shah, M. H. (2010). Bilateral Linkages with OECD and FDI Inflows in Leading Developing Countries. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5(7), 255-270.
- Shahzad, S. J. H., Zakaria, M., Rehman, M. U., Ahmed, T., & Fida, B. A. (2016). Relationship between FDI, terrorism and economic growth in Pakistan: pre and post 9/11 analysis. *Social Indicators Research*, 127(1), 179-194.
- Srinivasan, P. (2011). Determinants of Foreign Direct Investment in SAARC Nations: An Econometric Investigation. *IUP Journal of Managerial Economics*, 9(3), 26-42.
- Şahbaz, A., & Mızırak, Z. (2017). Turizm gelirleri ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19, 107-114.
- Tang, S., Selvanathan, E. A., & Selvanathan, S. (2007). The relationship between foreign direct investment and tourism: empirical evidence from China. *Tourism economics*, 13(1), 25-39.
- Tintin, C. (2013). The determinants of foreign direct investment inflows in the Central and Eastern European Countries: The importance of institutions. *Communist and Post-Communist Studies*, 46(2), 287-298.
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 69(6), 709-748.
- Yang, B. (2007). Autocracy, democracy, and FDI inflows to the developing countries. *International Economic Journal*, 21(3), 419-439.
- Yorulmaz, Ö., Yakut, S. G., & Gacar, B. K. (2018). Doğrudan Yabancı Yatırımları Etkileyen Faktörlerin Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler ile İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 63-73.